

زمان و زار

ژماره (۴) (پوشپەر-۲۷۲۲) (هاوینی-۲۰۲۲)

گۆفاریکی زمانناسی و هرزییه

سەر نووسەر:

فهرهیدوون سامان

خاوهر نیفتیاز:

د. تهها رهسوول

سەر نووسهری فخری:

توفیق وههبی بهگ

زمان و زار

هه ئه گرى: ئوقمان.م شلانى

ديزايىنى ناوهوه: ئوميد محهمهد

به رگ: ئارام عهلى

چاپ: ۲۰۲۲

تيراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

دامه زراوهی که ریمی عه له که و

ریکخراوی خانى بۆ لیکۆلینه وهی هزرى ده ری ده کات

هه موو ئه و بابه تانه ی بلاوده کرینه وه:

گوزارشت له راوبۆچوونی نووسه ره که ی ده کات

دەستەمى راوژىكارى:

- پ. د. وريا عومەر ئەمىن
- د. ھۆگر مەحمود
- د. مزگىن چالى
- د. دارا ھەمىد
- كامەران رەھىمى
- ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى: ئەفەن ئەھمەد

پەيوەندىيەكان: سارا سەعدى عومەر

خەزان بابان

بۆ پەيوەندى بە گوڧارى زمان و زار

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

پېرست

۷..... زمانى كوردى له رۆژنامه گېرى كوردیدا.....
سەرنووسەر
- جینۆسایدی زمانى... زمانى كوردى له ناو پرۆسەى بەشارستانى كوردنى دوژمنكارانەدا... ۱۳
د. ئىبراھىم سادق مەلازادە

دۆسیە: زمان و پرۆسەى وەرگېران..... ۲۹

ئا: زمان و زار

- رۆلى وەرگېران له پەرەپیدانى زماندا..... ۳۱

رېياز مستەفا

- بە كوردى كوردنى بەرنامەكانى خویندىنى پیشەى..... ۴۱

حەمە سالىح فەرھادى

- وەرگېران بەردىكە بۆ رۆنانى بالەخانەى زمانەكەمان..... ۴۹

شەفىقى حاجى خدر

- وەرگېر لەر ووی زمانەو دەبیت پیتۆل بیت..... ۶۵

داستان شەریف

- وەرگېر كەمتر خۆيان لە قەرەى ھزرو فەلسەفە دەدەن..... ۷۱

ئیدرىس لاوہ

- وەرگېران زۆر لە نووسین گرانترە..... ۷۵

گوشاد حەمەسەعید

- لە كوردستاندا رەوشى وەرگېران لە پاشەگەردانىیە..... ۸۱

مەھاباد حەسەن

- كیشەى (و) لە رینووسى كوردیدا..... ۹۱

پ.د. وریا عمر امین

- وتوویژیک لە نیوان ئەمیری حەسەنپوور و توفیق وەھبیدا..... ۱۰۱

ئا/ سالم سەلمان سلیمان

- پ.د. جەعفەر شیخولئیسلامى زمانى دایك سەرمایەى كى مرۆبە..... ۱۱۳

دیمانە: كاروان میراوەبى

- پەيوەندى نیوان وشە و شت..... ۱۲۱

سەربەست قادر حەمە

- سى فەرھەنگ لە بەردەم رستىك سەرنج و پرسىاردا..... ۱۲۷

زیاد رەشاد قادر

- زمانى ئەدەب و زمانى میدیا..... ۱۳۹

پ.ی.د. ئازاد رەمەزان عەلى

- پرسى زمان و ناسنامە پارىزى لە رۆژھەلاتى كوردستاندا..... ۱۴۵

قادر وریا

- ئیتمۆلۆژى ئوورۆمۆن یا ھورامان (لیكۆلینە وەبەى كى میژوویى و زوانەوانى) ... ۱۵۵

عادل محەمەدپوور

- زمانىكى تازە دۆزراوە..... ۱۶۵

شاسوار ھەرشەمى

- دایگلو سیای زمان و زار له کوردیی ناوه‌پاستدا.....۱۷۱
 حه‌یدەر حاجی خدر
- له پیناو زمانی کوردی‌دا.....۱۹۵
 ئەحمەد بەحری
- هه‌لگرتنی شوین پیی وشه.....۲۲۵
 مه‌حمود شیرزاد
- زمان له چوارچیوه‌ی داگیرکردندا.....۲۳۵
 هیاس مه‌حمود کاکه‌یی
- نه‌قه‌ره‌ی رۆکیروۆ- بیخزانی (Rokiro Theory- Bekhzani).....۲۴۳
 تاریق هه‌مه‌وه‌ندی
- نه‌ینیی زمان.....۲۸۱
 جه‌بار جه‌مال غه‌ریب
- گو‌قاری زمان و زارم چۆن خوینده‌وه.....۲۹۱
 رانانی: ئەیوب گارزانی
- کتییی ئەم ژماره‌یه.....۲۹۷
 پانانی: زمان و زار
- محاولات یائسه‌ لطمس التاريخ الكوردي العريق والحضارات الكوردية العظيمة...۲۹۹
 د. مه‌دی کاکه‌یی
- زم-زم.....۳۱۳
 د.خلیل رشو جندی
- نقد و بررسی اصطلاحات تخصصی دستور زبان.....۳۱۹
 کامران رحیمی
- اهمیت تاریخی زبان کردی در خراسان ۳۳۵
 مجید سپهری
- تحلیل سروده‌های کردی و فارسی شاعر کرد خراسان.....۳۴۳
 علی رحمتی
- کردهای کلاردشت مازندران و آسیبهای زبانی.....۳۵۳
 مژگان کاووسی
- QANATÊ KURDO ZIMANAS, WEKÎ BINGEHÊ KURDNASÎYÊ.....5
 nivîskar: d.Tosinê Reşîd
- DI ZIMANÊ KURDÎ DE ZAYEND.....17
 Bahadin Robar
- FONÊM DI ZIMANÊ KURDÎ DE (KURMANCÎ Û SORANÎ)P.YEK1.....23
 Berzo Mehmûd

هه و النامه ی کتێب

زمانی کوردی له رۆژنامه گهریی کوردیدا

سه رنوسهر ■

له میژووی هاوچه رخی کورددا سه دویستو چوار سال به سه ر ده رچوونی (کوردستان) ی نۆبه رهی رۆژنامه گهریی کوردی تیده په ریت، سه رباری ئەو هه موو هه ورازو نشیوانه ی به رده م پیشکه وتن و گه شه کردنی رهوشی رۆژنامه گهریی له کوردستاندا، به لام هیشتا رۆژنامه گهریی کوردی وهک هه ر جو مگه یه کی پرۆسه یه کی به نه ته وه بوون له رهوتی میژوویی خۆیدا به رده وام بووه.

له و سۆنگه یه وه تاچه ند رۆژنامه گهریی کوردی خزمه تی به زمانی یه کگرتووی کوردی کردوه و توانیویه تی له سه ر ئاستی پرۆگرامی په روه رده یی، زاراوه ی زانستی، زاراوه ی یاسایی، ده قه ره دووره ده سه ته کان، زار و بنزاره کوردییه کان له یه کتر نزیک بکاته وه، به ئەرینی و نه رینی روو به رووی ئەو پرسیاره کمان ده کاته وه که له ئیستادا له سایه ی شو رشی ته کنه لوژی و هه بوونی ئەو هه موو ده سه که وته زانستیانه ی بواری رۆژنامه وانی و سۆسیال میدیادا، به لام هیشتا مه ترسییه سه ره کییه کانی سه ر زمانی کوردی له سه رده می ئیسته دا نهک هه ر له به شه کانی تر، ته نانه ت له عیراق و هه ری می کوردستانیشدا هه ن و بیچاره سه ر ماونه ته وه، جا چۆن ده توانین زمانه که مان له و مه ترسییانه ی که رتبوون و ئاسمیله بوون دوور بخه ینه وه و هاوکاتیش به ره و گه شه کردن و به خشی نی توانای رووبه روو بوونه وه له گه ل تایبه ته ندییه نو ییه کانی سه رده می ببه ی ن و له باری فورم و ناوه رۆکه وه ده وه له مه ندتری بکه ی ن؟

رۆلی رۆژنامه گهریی کوردی له رابردوودا له خزمه ت به زماندا نهک هه ر له ژانره ویژه ییه کان. به لکو له ژانره جیاوازه کانی تریش حاشای لی نا کریت، به لام کاتی ئەوه هاتووه ئەو زمانه له کو ت و به ندی ئایدیۆلوژی و ناوچه گهریتی و فره زار و بنزاره لو کالییه کان رزگار بکریت، هه رچه ند سه خته به لام مه حال نییه که دوور له ده مارگیری بیر له زمانیکی ستاندار بکه ینه وه، هه لبه ت ئەمه به واتای ئەوه ش نییه که راکیشانی سه رنجی ئاخیه وهرانی ئەم زمانه بو لای فی ربوونی زمان و پاراستنی ناسنامه ی خویان، به که لک وه رگرتن له هه سستی نه ته وه یی پیویست نه بی ت، به دلنیا یی ئەم ئەرکه تا کاتیکی نادیار هه ر له ئەستوی گوتاری نه ته وه ییمان، به لام ئەم گوتاره لی ره به دواوه مافی ده ستیوه ردانی نییه و ده بی ت سنووره کانی زانستی بوونی زمان بپاریزی ت. مامه له یه کی زانستی له گه ل

زماندا بکات. واته ئیدی که ناله کانی راگه یاندن بۆیان نییه به مه زاجی خۆیان زمانه که بشیوینن، یان ده زگا و ریکخراوی حیزبی مافی ئەوه یان نییه له رقی یه کتر و به بی هیچ چاودیرییه کی زانستی به لیشاو چاپه مهنی بی خوینەر بلاو بکه نه وه، هه لس و که وتی نازانستی له گه ل زمانه که بکه ن، واته هه ر که س به پی ههستی کرچ و کالی ناوچه یی و له غیابی بونیاده پیوسته کانی خویندنه وه و خۆ په روه رده کردنی زانستیدا خۆی به مه رجه عی زمان بزانی و به وه رگی پانی سه قهت و نووسینی لاواز و پره هله ده ست بخاته نیو رۆحی شه که تی ئەم زمانه وه.

ئیداره کردنی فه رمیی زمان له لایه ن که سایه تیی و ده زگا زانستی و به ئەزموون و پیوه ندیداره کان و به ریو بردنی بریاره کانیا ن، واته موتور به کردنی راسته وخۆی زمان له زانست و ده سکه وته پۆزه تیقه کانی شو رشه زمانناسییه مه زنه کانی میژوو و کردنه وه ی هه موو لقه زانستییه کانی پیوه ندیدار به زمانه وه له رۆحی زمانی کوردیدا و هه روه ها کردنه وه ی ده روازه کانی ئەم زمانه به رووی هه موو زمانه زیندوو هه کانی دونیادا، به دوور له هه ر چه شنه کینه یه ک و ته نیا به مه به ستی دانوستان و گه شه ی پیوه ندییه ئینسانییه کان و ده وله مه ند کردنی زمانه که مان بی ت.

ئه گه رچی زمانی کوردی به چه ند قوناغی گرینگی میژووی و سیاسیدا تیپه ریوه و هه ر کام له و قوناغانه ش به پیودانگی زانستی و سیاسی خۆیان توانیویانه ببن به خالی وه رچه رخانیکیی میژووی و ئەم زمانه له مه ترسیی نه مان رزگار بکه ن و له وروژمی شه پۆلی سیاسه تی پاکتاوی کولتووری ده وله تانی پیوه ندیدار به کیشه ی کورده وه بیپه ریننه وه و بیگه ییننه که ناریکیی هیمن. ئیستا زمانی کوردی دوا ی زمانه کانی عه ره بی، فارسی، تورکی، یه کیکه له و زمانه زیندوانه ی رۆژه لات و کاریگه ره کانی ناوچه که و که ته نانه ت له غیابی ده وله تی سه ربه خۆی کوردیشدا رووبه ریکیی سیاسی و کولتووری به رین و به رفراوانی هه یه و نا کریت نکۆلی له هه بوونی کریت. به لام ئەمه به واتای سه قامگیری هه میشه یی و کۆتایی قه یرانه کانی ئەم زمانه نه بووه و نییه. به م پییه ئەگه رچی ئیستا که زمانی کوردی له عیراق و باشووری کوردستاندا له خه می مردن

رهخساوه، بهلام هیشتا له بهشهکانی تری نیشتمان هه ره شهکانی ئاسمیله بوون بهردهوامن، مخابن نه بوونی زمانیکی ستاندارد پاشاگهردانییهکی له راده بهدهری پیوه دیاره، ئەم دۆخه بووه به ئاوینهی بالانوینی ژیانی ئاخپوهرهکانی و ههروهها بیر و هزره بهرههم هینراوهکهش.

چونکه زمان یهکیکه له ههستیارتیرین دیاردهکانی ناسنامهی هه ر نه ته وهیهک، بهتایبهتیش بو نه ته وهیهکی بی دهولهتی وهک کورد، کاتیک له م سۆنگهیهوه مامهلهی له گه لدا ده کریت دهروازهکانی به رووی نویگه ری و زانست و ههروهها زمان و کولتووهرهکانی تریشدا داده خریت و ئاخپوهرهکانی به رانبه ر به دونیای دهروهی خویان پارا ده بینن. بیگومان ئەم پروانینه نووسینی خراپ، وهرگیرانی خراپ و له ئەنجامدا هزرینی خراپیش به رههم دههینیت.

ئێستا چون دهتوانین توانستهکانی ئەم زمانه بو رووبه پروو بوونهوه له گه ل زانست و دیارده مودیرنهکاندا فراوانتر بکهین و «له دۆخی لۆکالی و ئایدیۆلۆژیکه وه به رهو دۆخی زانستی» زمانی نه ته وه بیهین؟

ئوهی لیردها جیگه ی نیگه رانییه ئه وهیه که ده رکه وته ئایدیۆلۆژیکه که ی گوتاری ناسیۆنالیزی کوردی، هیشتا قه ناعه تی به م وهرچه رخانه میژووویه نه هیناوه و هه ر له ره هندی دووانه ی مردن و ژیا نه وه ته ماشای زمانی کوردی ده کات نمونه ش داواکاری (١٠١) په رله مانتاری کوردستان بو به فه رمیکردنی زمانی ئینگلیزی له هه ری می کوردستاندا، به م پییه ش تا رادهیه کی زور ئەگه ر و دۆخه کان ی گه شه ی زانستی لی وهرگرتوته وه و ریگه ی بو هه ر چه شنه دهستیوهردانیکی نازانستی خو ش کردووه، ئەو دهستیوهردانانه ی که به دروشمی ره سه نایه تی و پاراستن و دهوله مهن د کردنی زمان و کتیبخانه ی کوردی پاساو ده درین. به گشتی دوو گروپ خاوه نداریتی ئەم دهستیوهردانه نازانستییه ده که ن:

یه که م ئەوانه ی تا ئیسته ش ئاگاداری ئەم راستییه نین و به شیوازهکانی رابردوو هیشتا هه ر پاراستنی زمان به ئه رکی خویان ده زانن، دووهه می ش ئەوانه ی به ته واوی ئاگادارن، به لام ئەم دۆخه یان پیخۆشتره و نائاگا له بایه خی ناسنامه ی زمان به ئاسانی رادهستی پرۆسه ی به ستانداردبوون و زانستی کردنه وه ی زمانی کوردی نا که ن. به داخه وه نمونه یان که م نییه ئەوانه ی که

هیشتا گرتی سهرهکیان له ئاخوتن و نووسینی کوردیدا ههیه، کردهوهیهک که ئەگەرچی روالهتی خۆی به بیری نهتهوهیی میکیاج دهکات، بهلام له ئەنجامدا گهرهترین زیان ههر لهو زمانهدا دهکات که سهرهکیتترین کۆلهگهی ناسنامهی نهتهوهیه.

ههستی ناوچهگهریتی و ئایدیۆلۆژیی یهکیکه لهو مهترسیانهی دهتوانیت پیوهندی راستهوخۆی نیوان هزر و زمان تووشی دابرا بکات. ئایدیۆلۆژی وهکو دهزگایهکی هزری / سیاسی پیشتر داریژراو و به پیرۆزکراو، ئاراستهیی گهشهیی زانستی زمان دهگهریت و سیستهمیکی چهقبهستوو و قهتیسکراو له نیشانهکان بهرهه دههینیت، که دهروازهکانی زمان له سهر گهشهکردن و نویبونهوه دادهکات.

لهساتهوهختیکدا به دووپات بوونهوهی دروشمگهلی وهکو «ههرچی بیت با ههر زاریکی کوردی بیت» زمان دهبیت بهستینی تهراتینی ناشارهزایی و له ئەنجامدا دهقی نهزۆک بهرهه دههینیت. بۆ نمونه دواي راپهرین و له ژیر کاریگهریی مملانیی سیاسی و ئابووری و فرههنگی نیوان حیزبهکانی کوردستان، که بوو به هۆی ههلتوقانی دهیان دهزگا و ریکخراوی سهیر و سهمهره بۆ زمان و ئەدهب و وهرگیرانی کوردی، وهرگیرانیکی به لیشاو ههموو روهبری زمان کوردستانی داگیرکرد، که به داخهوه له غیابی میکانیزمی زانستی و چاوهدییری پیوستدا تا ئیستهش بهردهوامه، راستیهکی تال که بووته هۆی زمانبیزی بهشیکی بهرچاو له خوینهراو و هۆگرانی زمانی کوردی.

لهم ههلسهنگاندنه خیرایهدا بۆ یادهوهیری رۆژی رۆژنامهگهریی کوردی دهبیت لایهنه ئهرینی و نهڕینییهکانی ئەو کهناله گرنکه لهبهرچاو بگرین له ههمبر پرسى زمان و ناسنامهی نهتهوهکهمان. گهرهکه بزانی ئیمهش وهک گهلانی سهر پرووی زهوی دهتوانین لهو کهنالهوه خزمهت به زمانی یهکگرتووی کوردی بکهین.

هه و النامهى كتيب

هه و النامه‌ی کتێب

**جینۆسایدی زمانی...
زمانی کوردی له‌ناو پرۆسه‌ی
به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه‌دا**

■ د. ئیبراهیم سادق مه‌لازاده

پیشہ کی

قسہ کردن له جینۆسایدی زمانی کوردی له قۆناغی دهولهت نهتهوه، له پۆژههلاتی ناوهراستدا، له سادهترین دهربریندا دهتوانین بلیین چیرۆکیکی خهمناکه. خهمناکه بهوهی نهک ههر پێگری له خویندن به زمانی کوردی کراوه و دهکریت، بهلکو بهدهیان ههزار کوردیشیان بهو قهناعهته گهیاندوه که زمانی کودی، زمانیکی دواکهوتوه و زمانی کوچه و ئه و گروپانهیه که شارستانی نین، چیایین یا کیوین. له کوتاییدا، کولونیزهکردنی ئهقل و سیاسهتی بهتورکردن، بهفارسکردن و بهعهربهکردن درێژبۆتهوه بۆ تهناهت ئه و خهڵکانهش که لهولاتی دنیا دهژین و دوورکهوتونهتهوه. شهرمکردن له زمانی دایک، له ناوخوای شارهکانی کوردستان، له ناو کوردانی دانیشتووی شاره تورکنشین، فارسینشین و عهرهبنشین و تهناهت له ناو کوردهکانی دیاسپۆراشدا، زۆر بهربلاوه. ئه م دۆخه دهروونی و کومه لایهتیه ئیشکالییهتیکی گهورهیه که پووبهرووی زمانی کوردی دهبیتهوه، له هه موو پارچهکانی کوردستاندا. بایهخی قسه کردن و تووژینهوه و به دوا داچوونیش ههر له و ئیشکالییهتهوه سهردهگریت.

ههر له و پروانگهیه شهوه، نهتهوه یه کگرتووهکان، سالی ۲۰۱۹ ی وهکو سالی نیودهولهتی زمانی نهتهوه پهسهنهکان دهسنیشان کرد. ئه و راگه یاندنه جیهانییه له ۲۰۱۶ له لایه ن ئه نجومه نی گشتی نهتهوه یه کگرتووهکانهوه، وهکو بریاری A/RES (۱۷۸/۷۱) قبول کرا، ئه مهش وهکو کاردانه وهیه ک بۆ ئه و راستییهی که ۴۰٪ ی زمانهکانی جیهان، که به ۶۷۰۰ زمان داده ندرین، پووبهرووی مهترسی له ناوچوون دهبنهوه، که زۆر بهیان زمانی نهتهوه پهسهنهکان، ئه مهش زهنگی مهترسییهکی گهورهیه بۆ زمانی کوردی و زاره جیاوازهکانی، بههوی ئه و دۆخه ی که پیکهاته کوردیهکان روژانه و بهشیوهی سیستماتیک پووبهرووی دهبنهوه. چجای ئه وهی که زمانی کوردی بهشیوهیهکی بهردهوام پووبهرووی قهلاچۆکردن و قهدهغه کردن دهبیتهوه، بهتایبهتیش له باکوور و پۆژههلاتی کوردستاندا، زارای کوردان وهکو نمونهی تواندنهوهی زمانی کوردی.^۲

1 UN, 2019. 2019 International Year of Indigenous Languages. derive from: <https://bit.ly/3vv9qJJ>, [accessed 1 May 2022]

2 Rudaw, 2020. Zara Mohammadi: An example of the fusion of the Kurdish language in Iran. derive from: <https://bit.ly/3y9rPh1>, [accessed 1 May 2022]

و ناله‌بارن، پیویسته به‌شارستانی بکرین، واته مؤدیرن بکرین، به‌لام به‌تیگه‌یشتنی خویمان، به‌و مانایه‌ی ره‌سه‌نه‌کان واز له کولتور و زمان و نورم و به‌هاکانییان بینن و به‌ته‌واوی ببن به‌ئوسترالی پیست سپی قژزهرد و چاوکه‌سک. هه‌لبه‌ت ئەو سیاسه‌ته مه‌حاله به‌شه‌و و رۆژیک جیبه‌جی بکریت، بویه بیریان له تاوانده‌وه‌ی ئەو خه‌لکه کرده‌وه، به‌وه‌ی سنووریک بۆ په‌رینه‌وه‌ی ئەو کولتوره‌ی خه‌لکی ره‌سه‌ن بۆ مندالکانییان دابندریت، دابرانیک له‌نیوان باوانه‌کان و منداله‌کانییان دروست بکریت. به‌وجۆره، گواستنه‌وه‌ی زۆره‌ملیی مندالانی نه‌ته‌وه ره‌سه‌نه‌کان به‌شیک بوو له سیاسه‌تی تاوانده‌وه، که له‌سه‌ر چه‌ند بنه‌مای گریمانیه‌کی هه‌له به‌رپوه ده‌چوو، به‌وه‌ی که ژيانی ئەو نه‌ته‌وانه باشتر ده‌بیته ئەگه‌ر بوونه به‌شیک له کۆمه‌لگه‌ی زۆرینه‌ی سپی پیست. پیشنیازه‌که وه‌ها بوو که ئەو نه‌ته‌وه ره‌سه‌نانه ده‌بیته ریگیان پی بدریت "بمرن" له‌ریگای پرۆسه‌ی له‌ناوچوونی سروشتی، یاخود ئەگه‌ر بگونجیت له‌ناو کۆمه‌لگه‌ی سپی پیسته‌کان بتاویته‌وه³. له‌ئه‌نجامدا، بریاریان دا هه‌موو منداله‌کانی خه‌لکی ره‌سه‌ن له‌دایک و باوکیان بسه‌نن و بیانگوازنه‌وه بۆ خیزانه قژزهرد و سپی پیسته ئوسترالیه‌کان، به‌مه‌به‌ستی دابرانیکی ریشه‌یی له‌نیوان ئەو خه‌لکه ره‌سه‌نه و منداله‌کانییان، چونکه مندال خیراتر ده‌تاویته‌وه و خویمان ده‌گونجینن و نه‌ک هه‌ر زمانی جیاواز فی‌ده‌بن، به‌لکو زمانی باوانییان به‌ته‌واوه‌تی له‌ده‌ست ده‌ده‌ن، یا هه‌ر له‌بنه‌ره‌ته‌وه‌ی فی‌ری نابن. ئەم ریکارانه وه‌کو پارادایمیک له‌لایه‌ن زانایانی تایبته به‌ جینۆساید، وه‌کو به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه، وه‌سف کراوه.

هه‌لبه‌ت ئەم به‌شارستانیکردنی دوژمنکارانه‌یه، بۆی هه‌یه له قۆناغی میژوویی جیاوازا، له‌فۆرمی زۆر جیاوازا جیبه‌جی بکریت. له‌میژووی دوور و نزیکیشدا نمونه زۆرن. له‌ ده‌وله‌تی عوسمانیدا به‌ده‌یان هه‌زار مندالی مه‌سیحی و سه‌ر به‌ئایینه‌کانی دیکه، ده‌رفیندران و له‌ پرۆسه‌یه‌کی تایبته‌دا فی‌ری جووره‌کانی شه‌رو کوشتار ده‌کران و له‌ سوپایه‌کی تایبته‌دا ریک ده‌خران و پێیان ده‌گوتن (ئینکیشاری). ئینکیشاریه‌کان، هینزیک بوون له‌سوپای عوسمانیدا، بریتی بوون له‌ گاردی ده‌سته‌بژی‌ری سولتانی عوسمانی، له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی چوارده‌مدا.

3 <https://www.australians.together.org.au/discover/australian-history/stolen-generations>

ههروهها، له جهنگی یهکه می جیهانیشتدا، بههزاران مندالی ئهرمه نییهکانییان له باوانییان جیاکردنهوه و بهسه ر ماله تورکهکاندا دابهشیان کردن و بو تاههتایه کران به تورکزمان و موسولمان، ئه و دابړاندنه چ له نمونه ی ئینکیشارییهکان، یا له نمونه ی رڤاندنی منداله ئهرمه نییهکان، بهه موو پیوه ریک دهچیتته قالبی جینوساید له چوارچیوهی بهشارستانیکردنی دوژمنکارانه دا.

ههلبهت، باسکردنی ئه و نمونانه نزیککردنهوهی خوینهره له تیگه یشتن له و پرۆسه یه. بهلام پارادایمی زمان، بهشیواز و فورمیکی جیاواز پهلامار دهریت و بهشیوهیهکی دوژمنکارانه قهدهغه دهکریت، بهومانایه ی راسته خه لکه که نارڤیندرین بو ئه وهی بکرین به تورک یا فارس یا عهره ب، به لکو له پرۆسه یه کی رهق یا نه رمدا زمانیکی بیگانه یان بهسه ردا دهسه پیندریت و دوا ی سی تا چوار نه وه، ئه و خه لکه دهکریت به تورک یا فارس یا عهره ب. ئامانجه که له رڤاندن یا سه پاندنی زمانیک بهسه ر مرۆقه کاندا هه مان ئامانجه، زو و بیت یا درهنگ، ئه ویش گورینی زمان و کولتور و ئه سل و بنه چه ی مرۆقه کانه.

جوړه کانی زمانکوژی

بو کو تاییهینان به هه ر زمانیک و بو پرۆسه ی زمانکوژی ، چه ندین شیواز و میتودی جیاواز هه ن، لیره دا ئاماژه به هه ندیک له و جوړ و شیوازانه ده که م، بو ئه وهی له و ریگایه وه مه ترسییه کانی سه ر زمانی کوردی بزانیان داخو مه ترسییه گه وره که له کویدا کو ده بیتته وه.

میتودی یه که م: پرۆسه ی زمانکوژی هه نگاو به هه نگاو، ئه سه رخو و به سستی کو تایی پی دیت.

ئه وه یان یه کیکه له ریگا هه ره باوه کانی زمانکوژی و جینوسایدی زمان. ئه وه ش اتیک رووده دات که مرۆقه کان به هوکاری ئابووریکومه لایه تی (Socioeconom-ic)، یا ساسیییکومه لایه تی (Sociopolitical) ورده ورده فیری زمانیکی دیکه ده بن و به و زمانه ش قسه ده که ن، به مه رجیک ئه و زمانه پیگه یه کی بالاتری هه بیت له سه ر ئاستی فه رمی و ئایدیۆلۆجی، وه کو ئه وهی که تورکی، عه ره بی و فارسی له به رامبه ر

کوردیدا هه‌یانه. ئه‌وه‌ش کاتیک رووده‌دات که ئه‌ندامانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک یا گروپیک، جگه له زمانی خۆیان فییری زمانی دووه‌میش ده‌بن، که پێی ده‌لین دوو‌زمانی (bilingual). ئه‌م فییربوونه واده‌کات ورده ورده له‌لایه‌ن نه‌وه‌کانی داها‌توودا ئاستی کوالیتی زمانی دایکیان به‌ته‌واوی دابه‌زیت، تا له‌کو‌تاییدا که‌سیان نامینیت قسه به‌ زمانی دایک بکه‌ن.^۷ ئه‌م میتۆده، له‌ تورکیا، ئیران و ته‌نانه‌ت له‌ هه‌ریمی کوردستانیشدا به‌شیوه‌یه‌کی به‌ربلاو باوه. له‌تورکیا، هه‌موو کوردانی باکوور، نه‌ک هه‌ر فییری زمانی تورکی بوون، به‌لکو بووه به‌ زمان یه‌که‌میان. چونکه خویندن و په‌روه‌رده، کار و بازرگانی و پیشه‌کان، گفتوگو و مامه‌له‌ی ناوبازار، میدیا و پوژنامه‌گه‌ری و تاد، هه‌مووی به‌زمانی تورکییه. ئه‌م زه‌مینه‌سازکردنه‌ش ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو سهرده‌می دوا‌ی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی تورک له‌ دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانیدا، که مسته‌فا که‌مال ئه‌تاتورک، زمانی کوردی نه‌ک هه‌ر له‌ قوتابخانه و دامه‌زراوه‌کانی فییرکردن و کاروباری په‌سمیدا قه‌ده‌غه‌کرد، به‌لکو قسه‌کردنیشی به‌و زمانه قه‌ده‌غه‌کرد.

ئه‌م قه‌ده‌غه‌کردنه، ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو پلانیکی ترسناکی ده‌وله‌ت به‌ناوی پلانی شارک ئیسلاح (S ark Islahat Raporu).

بنه‌مای ئه‌و راپوورته ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو ۱۹۲۵/۹/۲۴، به‌ناوی راپوورتی چاکسازی له‌ پوژه‌لات (که مه‌به‌ستی باکووری کوردستانه)، له‌لایه‌ن ئه‌نجومه‌نی تورکیا (په‌رله‌مان) په‌زنامه‌ندی له‌سه‌ر دراوه، که ئه‌وکاته نزیکه‌ی ۴۸ کوردیش له‌و په‌رله‌مانه ئه‌ندام بوون. ئه‌و راپوورته نه‌ینیه، ئه‌نجامی زنجیره‌یه‌ک راپوورتی په‌سمی بو، که محمه‌د به‌یره‌ق له (۱۹۹۳، ۱۹۹۴)، له‌ نه‌وه‌ده‌کان بلاوی کردنه‌وه. له‌و راپوورته‌دا ۵ خال هه‌ن، من ته‌نها دوو خالی کو‌تایی لی‌رده‌دا ده‌خه‌مه‌ روو، که بریتین له:

(۴) قه‌ده‌غه‌کردنی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی به‌کاره‌ینانی هه‌موو زمانه ناتورکییه‌کان و دانه‌مه‌زراندنی کورد ته‌نانه‌ت له‌ قوتابخانه ئاماده‌یه‌کانیش.

(۵) ته‌رخانکردنی ۷ ملیۆن لی‌ره‌ی تورکی له‌پینا‌و راگواستنی کورد و نیشه‌جیکردن و ئاسانکاری ژبانی تورکه‌کان له‌ شوینی کورده راگو‌یزراوه‌کان.^۸

7 Janse, M., 2003. Language death and language maintenance: problems and prospects. In Language Death and Language Maintenance: Theoretical, practical and descriptive approaches (pp. 9–17). John Benjamins.

8 Yadirgi, V., 2017. The political economy of the Kurds of Turkey: From the Ottoman Empire to the Turkish Republic. Cambridge University Press. P.169.

به و جوړه، پلانی به تورک کردن له سهر چه ندین ئاستدا بووه. پلانیکی سیستماتیک بووه و پاشگه زبوونه وهی لی نه بووه. پلانه که هینده ترسناکه، تهنانهت ناوی زمانی کوردیشی نه هیناوه بو ئه وهی دانی پیدانه نریت، له هه مان کاتیشدا دانه مه زرانندی کورد، له قوتابخانه کان بو ئه وهی هیچ جوړه به ریه ککه وتنیکی په روه ردهیی له نیوان ماموستایانی کورد و مندالانی کوردا نه بیت. راگوستنی کوردیش له ناوچه کانی خویمان و نیشته جیکردنی تورکیش ئه وه به لایه کی دیکه وه، سیاسه تیکی جینوسایدکارانهی بنه رتهی بووه بو که مکردنه وهی کورد له ناوچه کوردییه کاند.

ئو سیاسه تهی ده ولت، نهک هر خاو نه کرایه وه، به لکو به رده وام له سهر کومه لیک بنه مای ره گه زپه رستی و سیاسه تی شوفینیستانه دا ده ولتی تورک به رده وام بو. دواي ئه و پلانه له سالی ۱۹۳۰ که مپینیک له لایه ن هه ندیک ریکخراوی تورکی نزیک له حکومته وه به ناوی «هاوولاتی، به تورکی قسه بکه» راگه یه نرا. له پیناو پیرو زکردنی زمانی تورکی و به تورک کردنی هه موو ئه وان هه ش که به زمانی دایکیان قسه یان ده کرد. ئه م سیاسه ته به جوړیک دژ به هه موو ئه وان بووه که په یوه ندییان به تورکه وه نه بووه. له و روه شه وه، که مال ئه تاتورک له ۱۹۲۳ له ئه دهنه قسه بو هه واداران ده کات و ده لیت:

ئهرمه نه کان به شیوه یه کی رها هیچ مافیکیان له و ولاته گه شه سه ندووه دا نییه. ولات هی خوتانه، ولات مولکی تورکه کانه. ئه و ولاته له میژووی خویدا هر تورکی بووه، بویه شه هر تورکییه و هر به تورکیش ده مینیته وه. له کوتاییدا ولاته که بو خاوه نه شه رعیه کانی گه رایه وه. ئهرمه نه کان و ئه وانی دیکه ش، هیچ مافیکیان به شیوه یه کی رها له و ولاته دا نییه. ئه و ولاته به پیته ولاتی تورکه راسته قینه کانه.^۹

ئو سیاسه ته ره گه زپه رستییه، تا ئه مرؤکه ش، له ناو قولایی کومه لگه ی تورکیدا کار ده کات. خه لکیک ئومیدییان به پارتی داد و گه شه پیدان هه لچنیبوو، کومه لگه ی تورکی بگوریت، به لام ره جبه ته یب ئه ردوگان، کومه لگه ی تورکی نهک هر نه گوری، به لکو ئایدیولوژیای پانتورکی و پانئیسلا میزمی یه کانگیرکردن و به هه ندیک دروشمی بریقه دار، کومه لگه ی کوردی له باکور به ته واوه تی هه لته کاند.

9 Peyserpress, 2020. From Ataturk to Qeyyums: <https://bit.ly/3FjdMat>, [accessed 1 May 2022]

10 Kieser, H.L. ed., 2013. Turkey beyond nationalism: Towards post-nationalist identities. Bloomsbury Publishing. P.IX

ئەو سیاسەتەى دەولەت لە پرۆسەى بەشارستانیکردنى دوژمنکارانەدا هیندە رۆچوو، که تا ئەمڕۆش بە چەندین شیواز بەردەوامە، کاریگەرى نەک هەر لەسەر ناوڤۆى تورکیا قولبۆتەو، بەلکو درێژدەبیتەو، بۆ دیاسپۆرا، بۆ سەر سايکۆلۆژیای ئەو خیزانە کوردانەى که لە ولاتانى ئەوروپادا دەژین. ئەو کوردانە، هیندە که وتوونەتە بەر شالۆى ئەو سیاسەتى تاواندەو و زمانکوژى، ریک بەپى ئەو قاعیدەیهى که لە پیشەویدا باسى لێو کرا، لیان بوو بە «نەریت» که نۆربیرت ئەلیاس ناوی دەنیت (هابیتۆس^{۱۱})^{۱۲}. نەریتی ئەو کەسانە بەتەواوەتى گۆرانکاری بەسەردا هاتوو و شیواو. ئەو کوردانە که سالانىکی دوور و درێژە لە دیاسپۆرا دەژین، بەهەمان مۆدیلى ناوڤۆى تورکیا، تەلەفزیۆنى مالهەشییان هەر تورکییه، مەگەر هەندیک جار بەشەرمەو بەلین باوانمان کورد بوون. رێژەى هەرە زۆرى ئەو خیزانە مندالەکانیشیان هەر فیری تورکی دەبن، چونکه لەمالهوەش هەر بە تورکی قسە دەکن و زمانى دایکیان هەر فیر نەبوون. بەو جۆرە زمانى یەکەم لای بەشیک لە کوردانى دیاسپۆرا، پلەى سییەمیشى بەجی هیشتوو.

ئەمڕۆ لە هەریمی کوردستان، لە چوارچۆیهى پرۆسەیهکی نەرمدا، زمانى عەرەبى بایهى خۆى پەیدا دەکاتەو و خەلک هەول دەدات فیری بییت. فیربوونى زمان، نەک هەر نەنگى نییه، بەلکو کاریکی گرنگە لەچوارچۆیهى باشکردنى تواناکان، بەلام ئەو مەترسییه لە هەریمی کوردستاندا، لەویدا خۆى دەبینیتەو، که مافی نیشتهجیوونى عەرەب لە هەریمی کوردستان، لەدەرەوێ هەموو پلان و بەرنامەیهکدا بەرپۆه دەچیت. بەپى زانیاری و بەواداچوونەکانى من، تا ئیستا هیچ سیاسەتیکى زمانى لە هەریمی کوردستاندا لەئارادا نییه، لەکاتیکیدا لە بەهیزترین دەولەتى پیشکەوتوودا، سیاسەتیکى تاییبەت و دیارکراویان بۆ زمان و ئاویتهکردنى (Integration) خەلکی بیانى هەیه. بەهۆى ئەوێ که بەپى هەندیک سەرچاوه زیاتر لە یەک ملیۆن و سى و پینج هەزار عەرەب لە هەریمی کوردستاندا هەن. رێژەى عەرەب لە هەولیری پیتەخت بریتیه لە

۱۱ ئەو نەریتە، که بریتیه لە پیکهاتەى کۆمەلایەتى تاکەکان، ئەو خاکەیه که تاییبەتەندیهکانى که سایەتى تیادا گەشە دەکن، که مڕۆف تیايدا جیاوازه لە ئەندامەکانى دیکەى کۆمەلگەکەى. بەو شیوازه، زمانیکى هاوبەش، که سیک دروست دەکات بەشدار بیت لەگەل ئەوانى دیکە، ئەو هەش بە دلنایى رەگەزیکە لە پیکهاتەکانى نەریتی کۆمەلایەتى. 12 DENDASCK, C.V. and LEE, G.F., DENDASCK, Carla Van Zyl Dendasck; LEE, Gilead Ferreira. Konzept des Habitus in Pierre Bourdieu.

عەرەبە، لەو ڕووەوە هیچ ئاماریکم لە بەردستدا نییە، بە سەدان خیزانی کورد لە هەرێم، بوون بە کرێچی هاوڵاتیانی عەرەب. ئەم دۆخە وایکردووە خەڵک هەولێ فیڕبوونی زمان عەرەبی بدات.

شەشەم: هەر لە پەيوەندی بە نەبوونی سیاسەتی زمانەو، بۆردی سەر دوکان و کۆمپانیا و دامەزراوەکان، ڕوویکی شارستانیانهی ولاتن. ئەو ڕووە، چەند جوان و ڕیکخراو بیت، هێندە نیشانهی ڕیکخراوەیی و نەریتی جوانی خەڵکە. لە هەرێمی کوردستاندا گەرەلاوژییەکی بێزارکەر هەیه و هەر یەکیک بە ئارەزووی خۆی بۆردی سەر دوکان و کۆمپانیا و دامەزراوەکان دەنووسیت. ئەمانەش چەند جوړیکن، یا ئەوەتا بە کوردییەکی سەقەت و هەلەیی ڕیزمانی، یا تەنھا بە عەرەبی یا بە ئینگلیزی، یا کوردییەکی لەکوژتایی دادەنێن. ئەو چش لە لیستی خواردنی چیشخانەکان کە هەندیکیان زمانی کوردی هەر تێدا نیە، بە پاساوی ئەوەی کە میوانی کوردییان کەمە.

میتۆدی دووهم: زمانکوژی لە خوارەو بۆ سەرەو:

لێرەدا زمان بە تەنھا چڕ دەبیتەو لە بۆنە ئایینی، وێژەییەکان و گۆرانی و ئاھەنگەکان. بەو مانایەکی زمان بە ڕەسمی دانی پێدانهنراوە، بەلام لەسەر ئاستی میلی تەنھا لەبۆنەکاندا بەکار دەهیندریت^{۱۴}. ئەو نمونە یەمان لە باکور و ڕۆژھەلاتی کوردستان هەیه. زمانی کوردی زمانیکی ڕەسمی نییە، زمانی خویندن و پەرۆردەش تورکی و فارسییە. ئەوەی ماوە تەنھا لایەنی وێژەیی و بلاوکردنەوێ کتیبە لەسنووریکی دیارکراو. هەلبەت ئەم شیوازە لەپال شیوازی یەکەمدا کە فیڕبوونی زمانی دووهمە لەژێر فشاری بازار و پەرۆردە و خویندن، دەرفەتی لاوازیبوون و نەمانی زمانی دایک زۆر کەمتر دەکاتەو. لەو حالەتەشدا لەگەڵ میتۆدی یەکەم یەک دەگرەو.

میتۆدی سێیەم: زمانکوژی لە سەرەو بۆ خوارەو:

ئەمەش کاتیک ڕوودەدات کە زمان لەسەرەو چیتەر قسەیی پێ ناکریت، یا قەدەغە دەکریت، بەلام لەخوارەو بەشیوەیەکی ناپەسمی بەکار دەهیندریت^{۱۵}. ئەم شیوازە لە پارچەکانی کوردستاندا بەتایبەتیش باکوور و ڕۆژھەلات هەر باو. لەسەرەو زمانی

14 Campbell, L. and Muntzel, M.C., 1989. The Structural Consequences of Language Death. In Investigating Obsolescence, edited by Nancy Dorian, 181–196. P.185.

15 Bousquette, J. and Putnam, M.T., 2020. Redefining language death: Evidence from moribund grammars. Language Learning, 70, pp.188–225.

کوردی قهدهغه کراوه، لهخوارهوهش خه‌لک به شیوهیهکی نارپه‌سمی ههر قسه‌ی پیده‌کهن، به‌لام له‌پال فی‌ربوونی زمانی دووهم و فشاری بازارد، ورد ورده قسه‌کردن به زمانی دایک سنووردار ده‌بیت و له‌کو‌تاییدا ده‌مریت. به‌همان شیوه له‌گه‌ل میتودی یه‌که‌م یه‌ک ده‌گرنه‌وه.

میتودی چوارهم: زمانکوژی به‌شیوهیهکی رادیکالانه.

ئهمه‌ش ئه‌و کاته پرووده‌دات که هه‌موو ئاخپوه‌رانی به‌شیوهیهکی یه‌کجاره‌کی واز له قسه‌کردن به زمانی دایکیان دینن، به‌هوی هه‌ره‌شه و فشار و چه‌وساندنه‌وه بیت یا داگیرکاری کۆلونیالیزمانه^{۱۶}،^{۱۷}. ئه‌ودوخه‌ی کوردی باکوور و ئه‌وانه‌ش که نیشته‌جیی شاره تورکنشین و فارس‌نشین و عه‌ره‌بنشین، تیایدان، به‌دلنیایی به‌ره‌و ئه‌و قوناغه هه‌نگاو دهنین و ریژه‌یه‌کی زوریش، له‌باکوری کوردستان، نیوه‌ی ئاخپوه‌رانی کوردزمانی تیپه‌راندوه، کو‌تاییان پی هاتوه. هه‌موو میتوده‌کانی دیکه‌ش هاوکارن بو ئه‌و کو‌تایی هاتنه.

میتودی پینجه‌م: زمانکوژی (که ناسراویشه به‌مردنی کتوپر، جینوسایدی زمان، یاخود نه‌مانی بایۆلوجییانه‌ی زمان).

ئهمه‌ش کاتیک پرووده‌دات که هه‌موو ئاخپوه‌رانی زمانیک به‌یه‌کجاری کو‌تاییان پی دیت و ده‌کوژرین، یا له‌پیی کاره‌ساتیکه‌وه له‌ناو ده‌چن^{۱۸}. له‌ریککه‌وتتنامه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی تاوانی جینوساید و سزادانی، هیچ ئاماژه‌یه‌ک به قه‌ده‌غه‌کردنی زمان یا زمانکوژی نه‌کراوه، به‌لام له‌ماده‌ی دوو، خالی (ب) دا، که ده‌لایت زیان گه‌یاندنیکی جیدی به‌جسته یا ئه‌قلبی به‌ئهندامه‌کانی گروپه‌که^{۱۹}، ده‌کریت له‌و چوارچپوهیه‌دا جیگای بو بکریته‌وه. قه‌ده‌غه‌کردنی زمان، زیانیکی گه‌وره به‌پروسه‌ی فی‌رکردن و په‌روه‌ده ده‌گه‌یه‌نیت، که له‌کو‌تاییدا ده‌بیته زیان گه‌یاندن

16 Crystal, D., 2002. Language death. Cambridge University Press.

17 Sasse, H.J., 1992. Theory of language death. Contributions to the Sociology of Language, 64, pp.7-7.

18 Bednarowicz, S., 17. BEFORE AND AFTER LINGUICIDE: A LINGUISTIC ASPECT OF THE SAYFO. Sayfo 1915, p.365.

19 Lippman, M., 1998. The convention on the prevention and punishment of the crime of genocide: fifty years later. Ariz. J. Int'l & Comp. L., 15, p.415.

به ئەقل و وشيارى منداڵەکان. به و پینەش گەلیک توێژینەوهی زانستی ئەوهیان دەرخواستوو که فێرکردن به زمانى دایک فاکتەرێکی سەرەکییە بۆ وهخۆگرتن و کوالیتی فێربوون، هەر وهها ئەنجامهکانی فێرکردن و ئەکادیمیا باش دهکات^{۲۰}. بۆیه نیلسۆن ماندیلا له و بارهیهوه دهلیت: ئەگەر قسهت له گەل که سیک کردن به زمانیک تیی بگات، یه کسهر تیگه یشتنه که دهچیته میشکی، به لام ئەگەر به زمانى خوی قسهت له گەل کردن، ئەوه تیگه یشتنه که یه کسهر دهچیته دلی^{۲۱}.

میتۆدی شه شه م: خۆن به ریبوونی زمان، بریتییە له پرۆسهی له دهستدانی زمانى دایک، یا زمانى یه که م

له تاراوگه دا.

ئەمەش کاتیک پروودەدات که به هوی دابراڤان له ئاخێوه رانی زمانى دایک و فێربوونی زمانى دووهم پروو دەدات، که له گەل به ره مهینان و تیگه یشتنی دروست له زمان یه که مدا پروو به پرووی مرووف ده بیته وه^{۲۲}. ئەم شیوازه زیاتر له ناو کۆچبه راندا پروو دەدات، کاتیک پروو له ولاتیکی دیکه ده کهن و به خیرایی ده تاوینه وه ناو زۆرینهی ولاتی دووهم. له و پرووه وه، ریزه ی هه ره زۆری تورک و مه غریبی توانیویانه زمانى دایک بپاریزن و له ژماره یه ک گیتۆی دیارکراو، له په راویزی شاره کاندا کۆبینه وه، ئەمەش په یوه ندی به رۆحی نه ته وه سازییه وه هیه، له هه مان کاتیشدا ئایین فاکتەرێکه بۆ خو جیا کردنه وه له ریگای بینا کردنی ناوه ندی ئایینی و کولتوری و پشتیوانی ده وله ته کاننیان له و ناوه ندانه، له پینا و پاراستنیان وه کولوبی سیاسی و فشار له پینا و ولاته کاننیان. له و پرووه وه، کورد یا پاشکۆی ئەو جفاکانه یه، به تابه تیش کوردی باکوور به پله یه ک و کوردی پارچه کانی دیکه ش به پله ی جیاوازتر. هه ر سروشتی کورد له دیاسپۆرا به ته واوی له ناو شار و شاروچکه کاندا نه ک هه ر په رت و بلاو ده بن، به لکو هه ولیش ده دن له یه کدی نزیک نه بنه وه و هه میشه خو یان له کوردی دیکه دوور ده گرن. ویرای ئەوهی که زۆربه ی جارن به شیکن له ناوه نده ئایینی و کولتورییه کانی نه ته وهی سه رده ست.

20 Nishanthi, R., 2020. Understanding of the importance of mother tongue learning. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), 5(1), pp.77-80.

۲۱ Ibid. هه مان سه رچاوه ی پيشوو.

22 Schmid, M.S. and Köpke, B., 2007. Bilingualism and attrition. Language attrition: Theoretical perspectives, 33, pp.1-7.

دهولت نه تهوه و زمانکوژی

دوای جهنگی یه که می جیهان و دابه شیوونی کوردستانی عوسمانی، دهوله تی نه تهوه ی سهردهست، پۆلیکی ترسناکی دژ به زمانی کوردی بینیه و دهیبینیت. ئەمەش بەشیوهیه کی راسته وخۆ په یوهندی به تیوری پرۆسه ی به شارستانی کردنه وه ههیه، که له پیشه وه باسمان کرد، به تایبه تیش به شارستانی کردنی دوژمنکارانه. ئەو دهوله تانه ی که کوردستانیان به سهردا دابه شکراره، له چه ند ئاستیکه وه سیاسه تیکی سه نترالیزمی کولتوریان به پروه بردووه. ئەگەر له عیراق و سوریا عه ره بسه نتریزم بالا بووبیت، له تورکیا تورکۆسه نتریزم، (تورکیا بۆ تورکه^{۲۳}،^{۲۴}) هه ره له سهره تاوه، له چه ندین فۆرمی جیاوازا به شیوهیه کی سیستماتیک کار بۆ سه پاندنی کراوه، له ژیر دروشمی یه ک ئالا، یه ک زمان و یه ک نه تهوه. له و پرووه وه، ئوگور ئومید ئونگور له کتیبی پرسى جینۆساید: ئەرمەن و تورک له کوتایی ئیمپراتورییه تی عوسمانیدا، ده لیت «له سهرده می ناسیۆنالیزم و دهوله تی نه تهوه دا، ئەندا زیاری دیموگرافی، یه کسان بووه به هه ژموونی زۆره ملیانه ی ئیتی، ئایینی، ئابووری و کولتوری، یا به مانایه کی دیکه هه ژموونی ناسنامه^{۲۵}.

له پرۆسه ی به شارستانی کردندا، دهوله تی نه تهوه له پۆژه لاتی ناوه راستدا، چونکه خاوه نی شه رعیه تیکی خۆرسک نین، و به شیک له و خاکه ی که هه ژموونیان به سهریدا ههیه، ده زانن زۆرینه ی دانیشتوانی ئەو به شه کوردنشینه، بۆیه هه میشه پرس و داواکارییه کانی کورد به ئەمنی کراون و هه موو جۆره جیاوازییه ک به مه ترسی له سهر ئاسایشی نیشتمانیدا ده بینن. ئەمەش هه م له پرووی ئەو ئیتنۆسه نتریزمه ی که باوه رپیان پێ هه بووه و کاریان بۆ کردووه، هه میش، سروشتی دهوله ت نه تهوه قبولی ئەو جیاوازییانه ناکات و هه ره له سهره تای دامه زاننده وه، ناسنامه یه کی دیاریکراویان بۆ داتاشراوه. ئەوه پۆشنه که سوریا و عیراق تا ئەمپروۆش هه لگری ناسنامه ی عه ره بین و له سهر ئاستی نیوده ولتیش وه کو دهوله تی عه ره بی ده ناسرین.

23 Kieser, H.L. ed., 2013. Turkey beyond nationalism: Towards post-nationalist identities. Bloomsbury Publishing. P.XI.

24 Üngör, U.Ü., 2011. "Turkey for the Turks": Demographic Engineering in Eastern Anatolia, 1914–1945. na.

25 Suny, R.G., Göçek, F.M. and Naimark, N.M. eds., 2011. A question of genocide: Armenians and Turks at the end of the Ottoman Empire. Oxford University Press. P. 288.

به و جوړهش، «كورد له و شوینه دا كه ئیستا دهولت-نه ته وهی عیراقی پی دهوتریت، هەر له سهردمی ئیمپراتوری عوسمانیه وه تا راپه رینی ١٩٩١، كراون به ئامانجی سیاسه ته جوړاوجوړه كانی جینوساید و هه لواردنی زمانی»^{٢٦}.

ئیرانیش به هه مان ئاست، بووه به دیوی دووه می نه ته وهی فارس. كه یه كیك دهلیت من ئیرانیم، راسته وخو زهینی هه مووان بو ئه وه دهچیت كه ئه و كه سه فارس بیته. له پرووی پراكتیکیشه وه، ئیران هەر له سه ره تاوه، بیجگه له قه ده غه كردن زمانی كوردی له سه ر ئاستی ره سمی و ناوه نده كانی په روه رده و فیكر دنیشدا، هه میشه ناسنامه ی ئیرانی خستوته بهر تیشك و هه ولی داوه بیته پاناسنامه ی هه موو هاوولاتیانی ئیران. سه باره ت به تورکیا، هه م سیاسه تی زمان و هه میش سه پاندنی ناسنامه ی تورکیزم، ره هه ندی ترسناکی وهرگرتوون. پرۆسه ی به شارستانیکردنی دوژمنكارانه، سه پاندنی زمانی تورکی و دروشمی (من توركم، من به خته وه رم)، كتومت دروشمیکی شو فینیزمانه ی ئه و به شارستانیکردنه یه به ئامانجی بیناگردنی دهوله تیکی پانتورکیزم. لیردها، دهوله تی نه ته وه، له ئامرازیکه وه دهگوریت بو ئامانج و ده بیته زیندانیکی گوره بو هاوولاتیانی كورد و كه مه نه ته وه و ئایینه جیاوازه كان له ناو تورکیادا. به تیبینی ئه وهش كه ته نانه ت ناوی تورکیاش، ناویکی ره گه زه رستانه یه و ته عبیر له هه موو دانیشتوانی ناو ئه و ولاته ناكات.

به وجوړه، دهوله تی نه ته وه له روژه لاتی ناوه راستدا، په یوه ندیه کی راسته وخوی به جینوسایدی زمانه وه هه یه. هەر نه ته وه یه ك له په راویزی ئه و مؤدیله ی دهوله تی نه ته وه دا بیته، چاره نووسی سیاسه تی سرینه وه و له ناوچوون ده بیته. كوردیش، نه ك هەر له سه ر ئاستی زمانه وه، به لكو له سه ر ئاستی فیزیکی و كولتوری و دیموگرافیشه وه، له ترسناكترین پرۆسه دا كه وتوته بهر شالوی پرۆسه ی به شارستانیکردنی دوژمنكارانه و جینوسایدی زمان، به شیوه یه کی رادیکالانه. به وجوړه، نه ته وه ی كورد تا نه بیته به خاوه نی دهوله تی خو، له ئاساییترین دوخیدا، به رده وام له په رانیزدا ده مینیته وه، ئینجا هه ركاتیك بارودوخ له باربوو بو دهوله تی نه ته وه ی سه رده ست، پرۆسه ی جینوساید، یه كیكه له ئه گه ره هه ره دیار و به هیزه كان، به پاساوی مه ترسی له سه ر یه كیتی خاك و په ره سه ندنی ولات.

26 Salih, K., 2019. Kurdish Linguicide in the "Saddamist" State. *Genocide Studies International*, 13(1), pp.34-51.

پوخته

پوخته‌ی قسان له و نووسینه‌دا، هه‌موو ئه‌و مه‌ترسیانه‌ن له‌به‌رده‌م زمانی کوردیدا به‌ریوه ده‌چن. پرۆسه‌یه‌کی دوژمنکارانه، له‌ژیر سهردیپری «سیاسه‌تی زمان»، به‌نۆینه‌رایه‌تی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه، له‌هه‌ر چوار ده‌وله‌تی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راستدا، تورکیا، ئیران، عیراق و سوریا، که کوردستانیان به‌سه‌ردا دابه‌ش کراوه، به‌شیوه‌یه‌کی ئاشکرا و بی‌په‌رده، به‌ریوه ده‌چیت. سه‌د سالی ریکه، ئه‌م سیاسه‌ته به‌چه‌ندین شیواز به‌ریوه ده‌چیت، تا ئه‌مرو به‌شیک له‌ کورد له‌ هه‌موو پارچه‌کاندا، توانیویانه‌ رووبه‌رووی ئه‌و سیاسه‌ته ببنه‌وه و خۆراگر بن، به‌لام ئه‌م خۆراگریه تاسه‌ر به‌رده‌وام نابیت، ئه‌گه‌ر کورد خۆی له‌ رووی دونیابینی و ستراتیژه‌وه، گۆرانکاری به‌سه‌ر خۆیدا نه‌هینیت و دامه‌زراندنی ده‌وله‌ت نه‌کات به‌ ستراتیژ. نه‌ک هه‌ر کورد، به‌لکو هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک له‌په‌راویزدا بمینیته‌وه، ده‌بیت به‌ ئامانج و به‌تیپه‌ربوونی کات، کۆتایی پی ده‌هیندریت. له‌و نووسینه‌شدا هه‌موو ئه‌و میتۆدانه‌ی که هۆکارن بۆ زمانکوژی، ئاماژه‌یان پیکراوه. کاریگه‌رتیرینی ئه‌و میتۆدانه‌ش فیربوون زمانی دووه‌مه، زمانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست، زمانی که هه‌م ره‌سمیه، هه‌میش زمانی بازار و فیرکردن و په‌روه‌رده‌یه. له‌کۆتاییدا زمانی دایک ده‌که‌ویته په‌راویز و ورده ورد کوالیتی زمانه‌که‌ش که‌م ده‌بیته‌وه تا له‌گه‌ل نه‌وه‌کانی دواتردا له‌بیر ده‌چیت و له‌ناو ده‌چیت.

دۆسیه:

رۆلى وەرگێران له خزمهت به زمانى كوردیدا

ئ: زمان و زار

تا چهند پرۆسهى وەرگێران زانستانه و داهینه رانه توانیویهتی خزمهت به زمانى یه کگرتووی کوردی بکات، له کاتیکدا زمانى کوردی له سه ر ئاسته کانی پرۆگرامی په روه دهی به هه موو به شه کانی و یژه یی، زانستی و پیشه ییه وه، هه روه ها سو سیال میدیا به هه موو سیکته ره کانییه وه، زار او ه یاساییه کان و زمانى دادگایه کانی کوردستان، که مخابن هیشتا هیژموونی زمانى نه ته وه ی سه رده ستی به سه ردا زاله، له کاتیکدا ده بوو به ر له سه ده یه ک زمانى دادگاگان له کوردستاندا به کوردی بووان و وه ک ریزگرتنیکیش له هه ولئ مه لای گه وره ی شاری کویه، که بو یه که مجار له سه ره تایه کانی سه ده ی بیستدا، ته نانه ت به ر له دروست بوونی ده ولئه تی تازه ی عیراقیش بریاریدا زمانى دادگای کویه بکریته کوردی و سه رجه م نووسراوه کانی به و زمانه شیرینه بن، به لام له ئەزموونی ده سه لاترانی کوردیشدا زمانى کوردی بو دوو زار له تکرار و هه ر ده قه ره به زارو بنزاری خو ی گه ره کیه تی بیاته بواری په روه رده و فیکرکردن، له باشتترین دۆخیشدا زمانى فه رمی حکومه تی هه ریم له زور له فه رمانگه کاند هیشتا هه ر گه رانه وه بووه بو زمانى نه ته وه ی سه رده ست، بواریکی تر که مایه ی قسه له سه ر کردن بووه وەرگێرانه کانی زار او ه ی زانستی بووه، ئه ویش به داخه وه به بریاریکی ئەنجوومه نی وەرزاره تی خویندنی بالا و تو یژینه وه ی زانستی. وانه کانی زانستی به زمانى کوردی له خویندنی دوانا وه ندییه کان په راویزکرا.

بیگومان لی ره دا ده کریت وەرگێران پرۆسه یه ک بی ت و بیکه ی به پردیکی لیکتیگه یشتن هه م له نیوان زار و بنزاره کانی زمانى کوردی و هه میش له نیوان زمانى گه لانی جیهاندا، له ریگای ئه و پرۆسه یه ده توانین شاکاره ئه ده بییه کانمان به گه لانی جیهان بناسین، له هه مانکادا شاکاره ئه ده بی و هونه ری و فه لسه فی و هزرییه کانی گه لانیش به خوینه رانی خو مانى بناسین.

پروۆسهی وەرگیژان ئەگەرچی وەک هەر پروۆسهیهکی زانستی و مه‌عریفی سه‌بارهت به زۆر هۆکار درهنگ به ئیمه‌ی کورد گه‌یشتوووه، له ئاماریکی خیرادا گه‌ر چاویک به سه‌رچاوه‌گه‌لی کتیبه وەرگیژاوکانی به‌ر له قو‌ناعی راپه‌رین بکه‌ین، ره‌نگه هه‌ر هه‌موویان نه‌گه‌نه به‌ره‌می مانگیکی سالانی دوا‌ی راپه‌رین، خو‌شبه‌ختانه به هه‌زاران به‌ره‌می هزری و زانستی و یاسایی بو‌ زمانی کوردی وەرگیژدراون و له چاپدراون. بو‌ ئەم مه‌به‌سته به‌ ده‌رفه‌تمان زانی چه‌ند ته‌وه‌ریک به‌خه‌ینه به‌رچاوی ژماره‌یه‌ک له وەرگیژه به‌ ئەزموونه‌کانی کورد و باس له ره‌وشی پروۆسه‌ی وەرگیژان و کاریگه‌ری له‌سه‌ر زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا له باشووری کوردستاندا بکه‌ین.

- * چو‌ن بزاقی وەرگیژان له باشووری کوردستاندا ده‌بینین؟
- * کیشه‌کانی بواری زاراوه‌سازی، له بواره‌کانی (یاسایی، زانستی، ئەده‌بی، هونه‌ری و سه‌رجه‌م بواره‌کانی دی) چو‌ن هه‌لده‌سه‌نگینن؟
- * وەرگیژان و سیاسه‌تی زمانی و بایه‌خی سیاسه‌تی زمانی بو‌ پاراستنی زمانی کوردی و دارشتنی سیاسه‌تیکی دروست بو‌ وەرگیژان؟
- * ریژه‌ی وەرگرتنی زاراوه بیانیه‌کان...تا چه‌ند سوودی لی وەرگیژاوه؟
- * رۆلی زاره‌کان له به‌هیزکردنی پیگه‌ی زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا؟
- * ئاریشه‌کانی بواری زاراوه‌سازی له سیاسه‌تی زمانی، بایه‌خی سیاسه‌تی زمانی بو‌ پاراستنی زمان و زاره کوردیه‌کان، بایه‌خی دارشتنی سیاسه‌تیکی دروست بو‌ زمانی ستانداردی کوردی؟
- * ریژه‌ی وەرگرتنی زاراوه ناوچه‌یه‌کاندا، دانانی قامووسی هاوبه‌شی زار و بنزاره کوردیه‌کان.

به‌شدار بووانی ئەم دۆسیه‌یه سه‌رپشک بوون به شیوازی و توویژ یان وتار و هرام بده‌نه‌وه، هه‌ر یه‌ک له نووسه‌ر و وەرگیژان به‌پیزان (پیباز مسته‌فا، شه‌فیک حاجی خدر، حه‌مه‌ سالح فه‌ره‌ادی، ئیدریس لاوه، گوشاد حه‌مه‌سه‌عید، داستان شه‌ریف) به‌شدار ی ئەو دۆسیه‌یه ده‌که‌ن.

هه و النامه كيتير

رۆلى وەرگيران له پهره پيدانى زماندا

رېياز مستهفا ■

نووسەر و وەرگێر کاک ریباز مستهفا ، ناویکی دیاره له دنیای نووسین و وەرگێراندا، لهو بوارهشدا چهندان کتیبی دانسقهی له زمانی فارسییهوه بوو زمانی کوردی وەرگێراوه.

گوڤارهکهمان ریباز مستهفای وەرگێر دهوینیت و سهرنجهکانی خۆی لهبارهی پهیوهندی نیوان زمان و پرۆسهی وەرگێران بهم شیوهیه دهخاتهروو:

زمان و زار: وهک وەرگێرکی به نهزمون چون پیناسهی پرۆسهی وەرگێران دهکەیت؟

ریباز مستهفا: وەرگێران له کورتترین پیناسهیدا ئهوهیه که مانا و مهبهستی دهقیک له زمانیکهوه بوو زمانیکی دیکه بگوازیتهوه، جا ئهوه گواستنهوهیه تا جوانتر بی و نزیکتر بی له دهقه ئهسلیهکه به وەرگێرانیکی باشتتر و سهرکهوتوتر دادهندریت. وەرگێران هونهره، ئهوه هونهرهش دوو پایهی بنهڕهتی هه: یهکه میان تیگه‌یشتن لهو زمانه‌ی که لێهوه وهریده‌گێری، دووه‌میشیان دارشتنهوه و جیکردنهوه‌ی ئهوه تیگه‌یشتن و هه‌لینجانه‌ی که وهرتگرتوه له چوارچێوه‌ی ئهوه زمانه‌ی که بۆی وهرده‌گێری.

زمان و زار: سه‌بارهت ئهوه شیوه وەرگێرانه‌ی که تیایدا ده‌ستکاری ده‌ق ده‌کریت، وەرگێر به پێچه‌وانه‌ی نووسه‌ری ده‌قه‌که، ده‌ستکاری شیوازی نووسین ده‌کات، کورتی ده‌کاته‌وه، یان درێژادری تیا ده‌کات، رای ئێوه چیه‌؟

ریباز مستهفا: له‌گه‌ڵ ئهوه شیوازه نیم و وای ده‌بینم که وەرگێران ده‌بی رسته‌به‌رسته ئه‌نجام بدریت و وەرگێر به‌رپرسانه و به‌ئهمانه‌ته‌وه مامه‌له له‌گه‌ڵ ده‌قه ئه‌سلیه‌که‌دا بکات. بیگومان وەرگێران به‌ سێ شیوازی ده‌کریت: یه‌کیان وەرگێرانی وشه‌به‌وشه، که ئهوه جووره وەرگێرانه خراپترین شیوازی وەرگێرانه و به‌هیچ شیوه‌یه‌ک واتا و ناوه‌روکی ده‌قه سه‌ره‌کییه‌که ناداته ده‌ست. شیوازی دووهم وەرگێرانی ئازاده، به‌ شیوه‌یه‌ک وەرگێر کتیبیک ده‌خوینیته‌وه و دایده‌خاته‌وه و ئهوه‌ی که تیگه‌یشتووه به‌ پێی سه‌لیقه و شیوازی خۆی دایده‌رێژیته‌وه؛ ئهوه شیوه وەرگێرانه‌ش ناتوانیت ئهمانه‌تی ده‌قه ئه‌سلیه‌که بپاریزیت. شیوازی سێیه‌میش وەرگێرانی رسته‌به‌رسته‌یه که من پیم وایه باشتترین جووری وەرگێرانه.

هه‌لێه‌ته نووسهران تایبەیمەندی و خەسلەت و شیوازی تایبەت بە خۆیان هەیه له نووسیندا. نووسەر هەیه له دەربرین و قسەکردنی ئاسایی خۆیدا نوکتەباز و دەم بەپیکەنین و گالته‌چییه، نووسەری وا هەیه له‌سەرەخۆ، وردەکار، وریا و له‌هەمان کاتدا قسەکانی بە هیما و پیچ‌وپه‌نا دەرده‌بریت، هی واش هەیه وشک و رەقەکاره و هیچ ناسککاری و گالته و گه‌پیک نازانیت، بمانه‌ویت، یان نا ئه‌و تایبەتمەندییانه له نووسینه‌کانیشیاندا رەنگ دێدەنەوه، بۆیه وەرگیرێ باش ئه‌وه‌یه که بتوانیت ئه‌و خەسلەت و تایبەتمەندیانه له وەرگیرانه‌که‌یدا رەنگ پێداتەوه.

زمان و زار: ئەدی له‌بارەى هه‌لبژاردنی وشه و ده‌سته‌واژه‌ی دروست و خۆشناواز و پێداچوونه‌وه

به‌وه‌رگیران چی ده‌ئیییت؟

رێباز مسته‌فا: له‌ هه‌موو زمانه‌کاندا وشه‌یه‌ک بۆی هەیه‌ چه‌ندین واتای جیاوازی هه‌بیت، یان به‌پێچه‌وانه‌ چه‌ندین وشه‌ که له‌ نووسین و گوکردندا وه‌ک یه‌کن، که‌چی ته‌نها یه‌ک واتایان هه‌بێ. وەرگیرێ باش ده‌بێ زۆر ئاگادار بێت و لێی تیکه‌نچیت، ده‌بێ له‌ میانی خویندنه‌وه و له‌ چوارچێوه‌ی رسته‌دا به‌ ته‌واوی وشه و ماناکان ساغ بکاته‌وه و له‌ وەرگیرانیاندا وشه‌ی گونجاو و ئه‌و وشه‌یه‌ی که له‌ هه‌مووان جوانتر و خۆشناوازتره له‌ شوینیان دابنیت. ئه‌گه‌ر هه‌ندیک له‌و کتیب و بابه‌ته وەرگیردرانه‌ی لای خۆمان له‌گه‌ڵ ده‌قه‌ ئه‌سله‌کانیاندا به‌راورد بکه‌ین ده‌بینین، که وەرگیرێ به‌رێز نه‌یتوانیوه هه‌ندێ مانا و وشه و ده‌سته‌واژه به‌ باشی تیبگات و ساغیان بکاته‌وه و ئینجا وشه‌ی گونجاو و خۆشناوازیان له‌شویندا دابنیت. به‌داخه‌وه نه‌بوونی چاودێری و پێداچوونه‌وه و هه‌لسه‌نگاندنی ده‌ق، چ نووسین، چ ده‌قی وەرگیردراو زۆر زیان ده‌گه‌یه‌نیت و له‌ هه‌موو رۆیکه‌وه بیسه‌رۆبه‌ری به‌دوای خۆیدا دینیت. مه‌به‌ستم لێره ئه‌وه نییه که سانسۆر بخریته‌ سه‌ر وەرگیران و نووسین؛ هه‌ر ئه‌و سانسۆره کۆمه‌لایه‌تی و دینیانه‌ی که زۆر جار ده‌ستی وەرگیر و نووسه‌ره‌کان ده‌به‌ستن که‌م نین، تا سانسۆری دیکه‌شیان بینه‌سه‌ر. سانسۆر له‌گه‌ڵ هه‌لسه‌نگاندن و رەخنه و پێداچوونه‌وه جیاوازی هەیه. هه‌لسه‌نگاندن و رەخنه و پێداچوونه‌وه به‌ پێچه‌وانه‌ی سانسۆر خزمه‌تی پرۆسه‌ی نووسین و وەرگیران ده‌کهن.

زمان و زار: زۆرینهی نووسهرانی ئییه کیشهی خالبه‌ندیان ههیه له نووسیندا، داخۆ وه‌رگیر

دهبی بایه‌خ به‌خالبه‌ندی بدات؟

رێباز مسته‌فا: بیگومان وه‌رگیر دهبی بایه‌خی ته‌واو به‌خالبه‌ندی بدات. ئاشکرایه که له نووسین و ئه‌دهبیاتی کلاسیکی نه‌ک ئییه، به‌لکو هی میله‌تانی ده‌ورو به‌ریشمان ره‌چاوی خالبه‌ندی نه‌کراوه. خو‌شبه‌ختانه ئیستا نووسهرانی ئییه‌ش به‌لاسیکردنه‌وه‌ی دارپشتنی نووسهرانی دیکه به‌تایبه‌ت لاساییکردنه‌وه‌ی نووسهره‌ ره‌ژئاواییه‌کان بایه‌خ به‌و خاله‌ ده‌دهن. بیگومان خالبه‌ندی زۆر یارمه‌تی تیگه‌یشتنی باسه‌که ده‌دات و ده‌بی نووسهرانمان به‌وردی ئاگادار بن و له شوینی پیویست نیشانه‌کانی وه‌ک پرسیار، سه‌رسوهرمان، گوفتار، هیللی ده‌ستپیک، پارانتیز، سی خالی به‌دوای یه‌ک و خالی کۆتایی رسته و ئه‌وانی دیکه‌ش به‌پیی پیویست دابنن، چونکه فه‌رامۆشکردنی ته‌نها یه‌کیک له‌مانه‌ ره‌نگبی مانای ته‌واوی رسته‌یه‌ک بگۆریت. وه‌رگیریش ده‌بی وه‌ک نووسهر له‌دارپشتنه‌وه‌ی بابه‌ته‌که‌ی لای خۆی به‌ته‌واوی ره‌چاوی خالبه‌ندی بکات، به‌لام ئه‌و خالبه‌ندییه‌ی وه‌رگیر مه‌رج نییه وه‌ک هی نووسهری ده‌قه ئه‌سلیه‌که بیته، به‌لکو ده‌بی به‌پیی پیویست و دارپشتنی وه‌رگیره‌که بیته، چونکه وه‌ک پیشتر باسمانکرد هه‌ر زمانه دارپشتن و رسته‌سازی تاییه‌ت به‌خۆی هه‌یه، خالبه‌ندیش ده‌بی له چوارچۆیه‌ی ئه‌و دارپشتن و رسته‌سازییه‌دا ئه‌نجام بدریت.

زمان و زار: ره‌وشی وه‌رگیران و کاریگه‌ری له‌سه‌ر گه‌شه‌پیدانی زمانی کوردیدا چۆن ده‌بینن؟

رێباز مسته‌فا: ئه‌گه‌رچی له‌م چه‌ند سالانه‌ی دواییدا بزاقیکی تا راده‌یه‌ک باشی وه‌رگیران له‌باشووری کوردستاندا هه‌یه و به‌به‌راورد له‌گه‌ل به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستان باشته‌ره، به‌لام بزاقه‌که هه‌ر ته‌نیا هه‌ولی که‌سه‌کانه و کۆمه‌لیک وه‌رگیرێ باش و دلسۆز و به‌هه‌دار به‌هه‌ول و ماندوو بوونیکی زۆر و ویرای ئاسته‌نگی زۆر توانیویانه په‌ره به‌ وه‌رگیران بدن و له‌م پازده بیست ساله‌ی دواییدا زۆر کاری باشیش کراوه. ئه‌مه له‌کاتی‌کدا که نه‌ ده‌زگایه‌کی تاییه‌ت به‌ وه‌رگیران هه‌بووه و نه‌حکومه‌تیش وه‌کو پیویست لای له‌و پرسه‌ گرنگه‌ کردووته‌وه. وه‌رگیره‌کان هه‌م به‌ره‌مه‌کانیان به‌خۆیان هه‌لبژاردوون و به‌هه‌زار ده‌رده‌سه‌ری چاپیان کردوون، هه‌م که چاپیشیان کردوون کیشه‌ی بازار و فروشتنی کتێبه‌کانیان بۆ هاتووته‌ پیش.

جگه له وه کیشهی خوینهریش ههیه، به داخه وه ئه و کارانه ی به زاری کوردی ناوه ند ده نووسرین و وه رده گیردرین هه ر له هه ولیر و سلیمان ی و که رکوک و ئه و ناوچه یه ده خویندرینه وه، کتیبه کانی زاری کوردی ژوو رووش هه ر له دهوک و ناوچه کانی ده خویندرینه وه، که ئه مه ش خوی کیشه یه کی گه وره یه و به داخه وه له ماوه ی ئه و سی ساله ی رابردوودا نه ک هه ر هه ولی زمانی ستاندارد و هاوبه ش نه دراوه، به لکو نه شتواندراوه زاره کان له یه کدی نزیک بکرینه وه، به لام سه ره پای ئه و هه موو ئاسته نگ و ئاریشه انه ی به رده م وه رگیران، بزاقه که به رده وامه و کاری باش ده کریت و هه لبه ت وه رگیرانی خراپیش ده کریت، که من پیم وایه دوا جار کاره باشه کان جیی خویان ده گرن و وه رگیره خراپه کانش یان به جی ده مینن و به دوا ی کاریکی دیکه دا ده رۆن، یان هیواش هیواش باش ده بن و ئه زموون په یدا ده که ن، بۆیه نابیت زۆر دلگران بین کاتیک وه رگیرانیکی خراپ ده بینن، پیویسته ره وته که زیاتر په ره پینده ی و زیاتر هه نگاو هه لینن، چونکه زۆر به جی ماوین، زۆر به ره می گرنگی جیهانی هه ن که ده بیت تا زوه بکرینه کوردی، جگه له وه پیویسته کتیبی کوردیش بۆ زمانه کانی دیکه وه رگیردرین، که ئه مه ش هه ر ده که ویته سه ر شانی خۆمان، چونکه ره نگه وه رگیر ی بیانی هه ر نه بن، یان ئه گه ر هه شبن به په نجه ی ده ستیک بژمی ردرین، که بتوانن کوردی بۆ زمانه کانی خویان وه رگیرن.

زمان و زار: رۆلی دهزگا رۆشنیرییه حکومییه کان چی بووه له پرۆسه ی وه رگیراندا؟

ریاز مسته فا: به هه لی ده بینم لیره دا ئه وه بلیم، که پیویسته حکومه تی هه ری می کوردستان بایه خ به پرۆسه ی وه رگیران بدات، ده زگایه کی تایبه ت به وه رگیران و پالپشتی وه رگیره کانمان دابنیت و سالانه فیستیقال و کونفرانسی تایبه ت به وه رگیران ببه ستیت و به رنامه و پلانی تۆکه به راویژ له گه ل وه رگیره کان و که سانی شاره زا دابنیت. ده زگایه ک به ناوی «خانه ی وه رگیران» هه بوو، که سه ر به وه زاره تی رۆشنیری بوو و ئیمه زۆر دلمان پیی خوش بوو، نازانم بۆ ئیستا ئه و ده زگایه ناوی نه ماوه و له جیاتی گه شه پیدان و فراوانکردنی، چالاکییه کانی وه ستیندراون! داواکارین ئه و ده زگایه چالاک بکریته وه و وه رگیره کانمان بگریته باوه ش و هاوکاریان بکات و له هه مان کاتدا ئه رک و کاریشیان پچ بسپیریت.

زمان و زار: ئاریشه‌کانی بواری زاراو‌سازی له زمانی کوردیدا، له بواره‌کانی یاسایی، ئه‌ده‌بی، زانستی له چیدا ده‌بینن؟

ریباز مسته‌فا: زمانی کوردی له پرووی وشه‌وه زمانیکی زۆر ده‌وله‌مه‌نده، به تایبته له بواری ئه‌ده‌بییه‌وه ئه‌گهر له زمانه‌کانی ده‌وروبه‌رمان ده‌وله‌مه‌ندتر نه‌بیت به دلنیا‌بییه‌وه له‌دوایانه‌وه نییه، به‌لام له بواری زاراو‌گه‌لی یاسایی و ئابووری و زانستییه‌وه، بیگومان ئه‌و ده‌رفه‌ته بو زمانی کوردی نه‌بووه، که بتوانیت له‌و بواران‌ه‌وه وهک پێویست کار بکات و زاراو‌هی تایبته به زمانی خوی دابه‌ینیت، هه‌لبه‌ت ئه‌مه هه‌ر کیشه‌ی به‌رده‌م زمانی کوردی نییه، زمانه‌کانی دیکه‌ی ده‌وروبه‌ریشمان که‌موزۆر ئه‌و کیشه‌یان هه‌یه، به تایبته به‌رامبه‌ر به زاراو‌هی زانستی. ئه‌مه به‌و مانایه‌ش نییه که هیچ کاریک نه‌کرایت، له‌م چه‌ند ساله‌ی دواییدا چه‌ندین کاری باش کراون، به‌لام هه‌یشتا له سه‌ره‌تای رینگه‌کە‌ین و دۆزینه‌وه‌ی زاراو‌هی پێویست و دانانیان له‌به‌رامبه‌ر زاراو‌گه‌لی بیانی جگه له‌وه‌ی کاریکی سه‌خته، کاری تاکه‌که‌سه‌یش نییه، وهک پێشتریش باس‌مان کرد حکومه‌ت و دامه‌زاراو‌ه فه‌رمیه‌کانی هه‌ریمی کوردستان، که ده‌بوا تا ئیستا زۆر له‌و کار و ئه‌رکانه‌یان خسته‌بایه سه‌ر پێ، به‌داخه‌وه ئه‌مه‌یان نه‌کردووه و هیچ زه‌مینه‌یه‌کیان بو که‌سانی پسپۆر و شاره‌زای ئه‌و بواران‌ه نه‌ر‌ه‌خساندووه، که بنه‌مایه‌کی باش دابنن و ورده ورده په‌ره به زمانه‌که‌مان بدن. ئیستا له هه‌موو کات زیاتر نووسینی فه‌ره‌نگیکی زمان بو هه‌موو کورد به پێویست ده‌بیندریت، فه‌ره‌نگیکی که لیژنه‌یه‌کی شاره‌زا له زاره‌کان پیکه‌ینه‌دریت و دروستکردنی ئه‌و فه‌ره‌نگه‌یان پێ بسپێردریت، ئاخپوه‌رانی هه‌موو زاره‌کانی زمانی کوردی تیدا ئه‌ندام بن و جگه له‌وه‌ی سوود له فه‌ره‌نگه‌کانی پێشتریش وه‌ربگرن، به شیوه‌یه‌کی مه‌یدانی و به‌ربلاو هه‌موو وشه و ده‌سته‌واژه‌کانی زمانه‌که‌مان کۆبکه‌نه‌وه و تاوتووییان بکه‌ن، چاوگ و سه‌رچاو‌هی وشه و ده‌سته‌واژه‌کان دیار بکه‌ن و ته‌ته‌له‌یان بکه‌ن. په‌نگه کاره‌که سه‌خت بیت، به‌لام مه‌حال نییه، پیم وایه وه‌زاره‌تی رۆشنییری به هاوکاری له‌گه‌ل ده‌زگا و دامه‌زاراو‌گه‌لی دیکه‌ی زمانی و رۆشنییری ده‌توانیت به‌و ئه‌رکه هه‌ستیت.

زمان و زار: وەرگیڕان و سیاسەتی زمانی له کوردستاندا، ههروهها بایه‌خی سیاسەتی زمانی بۆ پاراستنی زمان، دارشتنی سیاسەتیکی دروست بۆ وەرگیڕان، رێژهی وەرگرنتی زاراوه‌ی بیانی له چ ئاستیکدایه؟

رێباز مسته‌فا: به‌داخه‌وه وه‌ک پیشتریش گوتمان، حکومه‌ت و دامه‌زراوه‌کانی کوردستان، هیچ بایه‌خ به‌ زمان و پاراستنی ناده‌ن، که‌ ناله‌کانی ته‌له‌فزیۆن و پوژنامه‌کان، که‌ ئامرازی گرنگی گه‌یاندن، به‌ سیاسه‌تیکی یه‌کگرتووی زمانی کار ناکه‌ن، هه‌ر ده‌زگایه‌و به‌ پێی چه‌ز و تیروانینی به‌ریوه‌به‌ر و هه‌لسوورپینه‌ره‌کانی خۆی کار ده‌کات، له‌ کاتیکدا ده‌بیته‌ ئه‌کادیمیای کوردی و وه‌زاره‌تی رۆشنییری، یان هه‌ر ده‌زگایه‌کی دیکه‌ی تایبه‌ت به‌ بوارێ زمان و رۆشنییری، به‌رده‌وام رینوینی بدات و چاودیری هه‌موو کاریکی میدیایی بکات، بیگومان ئه‌وه به‌و مانایه‌ نا که‌ سانسۆر دابنن، به‌لکو بۆ پاراستن و گه‌شه‌پێدان و پاکراگرنتی زمانه‌که‌مان، پێویسته‌ زۆر لیبراو و هۆشیارانه‌ مامه‌له‌ بکه‌ن، پێویسته‌ ئه‌م پاشاگه‌ردانییه‌ی که‌ ئیستا له‌نیو راگه‌یاندندا هه‌یه‌ کۆتایی پێ به‌یندریت، ده‌بی رینووس، خالبه‌ندی و پرسته‌سازی و هه‌موو بنه‌ماکانی ریزمان یه‌کبخری و چیدیکه‌ هه‌ر لایه‌ له‌ ئاشیکه‌وه‌ لێ نه‌کات. ئه‌گه‌ر بمانه‌ویت زمانه‌که‌مان بپاریزین ده‌بیته‌ سیاسه‌تیکی دروست له‌لایه‌ن که‌سانی شاره‌زا و زمانزان دابریژریت و هه‌موو ئه‌وانه‌ی دهنووسن و شت بلاو ده‌که‌نه‌وه‌، پابه‌ند بکری که‌ په‌یره‌وی لێ بکه‌ن و لێ لانه‌ده‌ن. جا ئه‌مه‌ نه‌ک هه‌ر بۆ وەرگیڕان، به‌لکو بۆ نووسین و هه‌موو بواره‌کانی دیکه‌ش هه‌ر وایه‌.

سه‌باره‌ت به‌ وەرگرنتی زاراوه‌ی بیانی، وه‌ک پیشتر ئاماژه‌مان پێی دا، زۆر جار ناچار ده‌بین زاراوه‌ی بیانی دابنن، که‌ من پێم وایه‌ له‌ زمانی کوردیدا ئه‌و توانایه‌ هه‌یه‌ له‌ شوینی زۆر له‌و زاراوه‌ بیانیانه‌، زاراوه‌ی په‌سه‌نی کوردی دابه‌یندرین و ئه‌و گرفته‌ تا راده‌یه‌ک چاره‌سه‌ر بکریته‌، به‌لام ئه‌مه‌ کاری که‌سانی شاره‌زا و پسپۆر و ئه‌وانه‌یه‌ که‌ زاره‌کانی کوردی بزائن و به‌ دوا‌ی زاراوه‌ی گونجاودا بگه‌رین و له‌ کاتی ته‌واو دلنیا‌بوون و ساغبوونه‌وه‌یاندان بپاری لێ بده‌ن.

لێره‌دا پێویسته‌ ئاماژه‌ به‌ پۆلی گوڤاری زمان و زار بده‌ین که‌ شانی داوه‌ته‌ به‌ر کاریکی زۆر گرنگ، بیگومان ئه‌مه‌ش پێویستی به‌ پشتگیری و هاوکاری زیاتر هه‌یه‌ و داوا له‌ زمانزان و دلسۆزانی شاره‌زا له‌ زار و شیوه‌زاره‌کانی کورد ده‌کریته‌ خۆیان به‌ خاوه‌نی ئه‌و گوڤاره‌ بزائن و بیکه‌ن به‌ سه‌کویه‌ک بۆ په‌رده‌دان و پاراستنی زمان و نزیککردنه‌وه‌ی هه‌موو زاره‌کانی زمانی کوردی له‌ یه‌کدی.

له بهرهمه چاپکراوهکانی وهرگیږ:

- ۱_ لیبرالیزم و دیموکراسی / نۆربیرتۆ بۆبیۆ / وهرگیږی فارسی: بابهک گولستان / سلیمانی ۲۰۰۰.
- ۲_ دیموکراسی له پووی میژوویی و تیوریوه / ئانتونی ئاربلاسته / سلیمانی - خانهی وهرگیږان ۲۰۰۲.
- ۳_ کۆمهلی مهدهنی ئازادی، ئابووری و سیاسهت / موسا غه نینه ژاد / سلیمانی ۲۰۰۱.
- ۴_ گهشتهکانی مارکوپۆلۆ / زوهه میرتاهیر / سلیمانی ۲۰۰۵.
- ۵_ سه لاهه دینی ئه یووبی یان کورد له میسر / جۆرجی زیدان / وهرگیږی فارسی: محهمه د عهلی شیرازی / سلیمانی ۲۰۰۴.
- ۶_ سپیدان ئیره ئارامه (پۆمان) / بۆریس فاسیلیف / وهرگیږی فارسی: گامایون / به هاوکاری له گه ل زرار جۆل / سلیمانی ۲۰۰۳.
- ۷_ سه مای مه رگ (کۆمه له چیرۆک) / بوزۆرگ عه له وی / سلیمانی ۲۰۰۲.
- ۸_ تایبه تمه نديه کانی کادیر و پۆلی حزب له پیگه یاندنیدا (نوو سینو ئاماده کردن / سلیمانی ۲۰۰۰.
- ۹_ محهمه دی قازی کئییه و چیکردووه؟ / عهلی سالحی / سلیمانی ۲۰۰۶ ده زگای چاپ و په خشی سه رده م / سلیمانی ۲۰۰۶.
- ۱۰_ دوو سه ده بیدهنگی / د. عه بدولحوسین زهرینکوب / به هاوکاری له گه ل د. موسا محهمه د / ده ولیږ ۲۰۰۸ ده زگای موکریانی.
- ۱۱_ سه رکه وتنی بیر / ئۆرایزن سویت ماردن / وهرگیږی فارسی: په زا سه ید حوسینی / هه ولیږ ۲۰۰۸.
- ۱۲_ ئاشنابوون به ئه فلا توون / پۆل ستراتیږن / سلیمانی ۲۰۰۵.
- ۱۳_ ئاشنابوون به ئه ره ستۆ / پۆل ستراتیږن / سلیمانی ۲۰۰۷.
- ۱۴_ ئاشنابوون به هیگل / پۆل ستراتیږن / وهرگیږی فارسی: مه سعود عولیا / هه ولیږ بنکه ی بلاو کردنه وهی ئه ده ب و پوونا کبیری نما ۲۰۰۵.
- ۱۵_ ئاشنابوون به دیکارت / پۆل ستراتیږن / سلیمانی ۲۰۰۶.

- ۱۶_ ناسیۆنالیزم / ریچارد جی / سلیمانى ۲۰۰۳.
- ۱۷_ ناسیۆنالیزم / فرید هالیدای / وهرگیڤرى فارسی: ئەحمەد عەلیخانى / سلیمانى ۲۰۰۲.
- ۱۸_ باشتترین هۆنراوهکانى نیچه / بۆفارسی شوجاعەدینى شهفا / ههولیر دهزگای موکریانى ۲۰۰۸.
- ۱۹_ یاداشتهکانى پوژانى تهنیایى / گابریل گارسیا مارکیز/ بۆ فارسی: محەمه درهزا راهوهر / ههولیر دهزگای وهرگیڤران ۲۰۰۷.
- ۲۰- بروانه، فورات خویناوییه (پۆمان- بهرگی یهکه می چیرۆکی دوورگه) / یاشار کهمال. ههولیر ۲۰۰۸.
- ۲۱_ بنچینهکانى فیدرالیزم / ئەسه دوللای ئەله م / سلیمانى، خانەى وهرگیڤران ۲۰۰۴.
- ۲۲_ ئانارشیزم (کتیبى گیرفان) // د. مستهفا رهحیمی / سلیمانى دهزگای چاپ و پهخشى سهردهم ۲۰۰۲.
- ۲۳_ ئاوخواردنه وهى میرووله (پۆمان - بهرگی دووه می چیرۆکی دوورگه) / یاشار کهمال / له دهزگای موکریانى ۲۰۱۲.
- ۲۴- کهله شیڤرى به ره بهیان (پۆمان - بهرگی سییه می چیرۆکی دوورگه) // یاشار کهمال. دهزگای موکریانى ۲۰۱۳.
- ۲۵_ چیرۆک و چیرۆکنووس / مه نسورى یاقوتى، سلیمانى ۲۰۰۰.
- ۲۶_ مروّف و ئاژهل / سادقى هیدایهت، چاپ و بلاوکردنه وهى سووران ۲۰۱۳.
- ۲۷_ دیو! دیو! / بۆزۆرگی عه له وى / ههولیر چاپخانه ی شههاب ۲۰۱۶.
- ۲۸_ چیرۆکهکانى شکسپیر. دارشتنه وهى: چالز و میڤرى لام، ناوهندى ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنه وه، ههولیر ۱۰۱۶.
- ۲۹_ بهردى سه بوورى / سادقى چووبهک / دهزگای چاپ و پهخشى سهردهم / سلیمانى ۲۰۱۹.
- ۳۰_ تیرۆر، تیرۆریزم و تیرۆریزمى نیوده وه له تى / عه لیرهزا سه میعی و عه بدولکه ریم سالکى / سلیمانى، دهزگای ئایدیا بۆ فیکر و لیکۆلینه وه ۲۰۱۶.
- ۳۱- جه مبهلى کورپی هه کاریان- پۆمان . ئیحسان جوله میڤرگی، فه گۆرین بۆ پیتی ئارامى ریباز مستهفا. ۲۰۲۲.

نامادهی چاپ:

- ۱_ ریگای بی سهره‌نجام / سیروان خوسره‌وزاده.
- ۲_ سمکوی شکاک و بزووتنه‌وهی نه‌ته‌وهیی کورد / پژگار به‌رفروخت.
- ۳_ وای بر من شنگال / کریم کاکه (به زمانی فارسی).
- ۴_ قوربانیی ژماره ۲۵۶ / گه‌لاویژ نه‌زه‌ریان.
- ۵_ مالی ئیدرسییه‌کان / غه‌زاله عه‌لیزاده.

هه‌و‌النامهی کتیب

هه و النامه ی کتیب

به کوردی کردنی بهرنامه گانی خویندنی پیشه یی

(خویندنی کشتوکالی به نمونه)

حه مه سالیح فرهادی

پیشہ کی:

ہرچہندہ بہرنامہ کانی خویندنی سہرہ تایی ماوہیہ کی زور پیش بہرنامہ کانی قوناغہ جیاجیاکانی دیکہی خویندن کرابوونہ کوردی، قوتابیانی باشووری کوردستان سالانیک بوو دەیاننوانی بہ زمانی زگماکی خویان بخوینن و پرۆسہ کہ بووبووہ کاریکی ئاسایی، وەک دەلین کہوتبووہ سەر سکہی خوی.

بہرنامہ کانی قوناغی خویندنی سہرہ تایی، زوربہیان لەلایەن مامۆستایانی پسپۆر و زمانزان و تارادہیہ کی باش کارامەش کرابوونہ کوردی، بەلام ئەمە تەنیا قوناغی سہرہ تایی گرتبووہوہ و قوناغہ کانی ناوہندی و ئامادہیی و پیشہیی و خانہی مامۆستایان و پەیمانگەکان، ہەر ئاوا مابوونہوہ و زمانی خویندنیان ہەر زمانی عەرہبی بوو.

کەس لاریی لەوہ نییہ کہ بہ کوردی کردنی قوناغی سہرہ تایی دەستکەوتیکی پەرودہیی و خواستیکی نەتەوہییش بوو، بەلام بەوہی کہ تاییبەت بوو بہ قوناغیکی دیارکراو و قوناغہ کانی دیکہی نەگرتبووہوہ، قوتابیانی ئەو قوناغانہ، رۆوبەرۆوی کیشہی زمان دەبوونہوہ و ئەو زمانہی کہ دواي قوناغی سہرہ تایی پینان دەخویند، زمانی عەرہبی بوو و تارادہیہ ک بو ئەوان نامۆبوو، بەتاییبەتی لە مانگہ کانی سہرہ تایی خویندن تیناندا.

رێککەوتننامہی ١١ی ئاداری سالی ١٩٧٠ لە رۆوی خویندنہوہ بو قوناغی ناوہندی و ئامادہیی، بہ ہەردوو لقی زانستی و ئەدەبییہوہ، تارادہیہ ک بہخیر گہرایہوہ و دواي رێککەوتننامہ کہ بہ چەند سال بہرنامہ کانی خویندنی ئەو دوو قوناغەش وەرگێردرانہ سەر زمانی کوردی. جگہ لەمە وەک دانپیدانیان بہوہی کہ زمانی نەتەوہیہ کہ، ئەم نەتەوہیہش لە رۆوی ژمارہی دانیشتوانی عیراقہوہ دووہمین نەتەوہیہ، بریاری فہرمی درا کہ (زمان و ئەدەبی کوردی) بکریتہ وانہیہ کی تاییبەت بو قوناغی ئامادہیی. لە ناوچہ کانی ناوہراست و باشووری عیراق بہرہ بہرہ مامۆستایانی پسپۆری ئەو بابەتہیان بو ناردن، بەلام ئەمە چەند سالیک بوو، پاشان پرۆسہ کہ خاوکرایہوہو کۆتایی پینات.

خویندنی پیشهیی

مه بهستی سه رهکی له کردنه وهی قوتابخانه پیشه ییه کان، ئاماده کردن و پیگه یاندنی کادری مامناوه ندیوو له هه رسی بواری پیشه سازی و کشتوکالی و بازرگانیدا، تاکوو دواي ته و او کردنی قوناغه که بتوانن رۆلی راسته قینهی خویان له بواری پسپۆرییه که یاندا ببینن و ببنه پردیکی پیگه یاندن له نیوان خاوهن پسپۆرییه بالاکانی بواره که یان له گه ل ئه وانهی رۆلی خزمه تگوزارییان پی ده سپێردرا.

قوتابخانه پیشه ییه کان له کوردستاندا، رۆلی به رچاویان هه بوو، سالانه ژماره یه کی باشی قوتابییان، به تایبه تی قوتابییه کهم ده رامه ته کان و ئه و قوتابیانی له ده ره وهی شار و گونده کانه وه ده هاتن، چونکه ئه و قوتابخانه به شه ناو خویی تایبه ت به خویان هه بوو، به لام له گه ل ئه مه شدا کیشه ی زمان بو ئه وان، کیشه یه کی دیار بوو، له بهر ئه وهی پیشتر ئه وان له قوناغه کانی سه ره تایی و پاشانیش له ناوه ندییدا، دواي به کوردی کردنی ئه و قوناغه ش دواي سالانی هه فتاکانی سه ده ی رابردوو، به زمانی کوردی ده یان خویند و که ده چوونه ئاماده ییه پیشه ییه کان رۆبه ر ووی کیشه ی زمان ده بوونه وه، به تایبه تی به رنامه کانی خویندنی پیشه یی، زۆر به یان بابه تی پسپۆری و تایبه ت بوون و پر بوون له وشه و زاراوه ی گرانی زانستی، که زۆر به یان لای قوتابییان نامۆ بوون و هیشتا له فه ره نگه کوردییه کانی شدا وه ک پیویست جییان بو نه کرابوو وه. به کوردی کردنی به رنامه کانی خویندنی کشتوکالی:

به هۆی ئه وهی که عیراق به گشتی و کوردستانیش به تایبه تی هه ر له کۆنه وه مه له بێندی کشتوکال بوونه و ته نانه ت سه ره چاوه میژوو ییه کانی ش ئاماژه به وه ده که ن که باشووری کوردستان مه له بێندی کۆنی کشتوکالی بووه و گه ران و پشکنین و به دوا داچوونه کانی سه ده ی بیسته میش ئه و راستییه یان سه لماندوو. بۆیه وه زاره تی په روه رده ی عیراق له ریگه ی به رپۆه به رایه تی گشتی خویندنی پیشه ییه وه، چه ند قوتابخانه یه کی کشتوکالی کرده وه، له مانه:

- ١- ئاماده یی کشتوکالی سلیمانی له به کره چۆ.
- ٢- ئاماده یی کشتوکالی هه ولیر له که له ک.
- ٣- ئاماده یی کشتوکالی زاخۆ.
- ٤- ئاماده یی کشتوکالی کۆیه.

ئەو قوتابخانانە بەدریژایی تەمەنیان پۆلی خۆیان بینیوە، بەلام هەمان ئەو گرتەیی
کە تاییبەت بوو بە زمانی خویندن، پوو بە پوو قوتاییانی ئەو قوتابخانانەش دەبوو وە.
ئەمەش هەر ئاوامایە و هەتا دواي کشاندنە وە دای کوردستانیەکاندا، کەس بییری لە بە کوردی کردنی بەرنامەکانی
ئەو قوتابخانانە نە دەکرده وە.

دواي راپەڕینی خەلکی کوردستان لە ساڵی ١٩٩١ و پاشانیش کشانە وە
ئیدارەکانی حکومەتی عێراقی لە ناوچە راپەڕیوەکاندا و نەمانی پیوهندی لە نیوان
هەریمی کوردستان و حکومەتی عێراق و نەناردنی بەشی کوردستان لە کتیبەکانی
بەرنامەیی خویندن لەلایەن بەغداوە، بیروکەیی بە کوردی کردنی خویندنی پیشەیی لە
کوردستاندا سەری هەلدا. (١)

لە ساڵانی ١٩٩٩-٢٠١٢ چەند هەولیک دراوہ بۆ پیداوچوونە وە بە بەرنامەکانی
خویندنی قوتابخانە و گۆڕینی چەند کتیبیکیش بە کتیبی تازە، ئەمانەیی خوارە وە
بەشیکن لە و هەولانە:

١- کۆری زانیاری کوردستان بە پشتبەستن بە نووسراوی سەرۆکیەتی
ئەنجومەنی وەزیرانی هەریمی کوردستان ژمارە (٦٧٧٨) لە ١٥/١١/١٩٩٩ بریاری
پیکهینانی چەند لیژنەییەکی دا، لیژنەیی ژمارە (١١) کە تاییبەت بوو بە پیداوچوونە وە بە
کتیبەکانی خویندنی ئامادەییە کشتوکالییەکان، پیکهاتبوو لە:

أ- عەبدولکەریم شینخانی.

ب- حەمە سەلح فەرهادی.

٢- ساڵی ٢٠٠٣ دەستکرا بە وەرگێڕانی پرۆگرامەکانی خویندنی ئامادەییە
کشتوکالییەکان بۆ زمانی کوردی، بۆ ئەو مەبەستەش چەند لیژنەییەکی پیکهینرا. (٢)
دیارە پرۆسەییەکی ئاواي پەرودەیی، کە بۆ یەکەمین جار ئەنجام بدریت، بی
گرفت ناییت.

دەتوانین بلیین گرتەکان خۆیان لەم خالانەدا دەدیته وە:

١- یەکەم جار بوو لە کوردستاندا کاری ئاوا بکریت، دیارە هەنگاوی یەکەمی ئەو

جۆرە کارانەش ئاسان ناییت.

٢- ئیمە لە فۆلکلۆری کوردەواریدا وشە و زاراوەی کشتوکالیمان زۆرە، بەلام
بەرنامەکانی خویندنی کشتوکالی بەرنامەیی زانستین و پیویستیان بە دەیان وشە و
زاراوەی زانستی هەیه، ئەو زاراوانەش وەک پیویست لە زمانی کوردیدا نینە، یان کەمەن.

- ٣- نه بوونی فه رههنگیکی دهوله مند و زانستی تایبهت به کشتوکال، بو ئه وهی وهرگیزهکان له کاتی پیویستدا بتوانن سوودی لی وهر بگرن.
- ٤- هه ندیک له کاربه دهستانی ئه وسا، وهک پیویست ههستیان به گرنگی ئه و بابته نه ده کرد، ته نانهت هه ندیکیان نهشیاندهزانی ئه و قوتابخانه به چ زمانیک ده خوینن!
- ٥- هه ندیک له و مامۆستایانهی که ئه رکی ئاماده کردن و وهرگیزانیان پی سپی درابوو، ئه و توانا زانستی و زمانه وانییه پیویستییهیان نه بوو و شتیکی وایان له هونه ری وهرگیزاندا نه دهزانی، به لکو هی و اهه بوو سالی دوو کتییبیشی نه خویندبووه وه.
- ٦- پیش دهستیکردن به و پرۆسه گرنکه، به تایبهتی له پرووی پهروه دهیی و زمانه وانییه وه، هیچ خولیک بو مامۆستایانی به شدار بوو له پرۆسه که نه کرایه وه.
- ٧- چند مامۆستایه کیش، هه رچه نه ده به ژماره که م بوون، هه ر له بنه رته وه له گه ل پرۆسه که دا نه بوون و ده یانویست به رنامه کان وهک خویان بمیننه وه، به تایبهتی هه ندیک له و مامۆستایانهی که کورد نه بوون، یا خود کوردییان باش نه دهزانی.
- ٨- لیژنه یه کی پسپۆر و سه ره کی بو پیداچوونه وه و ریکخستنه وهی کتییه وهرگیزهکان له پرووی زانستی و زمانه وانییه وه دانه نرابوو. ئه مه ش بووبوو هوی ئه وهی له هه ر کتییبیکی وهرگیزهکان دوو جوړ لیکدانه وه یان زیاتر هه بیته، به مه ش هه م مامۆستایه کان له کاتی گوته وهی وانه کاندایهستیان به نامۆییه ک ده کرد و هه م قوتابییه کانیس وهک پیویست نه یانده توانی بابته ته کان وهر بگرن.
- ٩- دواي قهیرانی ئابووری له سالی ٢٠١٤ وه هه تا ئیستاش، نهک هه ول نه دراوه ئه و قوتابخانه پیشبخرین یان هه ر نه بیته له ئاستی خویاندا بمیننه وه، به لکو سال به سال به ره و کزبوونی زیاتر ده چوون و سالانه به پیی پیویست بوودجه یان بو ته رخان نه ده کراو نه یانده توانی کارهکانیان به ریکوپیکی ئه نجام بدن، به تایبهتی نه بوونی کیلگه و به شه کردارییه کان و ئامیره کان، هه تا قوتابییان بتوانن ئه و وانه تیوریانهی ده یانخویند، به کرده ییش جیبه جیی بکه ن، یان هه ر نه بیته به ره مه می کشتوکالییان دیارییته.
- ١٠- نه مانی ئه و به شه ناو خویانهی که جاران له قوتابخانه کشتوکالییه کاندایه بوو و به هوی ئه و به شان وه قوتابییان کیشهی نیشته جیبوون و خواردنیان نه بوو.

پلانی داهاتوو:

پروۆسهی پهروهرده پروۆسهیهکی بهردهوام و زیندوو، پپووسته ناوبهناو پیداچوونهوهی پیداکریت و ههولی باشترکردنی بدریت.

سهبارت به خویندنی کشتوکالیش، پپووسته پیداچوونهوه به بهرنامهکانیدا بکریت و زیاتر بهرهو پیشهوه ببردیت. ئەمهش کاریکی هینده گران نییه، چونکه بناخهی بو دانراوه. بو ئەم بهرهو پیشبردنهش وا باشه چهند خالیگ پیرهو بکریت، لهمانه:

١- دانانی چهند لیژنهیهک له کهسانی پپوور له بواره زانستییهکان و زمانهوانی و وهرگیژان، بو پیداچوونهوه به کتیبهکانی بهرنامهی خویندن و تهواوکردنی ئەو کتیبانهی که تا ئیستا ماونهتهوه.

٢- یهکخستنی زمان و رینووسی کتیبهکان و پیرهوکردنی ئەو رینووسهی که لهسالانی هفتاکانی سهدهی رابردوودا کووری زانیاری کوردی بریاری لهسهردابوو و دواي راپهڕین و دامهزراندنی ئەکادیمیای کوردیش، ههر بهردهوام بووه، چونکه نابئ لهپال وهرگیژانهکاندا زمانی قوتابی بشیویندریت و ماموستاش بهناچاری له کتیبه ئەسلییهکهدا که به زمانی عه رهبییه زیاتر سوود وهربگریت و پروۆسهکه لای ئەو زهحمهتتربیت.

٣- کردنهوهی خولی شیاندن بهپپی پپووست بو ماموستایانی کشتوکالی، بو زیاتر شارهزابوونیان له بابهته ههمه جوورهکاندا.

٤- داوا له ماموستای وانهکان بکریت که له کووتایی سالی خویندندا پای خویان بهنوسین لهبارهی کتیبهکهوه دهربرن و حیسابیش بو رایه پهسهندهکانیان بکریت.

٥- ئەوهی تا ئیستا باو بووه، له جیاتی نووسینی ناوی ئامادهکار و وهرگیژهکان دهنوسریت (وهرگیژانی لیژنهیهک له وهزارهتی پهروهرده)، باشتر وایه ناوی وهرگیژهکان بنوسریت، چونکه لهو کاتهدا وهرگیژهکان جگه له ههستکردنی زیاتر به پرسیاریتی حیساب بو پیگه و ناوی خوشیان دهکن و لهوانهیه ئەمه بیته هاندهریک بو زیاتر بایه خدان لهکاتی وهرگیژاندا.

٦- تهرخانکردنی بری پارهی پپووست بو ئەم مهبهسته، چونکه ئەو جووره کارانه به خو بهخشین و سوپاسکردن سهرکهوتوو نابن.

٧- پیکهینانی لیژنهیهکی کارامه و لیزان له لایهن ئەکادیمیای کوردیییهوه بۆ ئامادهکردنی فهرههنگی دهوله‌مندی کشتوکالی به هه‌ردوو زمانی (کوردی - عه‌ره‌بی) و (عه‌ره‌بی - کوردی)، به‌پشتبەستن به‌و فهرههنگه کوردی و عه‌ره‌بیانه‌ی که هه‌تا ئیستا له‌م ڕووه‌وه چاپکراون و له پال ئه‌مه‌شدا سوود له کتیبه‌کانی خویندنی ئاماده‌یی و په‌یمانگا و کۆلیژه کشتوکالییه‌کان وه‌ربگریت و له هه‌مان کاتدا فهرههنگه‌که بکریته سه‌رچاوه‌یه‌ک بۆ مامۆستا پیوه‌نیداره‌کانی ئه‌و بواره.

په‌راویزه‌کان:

- ١- به‌نده چ وه‌ک مامۆستایه‌کی ئاماده‌یی کشتوکالی و چ وه‌ک نووسه‌ریک، هه‌ر دوای دامه‌زراندنم به مامۆستای کشتوکالی له‌ ساڵی ١٩٧٣دا، بیرم له به‌کوردیکردنی به‌رنامه‌کانی ئه‌و قۆناغه ده‌کرده‌وه، به‌لام ئه‌مه هه‌تا ناوه‌راستی هه‌شتاکان هه‌ر بیروکه‌بوو. دوای ئه‌مه وه‌ک هه‌نگاوی یه‌که‌می ده‌ستپیکردنی پرۆسه‌که، بیرم له دانانی فهرههنگی کشتوکالی کرده‌وه، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌گه‌ر بوار ره‌خسا، بتوانریت سوودی لێ وه‌ربگریت و بیته یارمه‌تیده‌ریک بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی له داها‌توودا کاری وه‌رگیرانه‌که ئه‌نجام ده‌دن. واشم به باش زانی فهرههنگه‌که به‌پێی زانسته کشتوکالییه‌کان دابه‌ش بکریته، به تایبه‌تی بۆ ئه‌و بابه‌ته کشتوکالیانه‌ی که له به‌رنامه‌کانی خویندنی ئاماده‌یی کشتوکالدا به عه‌ره‌بی ده‌خوینران. له‌لایهن خۆمه‌وه ده‌ستم به پرۆژه‌که کرد و له راپه‌ڕینی به‌هاری ساڵی ١٩٩١ دا قۆناغیکی باشم لێ بریوو و پاشان توانیم ته‌واوی بکه‌م، فهرههنگه‌که به‌ناوی (خه‌رمان)ه. به سوپاسه‌وه وه‌زاره‌تی په‌روه‌ده‌ی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان له ساڵی ١٩٩٧دا (٨٠٠) دانه‌ی لێ چاپکرد و به‌شی زۆری ئه‌م ژماره‌یه‌یان به‌سه‌ر ئاماده‌ییه کشتوکالییه‌کانی هه‌ریما دابه‌شکرد، بۆ ئه‌وه‌ی مامۆستا و قوتابیان بتوانن سوودی لێ وه‌ربگرن. دوای ئه‌مه به سوپاسه‌وه، ده‌زگای ڕۆشنیری و بلاوکردنه‌وه‌ی (ئاراس) له ساڵی ٢٠٠٦ دا، بۆ جاری دووهم به‌شیوه‌یه‌کی جوان و ریکویتر چاپی کرده‌وه.
- ٢- به خۆشحالییه‌وه له ماوه‌ی چه‌ند سالیکدا به‌شداریم له ئاماده‌کردن و وه‌رگیرانی (٧) کتیبی به‌رنامه‌ی خویندنی ئاماده‌یی کشتوکالی کردوو و هه‌مووشیان چاپکراون. هه‌روه‌ها پیداجوونه‌وه‌ی زمانه‌وانیشم بۆ (٨) کتیبی هه‌مان قۆناغ کردوو و ئه‌وانیش چاپکراون.

هه و النامهى كتيب

هه و النامه كيتير

وهرگيران بهرديكه بو رۆنانى باله خانهى زمانه كه مان

■ شه فيقى حاجى خدر

نووسه‌رو وەرگێڕ شەفیقی حاجی خدر له چه‌ند ساڵی رابردوودا له رینگای وەرگێڕانی دهیان رۆمان و کتییی میژووویی دانسقه وهک وەرگێڕیکی کارامه خۆی به خوینهران ناساندووه، لهو بواره‌دا توانی خزمه‌تیکی باش به زمانی کوردی بکات، لهو دۆسیه‌دا که بۆ زمان و وەرگێڕانمان ئاماده‌کردووه هه‌مان پرسیارمان روو به رووی کاک شەفیق کرده‌وه:

زار و زمان: رهوشی وەرگێڕان له باشووری کوردستاندا چۆن ده‌بینن؟

شەفیقی حاجی خدر: ئەوهی راستی بێ، ئەم پرسیاره له‌گه‌ڵ ئەوهی که گشتییه، زۆر دوور و قوولیشه، شیلانه‌که‌ی ئاوی زۆری ده‌وی، بۆیه ناکرێ به بروسکه وه‌لامیکی جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر باش و خراپ یان مایه‌ی هیوا و ره‌شبینی وه‌لام بدریته‌وه. به‌ده‌رفه‌تی ده‌زانم له‌رێی به‌رسفی ئەم پرسیاره‌وه، به‌گشتی بابه‌تی وەرگێڕان و تایبه‌تیتیریش هه‌ندێ لایه‌نی لیکبده‌مه‌وه و پروانینی خۆشم له‌ باره‌وه ده‌ربهرم. هه‌ر هه‌یج نه‌بی گرفت و ته‌نگوچه‌له‌مه‌کانی پیش ئەم کایه‌ مه‌عریفیه‌ی که سنووری زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک ده‌به‌زینی باس بکه‌م. هیوادارم له‌ وه‌لامه‌که‌شمدا ئەوه‌نده درێژدادێ نه‌بم، بیه‌ته مایه‌ی سه‌ره‌ئیشه‌ی خوینهر.

به‌گویره‌ی ده‌قی پرسیاره‌که بێ، ئەوهی لێ ده‌خوینریته‌وه، که مه‌به‌ست له‌ رهوشی وەرگێڕان، رهوشی هه‌نووکه‌یی بێ، رهوشی هاوچه‌رخ، که ئاشکرایه له‌چاو میژووویک له‌ وەرگێڕان زیاتر باسوخواسی له‌سه‌ر ده‌کرێ. دیاره خودی وەرگێڕان له‌ ئیستای ئیمه‌دا بۆته جوړیک له‌ دیارده و رهوشیکی به‌دوای خۆیدا هه‌تاوه، بۆیه پرسیار هه‌لده‌گرێ و پرسیارێ له‌باره‌وه لێ ده‌کرێ.

جاری له‌ به‌راییه‌وه، ده‌بی ئەوه بلین که رهوشی وەرگێڕان له‌ جیهانی کتییی کوردیدا، به‌ته‌واوی به‌ رهوشی نووسینی کوردی به‌ستراوه‌ته‌وه، بۆیه کارلیککه‌ری راسته‌وانه و پێچه‌وانه‌یان له‌گه‌ڵ یه‌کدا هه‌یه. له‌ کارلیککردنیش پتر رهوشی نووسین به‌ کوردی، نووسین به‌ زمانی یه‌که‌م و یه‌که‌م جار له‌ لایه‌ن نووسه‌ری کورده‌وه خۆی حاله‌تیکه به‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ رهوشی نووسین له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌کانی دیکه، نه‌وه‌ک نه‌ته‌وه‌کانی

دوور، به لکو له گه ل نه ته وه کانی دهو روبهر، له گه ل نه ته وه زاله کانی دهو روپشتمان، واته سیکوچکه ی زمانه زاله کان، که هه ریه که و به شیکه جوگرافیای کوردستانی بو خوی دابریوه، یان پیپراوه، له گه لیشیدا کایه ی بیر و هوشی نووسینیشی به خویه داگیرکردوه، هه لبه ته ئەمانه ش سیکوچکه ی زمانه کانی عه ره بی و فارسی و تورکین. نووسین لای ئیمه، مه به ستم له نووسین پتر په خشان و دارشتنه نه وه ک شیعەر، میژووکی ئەوهنده دریزی نییه. ده کری بلین جووله ی نووسین به کوردی وه ک زور له دوخه کومه لایه تی و سیاسییه کانی کورد، به رته کی زمان و روشنبیری و ده سه لاتی زالی هه ر سی زمانه سیکوچکه ییه که ی سه ره وه بووه. ئاشکراشه له کار و کاردانه وه دا، کار ده ستپیشخه ره و به رنامه دار و پلان بو دارپژراوه، هه رچی کاردانه وه یه وابه سته یه به سه نگ و قورسای و ئاراسته ی پیچه وانه ی کاره که، هه رچهنده کاردانه وه له فیزیادا واپیناسه کراوه که هه مان هیزی هه بیت، به لام به ئاراسته ی پیچه وانه، به لام کاتی ئەم پرسه ی ده چپته نیو بواریکی کومه لایه تی و ژیا ری گرنگ، ئەوه روون ده بیته وه که کاردانه وه ره نگدانه وه ی کاره، ئیدی له بوته ی کاره که تیناپه رینی. نووسه ری کورد به ر له هه موو شتیک، ئەو ده رفه ته ی بو نه ره خساوه تا یه کسه ر به زمانی زگماکی خوی، به ئەلفبیتکه ی خوی بنووسی و سپیا ره ی بو هه لبه سته ی. به لکو ده بوایه سه ره تا به یه کی له و سی زمانه بیگانانه بنووسی، ئەوسا دواتر له ژیر کارتیکه ری بی ری نه ته وه په ره رانه ی هه ندی له شاعیران، وه ک ریچکه شکینی، هاتوته سه ر ئەوه ی به زمانی خووشی بنووسی. به لام چ نووسینیک، پراویر له وشه ی ئەوان، که چی وه ک هه نگاوی سه ره تا هه ر باش و پیرو ز بووه، چونکه دواتر له نووسینی په تیدا، نووسه رانی کورد له نه ته وه کانی دراوسیکانیان بردوته وه، به ده ر له زمان و نووسینی عه ره بی، نووسینی کوردی پی به پیی رۆژگار له نووسه ری تورک و فارس ره وانتر و په تیر بووه.

لیزه وه ئەم زالده ستیه، ده ر سی زمان و روشنبیری و هیز و ده سه لاتیان، له به رانه ر ئەو بنده ستیه ی نووسینی کوردی شتیکه دیکه شی هیناوه ته گوپی، که پیم وایه یه کیک بووه له و هوکارانه ی گریی دهروونی تاکی کوردی ئالوزتر کردوه و هه سته زه بوونی پاشکویه تیشی توختر کردوته وه، به تابه تیش له بواری پیکه یانی توخمگه لی هزری نه ته وه یی و به رجه سته کردنیه تی. لیزه دا به داخه وه ده بی به تالابییه وه ئاماژه بو ئەوه بکه م، مه به ستیش لی ره خنه نییه، ئەوهنده ی

هینانه گۆی حالی واقعی که ساسانهی میژووی نووسینی کوردییه، ئه ویش وهک سهرهتا ئاماژهم پیی دا، که نووسین به کوردی، وهک شتگهلی کومه لاتی و سیاسی له رهوتی جوولانه وهی سهره لدان و به ره و پیشچوون کاردانه وهی سیکوچکهی زمانی دهسه لاتی نه ته وه زالله کان بووه، بویه بیرکردنه وه کهش عهره بی یان فارسی یان تورکی بووه، ئیدی له حاله تی نووسینی سهره تا لای نووسهرانی کورد، نووسینه کانیان دارپشتنه وه بووه، واته ئه وان بیرکردنه وه یان وهک وشه کانیان په تی نه بووه، به زمانیکی بیگانه (یه کی له سی زمانه کان) بووه، ئینجا کاتی دهستیان داوه ته خامه، وه ریانگیژاوه ته سهر زمانی کوردی، واته پیواژۆی نووسین و دارپشتن له سهره تاوه، له سهره لدان میژووی کوردی شتیکی خۆکردی رهوتی په تی (ئه بستراکت) نه بووه، به لکو به خودان و به رهنگاری و سه لماندن من ههمم و جیاواز بووه... هه لبه ته ئه مهش هۆکاری میژوو کردی خوی هه یه، لیره دا ئه گهر باس بکری لقوپۆپی زۆری لیده بیته وه و له گه ل راقه کردنیکی کومه لایه تی سیاسی هه مه لایه نی سهردهستی و بندهستی نه ته وه تیکه لده بی. بویه بۆ شۆر بوونه وه به نیو ناخیدا دهر فه تیکی دیکه بقوزریته وه باشته ره، ههر هیچ نه بی تا تیکه لوییکه لیه که به لاریماندا نه با و له کرۆکی پرسیاره که دهر نه چین.

با بگه رینه وه سهر خالیکی گرنگ، ئه ویش خالی دهستیکی وه رگیژانه، واته وه رگیژان به گشتی له جیهانی نووسیندا، که ی و چون هاتۆته پیش. من بویه ئه م خاله باس ده که م، چونکه له گه ل خۆیدا پرسیکی زۆر دژوار ده هیئتیه گۆری، ئه و پرسه به سهر ره تی میژووی وه رگیژان لای ئیمه ی کورد چاره نووساز بووه، تا رادده یه کی زۆریش مۆریک بووه له هه نیه ی کتبخانه هه ژاره که مان.

میژوو سه لماندوویه تی که وه رگیژان، وهک وه رگیژانی کتیب بۆ وه رگیژانی کتیبه دینییه پیروژه کان ده گه ریته وه، هه لبه ت میژوو وه که شی بۆ پیش زاین ده گه ریته وه. له کیشوهره ئاوه دانه دیرینه کانی میژوودا، واته سی کیشوهری ئاسیا و ئه فریقا و ئه وروپا، له سه ده ی سییه می پیش زاین به وه رگیژانی ته ورات به شی یه که می ته وجیل (لیکانی هه ردوو وشه ی ته ورات و ئینجیله) میژووی وه رگیژان ده ستپیده کا، که له عبیرییه وه وه رگیژاوه ته سهر گریکی و پاشان زمانه کانی دیکه، هه رچی له وپه ری رۆژه لاتیشه وه بوو ههر به وه رگیژانی په یام و رینماییه دینییه کانی بودا بووه.

به‌داخوه هه‌رچه‌نده رووی به‌راوردیشی نییه، به‌لام کاتی دینیه سهر میژووی وهرگیران بۆ سهر زمانی کوردیمان، ده‌بینین ره‌وشه‌که ته‌واو پیچه‌وانه‌یه. هه‌رچه‌نده ده‌گوتری له کوردیشدا هه‌ر وهرگیرانی ته‌وجیل به سهره‌تای میژووی وهرگیران داده‌نری، به‌لام ئەمه ئەگه‌ر واش بی، ئەو واتا و مه‌غزایه به‌رفراوانه فرده‌هه‌ندییه‌ی نییه کاریگه‌ری به‌سهر نه‌ته‌وه‌ی کورد و جوولانه‌وه‌ی نوسین و میژووی وهرگیرانییه‌وه هه‌بی. چونکه ئەو ته‌وجیله‌ی وهرگیردراوه هه‌ر به‌لگه‌نامه‌یه‌کی به‌هادار له یه‌ک دوو کتیبخانه‌ی رۆژئاوایی ماوه‌ته‌وه، نه‌که‌وتۆته به‌ر ده‌ستی خوینده‌وارانی کورد، ئەوه‌ش راستییه‌که که به‌شی هه‌ره زۆری نه‌ته‌وه‌که‌مان موسلمان بووه، بۆیه ئەو وهرگیرانه هیچ باندۆریکی وه‌های نه‌کردۆته سهر وهرگیران و ره‌وشی میژووی نووسین.

له به‌رانبه‌ر ئەوه‌دا شتیکی دیکه هه‌یه. هه‌رچه‌نده کتیبی پیروژ به زمانی ئیمه نییه و نه‌نووسراوه، لی ئەگه‌ر به‌هه‌مان شیوه‌ی ته‌وجیل قورئانیش وهرگیردراویه سهر زمانی کوردی، ئەوسا وهرگیران کاریگه‌ری به‌سهر زمانه‌که‌مانه‌وه ده‌بوو. که‌چی به‌پیچه‌وانه‌وه ره‌وشه‌که ته‌واو ئاوه‌ژوو بو‌ته‌وه. له نه‌ته‌وه‌کانی دیکه ئەگه‌ر وهرگیرانی کتیبی پیروژ بووبیته مایه‌ی هه‌رمینی زمانی بۆ وهرگیردراو، که‌چی ئەم حاله‌ته بۆ نه‌ته‌وه‌یه‌کی زۆرینه موسلمان ته‌واو کیفه‌راتبارانه بووه، چونکه هه‌ر خودی کتیبه پیروژه‌که (قورئان) که نه‌وه‌ک هه‌ر نه‌کراوه‌ته کوردی، به‌لکو خودی بیروکه دینییه‌که لای زانایانی ئایینی به‌تایبه‌تیش لای مه‌لاکان، ریگر بووه له‌وه‌ی وهربگیردری، چونکه به‌حه‌رام و بقه‌یان زانیوه، به‌و به‌هانه‌یه‌ی وشه‌کانی وهرناگیردرین، یان قورئان نابی وهربگیردری و بکریته کوردی، هی ئەوه نییه وهربگیردری، هه‌موو به‌هانه‌کانیش بۆ ئەوه بوون که زمانه‌که‌مان ده‌ره‌قه‌تی وهرگیرانی نایه‌ت. ئیدی لی‌ره حاله‌ته دژبه‌رییه‌که دیته گۆری به‌وه‌ی له سه‌ریکه‌وه زمانه‌که‌مان له‌چاوی زمانی کتیبه پیروژه‌که به‌ناکام دراوه‌ته قه‌له‌م، به‌مه زه‌مینه له‌بار بووه بۆ ئەوه‌ی خوینده‌وارانمان (به نوینه‌رایه‌تی مه‌لا) زمانی بالایی ئاخاوتن و کۆر و بابه‌ته دینییه‌کانمان زمانیکی بیگانه بی. به‌م جو‌ره له‌گه‌ل سه‌پاندنی سهره‌تای بنه‌ما دینییه‌کان به کتیبیک که به‌زمانی خو‌مانه نه‌نووسراوه و وه‌ک ئەمری واقع پرسی به‌عه‌ره‌بکردن هاتۆته‌گۆری.

لی‌ره‌دا ئەگه‌ر وردتر بروانین و هه‌ر له باسی وهرگیران، تووله‌رییه‌ک بۆ خودی جو‌ره‌کانی وهرگیرانیش بکه‌ینه‌وه، ده‌بینین له پرسی قورئان و تیگه‌یانندی کوردی موسلماندا، هه‌ر ئەو مه‌لایانه‌ی هه‌فتانه له رۆژی هه‌ینیدا له‌سهر مینبه‌ر وتار بۆ

خەلک دەدەن و ئامۆژگارییان دەکەن، رۆلی وەرگێری زارەکی دەبینن، لەوێش ھەر دەقی ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پێغمەمبەرن بە شیوەیەک لە شیوەکان وەرەگێرن، بەلام کاتیک پرس دێتە سەر کاغەز ئەوا بە دروستی نابینن ھەمان وشەگۆکراوەکانی دەمیان لە کاتی وتارداندا، بکەونە سەرکاغەز. ھەلبەتە ئەمەش جوړیک لە دژبەرییەتیکە ھەلوێست دینیتەکایە.

لیکەوتە ی زمانى عەرەبى، واتە زمانى کتیبە پیرۆزەکە وا کە وتۆتەوێ کە نووسەرانی کورد بە زمانى بیگانه شان و بازووی لى ھەلبەمالن و لە تەواوی بواری بوارەکانى جیھانى کتیبى عەرەبىیدا، بکەونە خو، مام ھەزار گوتەنى دەیان ئیبن و ئەبوی کورد کتیبیان بە زمانى عەرەبان نووسیوە، بەدەر لە شیعەر تاقە یەک کتیبیشیان بە کوردی نەنووسیوە. ئەمە وای کردووە پاراستن و پیشکەوتنى زمان ھەر سینگاوسینگ لای خەلکی ئاسایى کورد نەوێک دەستەبژێر و خویندەوارەکانى بمینیتەو، لە ئاکامیشدا وەک لاساییکردنەوێ سەرف و نەحوى عەرەبىش بى لا لە ریزمان، بۆ پاراستنى زمانى نووسىنى زگماک نەکراوەتەو. پیم وایە دروستنەبوونی شیوە زمان، لەپال زەقنەبوونەوێ بیری نەتەوایەتى لە دیرینەوێ بۆ شیوەزار (زمان) ی یەگرتوو ئەوێ بگەریتەو، ئاخىر ئیمە وەک ئەوان کتیبمان نەبوو. کاتیکیش زمانى دینى ئیمە زمانى خویمان نەبوو و پى نەنووسراو، زمانى ئاخاوتنىش ھەر زمانى ھۆز و تیرە و خیل و بەرەباب بوو.

لێرەدا ھۆکاریکی تۆبۆگرافیا و جوگرافیشى دیتەسەر و وای کرد زمانى کوردی ئەوێندە زار و بنزارى ھەبى و تەنانەت لە ھەندى زار و بنزارىشدا لەیەک تیگەیشتن زۆر سەخت بى، ئەویش سروشتەکە خوێ بوو، چیا یەک، زنجیرە شاخیک، رۆوباریک، دۆلیک بوو تە بەر بەستیکى سروشتى بۆ ئەوێ کوردی ئەم دیو و ئەو دیوی شاخ و دۆل و رۆوبارەکە ھاتوچۆیان لەگەل یەک نەبى، ئەو ھاموشۆیەى لە رى مەلاکانیش دروستبوو، واتە لە رى سیپارە و کتیبەکانیان بوو، ھەر زمانى بیگانهى عەرەبى بە پلەى یەکەم، ئینجا زمانى فارسى بە پلەى دووھم بوو.

بۆ بەدبەختیش ئەم رەوشە تا ناوھراستی سەدەى رابردووش درێژەى کیشاوە. ئەوسا بیئە پیشچاوی خوێت زمانیک ئەو ھەموو سەدانە زمانى بالای خویندن نەبى، زمانیک بە راي دینداران، زمانى ژيانى ئەو دیو، ھى قیامەت و بەھەشت نەبى و دەرەقەتى دەقنووسکردنەوێ دەقی پیرۆز نەیت، چى لىدى و چى لىدەکەویتەو؟

ئەمە لەبارەى زمانى دینه‌وه، بەلام که سهیری زمانى (حوکمپرانى)ش دهکەى، تا رادهیه‌کى زۆر رهنگدانه‌وهى حاله‌تى پیشخۆى وەرگرتبوو. ئەوهى قوربه‌که‌شى خه‌ستتر کردوه و سه‌ربه‌قورپى پیده‌هینرایه‌ پیکه‌نین، خودى حوکمپرانى کوردی دواى راپه‌رین بووه. مه‌به‌ست په‌رله‌مانى هه‌ریمی کورستانه، که هاوشیوهى زمانى دین و کتیبى پیروژ، تا چه‌ند سالیکی ئەم دوايانه‌ش، هه‌رچی قانون هه‌بووه سه‌ره‌تا به‌ زمانى عه‌ره‌بى ده‌ریکردووه، دواتر ئەگه‌ر کرابیته‌ کوردی، که ئەمه‌ش له‌ رووى بایه‌خى قانونییه‌وه، زمانى دارشتنى یه‌که‌م ده‌خوا. به‌هانه‌ى ناقولای ئەوانیش هه‌ر هه‌مان پاکانه‌ى دینی بووه. که‌واته‌ زمانیک زمانى دین و زمانى حوکمپرانى نه‌بى، چی لى‌ ده‌مینیتیه‌وه، چۆن پیشبکه‌وى؟ هه‌ر ئەمه‌ش بووه‌ته‌ مایه‌ى ئەوهى له‌ زمانیکى گشتی له‌سه‌ر کۆکبوو، واته‌ ستاندارد نزیك نه‌که‌وینه‌وه، چ جاي رینووس و فه‌ره‌ه‌نگیکى یه‌کگرتوو.

ئینجا له‌م دۆخه‌دا زمانى کوردی له‌پال ئاخپوه‌ره‌کانى، به‌تایبه‌تیش له‌ رووى قالب و دارشته‌ى نووسینه‌وه‌ که‌وتۆته‌ سه‌ر ئەستوى نووسه‌ران به‌ پله‌ى یه‌که‌م که‌ میژووى نووسین هه‌ر دووسه‌د سالیك زیاتر نییه‌، ئینجا له‌ پال نووسه‌ران رۆلى وەرگێران دى. لی‌ره‌شه‌وه‌ کاتیک باسى ره‌وشه‌که‌ بکه‌ین، هه‌لبه‌ته‌ ده‌بى سه‌ره‌تا لا له‌ ئاسته‌نگه‌کانى به‌رده‌م وەرگێران بکه‌ینه‌وه، ئینجا ده‌توانین هه‌لسه‌نگاندیکى سه‌نگینى بۆ بکری، پاشانیش هه‌ر راسپاردیه‌ک بۆ چاره‌سه‌رى گرفته‌کان و نه‌خشه‌پێى داها‌توو.

جاری له‌پیشه‌وه‌ ده‌بى ئەوه‌ بلین، که‌ وەرگێران ده‌قنووسکردنه‌وه‌یه، ئەوا هه‌رچی ته‌گه‌ره‌ و به‌ربه‌ستى به‌رده‌مى خودى نووسین هه‌یه، به‌ شیوه‌یه‌کى راسته‌وخۆ ده‌په‌ریته‌وه‌ بۆ کایه‌ى وەرگێرانیش، پاشانیش هه‌ر خودى وەرگێران خه‌م و پرسى خۆى هه‌یه‌ که‌ ده‌بیته‌ سه‌ر بار. بۆیه‌ له‌مپه‌ر یان گرێه‌کانى به‌رده‌مى وەرگێران له‌ زۆر حاله‌تدا دووقاتى نووسین.

وه‌ک له‌ سه‌ره‌وه‌ وه‌ک سه‌ره‌داویک خراوته‌ روو، بارى نووسین لای ئیمه‌ هه‌م نوییه‌ و هه‌م وه‌ک کاردانه‌وه‌ش بووه، وی‌پرای ئەوه‌ى نه‌ زمانى دین و نه‌ هی حوکمپرانیش بووه، بۆیه‌ به‌و حاله‌ى بنده‌ستى ئاخپوه‌ران، له‌بارى سروشتی په‌راگه‌نده‌یى و ریکنه‌خراوى بریاربۆنه‌دانى بۆ ماوه‌ته‌وه. هه‌ر بۆیه‌ ئەو پرسه‌ سه‌ره‌کیانه‌ى له‌باره‌ى زمانیکى گشتی کۆکبوو، یان ئەوه‌ى به‌ ستاندارد ناوده‌برى، بووه‌ته‌ ریکریکی سه‌ره‌کى هه‌م له‌به‌ره‌ویشچوونیکى یه‌کانگیر، به‌وه‌ى هه‌موو جۆگه‌

بەخشندەكانى نووسەرانى كورد بېرژىنە يەك رۈوبار و لەوئىشەوہ بۇ دەريايى زمانەكە خۆى، ھەم لەرۈوى دەربېرىنىشەوہ بۇ پرسى نەتەوہىي ئاستەنگىكى سەرنەكەوتنى خەبات و تىكۆشانى خۆى بووہ. بە واتايەكى دىكە كە زمان خۆى لەپال شاخەكاندا ھۆى مانەوہى كوردبوون بووہ، بەوہى لە بۆتەى زمانى دەسەلاتدارى نەتەوہى سەردەست نەتەوہتەوہ، بەلام لە ھەمان كاتىشدا ھەر زمان لەبەر ھۆكارگەلى پىشوو بووہتە ھۆى ئەوہى يەكىتتى نەتەوہىي ۋەك پىويست نەيەتە دى، چونكە عەقلىەتى ئاخىوہرانى لە ھەر قۇناغىكى گرنكى مېژووويىدا بە لاي ئەوہدا شكاوہتەوہ، كە زمانى خىل و ناوچەكە، واتە زمانى دەسەلاتدارە خۇجىيەكە لە سنوورە دەسەلاتە بەرتەسكەكەى خۆى بىيئە زمانىكى نىمچەفەرمى، ھەلبەت لەپال زمانى دەسەلاتى نەتەوہى سەردەستە.

كاتى رەوشى زمان بەو شىوہ بى، لە بازنەى زمانى بالاي كۆمەلگەوہ ۋەك يەكەيەك بۇ پابەندكردى سەرجەم نووسەرانى خۆى كورتھين بى، ئەوا لەپاليدا كىشە و ئارىشەكانى دىكەش سەرھەلدەدەن، ۋەك نەبوونى رېنووس و فەرھەنگىكى يەكگرتوو. كاتىك ئەمە دۇخىكى درىژخايەنى مېژووويى زمانى نەتەوہكەمان بى، ئەوا خەمخورى و پەرۋشى بۇ دەرچوون لەو بازنە بەرتەسكەشدا ھەر لە ھەول و كۆششى مەردانەى تاكەكەسى ھەندى لە خامەبەدەستان دەرئەچووہ. ئەوہى ئەوان بەو حالەتە نووسىويانە ۋەك شتىكى گشتى نەخوئىراوہتەوہ. واتە خوئىندەوہ ھەرۋەك نووسىن لە شەقلىكى تاكەكەسى، لە شەقلى دەستەبژىر دەرئەچووہ. ئەمە ئەگەر لە مېژوودا نەوہك پاكانە بەلكو ھۆى راستەقىنەى خۆى ھەبى، بەوہى خوئىندەوارى بە شىوہيەكى ئاسۆيى نەبووہ، بەلام خۇ لەگەل ناوہراستى سەدەى رابردودا تا ئىستا ئەو بەھانەيە نەماوہ، كەچى حالەتەكە ھەرۋەك دياردەى جاران ماوہتەوہ. ئەو گشتگىر نەبوونەى خوئىندەوہ لەناو ئىمەدا ۋەنەبى ھەر بەرۋكى زمانى خۆى گرتىتەوہ، بەلكو خوئىندەوہ بە زمانى بىگانەش ھەر لەدەمان دۇخدا بووہ، ديارە ئەمەش ئەمەش ھۆكارى خۆى ھەيە، كە ئۇبالەكەى زياتر بۇ سىستىمى پەرۋەردە و فىركردى سىكوچكەى مال و قوتابخانە و مزگەوت دەگەرپىتەوہ.

كاتىكىش دۇخى خوئىندەوہ بەم كۆلويىە بى، كە ھى ئىرەيى پىبىردن نىيە، بىگومان لەگەل خۇيدا گرتەكانى بەرھەمھىنانى كتىب و ساغكردەوہى دىتەپىش، لە لىكەوتەشدا ئەوہى پىي دەگوترى دندەرى نووسىن، ۋەك بنەما كارى پى ناكرى.

ئینجا ئەگەر بێنە سەر ئەو ئالنگاری و ئاستهنگانە ی بەردەم کردە ی وەرگێران، که تا ئیستا بەرۆکی ئەم رەهەندە پر بایەخە ی بەرنەداو، ئەوا دەبی لەسەر هەندی سەرەداو بوەستین و بەدوای هەلوێزنی هەیاندا بچین.

لەسەر ووی هەموویانەو، وەرگێران لای ئیمە نەبوو تە پیشە. کاتیک دەلیم پیشە، ئەوا پرسە که چەند سەرەیه. ئەگەر بە میژووی رەوتی وەرگێرانی کوردی و ژیاننامە ی وەرگێرەکانماندا بچینەو، هەر زوو ئەو راستییەت بو دەردەکەو، که هەموو هەول و تەقە لایەکی وەرگێران لە تیکۆشانیکی تاکەسییانە تینەپەریو. ئیدی بابای وەرگێر بە گوێرە ی سەلیقە و کاتی تاییهتی خۆی، لە خەم و پەرۆشی مەیدانچۆلی ئەو بوارەدا قۆلی لێ هەلمالیو و هاتوو تە مەیدان. خو ئەگەر بە گوێرە ی پیوهرە ئەکادیمیەکانیش بی، ئەوا خویندن و کۆرسی تاییهت بو وەرگێران لە برەودایەو، بەردەبازی بوونە وەرگێرە، که چی لای ئیمە ئەم لایەنە ئەگەر لە میژوودا بەحوکمی نەبونی دەرفەتەو شتیکی ئاسایی بووبی، ئەوا ئیستاش هەر بە هەمان رەبی تەقتەق دەپیوری و بەهەمان رێچکەدا دەروا. ئاخر کێ لەو وەرگێرەکانمان، بەتاییهتیش ناودارەکانیان بە خویندنی تاییهت بوو تە وەرگێر؟ هەر یەکیکیان بگری لە پرس و بابەتیکی دیکەدا شارەزا پسپۆرە، یان ژیاننامە ی بو شتیکی دیکە تەرخان کردو، که چی دواتر لە بازنە ی شارەزایەتیەکە ی لایداو و چوو تە بواری وەرگێران، لەویدا گرۆی هونەری بردۆتەو.

کاتیکیش بە نیو بازاردا دەرو، راستە تابلوی وەهات دیتەپیش، کهوا نووسینگە یان دەزگای وەرگێرانی پیشەمەند/پرۆفیشنال و سویندخور هەیه، که چی بازنە ی کاریان لە وەرگێرانی چەند بەلگەنامە یەکی ئاسایی رۆژانە تیناپەری، هەرودە ئەو وەشت بو دەردەکەو، که وەرگێرە ناودارەکانی بواری وەرگێرانی کتیبی کوردی فریان بەسەر ئەو جۆرە نووسینگە و دەزگایانەو نییە. ئیدی لێرەدا پیناسە و نازناوی وەرگێری پیشەمەند و سویندخور لە قەبالە یەکی فەرمی و بازاری کارکرن تیناپەری، ئەمەش جۆریک لە دژبەری دونیای وەرگێرانی کوردی دینیتە پیشەو. ئینجا شتیکی دیکەش هەیه، وەرگێری پیشەمەند و سویندخور دەبی بروانامە ی یان رێپیدانیکی هاوشانی بروانامە یەکی پیویستی هەبی، که ئەمەش خواستیکی ئاساییە، که چی وەرگێری بواری کتیب لەبەر نەبوونی ئەو جۆرە بروانامە و مۆلەتانه ناتوانی بو بژیوی ژیانی خۆی ئەو جۆرە کارەش بکا، چونکە نییەتی.

وهرگيران لای خویمان رهنجیکی فره‌ادانه‌ی تاکه‌که‌سییه، ئەمه‌ش هەر له سه‌ره‌تای کاره‌که‌وه تا ساغکردنه‌وه‌ی ده‌ستپێده‌کا. ئاخ‌ر هەر بابای وهرگير به کاتی تايبه‌تی خو‌ی، به ئەرکی و سه‌لیقه‌ی خو‌ی به‌دوا ده‌قی‌کدا ده‌گه‌رئ، هەر به‌خو‌ی پیتچنی و ته‌نانه‌ت هه‌له‌چنیش ده‌کا، هەر ده‌بی به‌ خو‌ی به‌ دوا‌ی ده‌زگا یان شوینیکی چاپ‌راکه‌پاک بکا و سپۆنسه‌ری ماددی بو‌ بدۆزیته‌وه تا چاپی بکا، ئینجا دوا‌ی ئەو هه‌موو لیلییه‌ لؤلوی ساغکردنه‌وه و گه‌ران به‌سه‌ر کتیبفرۆش و بو‌ ریکلام و به‌خشینی کتیبه‌که‌ش بخاته‌سه‌ر ئەستۆی خو‌ی... ئەوه‌ی من باسی ده‌که‌م لایه‌ن و رپسا گشتیه‌که‌تی، هه‌رچه‌نده له‌م دوو ده‌یه‌ی دوا‌یدا به‌هه‌بوونی هه‌ندی ناوه‌ندی چاپ و بلاوکردنه‌وه تا رادده‌یه‌ک ئەم کیشانه‌ی له‌ کۆل بوونه‌ته‌وه، به‌لام ئەوانیش به‌پیی پتویست و له‌ ئاست ماندو‌بوونه‌که‌ نین.

کاتیک ده‌گوترئ هه‌ولیکی تاکه‌که‌سییه، واته‌ ده‌زگایه‌کی تواندار، پلانداریژ نییه‌ خه‌می ئەو بواره هه‌ره‌ بایه‌خداره‌ بخوا، به‌وه‌ی له‌سه‌ریکه‌وه بپیته‌ سه‌رچاوه‌ی بژیوی بو‌ وهرگير و له‌سه‌ره‌که‌ی دیکه‌شه‌وه سه‌رچاوه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌ییش بی بو‌ ده‌ستنیشانکردنی شاکاره‌کانی زانست و زانیاری و ئەده‌بیاتی جیهانی بو‌ وهرگيران، هه‌م یه‌کخستنی هه‌وله‌کان و ته‌کانپیدانی به‌گورپی بو‌ پيش‌خستنی زمان و ده‌ره‌قه‌ته‌اتی به‌گوردیکردنی بابته‌ فره‌په‌هه‌نده‌کان.

ئاخ‌ر که ئیش نه‌بووه‌ پيشه‌ و هەر به‌هه‌ولی تاکه‌که‌سی مایه‌وه، هه‌م میزاجی که‌سی ماخۆکه‌ی تیده‌که‌وئ و هه‌م تاکه‌هه‌ندی. هه‌له‌به‌ته‌ ره‌وتی ساغکردنه‌وه و به‌ بازارکردن، رۆلی یه‌کلاکه‌ره‌وانه له‌ هه‌لبژاردنی بابته‌ی ده‌قه وهرگيرانه‌کان ده‌بینئ؛ لیکه‌وته‌شی هەر به‌و باره‌دا ده‌شکیته‌وه، که ره‌فه‌ی کتیبخانه‌ی وهرگيردراو له‌وانه‌یه له‌ بابته‌یکی یان دوان و سیانی دیاریکراو به‌ شیوه‌یه‌کی رپژه‌یی پر و ئاوه‌دان بی، که‌چی ره‌فه‌ی بابته‌کانی دیکه‌ی بواری زانست و فه‌لسه‌فه چۆله‌هۆل بی.

دیاریشه‌ ده‌سه‌لاتی خۆکردی، که له‌ سیاسه‌تی یه‌کریزی نیشتمانی و به‌دیهنانی خواستی نه‌ته‌وه‌یی هه‌روه‌ک میژووی پيشتری جوولانه‌وه و شو‌رشه‌کان کورته‌ینه و له‌ بواره سه‌ره‌کییه‌که‌ی خو‌ی شکستی هیناوه، ئیدی چۆن ده‌پیرژیته‌ سه‌ر پرسی وهرگيران؟ چۆن له‌وه تیده‌گا که نووسراودانی ئیمه له‌ بنه‌ره‌ته‌وه له‌چاو هی نه‌ته‌وه‌کانی ده‌وروبه‌ر لاوازه، ئیدی ئەم که‌لینه‌ خه‌ره‌ندئاسایه هەر هیچ نه‌بی به‌ وهرگيرانیکی به‌ بنه‌ما، که پلانیکی تۆکه‌م و فره‌په‌هه‌ندی ئاراسته‌کراوی هه‌بی، پر بکاته‌وه؛ به‌مه‌ش هه‌م

پایه‌ی بوون به نه‌ته‌وه پته‌وتر بکا و هم زمانه‌کەش له مه‌ترسى دواکه‌وتن بپاریزی. لیره له‌باره‌ی وەرگیران و زمان هه‌قه زۆر راشکاو بین، به‌راوردیکی ئەو پرسه له‌نیوان باری لاریی زمانی ئیمه و زمانی نه‌ته‌وه و ده‌وله‌ته‌کانی دیکه‌ی جیهان بکه‌ین. به‌ پای خاکه‌رایبانه‌ی خۆمه‌وه دوو هیللی ته‌ریب، ئەگەر یه‌کتربرپیش نه‌بن، زۆر به‌ زه‌قی دیارن. ئەوه‌ی من لیره‌دا ده‌یه‌نمه‌ گۆ، پرسیکی هاوچه‌رخانه‌یه، واته‌ بۆ باری هه‌نوکه‌یمه، به‌راورده‌که هاوزه‌مانیه. بۆ نه‌ته‌وه‌ی ده‌وله‌تدار، که زمانه‌که‌ی وه‌سفی زیندویتی به‌خۆیه‌وه‌یه، یان هه‌ر هیچ نه‌بی بۆ سێ زمانی نه‌ته‌وه سه‌رده‌سته و زاله‌کانی دراوسیمان، ئەوانه‌ی قه‌ده‌ریکی تال به‌یه‌که‌وه‌ی گریداوین؛ به‌ حوکمی ئەوه‌ی پاشخانه‌ خه‌رمانیکی نووسینی پته‌و و توکمه‌یان هه‌یه، له‌به‌ر ئەوه‌ی له‌ بواری زمان، به‌ ریزمان و لیکدانه‌وه فره‌ره‌هه‌نده‌کانی زمانه‌وانیه‌وه قوول و ده‌وله‌مه‌ندن، ئەوا جارێ نه‌وه‌ک هه‌ر ترسی له‌ناوچوون و شیوانی زمانی خۆیان نییه، به‌لکو له‌ وەرگرتنی وشه‌گه‌لی بیگانه‌ش نا‌پرینگینه‌وه و به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک لێی ناترسن (تورکی و فارسی به‌نمونه)، بۆیه هه‌ر هیچ نه‌بی له‌م سێ چوار ده‌یه‌ی دوایدا، وەرگیران، ده‌قاده‌قتیش له‌م ده‌یه‌ی کۆتاییدا، و هه‌ر بۆ پرکردنه‌وه‌ی که‌لینی راگه‌یشتن بووه به‌ په‌وره‌ی زانست و زانیاری، ئیشی وەرگیران پیشه‌یی بووه، خه‌می ده‌وله‌مه‌ندکردنی زمانیان له‌پیش نه‌بووه، هه‌ر بۆیه له‌ جیهانی خۆرئاوا کاتیک کتیییک وەرده‌گیردری، زۆر بایه‌خ به‌ ناوی وەرگیره‌که نادرێ، چونکه ئەو له‌ چوارچیوه‌ی ده‌زگا و کۆمپانیا‌یه‌ک کاری خۆی ده‌کا، بژیویه‌که‌ی وه‌هایه، بۆ خۆی ده‌ژی و نان په‌یدا ده‌کا، پاشخانیکی زۆر ده‌وله‌مه‌ندی هه‌یه، خه‌می پیناسه‌ی زمانه‌که‌ی ده‌میکه له‌کۆل بووه‌ته‌وه، ته‌نانه‌ت ئامیره‌ ته‌کنۆزیاکانی سه‌رده‌میش هه‌ندی‌جار جیگه‌ی ئەو ده‌گرنه‌وه، چونکه پیگه‌ی ریزمانی زمانه‌که‌ی پته‌وه...

ئینجا له‌ به‌رانبه‌ر ئەوه‌دا، کاتی دیننه‌وه سه‌رباسی خۆمان، هه‌موو هۆیه‌کان به‌ره‌واژده‌بنه‌وه هه‌ر بۆیه ئەنجام و لیکه‌وته‌کەش به‌ ئاقاریکی دیکه‌دا ده‌رۆن... ئیدی ده‌بی بلین له‌به‌ر ئەوه‌ی پاشخانیکی کلتووری نووسراوی وه‌هامان نییه به‌ته‌واوی پشتی لیبکه‌ینه‌وه، له‌به‌ر ئەوه ریزمان و رینووس و فره‌هنگ و هتد... یه‌کگرتوومان نییه، ریسایه‌ک که‌ خه‌تی سوور بی نییه، بۆیه هه‌ر هه‌ولیک له‌و بواره‌دا مایه‌ی ده‌ستخۆشی و ماندوو نه‌بوونی لیکردنه‌وه... له‌به‌رئه‌وه‌ی نووسینی ماک، خۆی له‌خۆیدا تیژی ناکا، ئەوسا (مه‌به‌ستم سه‌ره‌تاکانی میژووی وەرگیرانه) و ئیستاش هه‌ر

بئ، به لام بۆ پرسى زمانى بۆ وەرگىراو هیچ جیاکردنه وه یهك به بهراورد له گه‌ل زمانى یه كه‌م له خۆى هه‌لناگرئ. واته له خزمه‌تى زماندا هاوشانى هه‌موو وەرگىرانیکه، به لام بۆ راستگۆیه‌تى ده‌قى وەرگىردراوه‌كه، له‌وانه‌یه لی‌ره‌وله‌وى سهرنج و تیبینی له‌سه‌ر بئ. ئەم باره ره‌خنه‌ئامیزه‌ش زیاتر بۆ ده‌قى زمانى ناوه‌راست، واته زمانى یه‌كه‌مى بۆ وەرگىراو و دۆزى سانسۆرى كتیب و میزاجى وەرگىرى یه‌كه‌م و ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌كه بگه‌ریته‌وه. كاتى كه كتیبه‌كه بۆ یه‌كی له‌و سى زمانه سه‌رده‌ستانه‌ى دوروبه‌رمان وهرده‌گى‌درئ، بیگومان ده‌سه‌لاتى ماخۆى ئەو زمانانه، سیاسه‌تى ئاراسته‌كراوى خۆیان بۆ وەرگىران هه‌یه، ئینجا كه جارىكى دیکه، ئەم وەرگىرانه ده‌كریته كوردی، هه‌موو تیبینییه‌كان له‌گه‌ل خۆى دینئ. كاتیکیش بزووتنه‌وه‌ى وەرگىرانی ئەم دوو سى ده‌یه‌ى رابردوو له‌باره‌ى زمانى یه‌كه‌م و دووهمه‌وه به‌راورد بکه‌ین، ره‌نگی له‌ روى چه‌ندایه‌تییه‌وه ئەگه‌ر وەرگىران له‌ زمانى دووهم زیاتر نه‌بئ ئەوا هاوشانه له‌گه‌ل وەرگىران له‌ زمانى یه‌كه‌م.

لی‌ره‌وه وه‌ك به‌لگه‌وبه‌ند مافى شایه‌ت‌حالیك به‌خۆم ده‌ده‌م، كه ده‌راوه‌كه‌ى بۆ یه‌ك دوو كاری وەرگىرانم هه‌م له‌ رۆمان و هه‌م له‌ كتیبى سیاسى میژووى ده‌گه‌ریته‌وه، ئەوانه‌ى تا ئیستا له‌ زمانى یه‌كه‌مه‌وه وەرگىراون، دواتر له‌گه‌ل وەرگىرانیک بۆ عه‌ره‌بى به‌راوردم كردووم، مایه‌ى سه‌رسو‌رمانم بووه، جارى وا هه‌بووه له‌كتیبیک لاپه‌ره‌یه‌ك یان بره‌گه‌یه‌ك و دوان، یان رسته، یان ده‌سته‌واژه لابراون و یان به‌ جو‌ریكى دیکه وەرگىردراون، ئیدی به‌پێودانگى من پرسى ده‌ستپاکی له‌گه‌ل ده‌قه‌ ماکه‌كه له‌ وەرگىرانه عه‌ره‌بیه‌كه ره‌چاونه‌كراوه. واته له‌ حاله‌ته‌دا ئەگه‌ر وەرگىرى كوردی هه‌رچه‌نده ده‌ستپاکیش بئ، ئەوا له‌ كاتى وەرگىران له‌ زمانى دووهمه هه‌مان كه‌موكورتى راسته‌وخۆ بۆ وەرگىرانه كوردیه‌ش ده‌گوازریته‌وه، هه‌رچه‌نده لی‌ره‌دا ئوباله‌كه ناكه‌ویته سه‌رشانى وەرگىرى كوردی. بۆیه له‌ هه‌موو حاله‌تیکدا وا په‌سه‌ند ده‌كرئ، ئەگه‌ر له‌ دۆخیکى زۆر پێویست نه‌بئ، په‌نا بۆ وەرگىران له‌ زمانى دووهمه نه‌بردرئ.

راسته وەرگىران چه‌ندین شیوازی هه‌ن، ئەمه خۆى بابه‌تیكى ئالۆزه، لئ من لی‌ره‌دا ده‌مه‌وى راشكاوانه له‌سه‌ر سه‌ره‌داویكى زۆر گرنگ بوه‌ستم، له‌نیوان وەرگىرانی ئازاد و وەرگىرانی رینگه‌ى ناوه‌راست. زۆر جاران وەرگىرانی ئازاد كه‌م تا زۆر ده‌ستكاری وەرگىره‌كه‌شى تیده‌كه‌وى، چونكه قه‌باره‌ى ده‌قه‌كه وه‌ك

ماکه که هاوشان نایه ته وه، یان جه وهه ری وهرگیڕانه که به چۆنیه تی لیتینگه یشتنی بابای وهرگیڕ په یوهسته. ئاخو وهرگیڕ لهو حاله ته دا له دهقه که دهگا، ئینجا دیت و ناوه رۆکه ی به گویره ی لیتینگه یشتنی خۆی دهکاته کوردی، یان به دهسته واژه یه کی دیکه دایده ریژیته وه. ئه و راستیه ده بی بگوتری، که ئه م جوړه وهرگیڕانه بو خوینهر رهوانتر و خوشر دیته به رچاو، هه ربویه زور جار وینای به کوردیکردنی ده دریته پال. ماموستا محمده ی قازی گه و ره وهرگیڕی کوردی فارسینووس، له و باره وه رای تایبه تی و نمونه ی جوانی هه یه. به لئ ئه م وهرگیڕانه، له وانه زور جیاواز نه بی له وه ی که سیک هه ر له سه رتاوه به زمانی زگماکی خۆی بیرۆکه که دابریژی، به لام له گه ل ئه وه شدا دیویکی دیکه شی هه یه، که په یهسته به په یامی نووسه ر، به ده ستپاکی له گواستنه وه و هتد...

کاتی وهرگیڕان گه یاندنی په یامی دهق و نووسه ر بی، ئه وا مه رج نییه په یامه که ش ته نیا له کرۆکی بابه ته به رجهسته بی، به لکو هه ندی جار به پیی بابه ته که وه، خۆی له م زیره شتانه ی خواره وه ده بینیته وه: له کورتی و دریزی دهق، له به کاره ی نانی دهسته واژه، له جوانکاری ره وان بیژیانه، له ته وس و قسه ی له بن، له ئاماژه و هیما و قسه ی توپکلدار، له ئیدیوم و هتد...

له م حاله ته دا وهرگیڕانی ئازاد ده ره قه تی نایه ت... هه ربویه وهرگیڕانی ریگه ی ناوه راست، واته له نیوان وهرگیڕانی ده قوادهق و وهرگیڕانی ئازاددا، دروستتر مه بهسته که ده پیکی. هه لبه ته ئه مه ش هه ر به لیکدانه وه ی میزاج و سه ليقه نییه، به لکو به لگه وه بندی خۆی له پشته. ئاخو هه ر له به ره ئه وه شه گو تراوه، وهرگیڕان واته ده قنووسکردنه وه، دارشتنه وه له نووسین بو جاری یه که م سه ختتره، ئه مه ش له به ر یه ک هۆی ساده و روون، له نووسیندا، بابای نووسه ر به و که رهسته هزرییه ی هه یه تی ئازاده چۆنی ده ربیری و دایبریژیته وه، واته قالبیکی نییه تیا دا سنوورداری، مه گه ر خۆی بو خۆی قالبه که دابریژی، به لام له وهرگیڕاندا، ئه وا بابای وهرگیڕ پیش هه موو شتیک چوارچیوه یه کی پیشتر بو داریژراوه، که خۆی له په یامی نووسه ردا ده بینیته وه، ئیدی نابی و نا کرئ لی ده رچی، به لکو ده بی له دوو تووی ئه و چوارچیوه داریژراوه دا به ره ی گه یاندنی په یامی سه ره کی، به ره ی شیرینی و ره وانه ی زمانی بو وهرگیڕاوه که ی تیدا به دی بینی.

• شه‌فېق حاجى خدرى وەرگېر:

له ۱۹۶۸ له گوندی گرتک له دۆلى پوسټی ده‌قه‌رى باله‌کایه‌تى له‌دایکبوه
له ۱۹۸۸ دا به کالورپوسى له قانون له زانکوى به‌غدا وەرگرتوه.
له ۱۹۹۷-ه‌وه تا ۲۰۱۲ ئاواره‌ى ئه‌وروپا (هۆله‌ندا و به‌ریتانیا) بووه.
له پال زمانى زگماکیدا؛ زمانه‌کانى عه‌ره‌بى، هۆله‌ندى و ئینگلیزىش ده‌زانیت.
چاپکراوه‌کانى وەرگېر؛

- ۱ - نه‌ینیه‌کانى مۆساد، نووسینى گۆردۆن تۆماس، وەرگېران له هۆله‌ندییه‌وه، سى جار چاپکراوه‌ته‌وه؛ چاپى یه‌که‌م ۲۰۰۸ چاپخانه‌ى هیڤى، هه‌ولیر. چاپى دووه‌م ده‌زگه‌ى چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ى رۆژه‌لات، هه‌ولیر ۲۰۱۴. چاپى سیه‌م رۆژه‌لات ۲۰۱۶.
- ۲ - مادلین ئۆلبرایت، سیاسه‌تى ئەمریکا و رۆژه‌لاتى ناوه‌راست، وەرگېران له هۆله‌ندییه‌وه، سه‌نته‌رى نما ۲۰۰۹، هه‌ولیر.
- ۳ - داود بنگوریون، دامه‌زینه‌رى ده‌وله‌تى ئیسرائیل، نووسینى رۆبه‌رت سه‌نت یۆهن، وەرگېران له هۆله‌ندییه‌وه، چاپخانه‌ى هیڤى ۲۰۱۱، هه‌ولیر. چاپى دووه‌م ناوه‌ندى ئاویر ۲۰۱۶ هه‌ولیر.
- ۴ - کوردستان له نیوان سیقه‌ر و سنوره‌ ده‌ستکرده‌کاندا، نووسینى: هيسه‌ر لیه‌ر واگنه‌ر. میژوو. وەرگېران له ئینگلیزییه‌وه. چاپى یه‌که‌م؛ له بلاوکراوه‌کانى ئەکادیمیای کوردی هه‌ولیر ۲۰۱۳. چاپى دووه‌م، ئاویر ۲۰۱۵.
- ۵ - وهرزیکى سپی وشکوبرینگ، ئەندریی برینک. رۆمان. وەرگېران له ئینگلیزییه‌وه، ناوه‌ندى ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، هه‌ولیر ۲۰۱۳.
- ۶ - ژيانى من، چۆن ئیسرائیل دامه‌زینرا؟ گۆلدا مایه‌ر، یاداشت، وەرگېران له ئینگلیزییه‌وه، ناوه‌ندى ئاویر، هه‌ولیر. ۲۰۱۴.
- ۷ - ئینفیرنو، دۆزه‌خ، دان براون، رۆمان، وەرگېران له ئینگلیزییه‌وه، ناوه‌ندى ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، هه‌ولیر ۲۰۱۵.
- ۸ - شه‌ره‌ف، ئەلیف شه‌فه‌ق، رۆمان، وەرگېران له ئینگلیزییه‌وه، ناوه‌ندى ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، هه‌ولیر ۲۰۱۵.
- ۹ - یاخیوون، مناحیم بیگن، یاده‌وه‌رى، وەرگېران له ئینگلیزییه‌وه، ناوه‌ندى ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، هه‌ولیر ۲۰۱۶.
- ۱۰ - خانوه‌که‌ى مزگه‌وتی، قادر عه‌بدوللا، رۆمان، وەرگېران له هۆله‌ندییه‌وه، ناوه‌ندى ئاویر بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، هه‌ولیر ۲۰۱۶.

- ۱۱ - كۆدەكەي داڧىنشى، دان براون، پۇمان، وەرگىران لە ئىنگىلىزىيەو، ناوەندى ئاوير، ھەولير ۲۰۱۶.
- ۱۲ - خەتى بزمارى، پۇمان، قادر عەبدوللا، وەرگىران لە ھۆلەندىيەو، ناوەندى ئەندىشە، سلىمانى ۲۰۱۷.
- ۱۳ - كرده ھەرەگىرنگەكانى مۇساد، مىخائىل بار زۇھار و نەسىم مىشال، وەرگىران لە ئىنگىلىزىيەو، چاپخانەى ھەمدى، ۲۰۱۸ سلىمانى.
- ۱۴ - لە مەككە، قادر عەبدوللا، پۇمان، وەرگىران لە ھۆلەندىيەو، چاپخانەى ھەمدى، ۲۰۱۸ سلىمانى
- ۱۵ - ئەرى كورد بوونە بەردەباز؟! رۇبەرت برىان گىيسن، مېژوو، لە ئىنگىلىزىيەو، چاپخانەى كوردستان، سلىمانى ۲۰۱۹.
- ۱۶ - شەوہ سىپىيەكان، مناحىم بىگن، يادەوهرى، لە ئىنگىلىزىيەو، چاپخانەى رۇژەھلات، ھەولير، ۲۰۱۹.
- ۱۷ - زۇرباى ئىرانى، قادر عەبدوللا، پۇمان، لە ھۆلەندىيەو، چاپخانەى ھەمدى، سلىمانى، ۲۰۲۰.
- ۱۸ - ژيانى من، گۇلدا مايەر، يادەوهرى، لە ئىنگىلىزىيەو، چاپىكى نوپى چاكراو، چاپخانەى كارو، سلىمانى، ۲۰۲۰.
- ۱۹ - كچانى دووكەل و ئاگر، ئاڧا ھوما، پۇمان، لە ئىنگىلىزىيەو، سلىمانى چاپخانەى كارو، ۲۰۲۱.
- ۲۰ - ھىلىك بەنىو لىدا، جىمس بار، مېژوو، لە ئىنگىلىزىيەو، دەزگاي رۇشنىبرى جەمال عىرفان، سلىمانى، ۲۰۲۲.
- ۲۱ - شاي ئىران؛ كوردى عىراق و شىعەى لوبنان، ئارەش رەئىسىنەژاد، مېژوو، لە ئىنگىلىزىيەو. ئامادەيە بۇ چاپ.

هه و النامه كيتير

دهبيت وهرگير له پرووی زمان و وشه سازیه وه پیتۆل بیت

داستان شهريف ■

پروۆسهی وەرگیڕان بریتییه له وەرگهڕاندنی نه‌ریتی و لاتیک و گۆرینی زمانی ده‌قیگ بۆ زمانی مه‌به‌ست. به‌م پێیه وەرگیڕ ده‌بیته له‌سه‌ره‌تادا شاره‌زاییه‌کی ته‌واوی له فولکلۆر و نه‌ریت و شیوازی ژیا‌نی نه‌ته‌وه‌ی زمانی مه‌به‌ستدا هه‌بیته، ئه‌وجا تا راده‌یه‌ک شاره‌زایی له فولکلۆری و لاتیه‌ی ئه‌و زمانه‌ی لێی وەرده‌گیڕیته، هه‌بیته؛ که هه‌ندیگ چه‌ل له گۆرینی نه‌ریت و وشه‌ی ده‌قیگ ده‌ترازیته و ده‌چیتته بواری گۆرینی هه‌ستی نووسه‌ره‌وه له‌و کاته‌ی ده‌قه‌که‌ی نووسیوه، که ئه‌مه به‌گشتی له وەرگیڕانی شیعردا خۆی ده‌بینیته‌وه، نمونه‌ی زیندوویشمان هه‌ن له وەرگیڕانی شیعردا له فارسییه‌وه بۆ زمانی کوردی: شاعیر و وەرگیڕی کورد (مامۆستا ده‌ژاری موکریان) شیعره‌کانی خه‌ییامی کردوون به کوردیی موکری، که مام هه‌ژار نه‌هاتوو ده‌قه‌که وەرگیڕیته به‌لکوو به هه‌مان ناوه‌رۆکه‌وه وشه‌ی کوردیی داناوون:

ئه‌ی ته‌کیه‌نشین شیخی به‌سووره و تووره!

بیته وا نه‌بی هه‌ر مه‌ستییه، کارم زۆره

ئه‌گه‌ر له‌ته‌ک ده‌قه فارسییه‌که‌دا به قه‌سدی به‌راورد دایانبنین، له‌رووی ناوه‌رۆکه‌وه هه‌مان مانایان هه‌یه، به‌لام ئه‌گه‌ر بیته وشه به وشه به‌راوردیان بکه‌ین؛ ده‌بینین مانایان جودان.

قورسترین جۆری وەرگیڕانیش وەرگیڕانی شیعره، ئاخ‌ر شیع‌ر هه‌ست و سو‌زی تیدان، هه‌روه‌ها به‌یت و ئاواز و کیش و سه‌روای شیع‌ره‌که‌یش با‌به‌تیکی دیکه‌ن، پێویسته پاچقه‌که‌ر کیش و سه‌روای شیع‌ره‌که‌یش بۆ زمانی مه‌به‌ست پاچقه‌ بکات.

هه‌موو خوینه‌ریکی هه‌ته‌ر ده‌زانن و ئاشکرایه، که زمانی کوردییش له سو‌نگه‌ی بوونی زار و بنزار و زمانی ناوچه‌یییه‌وه، زمانیکی ده‌وله‌مهنده. به گۆیره‌ی ئه‌مه‌یش ده‌بیته بابای وەرگیڕ له‌رووی زمان و وشه‌سازییه‌وه زۆر پیتۆل بیته، جا ده‌توانیته زمانه‌که‌ی پله‌یه‌ک له په‌یژه‌ی زمانی یه‌کگرتوودا به‌ریته پێشه‌وه و خزمه‌ت به زمانه‌که‌ی بکات. بۆیه ده‌بیته وەرگیڕ و نووسه‌ریش هۆشیار و ئاگادار

بن له گۆرپانکارییه رۆژانهکانی زماندا، له پرووی ئه و وشانهی که دینه زمانه وه، ده بیته زۆر به وریاییه وه مامه له له گه ل ئه و ده قه دا بکات که بریاره پاچقه ی بکات. بۆیه ده بیته وهرگێر شاره زای وشه و دهسته واژه ی زاراوه جیاوازهکانی زمانه که ی خۆی بیته و، دهستی خۆینه ری خۆی بگریته و به کۆلانهکانی زمانه که ی ئاشنا بکات؛ ههر مینا ئه وه ی خۆینه ریش نابیته سه ری دنیای له ئاستی وشه و زاراوه نوێکاندا بیته وه یه ک و، وهک ئه وه ی کابه که چ بووبیته، بکه ویته ره خنه له و وشانه ی هی ناوچه یه کی دیکه ن، به بیانووی ئه وه ی که بابای خۆینه ر نه ییبستون و نهیدیون و ئه وانه وشه ی سوواون و نابیته و ناگریته وهرگێر و نووسه ر به ههر بیانوویه ک بیته له کاریان به ینیته، له کاتی کدا ئه و وشانه ن زمان یه ک ده خه ن. ئه رکی وهرگێر و نووسه ر و لیکۆله ران ته نیا ئه وه نییه، که له پرووی وشه و دهسته واژه وه زمانه که یان یه که ده ست بکه ن و زمانی یه کگرتوو پیک به یین؛ راسته وشه و دهسته واژه کۆله که ی زمانه، به لام رینووس و ریزمان و خالبه ندیش هیچیان که متر نییه بۆ یه کی گرتنی زمانیک، به تایبه تی زمانی نووسین و سه ر په راو. بۆ نمونه زمانی نووسین و ره سمی عه ره ب قورئانه، به جۆریک بابای عه ره ب له عیراق و لوبناندا به هه مان زمانی یه کدی ده نووسن، ئینگلیز به هه مان شیوه. کورد زمانانیش ده توانن له سۆنگه ی پاچقه و ئه ده بیاته وه زمانه که یان یه ک بخه ن، به جۆریک وشه ی ناوچه جیاوازهکانی کوردستانی گه ره به کار به یین.

زمانی کوردی سلیمانی چ له پرووی وشه و چ له پرووی رینووسیشه وه جودایه له زمانی نووسین له سه نه ی رۆژه لاتی کوردستان، هه ردوو کیشیان له زمانی نووسینی کوردیکی باکوور له پرووی تیپ و وشه وه جودان. که سیک به زاراوه ی سلیمانه یی قسه ده کات له هه ورامیه ک ناگات، یان له کرمانجیه ک ناگات، و، پیچه وانه که ییشی راسته؛ که ئه مه له ناو عه ره ب و فارس و تورکدا وا نییه. عه ره بیکی ئوردون به هه مان زمانی عه ره بیکی عیراقی یان جه زائیری ده نووسیت و، له یه کتریش ده گه ن و کیشه یه کیشیان نییه. ئه مه لای ئینگلیزی که ندایی و به ریتانیایی و ئه مریکایی و مه کسیکییش به هه مان شیوه یه، چونکه چ ئینگلیز و چ عه ره بیش له ما کدا زمانی یه کگرتوو یان هه یه. به پیچه وانه ی کورد که زمانی یه کگرتوو ی نییه.

ئەمەيش دەگەرپتەوہ بۇ چەند ھۆكارىك كە سنوورى نىوان پارچە جياوازهكانى كوردستان گرنگترىنيانە.

يەككى دىكە لە ھۆكارەكان راگەياندنەكانە، كە لە ھەموو ولاتىكدا راگەياندن رۆلئىكى كارا دەبىنىت لە بەرەوپېشبردنى زمانەكەيدا و يەكگرتنى زماندا، بەلام بەداخوہ لە كوردستاندا ئەوہندەى وشەى بېنچىنە لەكار دەھىنرېن، ئەوہندە وشەى رەسەنى كوردى بەكار ناھىنرېن. كە ئەمە وا دەكات باباى خوینەر ئاشنا نەبىت بە وشەكانى زمانەكەى خۆى و بە زمانىكى ھەژارى بداتە قەلەم، ھەر چاوا پاچقە، كە رۆلئىكى بالايان ھەيە چ لە شىواندن و چ لە يەكخستنى زماندا لە جىھاندا. ئەركى دەزگەيەكى رۆشنىرىى مىرىيە كە ئەم ئەركى يەكخستنى زمانە بگرنە ئەستو، پاچقە رۆلئىكى باندۆرىى ھەيە لە يەكخستنى زماندا. بەتەنيا ئەركى تاكە نووسەر يان تاكە وەرگىرئىك نىيە كە زمانىكى دوو ھەزار و ھەوت سەد سالاھ و چەندان زاراوہى جيا جيا يەك بخات و ناوى لى بنىت زمانى يەكگرتوو، ئەوہ ئەركى دەستەجەمعى و ھەرەوہزىى كۆمەلئىك وەرگىر و نووسەرە، كە ماخۆى ئەزموونى چەندان سالاھ بن لە بوارەكەدا، سەرەراى ئەوہى كە ئەمە بابەتئىكە بەلگەى برۆاى پىكراوى پىويستە.

ھەرەسا نابىت وەرگىر و نووسەر ئاستى زمانى نووسىنەكانىان بەھىننە ئاستى زمانى نووسىنى بابەتئىكى سادە.

مانەندى ئەوہى لەسەرەوہ ئاماژەم بە پىناسەى وەرگىران دا، وا ئىستائىش بەشىك لە ئارىشە و كىشەكانى وەرگىران دەخەينە روو.

وہك لەسەرەوہ باسماں كرد كىشەى گەورە نەبوونى زمانى يەكگرتووى كوردىيە، بە جۆرئىك كاتئىك خوینەر وشەيەكى نوئى بەدەر لە خىزان و گەرەك و ناوچە و شارەكەى خۆى لە پەخشانىكى ئەدەبىدا ببىنىت ئەوا دەكەوئتە رەخنەبارانى وەرگىر، گوايە لە وەرگىرانەكەى ناگات؛ خو ئەگەر ھەر ھەمان وشە لە دەقئىكى شىعەرىدا ببىنىت ئەوا پى شاناى دەبىت و زمانەكەى خۆى دەباتە ھەوت تەبەقەى ئاسماں و پى دەولەمەندە. لەلایەك ئەمە سووچى خوینەرە، لەرۆوى نەبوونى كات و، ھەندى چەلئىش تەنبەلى باباى خوینەرئىش لە لووتكەى بابەتەكەدا دئت.

پاشان رىنووسى يەكگرتوو، مينا زمانى يەكگرتوو ئەوئىش دژوارى و بەرەستئىكى

دیکهیه، به و واتایه‌ی که ئیستا له باشوور هر وەرگیڤ و نووسەر و دەزگه‌یه‌ی کۆمه‌لیک یاسای رینووس و خالبه‌ندیی بۆ خو داپشتوو و پاشاگه‌ردانییه، که بقیه بابای نووسەر و وەرگیڤ له و یاسایه دهر بچیت.

سەرهرای هه‌موو ئه‌و کیشانه‌یش هیشتا من وه‌ک خوینەر و وەرگیڤیش دۆخی وەرگیڤان له ئاستیکی باشدا ده‌بینم، له زۆربه‌ی ژانره‌کاندا.

ئهمه له کاتیکدایه که بواره‌یلی وه‌کوو: پزیشکی و زانستی به‌گشتی، تا راده‌یه‌ک پاچقه که‌من، به دیویکی دیکه‌دا گه‌شه‌پیدانی مرویی و بابه‌تگه‌لی خوینهری سهره‌تایی زۆرن.

هۆکاری ئهمه به بۆچوونی من پشکی شیر به‌ر زمان ده‌که‌ویت، که زمانی کوردی له‌رووی وشه‌سازی زانستی و پزیشکییه‌وه به به‌راورد به ژانره‌کانی چاوا: جوگرافیا و میژوو و ئه‌ده‌بیات پله‌یه‌ک له خوارتره.

له‌رووی ئه‌ده‌بیاته‌وه زمانی کوردی زمانیکی ده‌وله‌مه‌نده، ئه‌مه‌یش له سۆنگه‌ی ئه‌وه‌ی که کورد له سهره‌تای دروست بوونییه‌وه میله‌تیکی لادینشین بووه، که ئه‌مه‌یش ئه‌وه‌مان پێ نیشان ده‌دات، که زمانی کوردی له‌رووی کشتیاری و ئازهدارییه‌وه زمانیکی فره ده‌وله‌مه‌نده.

له‌رووی زانستیشه‌وه ده‌گه‌ریته‌وه بۆ له‌کارنه‌هینانی وشه فولکلورییه‌کان بۆ بواره‌یلی زانست و ته‌کنه‌لوژیا، ئه‌مه‌یش خۆی له خۆیدا کیشه‌یه‌کی گه‌وره‌یه.

هه‌روه‌ها هۆشیاری وەرگیڤ و ئاگاداری وەرگیڤیش له وشه‌ی زمانی مه‌به‌ست کاری خۆی له پاراستن و نه‌مازه به‌ره‌و پیشبردن و زیندووکردنه‌وه‌ی وشه‌ سواو و مردوووه‌کانی زماندا ده‌کات. ئه‌مه‌یش له کاتیکدایه که نابیت وەرگیڤ به هیچ جوریک په‌نا بباته به‌ر وشه‌ی بیگانه و له ئاستی ناوه‌رۆکی ده‌ق و وەرگیڤانه‌که‌ی به‌هینیته‌ خواره‌وه.

هه و النامهى كتيب

هه و النامه كتيبي

وه رگيره كان كه متر خويان له قهره
بابه ته فيكري و فلهسه في و
زانستيه كان ده دهن

ئيدريس لاوه

بەرورد بە سالانی ههشتا و نۆههدهکانی سهدهدی رابردوو، وەرگیژان له ئاستیکی زۆرباش دایه، بهلام ههشتا زۆری ژمارهی چاپکراوی وەرگیژدراو، تینویتی خوینهری کورد ناشکییت، چونکه له رووی بابتهی دانسقهو زمان پاراوییهوه نهگهیشتووینهته مهرام و ههشتا ههژارین، ئەمه جگه لهوهی که تهنیا له سی چوار زمان بترازی و هکو (عهربی و فارسی و ئینگلیزی و تورکی) به دهگهن یان زۆر کهم له زمانهکانی تری و هکو ئاوروپایی و ئاسیایی و ئیسپانی و... هتد. چاپکراوی وەرگیژدراومان ههیه، بۆیه ههق وایه وەرگیژرهکانی ئەو زمانانش به پیی توانای خویان قۆلی لی ههلمالن و کتیبخانهی کوردی به ئەدهب و بهرهمی فیکری و فهلسهفی و زانستی ئەو گهل و نهتهوانه دهولهمهند بکهن.

ئهمرۆ له کوردستاندا چ دهزگاکی چاپ و چ وەرگیژرهکانیش کهمتر خویان له قهرهه بابته فیکری و فهلسهفی و زانستییهکان دهدهن، زیاتر بابتهی چیرۆک و رۆمان و میژوو و گهشهپیدانی مرۆیی و چهند بابتهیکی تری سادده وهردهگیژن، ئەویش به زمانیکی پر له خهوش و کهمو کوری رینووس و خالبهندی بلاودهکرینهوه، ئەمهش لهنگی وناهاوسهنگیهکی تره لهم بوارهدا، جا بۆ ئەوهی چیتر میزاجی کوردهواریمان تیک نهچیت(وهک گۆران دهفهرموویت)، بو ههردوو بابتهی وەرگیژان و (خالبهندی و رینووس). من دوو پیشنیار دهخمه بهردهمی وهزارهتی رۆشنییری و ئەکادیمیای کوردی و دهزگا پهیوهندیداکان، یهکهه ئەوهیه که دهستهیهک یان کۆمهلهیهکی وەرگیژان له کهسانی زمانزان و ئەکادیمی دابمهزیت، ههروهها کۆمهلهیهکی تری رینووس و خالبهندیش له کهسانی پسپۆر و شارهزا و به توانا پیک بیت. ئەرکی ئەو دوو کۆمهلهیهش ئەوه بیت که پیدانچوونهوه به ههموو ئەو کتیب و بلاوکراوانهدا بکهن و به فلتهری ئەم دوو کۆمهلهیه بچیته ژیر چاپ، تهنانهت وهزارهتی رۆشنییریش ژمارهی سپاردن نه داده هیچ کتیبیک، ئەگه وازوو و مۆری ئەو دوو کۆمهلهیهی بهسهروهه نه بیت. ئەم کاره سوودی بۆ نووسهه و وەرگیژ و تهنانهت بۆ کتیبهکهش ههیه. چونکه ئەو کات خوینهر کتیبیکی بی کهموکوری زمان و رینووس و خالبهندی دهخوینیتهوه.

سهبارته به ئاریشهکانی بواری زاراوهسازی له له زمانی کوردیدا

یهک له گرفته هههه گهورهکانی ئەمرووی زمانی کوردی. ئەوهیه که له رووی زاراوهسازییهوه ههژار و دهست کورتین، له ههفتایهکانی سهدهدی رابردوو کۆری زانیاری کورد - عیراق. تا رادهیهک ئەو ئەرکهی گرتبووه ئەستۆ، بهلام به داخهوه له راپهڕینهوه تا ئەمرووش نهمانتوانیوه دهزگایهک یان دهستهیهکی زمانهوانی تاییهت

به زاراهسازی دروست بکهین، ئەگەر چی چەند تاقە سواریکمان هەیه که لەم بوارەدا ئەسپی خۆیان تاوداوه و ژمارەیهکی باش لە کتیب و لیکۆلینەوه و فەرھەنگیان بە چاپ گەیاندووہ .

گوزەران و ژیان و هەموو کایەکانی زانستی و ئەدەبی و فەلسەفی و یاسایی، هەردەم لە گۆران و پیشکەوتنی بەردەوام دایە، جا بۆ ئەوەی لە رەوگەیی شارستانیەتی ئەمڕۆ دانەبریین، پێویستە خۆمان لە قەرەیی بابەتە هەنووکەیی و نوێیەکان بدەین. ئەوەش تەنیا بە وەرگێڕانی پاراو و شیرین دەکرێ، بۆ ئەو مەبەستەش پیشکەوتن و پەرەپێدانی بواری زاراهسازی باری کارەکان سووکتر و ئاسانتر دەکات .

وێکۆ پێشتر ئاماژەم پێکرد ژمارەیهک کتیب و فەرھەنگ و لیکۆلینەوهی تاییبەت بە زاراهسازیمان هەیه بەر لە هەموو شتیک پێویستە دەزگای پەڕەندیدار هەموو ئەوانە کۆبکاتەوه و جاریکی تر بە شیوەیهکی زانستی و ئەکادیمی لە چاپیان بداتەوه. دیارە ئەوەش هەر لە ریگای دەستەیهکی ئەکادیمی و زمانزان و شارەزاوه دەکرێت. خۆ ئەگەر ئەم دەستەیه بوونی هەبێت و چالاک بێت. دەبێ سالانە چاپکراوی خۆی هەبێت. سەبارەت بەو زاراه بیانی و تازانەیی که دێنە نیو بوارەکانی زانست و ئەدەب و فەلسەفەوه. پێویستە زاراهکان شیتەل و راقە بکرین و وشەیی کوردی لە بارو گونجاویان بۆ بدۆزریتەوه یان

دابڕیژریت. دواي ئەوه لە نامیلکەیهک دا چاپ بکریت بۆ ئەوەی خوینەری کورد بە زووترین و ئاسانترین شیوه دەستی بەو زاراه تازانە رابگات بۆ ئەو مەبەستەش دەکرێ سوود لە ولاتە پیشکەوتووکانی جی هان وەر بگیریت .

راستە لە ئەکادیمیای کوردی لیژنەیی زاراهسازی بوونی هەیه و چەند کاریکی جوانی بە چاپ گەیاندووہ وەک زاراهکانی کارگێری و چەندین فەرھەنگی بە پێزیشی وەک ئابووری و پزیشکی و ئامار و دوو بەرگی هەراش و ئاو و .....هتد بلاو کردۆتەوه که دەبنە بنەمایەکی پتەو و بەپێز بۆ دارشتنەوهی زاراهکان .بەلام ئەم کارانە هیشتا گوزارشت لە خەم و مشووری سی سالەیی حوکمرانی کوردی ناکات، سەبارەت بە برەوپێدانی زمانی کوردییەوه .

لەبارەیی وەرگێران و سیاسەتی زمانی که لە چ ئاستیک دایە، بە مەبەستی پاراستن و پیشکەوتنی زمان. زۆربەیی ولاتانی دونیا سیاسەتیکی زمانەوانی نیشتمانی یان هەیه زۆر بە وردی و جوانی کاری لەسەر دەکەن پێشووتر لەسەر دەمی ئیمپراتۆریەت و قەیسەرەکاندا. راستە تەنیا یەک زمان باوی هەبوو، بەلام ئەمڕۆ هەر میللەت و ولاتیک برەو بە زمانی خۆی دەدات، چونکە دەسەللات و زمان دوانەیهکی لیک دانەبراون، ئیمەش

چهند بتوانين برهه به زمانه که مان بدهين ئه وهنده و زياتریش دهسه لات و هيزو گوڤ و تينمان به رامبهه به دوژمان و ناحه زانی ميلله ته که مان زياتر دهبيت.

ئه گه رچی ئه مپو له ههریمی کوردستان سياسه تيکی حه کيمانهی به رپرسانه بو پاراستن و به رهه و پيشه وه چوونی زمانه که مان له ئارادا نييه. به لام له گه له ئه وه شدا دلنيام که زمانی کوردی مه ترسی له سه ره نه ماوه و ئاستی پووکانه وهه له ناوچوونی تپيه راندوهه .

سياسه تی زمانه وانیش ئه وه يه که حکومهت به شيوه يه کی فه رمی له ميانه ی ياسا و برياره کانی په ره له مان و دادگا و داموده زگا ره سمیيه کاندا. ئاگاداری رهوشی زمان بيت و به به رده و امی به کارهينان و گه شه پيدانی کارامه ييه کانی زمان چاودیری بکات. دياره هوکاري سياسی و ميژووی و جوگرافيش له م پيودانگه دا رولی گرنگيان هديه.

له سه ره تاي دامه زرانندی دهوله تی عيراقه وه زمانی کوردی دانی پيدانراوه، به لام ئه وه ی جيگه ی داخه که له بهر چهند هوکار و فاكته ريکی سياسی و کومه لايه تی نه مان توانيوه، زمانیکی نيچه ستانداردی باشووری بو ههریمه که مان فه راهم بکهين، به دلنيایيه وه ئه م ئه رکه ش به پله ی يه که م که وتوته ئه ستوی ههردوو وهزاره تی پهروه رده و خويندی بالا.

دوای ئه وانیش وهزاره تی روشنبیری و ئه کادیمیای کوردی، ئه مپو کورد له ههریمی کوردستاندا ده بی ئه م هه ل و مه رج و ده رفه ته ی که ره خساوه له دهستی نه دات، به کوشش و ههول و هيممه تی هه موو لايه ک له ئه کادیمیست و زمانزان و شاره زایانی ته وای زارو بنزاره کانی ههریمه ی کوردستان کار بو زمانیکی نيچه ستاندارد بکری. تا ئه و روژه ی که پارچه کانی تریش ئازاد ده بن و ئه و کاته ههول بو زمانیکی ستانداردی گشتگیر بدریت.

* نووسه ر و روژنامه نووس ئیدریس لاوه:

-له سالی ١٩٧٠ له هه ولیر له دایک بووه.

له بواری روژنامه نووسی مندلان سه رنووسه ری ههردوو گوڤاری (په ره سیلکه) و (کولاره) بووه .

- له سه ره ئه رکی وهزاره تی پهروه رده کتیبیکی له زمانی ئه لمانی وه رگيردراوه به تيراژی (٥٠) ههزار دانه به ناوی (ههشت رينمايی بو به هيزکردنی پهروه رده) و بلاکراوه ته وه .

هه و النامه كيتير

وه رگيران زور
له نووسين گرانتره

گوشاد همه سه عید

دهكړی بگوتړی كه بزووتنه‌وهی وهرگړان په‌كیكه له لایه‌نه چالاكه‌كان و به‌رهمیكي زوریش ده‌رژیته بازاره‌كانه‌وه و زوربه‌ی ئه‌و وهرگړانان‌ه‌ش كاری ئه‌ده‌بین، به‌تایبه‌تی رومان، وهك مؤدیلی لی‌هاتووه، كورد هه‌رچی بو بکړی هیشتاش رېگایه‌کی درېژی له‌به‌ردا ده‌مینې تا بگاته ئاستی پیویستی خوینه‌ریکی كه ته‌نیا به زمانی كوردی ده‌خوینیته‌وه.

نابې له‌بیرمان بچې كه رېژه‌یه‌کی زوری ئه‌و وهرگړانان‌ه له‌زمانی فارسیه‌وه ده‌كړین، وای لی‌هاتووه ئه‌م بابه‌ته به‌چاویکی ریزه‌وه یان باشته‌ر بلیم به‌نرخه‌وه سه‌یری نه‌كړی، چونكه وا باوه كه خه‌لكی به‌چند هه‌فته‌یه‌ك فی‌ری فارسی ده‌بی، له‌راستیدا وای نییه، چونكه لی‌كچوونی وشه‌یه‌کی زوری له‌گه‌ل زمانی كوردی و وهرگرتنیکی زوری له‌زمانی عه‌ره‌بیه‌وه مانای ئه‌وه‌نیه ئیتر به‌كونفه‌یه‌كونیك فی‌ری فارسی ده‌بی، له‌راستیدا ئه‌و زمانه تایبه‌تمه‌ندی خو‌ی هه‌یه، كه ئه‌گه‌ر كه‌سیك شاره‌زا نه‌بی رېگا به‌كه‌لین و كه‌له‌به‌ره‌كانی نابا. به‌لام له‌پال ئه‌وه‌شدا كاریکی زور كراوه كه جیگای خو‌یان گرتووه و رولی باشیان له‌دنیای وهرگړان بو زمانی كوردیدا بینووه.

كه‌م تا زور له‌زمانه‌كانی دیکه‌شه‌وه كاری باش كراوه، به‌لام له‌راستیدا تا ئیستا كاری وام نه‌دیوه كه بكه‌ویته سه‌رزاران و وهك داهینان له‌دنیای وهرگړان خو‌ی بنوینې، لیشت ناشارمه‌وه، كاری وهرگړانی نووسه‌رانی گه‌وره‌ی جیهانم دیتوه بو سه‌ر زمانی كوردی وهرگړدراوه و كه‌سه‌كه‌ش تایبه‌تمه‌ندبووه له‌و زمانه‌ی كه‌ ئه‌و كاره‌ی پینووسراوه، كه‌چی ختووكه‌م هاتووه له‌و كاره‌ی كه‌ به‌ته‌واوی سه‌قه‌ت و په‌قه‌ت كراوه، نازانم ئه‌و بنكه چاپه‌مه‌نییه چونی رېگا به‌خو‌ی داوه كاریکی ئه‌وها به‌ناویه‌وه بی.

من واده‌زانم ئه‌گه‌ر بکړی راسته‌وخو له‌و زمانه‌وه‌ی كه كاریکی پینووسراوه وهربگړدري زورباشه، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی مه‌كته‌به‌ی كوردی سه‌دان كاری وای تیدایه كه له‌زمانی دووهم وسییه‌مه‌وه وهرگړدراوه به‌لام هیشتاش زور شیرینتره له‌و كارانه‌ی له‌زمانی یه‌كه‌مه‌وه وهرگړدراوه، بو‌یه تا كادیرانی وهرگړان فرده‌بن و ده‌ستیان به‌و ملیونان كتیبه‌راده‌گا با جارې وهرگړان له‌زمانی هه‌رچه‌نده‌وه ده‌بی با هه‌بی و كه‌ كرا وله‌زمانی یه‌كه‌مه‌وه وهربگړدري به‌ وهرگړانی دووهم یان سییه‌می بکړی.

له کتیبفرۆشییهکی ئەلمانیا داوای کارهکانی ئایمتا توڤم کرد داوی ده میک کابرا پیی وتم وهرگیرانی کام وهرگیرت دهوی، چهند که سیک وهریان گیرابوو. چیرۆکی وهرگیران زۆر دوورو درێژه، وهرگیرپی کورد زۆربهیان به سهلیقه و ئارهزوو دهستیانداده ته وهرگیران، لیتان ناشیرمه وه ههندیك کردوو یانه به کاسبی و له بهرئه وهی خویان دهسه لاتدارن له و بنکه چاپه مه نیانه کاری ده که سیان بو خویان چاپکردوو، له راستیدا جوړیکه له گهندهلی له بواری رۆشنیری. به لام من له و باوه رهدام له ئاسوی دواپوژ زۆر ئهستیره ی گهش هه لدین، بویه هه رچه ندهی وهرگیران به ئه کادیمی بکری کارهکان ریک و شیرینتر وهرده گیردرین و پیشکه وتنی باشترو کوالیتی خاوینتر ده که ویتته به ردهستی خوینه رانی کورده وه. زاراوه سازی له هه موو بواره کانی کاری زۆر کراوه و دهستپیشخه ری نووسهران و هه روه ها ئه کادیمیای کوردی جیگای ریزلینانه، دیاره هه موو بواره کانی به یه ک ئاست کاری بو نه کراوه، خوی له بیرمان نه چی کارکردن له بواره که سانیکی یه که م تایبه تمه ند له و بواره دا، جا زانستی بی یان زانسته مروییه کانی گه ره که بوئه وهی کاره کانی جیگای خویان بگرن، دووهم سهلیقه ی زمانی ئه و که سه تایبه تمه نده رۆلی گرنگ ده بینن له درووست کردنی زاراو. به لام ناشکری هه ندیک شتی سه یرو سه مه ره ی عه نتیکوکه ی که به ناوی زاراو وه دانراوه له بیر بکه ین، گرفته که ئه وه یه که تیناگه ی به چ پیودانگیک ئه و وشانه ده که ونه ناو کتیب و دنیا ی میدیا وه.

له راستیدا نازانم مه به ست له سیاسه تی زمانی چیه، ده کرا باشترو ون بکریته وه، چونکه سیاسه تی زمانی واته ئسلوبی وهرگیران، که هه ر وهرگیره و کوگایه کی زمانی له میشکی خویدا هه یه و له کاتی وهرگیراندا به کاریده هیتی، ئینجا ئه گه ر شتیک لار پوون نه بوو یان ده روهستی نه هات ئه واپه نا بو فه ره هنگان ده با، یان په نا بو دۆست و براده رانیکی که تیان راده بینن.

به راستی وهرگیران زۆر له نووسین گرانتیه، چونکه جگه له وهی وهک ئه مانه تیک مامه له ی له گه لدا ده کری، له رووی ئه خلاقیشه وه وهرگیر له کومه لیک شتی گه وره و بچوک به رپر سیاره، که نابی به سه ریدا تیپه ری، به تایبه تی ده برینه وهی مانا یان ناوه رۆک به گه شی و به هه مان هیزی مه تنه ئه سلیه که، جگه له شیوازی شیرین و سه رنجراکیش که واده زانم به شی زۆری په یوه ندی به ده وله مه ندی و ئاماده گی زمانی وهرگیره که وه هه یه، که مه رچیکی زۆر گرنگه، وهک ئه وه وایه.. تارایه کی رهنگاو رهنگ به بوکی داده له کووی و کواعه بایه کی رهش و چلکنی پیداده ی.

هەر وەرگێڕیک ئەگەر بە هەناسەییەکی درێژی داھینەرانیوە کاری کرد ئەوا سەلیقە و شتە جوانەکانی بە جوانی لەکارەکە ی پنگ دەدەنەو، جا ئەوانە ی که بەو پیشیە درێژە کاردەکەن ئەوا دیارن وکەم و زۆرھەن، بەلام بەپراستی نەک هەر کاری لاواز بەلکە هی بوودەلەش هەیه که شەرەمە بکەوێتە بازارەوہ چونکە بەھیچ جۆریک سوودی لێوەرناگیرئ.

وەرگێری باش ئەو دیوی ئەونوسینە دەبینئ و هەموو پوچی خۆیشی تیکەلی وەرگێرانەکە دەکا. لیت نەشیرمەوہ من بو ئیرەیی وا نالیئم، بەلام هەندیک کەس بە بەختن زۆر کاریان بوودەرەخسیندرئ، ئەگەر کەسیکی دیکە بیکا کەس ئاوری لێناداتەوہ و ناوونابانگیشیان بو دروست دەکری، بەلام دلایبن میژوو بەزەیی بەو کەسانەناکا، چونکە ئەمەیان جۆریکە لە گەندەلی ناوبزوتنەوہ و ژبانی پووناکبیری، لەگەندەلی دارایی و پولی زۆر ترسناکترە هەلبەتە شیوازی شیرین و پلانی جوان و پاراستنی تاییەتمەندیتیه جوانەکانی زمان و پڕ ئەتەکتیکردن و رازاندنەوہو پوولی باشدەبینن بو دارژتنەوہی وشە و زۆرکردنی هەلی بەکاربردنی لە گوزارە جیاجیادا، بەلام بەدەردی م، مەسعود محەمەد واتەنی هەر بو کورداندن بی، بو خوناندن بی، کارەکە هیچی لی شین نابئ، دیارە لە هەردووکیان هەنە، رێژە ی زاراوہ بیانییەکان بی تامی کردوہ، بەتاییەتی هەندیک کەس لەبواری فەلسەفە دەنووسن و کۆمەلێک نووسەری گەنج و بەتوانا ئەو دەر دەیانگرتوہو سەر لەخوینەر دەشیوینن.

جاریک شتیکی درێژم لەسەر شاعیریک نووسیبوو، دامە خۆی بیخوینیتەوہ، کە هینایەوہ گوتی نووسینەکە جوانە، بەلام بو زاراوہی بیانیت بەکار نەهیناوە، باشە تو خۆت شاعیر بی و زمانیشت خویند بی و ئەمەحالت بی، من بلیم چی، بەکار هینانی وشە ی بیانی جیگا و کاتی حۆت هەیه، تاوشە ی کوردی هەبی و لەمیژیشبی ئەو وشانە لەزمانی ئەدەبیدا بەکار هاتبی من بەکارهینای بیانیەکە بە عەقلیەتیکی سەلیم نازانم، هەرگیز ناتوانم لەباتی سەعات دەمژیر بەکاربھینم، بەپراستی ئەمە تەنیا لەبەر ئەوہی سەعات عەرەبییە، دەولەتی کوردی بە والە دانامەزری.

زمانە شیرینەکەمان توانا و عەتای زۆری تیدایە، بەلام چاوری توانا و عەقلیەتی زیرین دەکات ئەو پانتاییە وقەوارە گەورەیهی زمانەکە ی خۆی بەکاربینئ.

*نوسەر و وەرگير: گوشاد حەمەسەعید

لەسالی ۱۹۵۶ لە شارى كۆیه لەدايكبووه.

بەرھەمە وەرگيردر اوھەکانى:

-یەكەمىن كتيبى وەرگيرادر اوى كۆچيروكى سەمەدى بېھرەنگى بووه.

-لەم ولاتەدا- كۆچيروكى عەلى ئەشرەفى دەرويشيان.

-دەنگى تەقە لەملەى چيا- موختارى حەويژوف.

-زارا- رۆمانى ئەحمەدى قازى.

-كەشتىە سپىەكە- رۆمانى جەنگيز ئايماتوف

-ئەوسەگە بەلەكەى لەرۆخى دەريا دادەبەزى- رۆمانى جەنگيز ئايماتوف.

-قورینگە كۆچەر يەكان - جەنگيز ئايماتوف

-مەلە رەنگراوھەكان - رۆمانى يەرژى كۆزىنسكى.

-چۆن كورته چيروكى فارسى دەستپيكرد، كۆمەلى نوسەرى ئيرانى

-راپەرپىنى ئەفسەرانى خۆراسان - نووسىنى ئەبوئەلحەسەن تەفرىشيان. يادەوھەرييە

لەسەر كۆمارى ديموكراتى كوردستان.

-عیشق تان و پوى دلانە - نووسەرىكى فينلەنديە، لەسەر ژيان و خۆكوشتنەكەى

ماياكوفسكى نووسيوھ

-چۆن پۆلامان ئاودا- رۆمانى نيكولاى ئۆستروفسكى - لە ژير چاپدايە.

هه و النامهى كتيب

هه و النامه ی کتێز

له كوردستاندا رهوشی وهرگیران له پاشه گهردانییه

مه هاباد چه سه ن

پروڤسەي وەرگىپران مېژووويەكى دىرینی هەيه و دەرکەوتنی دەگەرپیتەوه بۆ سەرەتاکانی نووسین و ئەدەبیات. لە سادەترین گوزارشتدا ئالوگۆرکردنیکی واتاییە لە زمانی یەكەم (ژێدەرەوه) بۆ زمانی دووهم (مەبەست). لای هەمووان پروڤسەي وەرگىپران هونەر و زانستییکی بایەخدارە کە لەرێگەیهوه راژەي کولتوور و رۆشنییری کۆمەلگەکانی پێدەکریت و لە میانەیدا هزر، کولتوور، دونیابینی و بەرھەمی ئەقل و ئاوەزی گەلان ئالوگۆر دەبیت، ئاشنايەتی و یەکترناسین و خۆناسین ئاسان دەکات و پردی پەيوەندی و شارپێگەي دەولەمەندکردنی زمان و بووژینەرەوه و گەشەپێدەری فەرھەنگی گەلان و ئازوگوازی رۆشنییری و ژياری نیوان ژيارەکانە. بە گوزارشتییکی دیکە وەرگىپران بریتییه لە گواستەنەوهی مانا و هیما و مەبەستەکانی دەقیك لە زمانیکەوه بۆ زمانیکی دیکە، ئافراندن و بەرھەمھێنانەوهی دەقیکی نوێ لە زمانی مەبەستدا بە دارشتنیکی تەر و پاراو و بی گری و گۆل، کە ھەلگری ھەمان ناوەرۆک و مانا و هیما و فۆرمی و دەقی یەكەم بیت بە لەبەرچاوگرتنی رینووس و ریسا زمانەوانییەکانی زمانی مەبەست، کە ئەمەش پیویستی بە پاشخانی مەعریفی و قال و قوولبوونەوهیە لە نیو ئەم هونەرە زانستییهدا، هونەرییە بەو پییەي شارەزایی و مەیل و سەلیقە و دەستپەرەنگینی و بەھری دەویت، زانستیشە چون گریدراوی ریسا و یاسا زمانەوانییەکانە. لەبەرئەوه پاچقە تەنیا لە شارەزایی و زانیی دوو زماندا کورت ناکریتەوه، بەلکوو پیویستی بە سەلیقە، ویست، شەیدایی، تاقەت و توانا، پشوودرێژی، گەپان بەنیو فەرھەنگ، کەنە و پشکنینی بەردەوامی وشە، دەستەواژە و چەمکەکانە.

بە لەبەرچاوگرتنی کەتواری ئەمرووی باشووری کوردستان، رەوشی وەرگىپران لە پاشەگەردانی و ھەرکەس بۆخوویی و بیسەرۆبەرھییەکی ناریک و پینکدایە و بیگومان چەندین فاکتەر و ھۆکاری لەپشتە، کە سەرەکیترینیان کەمتەرھەمی و خەمساردی وەزارەتی رۆشنییری بەدریژایی پتر لە سێ دەیه، بەھۆی نەبوونی پلانی گونجاو و پیویست تانیستاش وەرگىپران کاریکی تاکەکەسییە بەمەش زۆری و بۆرییەکی لی کەوتووتەوه، وێرایی بوونی سەدان وەرگىپری دەستپەرەنگین کە راژەي بالاییان بە رەوتی رۆشنییری کوردی کردووه... سەرباری گشت ھەول و کوششەکان و ئەو بزائوتەي وەرگىپران کە لەم چەند سالی دواییدا لە برەوسەندنایە، ھیشتا

په رتوو کخانهی کوردی پیوستی زوری به وهرگیران و کورداندنی هه زاران شاکار و بهرهمی زیندووی گهلانی دیکهیه، چون وهرگیران شاده ماری مه عریفه و ژیار و وهرچه رخانه گرینگه کانی دونیایه...

ویرای ئه و هه لومه رجهی له رهوتی وهرگیراندا بهرچاوه، به لام ناکاته ئه وهی گشت هه وله کان به کهم بزانی و بی بایه خیان بکهین و نه بوونیان له بوونیان به باشتر بزانی، چونکه هه ر بزوت و گورانیک سهره تا پشیویی و ناریکی و کیماسی زوری تیده که ویت و ورده ورده چوارچیوهی خوی وهرده گریت. که ئه مهش پیوستی به ریکستن و پلانی دریزمه ودا و سیاسه تیکی زمانی توکمه یه. گه لی ئیمهش پتر له گهلانی دی پیوستی به وهرگرنتی مه عریفه و داهینانه هزرییه کانی گهلانی دیکهیه بو پاراستنی زمان و فرههنگ و به بههیزی مانه وه و پهراویز نه که وتنی.

زمان وهک بوونه وهریکی زیندوو، که کارتیکه ریکی کارتیکراوه، به پیی سهردهم و گورانکارییه کانی کومه لگه ی ناخپوهران و به کارهینه رانی هه همیشه له گوران و خونویکردنه وه دایه. یه کیک له بنچینه گرینگه کانی زمانیش زاراو هیه، که بریتییه: له وشه یان دهربرین و دهسته واژانه ی، که مانایه کی ورد و دهستنی شانکراویان هه یه، کوله که و بنه مای زمانی ئه کادیمییه و له لایهن زمانناسان و زمانزانانه وه بریاری له سه ر دهریت و له بیاقه یلی زانستی، هونه ری، سیاسی، ئه ده بی، ئایینی و یاساییدا به کارده هینریت... ده کریت بگوتریت هه موو زاراو هیه ک وشه یه، به لام هه موو وشه یه ک زاراو ه نییه. زاراو ه سازی رولی گرینگی له گه شه پیدان و پیشقه چوونی زمان و پاراستنی له به رانبهر هه ژموونی زمانه یلی دیکه و ده وله مه ندردنی زماندا هه یه، هه ر زمانیک به رده وام کار له سه ر زاراو ه سازی و چه مکسازی بکات بیگومان زمانیکی ده وله مه ند و گه شه کردوو و له هیهچ بواری پانتاییه کی نووسین و په یقیندا له ئاست زمانی گهلانی دی دوشدانامینیت و دهسته پاچه نابیت. زاراو ه سازی پرۆسه یه کی ئه کادیمی په ره پیدهری زمانه له لایهن دهسته و تاقمه یلی شاره زا و زمانناسه وه ده کریت و پیوستی به بایه خپیدان و کارله سه رکردن و تووژینه وه یه. هه رچه نده ئیمه ی کورد به دریزایی دیرۆک قه رزاربار و منته باری هه وله تاکه که سییه کانی نووسه رانیکی وهک مه سهوود محه مه د و هه ژار موکریانی و ده یان که له نووسه ری به شکوی کوردین له پاراستنی زمان و زاراو ه سازیدا، به لام نابیت له یادی بکهین که زاراو ه سازی به پیی

چەندىن پېۋەر و بنەماي زانستى زمان ئەنجام دەدرىت، لەلايەن ناوەند و دەستە و كۆمەلە ئەكادىمىيە تايبەتەكانەوہ كارى ھەموو كەسىك نىيە، كە برىتىن لە: بەرھەمھىنان، مېتافۆر(خوازە)، ۋەرگرتنى وشە، دارشتن، داتاشين، ھاوواتا دۆزىنەوہ، ۋەرگىران و پېوانەي وشە. ھەر زانستىكىش لە زانستەكانى پزىشكى - ياسا، فەلسەفە، كۆمەلناسى، ئەستىرنەناسى، دەروونناسى، زىندەوہرزانى، فىزىيا و كشتووكال ... ھتد كۆمەلەيك چەمك و زاراوہى تايبەت بە خۆيان ھەيە، كە لەلايەن زمانزانان و زمانناسان و كەسانى پىسپۆر و شارەزاي بياقەكەوہ دادەنرىن ياخود ۋەردەگىرىن و بە كۆرايى و رېكەوتن لەسەرى و لەچوارچىوہيەكى ديارىكراو و فۆرمىكى تايبەتدا بەشيوہيەك كە لەگەل رېسا و ياسا زمانەوانىيەكاندا بگونجىت. لەبەرئەوہ زۆر پىويستە كۆرايى و تەبايىەك لە نيوان شارەزايانى كولتور و زمان و زارو بنزارەكانى زمانى كورديدا بىتەئاراوہ و دەست لەناودەست كار لەسەر زمانەكەمان بكەين بە رۆنان و چىكردى زاراوہى گونجاو و دروست پى بەپىي گۆرانە خىراكانى سەردەم و زانست و مەعريفە لەجىھاندا. ھەرچەندە زمانى كوردى زمانىكى دەولەمەندە و لەخۆگرى چەندىن زارو بنزار و دىالىكتە بەلام مخابن بەھۆى نەبوونى رېنووسىكى يەكگرتووى لەخۆگرى گشت زار و بنزارەكان، ھەمىشە نووسەر و ۋەرگىر و وىژەران و راژەكەرانى زمان و كولتور و كەلەپوورى كوردى پووبەرووى گرفت و تەنگ و چەلەمە بوونەتەوہ. سەربارى سى دەيە فەرمانرەوايى كوردىي و دەستبەربوونى فەزايەكى ئازاد لە باشوورى كورستاندا بەلام ھىشتا دەزگەي ئەكادىمى كاراو دەستكراوہ و خۆتەرخانكردو، كە چەترىك بىت بۆ ھەموو زمانزانان و زمانناسانى زمانى كوردى لەھەر كويىەكى دونيا بن، بوونى نىيە. ئەمەش ئارىشەيەكى گەورەيە لەسەر ئاسايشى زمان، چونكە بەھۆى گۆرانە خىرا و تەكنەلۆژىيەكانەوہ رۆژانە چەندىن زاراوہى نوي دىنە ئاراوہ كە پىويستيان بە كورداندن و گونجاندن و دارشتنە لەفۆرمىكى كوردانەدا، تاكوو نووسەر و ئاخىوہرانى كوردىش بتوانن بە دروستى بەكارى بەيىن و تاكەكان خۆيان پەنا نەبەنە بەر وشەداتاشين و ھەولى تاكەكەسى و كرچوكالى دوور لەبنەما و رېسا و ياساكانى زمان و رېنووسى كوردى.

رۆنانى زاراوہ و زاراوہسازى كارىكى وردكارانە و ئالۆزە لە گشت بوارەكان و بەتايبەت بوارە زانستىيەكاندا. زمانى كوردى لەبوارە ياسايى، زانستى، ئەدەبى و

کۆمه‌ناسی و ئەستیره‌ناسی و پیشه‌سازی و تەکنەلۆژییەکاندا پێویستی زۆری بە رۆنانی زاراوه و وەرگیران و دارشتنی بەرامبەری گونجاو هەیه بۆ ئەو چەمک و زاراوه جیهانیانە ی رۆژ بە رۆژ پتر و خیراتر بە سەرانسەری جیهاندا بلاو دەبنەو. گەلی مەش بۆ ئەو هی زیاتر و زۆرتر لە مە دوانە کە ویت پێویستی بە پرۆژە و پلانی تۆکمە و درێژمەودا و راژە ی زمانە کە یەتی، تا ببینە خاوەن فەرەه‌نگی دەوڵە مەندی سەر دەمیانە و نووسەرەن و ئاخیوهران بە دلنیا یی و بی دێدۆنگی لە راست و دروستی لە دەق و گوتار و وت و وێژەکانیاندا بە کاری بەینن.

زمان دیار دەیه‌کی مرۆیی و پیناس و دەر خەری بوون و ئەویتی و جیاوازی و شکۆی گەلانی، لە رێگە یەو وە خۆمان و ئەوانی دیکەش دەناسین، بۆ یە هەمیشە گەلانی زیندوو و هۆشیار بە گرینگییەو دەپیارین و لە خەم و خزمەتیدان، هەر چە شەنە خەمساردی و بیناکییە ک لە مەر ئەم کۆلە کە و راگرە ی بوونی نەتەو ییی بە زیان و خەسارۆ مەندی دەشکیتەو. وەرگیرانیش وە ک بنە مایە کی گە شە پێدەر و دەوڵە مەندکەر و پارێزەری زمان، پرۆسە یە کی گرینگ و پێویستی گشت گرۆ یی مرۆیی و دە لاقە ی ئالوگۆری فەرەه‌نگ، هزر، فەلسە فە، مە عریفە، ئە زموون، دا هیتان و پیشکە و تنە کانی گەلانی جیهان، پردی پە یو هەندی و فاکتەری هەرە بە هیزی لیک نزیکە رەو هی کۆمە لگە ی مرۆ قایە تییه لە رابردوو و ئیستاشدا... وەرگیران کاریگەری و بایە خی زۆری هە یە لە رەوتی پیشقە چوونی زانست و مە عریفە دا و گرینگترین هۆکاری پیشکە و تن و بە رفر او انکردنی پە یو هەندییە لە نیوان ژیارە جیاوازه‌کاندا، هەر لە رینگە ی وەرگیرانەو دەتوانین ئە زموون و دا هیتان و هەنگاوه گرینگە زانستی و مە عریفی و ئە دە ببیە کانی گەلانی دی بخەینە خزمەت کۆمە لگە ی خۆمان و کە لک و سووودیان لئ وەر بگرین. راژە و ئاسایشی زمانی پێویستی بە سیاسەتی تۆکمە و پلانی درێژمەودایە، کە زۆریک لە گەلانی دونیا پێرەوی دەکەن و سیاسەتی زمانی بە هیز بۆ پاراستن و پیشکە و تنی زمان و فەرەه‌نگیان دە گرنە بەر، بۆ ئیمە ی کوردیش سەرباری ئەو بارودۆخە نالە بارە ی بە درێژایی میژوو کوردی پیدا تیپە رپوو ه لە ئیستادا وە ها سیاسەتیکی زمانی گەلی گرینگ و بایە خدارە.

سیاسەتی زمانیش بریتییه: لەو سیاسەتە ی کە لایەنی دەسە لآت لە ولاتاندا سە بارەت بە زمان و پرسە ی زمان دە یگریتە بەر لە بەر ژەو هەندی و خزمەتی زمان و

کولتور و گه شه پیدانی کومه لگه دا. ئەم سیاسه ته فره ره هه نده له خوگری ریکخستن و بوژاندنه وه و پاریزگاری کردنی زمانه به شیوه یه کی گشتی به له بهرچا و گرتنی ستراکتوره کومه لایه تی و ئابووری، سیاسی، کولتوریه کان و تاکه کانی کومه لگه بو دروست به کارهینانی ئاراسته ده کات. بیرمان نه چیت سیاسه تی زمانی هه ندیکجار بو له ناو بردن و سرپینه وه و له ره گ هه لکیشانی زمانیک و بالادهستی زمانیکی دی له هه ندیک سیستمی ده سه لاتدا وه گهر ده خریت، به داخیکی گرانه وه زمانی کوردیش به زوری کوشته ی دهستی ئەو سیاسه ته بووه و هه یه.

مخابن دوا ی سی ده یه له سیستمی حکومرانی کوردی هیشتا نه بوونی سیاسه تیکی زمانی که لینیکی گه وره و پیویستییه کی هه نووکه ییه و هیچ هه نگاویکی شایسته ی بو نه تراوه. که چی سیاسه تی زمانی له زوربه ی ولاتاندا بایه خی پی ده دریت و کات و تیچووی ته واوه تی بو دابین ده کریت، له ریگه ی ده ستور و یاسا و بریاره کانه وه ریوشوینی پاراستن و راژه کردنی له لایه ن رۆشنبیران و زانستکاران و زمانناسان و نووسهران و توێژه ران و هونه رمه ندانه وه دیاری ده کریت. بیگومان زمانی کوردیش وه ک هه ر زمانیکی دیکه و بگره زیاتریش به حوکمی ئەو هه لومه رجه تال و ناله باره ی پیندا تیپه ریووه و به چه ندین شیواز و پیلان هه ولی سرپینه وه و له ناو بردنی دراوه له میژووی دوور و نزیکدا، پیویستی به سیاسه تی زمانی و گهرتنه به ری ریوشوینی به په له یه.

وه ک هه ر زانیی دیکه زمانی کوردیش هه میشه له گوړان و خو نو یکردنه وه دایه و له گه ل گوړانکاریه خیراکانی سه رده می ته کنه لوژیا و په یوه ندی خیرادا و ده فگرتوو نییه، بۆیه هه بوونی سیاسه ت و پلانیکی گشتگیر و هه مه لایه نی توکمه ی دريژمه ودا بو ریکخستن و پاراستنی به پیی یاسا و بریاره فه رمیه کان و جیبه جیکردن و چاودیریکردنی به شیوه یه کی ریک و پیک و به ده وام و دوور له هه رکه م و کورتی و خه مساردی و بیباکییه ک و یه کاویه ک به ده مه وه چوون و چاره سه رکردنی ئاریشه کان، له ریگه ی بونیادنانی ناوه ند و ئەکا دیمیای گشتگیر، که وه ک چه تریک نووسهران و ئەدیبان و زانسته وان و زمانزانانی کورد کۆبکاته وه و راو بو چوونیان وه ربگریت و به کارایی له خه می زماندا بن. ئەگه ر جاریک دارشتنی سیاسه تی زمانی بو پاراستنی زمان، پاریزگاریی له ئاسایش و بوونی نه ته وه یی بو گه لانی دی گرینگ بیت ئەوا

بۆ ئیمه‌ی کورد چه‌ندین هینده‌ گرینگ و پیوستتیره. به‌و پییه‌ی زمان شوناس و سه‌لمینه‌ری بوونی نه‌ته‌وه‌ییه، ده‌توانین بیژین هه‌موو شته‌کان ده‌چنه‌وه نیو زمان و شتیک له‌ده‌ره‌وه‌ی زمان بوونی نییه، که‌واته‌ مروّقی کورد له‌ ده‌ره‌وه‌ی زمانی کوردی بوونی نییه. بۆیه پیوستمان به‌ ریکخستن و پاریزگاری و گه‌شه‌پیدان و بژارکردن و نویبونه‌وه‌یه‌تی به‌پی گۆرانی سه‌رده‌م، نه‌بوونی سیاسه‌تی زمانی، زمان به‌ره‌و هه‌لدیر و په‌راویزکه‌وتن و کزی و پووکانه‌وه‌ی ده‌بات.

به‌پیچه‌وانه‌ی دونیاوه‌ هیشتا ده‌سه‌لاتی کوردی گرینگ به‌ پرسى زمان نادات و له‌ئه‌وله‌ویه‌ت و کاره‌ له‌ پیشینه‌کانی حکومه‌ت و په‌رله‌مان و ده‌زگه‌ی دادوه‌ریدا نییه. مخابن رۆژانه‌ به‌ به‌رچاوی هه‌مووانه‌وه‌ زمانی کوردی پووبه‌رووی په‌لوپۆ شکاندن و شیواندن و بیژینی کردن ده‌بیته‌وه‌ چ به‌شیوه‌ی فه‌رمی و له‌پیی بریار و رینماییه‌کانه‌وه‌ بیت، وه‌ک ئه‌ژمارنه‌کردنی وانه‌ی زمانی کوردی له‌ پۆلی دوانزه‌ی ئاماده‌یی و کردنه‌وه‌ی سه‌دان قوتابخانه‌ی ئه‌هلی و گرنگینه‌دان به‌ رینووسیکی ریک و پیک له‌ ده‌زگه‌ و فه‌رمانگه‌کانی میریدا، یاخود به‌ ده‌سته‌به‌ر کردنی که‌شیک که‌ زمانه‌کانی دی بایه‌خیان پی بدریت و زمانی نه‌ته‌وه‌ییمان په‌راویز و کز و کلۆل بیت، له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ راگه‌یاندن و میدیاکان به‌ ئاره‌زووی خویان و هه‌رچۆنیان بوویت که‌وتونه‌ته‌ ویزه‌ی زمان و ده‌ست و پشت شکاندنی، بی له‌به‌رچاو گرتنی هیچ بنه‌مایه‌کی زانستی و زمانه‌وانی خه‌ریکی رۆنان و داتاشینی وشه‌ی نابه‌جی و شیواندن زمانی و به‌رده‌وام ده‌یدهن به‌گوئی بیسه‌ران و ئاخیه‌رانی زمانه‌که‌ماندا و ده‌سه‌لاتی سیاسیش وه‌ک نه‌بادی دی بیت به‌ باران بی باکانه‌ و دوور له‌ هه‌ستی به‌رپرسیاریه‌تی هیچ ریشووین و به‌دواداچوون و لیپچینه‌وه‌ و به‌ده‌مه‌وه‌چوونیکى نییه بۆ پاراستنی وه‌ها پرسیکی گرینگى گشتی و چاره‌نووسسان.

زمانی کوردی زمانیکی ده‌وله‌مه‌نده‌ و له‌ئاستی زمانه‌ جیهانییه‌کاندايه‌ ئه‌گه‌ر رازه‌ی پیوستی بکریت، که‌متر نییه‌ له‌هیچ زمانیکی دیکه‌، نابیت بگوتریت زمانی کوردی زمانیکی نازانستی و لاوازه‌، چونکه‌ ئه‌و روانگه‌یه‌ خوی له‌خۆیدا په‌وايه‌تیدان و به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی هزری به‌که‌م روانینه‌ له‌زمانی کوردی، گوکردنه‌وه‌ و نواندنه‌وه‌ی دیدگای دوژمنانی زمان و کولتووری کوردیه‌، به‌لکو پیوسته‌ بیژین زمانیکه‌ خه‌مخۆرانی که‌م و دلسۆزانی ده‌نگیان ناگات، خزمه‌تکردنه‌کانی تاک و ته‌را و کاری

کەسین، نەک پرۆژەى ستراتیژی و پلانى هەرەوهزى و سیاسەتى تۆکمە. دەکریت له رینگەى کردنەوهى ئەکادیمیا و خپرکردنەوهى کەسانى شارەزا لەو جیگەیهدا و دروستبوونی کۆرایی لەمەر پرسەکانى زمان و هەولدان بۆ دانانى رینووس و نووسینی یەگرتوویى کوردی، تا زمانەکەمان لەو هەرکەس بۆخۆیى و شیواندن و پەلوپۆکردنە پرزگارى بییت، بییتە هۆى تەکاندى تۆز و غوبار و هەژموونی زمانەیلی دی بەسەر زمانەکەمانەوه. بەدلنیاپیهوه هەر زمانیک سیاسەتى زمانى نەبوو ئەوا لە بۆسەى لەناوچوون و پەراویزکەوتندایە و پاوهجی و خۆراگرى خۆى لەبەرانبەر زمانەیلی جیهانى هەژموونداردا لەدەست دەدات و لەرەوتى پیشفەچوونی ژيان و گۆرانکارییهکانى پۆژگارىدا وهجى دەمینیت.

بۆیه ئەرکى وهزارەتى پەرودەرە، پۆشنبیری، خۆیندى بالاً، لایەنە سیاسیهکان، ریکخراوهکانى کۆمەلگەى مەدەنى و زانستکاران و زمانزانان و خەمخۆرانى زمانى کوردیه بینه گۆرەپان و دەنگیان یەک بخەن لەپیناوخستنهگەرى سیاستهتیکی زمانى کارا و تۆکمە. لیرەدا جیى خۆیهتى ئاماژە بەوه بەدم، ئەو هەموو پەلە و هەلە و وشە ناکوردییانەى لەدەقى نووسراو و وەرگێرانی نووسەران و ئەدیبانى کورددا بەرچاو دەکەوێت بەرهنجامى سەرگەردانى و فرە بۆچوونیه لەمەر پرسەکانى زمان و نەبوونی رینووسیکی یەگرتووی ستاندارد و ئەکادیمیاپیهکی کارای خۆتەرخان کردوو بۆ پرسەکانى زمان و زارهوسازى و رینووس و خالبەندى، سەربارى کەمتەرخەمى وهزارەتى پۆشنبیری و نەبوونی پلانى گشتگیر و ريساو یاسای تاییەت سەبارەت بە نووسین و وەرگێران و دەزگەکانى چاپ و بلاوکردنەوه. لەبرى هەولدان و تەرخانکردنى توانای ماددى و مەعنهویى و کات بۆ وەرگێرانی بەرھەمه کوردییهکان بۆسەر زمانە بیانییهکان، دەبوو دەسەلاتى کوردی کارى لەسەر بەهیزکردن و پشتیوانى و دەستگیرۆیى و دەستەبەرى کەشى گونجاو بکردایە بۆ داھێنان و نووسین و بەرھەمھێنانە مەعریفییهکانى نووسەرانى کورد تا بگەنە ئاستیک گەلانى دی خۆیان هەلپەى وەرگێرانیان بییت نەک خۆمان بەوکارە هەستین...

- هەرودها وەرگرتنى زاراوه بیانییهکان یەکیکە لە سیما دیارەکانى زۆرینهى زمانەکانى جیهان، زمانى کوردیش وهک هەر زمانیکى دی چەندین زاراوهى

بیانی تیدایه و بهردهوام له پهیقین و نووسینهکانمان دا که لکیان لی وهردهگرین، ئەم وەرگرتنەش هیما و نیشانە ی لاوازی و نەنگی زمان نییه، به لکو پیویستی و خوگونجاندن و پرکردنەوهی که لین و ههنگاونانه تاکوو جینه مینین له رهوتی پیشقه چوونی مهعریفه و گۆرانه خیراکانی سهردهم. ههلبهت وەرگرتنی زاراوه بیانییهکان له کاتی کدایه چه مکیک یان دهسته واژهیهک ههیه و مانای پراوپر و تهواوهتی له زمانی وەرگردا نییه، بۆیه وهک خووی داده نریته وه به ره چاواکردنی ریسا و یاسا زمانه وانیهکانی ئەو زمانه ی بۆی وەرگیراوه. به لام مخابن بریکجار هه ندیک به ره می نووسراو یاخود وەرگیردراو ده بینین هینده چه مک و زاراوه ی بیانی تیدا به کارهاتوووه دووباره پیویستی به وەرگیران و کورداندنه، چون لای هه ندیک نووسەر و وەرگیر زۆر به کارهینانی زاراوه و چه مکه ناکوردیهکان له دهقه کاند، هه رچه نده به رامبه ری تهواو و پراوپریشیان له زمانی کوردیدا هه بیت هیمای شاره زایی و رۆشنبیری بالایه. له بهر ئەوه پیویسته که لک وەرگرتن له زاراوه و چه مکه بیانییهکان له کات و شوینی پیویستدا بیت، نهک به هه وهنته یی و له خوۆرا دهقه کان له زاراوه و دهسته واژه ی ناکوردی بناخنین و بۆن و به رامی زمانی پاراوی کوردی وه لابنن و ریگه خوۆشکه ری ژاکانی زمانه که مان بین.

نووسەر و وەرگیرمه هه باد چه سه ن:

له دایکبوی دهقه ری گه رمیانه و ئیستا نیشه جیی شاری که لاره و خویندکاری ماسته ره له زانستی کۆمه لناسیدا،

به شیک له کاره وەرگیردراوهکانی:

(ژنی نموونه یی، وەرگیری ئازارهکان، بیشعووری، پیویستیهکانی مرۆقی ئەمرۆ، خاوهن پیدایستی تایبهت، بۆچی داماوین، کهر، مۆدیل، به ئەمرۆیی بوون یان پیشیلکردنی به هاکان، چون باوکت م ناسی، دهروازه ی به دیهینانی خه ونهکان، پرۆگرامی ئامانجه مه زنهکان، له شه پۆله وه تا لووتکه، رۆژیک ۳۶۵ جار دووباره نه که ینه وه، کاتیک تو دهگۆریت جیهانیش دهگۆریت، کاریگه ری گوته، گوته کانت گۆچانی په رجووی تو، ده رگا شاراوه که ی سه رکه وتن، یاری ژیان و چون یاری تیدا کردنی، هه لۆکان هیه کات له هیلاندا نامینه وه و بانگه یشت بۆ کۆمه لناسی).

هه و النامهى كتيب

هەوئالنامەى كىتەب

كىشەى (و)

لە رېنوووسى كوردىدا

پروفېسور د. وريا عمر امين ■

پیشہ کی:

بہ دہیان وتار و باس و لیکولینہ وہ لہ بارہی گیروگرفت و کیشہکانی ریٹووسی کوردیہ وہ بلاوبوونہ تہ وہ، ہہریہ کہ بہ پیی بۆچوونی خوی گیروگرفته کان دەسنیشان دەکات و چارہ سہریان دەکات. یہ کی لہ و کیشانہ (و) ی بزوینی کورت و دریژہ. ہہندی زمانہ وان لہ سہر ئہ و رایہ دان کہ لہ بہرئہ وہی جیاوازی نیوانیان (گواہ) فونیمی نیہ، بۆیہ (وو) و (و) دوو ئہ لہ فوننی ہمان فونیم، دەبی بۆ ہہردووکیان یہ ک پیت ہہبی لہ سیستہ می ئہ لفویبی کوردیدا.

ئەم باسە لەم کیشہیہ دەکولیتہ وہ و بہ پیی بنہ ماکانی زمانہ وانی لیکیدہ داتہ وہ.

(و) لہ ئاستہکانی زمانہ وانیدا

لہ ہواری شیکردنہ وہی زمانہ وانیی و ہسفیدا Descriptive Linguistics چوار ئاست دەسنیشان کراون (فونہ تیکی - فونولۆجی - مورفولۆجی - سینتاکسی). ہہر لایہ نیک و دانہ ییکی زمانی دەشی لہ ہہموو ئەم ئاستانہ دا شیبکریتہ وہ و پۆلی لہ ناو سیستہ می زمانہ کہ دا بخریتہ پوو. لیژہ زۆر بہ کورتی کہرہ سہی (و) لہ ہہر چوار ئاستہ کہ دا دہخریتہ پوو.

۱. (و) لہ ئاستی فونہ تیکیدا

لہ پووی فونہ تیکیہ وہ، بۆ گوکردنی دەنگی (و)، دواوہی زمان بہرہ و نەر مہ لاشوو بہرزدہ بیٹہ وہ. لیوہکان شیوہی خر Round دہگرنہ خو. بای لہ سییہ کانہ وہ ہاتوو بی تہ گہرہ و بی خشہ Friction بہ زاردا تیپپہری. ہاوکات ژیکان Vocal Cords دہلہ ریٹہ وہ و لیوہکان لہ باری خریدا دەبن.

۲. (و) لہ ئاستی فونولۆجیدا

لہ خہسلہ تہکانی ئەم دەنگہ، لہ پووی فونولۆجییہ وہ جووتپووہ. وەک بزوین Vowel و وەستاو Consonant دەر دہ کہوئ، بہ پیی ژینگہ فونولۆجییہ کہی. لہ وشہی (وینہ - wena) و (زاخا - za:xa:w) دا (و) ہکان وەستاو. لہ وشہی (گول - gul) و (سوور - su:r) دا بزوین.

له ریبازى فونولوژىيى (پايك Pike) (۱) دا، بزوين و وهستاوه كان ليك جياكراونه ته وه به وهى ، بۆ ههر يه كه زاراوهى خوى بۆ دانراوه. بۆ بزوينه كه فوكويد Vocoid و بۆ وهستاوه كه كونتويد Contoid . ئەم خهسله ته دهنگى (ى) ش دهگريته وه:

Contod	Vocoid	
W	U	و
Y	i:	ى

له نووسينى كوردىيى ئارامى ئەم دوو سىما جياوازه جيا ناكاته وه. له نووسينى IPA (۲) و لاتينيدا ، بۆ ههر يه كه پيتى تايبه تىيى خوى ههيه، (W) بۆ وهستاو و (U – u): بۆ بزوين. ئەمه تا رادهيىكى زۆر رينووسى كوردىيى به (پيتى ئارامى) ئاسان كردوه و زۆر گيروگرتى پۆشيوه.(۳).

(و) ى بزوين ، له روى سىمايى دريژيه وه Duration Feature ، كورت (و) short و دريژى (وو) long ههيه.

له دارشتنى برهگه بيدا ، گهر (و) وهك (ناوك) Nuclei دهر كهوت ، هه ميشه (بزوينه):
 توند - /tund - دوور - /du:r ( )
 گهر له رۆخى برهگه دا دهر كهوت وهك پيشناوك Onset و پاشناوك Coda هه ميشه (وهستاو) ه : وينه - wena / وازى - wazi : كهو - kew / خاو - /xaw ليو - /lew .

۳ - (و) له ئاستى مۆرفولوژييدا

له ئاستى مۆرفولوژييدا (و) مۆرفيميكى دارپژهره Derivational ، دهچيته سهر رهگى كاتى رابردوو ، بۆ دارشتنى ئاوه لئاو. ئەگهر رهگه كه به بزوين كوتايى هاتبى (و) شيوهى (وهستاو) كورت دهگريته خو. (سووتاو - دوشاو - ترشاو - نيو - تهزيو - پهريو - ديو).

ئەگەر رهگه كه به وهستاو كوتايى هاتبى (و) شيوهى دريژ دهگريته خو: (خهوتوو - داهاتوو - كهوتوو - مردوو - بابردوو).

4 - (و) له ئاستی رسته سازیدا

له ناو چوارچیوهی رسته دا (و) رۆلی بهستن Conjunction دهگیرئ.

1 - (ناو و ناو و ...) :

(سلیمانی و دهۆک و ههولیر و ههلهبجه) چوار شاری کوردستانی باشوورن.

2 - (ئاوهلناو و ئاوهلناو و ..)

ههنارهکه (گهوره و سوور و شیرین) ه.

3 - (و) نیشانهی ئهسپیکته دهچیتته سه ر پهگی رابردووی کاری تیپه ر بۆ داپشتنی

کاتی ئیستهی تهواو Present Perfect :

من ئه م درهخته م (چاند - وو - ه).

ئازاد خهوتوو (خهوت - وو - ه).

کیشهی (و) ی دریژ و کورت

یهکی له سیماکانی بزوینهکان (دریژی) یه بهرانبه ر به (کورتی). ئه م سیمایه

دهنگی هاوشوینی Homorganic کورت له دریژ جیا دهکاتهوه ، وهک له (و - وو)

، (ه - ا) و (ا - ی).

له رینووسی زمانی کوردیدا (و) و (وو) که به سیمای دریژی بهرانبه ر به کورتی

لیک جیا دهبنهوه ، ههندی زمانهوان و نووسهران وای بۆ دهچن که (وو) له ئهلفیبی

کوردیدا لابرئ چونکه (به لایانهوه) (و) و (وو) دوو ئهلهفۆنی هه مان فۆنیم.

بۆ پروونکردنهوهی ئه مه نمونهییک له زمانی ئینگلیزییهوه دههینینهوه ، که هه مان

کیشهیه. (th) دوو دهنگی (ذ) و (ث) دهنوینی ، وهک له (think و this) دا.

به دوو فۆنیم دهژمیردرین سه ره رای نه بوونی جووتۆکه بۆیان. بۆ سهلماندنی ئه م

بۆچوونهیان وشهییکی کۆنی زمانی ئینگلیزی (thy - تو) دههیننهوه وهک جووتۆکهی

وشه ی (thigh - ران) و کردوویانه به بهلگه بۆ سه ره بخۆیی فۆنیمیان.

به پپی ئه م پپوانهیه ، له زمانی کوردیشدا (کول - کول) مان ههیه دهتوانین به

هه مان پپهرو بیانکهینه بهلگه ی فۆنیمیکی (و - وو) :

(کول - وهک له چه قۆکه زۆر کوله)

(کول - تهشتیکه له تهخته دار درووست دهکرا نانهواکان هه ویریان تیدا دهشیلا).

لهوانهیه هی تریش هه بی.

له پرووی زمانهوانی و بنه ماکانی رینووسهوه ئەم رایه مایه ی گفتوگۆیه چونکه:
 ۱- گەر (و - وو) فۆنیمیکیش نه بن جیاوازیی نیوانیان زۆر زهقه. له سهده بییک زیاتره (و) ی کورت و دریژ که وتوونه ته ئەلفو بیی کوردییه وه و چه سپیون. به ملیونه ها کتیب و پۆژنامه و نووسراو به (و) ی کورت و دریژ دهرچوون. له و ماوهیه دوور و دریژه هیچ ههست به هیچ کیشه بییک نه کراوه و لیلی پهیدا نه کردوه.

۲- گەر به پیی شیکردنه وه ی Discovery Procedure ی ماتماتیکی له سیسته می فۆنۆلۆجیی زمانی کوردی بکۆلریته وه ، به سه پاندنی یاسای (ئالۆگۆر) Commutativity دهرده که وی که (و) و (وو) دوو فۆنیمی جیاوازن ، به پیی ئەم هاوکیشه یه:

ئه گەر (X و N) دوو نرخه جیا بن و (X و L) دوو نرخه جیا بن و اتا (N) و (L) دوو نرخه جیا بن:
 ئیستا له ژیر تیشکی ئەم لۆژیکه ئەمانه لیکبده ره وه:

(۱) - له:

گۆر - گۆر

قۆر - قۆر

(و - و) دوو فۆنیمی جیا بن و له:

بوو - بوو

توو - توو

(وو - و) دوو فۆنیمی جیا بن..

که (و - و) و (وو - و) هه ره یه که دوو فۆنیمی جیا بن .. به پیی یاسای ئالۆگۆر ده بی (و - وو) دوو فۆنیمی جیا بن.

(۲) - له:

که پ - کوپ

گه پ - گوپ

(ه - و) دوو فۆنیمی جیا بن و له:

سه ر - سوور

ده ر - دوور

(ە - و) دوو فۆنیمی جیان .

که (ە - و) و (ە - و) ھەر یەکه دوو فۆنیمی جیابن ..بەپیی یاسای ئالوگۆر

دەبی (و - و) دوو فۆنیمی جیابن.

(۳ - ە :

گەل - گۆل

گەر - گۆر

(ە - ا) دوو فۆنیمی جیان و لە:

سەر - سوور

دەر - دوور

(ە - و) دوو فۆنیمی جیان

که (ە - و) و (ە - و) ھەر یەکه دوو فۆنیمی جیابن ..بەپیی یاسای ئالوگۆر

دەبی (و - و) دوو فۆنیمی جیابن.

(۴ - ە :

زار - زوور

پار - پوور

(ا - و) دوو فۆنیمی جیان و لە:

کان - کون

(ا - و) دوو فۆنیمی جیان .

که (ا - و) و (ا - و) ھەر یەکه دوو فۆنیمی جیابن ..بەپیی یاسای ئالوگۆر دەبی

(و - و) دوو فۆنیمی جیابن.

ئەنجامی ئەم سەرۆبەر کردنانه دەبی (و) و (و) دوو فۆنیم بن .. با گریمان دوو

فۆنیمیش نەبن .. ئەبی لە نووسینا جیا بکریئەوہ چونکہ جیاوازی نیوانیان زۆر زەقە

و بە سەدان وشە لە زمانی کوردیدا ھەن ئەم دوو دەنگانەیان تێدایە ، .ئەگینا چۆن

وشەییکی ھەک (دوورکوژ - کولتوور ..) بۆ نمونە دەنوسریئ؟

رینووسى (و)

وهك له سه ره وه پروونكرايه وه ، له خهسله ته كانى (و) ، له پرووى فونولوجييه وه جووتپروه. وهك بزوين Vowel و وهستاو Consonant دهردهكه وي ، به پيى ژينگه كه فونولوجييه كه ي. له وشه ي (وينه - wena) و زاخا و - za:xa:w) دا ، (و) هكان وهستاو. له وشه ي (گول - gul / كونجى - kunji) دا بزوين.

وهك له سه ره وه خرايه پروو ، له نووسينى كوردى ئارامى ئه م دوو سيما جياوازه ي (و) ليك جيا ناكريته وه. ئه مه تا راده ييكي زور رينووسى كوردى به پيتى ئارامى ئاسان كردوه و زور گيروگرفتى پوشيوه (۲). وهك له م بارودوخانه دا دهردهكه وي.

۱ - ئامرازى بهستن (و) به دوو جور دهردهكه وي ، به پيى ژينگه فونولوجييه كه ي. ئه گه ر وشه ي يه كه م به وهستاو كوتايى هاتبى (و) ي بهستن شيوه ي بزوين ده گريته خو.

نازاد و رزگار Azad u Rizgar

ئه گه ر وشه ي يه كه م به بزوين كوتايى هاتبى (و) ي بهستن شيوه ي وهستاو ده گريته خو. وريا و ئاواز Wiryaw Awaz

۲ - كه بزوينى دواى (وو) دهردهكه وي ، ناوگرى (W) ده كه ويته نيوانيان. له نووسينى ئاراميدا به شيوه ييكي ئوتوماتيكي (و) ي دووهم ده بيته پيشناوكى Onset برگه ي داهاتوودا و (و) ي يه كه م سيماى كورتى لى ده نيشى. Reduction.

(خه وتوو + ان - خه وتو - وان) - به لاتينى به م جوره دهنوسريت (xewtu:wa:n) هاتوو + ه - هاتوو وه / هاتوو. به لاتينى به م جوره دهنوسريت ha:tu:wa

ئه نجام و پيشناز

۱ - شيكرده وه چ به پيره وي جووتوكه يى چ به پيره وي بيركارى ده يسه لمينى كه (و) و (وو) دوو فونيمين له زمانى كورديدا.

۳ - زمان ديارده ييكي زيندوو ، له راده به دهر ئالوز و تيكچرژاوه ، هه ميشه له جووله و گوران دايه. سروشتيكي ديناميكي سركى هديه. نووسين وشك و مه ييو و وهستاوه ، بويه نووسين هه رگيز ناتوانى پر به پيستی وتنى زمانه كه بيت. هه ولدان بو گونجاندى وتن و نووسين هه رگيز ناكري و بى ئه نجامه.

۲ - با جیاوازی نیوان (و) و (وو) فۆنیمیکیش نه بی ، ئەوه زیاتر له سهدهییکه ئەم دوو جۆر (و) ه له ئەلفیئی کوردیدا جیگیر بووه و چهسپیوه. به دهستتیهوردان و دهسکاریکردنی لایه نه چهسپیوهکانی رینووس ، گیرهشیوینی و کیشهی ئالۆزتری زمانهوانی و غهیره زمانهوانی سه رهه لده دن که هه رگیز چاره سه ر ناکرین. ئەگه ر هه له ش بی (هه له به هه له چاره سه ر ناکرئ).

کام زمان به قه د چینی و ئینگیزی و عه ره بی و فه ره نسی و فارسی و هه ر زمانیکی تر... گیروگرفتی رینووسی ههیه ، که چی سه ره رای ئەو هه موو هه ولدان و وتار و باسانه ی له باره ی ئەو گرفتانه وه بلاوکراونه ته وه ، هه رگیز نه توانرا هه چیان ره چاو بکریت.

بۆ نمونه بزوتنه وه ی رینووسسازیی زمانی ئینگیزی که له سه ده ی شازده هه مه وه دهستی پیکردوه. له سالی ۱۵۶۸ دا وه زیری ده ره وه ی به ریتانیا سیر توماس سمیت Sir Thomas Smith یه که م پيشنیازی رینووسسازیی به ناوی (On Rectifying and Amending the Written English Language) له باره ی راستکردنه وه ی رینووسی ئینگیزی) یه وه پيشکه ش به شا ئیدوه ردی شه شه م و ئیله زه بیته یه که می کرد.

دوا ی ئەمه و له و چوار سه ده و نیوه ی به سه رچوو به هه زاران هه ول دراوه له لایه ن زمانه وانان و زانایان و ده زگا کومه لایه تی و فه رمی و زانستییه کان له به ریتانیا و ئەمه ریکادا بۆ ئەم مه به سه ته ، هه چی سه ری نه گرت. تا وای لی هات ، له سالی ۲۰۱۳ دا پرۆفیسۆری زمانی ئینگیزی زانکۆی ئوکسفۆرد (سایمون هۆربن) Simon Horobin رایگه یاند :

(هه موو کیشه کان ی رینووس و هه بوونی شیوه ی جیا بۆ نووسینی هه مان وشه ئەبی به شتیکی ئاسایی سهیری بکرئ و قبوول بکرئ ، هه ر هه ولدانیکیش بۆ چاره سه رکردنیان بی ئەنجامه)..

ئیتیر بۆ ئیمه سوود له ئەزمونی زمانانی تر وه رنه گرین و پیداکری بکهین له سه ر شتی بی ئەنجام.؟!

پهراویزهکان

۱ - کینیث پایک Kenneth Pike (۱۹۱۲ - ۲۰۰۰) زاناییکی زمانهوانی و ئەنتروپۆلۆجیی ئەمەریکاییه. دانەری ریبازی (تەگمیکس) ی tagmemics فۆنۆلۆجییە. دارپژەری زاراوە ی emic و etic و vocoid و contoid و هی تره. ریبازی تەگمیکس رۆلیکی زۆری گیرا له دەرختنی چەند لایەنیکی شاراوە ی زمان.

۲ - بۆ ئەمە سەیری ئەم باسە بکەن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۰۸) ئەلفیبی جیهانی. پۆژنامە ی بەدرخان ژ ۸۹ ی ۲۲/۱/۲۰۰۸.

۳ - بۆ ئەمە سەیری ئەم باسە بکەن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۱۱) گروگرفتهکانی نووسینی کوردی به لاتینی. توژیینهوهکانی کۆنفرانسی زانستی زمان. ۱۹ - ۲۲ ی ئەیلوولی ۲۰۱۱. ل ۱۳۸ - ۱۵۲

سەرچاوهکان

وریا عومەر ئەمین (۱۹۹۵) له یاسا دەنگییهکانی زمانی کوردی . گ. رۆشنیری نوی ، ژ ۱۳۶ ی سالی ۱۹۹۵. ل ۶۶ - ۶۹.

_____ (۲۰۱۶) فۆبیای رینووس. گوڤاری ئەکادیمیای کوردی ، ژ ۳۶ ل ۱۷ - ۲۶.

_____ (۲۰۲۱) کیشە ی (ی) له رینووسی کوردیدا. گوڤاری شنروئ ، ژماره ۴.

Amin. W. O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish.

London University. SOAS. Published by Kurdish Academy 2011.

Carr. Philip (1993) Phonology. The Macmillan Press. London.

Crystal, D. (1987) The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.

Gimson, A.C.(1962) An Introduction to the Pronunciation of English. London.

OConnor,J.D.(1971) Advanced Phonetic Reader. Cambridge University Press.

ABSTRACT

The Problem of the (و) in the Kurdish Writing System

Professor Dr. Wirya Omar Amin

Kurdish Academy

University of Baghdad – Cihan University

wariaamin@gmail.com

There are different opinions about some aspects of the writing system of Kurdish language. Throughout decades, many researches and articles have been published about the Kurdish spelling problems. Each analyzes it and suggests solutions according to his intuition and linguistic background.

One of these issues which covers a wide range of argument is about the (u / و) .

This paper is an attempt to analyze this aspect on all linguistic levels and suggests a solution for it.

* نه‌کادیمیای کوردی

زانکۆی به‌غداد - زانکۆی جیهان

هه و النامه كيتير

وتوويژيك له نيوان نه ميري
حه سه نيپور و توفيق وهبيدا

■ نأ/ سالم سه لمان سليمان

به‌درفه‌تی ده‌زانین ئەم وتووێژە‌ی رەوانشادان ئەمیر حەسەن پوور لە‌گە‌ڵ زمانناسی گە‌ورە‌ی کورد تۆ‌ف‌ی‌ق وە‌ه‌ب‌ی، کە لە‌سالی ١٩٧٦ لە‌شاری لە‌ندن سازیداوه، ئێ‌مه‌ لێ‌ره‌دا لە‌ گۆ‌قاری زمان و زار بلاوی بکە‌ینه‌وه‌ (هە‌لبە‌ت بە‌ کە‌مێک دارشتنه‌وه‌، سە‌بارە‌ت بە‌وه‌ی کە‌ ئە‌م وتووێ‌ژه‌ لە‌بنه‌رە‌تا بە‌ده‌نگ تۆ‌مارکراوه‌ و رە‌چاوی رینووس و خالبه‌ندی و رسته‌سازی نه‌کراوه‌)، ئە‌گەرچی لە‌ هە‌ندێ‌ بره‌گه‌دا ده‌نگه‌کان باش تۆ‌مار نه‌کراون و قسه‌کان روون نین و وشه‌کان به‌ جوانی ده‌رنا‌بردرین، به‌لام له‌به‌ر بایه‌خی زانیارییه‌ زمانه‌وانیه‌کانی رابه‌ری زمانناسی کورد تۆ‌ف‌ی‌ق وە‌ه‌ب‌ی، به‌ باشامان زانی بیخه‌ینه‌ سه‌ر لاپه‌ره‌کانی گۆ‌قاره‌که‌مان.

له‌سه‌ره‌تای دیمانه‌که‌دا تۆ‌ف‌ی‌ق وە‌ه‌ب‌ی وە‌ها ده‌ست پێ‌ده‌کات و ده‌لیت:

له‌مانگی حوزه‌یرانی سالی ١٩٢٣دا، ده‌ستم کرد به‌ نووسینه‌وه‌ی ده‌ستووری زمانی کوردی، له‌سه‌ر بنه‌مای ده‌ستووری زمانی فه‌ره‌نسی، کە لە‌لایه‌ن (لاریف ئیفلۆری) ه‌وه‌ نووسرابوو، ئە‌و کتێبه‌ی لای من بوو، کتێبه‌کی بچووکي ١٠٧ لاپه‌ره‌یی بوو، کتێبه‌کی سه‌ره‌تایی بوو، قوناغی سالی سه‌ره‌تایی گرامه‌ر بوو، کە لە‌سالی ١٩١٠ له‌ پاريسدا چاپ کرابوو.

من خۆم له‌پۆله‌کانی ئاماده‌یی سه‌ربازییی و کۆلیژی جه‌نگی هه‌موو ساله‌کانی گرامه‌ری لاریف ئیفلۆریم خویندبوو، چاکم ده‌زانی و شاره‌زای بووم، ر‌ه‌وشته‌که‌ی کە شاره‌زای بووم کردم به‌ ر‌یبه‌ری خۆم به‌ پێی ئە‌وه‌وه‌، نزیکه‌ی دوو ده‌فته‌ری بچووکم له‌ده‌ستووری زمانی کوردی له‌ده‌فته‌ره‌که‌ی نووسیه‌وه‌، له‌سالی ١٩٧٠ یه‌کیکم دا به‌ دکتۆر پاکیزه‌ی ر‌ه‌فیق حیلمی، ئە‌وی دیکه‌م لای خۆم مایه‌وه‌، ئیستا لێ‌ره‌یه‌ له‌ لە‌ندن. له‌م نووسینه‌دا نیشانه‌ی تاییه‌تم بۆ ده‌نگی کوردی به‌ کار نه‌هانیبوو، هه‌رچه‌نده‌ تیگه‌یشتم، له‌ به‌ر ئە‌وه‌ی تپیی عاره‌بی به‌س نین بۆ نووسینی ده‌نگه‌کانی کوردی.

هه‌ر له‌م کاته‌دا وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی عیراق به‌ نامه‌یه‌کی ر‌ه‌سمی داوای نووسینی قه‌واعدیکي زمانی کوردییان لیکردم، بۆ ئە‌وه‌ی له‌ سالی ١٩٢٣دا که له‌ ده‌ستخانه‌کانی (من به‌ مدرسه‌ ده‌لیم ده‌ستخانه) زمانی کوردی بخوینری. له‌گە‌ڵ نامه‌ ر‌ه‌سمیه‌که‌دا که

وهزارهتی مهعاریف ناردبووی، گرامه‌ریکی ناردبوو بو ئه‌وهی په‌یره‌وی بکه‌م له نووسینی گرامه‌ره‌که‌مدا. به‌لام من له ئه‌ندیشه‌ی نووسینی ده‌نگه‌کاندا بووم، ئه‌و ئه‌ندیشه‌یه به‌راستی داگیری کردبووم، له‌و وهخته‌دا خواو راستان له‌ نامه‌فرۆشی مه‌که‌نزیدا نامیلکه‌یه‌کم دی له‌ بازاری نامه‌فرۆشی ئینگیزی بوو.

له‌و نامیلکه‌یه‌دا گشت ئه‌و زمانه‌ی که به‌ ئینگیزی ته‌رجومه‌یان کردبوو، ئینجیلیان ته‌رجومه‌ کردبوو و نمونه‌یان لێ نووسرابوو، بو نمونه ئایه‌ته‌کانی ئینجیلیان نووسیوو له‌ گشت ئه‌و نووسراوانه‌ نیشانه‌ی پووستیان دانابوو.

ببوره‌ که‌ قسه‌ ده‌که‌م کوردییه‌که‌م ئه‌وه‌نه‌ راست نییه‌، چونکه‌ لیم تیک ده‌چی، له‌ به‌ر ئه‌وه‌ گوئ مه‌ده‌ری. تی ده‌گه‌ی وانیه‌.

- ئه‌میر حه‌سه‌ن پور: به‌ ئی ته‌واو تیده‌گه‌م.

- توفیق وه‌هبی: له‌ سه‌ر ده‌نگه‌ تاییه‌تیه‌کاندا واته‌ ئایه‌ته‌کانی ئینجیل بو‌ هه‌ر زمانیک ئایه‌تیکیان نووسیوو، له‌و ئایه‌ته‌دا به‌ پێی ئه‌و زمانه‌، ده‌نگه‌کانی ئه‌و زمانه‌ نیشانه‌یان دانابوو له‌ سه‌ر حه‌رفه‌کاندا، که‌ ئه‌مه‌م دی بوو بو‌ من گ‌رنگ بوو، منیش وتم (که‌ وتمه‌ به‌ستی) ئه‌وه‌ ده‌ربرینی منه‌، که‌ وتمه‌ به‌ندی ئه‌وه‌وه‌ (به‌سترام) واته‌ ده‌ر به‌ست بووم، منیش که‌ وتمه‌ ئه‌وه‌ بو‌ نووسینی زمانی کوردی نیشانه‌ له‌ سه‌ر تپیه‌ عه‌ره‌بیه‌که‌ دابنیم.

فارسه‌کان ده‌می بوو نیشانه‌ی تاییه‌تیا‌ن دانابوو بو‌ خویان، چوار تپیی عه‌ره‌بی که‌ بریتی بوون له‌ سی خال بو‌ ده‌نگه‌کانی (پێ، چیم، ژێ). له‌ سه‌ریکی دووهم بو‌ ده‌نگی گاف. تورکه‌کان بیجگه‌ له‌ مانه‌ هی (هی) ره‌سمیا‌ن دانا له‌ جیا‌تی زه‌به‌ری فارسی هی موده‌وه‌ر، له‌ هه‌ردوو زمانه‌که‌دا، چونکه‌ ده‌نگی (و) وه‌کو ده‌نگی فی ده‌په‌ریئری ئه‌م تپیه‌ ئاماژه‌ی بو‌ دانه‌نرابوو، له‌ پێش ئه‌وه‌دا که‌ ده‌ست بده‌مه‌ ده‌ستووری زمانی کوردی، نووسین به‌ پێی نامه‌ ئینگیزییه‌که‌ هۆشم وا له‌ سه‌ر ده‌نگه‌کانی زمانی کوردی، به‌لام چونکه‌ ئینگیزییه‌که‌ فۆنۆلۆژی نه‌کردبوو، منیش باسی فۆنۆلۆژیم دانابوو بو‌ دوا‌ی رسته‌سازی واته‌ نه‌حو، ئه‌مانه‌ شتی ترن جیاوا‌زن، من پچر پچر پیت ده‌لیم. دانانی نیشانه‌ و وشه‌کانی قورئانی که‌ریم (قورئانی پیرو‌ن) له‌ سه‌ره‌تادا به‌ خه‌تی نووسراوه‌، که‌ هیچ نیشانه‌یه‌کی له‌ سه‌ر نه‌بووه‌ وه‌ختی هاتۆته‌ خواره‌وه‌. که‌ سانیک که‌ نوقته‌یا‌ن داناوه‌ له‌ سه‌ر قورئانی که‌ریم، زانا‌کانی ئیسلام بوون، قورئان له‌و کاته‌دا به‌ خه‌تیک نووسراوه‌. گوتمان هیچ ئیشاره‌تیک‌ی له‌ سه‌ر نه‌بووه‌، نیشانه‌ی نوقته‌یا‌ن له‌

زمانی سریانی وەرگرت، زمانی سریانی نووختهی ههیه، من کتیبم له لایه له کتیبخانهی خووم، کتیبم ههیه بی نووختهیه .

- **ئه میر حه سه نیور؛ ئه گهر مه قاله یه ک بخویننه وه ؟**

- **توفیق وههیی:** باشه ئه و پارچه بچووکه ده خوینمه وه زور دریژ نییه، هی ئه و سه رده مه یه، ئه و حه رفه کوردییه بوچی نه تان ده نووسییه وه، من له سه ر گرامه ره که رۆیشتم، هه موو سالی نیشانه کانم ئه گۆری بو ته جروبه له سالی ١٩٢٦ دا حکومه تی عیراق بیستی که من ئه و ئیشه ئه که م .

حکومه تی عیراق بو هه موو کوردستانی نووسی، بو هه موو رۆشنبیریکی کورد له به غدا و له ولاتی عه ره بیهیدا بوون، گوئی توفیق وههیی ئیشاره تی داناوه له سه ر حروفی قورئان، که ئه مه کوفره، مه لایه کیان بانگ کرد ناوی مه لا سدقی کابان بوو. وتیان تو وهره ئه و ده ستوره بنووسه وه، ٢٠٠ روپیه یان دایی، مه لاکه شتیکی نووسی (موخته سه ر سه رف و نه حوی کوردی).

له سالی ١٩٢٨ به عزئی حه رفیکم له به ر خاتری ئه وان ئیشاره ت بو دانه نا. دهنگی (ئو) بزوین به دوو واو نووسیم. ئو ئیشاره ت دابنن ئاسانتره. ئی دریژ به دوو یی ده م نووسی، چوار بزوینیش نیشانه م بو دانه نا، له به ر خاتری ئه وان، دواتر نارده م میسر به په نجا لیره ی ئالتون، چاپخانه ی حه دیسه هه بوو له به غدا حه رفی بو هی نام چاپم کرد.

ئه وه تا چاپه که لیره یه له ژیر ئه م کتیبیه، ئا ئه مه یه ده ستووری زمانی کوردی سالی ١٩٢٩. من که ئه مه م بلاو کرده وه حکومه ت ئه همیه تی نه دایی، به پاره ی خووم، پاره ی چاپ هه مووی به خووم دام.

حکومه تی عیراق بریاری دا. هی مه لاکه (سه رف و نه حوه که ی مه لا سیدقی کابان) بخوینن، که مه لاکه هیچی لی نه ده زانی .

مه لاکه وهختی خوی تورکی خویندبوو، فارسیشی ده زانی، پیر بوو، عه ره بیش حه قیقه ته ن، به لام کابرایه کی مۆدیرن نه بوو .

له پاشان له سالی ١٩١٩ مستر میجه رسون حاکی سیاسی منیان کرده موته سه ریفی سلیمانی. لیژنه یه کمان هه بوو قسه مان ئه کرد، کابرا حه زی له کورد ئه کرد، دۆستی من بوو، منی زور خووشده ویست، ده یویست که لیمه ی عه ره بی له کوردیدا نه مینن.

مستر سۆن حاكمی سیاسی بوو. مه جلیسیکی به له دیه ی تهشکیل کرد، من داخلی ئەو مه جلیسه بووم، ره ئیسی به له دیه ی هه بوو، شاری سلیمانی هه شت نۆ کهس بووین، له ژووریکی وابوو میزیک له بهرده میدا بوو، ئەوانی تر هه موو کورسی بوون، سکرته ره کهشی کوردیک بوو داده نیشت، من له پیش هه موویانه وه ده چوو مه ژووره وه، که من ده گه ی شتمه به رده می مسته ر سۆن به فه ره نسی پیمی ده وت دانیشه، ئەوجا ئە شرافای سلیمانی ئە هاتن.

له گه ل ئە وه شدا من مه منوونی نه ده بووم، چونکی مه سه لا سمیلی ره ئیسی به له دیه ی رانه کیشا، تۆ کردووته به ره ئیسی به له دیه ی و سمیلیشی رانه کیشی، ئەو کابرایه چ شه ره فیککی ئە مینی، وانیه ؟

من لای عاجز بووم، منی نه فی کرد، چوو مه لای پیم وت: زۆر مه منوونم تۆ چاکیت له گه ل مندا کرد، لیره بمابایه چیم به سه ر ده هات. مسته ر سۆن وتی؛ ناوالله خراپیم له گه ل کردی. گوتم که یفی خۆته ئە وه ی ده بیینم مه منوون نه بووم پیی، و هه رچیم بوتابایه ده بوو هه مووی بۆ ده کردم، وتم خواحافیز...

منیان برد بۆ جیه ک که من له وئ له زه مانای عوسمانیدا حاکم بووم، منیان کرد به مامووری ئاوخوړ، قنی ئە سه په کانیان پاک ده کرده وه، گه نی تیا بوو ده بوا منیش ئاو بکه م به سه ریاندا، له سه ر سه ربازه کاندایه وه ستام چۆن پاک ئە که نه وه ته مه شایان بکه م، منیش گویم نه ئە دایین، چونکه من حه قیقه ته ن که له تورکیا هاتمه وه، مه وقف گه وره بوو له تورکیا، من زانیم شیخ محمود حوکه مداره و دۆستی منه. ئینگلیزم خۆشده ویست دادپه ره وهرن، چاکن حه قیقه ته ن، به لام ئەو کابرایه منی خۆشده ویست، کوردی خۆشده ویست، ده یوت تابعی عیراق مه بن شه ری بۆ ئیمه ئە کرد.

ئوه یشی ئە کرد و سمیلی مه جلیسی به له دیه ی رانه کیشا .

هه لبه ته ئە مه ئیستبدادیکی زۆ خه راپ بوو، وانیه / من وا ته دریب نه کرابووم له حوکم له ده وله تی عوسمانیدا ته حه مولم نه ده کرد، هیچمان نه کردبوو هه ر قسه مان ئە کرد، شه ره عیش نییه، که وا داده نیشتین به شه و هه ر قسه مان ده کرد .

له پاش ئە وه شه ری عیراق بوو، شوړشی عیراق سالی ۱۹۲۰، شوړش ته واو بوو، لیبوردنی گشتی هات، ته بلیغی منیان کرد که تۆش عه فوکرای .

منیان بۆ به غدا برده وه، بۆ لای دائیره ی حاکیه ی عام، کابتنیک هات وتی دانیشه، دانیشتم، کابتنه که عه ره بیشی ده زانی، بوو به دۆستم .

به منى وت تو چى دهكەى، بۆ كوئى ئەچى؟
 وتم نازانم بۆ هاتوومه ته ئيره، وتى حكومه تى عيراق دروست ده بى و سوپاى
 عيراق دروست ده بى، ئەگەر حەز دهكەى. نەسيحەتت دهكەم، ئەگەر دەتهوئى بچۆ
 ئەوئى، منيش چوومه ناو جهيشى عيراقىيه وه.

دواتر جه عفر پاشا ده بيته وه زيرى ديفاع، بۆ ئەوه ئەمر دەرچوو ه بچۆ بيبينه، من
 له سالى ١٩٢٢دا، چووم بۆ سليمانى، دوو مانگ مامه وه، له سليمانى ته بيى سياسەت،
 به ريكهوت له م وهخته دا حەمدى پاشاى بابان مردبوو، شهو له مالى حەمه ئاغا بووم،
 رەمەزان بوو، لهوئى بۆ ئيفتار بانگ كرابووم، لهوئى مديرى ته له گراف ئەوئىش بانگ
 كرابوو، هات تۆزه كيش دوا كهوت، هات وتى به خوا ته له گرافىكى وا هاتوو.

وتم بۆ به غا هەمووتان ته له گراف به كوردى بنووسن، تهبعن هەتا ئەو كاته
 ته له گراف به كوردى نەبوو، كوردىيه كه چى هەبوو به عەرەبى، ته قريبه ن نووسيم؛
 ئيشتراكى ته عزيه تان ئەكهين، هەر ئەوه نده دوو كه ليمه بوو، هەموو نووسيان به غدا،
 بۆ حەمدى ئاغاى بابان، سبهينى ئەمه بلاو بۆوه، بۆ ديهەكان و ناحيه كان و بۆ
 قەزاكان هەندى نووسيان پرينس حەمدى بابان، ئيتتر حەماسه تىكى زل گرتى و وتى
 ئينگليزه كان چيم پيده لىن، ئەله رزى ده لىن تۆ كر دووته، ئەوه من كردم،
 هەلبه ته من دوو مانگ لهوئى بووم، ته واو بوو بۆ به غدا گەرامه وه، كهس لىي
 نەپرسيم چيه و چى هەيه. رۆژى له دائيره ي سياسيه وه بانگيان كردم، چووم
 مەندووبى سامى بۆ له ندهن چووبوو، وه كيله كهى لهوئى بوو. وتى ئيمه شتيك بۆ ئيوه
 دهكەين.

وتى تۆ حەز دهكەى كى بكەى به ره ئيسى ئەم ئيشه؟ وتم حەمدى بابان... وتى
 حەمدى بابان خۆى نايه وئى، راست دهكات، درۆى له گەلدا نەكرد، خۆى نەيده ويست،
 وتى ئەو نايه وئى، وتم سهيد تهها، وتى سهيد تهها له گەل سمكو مەشغوله خەلك تالان
 ئەكات .

وتى چۆنه ره ئيت بۆ شيخ محمود، گوتم نەه، شه رى له گەل ئيوه كرد، حەپس بوو،
 به لكو حوكمى ئيعدام بوو، عهفووتان كرد، ئيستا له هيندستانه. وتم ئەگەر ئيوه حەز
 دهكەن شيخ بيته وه، ئيستا مەيهيننه وه، بيهيننه عيراق داينين، من دهچم ئيداره يه كى
 كوردى موخته رەم دروست دهكەين، له شكريك دروست دهكەين، هى كورد، كرديان
 حەقيقه ته ن خويان كرديان، كه شيخ محمود قوه تى نەبى به واسته ي عه شاپره وه، له

شکره‌که‌ی لاواز بمینی و ئەو وهخته شیخ محمود و قانون دروست ئەبێ .
وتی باشه، هاته دەرەوه، منیش پینج ئەفسەرم له‌گەڵ خۆمدا هەلگرت و چووم بۆ
سلیمانی ، ئەمه درێژه لێره ئەبیرمه‌وه.

له به‌غداوه بروسکه‌یه‌کیان بۆ شیخ محمود نارد، زستان بوو مەندووبی سامی و
مه‌لیک هەردووکیان واتە ئینگلیزو عەرەب. دەلێن ئیستقلالتان دەدەینی، تەواو بووه،
هەیه‌تیک بنێرن له ناو خۆتاندا ئیتفاق بکەن چی بکەن و چی نەکەن .

شیخ محمود به‌مه‌ پاری نه‌بوو، شیخ مه‌حمود ده‌ترسا نه‌وه‌ک خۆی بچی بیگرن،
یاخی بوو، گویی نه‌دەدانی له‌وه‌ ده‌ترسا، توره‌ بوو چاوه‌پێیان کرد ده‌هاته سلیمانی
پیشوازیان لیکرد، هەر له‌و مانگه‌دا رۆیشت، من دوو ئەفسەرم هەلبژارد له‌گەڵ سمکۆم
نارد، دوو ملازم له‌و وهخته‌دا ئینگلیزه‌کان چاوه‌پێیان کرد، گوتیان ئیمه‌ سلیمانی به
فرۆکه‌ بۆردوومان ده‌کەین .

منیش حالم زۆر خەراپ بوو ویستیان بمکوژن، شه‌ویک جه‌ماعه‌تیک له‌ ئەشرافی
سلیمانی له‌گەڵ شیخ محمودا دانیشتبوون، پاش نان خواردن من له‌وئ نه‌بووم،
پیاویکیش زه‌نگه‌نه‌، عەلی ئاغا زه‌نگه‌نه‌ سه‌رۆک عه‌شیره‌ته‌، خزمی می‌ردی پورمه‌،
ئەویش له‌وئ بوو، ره‌ئیسی پۆلیسی گشتی کوردستان بوو، که‌ ئەویش خزمی شیخ
مه‌حمود بوو، له‌ ده‌رگا‌که‌وه‌ هاتوو، تفه‌نگی پێبوو و ده‌مانچه‌ی له‌ ده‌ست بوو، فیشه‌گ
وی‌پۆلیسی له‌پشته‌وه‌ بوو، وتی وا ئە‌رۆین، ئەوان وتیان ئە‌مانه‌ بۆ کوئ ئە‌چن.

ئەو وه‌رامی دانەوه‌، وتی توفیق وه‌ه‌بی و جه‌ماعه‌تیک دانیشتوون عاره‌ق ده‌خۆنه‌وه‌،
له‌ منه‌وه‌ره‌کانن، که‌ پێیان دە‌لێن (رۆشنبیره‌کان) ده‌چینه‌ سه‌ریان و ده‌یانکوژین، له‌
هە‌یوانی مالی ره‌شید جه‌وده‌ت عاره‌ق ده‌خۆنه‌وه‌ و ده‌یانکوژین .

جه‌ماعه‌ت وتیان ئەو قسه‌یه‌ مه‌که‌، چۆن ده‌بی توفیق وه‌ه‌بی پیاویکه‌ ئە‌وه‌نده
خۆنه‌ویسته‌، ئە‌وانه‌ هه‌موو خوینده‌واری ئیمه‌ن، نامه‌وئ بکوژرین، ئە‌و عەلی ئا‌غایه
زۆر هینی کردوو، خزمی پورم هه‌یچ که‌س نامینی، له‌ پاشاندا شاعیریکی مه‌شه‌هور
هه‌بوو، حه‌مدی ساحبیقرا، شیعره‌کانی ده‌زانن .

ئەو گوتی من شاهیدم توفیق وه‌ه‌بی تۆی خۆش ئە‌وئ، ئە‌وانه‌ سيقه‌ن بۆ ئیمه‌،
حه‌قیقه‌ته‌ن که‌ هاوینی چوومه‌وه‌ سلیمانی، دوو مانگ چوومه‌وه‌ ئە‌وئ، منیان ناچارکرد
که‌ مه‌زبه‌ته‌ی ئیمزا بکه‌م که‌ شیخ محمود بێنه‌وه‌، بۆم ئیمزا کردن، سبه‌ینی چوون
هینایانه‌وه‌، وتیان فه‌رموو ئە‌مه‌ کێیه‌ ئیمزای کردوو، ئە‌ساسه‌ن پاش دوو رۆژ که‌

ئەو خەبەرەم بیست، ویستم رابكەم، هەموو شتیکم حازر کرد، خزم له ههله بجه ههیه، خزم ههیه له ناو جاف و له ویوه بچم بۆ به غدا .

له پریکدا پیاویک هات وسو ئاغای پیده لاین، وسو ئاغا من له زهمانی ئینگلیزدا به واسته ی میجرسون چاکه م له گه ل کردبوو و دهوله مەندم کرد، قۆنته راکتیکم داپیی، وتم ببه بهو، دوايي هات وتی ههسته با بۆ لای شیخ بچین، وتم من بۆ لای شیخ بچم؟، ئەو وتی باوهر به من ناکه ی، کێ ئەتوانی بۆ تو دەست درێژ کا، پیاویکی باش بوو مه عاریفی سلیمانی بوون، چوممه ئەوی و شیخ مه محمود ئیستقبالی کردم، وتی فلان و فلان تویان خووش ناوی له باره ی تو لای من قسه دهکن .

وتم ئەگەر تو، یان به ره لام که برۆم، ئەگەر له من دهترسن، له مالی خوتا ژووریکم بدی، لهوی داده نیشم من ناچمه دهره وه، وتی نا. تو عهسکه ری، عهسکه ره که م بۆ هین که، تو عهسکه ری قانونی عهسکه ریم بۆ دروست که، هی فیترکردنم بۆ چاپ بکه، منیش کردم و چاپ کرا .

من ههر له فرسه تیک دهگه رام تا رابكەم، ئینگلیزه کان هاتن له قهراخ شاری سلیمانی سی چوار بۆمبیان فریدا، به یاننامه یان فریدا بوو، ئەگەر شیخ محمود دهرنه چی له سلیمانی، پاش چه ند رۆژیکی تر دینه وه بۆمبای گهره تر فریده دن، حه قیقه ته ن هاتنه وه، من نووستبووم، به یانی نووستبووم، ژنیک هات وتی ههسته وه ئەوه چیه ته یاره هاتوه ؟

خه لقیش منیان به دوستی ئینگلیز دهزانی، ئینزازی مالی منیان کردوه، وتویانه ئینگلیز بۆ ئەوی نایهاویژی، هاتمه خوارئ، هاتمه حه وشه که بۆمبا هات به به رده می مندا هات، هینه کان چوون به عاسماندا دای له په نجه ره کاند، هه موو شکان یه کی تر لهوی، یه کی تر لهو لا خانووویک له پیشمه وه بوو دوو قات بوو وهکو که له یه کی شه کر له هین دروست کرابی له ورده فریدایی بۆ ناو ئاوه وه چۆن بلاوده بیته وه چاوم لئی بوو، لئیدا هاته خواره وه خانوه که تهخت بوو به عه رز، به لام بهر خانووی من ئیمه نه که وت، سواری ئەسپ بووم رامکرد چوممه دهره وه ی سلیمانی له ویوه چوممه وه به غا، حیکایه ته که درێژه ی ههیه چۆن و چی چۆن بوو چوممه به غا، منیان خسته حه پسخانه وه، چیم کردوه، گوتیان تو پیاوی تورکی، من لای تورک بووم، پیاوی تورک بوومایه چۆن ئەهاتمه ئیره، چل و دوو رۆژ له حه پسخانه مامه وه .

ئینگلیز زۆر عاقلن له خووه هیچ ناکات، رۆژیک وهزیری ناوه خو بانگی کردم،

له چه پسخانه وه چووم، وتی عه فوومان بکه، ئیمه هه له بووین، تو پیاوی چاکی، ئیمه ئیستا حازرین بو تو چیت ئهوی بوئی بکهین، ئیمه غه له تمان کردوه.

وتم من پیاویکی عه سکه ریم، دهمه ویت عه سکه ری بکه م، ده چمه وه جیی خۆم، منیان ته عین کرد به قۆماندانی فه رمانده ی مه دره سه ی ته دریبی ئه فسه ره تورکه کان، که ئه فسه ره کانی سه رده می کۆنه کان ئه هاتنه وه ئیمه ئوسولی ئینگلیزیمان فیڕ ئه کردن، منیان کرد به قۆماندانی ئهوی. ئیتر ئه وه هخته ئه وه ساله بوو ده ستم کرد به گرامه ر نووسینه وه. ئه ویشم به ئیوه وت که حکومه تی ئینگلیز قه راری وابوو به کوردی بخوینن وانیه ؟

له سالی ۱۹۲۹ ئه وه م نووسیوه، قسمیکی مابوو هاتمه لهنده ن، بو مه دره سه ی عه سکه ری، سی مانگ مامه وه و ناجیح بووم به دهره جه یه کی وا ته بریکنامه یان بو هاتبوو، بو حکومه تی عیراقی، که ئه فسه ره ئینگلیزه کان ئیحترامی رای منیان ده گرت بو ته عیبیه ی ستراتیجی و شتی وا، له پاشا مه لیک فه یسه ل منی کرد به موته سه رپی فی سلیمانی، که من ئه فسه ری بووم وانیه، ئیستا بووم به موته سه رپی ف و بووم به سیاسی. دایکم که چووم ته شه کورم کرد، رجای لیکردم و وتی مه یکه، سیاسه ت مه که، ئه وه ده یزانی ده یکه م.

وه ک وتم عیراق معاهه ده ی هه بوو و عیراق ئیستقراری هه بوو چووبوووه کۆمه له ی گه لانه وه، ئیمه حقوقمان هه بوو ولایه تی موسل به شروت دراوه به عیراق، شیخ مه حمود حه ربی کردوووه، چی کردوووه، من نه فی کراوم ئه وه وابوووه، ئه وه وابوووه، چوومه سلیمانی، مه منوون نه بووین به وه حاله له م خه به ره که ناوی ئیمه نییه له م معاهه ده کانا ته له گرافیان بو به غا لیدا، داوای مه تالییکی زۆر سووکیان کرد، هیچ نه موختاریه ت نه هیچ، به غدا تووره بوو ئه مه چییه، ئه مه به رقیه بوو بو من، به سپری به شفره من جوابم داوه، خۆم وتم له به سره هه زار جار شتی وا ئه بی، بو جه ماعه ت تووره ئه بن ئیوه، وه لحاسل مؤفه ق نه بووم له گه لیاندا، منیش له ژیره وه ته حریم ئه کردن هه وه ل جار شتی سووکیان ئه ویست، دواتر وتیان موختاریه تمان ئهوی، کردیان به موختاریه ت هه ر له به غاوه جه ریده ئه هات پر له جنیو بو من، ئه یانزانی من ئه یکه م.

کۆمیته یه کم ئاماده کردبوو له یازده کهس، ئیمه دوانزه سواره ی مه ریوانمان هه یه، ئه مانه یانزه سواره بوون.

ئىنجا من وتم سەورە ئەكەين، ھەيئەتتەك لە بەغداو ھات و ھەكىلى مەندووبى سامى، و ھەكىلى رەئىسى و ھەزىران، و ھەكىلى و ھەزىر داخلى، و ھەكىلى و ھەزىر عەدلىيە، ھاتن لە مالى من ميوان بوون بەعزىكيان لە سالونى سەرا كۆبوونەو ھەگەل شەعبى سلیمانى، من جىگەى خۆم دا بە و ھەكىلى رەئىس و ھەزىران، خۆم لەوئى دانىشتەم، بوو ھەگەل شە و ھەكىليان تعين كردبوو بە ناوى رەمزی فتاح، دواتر ئەمانە رۆيشتەن من لەگەلئاندا نەچووم، وتم نەخۆشم، بچم تاو ھەكو حدودى ليوای خۆم.

قەرارمدا شۆرپش بکەم، ھەستام چوومە ھەورامان، جەغفەر سولتەنم دۆزىيەو، لە مالى كورپكى ھەبوو لە تەويئە، لە مالى ئەو ميوان بووم، شەو قومارمان كرد، بردمە لايەكەو ھەگەل مەن ھاتووم كە تۆ ھەلستىم لەگەلماندا بىي، من ناچمەو ھەگەل سلیمانى، وتى بەلى باشە ئەمەر ئەكەى، نەسلاحمان ھەيە نە پارەمان ھەيە نە فيشەكمان ھەيە . وتم تۆ ئەيخۆى، لە ئاخيرا لە برسان ئەمرى، وتى بەخو ھالمان وايە چى بکەين، زانيم نىيەتى كارکردنى لەگەل مندا نىيە. گەر ھەگەل سلیمانى، كە گەر ھەگەل تەلەگرافىك لە سەر مەيزەكەم دانرابوو، نووسرابوو: دەبى يەكسەر بۆ بەغدا بىي.

ئەو رۆژە سلیمانى خەرىك بوو شۆرپش بکا، خەبەرمان نارد وتم لەرپى خوا ھىچ مەكەن، لەوئى ئەمكوزن، لەسلیمانى چۆن شۆرپش ئەكەى، دوو فەوج لەوييە، دوو بەتاليون عەسكەر لەوييە، تەبىعى ئىمكان نىيە ھىچ بکەى. سواربووم و خالمان لەگەلم ھات چووين بۆ كەركوك، لەويو ھەگەل بەغدا لە نيوەى رى تەماشام كرد عەشیرەتتەك و ھەستاو ھەگەل سوارى ئەسپ بوون رىيان پىگرتەم، خەلىفە يونس مەشھورە بە رەئىسى گەللى مەعاريف ريشى دريژ سوور، سمىلى سوورو چاوشىن. وتى بۆ كوى ئەچى بۆ بەغدا، وتى نابى بچى، ئى چى بکەم، وتى سوار بە با برۆين، وتم بۆ كوى؟ وتى بۆ دەشتى جاف، عەشیرەتى جاف لە دەشت دەژى، وتم خەلىفە يونس رجات لیدەكەم واز لەمن بەيئە، انشاالله رۆژىك ئەبى. من ئەو و ھەختە تۆ بانگ ئەكەم، تەبىعى نەيئەتوانى ئىجبارم بکات، وتى خوا حافىزت بىت .

ھاتمە كەركوك سوارى ترين بووم چوومە بەغا، دواى چەند رۆژىك منيان خستە ھەپسەخانەو ئەو بوو بۆم گىرانەو، ئەمجارە ھەپسەخانەى عمومى ئەو كاتە تەوقىفخانە بوو، خىزانەكەم تىلەگرافى كرد بۆ عەسبەت ئومەم وتى مەيدەكەم گىراو، نەخۆشە، جوابى بۆ ھاتەو، وتیان مەترسە ھىچ نابى، لە پاشان منيان بانگكرد، بە ئوتومبىلى رەشا پەنجەرەى نىيە، گەرما لە مانگى حوزەيراندا گەرما بوو، ھەمووى ئاسنە ھى موجرىمان بوو، بەو ئەيانبردم، ئەمجارە وتیان دەبى لە مالى خۆتا بە نيوە مووچەيى دانىشى.

منیش قه رارم دا که بچم له بهیرووت شکات بکه‌م، ئەوه ئیستا لامه ئەو عه‌ریزه‌یه لێره ده‌ستم که‌وته‌وه، مه‌رکه‌زیکی کۆن هه‌یه ئیستا ده‌توانی له‌وئ وه‌ری بگری، دوایی گه‌رامه‌وه عیراق، که‌ گه‌رامه‌وه پاش دوو سئ رۆژ پۆلیس دایان به‌ سه‌رما. وتم بابه‌ ئەوه له‌ سه‌ر میزه‌که‌ دانراوه‌ بیبه‌ن من دیم له‌ گه‌لتانا کتیبه‌کانم لئ تیگمه‌ده‌ن، چووم، هه‌پسیان کردم، شوینه‌کی پیس، سئ رۆژ له‌وئ مامه‌وه پاشان بردمیانه‌ مه‌حکه‌مه، جارئ له‌گه‌ل ئەو که‌سانه، کئ سه‌رخۆش بوو کئ پیاوی کوشتبوو، ئەیانگرت، منیان خسته‌ لای ژووری مجرمین، ئەوان هه‌موو سه‌رسه‌ری بوون، هه‌یچ عاجز نه‌بووم قه‌تعیه‌ن هه‌ر پئ ئەکه‌نیم، له‌ پاشاندا منیان برده‌ مه‌حکه‌مه، ره‌ئیسئ مه‌حکه‌مه شه‌هابه‌ددین گه‌یلانی بوو، شه‌هابه‌ددین وتی توفیق تو بۆ وات کردووه؟ وات کردووه، ئەوه‌ت کردووه، منیش وتم شه‌هابه‌ددین بی و ده‌لئ من وام کردووه، وام کردووه، وتم من ده‌رئه‌چم له‌ هه‌پسخانه‌ من وا ئەکه‌م، وائه‌که‌م هه‌تا هه‌قی کورد وه‌رئه‌گرم .

-حاکم وتی کاتبه‌که‌م ئەنووسی،

-منیش وتم ئەئ بۆچی وا ئەلیم هه‌تا بینووسی .

کاتب زه‌بت، زه‌بتئ ئەکا تا بینووسی، کورد هه‌قی خۆئ ئەوئ، وتی ده‌برۆ خوا حافیز بردمیانه‌وه هه‌پسخانه .

ئینجا له‌ هه‌پسخانه‌ موجه‌ریمه‌کانیان هیئا، شتی پیس، چه‌په‌ل، و گه‌نه‌ بوون. وه‌لا بۆ سبه‌ینئ سیاسه‌تیان گۆرا له‌گه‌لما، وتیان نوینی خۆت بینه‌ له‌ مالی خۆت چی ئەهینی بینه‌ با نانیشت بۆبی، ئینجا ئەیانبردم بۆ مه‌حکه‌مه‌وه ئەهاتم و ئەچووم ئەویش درێژه‌ئ هه‌یه .

نه‌تیجه‌ منیان برده‌ لای مه‌لیک فه‌یسه‌ل، نالیم پیاو بوو، به‌منی وت مه‌چۆ، وتی وا مه‌که‌ من کردم، ته‌بیعی منیان برده‌ لای ئەو ده‌بی دوژمنی من بی وانیه .

سه‌ید ئەحمه‌دی راوی ئیستا ماوه‌ له‌ به‌غایه‌ دووجار بۆ منی گه‌راوه‌ته‌وه‌ گووتی چووم مه‌لیک تینسی ئەکرد، گووتی ها ئەحمه‌د شه‌کو عندک بۆ چی هاتووی، گووتم سیدی ئیشئ توفیق وه‌هبئ چیه‌ ئیفاده‌که‌ئ وایه‌ من نووسیومه‌ له‌ ژیر تاجئ مه‌لیک فه‌یسه‌لا موختاریمان ئەوئ، ئەئ ئیوه‌ له‌ جه‌ریده‌کانتانا ده‌نوسن ئینفسالی بۆچی وا ئەنوسن ئەم به‌سته‌زمانه‌ ئەلئ له‌ ژیر تاجئ مه‌لیک فه‌یسه‌لا، کوا ئینفیسالی نالئ .

وه‌لحاسلئ بی له‌ محاکمه‌ ده‌رچووم، که‌ ده‌رچووم ئەمجاره‌ چه‌ند سالیک بی ئیش مامه‌وه، برسی، بی ئیش قۆنه‌ره‌کانم پینه‌ ئەکرد، هه‌ز به‌ گه‌ران ئەکه‌م، گه‌نج

بووم ئەبى بگەرپىم پياسە بگەم، من عەسران چا ئەخۆمەو، وەك و ئىستا نا ھەموو
 عەسرىك، پارەى چام نەبوو
 باسى منيان ئەكرد، كە من لە ئىنگلېز عاردم وەرگرتوو، زىرى برىسكەدار
 وەرئەگرم، من برسى بووم وەلحاسل تاوہكو بەكر سىدىقى رەفلىكى سەنم بوو
 كودەتاي كرد، جعفر پاشاي كوشت بوو دكتاتورى عىراق، بەكر سىدىقى رەفىق
 سنمە وەك و برام وابوو منى كرده مدير عامى ئەشغال، كەم مایەوہ كوشتيان، پاش
 كوشتيان، منيشيان ئەزىتە دا، بە تاوانى جاسوس و ماسوس، ئەمانە چونكە يەكە لە
 دوژمنەكانى من تەقرىرىكى دابوو وتى بكر سىدىقى تەرتىباتى دۆزەخى و تەرفىقەكەى
 بە دەست توفىق وەھبىە ئىنجا چى ئەكات حكومەت، زو ئەزىتەيان دام، رۆژى لە
 رۆژان جەمال بابان ژنى بو براكەى ئەھىنا، لە كلوبى عەلویەى ئىنگلېزەكان، لەوى
 زىافەتىكى گورەى كرددبوو ھەموو وزەراو وەكىل و چى ھەبوو، ھەموو لەوى بوون،
 منيش لەوى بووم، من لەگەل داود پاشا حەيدەرى ئەویش كوردىكە و يەكىمان گوايە
 شاعىرە، شىعرى بو ئەخوئىندىنەو، ئىنجا ئىمەش ھەر پىئەكەنن، رەئىس وزەرا ھاتە
 لام و وتى سەلام و عەلەيكم، دۆستمە ئىستا بووین بە دوژمن لە مدناللىيەوہ دۆستمە،
 گووتى توفىق وەھبى وەللا تو پياوى چاكى، وتم تەشەكورت ئەكەم، ئىمەش پياوى
 چاكىن ئەگەر خەراپ بوونايە ئەمانكوشتى، دەرچوو كە پياوى چاكى، ئەلحەمدوللا،
 ئىتر ئەوان لە نىوان خۆياندا كىشەيان بوو تاوہكو سەورەى رشىد عالى گەيلانى ئەوہ
 تەواو بوو، ئىتر ئەوہ بوو ئەو نووسىنانەم دەرھىنا بو ئىنگلېزەكان .

ئەمىرى حەسەنپوور: ئەى لەبارەى قاموسەكەوہ؟

–ئەو قاموسە بدۆزەوہ دوو ھەزار كەلىمەيە ئەبى، ھەموو ھەفتەيەك دەرئەچوو
 بزائم بەلكو بىدۆزنەوہ .

ئەمىرى حسن پوور: ھەفتەيى بوو،

– بەلى ھەفتەيى بوو

–ئەگەر دۆزىتەوہ پىم بلى منيش كۆپى دەكەم .

–لە بەغا ھەمە خۆم، خوا ئەزانى چى لىھاتووہ.

ئىنجا منيان برده مەساحەوہ ھەليانگرتەم، مەساحە ساكن تر بوو، ئەلەوى دوژمنايەتى

كەمتر بوو لە حەق منا.

هه و النامه كيتبر

پ. د. جعفر شيخوليسلامى:
زمانى داىك سهرمايه يه كى مرؤيه

■ ديمانه: كاروان ميراوهي

ئاماژە، بەپێی ئەوەی کە بوون، هەست، هزر، تەفکرین، پێگە‌یشتن و تێگە‌یشتنی مەرفەقەکان بە زمانەوێ گریخ دراوێ؛ زمانی دایکیش کاریگەرییەکی یەکجار زۆری لەسەر رەوتی پێشکەوتووی مەرفەقەکان هەیه. زمانی دایک بە پێوەری سەرەکی رەوێوەی گەشە‌ی کەسایەتی و فەرەهنگی تاکەکانی کۆمە‌لگە و هەرەها زمان بە ناسنامە‌ی نەتەوێی دادەنری. بە بۆنە‌ی ۲۱ی فێورییە، رۆژی جیەانیی زمانی دایک، لەسەر زمان بە‌گشتی و زمانی دایکی و بە‌تایبەت رۆل و بایەخی زمانی دایک، وتووێژیکمان لە‌گە‌ڵ بە‌ریز پ. د. جە‌غەر شێخوئێسلامی، پروفیسۆری یاریدە‌دەر و مامۆستای زمانناسی و لیکۆ‌لەرەوێ زمانی لە زانکۆی "کارلتن" لە کەنە‌دا، ئە‌نجامداوێ.

*بە‌ریز پروفیسۆر شێخوئێسلامی، با سەرەتا بەو پرسیارەوێ دەست پێ بکە‌ین؛ ئە کاتی‌کدا گە‌لێک دیاردە‌ی سەرکوتکردنی زمانەکان و کۆمە‌لکۆژی ئاخیوە‌رانی زمانە جیاوازەکان ئە جیەاندا هە‌بوو و هە‌نووکە‌ش ئەو رەوتانە درێژەیان هە‌یه، بۆچی رۆژی کۆژانی کۆمە‌لێک خۆیندکاری بێ‌نگلادشی وەک رۆژی جیەانیی زمانی دایک دیار کراوێ؟

*جە‌غەر شێخوئێسلامی: بەر لە جوولانە‌وێ کۆمە‌لگە‌ی زمانی بە‌نگالی (بە‌نگلا بە زمانی خۆیان) لە پاکستان، ئێمە نەتە‌وێیەکی دیکە‌مان پێ شک نایە، کە پالنه‌ری سەرەکی راپەرینە‌کە‌ی زمان بووبی و لە جوولانە‌وێ زمانییە‌کە‌شیدا و بۆ وە‌دەستە‌ینانی مافی دەست‌راگە‌یشتن بە زمانە‌کە‌ی خۆیان لە پاکستان ئاوا سەرکە‌وتوو بووبی. رۆژی ۲۱ی فێورییە‌ی ۱۹۵۲ی زایینی بە‌رانبەر بە ۲ی رە‌شە‌ممە‌ی ۱۳۳۰ی هە‌تاوی، کۆمە‌لگە‌ی بە‌نگالی خۆپێشاندانیک‌ی گە‌ورە‌یان چێ کرد. پۆلیس تە‌قە‌ی لی‌کردن و چە‌ند خۆیندکاری زانکۆی "داکا" کۆژران و زۆریش بریندار بوون. ئە‌م هە‌ولە و ئە‌وانی دوا‌ی ئە‌مە‌ش بە‌فیرۆ نە‌چوون و لە مانگی ۵ی ۱۹۵۴ی زایینی، زمانی بە‌نگالی بوو بە یە‌کێک لە زمانە فەرەمیە‌کانی پاکستان. لە ۱۹۷۱ی زایینیشە‌وێ زمانی فەرەمی ولاتی سەر‌بە‌خۆ‌ی بە‌نگلادیشە.

سالی ۱۹۹۹ی زایینی، بە‌نگلادیشییە‌ک بە ناوی "رە‌فیقولئێسلام"، کە لە کەنە‌دا دە‌ژیا، پێش‌نیاری بە کۆنفرانسی یونسکو کرد بۆ ئە‌و کە ئە‌و رۆژە بە رۆژی جیەانیی زمانی دایک ناو‌دیر بکری و ریک‌خراوی نەتە‌وێ یە‌ک‌گرتووێکان سالی ۲۰۰۲ی زایینی، ئە‌م پێش‌نیازە‌ی پە‌سند کرد. لەو کاتە‌وێ تاکو ئێ‌ستا، ئە‌م بۆنە‌یە هە‌موو سالی‌ک رۆژی ۲۱ی فێورییە یادی دە‌کریتە‌وێ. ئە‌مە بە‌تایبەت دە‌رفە‌تیک دە‌رە‌خسینیت بۆ ئاخیوە‌ران

و چالاکانی زمانه به که مینه کراوه کان که خوشه ویستیان بۆ زمانی خویان دهر بېرن و داواکانیان بۆ خویندن به زمانی دایک چرتر بکه نه وه. ههروهها، دهر فته تیکه بۆ لیکۆلهر و ئاکادیمی وهک من که بلیم و نیشان بدهم چهند زمانه بوون و جوراوجوری زمانی نه ته نیا دیاردهیه کی سروشتی و مرویین، به لکو له سه زمان پیویسته، له سه هر حکومه ته کان و دهسه لاتدارانیش پیویسته، که ئەم جوراوجورییه زمانییه وهک دهسمایه یه کی مروقیایه تی بیاریزن.

جیاوازی نیوان زمانی دایک و زمانی نه ته وه یی چییه؟

*جه عهفر شیخولئیسلامی: زمانی دایک یه کهم زمانه که منداڵ فییری ده بی. بۆیه پیی ده لئین ”زمانی دایک“ چونکه زۆربه ی کاته کان منداڵ یه کهم زمانی له دایکی فییر ده بی، هه رچه نده هه موو کاتیش ئاوا نییه. بۆ وینه، ئەگەر دایکه که و منداڵه که له کۆمه لگه یه کی جیاواز له کۆمه لگه ی زمانی دایکه که دا بژین، له وه هه لومه رجه دا له وانیه منداڵه که زمانی باوکی و ئەو کۆمه لگه یه کی که بنه ماله که ی تییدا ده ژێ وهک زمانی یه کهم فییر بی (نموونه: له به رچاو بگره ژنیکی تورکی ئازهری که هاوژینی کوردیکی پیرانشارییه و له وه شاره ده ژێ). هۆی تریش هه یه که ریگا نه دا منداڵ زمانی یه که می له دایکی فییر بی. بۆ نموونه، زۆر دایکی فیلیپینی بۆ ماوه یه کی ئەوتۆ له گه ل منداڵه کانیان نابن و خویان ده چن له ولاتیکی دیکه کار ده کهن، منداڵه کان له لای باوکیان، یان مالی بابه گه وره و دایه گه وره، یان لای منداڵیکی گه وره تر هه لده دن و بالا ده کهن.

زمانی دایک ده کری زمانی نه ته وه ییش بیت، به لام بۆ هه موو که س ئاوا نییه. بۆ زۆربه ی خه لکانی به که مینه کراو زمانی دایک و زمانی نه ته وایه تی ئەو ولاته ی که تییدا ده ژین جیاوازه. زمانی دایکی شتیکی سروشتیه؛ ئەو زمانه ی که بۆ یه که مجار منداڵیک فییری ده بی، ئەمه ش زۆربه ی کات زمانی دایکه، به لام زمانی نه ته وایه تی له لایه ن ده ولت یان خه لکه وه دیار و ناویدر ده کری. له هه ندیک ولاتا زمانی نه ته وایه تی و زمانی فه رمی یه کیکن، به لام له هه ندیک شوینی دیکه ئاوا نییه. جاری وایه له ولاتیکی زمانیک یان چهند زمان وهک زمانی نه ته وایه تی دیاری ده کرین، له به ر ئەوه که له لایه ن خه لکیکی زۆره وه قسه یان پی ده کری یان له رابردوودا قسه یان پی کراوه و بایه خی سیمبولیکیان ده یه. زمانی فه رمی، زمانی حکومه ت، په روه رده و میدیایه.

*بۆچی گرنگه له سه ر زمانى دايك پيداگرى بكرى، رۆنى زمانى دايك له زمانى نه ته وه پيدا چييه؟

*جه عه فر شيخولئىسلامى: زمانى دايك به زور هو وه گرنگه:

۱- شيوهى بيركردنه وه و ههستياري و سۆزداريى مروقه كان له زمانى دايكا ده گورى.

۲- هه ر له به ر ئه مه ش زمانى دايك له قه واره گرتن و به خۆداهاتنى هزر و توانا هو شه كييه كانى مندالدا ده وريكي سه ره كي ده گيرى.

۳- زمانى دايك لكينه ريكي بنه ماله ييه، مندال به دايك و باوك و دايه گه وه و بابه گه وه به يه كه وه گرى ديدا. واته ئه لقه ي سه ره كيى نيو زنجيره ي نه وه و به ره كانه.

۴- لانكى كولتووره، كولتوورى ئيتنيكى و هه ره نزيك له مروقه كان كه به شيوه يه كي ئاسايى تييدا گه وه ره ده بن له زمانى دايكا ده گورى و شيوه ده گرى.

۵- زمانى دايك بو فيربوونى زمانى ديكه گرنگه، واته ئه و كه سانه ي زمانى دايكى خويان باش و ئاسايى فير ده بن ده توانن چهند زمانى ديكه ش به باشى فيربن؛ ته نانه ت باشتر له و كه سانه ي كه زمانى دايكى خويان به باشى فيرنا بن.

۶- زمانى دايك سه رمايه يه كي مروبييه، به و واتايه كه هه ر زمانيك له م دنيايه دا ديارده يه كي يه كجار ئالوزه و شاكارىكي هزرى و ميشكى مروقه. ئه م پيكا ته يه به هه زاران سال گه يشتو وه ته ئه م شوينه ي كه ئيستا تييدا يه. تيگه يشتن له ميكانيزمى كاركردى ئه و زمانه ده توانى په نجه ره يه ك بى بو تيگه يشتنى زورتر له ميشكى مروف له لايه ك و تيگه يشتنى قه واره كو مه لايه تيبه كان له لايه كيتر.

ده كرى زمانى دايك و زمانى نه ته وه يى يه ك شت بن، به لام ده كرى ئاواش نه بن. له راستيدا په يوه ندى زمانىكي تايبه ت و نه ته وه يه ك وه ك په يوه ندييه كي پيوست و پيداويستى نيه، بو نمونه ئينگليزى، ئيستا زمانى زورتر له يه ك نه ته وه و ده ولت- نه ته وه يه، يان نه ته وه- ده ولت هه يه كه زورتر له يه ك زمانى هه يه. له راستيدا، به شيوه يه كي سروشتى، من زمان له په يوه ندى له گه ل ئيتنيسيته دا ده بينم. په يوه ندييه كه ي زمان له گه ل نه ته وه ده ستركد و سازكراوه (به رساختيكى كو مه لايه تيبه). بو يه، نه ته وه يه ك ده توانى زورتر له يه ك زمانى هه بى، چونكه ده توانى زورتر له يه ك ئيتنيسيته پيكي بينى. بو نمونه ئه گه ر ئيمه كورد به يه ك نه ته وه دابنين، ده توانين بلين كه ئه م نه ته وه يه ئيتنيسيته و قه ومى جياوازى تييدا يه، هه ركام له م گروهه ئيتنيكيانه ش ده توانى زمان يان شيوه زار/شيوه زمانى تايبه ت به خوى هه بى، هه ر ئاواشه.

* زمان چۆن دهپاریزری و هوکارهکانی زیندوو مانهوه، یان له نیوچوونی زمانهکان چین؟

* جه عهفر شیخوئیسلامی: دوو بهشی ئەم پرسیاره په یوهندی راسته و خویان پیکه وه ههیه. واته، ئەگەر هۆیهکانی فهوتانی زمان بزانی، دهبیت بۆمان دهرکهوی که چ ههنگاوگه لیک ههلبگرین بۆ ئەوهی زمانیک نهفهوتی. هۆیهکانی گوپان و ههروهه فهوتانی زمان دهتوانن ههه ناوهکی بن (واته، ئالوگوپی نیوخوای زمانهکه) و ههه دهرهکی بن (ئالوگوپ له مهه لایهنی کومه لایهتی، ئابووری، پهروه دهیی و سیاسی ئاخپوهرانی زمانهکه). له ههه دوو حالهتدا، زمانیک ئەهوکاته له نیو دهچی که ئیتر قسه کهری نامینی، جا یان ئەوهیه که قسه که رهکانی دهمرن/قه لاچۆ دهکرین (که ئەمه کراوه، بۆ نمونه له که نه دا و ئەمریکا دژی خه لکانی خوجییی)، یان ئەوهتا قسه که رانی زمانیک له زمانه که ی خویان بییهش دهکرین، یان ئەوهنده گری و گول دهخه نه سهه ریگه ی که لکوهرگرتن له زمانه که یان که ئیتر وازی لی دههینن و دهچنه سهه زمانیکی دیکه. نمونه ی ههه بهرچاوی ئەمهش له باکووری کوردستان، سکا تله ند یان ئیرله ند دیتراوه. هه ندیک له م هۆیانه که ده بنه هۆی ئەوهی خه لکیک زمانه که ی وه لابنی و زمانیکی دیکه وه ربگری دهتوانن ئەمانه بن: قه دهغه کردنی زمانیک، هه لکه ندنی خه لکیک له خاک و مه له بندی له میژینه ی هه وان وه یان، داسه پاندنی زمانیکی دیکه وه ک زمانی فه رمی یان په سمی بۆ دۆزینه وه ی کار، زانیاری وه رگرتن، کاروباری حکومی و به ریوه بردن، پهروه رده /فیرگه. مروقه کان ده زانن چی به قازانجیانه و چی به زیانیانه. کاتیک بینیان که زمانی بالاده ست نانی تیدایه، پرستیژی تیدایه، به لگه نامه ی خویندنی بالای تیدایه، به لام زمانه که ی خوی به پیچه وان وه شه رمه زاری تیدایه و له فیرگه به که لک نایه، له دادگا کان به کار نایه، له زانکو به کار نایه و له وانیه راگرتنه که ی زیندان و سووکایه تی کردنی به دوا وه بی، ئیتر چاره ی نامینی و زمانه که ی خوی وه لا ده نی و له زمانه بالاده سه ته که دا ده تویته وه. هه یچ خه لکیکی ئازاد خۆبه خشانه و به دلی خوی زمانی خوی وه لا نانی. له سه رده میکا که خوینده واری به شیوه یه کی خیرا بلاو ده بیته وه و خه لک به به ربلاوی روو ده که نه شه ره کان، پهروه رده به زمانیک جگه له زمانی دایک ده توانی گه وره ترین مه ترسی بی بۆ سهه زمانه به که مینه کراوه کان. واته، ئەگەر پهروه رده به زمانی دایک نه بیت، ده توانیت گه وره ترین مه ترسی بیت بۆ سهه زمانی دایک.

* چ په یوه نډیبه ک له نیوان زمان و ناسنامه ی نه ته وه پیدا هیه و نه م دوو چه مکه چوڼ پیکه وه

گری ده درین؟

* چه عفر شیخوئی سلامی: هه موو ناسنامه یه ک و به تایبه ت ناسنامه ی نه ته وه یی، سازکراویکی کومه لایه تیبه، هه ر به م پییه ش سازکراویکی زمانی و گوتارییه. له زمان و گوتار دایه که ده بیستین و ده خوینیینه وه نیمه کیین، نه وان کین، به و پییه ش، نه ته وه چییه؛ به لام نه و دوو چه مکه چه نده به یه که وه گری دراون ماو ته وه سه ر ژینگه و تایبه تمه ندی زمان و نه ته وه ی جیاوان. بو ئالمانییه کان په یوه نډیبه کی چر هه یه له نیوان ناسنامه ی نه ته وه بییان و زمانه که یان، به لام بو نه وانی تر و نییه. بو نمونه سویسیه ک له ژنیف رهنگه ئالمانی نه زانی، که چی خوی به سویسی ده زانی، هه روه ها سویسیه ک له زوریخ رهنگه فهرنسه یی نه زانی و هه ر ئالمانی بزانی، به لام نه ویش به راده ی ژنیقییه که خوی به سویسی بزانی. نه مه له که نه داش ئاویه. هاوولاتی کوبه کی (پاریزگای خو سه ری فهرانسه یی زمانه کان) و ا هه یه که ئینگلیزی نازانی، به لام خوی به که نه دای ده زانی. له و شوینانه که زمانیکی هاوبه ش رولی پیکه وه گریدانی خه لکیک نابینیت، رابرووی هاوبه ش، داموده زگای فهرهنگی، سه ربازی و په روه رده یی هاوبه ش و چه ز و خولیای هاوبه ش خه لکیان به یه که وه گریداوه. له سه رده مانیکی کونه وه، بو کورد زمانی کوردی سیمبولی کوردبون بووه، چونکه کوردان به و سیمبوله خو یان له ”نه وانی دیکه“ جیا کردووه ته وه. په یوه ندی نیوان زمان و ئیتنسیته زور چروپرتره هه تا په یوه ندی نیوان زمان و نه ته وه. نه مه یان چیکراویکی کومه لایه تی و گوتارییه و هه ر نه ته وه یه ک به پیی هه لومه رچی خوی نه و پیکه اته یه چی ده کات. ده کری نه ته وه یه ک چه ند زمانی هه بیت؛ به لام ئیتنسیته یه ک یه ک زمانی هه یه.

* هوکاری نه وه ی که زمان و ناسیونالیزم به دوو گراوه ی دانه براو نه ژمار ده کریڼ چییه؟

* پ.د، چه عفر: نه مه ش هه میشه و ا نییه. له ناو تیورییه زاله کانی ناسیونالیزمدا، رومانتیکه کانی ئالمانی په یوه ندی راسته و خو یان له نیوان زمان و ناسیونالیزمدا ده بینی. هه ندیک بیره وان و بیرمهند به نه مه ده لین: ”ناسیونالیزمی ئیتیکی“ یان ”ناسیونالیزمی زمانی“ بو نه وه که جیای بکه نه وه له و ناسیونالیزمه ی دیکه ی دوره ی روشنگه ری که ئامانجی سه ره کیی دامه زراندنی ده وله تی نه ته وه یی بوو، واته، ”ناسیونالیزمی سیفیک/مه دهنی“. بو نمونه ”نه رنست ریناند“ی فهرانسه یی نه وکات

گوتی: ئەو زمان نییه که خه‌لکی فه‌رانسه ده‌کا به نه‌ته‌وه، به‌لکوو میژووی هاوبه‌ش و خه‌ونی هاوبه‌شه. هه‌لبه‌ت، دواتر ئەم بۆچوونه ره‌خنه‌ی لی گیراوه، گوتراوه که ئەمه‌ فیلیک بوو فه‌رانسه‌یی زمانه‌کان له ئەوانی دیکه‌یان کرد، گوتیان: ناسیونالیزمی ئیمه‌ نه‌به‌ستراوه‌ته‌وه به زمان و به‌م جوړه زمانی فه‌رانسه‌یی، که ئەوکات ته‌نیا زمانی نزیک به ۴۰ له سه‌دی خه‌لکی ولات بوو، به‌سه‌ر ئەوانی دیکه‌دا سه‌پیندرا. واته‌ جه‌یکۆبیه‌کان فیلیان له بریتانه‌کان، باسکه‌کان و به‌که‌مینه‌کراوه‌کانی دیکه‌ کرد. به بیانووی ئەوه که زمان گرنگ نییه، زمانی خو‌یان نه‌ته‌نیا به‌سه‌ر ئەوانی دیکه‌دا سه‌پاند، به‌لکو کاریکی ئەوتویان کرد که به راده‌یه‌کی به‌رچاوی ئەوانی دیکه‌ زمانی دایکی خو‌یان له بیر بجیته‌وه. ناسیونالیستی ئیرانی—فارسی یش که‌م تا زۆر هه‌ر ئەم سیاسه‌ته‌ی ره‌چاو کردوه و ده‌یکا، به هه‌ندیکی جیاوازییه‌وه. بۆ نمونه ده‌لی: زمانی فارسی هی هیچ “قه‌وم” یک نییه، له‌به‌ر ئەوه هه‌موو ده‌بیت له خزمه‌تیدا بن؛ به‌لام کوردی زمانی “قه‌وم” یکی دیارکراوه، بۆیه ئەگه‌ر ببیته‌ زمانی ره‌سمی، ئیران هه‌لده‌وه‌شیتته‌وه. ئاشکرایه لی‌ره گریمانه‌یه‌کی ئایدیۆلۆژیای بن‌اخه‌ی ئەم تیزه‌یه که ده‌لی: فارس قه‌وم نییه. که چی وای نییه. فارس یه‌کیک له قه‌ومه‌کان یان نه‌ته‌وایه‌تییه‌کانی ئەو ناوچه‌یه بووه و ئیستاش هه‌یه. که ئەمه‌ت بینی، ده‌بینی که تیزه‌که‌ی ناسیونالیسته‌ فارسه‌کان ده‌رووخی و زمانی فارسی هیچ ره‌وایه‌تییه‌کی نامینی که له‌سه‌ر زمانه‌کانی دیکه‌ ئا‌غایه‌تی بکا یان خو‌ی به زۆرتر بزانی. که‌واته، بۆمان ده‌رده‌که‌وی هه‌موو ئەو زمانانه‌ی که له ئیران قسه‌یان پێ ده‌کرێ و ئاخپوه‌رانیان دا‌وای مافی زمانی ده‌که‌ن، مافی خو‌یا‌نه که به‌و مافه‌ بگه‌ن و هه‌موو ئەو ده‌ره‌تانه‌یان بۆ بره‌خسی که یارمه‌تییان بدا زۆرتر به‌خۆ‌دا بین و بینه‌ زمانی زانست و هه‌موو بواره‌کانی دیکه‌ی ژیان.

* په‌یوه‌ندی نیوان زمان و ده‌سه‌لات چیه و تا‌کو چ راده‌یه‌ک کاریگه‌رییان له‌سه‌ر یه‌کتر هه‌یه؟

* پ.د جه‌عفر شیخو‌لئیسلا‌می: به‌دا‌خه‌وه شوین بۆ وه‌لامیکی تیروته‌سه‌ل نییه. به

کورتی؛ لی‌ره‌دا ده‌توانم ئاماژه به‌ پینچ خال بکه‌م که نیشان ده‌ین په‌یوه‌ندی نیوان زمان و ده‌سه‌لات چیه و تا‌چ راده‌یه‌ک کاریگه‌رییان له‌سه‌ر یه‌کتره:

۱- زمان ره‌نگه‌ خو‌ی له خویدا ده‌سه‌لاتی نه‌بی، به‌لکو ئەو کاته ده‌سه‌لات په‌یدا

ده‌کا که مرو‌قه‌کان که‌لکی لی وه‌رده‌گرن. له‌م حا‌له‌ته‌دا زمان ده‌سه‌لات و ئایدیۆلۆژی

مرو‌قه‌کان وه‌ده‌رده‌خا.

۲- زمانیک چۆن دەنوینی و چ دەوریک دەگێری، دەتوانی دەسەلاتی ئەو زمانە ئاشکرا بکا، بۆ نمونە زمانی ئینگلیزی خۆی لە خۆیدا هەر وەکو هەموو زمانیکی دیکە، هیچ شتیکی لە زمانەکانی دیکە زیاد و کەم نییە، بەلام بە حوکمی ئەو پینگەییە کە ئێستە لە دنیا دا هەیەتی، دەسەلاتیکی زۆری بۆ خۆی پەیدا کردووە و سیمبۆلی هیز و بالادەستییه.

۳- زمان خاوەن دەسەلاتە بەو واتایە کە دەتوانی دەسەلات بەهێزتر بکا، بۆ نمونە درێژە بە تەمەنی ڕەگەزپەرستی بدا بە درێژەدان بە زمان و چەمکەلی ڕەگەزپەرستانە. بۆ وینە، هەتا نووسەری فارس و کورد بنوسن "سرخپوست" یان "سوورپیست" ئەو خەڵکانی خۆجییی بە چاویکی سووک هەلداویرن و بە هاوولاتی پلە دووی هەندیک ولاتیان (وەک ئەمریکا) دادەنن. ئەم فارس و کوردانە، چ حەز بکەن و چ حەز نەکەن گوتاری ڕەگەزپەرستانە سپیەکانی ئەمریکا بەرھەم دەھێننەو. "سوورپیست" جنیویکی پیسە لە ڕوانگە خەڵکانی خۆجییەو، بۆیە دەبیت بلین: خەڵکانی یەکەمی ئەمریکا، نەتەوگەلی یەکەمی ئەمریکا، یان خەڵکانی خۆجییی و خەڵکانی ڕەسەنی ئەمریکا (یان کەنەدا، یان ئوسترالیا).

۴- زمان هەم دەتوانی نەتەوگەلی یەک پارچە پارچە بکا و هەم دەتوانی بیکاتە یەکیارچە. ۵- زمان دەتوانی پەيوەندی مرۆفەکان تیک بدا، باشتری بکا و کارتیکەری لەسەر هەست و سۆزی خەلک دابنێ. کورد گوتەنی: بە قسە خۆش مار لە کون دیتە دەر. یان نیلسۆن مەندیلا وتویەتی: "ئەگەر کەسیک بدوینی بە زمانیک کە تیی دەگا، ڕیت دەکەوێتە نیو میسکی، بەلام ئەگەر بە زمانی خۆی بیدوینی، ڕیت دەکەوێتە نیو دلی".

* سوپاس بۆ ئەوێ کە کاتتان بۆ ئەم دیمانەییە دانا.

* جەغفەر شیخوونیسلامی: سوپاس بۆ ئێوەش کە ئەم دەرفەتەتان ڕەخساند تاکو

لەسەر مژاریکی گرنگ و هەستیاری پیکەو بەدوینن.

هه و النامه‌ی کتیب

په یوهندی نیوان و شته و شت

سه ربه ست قادر همه

جوانترین و تهاوترین پیناسه به لای منهوه بۆ وشه: (دانه یه کی زمانیه واتا یان ئه کی هه یه).

شت: به رامبه ره به وشه، به لام به شیوه یه کی ره ها نییه، چونکه هه ندیک وشه هه ن له به رامبه ریاندا شت نییه، هه روه ها به پیچه وانه وه.

مه رج نییه له به رامبه ره هه موو وشه یه کدا شت (وه کو ماده) هه بیته، به شیک له وشه کان هه لگری واتای نابه رجه ستهن، واته ناماددین.

کاتیک ئه م پیناسه مان په سه ندر کرد خۆمان له به ستهن وه به واتا وه به شیوه یه کی ره ها لاداوه و ئه رکیشمان کردووه ته پیوه ریک بۆ ئه وه ی پیناسه که تهاوتره در بچیت، چونکه هه ندیک له وشه کانی زمان ئه رکیین نه ک واتایی.

له لیکۆلینه وه له م بابه ته به رامبه ره دوو جیهانی (شت، وشه) ده وه ستین.

(شت) هکان ده کری به رجه سته یان نابه رجه سته بن، به لام (وشه) کان وه کو رووخسار هه میسه به رجه ستهن و به چاو ده بینرین، یاخود له گو کردنیاندا به ده موزمان دهوترین و به گوی ده بیسترین.

له م نیوانه دا جیهانی سییه م دیته ئاراوه ئه ویش جیهانه فراوانه که ی (واتا، بیر، وینه) یه، که پیکه وه په یوه ست و پردی نیوان هه ردوو جیهانی (شت و وشه) یه.

(شت) هکان له گه ردوون و جیهانی ده ور به ره، یاخود له ناو خۆماندا هه ن، به لام وشه کان جیهانیکی ده ره کی نین و په یوه ستهن به مرۆقه کانه وه، واته جیهانی (شت) هکان فراوانتر و مه ودایه کی به رینتری داگیر کردووه، به لام جیهانی (وشه) له پرووی مه وداوه ئه و فراوانیه ی نییه و له فه ره هه نگ و میشکی مرۆقدا سنوردار کراوه.

(واتا، بیر، وینه)، که ئاوینه ی ره نگدانه وه ی (شت) هکان به (وشه)، هه ندیک جار هینده فراوان ده بن، که ده یان رسته توانای ده ربیرین و وینا کردنی ته نها (بیر) یکی زور کورتیشیان نییه.

چونکه جیهانی (واتا) فراوانیه کی بیکۆتایی هه یه.

بۆیه ده نین ئه وه ی له وینه یه که وه، یان له دیمه نیکه وه، که به چاو ده بینریت هینده (بیر) یکی فراوان وه رده گیریت به چه ندین وشه و رسته ی که له که کراو ناتوانین لیکدانه وه ی بۆ بکه ین.

یوسفی حەمەرەشید دەلی: (خۆزگە لەکاتی گرتنی هەر وینەیه کدا هەموو ئەندامەکانی لەشم دەبوونە چاو).

رەنگە ئەم قسەیه لە روانگە ی چیژبیینەوه کرابیت لەبیینی دیمەنەکان، بەلام لەم وتەیهوه ئەو راستییەشمان بو دەردەکەویت، کە ئەو بیرانە ی وینەیه ک یان دیمەنیک پیمان دەدەن دەیانجار بارتهقای ئەو بیرەیه بەچەند لاپەرەیه ک نووسین پیمان دەگات.

وشەکانی زمان بەشیۆیهکی گشتی هەلگری بیر(وینە)ن، بەلام هەندئ وشە لە بنەمای بیر(وینە) لادەدەن، چونکە لەکاتی گوکردن و بیستنیاندا هیچ بیر(وینە)یه ک لای قسەکەر و گوێگر دروست ناکەن.

بەلکو تەنھا ئەرکیان پێدەسپێردریت و چالاکیان لەچوارچیۆهی ئەرکدا قەتیس دەکریت.

لیکۆلینەوه لەم لایەنە ی زمان میژووویهکی کۆنی هەیه و بۆئیمە لێرەدا گرنگییهکی نابێ گەر بچینهوه سەری.

ئەوه ی گرنگە باسکردنی هەندیک زانیاری و وردەکارییه لەژێر پۆشنای یاسای(هیچ زمانیک لەزمانیکی تر گرنگترینیه).

ئەم یاسایه کاتیک پەپرەوی لیکرا و دانی پێدانرا زمانە زیندووێکانی جیهانی بەشیۆیهکی گشتی بردهوه هەمان ئاست.

ئەمە لەکاتی کدا زمانی نەتەوه و ئایینه دیار و جەماوەردارەکان لەئاستیکی بالادا سەیردەکران و جیاوازییان دەکرا بەرامبەر بە زمانی کەمایەتی و نەتەوه ژێر دەستەکان.

ئەم جیاوازی کردنە چەندین سەدە بەردەوامی هەبوو تا ئەوکاتە ی ئەم یاسایه و کۆمەلایک یاسای تر خزانە خزمەتی یەکسانی زمانەکانەوه، هەرچەندە تا ئیستاش ماک و شوینەواری ئەو جیاوازییه لەسەر زۆر زمان، زار و بنزار دەبینرین.

ئیمە ئەگەر ئەو یاسایه لەئاستی زمانەکانەوه دابھیلین بو ئاستی زمانیکی تاییەت و لەناو ئەو زمانەیشدا بو دانە(وشە) جیاوازهکانی ئەو زمانە، ئەوکاتە دەتوانین بلین:

(هیچ وشەیهکی زمان سەنگ، قورسای، جوانی، ناسکی، بە...تد) لە وشەیهکی تر کەمتر و زیاتری نییه، واتە وشەکانی زمان هەرچییه ک بن و هەر چۆنیک بن پێویستە لەهەمان ئاستدا سەیربکری.

تاکه شت دهکری و هکو جياوازی له نیوان وشهکانی زماندا چاوی لیبریت (چالاکى)یه، که دهکری ئه و راستییه له بهرچاوبگرین ههندی وشه له ههندیکی تر چالاکتر و دهرکه وتووترن.

دهتوانریت له زور شوین و کات و بارودوخدا سویدیان لیببیرى و به کاربه یترین. به لام کاتیک دهگه ریینه وه سهر بهها و سهنگی وشه پیویسته هه موو جياوازییهکان وهلاوه بنیین و هه موو وشهکانی زمان له سهر هیلیکی ئاسوی ریزبکهین. له م روانگه یه شه وه له و راستییه تیدهگهین، که ئه وه شت (به رجهسته، نابهرجهسته، ئه رک)ه، که بهها و قورسایى به وشهکان ددهن و جوانی و ناسکیان پیده به خشن. مروف به گشتی کاتیک وشهکانی زمان به کارده هیئیت له به رامبه ر هه ندیکیاندا پرووکراوه و دلخوش و له به رامبه ر هه ندیکى تریاندا مۆن و پروودرژ دهرده که ویت. ئه مهیش به پیی ئه و بیریه وشهکان هه لیان گرتووه، نهک به هوی خودی وشهکانه وه بیت.

چونکه وشهکان ههچ نین جگه له ئامرازیک بو هه لگرتنی واتا و ئه رک. بهراورد بکه کاتیک ئاخيوهریک وشهکانی (میرگ و زه لکاو) دهرده بریت له به رامبه ر هه ریه که یاندا چ بیر و ئه ندیشه یه ک داگیری دهکن. لیره دا ده بی بپرسین ئه و کاریگه ریه له وشهکانه وه یه یان له خودی شته کانه وه؟ بهراوردی نیوان وشهکانی (ژیان، مردن) بکه بزانه هه ریه که یان چ جوړه هه ستیکت پیده دهن.

ئایا هه بوونی ئه و ههسته له خودی مردن و ژیان و تیگه یشتنه وه یه لیان، یان له وشهکانه وه یه؟

(خوشه ویستی، رق، بهرن، نزم، دهوله مهندي، هه ژاری، جوانی، ناشیرینی، ..... تد).

هه زاران وشه ی له م جوړه دهکری ریزبکری و بهراوردی نیوانیان بکریت. ئه م وشانه و شتانه ته نها له پرووی بیر و ماده وه جياوازی ناخه نه زهینی مروقه وه، به لکو هه ندیک له وشهکان رهنگ، تام و بونیش دهگه یه نه نه میشکی مروف. ته ماشاکه کاتیک وشه ی (گول) گو ده کریت جگه له وینه ی مادیی گول جوانی، رهنگ و بونی خوشیش ده ماغی گو یگر ده ته نیته وه، به پیچه وانه وه کاتیک وشه ی (گ....) دهوتریت قیزه ونی، پیسی و بونی ناخوش ده ماغی مروف پرده کات.

ئەمە لە کاتیکدا یە مادەکان خۆشیان ئامادەییان نییە، بە لکو ئەم بیرە باش یان خراپانە لە ڕیگە ی شتەکانە وە هەلواسراون بە وشەکاندا.

لێرەشدا تەنەا بیستنی وشەکان بەسە بۆ بینین و دەستکردن بە شتەکان. ئەم ویناکردنە پەیوەستە بە فەرەهنگی ئاوەزیی خودی مرۆڤە وە، گومانێ تێدانییە لە زمانیکە وە بۆ زمانیکێ تر و، تەنانەت لە ناو خودی زمانیکیشدا لە کاتیکە وە بۆ کاتیکێ تر، یاخود لە تاکیکە وە بۆ تاکیکێ تر دەگوریت.

زمانەکان هەریە کە یان هەلگری خەسلەت و تاییبە تەمەندی خۆیەتی و، هەریە کە یاشیان بە جوړیک وشەکان بەرامبەر شتەکان ڕێژدە کەن، ڕەنگە ئەو وشانە ی لە زمانە کە ی ئیمەدا دەبنە هەلگری بێر و ئەندیشە یە کێ خراپ لە زمانیکێ تردا بە هەمان تێروانین چاوی لێنە کریت، یاخود ئەو وینانە ی ئیمە بە هەندیک وشە ی دەدەین لە ئەندیشە ی ئاخێوهرانی زمانیکێ تردا هەمان وینە یان پێنادریت، چونکە زمان تاییبە تەمەندییە کێ کۆمە لایە تیی هە یە، لە کۆمە لگە یە ک، بارودۆخیک پەرودە و ژینگە یە کە وە بۆ یە کێ کێ تر دەگوریت، بۆ یە باشترە لە کاتی لیکۆلینە وە لە م لایە نە ی زمان هەر زمانە و بە پێی تاییبە تەمەندییە کانی خۆی لیکۆلینە وە ی لە گە لدا بکریت، چونکە ناکریت و نە گونجاو تاییبە تەمەندی زمانیک، کۆمە لگە یە و ژینگە یە ک بە سەر یە کێ کێ تردا بسە پینریت.

لە تێروانینی گولفرۆشیکە وە، گول هە موو سیما جوانە کانی تێدا بەر جە ستە دە بییت، بە لام لە تێروانینی دەرمان سازیکێ سروشتییە وە گولە کان و گژوگیاکان هەریە کە یان بە پێی تاییبە تەمەندییە کانی تەندروستی و بە ها دەرمانییە کان لێیان دەر و انریت.

شاعیریک لە و پەری ناسکی و میهرە بانییە وە لە سروشت و ژینگە دەر و انیت، بە لام ئاژە لداریک سروشت و ژینگە وە ک پاوانیک بۆ لە وەر بژێوی خۆی و مالاتە کانی دە بینیت.

تەنانەت وشە یی وە کو (جەنگ)، کە بە لای زۆر ی کە وە نیشانە ی ویرانی و مالکاولییە، بە لای زۆر یی ترە وە نیشانە ی ئابوری و بووژانە وە یە و دە ی کە نە مە ی دانی ساغ کردنە وە ی چە ک و کەرە ستە ی جەنگی و بە چاویکی سەر مایە دارییە وە تیی دەر و ان.

سەیری دە و روبەری خۆت بکە، زۆر جار دە بینیت، مەرگی کە سیک هۆکارە بۆ ژیا نی کە سانیکێ تر، واتە مەر ج نییە هە می شە ئەو بیرە ی وشە کان هە لیدە گرن هە مان کاریگەری ئە رینی یان نە رینی هە بییت.

بارودوخ بنه مایه کی کاریگهره له سهر وینه ئاوه زییه کانی میشکی مرؤف. وشه یه کی وهک (گرانی) به گشتی کاریگهریه کی داچله کینه ری به سهر هه ژاره کانه وه هه یه، ئه گینا له هزری زۆریک له سه رمایه دار و بازرگانه کانداییری داها ت و قازانجیکی زیاتر هه لده گریت.

*دهربه ندیخان.

هه و النامه ی کتیب

هه و النامه‌ی کتیب

سین فورهنگ له بهردم رستیک سه‌رنج و پرسیاردا

■ زیاد رهشاد قادر

پیشه‌کی:

یه کییک له پایه‌کانی پاراستن و ده‌وله‌مه‌ندکردن و به‌ره‌و‌پیشه‌بردنی هر زمانیک، لاکردنه‌وه و بایه‌خدانه به بواری فره‌ه‌نگ‌نووسی. ئەمه‌ش ده‌میکه له‌کن زۆریک له گه‌لانی دنیا یه‌کلا بووه‌ته‌وه، که فره‌ه‌نگ دانان هینده‌ی کاری لیژنه‌ی پسیپۆر و پرۆژه‌ی ده‌سته‌جه‌معییه، ئەوه‌نده کاری تاکه‌که‌س نییه. شتیکی تازه نییه که ده‌لین هه‌موو ئەو گه‌لانه‌ی له خه‌می پیشخستن و ده‌وله‌مه‌ندکردن و جوانکردنی زمانه‌که‌یانن، ده‌زگا و ئەنیه‌تی‌تۆی تایبه‌ت به فره‌ه‌نگ دانان هیه، چون فره‌ه‌نگ‌نووسی جگه له‌وه‌ی کاریکی زانستی و هونه‌رییه، هه‌موو ئەوانه‌ی له‌م بواره‌شدا کار ده‌که‌ن، پیویسته وه‌ک چون له‌رووی واتایه‌وه شاره‌زایی قوولیان له‌ره‌گی وشه و زاراو‌ه‌کان و مه‌به‌ستی به‌کاره‌ینانان له‌رسته‌دا هه‌بیت و له‌رووی ریزمانیشه‌وه به‌ئاگا بن، هه‌روه‌ها جوور و مه‌به‌ستی هر فره‌ه‌نگیک ئەگه‌ر زۆر رۆشن نه‌بی لای فره‌ه‌نگ‌نووس، ئەوا هه‌لبژاردنی ئەو وشانه‌ی که مانایان لیکه‌دریته‌وه ده‌بیته‌گرفتیکه‌گه‌وره، ئەمه جگه له‌وه‌ی ئەگه‌ر له‌نوسینی ئاساییدا، هه‌له‌کانی چاپ و رینووس و زمان، به‌شیک له‌ جوانیه‌کانی هه‌ر ده‌ق و به‌ره‌میک بکوژن، ئەوا له‌ مه‌یدانی فره‌ه‌نگ‌نووسیدا، ئەم هه‌لانه‌ ده‌بنه‌ بکوژی هه‌موو جوانیه‌کان، ده‌بنه‌ هوکاری به‌لا‌رید‌ا‌بردن و ده‌سته‌له‌تدانی خوینهر.

جیگای خو‌ش‌حالییه که ده‌بینین، سالانیکه لای ئیمه‌ش هاوشیوه‌ی گه‌لانی دیکه‌ی دنیا، خه‌ریکه ورده ورده فره‌ه‌نگ دانان له‌که‌له‌ و ویستی تاکه‌که‌سه‌وه، ده‌بیته‌ پرۆژه‌ی لیژنه و کاری هه‌ندی دامه‌زراوه‌ی تایبه‌تمه‌ند، که ئەمه هه‌نگاوئیکه باشه و جیگای خو‌یه‌تی له هه‌موو لایه‌که‌وه پشتگیری لی بکریت، وه‌لی ئەوه‌ی مایه‌ی داخ و نیگه‌رانییه، به‌شیک زۆری ئەو فره‌ه‌نگانه‌ی -به‌حسیب- له‌لایه‌ن کوور و دامه‌زراوه‌ی تایبه‌تمه‌نده‌وه چاپ کراون و له‌لایه‌ن چه‌ند لیژنه‌یه‌که‌وه دانراون، که‌چی له‌رووی زمان و رینووس و نمونه‌هینانه‌وه و چاپه‌وه، هه‌له‌ و نات‌ه‌واوی زۆریان تیدایه، هه‌روه‌ها له‌رووی ریزبه‌ندی و پۆلینکردنه‌وه، تا ئاستیکه‌ی زۆر ناهونه‌ریین. ئیمه‌ لیره‌دا سی فره‌ه‌نگ، هه‌له‌سه‌نگینین و به‌شیک له‌ خه‌وش و نات‌ه‌واوییه‌کانیان پیشان ده‌دین.

بۆچی ئەو سی فەرھەنگە

ئەو سی فەرھەنگە دەستنیشانمان کردوون بۆ ھەلسەنگاندن، لەم سۆنگەوہ دیت، کہ ھەر سیکیان لەلایەن سی لیژنە تاییبەتمەندەوہ دانراون، ھەرودھا دووان لەو فەرھەنگانە لەلایەن دامەزراوہیەکی وەک ئەکادیمیای کوردییەوہ لە باشووری کوردستان چاپ کراون و لیژنە فەرھەنگی سەر بەو دامەزراوہیەش ئەرکی سەرپەرشتیکردن و پێداچوونەوہی لە ئەستۆ گرتووە. فەرھەنگەکی دیکەیان دیسان لیژنەیک ئامادە کردووە و لەلایەن دامەزراوہیەکی بەرنیاسی وەک (نوبھار) ی باکووری کوردستان چاپ و بلاو کراوہتەوہ. لەسەر ئەو بنچینەئەو سی فەرھەنگەمان ھەلبژارد.

یەکەم: فەرھەنگا پر زمانی

ئەم فەرھەنگە (تورکی - کرمانجی - زازاکی - سۆرانی - فارسی - ئینگلیزی) یە و لە دوو توی کتیبیکی (۲۴۰) لاپەرھیبیدا، لەلایەن دەزگایەکی باکووری کوردستان، کہ دەزگای نوبھارە ھاتووەتە وەشاندن. فەرھەنگا پر زمانی لەلایەن لیژنەیک پینج کەسییەوہ ئامادە کراوە، لە سالی (۲۰۱۲) لە ئیستەنبول بۆ جاری دووہم چاپ کراوہتەوہ. فەرھەنگەکە کراوہتە چوار بەش، بەشی یەکەم لە ژیر ناوونیشانی (ب مژاران)، بە گویرە (ژمارە، کەلووپەل، ناوچە جوغرافی، خواردن، پیشە...)، مانای وشەکان بە (تورکی - کوردی - فارسی - ئینگلیزی)

نوسراون، لەنیو بەشە کوردییەکەشدا بە شیوہزارەکانی (کرمانجی سەر و - زازاکی - کرمانجی ناوہراست) مانایان لیکراوہتەوہ. بەشی دووہمی فەرھەنگەکە

به ناوونیشانی (ب ریژا تیپان ئا کوردی)، واتای وشهکان له (کرمانجی سهروو) هوه بۆ (زازاکی - کرمانجی ناوهراست - فارسی - ئینگلیزی - تورکی) نووسراون. بهشی سییه‌میش به ناوونیشانی (ب ریژا تیپان ئا ترکی)، واتای وشهکان له (تورکی) یه‌وه بۆ (کرمانجی سهروو - زازاکی - کرمانجی ناوهراست - فارسی - ئینگلیزی) نووسراون. هه‌رچی بهشی چاره‌مه به ناوونیشانی (به‌شا ریژمان) چهند وشه‌یه‌کی ریژمانی له (تورکی) یه‌وه بۆ (کرمانجی سهروو - زازاکی - کرمانجی ناوهراست - فارسی - ئینگلیزی) مانایان لیک‌دراوه‌ته‌وه. بهشی ئینگلیزی و تورکی فه‌ره‌نگه به ئه‌لفبای ئینگلیزی و تورکی نووسراون، هه‌رچی بهشی فارسییه به ئه‌لفبای لاتینی و عه‌ره‌بی نووسراوه، به‌لام به‌شه‌کانی کرمانجی سهروو و زازاکی و کرمانجی ناوهراست ته‌نیا به ئه‌لفبای لاتینی نووسراون. ئیمه لی‌رده‌دا زیتر تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر ئه‌و ناته‌واویانه‌ی له بهشی کرمانجی سهروو و کرمانجی ناوهراستی فه‌ره‌نگه‌که‌دا هه‌یه و به‌راوردیان ده‌که‌ین. ئه‌م فه‌ره‌نگه، هه‌له‌ی چاپ و رینووسی زۆری تیدا، به‌تایبه‌ت له بهشی کرمانجی ناوهراستدا، به‌جۆریک که‌م لاپه‌ره هه‌یه چهند هه‌له‌یه‌کی تیدا نه‌بی‌ت، بۆ نمونه ته‌نیا له لاپه‌ره (۲۵) دا چار هه‌له و له لاپه‌ره (۹۲) دا پینچ هه‌له و له لاپه‌ره (۱۰۵) دا شەش هه‌له هه‌یه. هه‌روه‌ها بۆ نمونه له لاپه‌ره (۴۲-۴۶) دا ئه‌م چهند هه‌له‌یه هه‌یه: (سایه‌ق) بووه به (سایخ)، بۆ (سکر‌تیر) هه‌ر یه‌ک له (سکره‌تیر و سه‌کره‌ته‌ر) نووسراوه، (ته‌ماته) کراوه‌ته (تومات)، (باینجان) کراوه‌ته (بالجان)، (شلیک) کراوه‌ته (شیله‌ک) و هتد...

هه‌روه‌ها چهندین هه‌له‌ی واتایی له‌م فه‌ره‌نگه‌دا به‌ر چاو ده‌که‌وی، بۆ نمونه: بۆ مانای وشه‌ی (ئاپ/مام) نووسراوه (خال)، که‌ راسته‌که‌ی (مام) ه. بۆ مانای وشه‌ی (بۆیاخقان/ره‌نگکار) نووسراوه (پینه‌چی)، که‌ راسته‌که‌ی (بۆیاخچی/بۆیاخکار/بۆیاخکه‌ر) ه. بۆ مانای وشه‌ی (لیسانسا بلند) نووسراوه (به‌کالۆریۆس)، که‌ راسته‌که‌ی (ماسته‌ر/ماجستیر) ه. بۆ مانای وشه‌ی (زنار) نووسراوه (ده‌شت)، که‌ راسته‌که‌ی (تیشه‌شاخ/گابه‌رد/به‌ردی زۆر گه‌وره‌یه) ه. بۆ مانای وشه‌ی (هه‌ری مه‌زن) نووسراوه (زۆر گه‌وره)، که‌ راسته‌که‌ی (گه‌وره‌ترین/هه‌ره‌گه‌وره‌یه). بۆ مانای رسته‌ی (چقیکن وه هه‌نه) نووسراوه (کۆبوونه‌ه‌تان هه‌یه)، که‌چی به‌ مانای (بالنده‌تان هه‌یه/ئۆوه بالنده‌تان هه‌یه)

ئەم فەرھەنگە پۈرپۈرە لە ھەلەھە چاچ و رېنوووس، ھېچ لاپەرھەك نىيە چەندىن ھەلەھە زەقى تىدا نەبىت، بەجۆرىك خويندەوارىكى ئاسايى زۆر بە سانايى دەتوانى ھەلەكان دەستنىشان بكات، لەبەرئەو بە پىئويستى نابىنىن ھېچ نمونەيەك لەو بارەو بەس بکەين و تەنيا پرسیار لە ناوى فەرھەنگەكە دەکەين، بەراست (ھەرزە) بۆ؟ لەبەرئەو بە بۆ (مىردمنداڵ/ ھەرزەكار/ نەوجەوان) ان نووسراو؟ گریمان ئەگەر لەبەر ئەو شە، ھەرزە وشەيەكى گونجاو بە ناوى فەرھەنگ؟ با ھەر لە فەرھەنگەكە خۆى دەست پى بکەين بزانی چۆن مانای وشەكەى نووسیو، لە لاپەرھە (۲۵۰) دا دوو مانای وشەى ھەرزەى نووسیو بەم شىوہیە:

۱- ھەرزە: گىاي بزار (ھەرزە لە باخەكە فرى بە).

۲- ھەرزە: سەرسەخت و لاسار (مروڤى ھەرزە زۆر تووشە).

دەى ئەگەر ھەر بە گوێرەى ئەم دوو مانايە بىت، كە لىژنەى بەرپز خۆيان نووسیويانە و لەژىر چاودىرى لىژنەى فەرھەنگى ئەكادىمىادا چاپ كراو، نەدەبوو ئەم ناوہ لە فەرھەنگەكە بنىن. لە كاتىكا لە پىشەكەى فەرھەنگى ھەرزەدا نووسراو: «كۆمەلى مامۆستا... ھەر يەكە بە پالپىشتى فەرھەنگى دى كوردى - كوردى يان بە سەلىقەى خۆى رامانى وشەكانى كردبوو»، كە مەبەست لى ئەوہى مامۆستايانى ئامادەكار بە پىشەستن بە كۆمەلى فەرھەنگى كوردى - كوردى مانای وشەكانيان لىكداوہتەوہ. دەى با مانای وشەى ھەرزە لە چەند فەرھەنگى بەناوبانگى كوردى - كوردى ببىن.

لە فەرھەنگى (كوردستان)ى گىوى موكرىانيدا، بۆ مانای وشەى ھەرزە نووسراو: «ھەرچى و پەرچى، دلسۆك، وەينەك، جىوہلەك، گرزە، بەترف. كەسكە قسەى پرۆپوچ بكات، لەوجر، لەوچە، سووك، بلح، خويىرى»، ل ۹۱۰. لە فەرھەنگى (ھەنبانە بۆرىنە)ى ھەژاردا ھاتوہ: «ھەرزە: ۱- گىاي بزار. ۲- بلح و جلف. ۳- سەرسەخت و لاسار»، ل ۹۶۸. لە فەرھەنگى (خال)ى شىخ محەمەدى خالدا ھاتوہ «ھەرزە: مەردومى ھەلەھە چلفر»، ل ۴۰۹. لە فەرھەنگا (مەرگ و ژى)ى مەلا خەلىل مشەختىدا، مانای وشەى ھەرزەى تىدا نىيە، بەلام بۆ مانای وشەى (ھەرز) نووسراو «بىسوود، بى مفا»، ل ۴۹۷. ھەر لەو فەرھەنگانەدا، وشەكانى (ھەرزەگو،

هه‌رزه‌گویی، هه‌رزه‌بیژ، هه‌رزه‌بیژی...یش مانای جوان و ئه‌رینیان نییه و بۆ ئه‌وه ناشین بکریته ناوی فەرهنگ، به‌تایبته که فەرهنگه‌که بۆ قۆناغی ناوه‌ندی و ئاماده‌یی ئاماده کرابیت.

له فەرهنگی هه‌رزهدا له چه‌ندین شوین دوو جار و سێ جار مانای هه‌ندی له وشه‌کان لیکدراونه‌ته‌وه، بۆ نمونه له لاپه‌ره (۱۷)دا دوو جار مانای وشه‌ی (ئه‌قین) نووسراوه، له جاری یه‌که‌مدا یه‌ک مانای هه‌یه، که‌چی له جاری دووهمدا سێ مانای هه‌یه. له لاپه‌ره (۷۷)دا وشه‌ی (تۆز) سێ جار نووسراوه، له یه‌که‌مدا دوو مانای هه‌یه، له دووهمیشدا دوو مانای هه‌یه، له سێههمدا یه‌ک مانای هه‌یه. ئه‌م دیارده‌یه له لاپه‌ره‌کانی (۳۱، ۴۳، ۴۵، ۵۰، ۶۲، ۸۰، ۹۴، ...) دووباره بوونه‌ته‌وه.

وه‌ک له سه‌ره‌تادا باس کرا، فەرهنگی هه‌رزه بۆ زۆریک له وشه‌کان، به‌رسته‌یه‌ک نمونه هینراوه‌ته‌وه، به‌لام زۆریک له نمونه‌کان له جی خۆیاندانین، با سه‌رنج بده‌ینه ئه‌م چه‌ند نمونه‌یه: له لاپه‌ره (۳۹)دا بۆ مانای وشه‌ی (به‌یت)، به‌رسته‌ی (زه‌وی به‌پیت بچینه) نمونه هینراوه‌ته‌وه. له لاپه‌ره (۴۱)دا بۆ مانای وشه‌ی (بردن)، به‌رسته‌ی (گره‌وه‌که‌ی برده‌وه) و له لاپه‌ره (۱۲۴)دا بۆ مانای وشه‌ی (ده‌م)، به‌رسته‌ی (ئه‌و خه‌ریکی ده‌ورکردنه‌وه‌یه) و له لاپه‌ره (۲۳۸)دا بۆ مانای وشه‌ی (نال)، به‌رسته‌ی (ئه‌و نالی بوو نه‌ک نالی) نمونه هینراونه‌ته‌وه، ئه‌مه‌و ده‌یان نمونه‌ی دیکه‌ی هاوشیوه...

به‌شیک له وشه‌کانی ناو فەرهنگی هه‌رزه، هه‌یچ هاوواتایه‌کیان به‌رانبه‌ر نه‌نووسراوه و هه‌یچ راقه‌یه‌کیشیان بۆ نه‌کراوه، به‌لکوو ته‌نیا به‌رانبه‌ر وشه‌که نمونه‌یه‌ک هینراوه‌ته‌وه. ئه‌وه‌تا به‌رانبه‌ر وشه‌ی (ئه‌ده‌بدۆست) ته‌نیا نووسراوه (شاسوار ئه‌ده‌بدۆسته). بۆ وشه‌ی (جانتا) ته‌نیا نووسراوه (جانتا جوانه‌که‌ی کړی). بۆ وشه‌ی (چاوشارکی) ته‌نیا نووسراوه (مندالان چاوشارکی ده‌که‌ن)... دیار نییه لی‌ره‌دا ئه‌رکی ئه‌م کتیبه‌ی روونکردنه‌وه و مانا لیکدانه‌وه‌ی وشه‌کانه، یان قوتابییان فیر ده‌کات چۆن وشه‌ بخه‌نه‌رسته‌وه؟!

ئه‌گه‌ر واز له هه‌له‌ی رینووس و چاپ و که‌موکورتییه‌کانی هونه‌ری و نمونه هینانه‌وه و هتد... بینین و بزانی له‌په‌وه‌ی واتاوه‌چی له‌م فەرهنگه‌دا ده‌گوزهریت، ئیمه لی‌ره‌دا ته‌نیا چه‌ند نمونه‌یه‌ک به‌کورتی وه‌رده‌گرین، تا له‌سه‌ر پێوانه‌ی (مشتیک نمونه‌ی خه‌رواریکه) ده‌ربکه‌ویت ئه‌م فەرهنگه‌ له‌م بواره‌شدا چه‌نده‌ وێرانه.

- **ئەستەمۆلا (ن.):** ئەستەمبۆل، ئەستەنبۆل، پایتەختی عوسمانییەکان.
- **بەرەو (ن.):** بەرەو بە کارەکه دەدەین...
- **پیش نوێژ (ن.ل.):** مەلای دئی...
- **وان (ن.):** دەریاچە

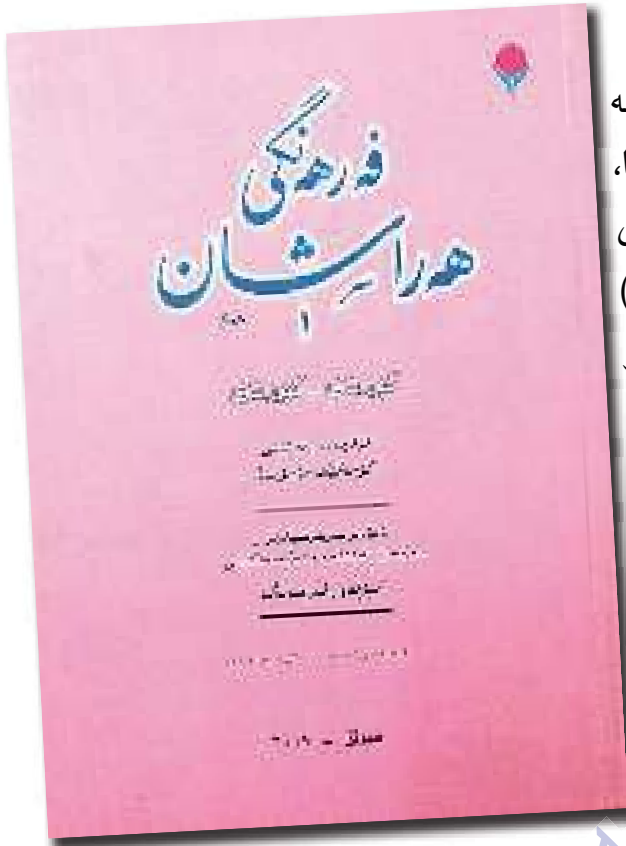
دەیان نمونەیی دیکە که دەریدەخات ئەم فەرەهنگە لە ڕووی مانا لیکدانەووەوە چەندین هەلەیی زۆر و زەبەندی تێدایە.

فەرەهنگی هەرزه وەک زۆریک لە فەرەهنگەکانی دی، ناویک یان چاوگیکی نووسیوە، دوایی هاتوووە ئەو وشانەیی بەهۆی پیشگر و پاشگرهوه لەو ناو و چاوگهوه دروست دەبن مانایان لیک دراووتهوه، کهچی لهوهشدا کهوتوووته ناو هەلەیی زۆر سەیرەوه. بۆ نمونە که مانای وشەیی (مەزن)ی نووسیوە، لەباتی ئەوهی مانای (مەزناهیەتی، مەزناهی، مەزنان...) بنووسی، که لە وشەیی (مەزن)هوه دروست دەبن، کهچی هاتوووە (مەزنده)ی نووسیوە! یان که دیتە سەر وشەیی (هەنگ)، لەباتی باسکردنی (هەنگوین، هەنگەوان و شاهەنگ...)، کهچی دیتە سەر باسی (هەنگاو). ئاخر جگە لەوهی لە چەند پیتیکدا هاوبەشن، چ پەيوەندییەک لەنیوان مەزن و مەزنده، هەنگ و هەنگاودا هەیه!

بۆ هەموو ئەو وشانەیی که مانایەکی نێزیک و یهگیکی دووریان هەیه، فەرەهنگی هەرزه بەزۆری مانا دوورەکانی لەپیشەوه نووسیوە و نمونەیی بۆ هیناوتەوه، کهچی مانا نێزیکەکهی یا هەر نەنووسیوە، یان خستووێتیە مانای دووهم و سێیەمی وشەکان. بۆ نمونە که دیتە سەر مانای وشەیی (مەلا)، دەنووسیت: «مەلا (ن.): ۱- سەرۆک، یهکەم پیت، بەره له هەندیک گەمەدا وەک ماتانی و کیل کیتلانه: کی مەلایه؟ - من. من مەلام خستە خوارەوه. ۲- زانای ئایینی ئیسلام...». هەر وهها بۆ مانای وشەیی (لاپەر) نووسراوه: «لاپەر (ئان.): ۱- تهریک و دوور... ۲- لایهکی کاغەز...».

دیار نییە ئەم فەرەهنگە لەسەر چ بنچینەیهک وشەکانی هەلبژاردوون، له کاتیکیدا که تاییەت کراوه به قوتایی هەردوو قوئانگی ناوهندی و ئامادهیی، بهلام ئەوه دیاره که هەندی وشەیی وەک (ریازەتناس، پڕۆتستانت، پۆلایین، جەلهب، ملیۆنیر...) هەیه، بهلام (بیرکار، فەله، پۆلا، بەرخ، ملیۆن...) نییە!

سپیهه: فرههنگی ههراشان

فرههنگیکی کوردی - کوردییه، له کۆکردنهوه و دارشتنی سیزده مامۆستا، لیژنه‌ی فرههنگ له ئەکادیمیای کوردی ئاماده و سه‌پهرشتی کردووه، له (۲۳۶) لاپه‌ره پیکدیته و بو مندالانی ته‌مه‌ن نوؤ سالا به‌ره‌و ژوور دانراوه، سالی (۲۰۰۷) له هه‌ولیر چاپ کراوه و له بلاوکراوه‌کانی ئەکادیمیای کوردییه (که ئەوسا کۆری زانیاری کورد بوو).

وشه‌کانی نیو ئەم فرههنگه جگه له‌پرووی واتا، له بواری ریزمانیشدا تیشکیان خراوه‌ته‌سه‌ر و هیمای ئەوه بو هه‌ر وشه‌یه‌ک دانراوه ئاخۆ (ناو، یا

ئاوه‌لناو، یا جیناو، یا چاوگ...)، هه‌روه‌ها هه‌ندی‌ک له وشه‌کان به‌وینه‌پروونکرانه‌ته‌وه. فرههنگه‌که له دوو توپی دیزاین و ریزبه‌ندییه‌کی جوان و ریک چاپ کراوه، هه‌موو ئەو وشانه‌ی پپووستی به‌رافه‌کردن و نمونه‌هیناوه‌بووبی، به‌رافه‌ی پوخت و نمونه‌ی جوان ده‌وله‌مه‌ند کراوه. له فرههنگی (هه‌راشان)دا، تا راده‌یه‌کی باش ره‌چاوی ئەو ئاسته‌ی ته‌مه‌نی مندال - که بو نوؤ سالا به‌ره‌وژوور نووسراوه - کراوه. ده‌توانین بلین فرههنگیکی نمونه‌ییه، به‌تایبه‌ت که له‌گه‌ل هه‌ردوو فرههنگی (هه‌رزه) و (په‌ر زمانی) دا بخریته‌خانه‌ی به‌راورده‌وه.

له‌گه‌ل ئەوه‌ش ئەم فرههنگه‌ش له که‌موکورتی به‌ده‌ر نییه، چه‌ندین هه‌له‌ی چاپ و رینووسی تیکه‌وتووه، بو نمونه (ئامیدی، به‌ره‌للا، سه‌روبه‌ر، لاساییکردنه‌وه، چاڤکانی، گوێزخۆر، شه‌وه‌زه‌نگ، به‌لیننامه، گه‌رمیاننشین، مزگه‌فت، هۆشیارییه، شیوه‌زار، گوله‌به‌روژه، مندالبوون و می‌ردمندال...) به (ئامه‌دی، به‌ره‌لا، سه‌رو به‌ر، لاساییکردن، چاڤکانی، گوێز خۆر، شه‌وه‌زه‌نگ، به‌لین نامه، گه‌رمیان نشین، مزگه‌فت، هۆشیارییه، شیوه‌زار، گوله‌به‌روژه، مندال بوون و می‌رد مندال...) نووسراون. هه‌روه‌ها هه‌ندی وشه له شوینیک به‌جو‌ره رینووسیک نووسراوه، له

شوینیکی دی رینووسینکی دیکه پییره و کراوه، بۆ نمونه (په مو) به (په موو)، (پهرتووک) به (پهرتووک) و (پوونگ) به (پونگ)... یش نووسراون.

بۆ (زاراوه) نووسراوه (شیوهزار، دیالیکت...)، هه‌رچه‌ند وهک هه‌له‌یه‌کی باو بۆ چه‌مکی (شیوهزار / دیالیکت / له‌هجه)، زاراوه به‌کار دیت و له کرمانجی سه‌رووش پیی ده‌گوتریت (زاراڤا)، به‌لام له کرمانجی ناوه‌راستدا (زاراوه) هاوواتای (مصگج) ی عاره‌بیه. بۆ مانای وشه‌ی (ژبه‌ر) به‌هه‌له‌ نووسراوه (جگه‌له)، چونکه (ژ بلی) به‌مانای (جگه‌له) دیت نه‌ک (ژ به‌ر). بۆ مانای وشه‌ی (شه‌ونم) به‌هه‌له‌ نووسراوه (ئاورینگ)، راسته‌که‌ی (ئاونگ)ه، (ئاورینگ / ئاورنگ) پ‌ریشکه‌ی ئاگره. بۆ مانای وشه‌ی (گا) به‌هه‌له‌ نووسراوه (گامیش). بۆ مانای وشه‌ی (میناک) به‌هه‌له‌ نووسراوه (وه‌ک یه‌ک، هاوتا)، له‌ کاتیکدا (میناک) به‌مانای (نمونه) دیت، هه‌رچی (مینا)یه‌ به‌ واتای (چه‌شنی، وه‌ک، وه‌کوو) دیت، هه‌روه‌ک له کرمانجی سه‌روودا که ده‌گوتریت (رابه‌ مینا شیران) واته (رابه‌ وه‌کوو شیران)، که ده‌شگوتریت (وه‌کی میناک) واته (بۆ نمونه / وه‌ک نمونه). بۆ مانای وشه‌ی (تاو) هه‌ر یه‌که‌ له (هه‌تاو) و (گور / هیز) نووسراوه، به‌لام (حه‌ژمه‌ت / سوئ) نه‌نووسراوه. بۆ مانای وشه‌ی (تووک) نووسراوه (مووی پیستی ئاده‌میزاد... به‌ مووی له‌شی سه‌گیش ده‌گوتریت تووک)، ئی ئه‌ی به‌ مووی له‌شی که‌رویشک و پشیله... ده‌گوتریت چی؟

بۆ مانای وشه‌ی (گه‌لو) نووسراوه (کورپینه، خه‌لکینه، براینه)، به‌لام به‌مانای (ئایا، ئاخو / داخوا)ش دیت. له‌ به‌رانبه‌ر وشه‌ی (گیرفان) هه‌ردوو وشه‌ی (به‌ریک و به‌ری) نووسراوه، به‌لام (به‌رک) نه‌نووسراوه. بۆ مانای وشه‌ی (وه‌رزش) نووسراوه (راهینان، ریازه، سپورت)، له‌ کاتیکدا (راهینان) مانایه‌کی وردی وه‌رزش نییه و دوو وشه‌که‌ی دیکه‌ش عاره‌بی و ئینگلیزین، جوانتر ده‌بوو بنووسرایه (وه‌رژین، سپور)، به‌تایبه‌ت (سپور) له‌ کرمانجی سه‌روودا جیگیر بووه. بۆ وشه‌ی (بروانامه) به‌هه‌له‌ نووسراوه (به‌لیننامه)، به‌لام (به‌لیننامه) به‌رانبه‌ر (عقد) و (تعهد)ی عاره‌بی دیت، بۆ (بروانامه / باوه‌رنامه)ش وشه‌کانی (شهاده) و (ویقه)ی عاره‌بی جیگیر بووینه.

بۆ وشه‌ی (وی / وئ) نووسراوه (جیناوی جودایه، بۆ که‌سی سییه‌می تاکی نیر / می به‌کار دیت)، ئەمه‌ بۆ کرمانجی سه‌روو راسته، به‌لام له کرمانجی ناوه‌راستدا بۆ نیر و می ته‌نیا (وی) به‌کار دیت. بۆ مانای وشه‌ی (یاریزان) نووسراوه (یاریکه‌ر)، بۆ ده‌وله‌مه‌ندکردنی ده‌کرا (گه‌مه‌که‌ر، گه‌مه‌زان و لیستکفان)یش بنووسریت. بۆ مانای

وشه‌ی (یه‌خچال) که خۆی وشه‌یه‌کی فارسییه، نووسراوه (به‌فرگر)، باشتەر ده‌بوو ئە‌گەر (سارنج، سارنجۆک، سارکه‌ر)ی کرمانجی سه‌رووش بنووسرایه. بۆ مانای وشه‌ی (هه‌ور) به‌هه‌له‌ نووسراوه (مژ، مژومۆران)، چونکه (مژ، مژومۆران) به‌ مانای (تەم، تەمومژ) دیت نه‌ک هه‌ور. بۆ یه‌کیک له‌ ماناکانی (ئالوده) نووسراوه (ئەشق) له‌ کاتیکدا ئالوده‌بوون، خووپینگرتن و گیرۆده‌بوونیکی خراپه و مانایه‌کی نیگه‌تیفی هه‌یه و زیتەر هاومانای (تلوپ)ی عاره‌بییه. بۆ (بارودۆخ) نووسراوه (باری ولات)، به‌لام ده‌کرئ باس باسی باری شار، گوند، گه‌ره‌ک، بازار... بیته.

له‌م فه‌ره‌نگه‌دا زۆر دیار نییه وشه‌کان له‌سه‌ر چ بنچینییه‌ک هه‌لبژێردراون، نازانری بۆچی وشه‌کانی (ئوردن، ئەحمه‌دی خانی و به‌دلیس...)ی تیدایه، به‌لام بۆ نمونه (لوبنان، حاجی قادری کۆبی و مه‌باد...)ی تیدا نییه. وه‌ک چۆن دیار نییه لیکنانه‌وه‌ی مانای وشه‌کانی (هه‌کسوس، ئەستریلی، ئیلخانی و مه‌ته‌ریز...) چهنده پیویستن بۆ مندالی نۆ سالان به‌ره‌و ژوور، به‌هه‌مان شیوه‌ جیگه‌ی پرسیاره بۆ نمونه بۆچی وشه‌کانی وه‌ک (ده‌ده‌به، ره‌نگاله، گوله‌ئه‌ستیره، پایسکل...) له‌م فه‌ره‌نگه‌دا جیگه‌یان نه‌کراوه‌ته‌وه!

ئه‌نجام و تیبینی

۱- هه‌موو ئەو لیژنانه‌ی که راده‌سپێردری بۆ دانانی فه‌ره‌نگ، جگه له‌وه‌ی ده‌بی مه‌رجی شاره‌زاییان تیدا بیته، هه‌روه‌ها ده‌بی ئەوپه‌ری ورد و به‌سه‌لیقه و پشوودریژ بن، له‌هه‌مان ده‌مدا له‌گه‌ل یه‌کدی هاوکار و هه‌ماهه‌نگ بن. ده‌نا به‌ پیچه‌وانه‌وه، ریسای ئەو په‌نده‌ی ده‌لی (شیوی به‌ زۆر کابان یان سویره یان بی خوی) به‌سه‌ریاندا جیبه‌جی ده‌بیته.

۲- فه‌ره‌نگا پر زمانی، به‌تایبه‌ت ئەو به‌شه‌ی په‌یوه‌ندی به‌ هه‌ردوو شیوه‌زاری کرمانجی سه‌روو و ناوه‌راسته‌وه هه‌یه، رستیگ هه‌له‌ی واتایی و رینووس و چاپی تیدایه، بۆ چاپه‌کانی داها‌تووی پیویستی به‌ پیدانچونه‌وه‌ی زۆر ورد هه‌یه، هه‌روه‌ها پیویستیشه ئەو به‌شه‌ی تایبه‌ته به‌ شیوه‌زاری کرمانجی ناوه‌راسته به‌ ئەلفبای عاره‌بیش بنووسریته.

۳- فه‌ره‌نگی هه‌رزه، هه‌م له‌ ناوی فه‌ره‌نگه‌که و هه‌مان له‌ ناوه‌رۆکه‌که‌یدا دونیایه‌ک هه‌له‌ی له‌ رووی نمونه هینانه‌وه و چاپ و رینووس و واتا و ریزمان و

هونه ریبیه وه تیدایه، خۆزگه لیژنه ی به پیزی ئاماده کار و ئەکادیمیای کوردی پێگه یان نه ددها ئەو هه موو هه له و ناته واوییه به سه ریاندا تیپه پیت.

٤- فه رهنگی هه راشان یه کیکه له فه رهنگه باشه کانی کوردستان، ئومید ئەوه یه له چاپه کانی داها تودا، نمونه ی ئەو چه ند هه له یه ی خستمانه پوو و هه ر سه رنجیکی دیکه ی چاودیران و دلسۆزان په چاو بکریت و له چاپه کانی داها تودا سوودی لی وه ربگیری و دهوله مه ندر و بیخه وشتری بکری.

هه و النامه ی کتیب

هه و النامهه كئب

زمانه نهدهب و

زمانه مئدئا

پ.ی.د. نازاد رهمهزان عهلی

لهوانهيه زمان وهك دياردهيهك سهربهخو بيت بهرانبهر ئهدهب و ميديا، بهلام ناكري بهرانبهر پيوهنديكردن سهربهخو بيت، چونكه زمان ئامرازيكي بنهپهتي پيوهنديكردي مرقه. گوماني تيدا نيه، كه زمان له پرووي بهكارهينانهوه ئاستي جياجياي هيه، له زماني ئهدهدا به شيويهكي گشتي دوو ئاست له ئارادايه، كه ئهوانيش ئاستي زماني شيعر و ئاستي زماني پەخشانه. له ژير پوشنايي ئهم دوو ئاسته ي زمانيشدا، ئاستي زمانيتير ههن به شيويهك به راي ههنديك له نووسهران، ههر كاريكي ئهدهبي زمانيك تايهت به خو ي هيه، واته زماني ههر هونراويهك جياوازه لهگه ل زماني هونراويهكيتير، ئهمه بو ژانهرهكانيتيري ئهدهبيش، وهك چيروك و پومان و شانوگهري.....تد، هه مان شته .

به هه مان شيوه كاتيک باسي زماني گوتاري ميدياي دهكەين، ئهو زمانه بريتييه له زمانيك ناوهند له نيوان زماني ئاخاوتني پوژانه و زماني ئهدهدا، ئهمه شيان ههروهك زماني ئهدهب، به شيويهكي گشتي دوو ئاستي زماني هيه :

- ئاستي زماني ميدياي نووسراو .
  - ئاستي زماني ميدياي بيستراو و بينراو .
- له ژير پوشنايي ئهم دوو ئاسته ي زماندا ئاستيتير ههن، وهك: زماني ميدياي پوشنيري، سياسي، ئابووري.....تد .

زمانی گوتاری ئهدهبی:

زوربه ي تويزهران و نووسهران رايان وايه، كه ئهدهب گوزارشتيكي زمانيه وشه و دهستهواژهكان وهك پرد و كه ناليك بو گهياندي ناوه روک و جييه جيكردي ئامانج و مه بهست به كاردهينييت. ئهمه ش ئه وه دهردهخات، كه پيوهندييه كي ئورگاني به هيز له نيوان گوتاري ئهدهبي و زماندا هيه، گوتاري ئهدهبي زمان گه شه پندهكات و ده يگه يه نيته به رزترين پله ي داهينان. كه واته گوتاري ئهدهبي به واتا و ئاماژه ي داهينراو دووباره زمان دروست دهكاتوه و له باره ئاساييهكي رزگاري دهكات .

ليردها دهكري بليين، كه پرۆسه ي گه شه كردني زمان له دووتويي ئهدهدا به بي جووله ي كو مه ل جييه جي نابيت، چونكه كو مه ل خو ي داهينهري زمان و ئهدهبه، وهك هوكار يان ئامرازيكي گوزارشتكردن و كه ناليكي پيوهنديكردن. ههروهها هه رخوشي هه موو وشه و كه رهسته كاني زمان به سه ر تاكه كانيدا ده سه پينييت .

کهواته ئەگەر زمان بریتی بیت له رهمز و هیما و وینهی واتادار، ئەدەبیش بریتییه له گێرانهوهیهکی زمانی هه‌لگری بیروبوچوون و شارەزایی و هه‌ست و سۆز، چاودیتری جوولەیی واقع دەکات بۆ ئەوهی بیگۆریت بۆ جیهانیکی خەیاڵاوی، تاکو له رینگای زمانه‌وه له نۆیوه دایبڕیژیته‌وه بۆ وه‌سفکردنی ئەو جیهانه‌ خەیاڵاوییه .

جوولەیی ئەم شیوه‌ زمانه، که واقعیکی دروستی دەکات و ده‌یگۆریت بۆ هزریکی خەیاڵاوی له چوارچیوهی قالب و رهمز و ده‌قه‌وه، به‌هه‌موویان گوتاری ئەدەبی پیکده‌هینن، به‌مه‌رجیک بتوانریت ئەم قالب و رهمز و ده‌قانه‌ شیبکرینه‌وه و دووباره‌ دابڕیژرینه‌وه، له پاشاندا خوینه‌ر، یان وه‌رگر تییان بگات .

بۆیه‌ ده‌شی بلینن، که زمانی گوتاری ئەدەبی زمانی داهینانه و به‌به‌رده‌وامی له‌گه‌ڵ جوولەیی ژياندا پیشده‌که‌ویت، به‌لام جه‌ماوه‌ره‌که‌ی دیاریکراوه، ته‌نیا بۆ ئاره‌زوومه‌ندانى هونه‌ر و ئەدەبه. ئەم جوولە به‌رده‌وامه‌ی زمانی گوتاری ئەدەبی زمان تیک نادات و نایرووخینی، به‌لکو ده‌وله‌مەند و نۆیی ده‌کاته‌وه .

گرنگه‌ لی‌رده‌ا به‌ کورتی ئاماژه‌ به‌ جیاوازی ئاسته‌کانی زمانی گوتاری ئەدەبی له‌ بواره‌کانی شیعەر له‌ لایه‌ک و بواره‌کانی په‌خشان له‌ لایه‌کیتر بکه‌ین. زمانی گوتاری شیعەر ته‌نیا له‌ چوارچیوهی شیعره‌وه سه‌یر ناکریت، که‌ بابته‌ی ریتم و موسیقا و جوانکاری و ناوه‌رۆک و....تد، ده‌گریته‌وه، به‌لکو له‌لایه‌ن پیکهاته‌ی زمانیه‌وه‌ش سه‌یرده‌کریت، بۆ دۆزینه‌وه‌ی توانستی زمانی شاراوه‌ی ناو ده‌قه‌ شیعرییه‌که، به‌لام زمانی گوتاری په‌خشانى جیاوازه، هه‌روه‌ک ده‌گوتریت ئەگەر بیتو شیعەر سه‌ما بیت، په‌خشان رۆیشتنه، نابیت ئەوه له‌ بیر بکه‌ین، که‌ رۆیشتنیش ده‌ستووری خۆی هه‌یه و پۆیسته‌ پێیه‌وه‌ پابه‌ند بیت، چونکه‌ ریتمی خۆی هه‌یه‌ پۆیسته‌ به‌ گوێره‌ی ئەو ریتمه‌ رێ بکات و لایه‌نی جوانیش له‌ بیر نه‌کات بۆ ورووژاندن و کاریگه‌ری خستنه‌ سه‌ر وه‌رگر .

زمانی گوتاری میدیایی:

زمانی گوتاری میدیایی له‌ زۆربه‌ی لایه‌نه‌کانیدا له‌گه‌ڵ زمانی گوتاری ئەدەبیدا به‌یه‌ک ده‌گن، به‌تایبه‌تی که‌ هه‌ردووکیان گوزارشتی زمانین، به‌لام خالی جیاوازی له‌ جیاوازی ئاستی ئەم گوزارشتکردنه‌یه. گوتاری ئەدەبی له‌ به‌کارهینانی زماندا له‌ هه‌ولی داهینان و ته‌قاندنه‌وه و سه‌ره‌رپۆیی کردنه‌ به‌ توانستی ئەو زمانه، به‌مه‌به‌ستی گه‌یاندنی به‌ تروپکی به‌رزى و جوانی، به‌لام گوتاری میدیایی، زمانه‌که‌ی زمانیکی ئاساییه و ئامانجی سه‌ره‌کی

پیشکەشکردنی زانیارییە بەبێ بەکارهێنانی کاریگەرییە زمانییەکان، بۆ ئەوەی هیچ گرفتێک بۆ وەرگر دروست نەکات. لێزەدا نایبیت فاکتەری رێککەوتن دەربارەی واتای رەمزەکان لە نیوان نێرەر و وەرگر لەبیربکەین. لەم بارەووە نووسەری ئەلمانی (جۆرج کلاوس) دەڵێ: (هەریەک لە نێرەر و وەرگر دوو پاشخانی جیاوازی شارەزایی زمانییان هەیە، پاشخانی نێرەر زۆر گەورەترە لە پاشخانی وەرگر، بەلام پێویستە نێرەر لە هەولێ خۆگونجاندنی بەدات لەگەڵ شارەزایی وەرگر لە بەکارنەهێنانی وشە و دەستەواژە تێنەگەشتوو لە لایەن وەرگرەووە و زمانەکەیی لە ئاستی تێگەشتنی زمانی وەرگریدا بێت. بەم جۆرە زمانی گوتاری میدیایی ئاستیکی نزمی دەبێت و ناگاتە ئاستی داھێنان).

جیاوازی لە نیوان زمانی گوتاری میدیایی و زمانی گوتاری ئەدەبیدا لە جیاوازی بواری شارەزایی هاوبەشدا دەردەکەوێت، کە هەریەک لە وەرگرەکان ئامرازی خۆیان هەیە بۆ شیکردنەووەی رەمزەکانی دەقە ئەدەبی و میدیاییەکان، واتە جەماوەری گوتاری ئەدەبی لە پووی ژمارەووە دیاریکراو و بژاردەن، بەلام جەماوەری گوتاری میدیایی زۆر فراوانە و دیاریکراو نییە، چونکە ئاراستەیی هەموو چین و توێژیک دەکرێت. لەلایەکیتر پێویستە ئامرازە بەووە بکەین، کە ناوەرۆکی گوتاری میدیایی ئامانجی پیشکەشکردنی راستی و زانیارییەکانە، بە مەبەستی کاریگەریکردنە سەر جەماوەر و دروستکردنی رای گشتی بە شیوہیەکی راستەوخۆ، بەلام گوتاری ئەدەبی شارەزایی و هەلوێست و زانیاری شانەشانی چێژی ھونەری و جوانی پیشکەش دەکات.

جوانی گوتاری میدیایی کاتیک دەردەکەوێت، کە زانیارییەکان بە شیوہیەکی زۆر پڕۆفیشنالانە دەگوازیتهووە و لە پووی سنووری کاتەووە دیاریکراو، بەلام گوتاری ئەدەبی ئەم جوانییە بە پووخاندنی دیواری کات دەبەزینێ.

زمانی گوتاری میدیایی تاییبەتمەندی بۆلەوونەووەی فراوانی هەیە و پێوہندییەکی پتەوی بە ژبانی پۆژانە و پووداوە یەک لە دوای یەکەکانەووە هەیە و زمانیکە زۆر خێرا لە رینگای ئامرازەکانی پێوہندیکردنی جەماوەرییەووە بۆلەوہبیتەووە و هەژموونی خۆی بەسەر وەرگریدا دەسەپینێ، ھەروہەا بەسەر زمانی گوتاری ئەدەبیشدا.

زمانی گوتاری میدیایی پابەندی چەند مەرجیکە، ئەوانە :

- پاشخانی زانیاری وەرگر .
- کەسایەتی ئامرازی میدیایی .

- نووسین به شیوازیکی ئاسان و راسته و خو و کورت و پوون و تیگه یشتوو .
- تیرکردنی ئاره زوو هکانی وەرگر .

ئاشکرایه، که هه رپه یامیکی میدیایی ملکه چی یه کیک له ئەگه ره کانه له کاتی به دهنگه وه چوونیدا. ئەو ئەگه رانه ش بیگومان نیرەر له بهر چاویان دهگریت، بۆ ئەوهی په یام و گوتاره که ی له گه لیدا بگونجینیت، که بریتین له :

- کاریگه ری ئەرینی بۆ ناوه روکی په یامه که .
- کاریگه ر نه بوونی وەرگر بۆ ناوه روکی په یام .
- کاریگه ری پیچه وانیهی، یان نه رینی بۆ ناوه روکی په یامه که .
به شیوه یه کی گشتی گوتاری میدیایی مه به سستی دروستکردنی کاریگه ری ئەرینییه به سه ر وەرگرا.

له بهر ئەوهی گوتاری میدیایی ئاراسته ی جه ماوه ریکی فراوانی ئاست جیا جیای کۆمه له، بۆیه ئەم گوتاره ئیستا به شیوه یه کی به ره تی پشت به ئامرازی پیوه ندی کردنی پیشکه وتوو ده به ستیت، ئەمه ش وایکرد که به رانه ر ئەم پیشکه وتنه ی ته کنه لوژیای پیوه ندیکردن، ئامرازه کۆنه کان له ناو بچن .

بیگومان ئامرازی نویش کاریگه ری به سه ر زمانی میدیاییا ده بیت و ده یخاته ژیر هیژموونی که ناله کانی خو ی و ملکه چی ئەو بارودووخه ده بیت. ههروه سک له پیشتردا ئاماژه مان پیکرد زمانی په یامی میدیایی له دوو ئاستدا خو ی ده بینیته وه :

- زمانی گوتاری میدیایی نووسراو .
- زمانی گوتاری میدیایی درکینراو (بیستراو و بینراو) .
له کاتیکدا ئەگه ر بیتو زمانی گوتاری میدیایی نووسراو پیویستی به جه ماوه ریکی تاراده یه ک خوینده وار هه بیت و شاره زاییه کی دیارکراویان له کردنه وه ی په مزه کانداهه بیت، به لام زمانی گوتاری میدیایی درکینراو جه ماوه ری خوینده واری به لاهه گرنگ نییه، چونکه په یامه کانی ئاراسته ی خوینده وار و نه خوینده واره. که واته لیره دا ده گه یه نه وه ی، که زمانی گوتاری میدیایی هاوشانی ئاستی وەرگره، ئەمه ش ده بیته هو ی دابه زینی ئاستی ئەو زمانه به رانه ر به ئاستی زمانی گوتاری ئەده بی، که ئەمه ی دوا بیان جه ماوه ریکی دیاریکراو و خاوه ن چیژی جوانی و هونه ری ده ویت .

به هه مان شئوه جياوازي له نيوان زمانى ميديايى نووسراو و زمانى ميديايى دركيتراو (بيستراو) دهبينين، كه ئاستى نووسراوهكه بهرزتره له ئاستى دركيتراوهكه، چونكه دركيتراوهكه زور نزيكه له زمانى ئاخاوتنى ئاسايى و رۆژانه، بويه دهشى بلين زمانى گوتارى ميديايى نووسراو، بهرزترين ئاستى زمانى گوتارى ميدياييه .

ئهو سهرچاوانهى سووديان ئيوهرگيراوه:

- ١- فى تجديد لغة الاعلام، أ.د.أحمد حمدى (<https://www.startimes.com>).
- ٢- الادبية فى لغة الاعلام، د.أسامه عثمان (<https://cilic.com>), مركز جيل البحث العلمي.
- ٣- لغة الاعلام و لغة الادب، فايز شاهين (<https://www.alquds.co.uk>).

هه و النامهى كتيب

هه و النامه ی کتیب

قادر وریا: پرسى زمان و ناسنامه پاریزی
له رۆژه لاتی کوردستاندا

■ دیمانه: ریباز مهردانی

ئامازە؛

پرسی زمان يەك لە پرسە ھەستیار و ھەرە زیندووھکانی كۆمەلگەھى پۆژھەلاتى كوردستانە ، بەتایبەت كە ئەم بابەتە گریڤراوى پرسى سیاسەتى تاكزمانى دەسەلاتى ناوھندییە ، كە لە دوو ریزیمی پاشایەتیی پەلەھوی و كۆماری ئیسلامیدا لە پڕۆسەى دەولەت-نەتەویدا رەچاوی كراوە. بەبۆنەى ۲ی رەشەممە ، پۆژی جیەانئى زمانى دایك وتووێژیکمان لەگەل مامۆستا قادر وریا ، مامۆستای زمانى كوردی لە زانكۆی كۆیە ئەنجامداوە و كۆمەلە بابەتیکى پێوھندیدار بەو مژارەى لەگەل بەریزیان ھیناوەتە بەر باس. ئەم وتووێژە بە شیوەى زارەكى كراوە و دوايە دابەزیندراوە.

*مامۆستا قادر وریا بە سەرنجدان بەوھى كە حكومەتى ناوھندی لە سەردەمى پەلەھوی یەكەمەوھ پڕۆژى ئیرانى نوێى بۆ یەك دەست كردن و تواندەوھى سەرچەم نەتەوھكان خستبووھ بواری جیبەجى كردنەوھ، كۆمەلگەھى كوردستان لە سەرتادا چون بەرھەستى ئەم سیاسەتە داسەپاوەى تاران بۆوھ؟

قادر وریا: لە رەشەمەى ۱۲۹۹ رەزاشا ھاتە سەر كار و كودەتای كرد و تا لەسەر كار لا برانى كە دەبیته ۱۳۲۰، لە ماوھى ئەم زیاتر لە ۲۰ سالەدا، ھەلومەرجى كوردستان و دۆخیک كە كورد تێیدا دەژیا لە ئیران ناخۆشتەین ھەلومەرج بوو، چونكە رەزاشا دەیویست ھەرچەشنە بەرھەستىك ھەیە تىكى بشكینى. بۆیە لەگەل بزووتنەوھى سمكۆى شكاک و لەگەل ھەندىك بزووتنەوھ و بەرگرى كە لە ناوچە جۆراوجۆرەكانى كوردستاندا ھەبوو، بۆ وینە لە خوارووی كوردستان وەك بزووتنەوھى مەحموودخانى كانى سانان یا مەحموودخانى دزلى، جافر سولتان، ھەروەھا لە سەردەشت مەلا خەلیل، جۆرىك بەرگرى ھەبوو كە بەشیكى راوھستان بوو لە بەرانبەر ئەو زۆردارییەى كە دەیانویست جلوبەرگ بە خەلك بگۆرن، بە زۆرى زمانى فارسىیان بەسەردا بسەپینن. رەزاشا دەیویست چەك لە عەشایرەكان بستینیتەوھ و ھەرچەشنە بەرگرىیەكى چەكدارانە، یان بلین بەرھەستىكى چەكدارانە نەھیلی. بۆیە ھەم بەرگرى چەكدارانە بەرانبەر بە رەزاشا و ھیزە چەكدارەكانى ھەبوو ھەم ھەول و بەرگرى شوناسخووزانە ھەبوو.

دهزانين سمکۆی شکاک بۆ ماوهی چه ندين سال بهر بهر هکانیی هه بوو بهرانبهر به دهولهتی ناوهندی و له گهڵ ئه وهی هه وراز و نشیو هه بوو له ماوهی بهردهوامی بزووتنه وه کهیدا- سهرکهوتن، شکست، پاشهکشه و ته نانهت ماوهیهک خۆئه منکرده وه هه بووه و دواتر تیهه لچوو هه ته وه- یه کیک له و جولانه وانهی کورد بووه که داوای مافه نه ته وایه تیهه کانی کردوه. جاری وا هه بووه باسی له خودموختاری کردوه، باسی له سهر به خۆیی کردوه، له گهڵ ئه وه شدا یه کیک له و هه ولانهی که جیگای ئاماژه پیکردنه، له سالی ١٩١٣ له باری کولتورییه وه چه ند هه ولئیک ده بینین که بۆ وینه له شاری "خۆی"، سمکۆ به هاوکاری عه بدولر ه زاق به درخان که "کۆمه لهی جیهاندانی" ی هه بوو، قوتابخانهی کوردییان دامه زراند، که ئه مه یه که م جار بوو قوتابخانهی کوردی له م ناوچه یه ده کرایه وه. ههروه ها خودی سمکۆ رۆژنامه یه کی ده رکرد به ناوی "کورد" که به داخه وه سی ژماره ی زیاتر لی ده رنه چوو. دیاره ئه و هه ولانه هه ن، به لام زه برونه نگ به راده یه ک بوو که زۆربه ی ئه و که سایه تیهه نه ی له ناو کوردا داوای مافه کانی کوردیان ده کرد، به جۆریک بهر بهر هکانییان هه بوو بهرانبهر به دهولهتی ناوهندی، که وتبوونه زیندان، دوور خرابوونه وه و له وه زعییه تیکی ئاوادا ده ژیان، به لام له گهڵ ئه وهی که ئه م جۆره بهر بهر هکانییانه هه بوو ده کری بلیم ئه و چه ند سالی که ره زاشا له سه ر کار بوو سه رده می خه فه قان بوو، سه رده می زه برونه نگ بوو و سه رده می ئه و په ری ناخۆشی و تالی بۆ کورد بوو.

* که واتا ده کری بلین دامه زرانی کۆماری کوردستان په رچه کرداریکی شوناسخووازانه بووه بهرامبه ر به سیاسه تی سیستماتیکی تواندنه وهی نه ته وهی کورد، ئه و مۆدیله ی ده ولت- نه ته وه ناکری وه ک ئایدیۆلۆژی یان فۆرمیک له سیاسه ت پیناسه بکه یین و زیاتر ریشه ی له کولتور و فه ره ه نگدا یه. ره سمیه تدان و په ره پیدان به زمان و ئه ده بی کوردی چۆن بوو به بنچینه ی کۆمار و ده ولت- نه ته وه؟

قادر وریا: ئه وه که بلین پیکه اتنی کۆماری کوردستان په رچه کرداریک بوو بهرانبهر به و زه برونه نگ و سه رکوت و هه ولی تواندنه وه و له نیو بردنی شوناسی کوردی، راسته، چونکه له ئامانجه کانی حیزبی دیموکرات، ئه و هه شت ئامانجه ی که حیزبی دیموکرات له کاتی دامه زرانیدا گه لاله ی کردبوون، ئه وهی تیدایه که کورد ده یه وی بۆ خۆی ناوچه ی خۆی به ریوه به ری، ده یه وه ی چاره نووسی خۆی له کوردستانی ئیران به ده ست خۆی بیته و مه سه له یه کی دیکه یانی دووه م ئامانج که حیزبی دیموکرات له دامه زرانیدا ئاماژه ی پچ ده کا و کۆماری کوردستانیش ئه مه ی له کاروباری خۆیدا و له سیاسه ته کانی خۆیدا رایی کرد،

ئەو بوو كە زمانى كوردى بە رەسمى بناسرى، بېتتە زمانى خویندن، بېتتە زمانى ئىدارى لە ناوچەكانى كوردستان و تاكى كورد و خەلكى كورد ھەست بە ئازادى بكا و مافەكانى دابین بى. بە گشتى ئەو تەواو راستە كە كۆمارى كوردستان داواكارى مافە نەتەوايەتییەكانى گەلى كورد بوو و دەیەویست ئەم رابردووو كە پر بوو لە سەركوت و سەپنەو، كۆتایی پى بى و ھەلومەرجىكى نوئى بۆ كورد بېتتە كایەو كە بۆ خۆى بەسەر چارەنووسى خۆیدا زال بى.

*بەلام چۆن بوو زمان ئەم بايەخەى پندرا لە كۆمارى كوردستاندا؟

قادر وریا: زمان فاكتەرىكى گرنگە لە ناساندنى نەتەوہیەك و جیاكردنەوہى نەتەوہیەك لە نەتەوہیەكى دیکە. بەتایبەتى ئەو نەتەوانەى كە لە ئێران و لەو ناوچانە بەیەكەوہ دەژین، چونكە ئیمە و نەتەوہكانى دەوروبەرى ئیمە لە رووى ئایینەوہ جیاوازییەكى ئایینی گەورەمان نییە. ئەو نەتەوانە بە زورى ئایینی ئیسلامیان ھەیە، لە رووى رەنگى پىست و شىوازی دەموچا و زۆر جیاوازانین. لە راستیدا ئەو زمانە، كە ئیمە لە یەكتر جیا دەكاتەوہ و ئەگەر كوردیش توانیویەتى ھەست بە بوونی خۆى بكا و خۆى وەك نەتەوہیەك ببینی، ھى ئەوہیە كە زمانەكەى خۆى پاراستووہ. ئەگەر كوردیش زمانەكەى نەپاراستبايە و وەك زۆر نەتەوہى دیکە كە تەواونەوہ و زمانى نەتەوہیەكى دیکەیان وەرگرتوہ و ئیستا خۆیان بە نەتەوہیەكى دیکە دەزانن، ئیمەش ئاوامان لى دەھات. بۆیە بە ئاگادارى لەو لایەنە گرنگەى زمان، كە دەتوانى ناسنامەى نەتەوہیەك بى و جیای بكاتەوہ لەوانى دیکە، لە كۆمارى كوردستاندا زۆر بايەخ درا بە زمان. پاشانىش چونكە ئەوہندە لە ماوہى دەسەلاتدارەتیی رەزاشادا ھەول درا بوو ئەم زمانە سەركوت بكرى، ئەوہندە خەلك بە زۆر ناچار كرابوو بە زمانى فارسى قسە بكا، ئەوہندە كتیبى كوردى و گۆرانى كوردى و ئەم جۆرە شتانە قەدەغە كرابوو، ئەمانە زمانەكەیان لەلای خەلك خۆشەویستتر كردبوو. یانى شتىك كە دوژمن ھەول دەدا بە ھەموو شىوہیەك لیت بستینیتەوہ، وای كردبوو كە لای خەلك بايەخىكى زیاتر پەیدا بكا. بۆیە زۆر بە تامەزرۆییەوہ بەرھەو خزمەتكردنى زمانەكەیان و بايەخدان بە زمانەكەیان چوونە پىشى.

*رۆژنامه و بلاوکراوهکانی ئهو سهردهم چ بوون و له لایهن چ کهسانیکهوه ئیداره دهدران؟

قادر وریا: دهکری بلیم یهکیک له پوو هه شهکانی کۆماری کوردستان بایه خدان به چاپه مهنی کوردی، بلاوکردنهوهی رۆژنامه و گوڤاری کوردی بوو. بۆ یه کهم جار کوردستان، له پیتتهختی کۆمار که مه هاباد بووه ده پیتته خاوهنی چاپخانهی کوردستان، دوايه له و چاپخانهیه گوڤاری "کوردستان" چاپ دهکری، رۆژنامهی "کوردستان" که ۱۱۳ ژماره ی له ماوهی ته مهنی کۆماردا لی بلاو بووه (ئه که رچی دهگوتری ۱۱۴- ژماره ی لی بلاو بووه ته وه، به لام کۆتا ژماره ی له بهر هیرشی دهوله تی مه رکه زی که ئه رتهش هاتوو و دهستی به سه ر مه هابادا گرتوو، که وتوو ته ده ستیان و بلاو نه بووه ته وه). بیجگه له رۆژنامه ی "کوردستان" و گوڤاری "کوردستان"، گوڤاری "هه لاله" له بۆکان ده رده چوو که هی ریکخراوی بۆکان بووه و ئه ویش گوڤاری گشتی و شتی ئه ده بی و سیاسی تیدا بلاو بوته وه. هه روه ها "هاواری نیشتمان" گوڤاری یه کیتی لاوان بووه که له و سه رده مدا ده رچوو. گوڤاری "گروگالی مندالان" ده رچوو. ئه مه له ماوه یه کی که مدا، یانی بۆ ته مهنی ۱۱ مانگی کۆمار زۆره که توانیوه تی ئه وه نده گوڤار و رۆژنامه بلاو بکاته وه. وه ک ئیستاش نه بووه بلی ئیمکاناتی تایپ، ئیمکاناتی چاپ و بلاوکردنه وه ئه ونده ئاسان بووه، ئه و وهختی ئه وانه زۆر به زهحمهت بوون. له بابته ئه وه که کچی تیدا به شدار بووه، دیاره کۆمه لیک ناو ده ن: سه یه د محه ممه د حه میدی یه کیک له و که سانه یه که رۆلی هه بووه له به رپرسایه تی چاپخانه و رۆژنامه ی "کوردستان" دا، زینده یه د سه دیقی ئه نجیری ئازهر له و که سانه بووه که به تایبه تی له "هاواری نیشتمان" دا نووسیویه تی و سه رپه رشتی کردوو. که سانیکی وه ک هیمن و هه ژار که ئه و وهختی لاو بوون، به شیعر به شدار بوون. زۆر که سی دیکه هه ن بۆ نمونه محه ممه د عه تری گلۆلانی، که دواتر بووه شاعیریکی ناودار و له م سالانه ی دوا ییدا کۆچی دوا یی کرد، له سه رده می کۆمار و له چاپه مهنی ئه و کاتدا شتی بلاوکردۆته وه. زۆر شاعیر و نووسه ر هه ن، که دوا یه زۆر به یان بوون به ناوی پرشنگذاری ئه ده بی کوردی، له سه رده می کۆماردا ده ستیان پێ کردبوو و له ریگای چاپه مهنی سه رده می کۆماره وه هاتنه مه یدان. که باس له و که سانه ده که یان با یادیک له زینده یه د محه ممه د شاپه سه ندی بکه مه وه که له کارگیرانی چاپخانه ی کوردستان بووه.

* رهنگه هه‌ندی کهس تییینیان هه‌بی له‌سه‌ر رینووسی زمانی کوردی له‌رۆژنامه و گوڤاره‌کانی سه‌رده‌می کۆماری کوردستان و بلین که وشه‌ی فارسی یان هه‌له‌ی رینوسی له‌نووسینه‌کانی نه‌و سه‌رده‌مدا ده‌بینری. جه‌نابت وه‌ک شاره‌زایه‌کی زمان، نه‌مه‌ بۆچی ده‌گه‌رینه‌وه و قسه‌ت بۆ نه‌و تیپه له‌ره‌خنه‌گرانی زمان چیپه؟

قادر وریا: به‌بروای من نه‌گه‌ر زۆر واقعبینانه سه‌یر بکه‌ین، ده‌بینین نه‌م ره‌خانه زۆر له‌جیی خۆیاندا نین. وه‌ختیک که کۆماری کوردستان پیکه‌ات و ده‌ستی کرد به‌بلاوکردنه‌وه‌ی نووسینی کوردی، له‌رۆژه‌لاتی کوردستان نووسین به‌کوردی هه‌ر پیشینه‌یی نه‌بوو، یانی بو‌ار به‌کورد نه‌درا‌بوو که به‌زمانه‌که‌ی خۆی بنووسی. چاپه‌مه‌نیی کوردی نه‌بوو و نه‌مه‌ نه‌زموونیک‌ی تازه بوو. پاشان نه‌و وه‌ختی ته‌نیا له‌باشووری کوردستان نزیکه‌ی ٢٠ سالیک بوو، که کورد نه‌و ئیجازه‌یه‌ی هه‌بوو و به‌جۆریک دان به‌کورددا نرا‌بوو، کوردی نووسین و کوردی خویندن و قوتابخانه‌ی کوردی هه‌بوو. وه‌ک ئیستاش نه‌بوو که پیوه‌ندیی فه‌ره‌نگی له‌ریگای سه‌ته‌لا‌یت و نه‌ته‌رنیت و رادیۆ و نه‌و جۆره‌ پیوه‌ندییه، زۆر و هاسان بی. هه‌رچه‌ند له‌باشووری کوردستانه‌وه گوڤاری "گه‌لاویژ" و هه‌ندیک بلاوکراوه‌ی دیکه ده‌گه‌یشته، به‌لام ده‌گه‌یشته ده‌ست ژماره‌یه‌کی که‌م و به‌قاچاغی ده‌هات و به‌سه‌رنجدان به‌واقعییه‌تانه به‌بروای من رینووسی کوردیی نه‌و کات نه‌گه‌ر که موکورییشی تیدا بووه یا وشه‌ی فارسیی تیدا بووه؛ نه‌مانه زۆر له‌جیی خۆیان نین. یانی له‌هه‌ر جیگه‌یه‌ک که تازه ده‌ست ده‌کری به‌جوله‌یه‌کی ئاوا گه‌وره، نه‌و که موکورییانه ده‌بن. پاشان نه‌وه که بگوتری وشه‌ی فارسیی تیدا‌بوو، به‌بروای من هیچ زمانیک نییه وشه‌ی زمانیک‌ی دیکه‌ی تیدا نه‌بی و وشه‌ی بیگانه‌ی تیدا نه‌بی، نه‌وه به‌کیشه نازانم. به‌تایبه‌تیش زۆر وشه‌هه‌ن که که‌سانیک به‌هه‌له‌ پیمان وایه فارسیین. نا‌هی زمانی فارسی نیین، به‌لکوو ده‌کری بلین وشه‌ی کوردین و چوونه‌ته‌نیو زمانی فارسی. زمانی کوردی و زمانی فارسی له‌یه‌ک بنه‌ماله‌ن. ده‌کری له‌چه‌ند پشت نه‌ولاتر که یه‌ک زمان بوون یا یه‌ک دایکه‌زمانیان هه‌بووه، نه‌و وشانه له‌ویوه هاتوونه نیو زمانی کوردی و فارسییش. بۆیه وشه‌ی وا هه‌یه له‌کوردیدا ماوه و له‌فارسیدا نییه و به‌پیچه‌وانه‌وه، به‌لام رۆژگاریک نه‌م دووانه هیشتا نه‌بوون به‌دوو زمانی سه‌ربه‌خۆ، نه‌م وشانه‌یان هه‌بووه. من نه‌وه به‌کیشه نازانم و له‌رووی رینووسیسه‌وه، چونکه به‌هه‌رحال زمانی کوردی وه‌ک زمانی فارسی و وه‌ک زمانی عه‌ره‌بی به‌وه‌له‌فوبییه‌ی که پیی ده‌گوتری ئارامی، زمانی کوردیش به‌وه‌نوسراوه. تازه زمانی کوردی له‌ماوه‌ی ٧٥ یا ١٠٠ سالی رابردوودا له‌رووی رینووسه‌وه یا له‌رووی نه‌له‌فوبیوه توانیویه‌تی زۆر

گۆران به سەر خۆیدا بیئنی که ده کړی بلیم ئەو ئەلفوبییه و ئەو رینووسه که ئیستا کورد پیی دهنووسی، کهم و کورپی زۆریان تیدا نه ماوه، توانیویانه له گه ل زمانه که دا خویان بگوجینن. واته ده توانین بلین رینووس و ئەلفوبییه کی سه رکه وتوومان ههیه که ده توانن وهلامدهری نیازی زمانه که مان بن.

*که واته گه شه کوردن یه کیک له هۆکاره کانی زیندوویی زمانی نه ته وه کانه و زمانی کوردی له رهوتی میژوودا نالوگۆر و گه شه ی به خۆیه وه بینیه و نه مهش ده رفه ته بو زیندوویی زمانی کوردی، به لام لیڤه دا پرسیکی دی دیته ناراه، نه ویش زمانی یه کگرتووه، له هه لومه رچیکدا که زمانی کوردی زار و بنزاری جیاوازی لی ده بنه وه، نه م فرهیبه چۆن ده رفه ت دها به یه کدهستی و یه کگرتوویی زمان؟

قادرو ریا: ئەم پرسیاره زۆر لکی لی ده بنه وه که بریک له سەر راوه ستانیان ده وی. له پیشدا که باس له گه شه ی زمانی کوردی ده که یین، هه رکات کورد له هه ر شوینییک ده سه لات ی به ده ست خوی بووه، زمانی کوردی زۆر گه شه ی کردوه، چونکه توانیویه تی چاپه مه نی هه بی، رادیو و کتیبی هه بی، بیته زمانی ده سه لات، بیته زمانی قانون و به رپوه به ری و ئەمانه ش یارمه تی گه شه کردنی زمانی کوردییان داوه. کۆماری کوردستانیش به نۆبه ی خوی بوو به هوی گه شه کردنی زمانی کوردی، به جوړیک که زمانی کوردی بیته زمانی فه رمی و بازرگانی و ئیداری، به لام ئەو به شه ی دیکه که ده لین زمانی کوردی له ماوه ی یه ک سه ده ی رابردوودا گه شه ی کردوه، به لام کیشه ی بوونی زمانی یه کگرتوو، بوونی زار و بنزاری جوړاوجۆری هه یه، له پیشدا ئیمه ده بی ئەمانه وه ک شانسیک چاو لییکه یین، که زمانی کوردی زار و بنزاری جوړاوجۆری هه ن، چونکه ئەمانه هه موویان سامانی زمانی کوردین. بو مه سه له ی زمانی یه کگرتووش به بروای من ئیمه زمانی یه کگرتوومان هه یه. ته نانه ت زمانی ئەده بی یه کگرتووشمان هه یه. ئەوه ی که ره نگه ئیستا وه ک کیشه یه ک سه یری بکری زمانی ستاندارده که باش جیگیر نه بووه؛ ئەگینا زمانی ئەده بی یه کگرتوومان له کۆماری کوردستان و پیش کۆماری کوردستانیشه وه هه یه، واته ئەو زمانه ی له رۆژه لات و باشووری کوردستان پیی دهنووسری، کهس نییه لی تی نه گا. ئەوه ی که سالانیکه قسه ی لی ده کړی، پیویستی بوونی زمانی ستاندارده. ئەو زمانه یه که ده بی له هه ر ده رفه تی کدا هه ولی بو بدری. ئیمه ئیستا له باشووری کوردستان ده سه لاتیک کوردیمان هه یه، ده سه لات ده توانی له م باره یه وه هه نگاو بنی، به لام هه وله کانی حکومه تی هه ریم له و پیوه ندییه دا نه گه یشتووه ته ئەنجامیکی دلخواز.

* جاروبار ئیران پرسی ئازادیی خویندن و نووسین به زمانی کوردی له میدیاکانیدا دهرووژینتی، به لام له کرداردا که بابتهی زمان گهیشته سنووری شوناسخوازی و داواکردنی مافی نهتهوهیی، نهوه هیلی سووره و دژکردهوهی توندی بهدوودا دی، وهک نهو دواییانه دیتمان خاتوو زارا محهممهدی ماموستای زمانی کوردی لهسه رگوتتهوهی وانهی کوردی راپیچی بهندیخانه کرا. پرسی زمانی کوردی بوچی بوته موتهکه لهسه ر تاران؟

قادر وریا: من پیم وانیه دهولت باسی له ئازادیی خویندن به زمانی کوردی کردبی. ئەسلێک ههیه له قانونی ئەساسیدا که نهو ئەسلهشیان تا ئیستا جیبه جی نهکردوه، به لام جاروبار لهسه ر نهو ئەسلهیه مانۆر دهدهن؛ ئەسلێک که باسی "قومیت" هکانی ئیران و زمانهکانیان دهکا. لهنیو نهتهوه ژێردهستهکانیشدا کهسانیک زورجار به پشتبهستن بهو ئەسلهی قانونی ئەساسی ویستهکانی خویندن به زمانی کوردی و داوای خویندن به زمانی دایک دهکهن. دیاره ئیستا دهسهلاتدارانی ولات دهلین لیتان تیک نهچی! نهو ئەسله نالی خویندن بهو زمانانه ئازاده، بهلکوو دهلی خویندنی ئەدهبیاتی نهو زمانانه له تهنیشت زمانی فارسییهوه ئازاده. یانی له راستیدا دهولت و دهسهلات ئەرکیکیان وهئهستوی خویندن نهگرتوه. حکومهت لهو چوارچۆیهیهشدا هیشتا ههنگاویکی نهوتوی نهناوه، به لام خهک به تایبهتی له کوردستان ههولیان داوه که زمانهکی خویندن بهو بیاریزن. ههستیاری دهولتهی ناوهندییش سهبارت بهو بابته نهوهیه که خهک دهیانهوی ئەم زمانهیان ببینه زمانی خویندن. ماموستایانیک، یان کهسانیک چالاک له مهیداندان و دهلین زمانی ئیمه ناسنامهی ئیمهیه و به دهستیکی نهتهوهیهوه داوای ئەم مافه دهکهن، کاربهدهستانی ریزیمیش تا دی ههستیارییان لهسه ر ئەم داوایه زیاتر دهبی و سهرکوتی داواکهیان دهکهن. ئاماژهت به ماموستا زارا محهممهدی کرد که بهداخهوه ئیستا له بهندیخانهیه، تهنیا تاوانی نهوهیه که شیلگیر و پیداکر بووه که خویندن به زمانی کوردی ههبی و خهکی هانداه بو بهرگری له زمانهکیان و په رهپیدانی زمانهکیان، رادهستی هه رهشهکانی کاربهدهستانی ئەمنیهتی نهبووه. کهسیک به شیوهیهکی زور ئاشتیخوازانەش داوای مافه رهواکانی نهتهوهکی کردبی و تهسلیم نهبووبی، دهولت زیاتر لێی به رقادا دهچی. خاتوو زارا محهممهدی، یا موژگان کافوسی دوو نمونهی لهو جووره کهسانه. موژگان کافوسییش لهسه ر ههولدان بو پاراستنی زمانی کوردی گیرا و چوه زیندان، دهسهلات لێیان به رقادا چوه.

* مهسه لهیهک ههیه که دهگوتری زمان لهنیو نهتهوهکاندا پیناسیه و دواچار چهکه، مروقهکان تهنه و تهنه له رینگهی زمانهکیانهوه دهناسرینهوه و دهبن به نهتهوه. ئایا ئیستا کورد نهو چهکه بههیزه ههیه که مان و مهوجودیهتی خوی پێ بیاریزی، یا مهترسی لهنیوچوونی لهسه ره؟

قادر وریا: به خویشیهوه زمانی کوردی لهگهله نهوهی زور ههولی سرپینهوه و سهرکوتی

دراوه مهترسیی له نیوچوونی له سهر نییه، چونکه له باشووری کوردستان که دهسه لاتی کوردی ههیه، زمان جیگه و پیگه ی رهسمی و قانونیی ههیه. له رۆژه لاتی ش به هوی خۆشه ویستی خه لک بۆ زمان و ناسنامه ی خویان و بهرگری لیکردنیان، له ویش مهترسیی له نیوچوونی له سهر نییه، به لام مهترسیی دیکه ی به ره وروو بوو ته وه. ئه وه ی که پرسیتان زمان چه کی ئیمه یه، به لئ به دلنیا یه وه. شتی ک که ئیمه له نه ته وه کانی دیکه جیا ده کاته وه زمانه که مانه. ئیمه وه ک کورد توانیومانه کاری رۆژنامه نووسی به زمانه که مان بکه ین، له باشووری کوردستان، کاروباری حکومه تی پی به رپوه ده چی، له قوتابخانه و خویندنگه کاندایه ئاسته کانی سه ره تایی، ناوه ندی و به رزدا خویندن به و زمانه هه یه. زمانی کوردی له بواری میدیایی، یاسایی، زانستی، بازرگانی و... تد، به کار هینراوه و توانایی خوی سه لماندوه. ئه و زمانه ته نیا پاراستن و خزمه تکردنی زیاتری ده وی. به لئ، راست وایه، زمانه که مان چه کی ئیمه یه و ده بی زیاتر خزمه تی بکه ین. به و خزمه ته ش که به زمانه که مان ده که ین، ده توانین مانه وه ی خۆمان وه ک نه ته وه یه ک له داها تودا ده سه ته بهر بکه ین.

وهک دوا پرسیار چون ده کری زمانه که مان باشتر بیاریزین؟

قادر وریا: ئه م پرسیاره ده توانی به ره ورووی ههر تاکیک له ههر به شیکی کوردستانی بکه ی، به و پییه که تاکه که هی کام به شی کوردستان بی، وه لامی جیا وازت پی ده داته وه، چونکه ئه رکه کانی دانیش تووانی ههر به شیکی کوردستان له ئاست زمانی کوردی، به پیی بارودۆخی سیاسی و نه ته وه یی به شه که ی خویان جیا وازه. بۆ نمونه له هه ریمی کوردستان ده سه لاتی کوردی هه یه، به لام له رۆژه لاتی کوردستان ده سه لاتیکی کوردی نییه. ئه من پیم خۆشه چونکه باسی زمانی کوردی له رۆژه لاتی کوردستان ده که ین، له و روانگه یه وه وه لامی ئه م پرسیاره بده مه وه و بلیم وه ک که سیک له رۆژه لاتی کوردستان چون ده توانین زمانه که ی خۆمان بیاریزین؟

پیش هه موو شتی ک هه موو تاکیکی کورد له رۆژه لاتی کوردستان هه ول بدا به زمانه که ی خوی بخوینیته وه و بنووسی و زمانه که ی خوی بزانی. ئه گهر له قوتابخانه ریگه ی پی نادری، ده بی بتوانی له په راویزی قوتابخانه ش فیری زمانه که ی خوی بی. ئه گهر شاعیره، وه رگیره یا نووسه ره ده بی به زمانه که ی خوی و وه ربگیر. ئه گهر له توره کومه لایه تییه کان ده نووسی با به زمانی کوردی بنووسی. ئیستاش زه حمه ت نییه وه ک پیشوو، توره کومه لایه تییه کان هه ن و ریگاکانی فیروونی خویندنه وه و نووسین به زمانی کوردی ئاسانتر بووه.

ئەركىكى دىكە بۇ پاراستنى زمان لە رۆژھەلاتى كوردستان ئەوھىە كە بنەمالەكان ھەول
 بدن لە مالەوھ بە زمانى كوردى قسە بكەن و مندالەكانيان ھانبدەن كە بايەخ بە زمانى خۇيان
 بدن. شتى دىكە كە لە رۆژھەلاتى كوردستان ھەيە ئەوھىە، كە بە خۇشپىيەوھ بزوتنەوھىەكى
 گەورە ھەيە بۇ پاراستنى زمانى كوردى. كاتى خۇى كۆمارى ئىسلامى رېگەى دا گۆقارى
 ”سروھ“ بلاوبىتەوھ و پىيى وابوو ئەم گۆقارە دەبىتە ترىبوونىك بۇ پىداھەلكوتنى حكومت،
 يا خۇى تەرخان دەكا بۇ بابەتى ئەدەبى و فولكلورى، بەلام ئەو كەسانەى لە گۆقارەكەدا
 كاريان دەكرد ھاتن ئەم دەرفەتەيان قۆستەوھ بۇ فىركردن و پەرەپىدانى زمانى كوردى.
 دوايە كە رېگەدرا ئەنجومەنە ئەدەبىيەكان لە شارەكانى كوردستان پىك ھاتن، بەو ھۆيەوھ
 كە خەلك بە تايبەتى نووسەران، ئەدىبان و لاوھكان ھۆگر و دلسۆزى زمانەكەى خۇيان
 بوون، ئەم ئەنجومەنانەيان كرد بە شوينىك بۇ فىربوون و پەرەپىدانى زمان و ئەدەبى
 كوردى. ئەم بزوتنەوھىە بە خۇشپىيەوھ ھەر بەردەوام بووھ و چووتە ئەو قۇناغەوھ كە
 خەلكانىك خۇبەخشانە كۆرۈكۆبوونەوھ بۇ فىركردنى زمانى كوردى پىكدىنن، كچ و كورى
 ئەم ولاتە تىيدا بەشدار دەبن، كە ئەم پىشوازيە جىگاي شانازىيە. بۇيە پىويستە ھەول
 بدرى ئەم بزوتنەوھىە درىژە پەيدا بكا و رەھەندى دىكەش بگرىتەبەر. بۇ نمونە بەرە بەرە
 توژىنەوھى زانستى لەسەر زمانى كوردى و ئەدەب و مېژووى كورد، لەنيو نووسەران
 و پروناكيران لە ھەموو پارىزگەكانى رۆژھەلات بكا. كۆكردنەوھ و تۆمارى بەلگە و
 ئاسەوارە مېژوويەكانىش بەشىكى دىكە لەو خزمەتەيە. ئەركىكى دىكە كە لەوانە گرنگترە،
 ئەوھىە ئەو كەسانەى كە لەوى خزمەت دەكەن و بەرەورپووى تۆلەستاندەنەوھى رېژىم
 دەبنەوھ، پىويستە خەلك پىشتىوانىيان لى بكا؛ بۇ ئەوھى ئەگەر بە ناحەق سزا دران، خەلك بە
 دەنگيانەوھ بىن و لە پىشتىيان راوہستن و رېژىم نەتوانى بە ھاسانى سەركوت و دەمكوتيان
 بكا. لە راستىدا باشتىرەن كار بۇ خەلكى رۆژھەلاتى كوردستان كە دەولەت دەيەوى خۇيان
 و ناسنامەى نەتەوھىيان بتوئىنئەوھ ئەوھىە زۆر بەتوندى بەرگرى لە مانەوھى ناسنامەى
 نەتەوھىي خۇيان بكەن.

*زۆر سوپاس كاك قادر بۇ ئەم دەرفەتەى بە ئىمەت دا.

- سوپاس بۇ ئىوھش.

هه و النامه كيتب

ئيتيمۆلۆرى ئورۇمۇن يا هورامان (ليكۆلينه وهيه كى ميژوويى و زوانه وانى)

■ عادل محه مه ديپور

دهسپيڤك:

هەر چه مكىك بۆ خۆى واتا و دهلاله تىكى تايبه تى ههيه؛ بابه ته كان به دريژايى ميژوو، سيمايان دهگوردري و له ژير تۆزى زهمه ن و گيژهلووكه ي گوړان و چه مەرى ههلسوورپاندا، ئالوگوړى قامووسى و فره واتايى به خووه دهبينن؛ به تايبه ت توخمه زوانيه كان كه هيج كات تاكته وهر و يهك رواله ت نامينه وه، بهلكوو ويړاي گوړانكاريى فۆرمى، هه ندى چه مكي ناوه رۆكى و ديرۆكى وه دوو خوياندا دههينن. ليړه دا ئهركى تويژه ره، واش پيوست دهكات زور به وردى و تيرامانه وه ياساي گوړانكاريى فونولۆژى (واجناسى) و بارى ئيتيمولۆژى ره گهزه زوانيه كان به باشى وهر د و په رهاو و تاوتوي بكات و له ريچكه ي ئه و ياسايه دا هه له ته نه بي و هوكاره كان له م پرۆسه دا بدۆزرينه وه تا ليكولينه وه كه به باشى بگاته ئه نجام.

له م وتاره دا نووسه ر ويستويه له روانگه ي ميژووييه وه، تومالى چه پكه وشه ي هورامان (ئوورۆمۆن) بكات و هه ندى واتاي پيوار و شاراهى ميژوويى، ئه ويش به پشت بهستن به سه رچاوه باوه ر پيكراره كان، رپون بكاته وه. له م وتاره دا سه ره تا تيشكيك دهخرىته سه ر سياسه تى ئاشوورييه كان، له لايه كه وه بۆ سه رينه وه ي ناوشوينه وار و ناسه ي فرههنگى ماده كان، و له لايه كى تريشه وه، له وا كه به داخه وه ئاسه وارى مادي ته نيا له دووتوى سه رچاوه خه ته بزمارى و ميژووييه كانى ئاشووريدا نه بي، دهسمان ناكه ويته. ئه و ناوشوينانه كه له دهقه رى كوردستاندا هه ن، ئه م راستيه تاله بۆ گهلى كورد ده رده خه ن. خويندنه وه ي ميژوو و لادانه وه ي بهرگه كانى، ويړاي سووديين و سوودبه خشى بۆ هه ر گه ل و نه ته وه يه ك، ده شبيته هۆى چرپوونى ئه زمونگه ريتى و دووپات نه بوونه وه ي هه له كانيشى. ئه مه رهنگه ئيستا بۆ نه ته وه ي كورد، باشترين خالى ئه ريئى و به كه لكترين ريبرد و سياسه تى هه نووكه يى سياسه توانان و ميژوونووسان و بيرمه ندان بيت. له م ريبرده وردبينانه دا بۆمان ده رده كه وي كه كورد و كوردستانى كۆن هه ر وه ك ئيستا، چه نده دوژمنكاري هه بووه و چه نده ميژوو، فرههنگ، مه عنه ويه ت و بارى خوئاگا و ناخوئاگاي ژيان و ژياري رۆشنبيرييه كه ي قه لاقچۆ و ئاوه ژووكراره و كه وتوته بهر قه مچى شالاو و راپيچكردنه وه.

دۆزی ئاشوورییهکان له کوردستانی کۆندا:

پیش له دوژمنانی میژووی سهردهم یانی سهفهوویییهکان و عوسمانیییهکان؛ له رابردووی دوورترهوه ئاشوورییهکان، دوژمنی بربرهپشتی کوردستان بوون. بهر له یهکگرتنهوهی هۆزهکوردیهکان له کوردستانی کۆندا و پیکهینانی حکومهتی ماد، وهک: میدیییهکان، گوتیییهکان، مانناکان و ئورارتۆکان و لولوبیییهکان و... ئەمه ئاشوورییهکان بوون که پتر له ههر شالاولهگهریکی تر چاویان بری بووه ماددهخاو و کانزایییهکان و دهوله‌مه‌ندیی سروشتی کوردستان به مه‌به‌ستی تالان کردنیان و گه‌ری سیاسه‌تی به کۆمه‌ل کوشتن و کۆچاندنیان و پاکتاوکردنی کلتور و داب و نه‌ریت و سرپینه‌وهی هیما فه‌ره‌ه‌نگیییهکان و ناو شوینه‌واره‌کان، که ئەمرۆش ناوی به (تعریب و تتریک و تفریس) ده‌رچووه، گه‌یشته‌بووه تروپک و قه‌لاپۆپه‌ی هه‌لاوێردنه‌وه. ئەم داگیرکه‌رانه، له هه‌ر شوینیکی کوردستان پێیان ناوه و پترای کوشتن و برین و کوێزکردنه‌وهی شوینه‌واری ماده‌کان ته‌نانه‌ت ناو و ناسنامه و بنچکی نه‌ته‌وايه‌تی سراوه‌ته‌وه و به جییان ناوشوینی ئاشووری و ناکوردی لێنراوه‌ته‌وه. لێره‌دا ئه‌رکی بێردۆزانی کورد پتر ده‌بی، که جه‌خت بکه‌ن بۆ دۆزینه‌وهی شمه‌کی فه‌ره‌ه‌نگی و توخمی زوانی له دوو تۆی ئه‌و ئاسه‌وارانه که له ئاشووری کۆندا به جیماون. با ئه‌وه‌ش بکه‌ینه سه‌ری و پترای ئەم سیاسه‌ته پاکتاوکردنه که قه‌لاچۆکردن و سرپینه‌وهی هه‌ندی له خه‌سه‌له‌تی فه‌ره‌ه‌نگی و زوانی لیکه‌وتوه‌ته‌وه؛ ده‌قه ئاشوورییهکان ته‌نیا که‌مپ و ژیده‌ریکن بۆ دۆزینه‌وهی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی توخمه‌ و نکراو و ئاوه‌ژوو بووه‌کانی زوان و فه‌ره‌ه‌نگی مادی (کوردی). له‌م پروانگه‌وه، سه‌رچاوه ئاشوورییه‌کان بۆ ئیمه گه‌لیک به‌هادران و ته‌نانه‌ت ژيانبه‌خشینی به‌شیک زۆر له که‌له‌پووری ئیمه‌ن. پاشاکان و ده‌سه‌لاتچیان ئاشوور له چاو پاشاکانی نه‌ته‌وه کۆنه‌کانی دراوسی کوردستانی کۆن، باشترین و ده‌وله‌تمه‌ندترین سه‌رچاوه‌یان له‌م باره‌وه بۆ به‌جی هیشتووین، که بریتین له: نووسراوه شاهانه په‌سمی و یادگارانه‌کان، نه‌خشه هه‌له‌که‌ندراوه به ناوبانگی دیواری کۆشکه‌کان و ئارشیفنامه‌ی پاشاکان، که جوهره‌ها وینه له‌م باره‌وه‌یان تیدا به‌رجه‌سته کراوه، که وهک پروپاگه‌نده‌یه‌کی سیاسی و وهک جه‌نگی ده‌روونی به کار هینراون .

خویندنه وه و هه‌لدانه وهی ئەم به‌لگه‌نامانه و شروقه‌ی ناوشویننه‌واره‌کان که قامووسی راسته‌کییان ئاوه‌ژوو کراوه حه‌قیقه‌تیکی تال بۆ ئەم نیشتمانه دهرده‌خات، که ئه‌ویش گریډانی سیاسه‌تی دوژمنکاری و پاکتاوکردنی ره‌گه‌زییه هه‌ر له کۆنه‌وه تا به ئەمرو که سیاسه‌تی ئەنفال، جینوساید، کیمیاباران و تواندنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی لیکه‌وتۆته‌وه.

چۆلکردنی زۆر ناوچه‌ی ژیر دهستی ئیمپراتوری ئاشووری له دانیشتوان و راگواستنیان بۆ ناوچه‌ی دووره‌دهست و هینانی خه‌لکی بیگانه له شوینی تره‌وه، بۆ جیگرکردنیان له شوینیان ده‌چیته‌خانه‌ی ئامانجه سیاسییه‌کانی ئاشوورییه‌کانه‌وه له کوردستانی کۆندا له پیناوی گۆرینی مۆرکی نه‌ته‌وایه‌تی، ئەتینیکی له ئەو ناوچانه‌دا پیاده‌کراون، له ئەنجامدا هه‌ندیک ناوچه و هه‌ریم له ئیمپراتوری ئاشووریدا ناسنامه‌ی ره‌سه‌نیان سه‌راوه‌ته‌وه بوونه به‌شینیکی راسته‌وخۆ له ولاتی ئاشوور وهک هه‌ریمیکی ئاشووری ته‌واو، نهک بیگانه‌ی ژێرده‌ست مامه‌له‌ی کراوه. (زاموا) ش که ناوچه‌ی سلیمانی ئیستا و ده‌ورووبه‌ری ده‌گرته‌وه، نمونه‌یه‌کی روونه. هه‌روه‌ها زۆر کۆمه‌ل و نشینگه‌ی جووله‌که له ئێران و ناوچه‌کانی کوردستان یه‌کیکه له ئەنجامه‌کانی سیاسه‌تی راگواستن و تیکه‌لکردنی گه‌لان و نه‌ته‌وه‌کانی ناوچه‌که له‌سه‌ر دهستی ئاشوورییه‌کان.

بۆ نمونه: «ئاشوور ناسیرپالی دووهم (۸۸۳ - ۸۵۹ پ. ز) به‌ نزیکه‌ی سه‌ده‌یه‌ک پیش له سارگونی ئاشووری و تیگلات پیلاساری و... پاش وێرانکردنی شاری (ئه‌تلایا) ی لۆلۆبیه‌کان له ولاتی (زاموا) سه‌ر له نوی بنیادی نایه‌وه و کۆشکی شاهانه‌ی تیا‌دا دروستکرد و پاش ئه‌ویی کرده بنکه‌یه‌ک بۆ کردنه‌وه‌ی دانه‌ویله‌ی ناوچه‌که، ناوه‌که‌ی گۆرا بۆ (دوور - ئاشوور)». یان هه‌مان پاشا (ئاشوور ناسیر پالی دووهم) له شالاویکدا بۆ سه‌ر شاری ئاممالی له (زاموا) ده‌لیت: «له شالاویکدا له شاره‌که‌دا ۸۰۰ جه‌نگاوه‌ریانم به‌ شمشیر به‌ زه‌ویدا دا به‌ لاشه‌کانیان کۆلانه‌کانی شاره‌که‌یانم پرکرد، خانووکانیانم به‌ خوینیان ره‌نگکرد، زۆریانم به‌ زیندوویی گرت و ئاشوور ناسیرپال، پاله‌وان، وهک بالدار که‌وته دوايان (واته خه‌لکی هه‌لاتوو) لاشه‌کانیان له‌سه‌ر شاخی نیییر (پیره‌مه‌گروون) له‌سه‌ر یه‌ک که‌له‌که کرد، ۳۲۶ جه‌نگاوه‌ریانم سه‌ربرپی، حه‌وت شاره‌که که له ناوچه‌رگه‌ی

شاخی نیییربوون و وهک قه لاکانیان مه حکم بوون، داگیرم کردن، دانیشتوه کانیانم سه ربری و کهلوپهل و مهر و مالیاتیانیم، برد و شاره کهم سوتاند و...» . پاشان له هیپرشیکدا بو سهر ههولیر دهلی: «بوبو، کوری بابا، فه رمانره وای شاری نیشتون له شاری ئه ربیلا (واته ههولیر) کهولم کرد و پیسته کهیم به سهر شوورای شاردا هه لخت» . به بروای هه ندی سهرچاوه چه پکیک وشه ی به ره چه له ک ئاشووری و نیوچۆمانی وهک: (ته ته، ئیجیجی، زامواو، بل، ئه رارا، کورزا، نی، نژمار، ژوونی، شوآلا، داریان، وه رتره، هه سوون، زابان، سلین، و... تد) له هوراماندا هه ن، بو ئه م دوخه میژووویه که داگیرکه ران به تایبته ئاشووریه کان ئاوا سیاسه تیکیان پیرو کردوه، ده توانن پال پشت و پیگه یه ک بن بو چه سپاندنی ئه م دوژه. زۆربه ی ئه و وشانه که چواردهوری هورامانیان ته نیوه، ده سپیکی ئه رینین بو تویکاریی رۆگه ی زمانه وانی وشه ی هورامان.

هورامان با وهک له هیلای جوغرافیاییدا ناوچه یه کی به رز و شاخاوی و ده ست پینه گه یی و زمان جیاواز بووه، وهک باقی به شه کانیتری کوردستان، به ته ماحی دهوله مهنده ی خاوی سروشت، وهک دار و ته خته و ئاسن و مس (بو) دروستکردنی چهک) و زیو و زیو و به ردی به نرخ و ئه سپ و... وهک باجی سه رانه و جهنگی ئابووری، به قولنگه ی پولا له چیا سه خته کاند، ریگاوبان بو هاتووچووی بازرگانی کراوه ته وه و مال و سامانیان که وتوته بهر ئاکامی دیارده ی شالاوگه ری و گوژمی داگیرکه ره ئاشووریه کان و ویرای ویرانکاری و تالانکردن و کوچاندن و سوتاندنی مال و حالیان، دهس به سه ریاندا گیراوه و به هه مان چه شنی ناوچه کانیتر، ناوی شوینه واره کان و هیما فه ره هنگیان ئاوه ژوو کراون یان سراونه ته وه.

سارگوئی دووهم (۷۲۱ - ۷۰۵ پ. ز) وهک ئه رکی ئایین و فه رمانی خوداوه ند، ئاشوور، له باره ی شالاوه که ی بو هورامان ده لیت: «له سه ر وته ی به کاری ئاشوور، سه ردارم، که ژیر رکیف خستنی میرانی ناوچه شاخاوییه کان (هورامان) وه رگرتنی دیارییه کانیانی وهک خه لاتیک به من به خشیوه. به قولنگه ی پولا شاخه کانیانم، داتاشی و ریگا کراوه کانیانم کرده وه» (۷) - Luchenbiu Arab Vol. ۱۱. p. ۱۱.

تۆمالی دەسته واژهی هورامان: له راستای تیپه‌پرانندی ئەم باسه میژووییەدا که خستمانه گەر؛ گەلیک باس له لایەن توێژەرانه‌وه، له سەر دەسته‌واژهی هورامان کراوه من خاوەن باسه‌کان به ناشارەزایی تۆمەتبار ناکەم، بە‌لکو ئەو باسانه که پیش له‌م وتارەدا نووسراون، به‌پێگەیه‌کی بناغە‌داریان دەزانم بۆ ئەم ناو و شوینە میژووییە که له‌مه‌ولا دەنووسریڻ و پێز و حورمه‌تیشم هه‌یه بۆ هه‌وله‌کانیان هه‌ر هه‌یچ نه‌بی بوونه هۆی وروژاندنی باسه‌کانی ئیمه و ته‌نانه‌ت باهه‌کانی تریش که له‌ داهاتوودا دینه‌ پراقه‌کردن، په‌نگه‌ ئەوان پشت به‌ به‌لگه‌ی توکمه‌تر و جیدیتر به‌ستن و باسه‌که له‌مه‌ زیادتر و قه‌له‌وتر و به‌ پێزتر بکه‌ن، دیاره‌ ئەمه‌ له‌ بنه‌مادا ده‌بیته‌ یاسای په‌وای میتیدۆلۆژی لیکۆلینه‌وه و پراقه‌کاریی به‌رده‌وام.

سه‌یدی هه‌ورامی شاعیری گه‌وره‌ی سه‌ده‌ی (١٣-١٢ ک.م) ، وشه‌ی لیکدراوی هه‌ورامانی له‌ دیوانه‌که‌یدا «ئۆرۆمۆن»ی وه‌ک نشینگه‌ و ولاتی خۆی به‌کاری هه‌یناوه‌:

ئەز (ئۆرۆمۆن) مه‌کۆنم بی و ولاتم
سەر و پیری خودای دابی نه‌جامم ...

هورامان وشه‌یه‌کی لیکدراوه و واتایه‌کی دێرین و میژووییەکی کۆنی له‌ دووتۆی مه‌دلووله‌که‌یدا هه‌یه و بی گومان یه‌کیکه‌ له‌ ده‌قه‌ره‌ گۆنه‌کانی کوردستان، که په‌نگه‌ یه‌کیکه‌ له‌ مه‌له‌بنده‌کانی ژیان و ژیاوی شارستانییه‌تی پوژه‌ه‌لاتی ناڤین و فه‌رمانه‌وایی ماده‌کان و باوه‌گه‌وره و وه‌جای نه‌ته‌وه‌ی کورد بوویت. له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا له‌ سەر جه‌ختی سه‌یدی هورامی له‌ سەر «ئۆرۆمۆن» وه‌ک وه‌لات و شوینی خه‌لاتکراوی خودایی؛ به‌لگه‌یه‌کی پته‌و و بره‌واپیکراوه بۆ ده‌سته‌وشه‌ی هه‌نووکه‌یی و سه‌رده‌میانه‌ی هورامان. ئەگەر شیوازانسانه‌ سه‌رنج به‌دینه‌ دیوانه‌که‌ی ئەم شاعیره‌، بۆمان ده‌رده‌که‌وی که:

پلاتفۆرمی دیوانه‌که‌ی سه‌یدی له‌ سەر سێ جوړ کیشی شیعی چیکراوه:

الف: عه‌رووزی ب: هه‌یجایی (برگه‌یی) ج: فه‌هله‌وی کۆن (ئورامن):

لێره‌دا باس له‌ گوزاره‌ی (الف و بی) ناکه‌ین و ته‌نیا باس له‌ ئورامن (فه‌هله‌ویاتی کۆن) ده‌که‌ین که باسیکی ئەده‌بییه و پێوه‌ندی به‌ په‌چه‌له‌کی ئۆرۆمۆن، ئورامان، هورامان و هه‌ورامانه‌وه هه‌یه. ئورامن هه‌له‌قه‌ی ناڤینی ئەوسا و ئیستای شیعر و

مۆسیقای (هورامی، اورامی) دهژمیرئی. ئەگەر سەرەتای سەرەلدانى پرۆسەى شیعەر و مۆسیقای هورامان (بە تايبەت سیاوچەمانە) بە گاساکان و یەسنای ئەویستای بزانی، ئەوا «ئوورامن» یان فەهلەویات (پەهلەویات) دەبیته کۆلەکەى ناڤینی ئەم بزاقە لە چەن سەدە پیش و پاش ئیسلامدا، بۆ ئەم بزاقە مۆسیقاییه ئەدەبییه که لەم سەردەمەدا بەو چەشنە ئوسلووبانەووە لە باکوور و باشوور و پۆژەلاتدا، که پیشتر باسمان لیۆه کردن، وینایان دەکەین.

«ئوورامن چەشنیک وتنەووە و گۆرانیهک بووە تايبەت بە پارسەکان که شیعەرکانیش لەسەر ئوسلووبی برگەیی پەهلەوی بووە. ئوورامن کۆنتر لە زانستی کیش ناسی عەرووز بوون که پاش ئیسلام زانا عەرووزیهکان بۆ ئەوێ پاساوی شیعری عەرووزی بۆ بدەنەووە کیشی «مفاعیلن» (بەحرى هەزەج) یان بۆ پیوانە کردووە. چوون ئەم چەشنە شیعەر لەسەر پیکەتەى فۆلکلۆر و فەرەنگی دەمگۆی (شەفاهی)ی جەماوەر و تراووتەووە، لەگەڵ ئەو دیار دەدا نەگونجاووە. بۆیە گوتراووە «مەلحوون». زۆرتر مەرجی پیویست بۆ خویندەنەوێ ئەم ئوسلووبە «تەکیە و خیرایی نەغمەکان و کرکەى برگەکانە که تايبەتمەندییهکی شیعری رەسەنى هورامیشه. هەر ئەم پرنسیپە، دەرخەری ئەم دۆزەیه که بایهخى شیعری هورامی لەوهدایە تا نەخویندريتهووە، توخمە ناديار و بزاو توووەکانى وەک هیشووەدەنگى زمانى که لە دووتۆى زمانەکەدایە پیناسە ناکرین. رەنگە یەکیک لە هۆکارەسەرەکییهکانى نەبوونی دەقى نويسار لە شیعری هورامیدا، ئەم خالە بووبی، که ئەم شیووەگە لە وتمان بە هۆى دیار دەى «دەنگتەوهرى تەکیە و خیرایی کرکەووە» لەم زمانەدا، دەبیته جەخت لەسەر لەحن و ئاوازی دەمگۆ بکریته تا قابیلیت و توانستی توخمەزمانیهکان وینا بکری. ئاخێوهران و پیشینیانیش ئەو ئەمرازەى که دەبوا نەغمەکانیان تۆمار بکردبایى نەیانبووە. (وەک نۆت لە ئامیرەمۆسیقاییهکاندا). هەر هەولیکیش بۆ تۆمارکردن و کۆکردنەوێ دەقى نويسار بکردرابا ئەوا دەبوو بە چەواشەکارى و ئالۆزکارى ئەو هاماو دەنگانە. چونکای دەقى نويسار تەنیا توانستی دەرختنى پاژیک لەو پتانسیهە لە دەر نەکەوتوێ هەیه و ئەوانیتر خۆبەخۆ فری دەدرین، بى ئەوێ بیسەر هەستیان پى بکات. بەم شرووفە دەگەینه ئەم ئەنجامە که ئوورۆمۆن وەک ناو و شوین و ئوورامن وەل لەحنى مۆسیقا و ئیقاعى شیعەر پیووەندییهکی توند و تۆلیان پیکەووە هەیه و سەیدیش وەک بەلگە ئاماژەى بەم

خاله هاوبه شه کردوو و فورمیکیشه له جورهکانی شیعی ئه شاعیره که وهک ئوورۆمۆن ناوی لیهیناوه.

له روانگهی ریزمانیه وه، ئوورۆمۆن یا اورامن و هورامن پیکهاتهیه کی لیکدراوهیه؛ بهشی یه که می ئه م پیکهاته (ئوور، اور و هوور) وشهیه کی ئاشوورییه به مانای (شار) و بهشی دووه مییش؛ (مان) یش پاشگری ناو شوینه، ئیستایش به پیی ئه م به لگه میژووییه که دهخریته بهر دیدهی خوینه، جگه م شار، ماناکانیتری (ئوور) بریتین له دهسه لات، حکومهت، بنه ماله و پادشا.

میژینهی «ئوور دهگه ریته وه بۆ سهردهمی پاشایانی بنه ماله ی سییه می ئوور (۲۱۱۲ - ۲۰۰۴ پ. ز) که بنه ماله یه کی فه رمانه وای سومه ری بووه پایته خته که ی شاری ئوور (ur) یان (ئوورا) بووه که ئیستاکهش نزیک به شاری ناسرییه له باشووری عیراقدایه. له کۆی پینچ پاشای ئه م بنه ماله یه، سیانیان هه موو له شکه رکیشیه کانیا ن بۆ سه ر ناوچه کانی کوردستانی کۆن بووه، که م نه بیته بۆ سه ر عیلام و بیابانی رۆژئاوا». ههروهه «ئوور(زانا) فه رمانه وای موساسیربووه له م سهرده مه دا که له ناوچه ی و دهو رووبه ری رواندز - شنۆی ئیستا بووه . د. میهردادی بههار له باره ی کۆنترین نیشانه ی نهو رۆز پییوایه: کۆنترین نیشانه یه ک که له رۆژا وای ئاسیا له پیکهاته ی جه ژنی نهو رۆز به جیماوه، دهگه ریته وه بۆ یه که مین بنه ماله ی پاشایه تی (ئوور)؛ که له م جه ژنه دا له ریوره سمیکدا هاوسه ریته نیوان خواژنی ئاو (بل) - تاقگه یه کی میژووی، ئوستووره ییه له هورامن) - و خوای باره ییان و رسکان پیرو ز دهکرا ... ئه م مه راسیمه له هه زاره ی سییه می پیش له مه سیح ها تۆته ئه نجام و کاهینه ی مه عبه د له جیی خواژنی ئاو و پاشایش له جیی خوای باره ییان (دوموزی) رۆلیان بینوه. ئه م جیژنه له ئه ساسدا به بۆنه ی سه رکه وتنی (ئا، ئه دای هورامی که به مانای دایکه) یان (انکی) سامانه خشی جیهان و پاریزه ری یاسا و خوای ئاوه ز و باشترین هاریکاری مرۆف و چاره نووسساز به سه ر (ئه پسو یان ئه پوه شه) دا بووه . لیژدها مه به ستمان فاکتیزه کردنی واژه ی (ئوور) له ئوورامن/ هورامن و تاقگه ی میژووی بل له هوراماندا یه بۆ مه دلوول میژووی - ئه فسانه یی ناوشوینی ئوورامن.

بهشی دووهمی دهسته وشه‌ی ئوورۆموون، اورامان و هورامان؛ پاشگری (مان)ه. به پیی به‌لگه‌ی خواره‌وه ڕوون ده‌بیتته‌وه که ئەم پاشگره، به‌مانای شوین، مال و خانه و نیشتنگه‌یه. ئوورامان: یانی ئورشوین، شوینی ئوور، ئووریانه=یانیه ئووره‌کان یان، ئوورمال، ئوورجیگا=جیگای ئوور، نیشتنگه‌ی ئوور و تهختی ئوور، ئیستایش به گوندی هورامان ده‌لین شاری هورامانی تهخت. تهختیش فاکتیکه بۆ فه‌رمان‌په‌وایی و ده‌سه‌لاتی حکوومی له هوراماندا، ئەگینا هورامان تهخت نییه و شوینیکی شاخاوییه. نمونه بۆ دهسته واژه‌ی هۆر، هۆرا + مان: نیشتمان، باتمان و... ئەم توخمه ڕپی تیدهچی ئەمیش به ره‌چه‌له‌ک نامیدی بی و پاشان وه‌ک باقی وشه‌کانیتر، دزه‌ی کردبیتته ناو زمانه ئارییه‌کان. له قاموسه‌کاندا نمونه‌یتریان هیناوه: اورامان و نمونه‌کانیتر: نیشتمان، باتمان برزمان، فریمان، شلمان، کلمان، بیلمان و (کاغیزمان، ئادیه‌مان، ته‌کمان و... له کوردستانی باکوور) و....

به‌لگه‌ی زۆرتر له باره‌ی پاشگری (مان)هوه ده‌خه‌ینه ڕوو:

مان له فارسی کوندا به شیوه‌ی مانیا (mania)) هاتوه یانی یانه، خانوو، سه‌رای مان له ئەو‌یستادا به شیوه‌ی نمانا (nmana) تۆمار کراوه یانی: خانه، خانوو، یانه مان له په‌له‌ویدا به شیوه‌ی مان (man) هاتوه که له ڕیسه‌ی گۆر‌انکاریدا ده‌بیتته یان و یانه و خان و خانه. له فارسی ئەم‌ڕۆدا (خان) هیه و له‌گه‌ل مانیشدا پیره‌وه ده‌کرین، ده‌لین خان و مان.

ئه‌نجام:

به‌م شیوه ئەو ڕاستییه ده‌رده‌که‌وی که ئوور نه ته‌نیا به مانای شاره، به‌لکو به به‌لگه‌ی میژوویی ڕوونکرایه‌وه؛ به مانای حکومهت و فه‌رمان‌په‌وایش هیه که واته ئوورۆمۆن، ئوورامان، اورامان، هورامان، هورامان یانی شاری تهخت و فه‌رمان‌په‌وایی و حکومهت و ده‌سه‌لات و... وتیشمان باوه‌کوو هورامان شوینیکی شاخاوییه؛ شاره‌دیکه‌ی ئەم‌یستاکه‌ش به شیوه‌یه‌کی فه‌رمی و شه‌قامی به شاری هورامانی تهخت ناسراوه و به شارو هورامانی یا هورامان تهخت گۆ ده‌کریت و له‌سه‌ر زارانی خه‌لکه‌که‌ی ناوچه‌که‌دایه. ئەمانه به‌لگه‌یه‌کی زیندوون.

سه‌چاوه‌کان:

دیوانی سهیدی. (۱۳۹۸). کۆکردنه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی عه‌بدو‌للا حه‌بیبی. سنه: بلاوگه‌ی کوردستان.

زریبار، گوڤار، ژ. ۵۸/۵۹ س.

زکا، یحیا. (۲۵۳۶). کاروه‌ند کسروی. تاران: موسسه‌ی انتشاراتی فرانکلین.

دهخدا، معین، برهان قانع، لغت فرس اسدی، اندراج و... بو مانا جوړاو جوړه‌کانی پاشگری مان له اورامان/ئورامان و هورامان و هه‌ورامان.

مه‌رداد، بهار. (۱۳۹۸). جستاری چند در فرهنگ ایران. تهران: انتشاراتی آگاه.

وه‌رنامه‌ی هه‌زارمی‌رد. (۱۹۹۷) ژ. ۱. سالی یه‌که‌م. وتاری سیاسه‌تی ئاشورییه‌کان له کوردستانی کۆندا ل ۱۷.

هه‌و‌النامه‌ی کتیب

هه و النامه كيتب

زمانىكى تازە دۆزراوه،
جۆره نهرىتىكى دى ژيان پيشان دەدات

■ شاسوار ههرشه مى

زمانیکی پیشتەر نه ناسراو، له نیوه دورگه ی Malacka، مالاککه، به ناوی jedek، ییدیک دۆزراوه ته وه. لهو زمانه تازه دۆزراوه دا، هیچ کرداریک نییه که ئاماژه به هی خو بوون و خاوه ندریه تی بکات. به هه مان شیوهش، لهو زمانه دا، کرداری تایبته به قهرز کردن، دزی، کرین و فروشتنیش نییه. هاوکات، زمانه که کۆگایه کی پری هه یه له وشه ی تایبته به گۆرینه وه و دابه شکردن، به زۆر شیوه.

دۆزینه وه که ئه و کاته بوو، که ژماره یه ک له لینگفیستی زانکۆی lund، لوندی سوید، خه ریکی لیکۆلینه وه بوون له سه ر jahai، یاهای، که زمانیکه و له هه مان شوین ئاخپوهری هه یه، که تیدا گوئیستی زمانی ییدیک بوون. زمانه که، له لایه ن نزیکه ی ۲۸۰ که سی نیشته جیی گوندیکی رۆژئاوای مالایزیا، ئاخواتنی پیده کریت، که کاری سه ره کی رۆژانه یان، بریتیه له خه ریک بوون به راوشکار و کۆکردنه وه ی به ری درخت و ده وه نان. زمانی ییدیک، ههروهک یاهای، سه ره به دهسته زمانه کانی asli، ئه سلیه، که دهسته زمانیکی سه ره به خیزانه زمانی ئه وسترو-ئاسیایه. ییدیک، خاوه نی دهنگی تایبته به خو یه تی، به هه مان شیوهش، ریزمان و ئەمباری وشه ی تایبته به خو ی هه یه.

له مالایزیا، نزیکه ی ۱۰۰ زمان هه ن، که زۆریان، ئاخپوهریان ئاوا که مه و هه ره شه ی نه مانیان له سه ره.

له و کۆمه لگه یه ی که ییدیک قسه ی پیده کریت، نزیکه ی هیچ جۆره ئاژاوه و گه ف و گور و هه ره شه و توندوتیژیه ک نییه. ههروهک مندالانیش بو کینه رکی له دژی یه کدی هان نادرین. له وی: نه یاسا هه یه و نه دادگا. نه په رستگا هه یه و نه قه شه و ماشه و ئاخوندی چ دینیکیش. هه موو ئه وانه ش، له زمانه که یاندا رهنگی داوه ته وه.

تا ئیره دهقی هه واله که بوو، که سه ره چاوه که ی بریتیه له: گوڤاری språktidningen -ژماره ۱۰ ی سالی پار، به سویدی

به لام با بزانی که ئه م دۆزینه وه یه چی ده گه یه نیت؟

زمان، جا چ زمانیکی زاره کیی که مناسراوی بی ئه لفه بیته ئاخپوهر که م بیت، یان زمانیکی ده وه له مه ند به نووسین و داهینانی تۆمارکراوی خاوه ن ملیۆنان ئاخپوهر بیت، هه ردووکیان وهک یه ک، له سه ر پانتاییه کی چالاکی کۆمه لایه تی کۆمه لگه کایه ده که ن و گه شه ده که ن، هاوشیوه ی تۆوی دانه ویله، که له پانتایی کیلگه یه ک ده چیندریت. چون جوتیاره که به ته نگ کیلگه که یه وه دیت و ئاوی ده دات و بژاری ده کات، تا به و شیوه یه به ره می بداتی که خو ی ده یه ویت، پانتایی چالاکی کۆمه لایه تی تاکه کانی ناو کۆمه لگه یه کیش، شوینی ژیان و مان و

گه‌شانه‌وهی هەر زمانیکه. له دهره‌وهی ئەو پانتاییه کۆمه‌لایه‌تییه، زمانیش چ هه‌بوونیکی نییه. به وه‌ستانی چالاکییه‌کانی تاکه‌کانی ناو ئەو پانتاییه کۆمه‌لایه‌تییه‌ش، زمان له گه‌شه کردن ده‌وه‌ستی و دووریش نییه جی بۆ زمانیکی دی باشتەر گونجاو چۆل بکات و زمانه بنه‌ره‌تییه‌که ببیته چه‌ند به‌لگه‌نامه‌یکی به‌جیماو، وه‌ک هه‌ندیک له زمانه مردووه‌کانی پیشینان. ئەم دۆزینه‌وه‌یه تازه‌یه، به‌ پوونی بۆمانی دهرده‌خات، که ئاستی گه‌شه‌کردنی زمان، له زمانه سه‌ره‌تاییه دابراوه‌کاندا، راسته‌وخۆ به ئاستی گه‌شه و گۆرانه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی، ناو کۆمه‌لگه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه. کاتیک که به هۆی گونجاویی سروشته‌وه، به‌روبووم به ئەندازه‌یه‌کی باش له‌به‌رده‌ستدا بووه و به‌شی هه‌موو ئەندامانی کردووه، ئیدی بازار و کرپن و فرۆشتن، وه‌دی نایه‌ت، به‌لکو بۆ بوونی هه‌موو جۆره جیاوازه‌کانی خۆراک و که‌لوپه‌لی دی رۆژانه، په‌نا بۆ شیوه هه‌ره سه‌ره‌تاییه‌که‌ی گۆرینه‌وه ده‌بردريت. ئەوه‌ی من نیمه، به‌وه‌ی ده‌گۆرمه‌وه که له‌خۆم پترم هه‌یه و... تاد.

دیاره له‌میزۆپۆتامیا، زۆر به‌ر له‌ داها‌تنی نووسین، و‌اتا به‌ر له سه‌رده‌مه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی شاره ده‌وله‌ته‌کانی سومیریان، ئەم قوناغه سه‌ره‌تاییه‌ی ژیان، ده‌میک بووه که تیپه‌ریندرا‌بوو. و‌اتا کرپن و فرۆشتن، به شیوه‌ی جۆراوجۆر و ئالۆزتری گۆرینه‌وه باو بووه. به‌ دلنیا‌یی، له کۆمه‌لگه‌ بچوکه دابراوه‌کاندا، به هه‌مان شیوه‌ی ناو هه‌واله‌که، کاری سه‌ره‌کی پرۆسه‌ی ئابوری، جگه له‌ خودی به‌ره‌مه‌ینان و ده‌ستکه‌وتنی به‌ره‌م (به‌ پاشکار و کۆکردنه‌وه و چینه‌وه و لیک‌کردنه‌وه و...)، بریتی بووه له‌ کاری ئالۆگۆری.

له‌ دهره‌نگانیکی سالانی شه‌ستی سه‌ده‌ی رابردوو، که من منداڵ بووم، که‌روباری ناوچه‌ی خۆشناوه‌تی، به‌ باره‌ داری سوتان، یان به‌ره‌می ر‌ه‌ز و باخه‌کانیا‌نه‌وه، ده‌ها‌تنه‌ ناو هه‌ولیر و به‌ره‌مه‌کانیا‌ن به‌ پاره‌ نه‌ده‌فرۆشت، به‌لکو به‌ گه‌نم، هه‌ندیک جاریش ئامراز و که‌لوپه‌ل و به‌ره‌می دیش، ده‌یانگۆریه‌وه. دیاره هه‌جیجیه‌کانی ناوچه‌ی هه‌ورامانیش، ماوه‌یه‌ک کاریان بریتی بووه له‌ ئالۆگۆری، ئالۆگۆرکردنی شه‌کر و چاوشتی دی، به‌ گه‌نم و دانه‌ویله هه‌مان دیاره له‌ زۆر شوینی دیش هه‌ر مابوو. بیگومان یاخی بوونه چه‌کدارییه‌کان و قه‌ومانی شه‌ر و ئاب‌لۆقه خسته‌نه سه‌ر ناوچه‌کان و په‌کخسته‌نی ده‌ست راگه‌یشتن به‌ بازاره‌ گه‌وره‌کان، هۆکاریک بوون بۆ درێژه‌تر کیشانی ئەم میتۆده کۆنینه‌یه‌ی ئالۆگۆری له هه‌ندیک شوینی کوردستان.

کاتیک که دیاره‌یه‌ک، وه‌ک کرپن و فرۆشتن، له‌ناو کۆمه‌لگه‌یه‌که‌دا، نه‌بووبیت، بیگومان ئەمه به‌سه‌ر زمانیشدا ر‌ه‌نگ ده‌داته‌وه. بۆیه وشه‌کانی ناو زمان، به شیوه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی،

بهره‌می پیناسه‌کردنی دیارده‌کانی ناو کۆمه‌لگه‌ن. کاتیک که دیارده‌یه‌ک نه‌بوو، ئیدی له زمانیشدا، ئەم دیارده‌یه شوینیکی نییه. به کورتیی، زمان به‌ره‌می کاری کۆمه‌لایه‌تی خه‌لکه و به‌رده‌وام له گۆران دایه. یان گه‌شه و پیشکه‌وتن، یان پوکانه‌وه و نه‌مان و دابه‌ش بوون بو زاراوه‌ی لیکجیا.

بیگومان دیاره ئەم قسه‌یه‌ی سه‌ره‌وه، زمانه دابراوه‌کان، یان زمانه زووه‌کان ده‌گریته‌وه، چونکه له‌م دنیا جه‌نجاله‌ی ئەم‌پرودا، که تۆره‌کانی گه‌یاندن و ئینته‌رنیت، وه‌ک ته‌ونی جالجالۆکه، ئاسمانی هه‌موو زه‌ویان داپۆشیوه، یان به‌زمانیکی دی کۆمیدیا، قوتوی کۆکاکۆلا گه‌یشتوته هه‌موو کونج و گۆشه‌یه‌کی ئەم دنیا‌یه‌وه، بۆیه‌شه ئیدی نزیکه‌ی له هه‌موو شوینیکیشدا، هه‌م پێویستیه‌کانمان زۆر لیکه‌چیت، هه‌میش به‌ئاسانی ده‌توانین وشه له‌یه‌کدی وه‌ربگرین، یان وه‌ربگیرین.

له به‌رامبه‌ر ئەو نمونه‌یه‌ی سه‌ره‌وه، بیگومان چه‌ندان نمونه‌ی دی خۆمالیی ناو کۆمه‌لگه‌ی کوردستانیش هه‌ن، که هه‌مان به‌ره‌نجامی سه‌ره‌وه‌مان بو ده‌سه‌لمینیت، با له ئاستیکی دی جیاوازیش بیت. واتا مه‌رج نییه بو تیگه‌یشتن له‌و بۆچوونه زمانه‌وانییه‌ی سه‌ره‌وه، هه‌ر ده‌بیت به‌ دوا‌ی دێیه‌کی دوور له‌ شارستانیته‌ و دابراو له سه‌رجه‌م کۆمه‌لگه ناسراوه‌کانی مرو‌قایه‌تی به‌ نمونه وه‌ربگرین. دیارده‌ی خۆمالی له‌مجۆره، وه‌ک گوتمان هه‌ن، به‌لام که‌متر کاری مه‌یدانیان له‌سه‌ر کراوه و که‌متریش بو ئیمه ناسراون.

که مندال به‌ زمانی گه‌وره ده‌دویت، که گه‌وره به‌ زمانی مندال ده‌دویت ئەوه‌ی من لی‌ره ده‌یگێرمه‌وه، جگه له‌وه‌ی که بیره‌وه‌رییه، هاوکات ده‌رخه‌ری ئەم راستیه‌شه که ئاستی گه‌شه‌ی وشه و واتا له‌ زمان و سه‌رجه‌م ئەمباری وشه‌کانی زمانیش، توند توند به‌ ئاستی گه‌شه‌ی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگه‌وه به‌نده و زمان له‌ ده‌ره‌وه‌ی کۆمه‌لگه، چ بوونیکه نیه. ئەوه قسه‌که‌رانی زمان، که به‌ گوێره‌ی ئاستی پێویستیه‌کانی رۆژانه‌یان، ناچارن تا گه‌شه به‌ ئاستی ده‌ربهرین و داهینانی وشه، یان وه‌رگرتنی وشه‌ بدەن، تا بتوانن ئەو پێویستیا‌نه‌یان ده‌ربهرن.

سه‌ره‌تای زستانی سالی ۱۹۸۱ ز بوو، که له بنکه‌یه‌کی پێشمه‌رگایه‌تی (نیوزه‌نگ) هه‌وه، چومه بنکه‌ی راگه‌یاندن و رادیو له گوندی (توژه‌له). هه‌رچه‌ند بو گه‌یشتنه توژه‌له به‌ پی، زۆر له شین، قوله هه‌رمی، زه‌لی و نیوزه‌نگ دوور نه‌که‌وتبوومه‌وه، به‌لام به‌ گوێره‌ی یاسا نیوده‌وله‌تییه‌کان بووايه، من سنوری نیوده‌وله‌تیم بریبوو. ئاخ‌ر توژه‌له، ده‌که‌وێته ناو ئێرانی. بنکه‌کانمان ده‌که‌وتنه به‌ریکی دی چه‌میکی قول، که له ناو گوندی جیا ده‌کردینه‌وه.

سهره‌پرای ئەمەش، كەم و زۆر لەگەڵ خەلكەكە تىكەلیمان پەيدا كردبوو. سەرەتا مندالێكى دى فېرېبوو دەهاتە لامان. كورپىكى ۱۲ سالان بوو. زمان و ئاخاوتنى زۆر پاراو بوو. تا ئەو ئاستەيه پاراو دەدوا، كە وەك كەسانى گەورە، يان بەتەمەنى دىيە نزيكەكانى شينى و قولىهەرمى و نوكان و كانى زەرد دەدوا.

نازانم هاوړپيانم بيريان لە دەم و دووى كردبووه وه يان نا، بەلام من بوخوم بەراستى پىي سەرسام بووم. باشە دەبیت خەلكى ئەم ناوچە دابراو و دوورەدەستە، چون ئەو زمانە سادە و پاراوهيان پاراستييت؟. بەرە بەرە خوم لە گەورەكانيش نزيك كردهوه و سەرنجم دەدا گەفت و لغت و دوان و زمانيان. هەستم بە لەيه كچوونىكى سەير و سەرسورپهينەر كرد، لە نيوان ئاستى دوان و زمانى مندالەكە و زمانى گەورەكان. دواى ئەوه كەوتمە تيوردبوونه وه يهكى باشتەر لەسەر ئاستى دوان و تا ئالۆزى و سادەيى بابەتەكانى قسەى پوژانەيان. دواى ماوه يەك، دياردە تالەكەم بو دەر كەوت!

خەلكى ئەم گوندە، ئاستى گەشەى زمانيان زۆر سنوردار بوو. بابەتەكانى گەفتوگوى پوژانەشيان سنوردار و دياركراو بوون. هەر بۆيەشە هەموو مندالەكانيان، كە تەمەنيان دەگەيشتە ۱۰ تا ۱۲ سالى، هەمان ئەو بابەتەنيان، ئەمەندە زۆر گوى لىببوو، ئيدى بە هەمان شيوه ئاخاوتن راهاتبوون. هەر ئەمەش بوو، كە يەكەمجار منى بە هەلەدا برد و وامزانى مندالەكانيان زمان پاراون. كەچى دواتر دەر كەوت، كە گەورەكانيش، بە ئەندازەى مندالەكانيان، وشە و دەر بېرينيان لايە. واتا زمانيان بە ئەندازەى پيوستيه كانى پوژانەيان گەشەى كردوو و هەر ئەمەندەش لە ژيانى پوژانەياندا بەكار دىنن. بە كورتى، ئاستى گەشەى زمانى هەمووان، سنوردار بوو. زمان هەر بەم ئەندازەيه گەشەى كردبوو، كە پيوستيه كانى ژيانى پوژانەيان پيوستى پىي هەبووه.

ئيدى دواى زانينى ئەم راستييه، لەجياتى سەرسامى، داخ و خەفەتم لەوه دەخوارد، كە ئەم مندالە چاوگەشانە، لە ئىستاه ئاستى گەشەى زمانيان بە بنبەست گەيشتوو. ئەمە بابەتى پيشووترم دەسەلمينيت، كە هەندىك زمانهوانى زانكوى لوندى سويد، زمانىكى زووتر نەناسراوى دابراويان دۆزيوه تەوه و ئاخيوهرانى زمانەكە، زۆر وشە و كرداريان بو ئەو دياردانە نييه، كە لە ژياناندا نەبووه.

دلنيام دواى تىپه پېوونى پتر لە چل و دوو سال بەسەر ئەم بيره وهرييه، ئىستا دىي توژەلەش وەك جارن، بە دابراوى نەماوه.

هه و النامهى كتيب

هه و النامه كيتير

دايگلوڤسيای زمان و زار له كوردی ناوهراستدا

له ژیر رۆشنای بنه رته كانی فيرگسوند

■ چه يدهر حاجی خدر

ئەم باسە، كە لە ژێر ناوئیشانی (دايگۆسيای زمان و زار لە كوردیی ناوهراستدا لە ژێر پۆشنایی بنه‌ره‌ته‌كاني فيرگسۆندا) يه، هه‌وليكه بۆ ناساندن و خستنه‌پوو و پوونكردنه‌وه‌ی جوهره دايگۆسيایه‌ك له واقیعی ئیستای كوردیی ناوهراستدا. باسه‌كه به‌سه‌ر چه‌ند سه‌رباسیكي پيوستدا دابه‌شكراوه، تياياندا بواری دايگۆسيا وه‌ك دیارده‌یه‌کی زمانی و وه‌ك بابته‌یک، كه هه‌ر له سه‌ره‌تاكاني هاتنه‌ناوه‌وه‌ی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تییه‌وه بۆته يه‌كێك له بابته‌ سه‌ره‌كییه‌كاني ئەم لقه‌ی زمانه‌وانی، پوونده‌كاته‌وه، دواتر له ژێر پۆشنایی نۆ بنه‌ره‌ته‌كه‌ی چارلس فيرگسۆندا له جیاوازییه‌كاني نیوان زمان و زار لە كوردیی ناوهراستدا ورد ده‌بیته‌وه و نمونه‌ی پيوستیشی تیدا هینراوه‌ته‌وه. له كۆتاییدا به كورته‌یه‌ك مه‌به‌ست و ئامانج و ئەنجامه‌كاني باسه‌كه خراونه‌ته‌پوو.

زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تی:

ئه‌گه‌رچی میژووی هاتنه‌ ناوه‌وه‌ی ده‌سته‌واژه یان زاراوه‌ی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تی زۆر دوور نییه و ده‌كری بۆ سه‌ره‌تاكاني نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی رابردوو بگه‌رینریته‌وه، به‌لام په‌یوه‌ستکردنی زمان به چوارچیوه كۆمه‌لایه‌تییه‌كه‌یه‌وه میژووێکی دوورتری هه‌یه، سه‌رچاوه‌كه‌ی بۆ ئه‌و گوفتار و لیکدانه‌وانه‌ی فه‌یله‌سوفه‌كان ده‌گه‌ریته‌وه، كه له باره‌ی په‌یوه‌ندیی زمان به ئاخپوه‌ران و ژینگه و چوارچیوه كۆمه‌لایه‌تییه‌كه‌یانوه ده‌یانوروژاند و له‌سه‌ری ده‌هه‌ستان.

ئه‌و گوفتاران‌ه‌ی له كۆتاییه‌كاني سه‌ده‌ی هه‌ژده و سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا له باره‌ی كه‌سایه‌تیی زمان و په‌یوه‌ندیی زمان به ئاخپوه‌رانیه‌وه له ئارادا بوون تۆوی نه‌شونماکردنی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تییان بۆ ئایینه‌ چاند. ئەم هه‌ول‌ه به زه‌قی له هه‌ناوی پۆمانسیه‌تی ئه‌ورویا و به تایبه‌تیش ئه‌لمانیا ده‌بینرێ، له‌ناو هه‌مو ئه‌مانه‌شدا بۆچوونه‌كاني هه‌مبۆلت له باره‌ی جیاوازیی كه‌سایه‌تیی زمانه‌كان و په‌یوه‌ندی به ئاخپوه‌رانیه‌وه پۆلیکی گرنگیان له‌م ره‌وته‌دا گێرا. (بروانه: هادي نهر لعیبي ۲۰۰۹ : ۱۹ - ۲۲)

سه‌ره‌تاكاني سه‌ده‌ی بیسته‌م و بلاونوونه‌وه‌ی وانه‌كاني سوسیر و ده‌رکه‌وتنی زمانه‌وانیی نوونیا‌دگه‌ری به هه‌ردوو ئاراسته ئه‌ورویا و ئەمه‌ریکییه‌كه‌یه‌وه و دواتریش هاتنه‌ناوه‌وه‌ی پێزما‌نی به‌ره‌مه‌نیان و گوێزانه‌وه، زه‌مینه‌ی ده‌رکه‌وتنی زمانه‌وانیی كۆمه‌لایه‌تییان وه‌ك لقیکی زمانه‌وانی خۆشترکرد.

بۆچوونەکانی سوسیئر به وەرچەرخانیکى میژوویى دادەنرین له په یوه سترکردنی زمان به ئاخپوهرانییه وه، چونکه زمان له دیدی ئه وه وه دیاردهیه کی کۆمه لایه تییه و ده بی له ژیر په یوه ندی به ئاخپوهرانی و هه ست و لایه نه دهرونییه کانییه وه لئی بکۆلریتته وه له راست ئه وه ی که هه موو کاریگه ریییه کانی سهر زمان له کۆمه لگا و دیارده کۆمه لایه تییه کانه وه ن. (هادی نهر لعیبه ۲۰۰۹ : ۲۵ - ۲۶)

دوا به دواى بلاونوونه وه ی وانه کانی سوسیئر له ۱۹۱۶ و دواى سى سال له مردنی له لایه ن دوو له خویندکاره کانییه وه، رپیازی بوونیا دگه ری به ههر دوو ئاراسته وه سه ره تا ئه وروپی و دواتریش ئه مه ریکی له لیکۆلینه وه زمانه وانیه کاندایه سه ره ئه م بۆچوونانه ی سوسیئر ده رکه وتن. ئه و سه ره داوانه ی زیاتر په یوه ندییان به سه ره لدانی زمانه وانیه ی کۆمه لایه تییه وه هه یه زیاتر له بوونیا دگه ریه ئه مه ریکیه که دا که وتنه ده ست تا ئه وروپییه که، چونکه ئه وان زیاتر پشتیان به جیاوازییه زمانیه کان و ئاخواتنی کۆمه لگاگان ده به ست تا ئاراسته ئه وروپییه که که پشتیان به زمانى پیوه ری به ستبوو.

بوونیا دگه ره کان بۆچوونه کانیان زیاتر له سه ره چه مکی زمانه وانیه گشتی هه لده چنی، به م پییه هه موو هه ول و جه ختکردنه وه یه کیان له سه ره چه مکی سیسته م و رۆنان و بوونیا دی زمان دارشتبوو، چونکه به لای ئه وانه وه (زمانه وانیه ده بی بۆ زمان بی و له خودی زمانیشه وه بی) (مصطفی غلفان ۲۰۱۰ : ۲۱۴) به م پییه بوونیا دگه ری زیاتر به دواى زمانه وانیه گشتیه وه بووه، زمانه وانیه گشتیش هینده بایه خیان به چوارچپوه کۆمه لایه تییه که ی زمان نه داوه و جیاوازییه هه ره سه ره کییه که ی له گه ل زمانه وانیه کۆمه لایه تی ئه وه یه، که هه موو جه ختکردنه وه و سه رنجدانیکى له چوارچپوه ی لیکۆلینه وه له بوونیا د و سیسته م و رۆنانی زمان بووه به مه به ستی روونکردنه وه و یاسا و ریزمان و خو شکردنی زه مینه یه کی له بار بۆ زمانه وانه کان تا له و رپییه وه له ئایینه دا له رووکاری په یوه ندییه کانی زمان به کۆمه لگا و چوارچپوه کۆمه لایه تییه که و کۆمه لگاوه بکۆلنه وه (هدسون ۱۹۹۰ : ۱۵) به مه ش بوونیا دگه ری تاراده یه ک وه ک زیندانی زمانى لیها تووه و زمانى له ناو جوغزی خویدا ئاخپوه.

له ناوه راستی په نجاکانی سه ده ی رابردووشدا دواى ها تنه ناوه وه ی ریزمانی به ره مه ینان و گو یزانه وه ره وتی وه سه رپیکه وتنی زمانه وانیه کۆمه لایه تی خیراتر بوو، چونکه ئه و ریزمانه نو ییه هه ره له سه ره تاوه وه ده یوست زمان، له سه ره بنه مای گه یشتن به ریزمانی گشتگیر و به پشتبه ستن به ریزمانیکى نمونه یی ئه بسترکتی گریمانیه یی و وینه یی و دوور له

چوارچیوهی کۆمه لایه تیی ئاخپوه رانییه وه لیکبدا ته وه، ئەمه ش له گه ل سروشتی کۆمه لایه تیی زماندا نایه ته وه. (قویدر شان ۲۰۱۸ : ۱۷۷)

رۆنالد وۆردهاو (wardhaugh) ئاماژه به وه هدا که زمانه وانیی کۆمه لایه تیی به رپگایه کی زانستیانه په یوه ندیی نیوان زمان و کۆمه لگا و کاریگه ری هه ر یه کیک له سه ر ئەوه دیکه لیکه داته وه. بۆ ئەمه ش باس له چوار گریمان هه کا که یه کیکیان تیروانینه که ی چۆمسکیه. چوار گریمان هه که بریتین له:

یه که میان: بوونیادی کۆمه لگا کار له بوونیادی زمان ده کا به مه ش بوونیاد یان پیکه اته ی کۆمه لایه تیی کۆمه لگا بوونیادی زمانی ده ستنیشان ده کات.

دوو ه میان: بوونیادی زمان کار له بوونیادی کۆمه لایه تیی کۆمه لگا ده کات، به مه ش بوونیادی کۆمه لایه تیی تیادا رهنگه داته وه.

سییه میان: په یوه ندیی و کاریگه ری نیوان زمان و کۆمه لگا کاریگه رییه کی ئالوگۆرییه و هه ردووکیان کار له یه ک ده که ن.

چواره میان: زمان و کۆمه لگا سه ره بخۆن و هپچ یه کیکیان کار له ئەوه ی دیکه ناکات، ئەمه بنجی له سه ر بۆچوونه کانی چۆمسکییه وه دا کوتا وه، چونکه به شیوه یه ک باسی زمان ده کات وه ک ئەوه ی بوون و بوونیادیکی ئەبستراکت و سه ره بخۆی هه بی، ئەمه ش له راستیدا به تالکردنه وه ی زمانه له ناواخنه کۆمه لایه تیه که ی. به بۆچوونی وۆردهاو ئەمه به یه کیک له و که موکورتیان ه داده نری که وه ک ره خنه یه ک له بۆچوون و ریزمانه که ی چۆمسکی ده گیری، چونکه زمان و ده ور به ره کۆمه لایه تیه که ی هه رگیز لیکدانابرین و کاریگه ری نیوانیان هه تمییه. (جون سوان و ئەوانه ی دیکه ۲۰۱۹ : ۱۳) له م روانگه وه وه ک به روودا هاتنه وه یه کی ئەم دوو ئاراسته زمانیه، زمانه وانیی کۆمه لایه تیی دوا ی هه لویزینی ئەو سه ره داوانه ی که پیشتر که وتوونه ده ست، له کوتایی په نجاکانی سه ده ی رابردوو وه بووه واقع.

سه ره لدانی زمانه وانیی کۆمه لایه تیی:

له سه ره تاکانی نیوه ی دووه می سه ده ی رابردودا، ره وتی ئەم لقه تازه یی زمانه وانیی له ژیر زاراوه ی زمانه وانیی کۆمه لایه تیه که یه رووی بوونیادگه ریدا هاته وه و که وته ری. بۆ یه که م جار زاراوه ی زمانه وانیی کۆمه لایه تیی له ۱۹۵۲ دا له چوارچیوه ی په یوه ندیه کانی نیوان ره فتاری زمانی و هه لویستی کۆمه لایه تیه که ی کاریکی (Currie) دا ده رکه وت. (جره ارد هلبش ۲۰۰۷ : ۳۵۶) هه رچه نده ئەم هه وله نه یه توانی لقه تازه که ی زمانه وانیی بخاته سه ر پی، به لام

زەمىنەى بۇ كارەكانى چارلس فيرگسون و هايمس و لاڤوڤ و دواتریش كۆنفرانسەكەى ناوهراستى شەستەكان خۆشكرد، كە لە ژيەر ناوونيشانى زمانەوانىي كۆمەلايەتيدا لە زانكۆى كالفورنيا بەسترا، ئىدى لەو كات بە دواوہ زمانەوانىي كۆمەلايەتى وەك لقىكى تازەى زمانەوانى بۇ ليكۆلینەوہ لە زمان لە چوارچيۆەى پەيوەندىيەكانى بە كۆمەلگاوہ كەوتە سەر پيى خۆى. پاساوى ھەرە سەرەكى لە بەرووداھاتنەوہى بوونىادگەرى و بەرھەمەينان و گويزانەوہ و خۆجياكردنەوہ وەك لقىكى زمانەوانى لەوہدا سەرچاوەدەگرى، كە ئەگەر زمان دياردەيەكى كۆمەلايەتى بى وەك بوونىادگەرەكان ئاماژەى پى دەدەن ئەوا لۆژىكى نىيە لە ناو چوارچيۆە كۆمەلايەتییەكە و ھەلوئىستى كۆمەلايەتییە ئاخىوہرانىيەوہ لىي نەكۆلریتەوہ. واتە دەكرى زمان بە جياكردنەوہ و دوور لە ئاخىوہرانىيەوہ لىي بكۆلریتەوہ بەلام ئەو كات ليكۆلینەوہكە زياتر لە رۆنان و سىستەم و زمان و لايەنە تيۆرييەكەى دەبى، ئەمەش ناكردە چونكە لايەن يان ديويكى زمان ئاخىوہرانىيەتى، بۆيە ليكۆلینەوہ لە زمان لە روانگەى زمانەوانىي كۆمەلايەتییەوہ ھەميشە ليكۆلینەوہيەكى كارەكى پيويستە.

بەپيى ئەوہى زمانەوانىي كۆمەلايەتى لە پەيوەندىيەكانى زمان بە كۆمەلگاوہ دەكۆلریتەوہ بۆيە ھەرچى پەيوەندىي بە چوارچيۆە كۆمەلايەتییەكەى زمانەوہ ھەيە دەبیتە بوارى ليكۆلینەوہكانى زمانەوانىي كۆمەلايەتى. لەم روانگەوہ زمانەوانىي كۆمەلايەتى بە دواى ئەركە كۆمەلايەتییەكانى زمانەوہ دەكەوئ ھەر لە جياوازييە كۆمەلايەتییەكانەوہ لە رپى رەگەزەوہ بگرە تا دەگاتە تەمەن، چين و تووژ و دەستە كۆمەلايەتییەكان، ئاستى خوئندەوارى و پيشەيى و ھەمەلايەنەى ئاخىوہران و زار و زمان و پلان و چاكسازيى زمانى و..... تد و ھەموو رپووكارە جياوازەكانى كۆمەلايەتییە كۆمەلگا كە وەك رپووكارىك بە زمانى ئاخىوہرانەوہ ديارە.

زمانەوانىي كۆمەلايەتى زمان وەك كوردەيەكى كۆمەلايەتى ليكدەداتەوہ بۇ ئەمەش جەخت لەسەر كاريگەرىي كۆمەلگا بەسەر زمانەوہ لە سى ئاست يان پايدە دەبينیتەوہ:
يەكەمیان: لەسەر ئاستى بەكارھينانى زمان لە چوارچيۆە كۆمەلايەتییەكەدا، كە ھەموو پەيام و ئاخاوتنىك لەو چوارچيۆە كۆمەلايەتییەدا ليكدەدریتەوہ كە تيايدا دەردەكەوئ، بەمەش ناسنامەى پەيامەكە لە ئاخىوہرانىيەوہ دى.

دووہمیان: لەسەر ئاستى پايدەى كۆمەلايەتییەوہ، كە وەك جوغز و بۆتەيەك ھەمو كوردەيەكى زمانى لەخۆدەگرى.

سپيەمیان: پايدەى پيشەيى، كە دەروازەيەكى فەرھەنگيە بۇ وشە و دەستەواژەكان. (قويدر

دایگلوڤسیا وهك سهره تاكانی سهره لدانی زمانه وانیی كومه لایه تی:

هیشتا زمانه وانیی كومه لایه تی وهك لقیکی تازه ی زمانه وانی به ته واوی وه سه ری نه كه وتبوو، له كوتایی په نجاكانی سه ده ی رابردوودا و ریک له ۱۹۵۹ دا، چارلس فیترگسون (Charles Ferguson) كه شیکردنه وه و لیكدانه وه و جیاكردنه وه ی ئەم بابته ی سنوری زمانه وانیی كومه لایه تی ده خریتته پال، به لیکولینه وه یه كه، كه له ژماره ۱۵ ی گوڤاری (word) دا بلاو كراوه ته وه، چوارچیوه ی گشتیی ئەم دیارده و بابته زمانییه ی له میانه ی چهند بنه ره تیكدادارشت.

به پیی لیكدانه وه كه ی فیترگسون له هه موو كومه لگایه کی زمانیدا، ئاخپوه ران له ژیر کاریگه ریی بارو دوخی جیاوازا، دوو یان زیاتر له دوو شیوه ئاخاوتنی هه مان زمان به كارد هینن، شیوه یه کیان وهك شیوه ی فه رمیی زمانه كه و ئەوه ی دیکه شیان وهك شیوه ئاخاوتنی ناوچه یی، كه ده كری یه كه میان به شیوه ی ستانداردی هه ر زمانیک كه نوینه رایه تی فه رمیی زمانه كه ده كا و ئەوه ی دیکه شیان به بنزاره كان دابنیین.

رهنگه ئەم بۆچوونه ی فیترگسون له وه وه هاتبی كه وه کیه کی له به كارهیانی زمانیی دیار كراودا له چوارچیوه یه کی كومه لایه تییدا کاریکی ناكرده، ئەمهش به هوی ئەو گورانكاریی خیرایانه ی به دریزی رۆژگار به سه ر زماندا دین و ده چن.

له م رووه وه دوو گورانکاری ده میشته له به رچاون:

یه كه میان: گورانكارییی کی میژوویییه كه به دریزی رۆژگار به سه ر زماندا دی.
دووه میشیان: گورانكارییی کی هاوكات و هاوده مییه، كه خوی له جیاوازیی به كارهیانی زمانیدا له كومه لگایه كه وه بۆ كومه لگایه کی دیکه ده بینیتته وه. (محمد عقیف الدین دمیاپی ۲۰۱۷: ۷۱)

ئەو گورانكارییی به رده وامه وای كردووه كه له زۆربه ی كومه لگاكاندا دوو ئاستی به كارهیانی زمان ببینرین. هۆكاری سه ره كیش له وه ی كه زمانه وانه كان دایگلوڤسیای زمانی له چوارچیوه ی زمانه وانیی كومه لایه تییدا لیكدانه وه ئەوه یه، كه به دیارده یه کی كومه لایه تی دایده نین و هه موو دیارده یه کی كومه لایه تییش کاریگه ریییه كه ی له كومه لگادا به رووكاری زمانه وه به زهقی ده رده كه وی، به تایبه تی دایگلوڤسیا كه كه توارییی جوگرافییه و له سه ر نه خشه و تۆبۆگرافیایی زمان له چوارچیوه ی كومه لگادا به ته واوی ده رده كه وی، به مهش به هه وی جیاوازیی شوین و کاریگه ریی به سه ر دابه شنوونی دانیشتوانه وه، ده ركه وتنی

هه‌مه‌جۆری له زمانی ئاخیوه‌رانی ته‌نانه‌ت ناو کۆمه‌لگایه‌کی زمانیشدا کاریکی ئاسایی و بینراو و سه‌لمینراوه. (سمیر شریف استیتیة ۲۰۰۸: ۶۶۶ - ۶۶۷)

دایگلوسیا (Diglossia) وشه‌یه‌کی گریکییه و له دوو که‌رت پیکهاتوووه (di + glossa) و واتای دوو زمان دهدا (صافیة زفنگی ۲۰۲۲: ۱۶۸) به‌هه‌مان شیوه واتای زاراوه‌یه‌که‌شی له چوارچیوه‌ی زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تیدا وه‌ک فیرگسۆن لیکیداوه‌ته‌وه دۆخیکی زمانی جیگیره و بریتییه له‌وه‌ی زمانیک له چوارچیوه‌ی کۆمه‌لگادا به‌ دوو شیوه له لایه‌ن ئاخیوه‌رانییه‌وه به‌کاربه‌ینری، هه‌ر شیوه‌یه‌کیان له کات و دۆخیکی دیاریکراوی خۆیدا، یه‌کیکیان فه‌رمییه و نوینه‌رایه‌تییه‌ی زمانه‌که ده‌کا، ئه‌وه‌ی دیکه‌شیان ناوچه‌یه‌یه و بوونه کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی زمانی تیدا به‌رجه‌سته‌یه.

سه‌ره‌تاکانی به‌کاره‌ینانی ئه‌م زاراوه‌یه له بواری زمانه‌وانیدا، زۆر پون نییه هه‌یانه ده‌لین له (Diglossie) ی فه‌ره‌نسییه‌وه وه‌رگیراوه، که ولیه‌م مارکیز (Marcais) ی زمانه‌وانی فه‌ره‌نسی پێشتر به‌کاره‌یناوه (رالف فاسولد ۲۰۰۰: ۵۷) هه‌شه ئه‌مه ره‌تده‌کاته‌وه و پێی وایه بۆ (Psichari) ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی ئه‌نتوان مییه (۱۸۸۶ - ۱۹۳۶) ی فه‌ره‌نسی له ۱۹۱۷ دا به‌کاره‌یناوه ئیدی به‌ ته‌واوی بلا‌بوته‌وه. (عبدالقادر الفاسی الفه‌ری ۲۰۱۳: ۲۰) له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا سه‌رچاوه‌کان فیرگسۆن به‌ یه‌کیک له‌وه‌ که‌سانه داده‌نین که دایگلوسیای وه‌ک بابته و بواریکی زمانه‌وانیی به‌کاره‌یناوه، که زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر بوونیا‌دراوه.

دایگلوسیا له نیوان زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی و زمانه‌وانیی ده‌رونی:

دوا‌ی فیرگسۆن، به‌ حوکمی ئه‌وه‌ی زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی که‌وته سه‌ر پێی خۆی و چوارچیوه‌که‌ی فراوانتر بوو و بابته‌ی دیکه‌ی گه‌رته‌وه، جۆشوا فیشمان له ۱۹۶۷ دا بازنه‌ی هه‌مک و تیگه‌یشتن له دایگلوسیای زمانی، به‌ جیاکردنه‌وه‌ی له دوانه‌ی زمانی (Bilin-gualism) فراوانترکرد. له‌م باره‌وه ئاماژه‌ی به‌وه داوه، که دوانه‌ی زمانی ئه‌و بواره‌یه که ده‌روناسه‌کان و زمانه‌وانیی ده‌روونی (ده‌روزمانی) لێی ده‌کۆلپه‌ته‌وه، چونکه بریتییه له تواناداری ئاخیوه‌ر له به‌کاره‌ینانی زیاتر له یه‌ک زمان، له کاتیکدا دایگلوسیای زمانی ئه‌و بواره‌یه که کۆمه‌لناسه‌کان و زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تی (کۆزمانه‌وانی) لێی ده‌کۆلپه‌ته‌وه، به‌پێی ئه‌وه‌ی بریتییه له به‌کاره‌ینانی دوو شیوه‌ی هه‌مان زمان له کۆمه‌لگادا. (رالف فاسولد ۲۰۰۰: ۶۷)

هۆكاری هه ره سه ره كی له وه دا بۆ ئه وه ده گه پریته وه، كه بواری یه كه میان (واته: دووانه ی زمانی) بۆیه به زمانه وانیهی دهروونیه وه په یوه سته چونكه به كارهیتهانی دوو زمانه له یهك كات و له یهك كۆمه لگادا، ئه مه زیاتر له حاله تیهی دهروونیه وه دی نهك كۆمه لایه تیه وه به پیچه وانیهی دووه میان (واته: دایگلوسیا) كه له چوارچیوهیه کی كۆمه لایه تیه دایه و تابه ته به خودی كۆمه لگاكه خویه وه.

بنه پته كانی جیاوازیی زمان و زار له لای فیرگسون:

فیرگسون له لیکۆلینه وه كه یدا دوو شیوه كه ی زمانی به شیوه ی بهرز و شیوه ی نزم به كارهیته وه، به شیوه یهك كه بۆ شیوه بهرز كه هیما ی (H) ی له وشه ی (High) ه وه خواستوه و بۆ شیوه نزم كه ش هیما ی (L) ی له وشه ی (LOW) وه خواستوه. (بۆ ته وای بنه پته كان بروانه: Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۲۵ - ۳۴۰) له راستیدا ئه م ده ستینیشانكر دنه ی فیرگسون بنه پته تیهی لۆژیکی هیه به وه ی كه له هه موو زمانیک جیاوازییهك له نیوان ئه و شیوه یه ی ئاخیه وهرانی پی ده ئاخفن و ئه و شیوه یه ی پیی ده نووسن ده بینری.

له لیکۆلینه وه كه یدا نۆ بنه پته ی بۆ ئه و بواری و چوارچیوهیه ی كه زمانی وهك شیوه ی بهرز و زاری وهك شیوه ی نزمی زمانه كه تیدا به كاردی، خستوته پرو، بۆ هه ر یهك كه له و بنه پته تانه ش نمونه ی هیته وه وه. نۆ بنه پته كه بریتین له:

۱ - ئه رك (Function):

له بنه پته هه ره سه ره كیه كانی دایگلوسیای زمانه، ئه م سیما جیاواز و سه ره كیه ی بنه پته كه له وه وه سه رچاوه ی گرتوه، كه ئیمه كاتیک له به رانه ر دوو ئاست یان دوو شیوه به كارهیتهانی هه مان زماندا ده وه ستین، جیاكر دنه وه كه له سه ر بنه ما ی ئه ركی هه ر یهك كه له م دوو شیوه و ئاسته ی زمانه وه دی. هه ر وهك پیشتتر ئاماژه ی پی درا. ئه م دیارده زمانیه له زۆربه ی زمانه كانی جیه اندا هیه و به رچاوه، بۆ نمونه: له چوارچیوه ی زمانی عه پهبیدا ئه و زمانه ی عه رهب پیی ده نووسی و له قورپانه وه سه رچاوه ی گرتوه شیوه ی به رزی زمانه كه یه، له به رانه ردا هه موو شیوه كانی دیکه ی ئاخوتن كه عه رهب پیی ده دوین شیوه ی نزمی زمانه كه یانه. له یۆنانیشدا هه ر وایه، شیوه به رزه كه پیی ده گوتری (كاتاریفوسا) كه واتای خاوین

و بینگهرد دهدا و هه‌ندیک سیمای یونانی کۆنی تیدا ماوه و به‌رجه‌سته‌یه، شیوه نزمه‌که‌شی پیی ده‌گوتری (دیمۆتیکا). له کانتۆنه ئە‌لمانیزمانه‌کانی سویسپراش ئە‌لمانی پیوه‌ری شیوه‌ی به‌رزه‌که‌یه و دیالیکته‌کانی دیکه‌ی ئاخاوتنی خه‌لکی ئە‌لمانیزمان شیوه نزمه‌که‌ی زمانه‌که‌ن.

که ده‌گوتری جیا‌کردنه‌وه‌ی ئە‌م دوو شیوه له زمان واته‌ئو سنور و بواره‌ی که هه‌ر یه‌کیک له‌م شیوانه‌ تیایدا به‌رجه‌سته‌ ده‌بن، واته‌ بواریک که شیوه نزمه‌که‌ی تیدا به‌کاردی نابێ به شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان ببه‌زینری، به‌مه‌ش هه‌موو بواریک له به‌رانبه‌ر ئاست و شیوه‌یه‌کی زمانه‌که‌دا تابۆیه‌که‌ ده‌سه‌پینی. له‌م پرووه‌هه‌ فیرگسۆن ئاماژه به‌وه‌ دهدا، که به‌کاره‌ینانی هه‌ر شیوه‌یه‌که‌ له‌ شوینی شیوه‌که‌ی دیکه‌ له‌ بوونی تابۆیه‌که‌دا ده‌بیته‌ مایه‌ی پیکه‌نین، چونکه‌ نا‌کرێ که‌سیک زمان و ئاخاوتن و ده‌سته‌واژه‌کانی ناو بواریک له‌ بواره‌که‌ی دیکه‌دا به‌کاربه‌ینی، ته‌نانه‌ت له‌ هه‌ندیک له‌ ده‌وله‌ته‌ عه‌ره‌بیه‌کاندا به‌کاره‌ینانی شیوه‌ی نزم له‌ دواناوه‌ندییه‌کان به‌ره‌و سه‌روتر له‌ مامۆستا‌کان قه‌ده‌غه‌کراوه، مه‌گه‌ر ته‌نیا بۆ رافه‌کردنی تیگه‌یشتنه‌ قورسه‌کان نه‌بێ. له‌ باره‌ی شیعریشه‌وه، فیرگسۆن ئاماژه‌ی به‌وه‌ داوه، که ئە‌گه‌رچی له‌ هه‌ندیک له‌ کۆمه‌لگا‌کاندا شیعری به‌ زمانی نزم باوه‌ و له‌ هه‌ندیک‌یشیاندا به‌ هه‌ر دوو شیوه، به‌لام له‌گه‌ڵ ئە‌وه‌شدا له‌ زۆربه‌ی کۆمه‌لگا‌کاندا پیویسته‌ شیعری هه‌ر به‌ شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان بنووسری.

فیرگسۆن له‌ خسته‌یه‌که‌دا هه‌ندیک له‌م بواران‌ه‌ی ده‌ست‌نیشان‌کردوه، که پیویسته‌ کامه‌ شیوه‌ی زمانه‌که‌ تیایدا به‌کاربێ، بۆ نمونه:

موحازه‌رپاته‌کانی زانکۆ، نامه‌ که‌سییه‌کان، لیدوانه‌ فه‌رمی و سیاسیه‌کانی ناو دامه‌زراوه‌ فه‌رمی و بالاکانی ولات، مه‌راسیمی ناو په‌رستگا‌کان و وه‌عزی مزگه‌وته‌کان، هه‌وال و ده‌نگوباسی ناو که‌ناله‌کانی راگه‌یاندن به‌ هه‌موو جووره‌کانیه‌وه، وتار و سه‌روتاره‌کانی گو‌فار و رۆژنامه‌ و بلاو‌کراوه‌کان و کۆمیتتی وینه‌کان، چاپه‌مه‌نی و شیعری و .... تد له‌و بواران‌ه‌ن که فیرگسۆن پیی وایه‌ ده‌بێ به‌ شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان بنووسری.

له‌ به‌رانبه‌ردا ئە‌ده‌بیاتی میلی و فۆلکلۆری، ئاخاوتنی نیوان براده‌ران، مال و خیزان، بازار و دوکان، شاگردی چاپه‌خانه‌ و خواردن‌گا‌کان و ته‌مسلییه‌کان و .... تد له‌و بواران‌ه‌ن که پیویسته‌ ئاخاوتن و نووسین تیا‌یاندا به‌ شیوه نزمه‌که‌ی زمان بێ.

ئەم بوارانەى فېرگسۆن ئاماژەى پى داون، بەر سى سەرنج دەكەون:

يەكەمیان: رەنگە ئەم دياركردنە لە كۆمەلگايەكەوہ بۆ كۆمەلگايەكى ديكە جياوازى تىبىكەوئى، بۆ نمونە لە كوردەواريدا خوتبەى ھەينيان زياتر بەشيۆەى نزم باوترە تا شيۆە بەرزەكەى.

دووھەمیان: كات و شوين كاريگەرى لەم دەستنيشانكردنەنە دەكا و بەپيى سەردەم دەگۆرى، ھەر ئەو نمونەيەى پيشەوہ كە ھيناومانەتەوہ زۆر بەرچاوہ، كە لە خوتبەيەكى سەردەمى كۆندا و بەتايبەتى لە گوندەكان رەنگە ئايەتيكى قورئان ئەگەر بە زمانى ئاسايى خەلكەكە شينەكرابيتەوہ تيگەيشتن لىي زەحمەت بووہ، كە چى ئىستا ھەندىك لە مامۆستاكان شيۆە باوہ فەرميەكەى كوردىي ناوہراست بەكاردەھيئن، چونكە كات و شوين گۆراوہ.

سپيەمیان: ھەندىك بوار ھەر خۆيان دوو سەرەن، بۆ نمونە لە كوردەواريدا گۆرانى لە كامە شيعر و ھەرگيرابى، بەر ئەو بوارە دەكەوئى، شيعرى كلاسايكى ھەميشە بە شيۆە بەرزەكە بووہ ھەر بۆيەش گويگرەكانى تارادەيەك لە گويگرى جۆرەكانى ديكە كەمترە، چونكە شيعرى كلاسايك ھەر خۆى بۆ دەستەبژيرىك نووسراوہ، بەلام گۆرانى فۆلكلورى و بەيت و لاوك و ھەيران و سەردولكە و لايلايە و لاواندەوہ و شينگيران و ... تد شيۆەى نزمى زمانەكەيان تيدا بالادەستە.

۲- پاىە (Prestige)

لە روانگەى فېرگسۆنەوہ ئاخيوەرانى ئەو كۆمەلگايانەى، كە دايلگۆسيان تيدا بە زەقى ديارە، لە روى پاىە و ريزەوہ ھەميشە بە دواى ئەو ھەوہن كە شيۆە بەرزەكەى زمانەكەيان بەكاربەيئن، چونكە بە لاي ئەوانەوہ شيۆە بەرزەكە لە روى پاىەوہ بەرزتر و لۆژيكتير و راستترە لە شيۆە نزمەكەى زمانەكەيان، تەنانەت ھەندىك لە رۆشنبييرانى ەرەب بە لايانەوہ كەموكورتى و نەنگيە كە شيۆە نزمەكەى زمانەكەيان بەكاربەيئن لە كاتيكا بەبەردەوامى لە ئاخوتنى رۆژانەى خوياندا ھەر شيۆە نزمەكە بەكاردەھيئن، فېرگسۆن ئەم دياردە بە خۆھەلخەتاندن (self - deception) دادەنى. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۰)

ئەم بنەپەتەى جياكردنەوہى دوو شيۆەكەى زمان تەنانەت بۆتە ھەلويستىكى ھەروونى و سەرچاوەكانى بوارى زمانەوانىي كۆمەلايەتى ئەو ھيان ليكداوہتەوہ كە زۆر جار ئەو ھەلويستەى ئاخيوەر تبيدەكەوئى بەتەواوى ھەست بەو ھەلويست يان حالەتە ھەروونىيە

دهکری، بۆ نمونه: گفتوگۆی ناو بازنه‌ی براده‌رایه‌تی ره‌نگه به ته‌واوی به شیوه‌ی نزمی زمانه‌که به‌پیره‌بچی، به‌لام له ده‌روه‌ی بازنه‌که به گۆرانی واقع و هه‌لو‌یسته‌که به‌کاره‌یتانی زمانه‌که‌ش ده‌گۆرئ، ئەم دیارده له زمانه‌وانیی کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌کری به‌ر چه‌مکی هه‌لو‌یستی زمانی (Linguistic Situation) بکه‌وی.

۳- میراتی ئەدهبی (Literary heritage):

له زۆربه‌ی کۆمه‌لگاکاندا میراتیکی زۆری ئەدهبی به شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمانی کۆمه‌لگاکه نووسراوه، که مایه‌ی ریز و پیزانین و شانازی پیوه‌کردنیکی زۆری ئاخپوه‌رانی زمانه‌که و تاکه‌کانی کۆمه‌لگایه. چ له رابردوو و چ له کاتی ئیستایی زمانیشدا به‌شی هه‌ره زۆری ده‌ده‌بیاتی نه‌ته‌وه‌یی به شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمانی کۆمه‌لگاکان ده‌نووسری. (Charles Fer- guson ۱۹۵۹: ۳۳۰ - ۳۳۱)

له ئەده‌بیاتی کوردیدا ئەمه دوو سه‌ره‌یه، چونکه ئەده‌بیاتی کوردیی به‌سه‌ر سی جۆر دابه‌شبووه: ۱- ئەده‌بیاتی فۆلکلۆری ۲- ئەده‌بیاتی میلی ۳- ئەده‌بیاتی کلاسیکی و رۆمانسی و .... تد.

هه‌ر یه‌که له ئەده‌بیاتی فۆلکلۆری و میلی تا راده‌یه‌کی زۆر به پێوانه‌که‌ی فیرگسۆن بی به شیوه‌ی نزمه‌که‌ی زمانی کوردی نووسراون، له به‌رانبه‌ریشدا ئەده‌بیاته‌کانی دیکه به شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمانی کوردی نووسراون. جیاوازی هه‌ره سه‌ره‌کی له نیوان ئەو شیوانه‌ی ئەده‌بیاتی کوردی به تایبه‌تی له به‌رانبه‌ر ئەده‌بیاتی کلاسیکیدا زمان و ئەو جۆره زمانه بووه که پێی نووسراوه. به‌م پێیه له ئەده‌بیاتی کوردیشدا ئەده‌ب ته‌نیا فۆلکلۆر و میلییه‌که‌ی نه‌بی ئەوه‌ی دیکه‌یان به شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمان نووسراوه.

۴- وه‌رگرتن/ فیرنووینی زمان (Acquisition)

وه‌رگرتن و فیربوونی زمان له ڕوو و ڕووکاره هه‌ره دیار و زه‌قه‌کانی دایگۆسیایه له نیوان زار و زماندا، چونکه هه‌نگاوی یه‌که‌می وه‌رگرتنی زمانی دایک به زار ده‌ستپێده‌کا. گه‌وره‌کان هه‌میشه به شیوه‌ی نزمی زمانه‌که‌یان، که زار یان شیوه ئاخاوتنی ناو کۆمه‌لگاکه‌ی خۆیان، مندال په‌روه‌رده‌که‌ن و به پێچه‌وانه‌شه‌وه هه‌ر راسته به‌وه‌ی مندال سه‌ره‌تا شیوه ئاخاوتنی ناو خیزان و کۆمه‌لگا وه‌ک زمانی دایک وه‌رده‌گری، له هه‌مان کاتدا مندال هه‌ر به‌و زاره یان شیوه ئاخاوتنه په‌یوه‌ندییه‌کانی له نیوان خیزان و ده‌ورو به‌ردا ریکده‌خا و

پاییده‌کا. وهک فیڤرگسۆن ئاماژهی پئی داوه ئەمه ڤیگای سروشتیی وەرگرتنی زمانه له لای مندالدا. دواتر مندال له ڤی خویندن و هۆیه‌کانی فیڤرکردن و په‌روه‌ده‌وه به شیوهی به‌رزى زمانه‌کهی ئاشناده‌بی.

به‌م پێیه مندال ته‌نانه‌ت ڤی‌زمانی زمانه‌که‌شى هه‌ر له ڤی شیوه ئاخاوتنه نزمه‌که‌وه وهرده‌گرئ و به‌کارده‌هینی. ئەمه دوو کاریگه‌ریی ده‌بی: (ڤالف فاسولد ۲۰۰۰: ۶۱ - ۶۲) **یه‌که‌میان:** ئەو مندالانه‌ی که له قۆناغیکی زووی وهک سه‌ره‌تایی و بنه‌په‌تییه‌وه واز له خویندن‌گا ده‌هینن زۆر به زه‌حمه‌ت ده‌توانن شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یاندا زالبن و تارپاده‌یه‌ک شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یان بۆ ئەوان نامۆیه. ئەمه به زه‌قی به شیوازی ئاخاوتنی نه‌خوینده‌واره‌کانه‌وه دیاره.

دووهمیان: ئەوانه‌ش که له ڤی خویندن‌گا و خویندنه‌وه فیڤری شیوهی به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یان ده‌بن، هینده‌ی شیوه نزمه‌که‌ی نزمه‌که‌یان تیايدا سه‌رکه‌وتوو و توانادار نین، په‌نگه هۆکاری سه‌ره‌کی له‌مه‌دا بۆ ئەوه بگه‌ریته‌وه، که ئەوان شیوه نزمه‌که‌ی زمانه‌که‌یان وهک زمانی دایک له خیزان و باوانه‌وه وهرگرتوو و پئی گۆشکراون و هه‌میشه له ئاخاوتنی ڤۆژانه‌ی نیوان خویاندا به‌کاریده‌هینن، به‌لام شیوه به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌یان له ڤی خویندن‌ی ڤی‌زمان و له‌به‌رکردنی یاساکانی زمانه‌وه وهرگرتوو هاوشیوهی خویندن و وهرگرتنی هه‌ر زمانیکی دیکه له ڤی په‌یره‌و و ڤروگرامی خویندن‌گا‌کانه‌وه، هه‌ر بۆیه‌ش له‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که دایگلو‌سیای زمانی به‌ته‌واوی تیدا زه‌ق و دیاره زۆر له ئاخیه‌وران پێیان وایه ئاخاوتن به‌و شیوهی ئەوان پئی گۆش و فیڤرکراون به‌قه‌د زمانی ناو کتیب و ڤۆژنامه و چاپه‌مه‌نییه‌کان، که شیوه فه‌رمییه‌که‌یه، قورس نییه، په‌نگه به لای ئەوانه‌وه ئەوه بی که زمانی ئەوان هیچ یاسا و ده‌ستور و ڤی‌زمانیکی وای تیدا نییه، ئەمه‌ی ئەوان ده‌یلین له هه‌ستیکی لاشعورییه‌وه‌یه، بۆیه‌ش ڤی‌زمان یه‌کیکه له وانه قورس و چه‌ت (له‌مپه‌ر/ ئاسته‌نگ) ه‌کانی به‌رده‌م خویندکار له خویندن‌گادا و چونه‌وه سه‌ر شیوهی نزمه‌که‌ی زمان بیتواناییه له ئاستی شیوه به‌رزه‌که‌یدا.

۵- پێوانه‌یی و به‌ستانداردکردن (Standardization) :

شیوه به‌رزه‌که‌ی زمان له راست شیوه نزمه‌که‌یدا، هه‌میشه پشت ئەستوره به‌چه‌نده‌ها سه‌رچاوه و لیکۆلینه‌وه و کتیبی تاییه‌ته‌وه له باره‌ی فه‌ره‌ه‌نگسازى، ڤی‌زمان، فۆنۆلۆژى، شیوازی گۆکردن و راستنوو‌سى و ... تد، که هه‌موویان له‌سه‌ر بنه‌ما و بنه‌په‌تی شیوه

بهرزه‌که‌ی زمان نووسراون و دانراون (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۱ - ۳۳۲) به‌شیوه‌یه‌ک که ئەمه له چوارچیوه‌ی شیوه‌نزمه‌که‌ی زماندا نابینین، خو ئەگەر هه‌شبن ئەوا له چوارچیوه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی زمانه‌وانی زیاتر نین و بو پیوه پابه‌ندبوون نین. به‌مه‌ش شیوه‌ی به‌رزه‌که‌ی زمان هه‌میشه شیوه‌یه‌کی پیوه‌ریبه و ده‌بیته ته‌رازوی کیشان و قالب و بوته‌ی له قالبانی هه‌موو نووسین و چاپه‌مهنی و بلاوکراوه و سه‌رچاوه و رۆژنامه و گوڤار و..... بواره هه‌مه‌جۆره‌کانی دیکه.

۶- جیگیری (Stability) :

ره‌نگه گومان بکری به‌وه‌ی که دایگۆسیا له زماندا جیگیر نییه و زوو کالده‌بیته‌وه و وای لی دئ هه‌ست به جیاوازییه‌که نه‌کری، به‌لام له راستیدا دایگۆسیای زمان به دیارده‌یه‌کی جیگیر داده‌نری، ته‌نانه‌ت حاله‌تی وا هه‌بووه بو چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک درێژه‌ی کیشاوه، له هه‌مان کاتدا بوونی دیارده‌که‌ش به ئەرینی زانراوه، چونکه ده‌بیته هۆکاریک بو پارێزگاریکردن له زیاتر له شیوه‌یه‌کی زمانه‌که. ره‌نگه ئەمه له‌سه‌ر چۆنیه‌تی پیناسه‌کردن و تیروانینی ئیمه بو دایگۆسیا بوه‌ستی. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۲)

له راستیدا به ده‌گه‌من وایه ئەو شیوه‌یه‌ی که فیرگسۆن به به‌رز ناویبردوه وه‌ک زمانی دایک وه‌رگیرایی، به‌لکو هه‌میشه له رپی فیرکردن و چوارچیوه‌ی بازنه‌ی رۆشنییری کۆمه‌لگاوه‌وه وه‌رده‌گیری، واته ئاخپوهر وه‌ریناگری به‌لکو فیریده‌بی، بۆیه‌ش وه‌ک (Florian Coulmas) بۆی چووه، دایگۆسیا له به‌هاوته‌ریبیریکردنی شیوه‌ی زگماکییه‌که‌ی زمان که ئاخپوهر وه‌ک زمانی دایک وه‌ریده‌گری و شیوه‌ی فه‌رمییه‌که‌ی زمان ده‌روا و ده‌مینیتته‌وه. (عبدالقادر الفاسي الفهري ۲۰۱۳: ۲۱) به‌م پێیه دایگۆسیا تاراده‌یه‌کی زۆر دیارده‌یه‌کی زمانی جیگیر و به‌رده‌وامه، به‌لام ده‌کری له نیوان توخی و کالیدا بچی و بی.

رێگایه‌کی سه‌ره‌کی له خاوکردنه‌وه‌ی جیاوازییه‌که‌دا له‌وه‌دا ده‌بینریتته‌وه که تیکه‌له‌یه‌کی زمانی له نیوان هه‌ر دوو شیوه‌که‌دا به‌رجه‌سته‌بکری و ده‌قگیری به‌تایبه‌تی له هه‌ندیک رپوه‌وه. بو ئەمه هاوکیشیه‌که هه‌یه بریتیه‌یه له‌وه‌ی که ئاسایی و رپپیدراوه له کاتی ئاخواتن به شیوه‌ی نزمه‌که‌ی زمان وشه‌ له وشه‌دانی شیوه‌ی به‌رزه‌که رابکیشری و وه‌رگیری، به‌لام پێچه‌وانه‌که‌ی هینده رێگاییدراو نییه، هه‌رچه‌نده رپویداوه و رپووشده‌دا. (رالف فاسولد

۷- ریزمان (Grammar) :

ئه‌گه‌رچی دایگلووسیای زمان له نیوان هه‌ر دوو شیوه‌که‌ی زماندا هه‌ر له هه‌مان زماندایه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا له‌رووی ریزمانه‌وه و به‌وردبوونه‌وه له‌ریزمانی هه‌ر دوو شیوه‌که‌وه دهرده‌که‌وی، که‌ئه‌مه‌وا نییه، به‌لکو تاراده‌یه‌ک و له‌چه‌ند پروویکه‌وه جیاوازن، به‌شیوه‌یه‌ک فی‌رگسۆن پیی وایه‌ریزمان له‌جیاوازییه‌هه‌ره‌زه‌ق و دیاره‌کانی جیاوازیی نیوان زار و زمانن، چونکه‌شیوه‌به‌رزه‌که‌ی زمان هه‌ندی‌ک حاله‌تی ریزمانیی تایبته‌به‌ناو و کار هه‌یه‌له‌شیوه‌نزمه‌که‌دا نایبینن. له‌مه‌دا نمونه‌ی به‌عه‌رهبی هیئاوه‌ته‌وه، که‌له‌شیوه‌به‌رزه‌که‌یان فه‌رمییه‌که‌ی ئه‌و زمانه‌دا، که‌به‌(الفصحی) رپویشتوو، سه‌ی حاله‌تی ریزمانی تایبته‌به‌ناو هه‌یه‌به‌گیره‌کی پاشگره‌وه‌نیشانه‌کراون، به‌لام ئه‌مه‌له‌زاره‌کانیدا نییه. به‌م پینیه‌به‌پیی لیکدانه‌وه‌کانی فی‌رگسۆن بی‌ریزمانی شیوه‌نزمه‌که‌ی زمان هه‌میشه‌له‌ریزمانی شیوه‌به‌رزه‌که‌ی زمانه‌که‌ئاسانتره. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۳-۳۳۴)

له‌زمانی کوردیشدا ئه‌گه‌ر شیوه‌باو و فه‌رمییه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راست له‌گه‌ل بنزاره‌کانیدا به‌راوردبکه‌ین ئه‌م راستیییه‌باشتر پوونده‌بیته‌وه، بۆ نمونه: شیوه‌باوه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راست که‌به‌دریژایی دووسه‌د سالی رابردوو هه‌میشه‌به‌ره‌وپیشچوو و له‌گه‌ل به‌ره‌وپیشچوونیشیدا ده‌قیگرتوو، له‌باری ئیستایدا زۆر شتی تیدا نه‌ماوه کالبۆته‌وه که‌له‌بنزاره‌کانیدا هه‌یه، هه‌ر له‌دۆخه‌کانی بکه‌ر و به‌رکارییه‌وه بگره‌تا ده‌گاته‌نیشانه‌کانی ره‌گه‌ز و دۆخی ئیرگه‌تیف و... تد.

ریککه‌وتن (Agreement) ی کار و جیناو له‌کوردیدا یه‌کیکه‌له‌و بوارانیه‌ی که‌زۆر جار هی شیوه‌نزمه‌که‌ی زمانه‌هینراوته‌ناو شیوه‌باوه‌که‌وه. بۆ نمونه:

وه‌ک له‌هیلاکارییه‌که‌دا دیاره، ئه‌م رسته‌دوو ریککه‌وتنی تیدایه، یه‌کیکیان ریککه‌وتنی بکه‌ر و کاره، ئه‌وه‌ی دیکه‌شیان به‌رکار و کاره که‌دۆخی ئیرگه‌تیف ده‌نوینی. ریککه‌وتنی به‌رکار و کار له‌پال بکه‌ر و کار ته‌نیا له‌بنزاره‌کانی کوردیی ناوه‌راستدا ماوه و چالاکه‌له‌شیوه‌فه‌رمی و باوه‌که‌یدا نه‌ک هه‌ر کالبۆته‌وه به‌لکو تیچوو و نه‌ماوه. له‌هه‌ندی‌ک له‌چاپه‌مه‌نییه‌کاندا زۆر جار ئه‌م ریککه‌وتنه‌ده‌بینن، ئه‌مه‌به‌زاندنی سنوری شیوه‌به‌رزه‌که‌ی کوردیی ناوه‌راسته، به‌زاندنی به‌مه‌به‌ست بی‌یان بی‌مه‌به‌ست و له‌نه‌زانی و له‌خۆوه‌هینده‌ی مه‌ترسییه‌له‌سه‌ر کوردیی ناوه‌راست وه‌ک نووسین هینده‌قابیلی شانازی پیوه‌کردن نییه.

له نيوان (كارهسات : كیفه پرات) و (میزکردن : میزتن) و (بارانبارين : بارين) و (فرشتن : فرۆتن) و دهيه‌ها وشه‌ی ديكه هه‌مان شته، كه يه‌كه‌ميان له‌سه‌ر شيوه به‌رزه‌كه‌ی زمان ده‌ژمارده‌كړی و دووهميشيان له‌سه‌ر بنزاره‌كان وه‌ك شيوه‌ی نزمی زمانه‌كه.

هه‌ر له‌م پوهوه فيرگسون له چوارچيويه عه‌ره‌بيدا نمونه‌ی به‌وه هيناوه‌ته‌وه كه بو (بينين / see) له شيوه به‌رزه‌كه‌دا هه‌ر (رأی) به‌كارده‌هيئرئ كه‌چی له شيوه نزمه‌كه‌ی زمانه‌كه‌دا (شاف) به‌كارده‌هيئرئ. هه‌روه‌ها له يونانيشدا بو (مه‌ی / wine) له شيوه به‌رزه‌كه‌ی زمانه‌كه‌دا (inos) به‌كاردي كه‌چی له شيوه نزمه‌كه‌يدا (krasi) به‌كاردي، له ليستی خواردن خواردنه‌وه‌كاندا هه‌ميشه به (inos) به‌لام خه‌لك به (krasi) داوايده‌كا. (Charles Fer- guson ۱۹۵۹: ۳۳۴) له كورديشدا ئه‌گه‌ر شيعری كلاسيکی به‌پيوه‌ر وه‌رگرين ره‌نگه (مه‌ی و شه‌راب) زياتر نوينه‌رايه‌تیی شيوه به‌رزه‌كه‌ی كوردیی ناوه‌راستی كردبئ تا ناوه‌كاني ديكه‌ی ئه‌و بواره.

له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی زاره‌كان ئه‌گه‌ر زمانی نه‌ته‌وه‌ی مرؤفیش به‌رجه‌سته بکه‌ن به‌وه‌ی له مندالييه‌وه ئه‌و شيوه‌یه‌ی وه‌رگرتوه‌ه و پنی گوشکراوه و ژيانی راسته‌قینه‌ی زمان ده‌نوینن نابئ به له راده‌به‌ر له نووسين و ده‌قه‌كاندا به وشه و ده‌سته‌واژه‌كاني شيوه به‌رزه‌كه‌ی زمان ببه‌زيئرئ مه‌گه‌ر:

يه‌كه‌م: له بواری دياريكراوی خويدا نه‌بئ.

دووهم: له کاتی نه‌بوونی وشه و زاراوه و ده‌سته‌واژه‌ی پيويستدا نه‌بئ له شيوه به‌رزه‌كه‌ی زمانه‌كه‌دا.

۹- فونولوژی (Phonology) :

جياوازی فونولوژی نيوان شيوه به‌رز و نزمه‌كه‌ی هه‌ر زمانیک له زمانیکه‌وه بو زمانیکي ديكه ده‌گورئ و جياوازه، له هه‌نديک زماندا جياوازیيه‌كه زور و به‌رچاوه كه‌چی له هه‌نديک زمانی ديكه‌دا ئه‌م جياوازیيه هينده توخ نييه. فيرگسون ئاماژه به‌وه دها سيسته‌می فونولوژی هه‌ر دوو شيوه‌كه به يه‌كه‌وه يه‌ك پيکه‌اته‌ی فونولوژیی زمانه‌كه ده‌نوینن و پيکده‌هينن به شيوه‌یه‌ک كه هی شيوه نزمه‌كه بنه‌ره‌ته‌كه‌یه و تايبه‌تمه‌ندی و جياوازیيه‌كاني شيوه به‌رزه‌كه‌ش يان به‌شيکن له خودی سيسته‌مه‌كه يان سيسته‌میکی ديكه‌ی به‌رامبه‌ر. (Charles Ferguson ۱۹۵۹: ۳۳۴)

له‌ژير روشنایی بوچونه‌كاني فيرگسوندا، کازازيس ئاماژه‌ی به‌وه داوه كه له زوربه‌ی

ئەو زمانانەى داىگۇسىيان تىدا بە زەقى ديار و پروونە فۇنۇلۇژىي شىۋە بەرزەكە زۆر لە فۇنۇلۇژىي شىۋە نزمەكە پروونتر و نزيكترە لە بوونىادى فۇنۇلۇژىي زمانەكە، بەلام لەگەل ئەوئەشدا بە ھەردووكيان پىكھاتەى فۇنۇلۇژىي زمانەكە بەرجەستەدەكەن. (فاسولد ۲۰۰۰: ۶۴-۶۵) ئەگەر من رستەى (چارەسەرى ئىمە بەغدايە) بەو بنزارە دەربرىم كە وەك زمانى دايك و نەتەوھىي وەرمگرتوۋە و يەككە لە بنزارەكانى سنور و چوارچىۋەى كوردىي ناوەرپاست، ئەوا دەبىتە: (چارەسەرى مە بەغدا) ە.

رستەكە سى گۇرانكارى بەسەردا دى:

يەكەمىيان: گۇرانكارىيەكى مۇرفۇلۇژى - فەرەنگى كە گۇرانى شىۋەى جىناۋە سەربەخۇكەيە لە (ئىمە) وە بۇ (مە).

دوۋەمىيان: گۇرانكارىيەكى مۇرفۇسسىنتاكسى كە برىتتىيە لە دەرکەوتنى (ئ) وەك گىرەكى خستتەسەر لە قالبى رەگەزدا.

سىيەمىيان: دەرەكەوتنى ناوبەندى (پ) لە نىوان دو بزويئەكەدا، كە ھىند كورته وەك ئەوھىە كە گۇنەكرى وايە.

يەككە لە سىما ھەرە ديارەكانى ئەو بنزارەى رستەكەى لى وەرگىرايە، ئەوھىە كە وىپراى ئەوھى پىپەتى لە نىشانەى رەگەز و دۇخ لە ھەمان كاتدا مۇرفىمەكان ناتوانن لە رستەدا بوونى فىزىكىي خۇيان بپارىزن، بەلكو ھەمىشە دياردەى لكان بە وشەى دىكەو دەيانگۇرئ. بۇ نمونە:

ئەگەر رستەى (خىرت پى دەگات) بەو بنزارە بنووسىنەوہ نەك دەربرىن ئەوا دەبى بنووسىن: (خىرت ئەگاتى) بەمەش رستەكە چەند سەرنجىكى لى دەكەونەوہ، وەك:

يەكەم: پىۋە لكان و لكاندى وشەكان بە يەكدىيەوہ سىماى سەرەكى ئەم بنزارەيە بۇيە شىۋەى (خىرت ئەگاتى) زۆر بە كەمى دەرەبىردى، بەلكو دەبىتە (خىرتە گاتى).

دوۋەم: لە (خىرتە گاتى) دا گىرەكى كاتى رانەبردوۋ بەسەر كارەكەوہ دەرەكەوتوۋە بەلكو چوۋە بە وشەكەى پىش خۇيەوہ لكاوہ چونكە فۇرمى گىرەكەكە دەگۇرئ و كورتدەبىتەوہ بۇ (ە).

سىيەم: دەرکەوتنى (ئ) لە كۇتايى كارەكەدا كە زۆر پروونىيە چىيە و چۆنە.

چوارەم: لەبەر ئەوھى پىكەاتەيەكى كارەكە بە وشەيەكى پىش خۇيەوہ لكاوہ، ئەمە رى بۇ ئەوہ خۇشەدا كە تەواۋى رستەكە بەسەر يەكەوہ بنووسرى (خىرتەگاتى) بەمەش رستەكە

کورتده بیته وه و سنوری نیوان رسته و وشه نامینی، چونکه رسته یه کی ته واو دهخاته قالبی وشه یه که وه.

پینجه م: کاتیک پیشتر له بابته تی بنه رته تی ریزماندا ئاماژهمان به وه دا که ریزمانی بزاره کان بو پیوه پابه ندبوون نییه سه ریکی له ئاقاری ئەم نمونه یه دا درده چی، ئیستا ئەم رسته یه (خیرت ئەگاتی) بده یه وه به نه خوینده وار هکانی ئەم بزاره راسته وخو پیته ده لاین: (ئوه له قسه یه مه ناچی، ئەمه ئیوهه ناریین، ئەمه ئه ریین: خیرته گاتی / واته: ئەمه له قسه کانی ئیمه ناچی، ئیمه ئەوها نالیین، به لکو ده لاین: خیرته گاتی).

خالی دووه می سه رنجه کان راستیه کی لی هه لده هینجری ئه ویش ئه وه یه، که به رای هه ندیک له زمانه وانان هه ر له بنه رته دا گیره کی کاتی رانه بردوو هه ر (ه) یه به ته نیا، به لام له بهر ئه وه ی شیوه ی نووسینی مؤرفیمه که و سیسته می ئه لفوبیی کوردی ریگه ی به وه نه داوه به ته نیا بمینیتته وه بویه له و شیوه باوه ی کوردی ناوه راست به دریزایی دووسه د سالی رابردوو به دوو شیوه ده رکه وتوو له کوندا به (ئه) و ئیستاش به (ده). (عه بدوللا حوسین ره سول ۱۹۹۵: ۱۱۹ - ۱۲۰)

بویه هه میشه ده کری فونولوزی شیوه به رزه که ی زمان له شیوه نزمه که پوونتر و دیارتره.

ریره وی میژوی دایگوسیا:

دایگوسیا له هه موو زمانیکدا له نیوان شیوه ی فه رمیی باو و شیوه ی ئاخاوتن هه یه و هه بووه و ره نگه له داها تووشدا هه ر وا بی. به م پییه ریره وی میژوی خوی ده بری. ده کری به پیی بارودوخ و ژینگه ی کومه لگاکه و ئاخپوه رانی و دواتریش هه ندیک فشار و په ستانه وه له خالی ده ستپیکردنیه وه ماوه یه ک دریز بی یان کورت، زور بی یان که م دریزه بکیشی و به راده یه کی زور کالبیته وه. فی رگسون له م باره وه چه ند هوکار و شیوازیکی له م فشار و په ستانانه هیناوه ته وه.

یه که م: بلاونوونه وه ی زیاتری خوینده واری و په یوه ندی و تیکه لاوی ئاخپوه ران له ته واوی کومه لگادا یه کیکن له و فشار و په ستانانه ی سه ر کالبوونه وه ی دایگوسیا.

دووهم: بلاونوونه وه ی چاپ و چاپه مه نی و ده ستگرتن به شیوه به رزه که ی زمان ره نگه له داها تووودا شیوه که به ته واوی بچیتته هه موو کونج و که له به ریکی کومه لگا، ئەمه ش وا ده کا جیاوازییه که ته واو کالبیته وه.

سییه م: بیرى نه ته وایه تی و سه یرکردنی زمان وهک هیما و سیمبولیکی نه ته وهی ئاستیکی زمانه که ده باته خانه ی به ته و او ی پیوه پابه ندبوونه وه، دوا جار ئەمه ده بیته یه کیک له و فشار و په ستانانه ی سهر دیارده زمانیه که و به و هویه وه به ره و کالبوونه وهی ببه ن. (رالف فاسولد ۲۰۰۰: ۶۶)

زمانی فه رمی که له دیدی فی رگسۆنه وه شیوه به رزه که ی زمانه، به دریزایی میژوو هه لده که و ی، بو ئەم هه لکه و تنه ی قو ناغی جیا جیا ده بری، له ما وه ی ئەم قو ناغانه دا زور شت له دوا ی خو ی به جیده هیلی تا ئەو ئاسته ی ته و او ده قده گری و ده چه سپی، ئیدی له و کاته وه به م شیوه یه ری ده کا و ده روا. بنه رته یکی زمانی فه رمی له چوارچیوه ی پلان سیاستی زمانیدا له گه ل ده ولت و ده ولت داریدایه. له کوریدا کوردی ناوه راست به و شیوه باوه فه رمیه ی هه یه تی ئەم قو ناغانه ی بریوه، به لام له گه ل ئەوه شدا جو ره دایگۆسیایه کی له نیوان خو ی و بنزاره کانی دا پیوه دیاره.

شیوه کانی دایگۆسیا:

ئەو سه رچاوانه ی دایگۆسیایان لیکدا وه ته وه، زور به که می باسی جو ره کانی دایگۆسیایان کردوو، چونکه هه ر به وه نده وازیان هینا وه، که پیناسه ی بکه ن و بنه رته کانی بخه نه پرو، به لام عه بدولقادر ئەلفاسی له کتیه که یدا (سیاسه تی زمانی له ولاته عه ره بییه کاند) هه ولیدا وه جیا وازییه ک له نیوان دوو جو ری دایگۆسیادا بکا، که بریتین له دایگۆسیای به هیژ و دایگۆسیای بیه یژ.

به بو چوونی ئەو دایگۆسیای به هیژ ئەو جو ره یانه که جیا وازییه کانی نیوان زمانه پیوه رییه که (شیوه ی به رز) و زاره کان (شیوه ی نزم) تا ئەو راده یه جیا وازبن، که ئاخیه و رانیان هه ست به جیا وازی ریزمانی و ناوه که شیان بکه ن، وهک جیا وازی فه ره نسی پیوه ری یان ستاندار له راست زاری ئەل زاسی. هه رچی جو ری به هیژه مه به ست لی ئەو دایگۆسیایه یه که زاره که (شیوه ی نزم) زور له ستاندار ده که (شیوه ی به رز) نزیکه، به شیوه یه ک که ئاخیه و رانی هه ست به وه نا که ن دوو زمانی جیا واز بن، وهک فه ره نسییه که ی به لجیکا له راست فه ره نسیی ستاندار دا، که هه ندیک تاییه تمه ندی نیوانیان نه بی ته و او له یه ک ده که ن. (بروانه: عبدالقادر الفاسی الفه ری ۲۰۱۳: ۲۳ - ۲۵)

له نیوان ئەم دوو جو ره ی داگۆسیادا، به شیکردنه وه و هینانه پیشچاوی هه ندیک نمونه ی زیندووی جیهانی دوا ی باهوژی گو رانکاریه کانی که و تنی یه کیتی شو ره و ی و پروخانی

دیواری بەرلین و ھەلۆەشانەوہی ھەندیک لە ولاتە ئەورۆپییەکان، ھەستەوہری ھیناوتە پیشەوہ و بۆتە دەرفەتیک تا ھەندیک کۆمەلگای ئەورۆپی لە ریی ئەوہوہ بتوانن سەر بەخۆیی خۆیان پێ رابگەییەن، نمونە ی ھەرە زەق لەم بارەوہ ھەلۆەشانەوہی چیکۆسلۆفاکیا و یوگوسلاقیای پیشون.

جیاوازی نیوان شیک و سلۆفاکەکان لە ڕووی زمانەوہ زۆر لە جیاوازی زارە ھاوسیکانی ئیتالیا و ئەلمانیا کەمترە، بەلام لەگەڵ ئەوہشدا ئەمە بەس بووہ تا چیک و سلۆفاکەکان خۆیان پێ لە یەکدی جیاکەنەوہ و بلین ئیمە دوو نەتەوہی جیاوازین و بەو ھۆیەوہ چیکۆسلۆفاکیا بۆ دوو دەولەت ھەلۆەشیننەوہ. ھەرۆک ئەمە بۆ سرب و کروات و مۆنتینگرو و بۆسنیہکانیش ھەر وا بوو. (عبدالقادیر الفاسی الفەری ۲۰۱۳: ۲۵)

لە جیاکردنەوہی دایگۆسیا بۆ جۆری بەھیز و بیھیز، ھیندە خالی دووہمیان لەگەڵ کوردیی ناوہراستدا دیتەوہ و دەگونجی، ھیندە خالی یەکەمیان نایەتەوہ و ناگونجی، چونکە کوردیی ناوہراست لەگەڵ بنزارەکانی لە کاتی ئیستادا بەھۆی بەربلاوی بەکارھاتنیەوہ و ریزەیی خۆیندەواری و کەنالەکانی رابگەیاندن و چاپەمەنی و ..... تد لە لایەک و لە لایەکی دیکەشەوہ بەھۆی گوپیینەدان و بەگرنگەزانینی زمانی فەرمی و جیاکردنەوہی لە بنزارەکان، دایگۆسیایەکە کالکردۆتەوہ، بەلام لەگەڵ ئەوہشدا لە ڕووی نووسینەوہ ڕەنگە لە ئاییندەدا دەقەکانی ئەم سەردەمە بکەونە بەر ڕەخنەیی ئەوہی کە دایگۆسیایەک بە دەقەکانەوہ دیاری، کە ئیمە لەم باسەدا خستومانەتە بەر چەمکی (دایگۆسیای داپۆشراو) ھوہ، کە لە سەرباسی دواتردا و لە ریی یان بە پشتبەستن بە دووانەییەکی سوسیترەوہ خستومانەتەرو.

دایگۆسیایەکی داپۆشراو لە ریی دووانەییەکی سوسیترەوہ:

دیاردەیی دایگۆسیای زمانی لە نیوان دەرکەوتن و کالئوونەوہیدا بە دوو شتەوہ پەیوہستە: یەکەمیان: کات. دووہمیان: دەق.

ھەموو دەقیک لە کات و شوین و بارودۆخیکی دیارکراوی کۆمەلگادا لەدایکدەبی. لە ئەدەبیاتیشدا ھەرچەندە مشتومری نیوان قوتابخانە ئەورۆپییەکان لە لایەک و لە لایەکی دیکەشەوہ قوتابخانەیی ئەمریکی ھەیە سەبارەت بەوہی کە پەیوہندیی زمان و دەق چۆن لیکدەدریتەوہ، بەلام لەگەڵ ئەوہشدا ھەمیشە ھەر زمانە کە ناسنامە بە دەق دەدا. (بروانە:

فوناد رەشید ۲۰۰۵: ۳- ۲۱)

له بابتهی زمان و دهقدا به پیویستی دهزانین هەر دوو بنه‌ره‌تی (دهق) و (زمان) له رپی (ناسنامه) و (پاراستن) هوه وه‌سفکرین، به‌مه‌ش ده‌کرئ هەر چواریان له هاوکیشه‌یه‌کی شیوه له‌پزینه‌یی (diamond) دا بخرینه روو، که په‌یوه‌ندیی دایگۆسیای نیوان زار و زمان له دهقدا لیک‌ده‌داته‌وه، وه‌ک له خواره‌وه‌دا روونکرده‌ته‌وه:

هیلکاریه‌که پیمان ده‌ئ: له نیوان دهق و زماندا دوو په‌یوه‌ندیی پیچه‌وانه‌وه به ئاراسته‌ی یه‌ک‌دی‌ه‌وه ههن، که بریتین له:

یه‌که‌م: زمان ناسنامه ده‌داته دهق، هه‌موو ده‌قی‌ک به چ زمانیک نووسرابی، ناوه‌ر‌پ‌که‌که‌ی هەر چیه‌ک بی و گوزارشت له هەر نه‌ته‌وه‌یه‌ک بکا، ناسنامه‌که‌ی له‌سه‌ر زمانه‌که وه‌رده‌گیری و پئ ده‌درئ.

دووهم: زمان له رپی ده‌قه‌وه ده‌پاریزری، واته له ئیستا و ئایینه‌دا ئه‌وه‌ی زمان ده‌پاریزی ئه‌وه ده‌قانه‌ن، که به زمانه‌که نووسسراون. کات به‌وه ده‌قانه‌وه زمان ده‌گه‌یه‌نیته نه‌وه‌کانی داهاتووو.

ئه‌مه ده‌مانباته‌وه سه‌ر دووانه‌یه‌کی هه‌ره‌گرنگی فی‌ردیناند دی سوسیر که بریتیه له دووانه‌ی دایکرونیکی و سینکرونیکی.

به لای سوسیره‌وه بو ئه‌وه‌ی زمان بخریته قالبیکی زانستییه‌وه پیویسته له‌وه‌ی هه‌یه و به‌رده‌سته بکۆلریته‌وه، ئه‌ویش له ریگه‌ی وه‌سفکردنه‌وه بو په‌یبردن به بوونیاد و سیسته‌می زمانه‌که له رپی وه‌سفکردنی بوونیاد و سیسته‌مه‌که‌وه. سوسیر هەر دوو ته‌وه‌ره‌که‌ی سینکرونیکی و دایکرونیکی به شیوه‌ی تان و پۆ ویناکردوووه و روونکردوته‌وه، به‌شیوه‌یه‌ک، که:

هیله ستونیه‌که لایه‌نی دایکرونیکی زمان ده‌گریته‌وه و په‌یوه‌ندیی نیوان توخم و پیکه‌ینه‌ره‌کانی پیکه‌اته‌یه‌کی زمانی شیناکاته‌وه، به‌لکو گرنگی به‌وه دانانه ده‌دا که به دریزی میژوو گۆراون و شوینی یه‌ک‌دی‌ان گرتوته‌وه. واته له‌وه گۆرانکاریانه ده‌کۆلریته‌وه که به دریزی میژوو به‌سه‌ر زماندا هاتووون.

هیله ئاسوییه‌که‌ش لایه‌نی سینکرونیکی زمان به‌رجه‌سته‌ده‌کا و بریتیه له لیکۆلینه‌وه و سه‌رنجدان له حاله‌تیکی زمانی و یه‌ک‌سانه به ریزمان به‌گشتی. واته وه‌سفکردنی حاله‌تیکی تایبه‌تی هەر زمانیک له هەر کات و سه‌رده‌میکی دیاریکراودا (بروانه: محمود جاد الرب ۱۹۸۵: ۹۶ - ۹۸) که به‌م هیلکارییه‌ی خواره‌وه ده‌نوینری:

خالى يه کتر برين له هيلکار بيه که دا کات و ميژووى ئەو دهقانه يه که دهخريته بهر ليکولينه وه يه کى وه سفى - ئيستايى. واته دهکرى بۆ دهستنيشانکردنى هەر لايه نيکى زمانى له کاتيکى دياريراودا، چەند دهقنک که له هەمان سەر دەمدا نووسراون وەر بگيرين و ليين بکولر يته وه.

له لای سوسير ناسين و ناساندنى زمان له سەر هەر دوو بنه ماى خودى زمان خوى و کومه لگا وه ستاوه، به مەش زمان بهرگ و سروشتيکى کومه لايه تى به بهر داده کرى، له مەوه دهگهينه ئەوهى که ئەم دووانه يهى زمان به به دهسته وه گرتنى کات واقيعى زمان له قوناغه کانى رابردووه وه دهگاته ئاخيوهرانى قوناغيکى داهاتوووى هەمان کومه لگا. گوران و هەندىک سروشتى زمانى له حاله تى گوران و خودى دەرکه وتنى سروشته زمان بيه که وه سەرنجنادرى، به لکو له وەر گرتنى کاتى جياوازدا سەرنجده درى و پونتر ده بينرى، به مەش کات کومه لگا به زمانه وه ده به ستينه وه (پروانه: فردينان دي سوسور ۱۹۸۵: ۹۳-۹۷) که به م هيلکار بيه دنويئى:

ئەگەر ئەم دووانه يهى سوسير و بۆچوونه کانى له باره ي کار بگه رى کات به سەر زمانه وه به روى کار بکى دیکه وه بيه نه چوارچيوه ي باسکردنى دايگلو سياى زمانى، ئەوا راست بيه کى دیکه مان له باره ي روى بونبوونه وهى تەمومژى سەر دايگلو سيايه کى داپوشراو له کاتيکى دیکه ي ميژووييدا بۆ دەر ده که وى و ده توانين هه ليه ينجين:

راست بيه کى هه له ينجراو:

له حاله تى ئيستاي کورد بى ناوه راستدا دايگلو سيايه کى زمانى هه يه که زور زهق و زوپ نيه، بوونى ئەم دايگلو سيايه خراوه ته چوارچيوه يه کى شاناز بى نه ته وه بى و کورد بى په تى و گه رانه وه بۆ هه ناوى زاره کان وهک ره سه نايه تى زمان و ..... تد، که له لای هەندىک له نووسه رانه وه ده بينرى و ئەمە شيان به نووسين و به ره هه ماکان بانه وه دياره، دهکرى ئەمە به دايگلو سيايه کى داپوشراو بناسين. ئەم دايگلو سيايه خوى له وه دا ده بين يته وه که به به دهسته وه گرتنى ئەم پاساوانه ي سەر وه چ له ئاستى ريزمان و چ له ئاستى وشه و دهسته واژه کانه وه، ئەو کورد بيه ي که شيوه يه کى باوى له زارى کورد بى ناوه راستدا به پى کات تيدا هه لکه ووتوه ناپاريزن تا به ته واوى ده قبرى و زياتر په نا ده بنه بهر نووسين به شيوه يان بنزار بى ئەم زاره ي کوردى.

سه رچاوه كان:

- ١- عهبدوللا حوسين رهسول (١٩٩٥) مؤرفيمه ريزمانيه كانى كار، نامهى دكتورا، كوليژى پهروهردى ئيبين روشد، زانكوى بهغدا.
- ٢- فوئاد رهشيد (٢٠٠٥) ناسنامهى دهق، له بلاوكراوه كانى لقي كهركوكى يه كيتيى نووسه رانى كورد، چاپى يه كه م، چاپخانهى وهزاره تى پهروهردى، هه وليز.
- ٣- جرهارد هلبش (٢٠٠٧) تطور علم اللغة منذ ١٩٧٠م، ترجمة: سعيد حسن بحيري، مكتبة زهراء الشرق، الطبعة الاولى، القاهرة، مصر.
- ٤- جون سوان و ..... (٢٠١٩) معجم اللغويات الاجتماعية، ترجمة: فواز محمد الراشد عبدالحق و عبدالرحمن حسني احمد ابو ملحم، مركز الملك عبدالله بن عبدالعزيز الدولي لخدمة اللغة العربية، الرياض، المملكة العربية السعودية.
- ٥- رالف فاسولد (٢٠٠٠) علم اللغة الاجتماعي للمجتمع، ترجمة: ابراهيم بن صالح بن محمد الفلاي، النشر العلمي - جامعة الملك سعود.
- ٦- سمير شريف استيتيه (٢٠٠٨) اللسانيات المجال والوظيفة والمنهج، منشورات عالم الكتب الحديث، الطبعة الاولى، الاردن.
- ٧- صافيناز زفنكي (٢٠٢٢) معجم مصطلحات اللسانيات، المركز الديمقراطي العربي، الطبعة الاولى، برلين، المانيا.
- ٨- عبدالقادر الفاسي الفهري (٢٠١٣) السياسة اللغوية في البلاد العربية، دار الكتاب الجديد المتحدة، الطبعة الاولى، بيروت، لبنان.
- ٩- فردينان دى سوسور (١٩٨٥) علم اللغة العامة ترجمة: يوثيل يوسف عزيز، دار افاق عربية، بغداد.
- ١٠- قويدر شنان (٢٠١٨) اللسانيات الاجتماعية في نمطها الكمي، مجلة جسور المعرفة، المجلد ٤، العدد ١٦، ص ١٧٥ - ١٨٤.
- ١١- ن. ي. كولنج (٢٠٠٠) الموسوعة اللغوية، ترجمة: محي الدين حميدي و عبدالله الحميدان، المجلد الثاني، النشر العلمي و المطابع جامعة الملك سعود.
- ١٢- محمد عفيف الدين دمياطي (٢٠١٧) مدخل الى علم اللغة الاجتماعي، مكتبة لسان عربي للنشر و التوزيع، الطبعة الثانية، اندنوسيا.
- ١٣- مصطفى غلفان (٢٠١٠) في اللسانيات العامة تأريخها، طبيعتها، موضوعها، مفاهيمها، دار الكتاب الجديد المتحدة، الطبعة الاولى، بيروت، لبنان.
- ١٤- محمود جاد الرب (١٩٨٥) علم اللغة نشأته و تطوره، دار المعارف، الطبعة الاولى، مصر.
- ١٥- هادي نهر لعيبي (٢٠٠٩) اللسانيات الاجتماعية عند العرب، عالم الكتب الحديث، اربد، الاردن.
- ١٦- هيدسون (١٩٩٠) علم اللغة الاجتماعي، عالم الكتب، الطبعة الثانية، القاهرة.
- ١٧- Charles A. Ferguson (١٩٥٩) Diglossia, Word, vol ١٥, p ٣٢٥ - ٣٤٠.

هه و النامه كيتيب

له پيناو زمانى كوردى دا

ئه حمهد به حرى

«گنجی سهر به مۆر» زنجیره‌یه‌کی ۱۲ به‌رگییه؛ گرده‌وه‌کۆی نزیک ۱۰۰ و چند به‌یتی موکریانه له ۵۲۰ تیکست‌دا. له پیداجوونه‌وه و په‌راویزکردنی ئه‌و ۱۲ به‌رگه‌دا، به پێی توانا ئاورم له هه‌ندی لایه‌نی زمانیی بنزاری موکریانى له نیو ئه‌و تیکستانه‌دا داوه‌ته‌وه. به‌شیکیان لێره‌دا پیشکەشی لایه‌نگران و خه‌مخۆرانی زمانى دایک ده‌که‌م. هیوادارم کاتی ئه‌وانم بو خۆیندنه‌وه‌ی ئه‌م چهند لاپه‌ره‌یه به‌ فیرو نه‌دابی. له‌سهر ئه‌و باوه‌رهم بابته‌ ئاور وینه‌دراوه‌کانى بنزاره‌کان پریه‌تی له‌ خال و ورده‌بابه‌تی زمانى. کۆکردنه‌وه و پێراگه‌یشتنیان یارمه‌تییه‌کی باش ده‌بی بو ده‌وله‌مهندتربوونی زمانه‌که‌مان. دوان له‌سهر بنزاره‌کان گرفتى تایبه‌تی خۆی هه‌یه و بۆی هه‌یه هه‌رچه‌ند نووسهر خۆی ماندوو بکات، نه‌توانی جوان مانا به‌ ده‌سته‌وه بدات. تیکۆشاوم به‌ زمانیکی ساده و ساکار بچمه‌ ناخی بابته‌که‌نه‌وه؛ بو ئه‌وه‌ی شیوه‌ی نووسین و لیدوانه‌کانم خۆی نه‌بیته سه‌به‌بی لیکتینه‌گه‌یشتن.

که‌ولێ سیقه‌لاتی

ده‌میکه له‌ که‌نده‌وه‌کۆژیی په‌راویزه‌کانی کتییی «گنجی سهر به‌ مۆر» دا به‌ دواى ئه‌وه‌وه ویلم که‌ بزنام «که‌ولێ سیقه‌لاتی» چییه. نه‌مه‌زانی چ پێوه‌ندییه‌ک له‌ نیوان «که‌ول» و «قه‌لات» یان «قه‌لات» ده‌یه و بوچی سێ؛ بوچی سێ قه‌لاتی؟

فه‌ره‌ه‌نگه کوردییه‌کانم سه‌نگوسوژن دا، چیم ده‌ست نه‌که‌وت. په‌نام بو فه‌ره‌ه‌نگه فارسییه‌کان برد. له‌ تیفکرینی «عه‌با» و «ره‌دا» و «قه‌با» وه‌ که‌وتمه شوین که‌ولێ سیقه‌لاتی. سه‌ره‌نجام به‌ ئه‌وه گه‌یشتم که‌ که‌ولێ گۆرین ده‌بی له‌ توره‌مه‌ی «قه‌با» بی. فه‌ره‌ه‌نگی فارسیی سوخه‌ن (فه‌رنگ بزرگ سخن) قه‌باپووستین (قباپوستین)ی هیناوه‌ته‌وه و له‌ به‌رانبه‌ریدا نووسیویه: جلیکی درێژه له‌ پیست. به‌ دواى ئه‌ودا باسی قه‌بای سیچاکی (قبا سه‌چاکی) ده‌کا و ده‌لی له‌ هه‌ر دوو ته‌نیشتانرا داقلیشاوه. به‌م پێیه ئه‌م قه‌بایه هه‌م له‌ پیشه‌وه و هه‌م له‌ هه‌ر دوو ته‌نیشته‌وه تلێشی هه‌یه و ناویشی هه‌ر له‌ ئه‌وه‌وه هاتوو؛ واتا له‌ سێ لاوه‌ کراوه‌ته‌وه.

هه‌تا ئیره به‌و ئاکامه گه‌یشتم که‌ ئه‌و که‌وله هه‌مان که‌ولێ سیقه‌لاتییه. ده‌ماوه قه‌لات و ده‌بوایه بزنام چ پێوه‌ندییه‌ک له‌ نیوان قه‌لات و ئه‌و سێ لا کراوه‌وه هه‌یه. په‌نام برده به‌ر «قه‌لاده»؛ هه‌ر ئه‌و ئالقه چه‌رمه‌یییه‌ی له‌ ملی تانجی ده‌که‌ن. فه‌ره‌ه‌نگه کوردییه‌کان ئه‌و وشه‌یان به‌ شیوه‌گه‌لی «قلاده»، «قلاته»، «قلاده» و «قه‌لاته»

هیناوه ته وه و ئاورپیان له ریشهی ماناکه‌ی نه‌داوه ته وه. مانای ریشه‌یی «قه‌لاده» - قه‌لاته» کوتیکی ته‌نک یان زویلیک له پیسته. ئیدیومی «قه‌لات له دل کردن» ریک به و مانایه‌یه. ژنای موکریان ئه و دهمه‌ی بیانه‌وی ئه‌وپه‌ری نارچه‌تی دهروونی و ئه‌وپه‌ری خه‌م و په‌ژاره بو روودانی رووداوێک - به‌تایبه‌ت زولم و زوری ده‌رحه‌ق به‌خویان - به‌گویی که‌سیک یان که‌سانیک رابگه‌یه‌نن و مه‌زلوومیه‌تی خویان نیشان بدن، ده‌لین: «قه‌لاتان له دلی من بکه‌ن، سی قه‌لاتان له دلی من بکه‌ن»، و اتا وهرن پارچه‌یه‌ک / سی پارچه‌ی له دلی من لیکه‌نه‌وه. به‌پیی ئه‌م نمونانه، له‌که‌ولی سیقه‌لاتیدا «قه‌لات» ده‌بیته کوتیکی ته‌نک یان تیتولیک له‌و که‌وله. که‌ولی سیقه‌لاتی یانی پۆشته‌مه‌نییه‌کی دریزی پیسته‌یی که له پیشه‌وه ئاوه‌له‌یه و له‌هه‌ردوو لاوه‌ش له پشتمیند به‌ره‌و خوار دا‌قه‌ل‌شاوه: پشته‌وه یه‌ک قه‌لات، شاقه‌لی راست دوو قه‌لات، شاقه‌لی چه‌پ سی قه‌لات.

بو دلنایی پتر له‌سه‌ر مانای «قه‌لات»، با‌بیر له‌ماناکانی دیکه‌ی وشه‌ی «قه‌ل» بکه‌ینه‌وه. ده‌زانن له‌وشه‌گه‌لی وه‌ک شابال، شابسک، شاکار، شاپه‌ر، شاره‌گدا، «شا» به‌مانای «گه‌وره - زل» ه. به‌و پییه «شاقه‌ل» و اتا «قه‌ل» ی گه‌وره. مانای سه‌ره‌کی شاقه‌ل به‌لایه‌کی داتلیشاوی پالتو، که‌ول و بابته‌ی له‌و چه‌شنه‌ ده‌لین. «قه‌ل» ریک لیره‌دا مانای «قه‌لات» و اتا ئه‌و به‌شه‌ له‌ دریزی به‌ژنی که‌وا یان پالتو یان قه‌با ده‌لین که له‌ دوو لاوه‌ ئاوه‌لایه. وه‌ک بزانه‌م «قه‌ل» و «قه‌لات» یان «قه‌لات» - به‌و مانایه - وه‌ک وشه‌یه‌کی سه‌ره‌به‌خو له‌ زمانی کوردیدا نه‌ماون. قه‌ل، قه‌لات، قه‌لاده له‌یه‌ک بنه‌ماله‌ن و به‌شیک له‌ته‌رکیبی «که‌ولی سی‌قه‌لاتی» یان پیکه‌یناوه.

کاتیک ئه‌م بابته‌ نووسرا، کاک ئه‌حمه‌د قازی ره‌خنه‌یه‌کی کورتی له‌سه‌ر نووسی و ئه‌و ره‌خنه‌یه‌ قه‌ناعه‌تی به‌من نه‌هینا و وه‌لامم داوه. بو‌داکووژاندن و به‌ئاکام گه‌یشتمی ئه‌م باسه، هه‌ر دوو بو‌چوون دینمه‌وه.

”... له‌سه‌ر ناوی “که‌ولی سیقه‌لاتی” نووسه‌ری بابته [واتا من] زوری هه‌ول داوه مانای ئه‌م ناوه لیکه‌راوه‌ بدوزیته‌وه، به‌لام به‌هوی بی‌خه‌به‌ری له‌ ریشه‌ی ناوه‌که به‌لاریدا رویشتوووه و ماناکه‌ی نه‌پیکاوه. بیگومان دوزینه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی واژه‌کان (ناو، فرمان، و ...) هه‌ر وا به‌ئاسانی ده‌ست نادا و ده‌بی به‌پاریزه‌وه‌ بو‌یان بچین. هه‌ر وه‌ک ده‌زانین جلوه‌به‌رگ زور جار به‌و پارچه‌وه‌ ده‌ناسینری که‌ لێ دروست ده‌که‌ن؛ وه‌ک: رانک‌و‌چو‌غه‌ی بووزوو، پشتمیندی په‌شمینه، که‌وای قوتنی،

کراسی چیت و... . ناوی "سیقه لاتی" ش نه و عیک قوماش یا پارچه یه که که ولی لی دروستکراوه. ئەم ناوه له فەرهنگی موعیندا هاتوو، بهم جوړه: سقلاتون، سقلاط، سقرات، سقلتون. آلمانی ciclat، انگلیزی siglaton نوعی پارچه ابریشمی زردوزی شده که آن را در بغداد مییافتند و شهرت بسیار داشته. پارچه ای نفیس به رنگ سرخ یا کبود. جامه ی سقلاطونی. ئەحمده ی قازی

وهلامی من:

۱. سیقه لاتی باسی که ول "پیست" ه نهک پارچه، چون له پارچه که ول ساز ده بی؟
 ۲. به پیی دهقه کانی توحفه ی موزه ففهریه و شه ی سیقه لاتی لانیکه م نزیک ۱۵۰ سالیک ده بی له زمانی کوردیدا هیه و بهر له ویش نازانم. ئایا ته مه نی ه اتنی پارچه ی سقلاتون، سقلاط، سقرات، سقلتون بو کوردستان. ئەگەر ه اتبی. ئەوهنده ده بی؟
 ۳. پارچه ی ناسکی سقلتوننی ئاوریشمی زهرکفت چون ده توانی جیی که ول بگریته وه؟!

۴. برایمۆک به چله ی زستانی، به سه رمای کوردستانی، له سه ر کانی خو مارو یی؛ له جیژووانی، که ولی سیقه لاتی به په ریخان داده دا. چون ده گونجی ئەو که وله پارچه یه کی ناسکی نه فیس بی؟!

۵. کاک ئەحمده قازی بو خستنه پشت گو یی وشه ی "قه ل"، "قه لات"، "قه لات" که هه موو له ریشه یه کن و ئیمه پیمان وایه پیوه ندییان به وشه ی سیقه لاتیه وه هیه، ده بی ولامیکی زانستیانه ی زمانی ه بی؛ که نه ببوو!

۶. کاتی له زمانی فارسیدا عه بای "سه چاکی" هیه، بو ده بی سیقه لاتی هیچ پیوه ندیه کی به ژماره سی "۳" وه نه بی؟

بیئوو / هاتوو

به داخه وه زمانی یه کگرتووی کوردی هیشتا به ته واوی نه که وتوو ته سه ر قه واره یه کی بنه گری پته وه وه! هیشتا چوارچیوه ی ریزمانی و رینووسی چوار بهنده یه کی قایمی نییه و ئەم گرنگه ده بی به دریزایی زه مان و وشیاریی زمان ناسان به ئەنجام بگا. هیشتا سه دان وشه و هه ندی ورده واژه و ئامران، جه غزی مانایی و ئەرکیان به روونی دیاری نه کراوه؛ ته نانه ت بیچم و شکلی نووسینیشیان یه کده ست نه بووه!

دووان له ئەمانه "بیتوو" و "هاتوو" ئامرازگه‌لی شه‌رتین که تا ئیستا لانیکه‌م سی شیوه نووسینیان به خۆوه دیوه: "بیت و"، "بیتو"، "بیتوو" / "هات و"، "هاتو"، "هاتوو". ئەوه‌ی پێی بۆ لیک جیا نووسینی ئەم دوو ئامرازه شه‌رتیه خۆش کردوو، ساز بوونیان له کردار و اتا - فیعل - ه. بۆ یه‌ک فۆرم کردنیان ده‌بی واز بێنین له چوونه‌وه سه‌ر په‌گ و پیشه‌یان. ئیتر ئەم دووه له رسته‌دا ئەرکی "کرداری" یان نییه و ته‌نیا دوو ئامرازی رسته‌ی شه‌رتین و به‌س. به پێی گۆکردنیان به دوو واو "وو" نووسینیان باشته‌.

بیتوو بکۆشی، سه‌ر ده‌که‌وی. (رسته‌ی شه‌رتی ناته‌واو و ته‌واو).

سه‌ر ده‌که‌وی، بیتوو بکۆشی. (رسته‌ی شه‌رتی ته‌واو و ناته‌واو).

بکۆشی، سه‌ر ده‌که‌وی. (رسته‌ی شه‌رتی ناته‌واو و ته‌واو بی ئامرازی شه‌رتی).

سه‌ر ده‌که‌وی، بکۆشی. (رسته‌ی شه‌رتی ته‌واو و ناته‌واو بی ئامرازی شه‌رتی).

تیبینی: رسته‌ی "هه‌ژار هات و دانه‌نیشته". "دوو رسته‌ی خه‌به‌ری ته‌واون.

"هه‌ژار هاتوو دانه‌نیشته چی بکه‌ین؟" رسته‌ی شه‌رتیه و ئەگه‌ری تیدا‌یه. هه‌ژار

ئه‌گه‌ر بانه‌نیشته چی بکه‌ین؟

سه‌ربه‌خۆ

ماره‌که ده شیره‌که‌ی رشاوه؛ سه‌ربه‌خۆ ئه‌و شیره ده‌ستی به کولانی کرد.

(سه‌رچاوه: به‌یتی برامۆک)

وشه‌ی «سه‌ربه‌خۆ» سی مانای به‌رچاوی ده‌یه، به‌لام تا ئیستا بۆ مانای «ئازاد،

موسته‌قیل» زۆرتر که‌لکی لیوه‌رگیراوه. دوو مانا که‌یتری تا راده‌یه‌ک فه‌رامۆش

کـراون. وشیارانه هینانه‌وه ئارای ئەم دوو مانایه‌یتر ده‌توانی یارمه‌تی بدا به

گه‌شه و توانایی پتری زمانه‌که‌مان.

* چه‌ند ولاتی سه‌ربه‌خۆ ده‌یه؟ "به مانای موسته‌قیل"

* فلانی سه‌ربه‌خۆ کاران ده‌کا! "به مانای له خۆوه و بی ئیزن"

* ماشینه‌که سه‌ربه‌خۆ ده‌لبوو. "به مانای ئوتوماتیک و خودکار"

مه‌کتوبات

زمانی کوردی له قۆناغیکی زۆر تاییه‌تی خۆیدا‌یه. دوو زاراوه‌ی سه‌ره‌کی

ئه‌و، هه‌ر کام له به‌شیکی جیاواز و به‌ربلاوی کوردستاندا به دوو خه‌تی ئارامی یا

عه‌ره‌بی و لاتینی پێی ده‌نوسری؛ ته‌نانه‌ت گریمانه‌ی ئه‌وه ده‌کری به‌ره‌و دوو زمانی

سەربەخۆش بچن. دەولی نووسەران لەم قۆناغەدا، لە ەەر دوو لا، توانامەندتر کردنی ئەم زمانە و دەست و پراگەیشتن بە زمانیکی نووسینی بەهێزە که بتوانی نیازەکانی زمانی کوردی وەدی بینی.

نابی لەم راستییە دلمەندبین که زمانی کوردی - وەک ەەموو زمانانی دیکە - ئەوەندەیی وشە و ئیدیۆم و بابەتی زمانی لە بەر دەستدا نییە، که بتوانی ەەموو نیازەکانی خۆی بە کوردییەکی پاک و خاویڤ و پەتی بەیان بکا. ەەر ئیستا زمانی ئاخاوتنی کوردزمانان پریەتی لە وشە و تەنانەت لە بەر ەەلگرتنەوہی (گرتەبەرداری) ئیدیۆم، شیۆه ئاخاوتنی زمانانی دراوسی. جیاوازییەکی نامەنتیقی و نائاسایی ەەر لەو سی چل سالەدا کہوتووہتە نیوان زمانی نووسین و زمانی ئاخاوتنی کوردی. یەکیک لە ەۆیەکانی ئەو نائاسایی بوونە، نەبوون یا کہمی یا دەست و پراگەیشتن ئەو بابەتە زمانیانەن کہ بو دەربەریڤ و نووسین نیازمان پیی ەەیە.

زۆرجار لە فارسەکان ئیراد دەگرین کہ زمانەکیان پڕکردووہ لە وشەیی ەەرہبی. ئەم شیۆه بوچوونە ئیمەیی پتر بەرہو زمانی پەتی و تەنانەت پیروزیەتی وشەیی خۆمالی ەان داوہ. ماکہی ئەم ەەلوئیستەیی ئیمە جوړیک کردەیی ەۆویەتخوازییە و تا رادەییەکیش بەرہو ئامانجی بردووین، بەلام زمانەکیەمانی - ئەو جوړەیی کہ دەبی بیی بەهیز نەکردووہ؛ چونکہ بەیانی نیازەکانی زمانی ئەمپرومان کہ پوژ بە پوژ رەنگاوپرەنگتر دەبن، بە کوردیی پەتی ناگونجی.

فارسەکان پەیام و دەربەریڤی پڕ بە پیستیان فیدای وشەیی خۆمالی نەکرد. ئیستا وشە ەەرہبییەکان لە نیو ئەو زمانەدا وەها تواونەوہ، ەیچ فارسزمانیک بیڕ لەوہ ناکاتەوہ ئەو وشانە پوژیک لە پوژان سەر بە زمانیکی دیکەبوون.

یەکیک لەو وشانەیی فارسەکان گواستووینانەتەوہ نیو زمانەکیان، "مەکتوب" و لقوپۆیەکانییەتی. ئەوان ەەر بە وشەیی مەکتوب (مکتوب) ەوہ نەویستان، "مەکتوبات، مکتوبە، مکتوبا، مکتوبالیە، مکتوبمنە و مکتوبی" یان ەیناوەتە نیو زمانەکیان و تەنانەت کردووینانەتە چاوگیش (مکتوب کردن).

وشەیی مەکتوب (مکتوب) تاییبەتیکی زمانی تاییبەتی ەەیە. بە شیۆہی "ئیسیمی مەفعول، سیفەت، قەید، ناو، حالەتی مەجەولی،... دەور دەگیڤی.

منی نووسەری ئەم چەند دێرە کہ جارجار بە پیی نیاز لە نووسراوہکانمدا کہلک لە ەەندی وشەیی ەەرہبی وەر دەگرم، ەەتا ئێرە، ەیچ وشەییەکی کوردیم پی شک

نايه بتوانی به ته‌واوی مانا و مه‌فهوومی مه‌کتووبات بدا و لایه‌نه جوړبه‌جوړه‌کانی ده‌ورگیږانی ئەو له خو بگری، به‌تایبهت باری مه‌جه‌ولییه‌که‌ی. بو نمونه له کوردیدا "نووسراوه - نووسراوه‌کان" مانای هه‌مه‌لایه‌نه‌ی "مه‌کتووب - مه‌کتووبات" ناده‌ن. هه‌ندیك كه‌س له‌گه‌ل كه‌لك وهرگرتنی تاكوته‌رای وشه‌ی عه‌ره‌بی یان فارسی - ته‌نانه‌ت به‌ پی‌نیازیش - نین. بویه له‌گه‌ل ئەم کاره‌ی منیش نین و ته‌نانه‌ت جارجار پی‌ی قه‌لس ده‌بن. ئەم قه‌لسییه‌ ده‌رمانی ده‌ردی نیازی زمانه‌که‌مان نییه. ئەگه‌ر به‌رانبه‌ریان بو ئەم وشه‌ عه‌ره‌بی یان فارسییانه‌ی من به‌ کاری دینم پی‌ی شک دی، بیفه‌رموون و له‌ دوعای به‌خیری هوگرانی زمانی کوردی به‌هره‌مه‌ند بن.

پینچوون / وینچوون

پیشگره‌کانی وه‌ک "لی، پی، تی، ری، وی، ..." له‌ راستیدا کورتکراوه‌ن. ئەم کورتکراوانه‌ هه‌م بیچمی سه‌ره‌کی ئەوانی شاراه‌ه‌ کردووه‌ و هه‌م له‌ رینووسدا سه‌لیقه‌کانی لیک دوور کردوونه‌وه‌. ئەم کورت کرانه‌وه‌یه‌ گرفتییکی دیکه‌شی سازکردووه‌؛ ئەویش به‌ هه‌له‌ ده‌ کارکردنی هه‌ندی له‌م پیشگرانه‌یه‌ که‌ جاری وایه‌ ته‌واو مانا پیچه‌وانه‌ ده‌که‌نه‌وه‌.

شیکردنه‌وه‌ی ورد و هه‌مه‌لایانه‌ی ئەم گرفته‌ له‌ زمانی کوردیدا پیویستی به‌ کاری زور و زه‌مانی دوورودریژه‌. لیژهدا به‌ ئاماژه‌یه‌کی کورت په‌سنده‌ ده‌که‌ین و ئەو لیکۆلینه‌وه‌یه‌ بو کاتیکی شیاوتر هه‌لده‌گرین و هه‌روه‌ها بو که‌سانییکی شاره‌زا. "پینچوون" یه‌کیک له‌و چاوگانه‌یه‌ له‌ودیو به‌ هه‌له‌ی ده‌ کارده‌که‌ن و له‌م دیوه‌ش هه‌ندیك كه‌س ئەم هه‌له‌یه‌ دوولات ده‌که‌نه‌وه‌. پیشگری "پی" و چاوگی "چوون" بو چه‌ند مانا ده‌ کار ده‌کرین:

۱. بو کات و زه‌مان: ئەم سه‌فه‌ره‌ دوو روژی پیده‌چی. / سه‌عاتییکی پینچوو هه‌تا دۆزیمان‌وه‌. / مه‌هیله‌ ئەم کاره‌ زوری پینچی.

۲. بو هو و سه‌به‌بی مه‌رگ: فلانی نه‌خووشی شیرپه‌نجه‌ی گرت و پینچوو. له‌م حاله‌ته‌دا کاتیک چاوگه‌که‌ له‌سه‌ه‌ هیلی رسته‌ لیکه‌هه‌لده‌وه‌شی، "پ" ده‌بیته‌ "ب": فلانی له‌میژبوو ئازاره‌باریکه‌ی گرتبوو؛ هه‌ر به‌ ئەویش چوو(له‌ جیاتی پینچوو یان پینچوو).

دیاره‌ پیوه‌چوون "یش هه‌یه؛ ئەو باب‌ه‌تیکیتره‌.

”ويچوون“ له ريشه دا ”وه يه کچوون“ ه؛ واتا شتيک وهک شتيک بچي. ئەم ويچوونه چه ند جوړه ماناي گوماناي ليده که ويته وه:

۱. ويده چي ئەمشه و بباري؛ واتا که شوهه وا و نيشان ددها ئەو شهو بباري.
۲. ويده چي ئەمه پيلاني فلان که س بي؛ واتا هه لومه رجه که و نيشان ددها .
۳. وشه ي سهر به خو ي ”ويچوو“ ش به حاله تي سيفه ت هه يه که هه ر له م ويچوون (وه يه کچوون) ه سازبووه.

ئەوه ي گرنگه و ده بي ئيمه ي قه له م به ده ست يا بيژهر ره چاوي بکه ين ئەوه يه، که له حياتي ويچوون پيچوون به کار نه هينين و به پيچه وانه.

له م دوو نمونانه ي خواره وه کاميان هه له ي باوه (غلط مصطلح)؟

پيده چي ئەم پيلانه کاري ئيستيمار بي / پيده چي بام به دهردي من نه زاني
ويده چي ئەم پيلانه کاري ئيستيمار بي / ويده چي بام به دهردي من نه زاني
ئاوردانه وه سهر خاليکي زماني

(پيراگه يشتن)	په يامي من به گو يي ئەو دولبه ره نازداره راناگا
(پيراگه يشتن)	نه سيم بي سيم ده بيني، شل ده بي، به م کاره راناگا
(پيراگه يشتن)	گو تي سه برت هه بي دووباره دي مه ديتنت، ئەمما
(پيراگه يشتن)	له کورتي دا ته مه ن، وا دياره به و ديداره راناگا
(پيراگه يشتن)	وه کوو په روانه ده وري ليده دن لاواني خو ولا تي
(پيراگه يشتن)	گو لي ئيره به ژواني بولبولي ئاواره راناگا
(پيراگه يشتن)	نه خو ش و دهرده دار و دلبريندارم، په رستاريک
(پيراگه يشتن)	به حالي ئەم دلله پر ژان و پر ئازاره راناگا
(پيراگه يشتن)	ده که ي ماچي ده م و ليوان ئەگه ر هيز و گوريکت بي
(پيراگه يشتن)	ده نا جوانيک به دهردي ئاشقي بيچاره راناگا
(پيراگه يشتن)	هه تا کو متر ده بي پشتم پتر هه لده کشي مينيژوپ
(پيراگه يشتن)	ئيتر دهستم به داو يني کچي ئەم شاره راناگا
(پيراگه يشتن)	ده بي بولبول له من فير بي غه زه لخوايني، به لام چ بکه م
(پيراگه يشتن)	گرفتارم، چريکه م به و گول و گولزاره راناگا

پیراگه‌یشتن / ویراگه‌یشتن

مامۆستا هیمن رهدیف و قافیە‌ی ئەم غەزەلە‌ی لەسەر چاوگی ”پیراگه‌یشتن“ دامەزرا‌ندوو‌ه که جیجی بۆن و مانای ”ویراگه‌یشتن“ یش دەدا. ئەم دوو چاوگه‌یه لەو چەشنە چاوگانەن که لە دوو پیشگری بی مانا و چاوگیکی سادە سازدەبن: پی + را + گه‌یشتن / وئ + را + گه‌یشتن

شیکردنەو‌ه و هەڵدانەو‌ه‌ی پەردە لەسەر هەندیک لە خالە بە‌روالەت شاراو‌ه‌کانی ئەم چەشنە چاوگە ناسادە‌یه، دەتوانی پەردە لەسەر بە‌شیک لە تواناکانی زمانی کوردی لا‌بدا و هیز و لی‌هاتوو‌یی زمانە‌که‌مان پتر بخاتە‌روو. هەروا دەتوانی ئاوریک لە یه‌کیک لە‌گرفته‌کانی رینوو‌سی بی. بە‌پیی توانا دەچمە‌نیو لایه‌نیک لەو خالانە‌و‌ه. * ئەم دوو چاوگه‌یه ویرای ئەو‌ه‌ی هەر کام مانای سە‌ر‌بە‌خو‌یان هە‌یه و بۆ گە‌یاندنی پە‌یامی جیا بە‌کاردین، جار‌جار بۆ یه‌ک مانا دە‌کار‌دە‌کری‌ن.

نمونه بۆ ئەم حاله‌ته:

- یارم لە دوورولاته و دەستم پیرانانگا / پیی رانانگا. (چاوگی پیراگه‌یشتن) به ئەو رانانگا

- یارم لە دوورولاته و دەستم ویرانانگا / وئی رانانگا. (چاوگی ویراگه‌یشتن) وه ئەو رانانگا

بە‌لام ئە‌و‌دە‌م که دە‌که‌وینه‌ سەر دە‌ست نیشان‌کردنی جیا‌وازییە‌کان، چە‌مکی زە‌مان و گۆ‌شه‌نیگا و مە‌ودا و لە‌و چە‌شنە‌ بابە‌تانە‌ دینه‌ گۆ‌ر و دە‌ورگی‌ران و تە‌نانە‌ت تی‌کچوو‌نی ر‌واله‌تی ئاسایی بی‌چمی چاوگە‌کان دە‌ست پیدە‌کا و لە‌ گە‌ردان‌کردنیاندا زۆ‌ر جار پە‌نا دە‌بریتە‌ بە‌ر ر‌سته‌ی شە‌رتی؛ ئە‌مانە‌ هە‌مووی بە‌شیک‌ن لە‌و توانایی و جیا‌وازییە‌نی که دە‌مە‌وئ با‌سی بکە‌م.

- کورە‌کانی کاکە‌ حە‌مه ویراگه‌یشتوون؛ واتا گە‌ورە‌بوون.

لە‌م نمونە‌یه‌دا چاوگی ویراگه‌یشتن لە‌ مانادا چوو‌وتە‌ خانە‌ی ”فی‌علی ئیسنادی“ یە‌و‌ه.

- بیتوو ویراگه‌م سە‌ری مام دە‌دە‌م؛ واتا ئە‌گەر ماو‌هە‌ بی.

لە‌م نمونە‌یه‌دا چاوگی ویراگه‌یشتن چوو‌وتە‌ حاله‌تی شە‌رتییە‌و‌ه و چە‌مکی ”کات“ ی

هینا‌و‌تە‌ ئارا‌و‌ه.

* ئەودەمەى ئەو دوو چاۋگەيە دەچنە نىو رستە و پىويستىيان بە مۈتەمىمى ناپەيۈەستە دەبى، تەواو ئالۋگۈر بەسەر بىچمىاندادى.

ھەردوو چاۋگە بە دوو جۆر دەبنە تىپەر (مۈتەعەددى):

۱. زەمىرى مۈتەسىل لە رۆلى مۈتەمىمدا دەبىتە نىوئاخنى فىعل و دواى پىشگرى
”پىد“ يان ”وید“ دى.

نمونه بۆ ئەم حالەتە:

پىت رادەگەم = ”ت“ مۈتەمىم، دوو مەكەسى تاك لە موزارعى ئەخبارىدا.

وئى رادەگەشتم. = ”ى“ مۈتەمىم، سىيە مەكەسى تاك لە مازى سادەدا.

۲. ناو يان زەمىرى ناپەيۈەستە وەك مۈتەمىم دەكە وئىتە نىو رستە وە. لەم حالەتەدا

تەواو ئالۋگۈر بەسەر بىچمى فىعلدا دى.

نمونه بۆ ئەم حالەتە:

پىت رادەگەم: بە تۆ رادەگەم.

وئى رادەگەشتم: بە ئەو رادەگەشتم.

بە واتايە كىتر ”پىراگەشتم“ بوو تە ”بە... رادەشتم“ و ”وئىراگەشتم“ بوو تە ”بە

... رادەشتم“.

* بوونى مۈتەمىم و تىكچوونى بىچمى فىعل لەم حالەتەدا ئىمە بەرەو ئەو ھاندەدا

كە لە رىنوسدا كارىكى وا بكەين مۈتەمىم – چ پەيۈەستە و چ ناپەيۈەستە – بە باقىى فىعلەكە وە نەنوسرىن.

گەردانكردنى چاۋگى ”پىراگەشتم“ ئەو دەمەى زەمىرى مۈتەسىل لە حالەتى

مۈتەمىمىدايە:

موزارعى ئەخبارى؛ پىت رادەگەم، پىي رادەگەم، پىتان رادەگەم، پىيان رادەگەم.

يەكەم كەسى تاك و يەكەمەكەسى كۆ لەم حالەتەدا بە زەمىرى مۈتەسىل گەردان

ناكرىن. بە خۆم رادەگەم، بە خۆمان رادەگەم؛ دەچنە سەر حالەتى دوو ھەم.

موزارعى ئىلتزامى؛ پىت رادەگەم، پىي رادەگەم، ...

مازى سادە؛ پىت رادەگەشتم، پىي رادەگەشتم، ...

مازى ئىستمرارى؛ پىت رادەگەشتم، پىي رادەگەشتم، ...

مازى بەعید؛ پىت رادەگەشتمبووم، پىي رادەگەشتمبووم، ...

گەردانکردنی چاوگی "پیراگەیشتن" ئەودەمەى مۆتەمىم ناو یان زەمیری ناپەییوەستەیه:

موزارعی ئەخباری؛ بە خۆم رادەگەم، بە تۆ رادەگەم، بە ئەو رادەگەم، بە خۆمان رادەگەم، بە ئیوہ رادەگەم، بە ئەوان رادەگەم.

موزارعی ئیلتزامی؛ بە خۆم رابگەم، بە تۆ رابگەم، بە ئەو رابگەم، ...

مازیی سادە؛ بە خۆم راکەیشتم، بە تۆ راکەیشتم، بە ئەو راکەیشتم، ...

مازیی ئیستمراری؛ بە خۆم رادەگەیشتم، بە تۆ رادەگەیشتم، بە ئەو رادەگەیشتم، ...

مازیی بەعید؛ بە خۆم راکەیشتبوووم، بە تۆ راکەیشتبوووم، بە ئەو راکەیشتبوووم، ...

هەر وەك باسكرا فۆرموولى ئەم شیۆه چاوغانه بریتییه له دوو پیشگری بى مانا

و فیعلیکی سادە:

پید + هەل + فیعلی سادە

پێهەلگوتن، پێهەلچوون، پێهەلکالان، پێهەلگەران، ...

تید + هەل + فیعلی سادە

تێهەلکردن،

وید + هەل + فیعلی سادە

وێهەلرۆوسکان، وێهەلگەران، ...

پوختەى باسەكە: هەر وەك دەبینن لەم چاوغانەدا مۆتەمىم - چ پەییوەستە و چ

ناپەییوەستە - دەبنە نیوئاخنی فیعل لە رستەدا. بە هاتنی مۆتەمىم پاژى سەرەتا،

واتا "پید"، "وید"، ... لە بیچمی سەرەکیی فیعل هەل دەبرین. لە حالەتی ناپەییوەستەدا

هیچ ئیمکانی دووبارە پیۆهەلکانیان نییه و تەنانتە شکیشی دەگۆرێ. کە وایە بۆ بە

یەكدهستکردنی رینووس و دووری لە ئاوارتە و ئیستسنا و هەر وەها دیاربوونی

مۆتەمىم، وا باشە لە حالەتی پەییوەستەشدا هەر بە جیا بنووسرێ؛ چونکە پاژى

سەرەتا ئیتر بى مانا نییه:

پێهەلگوتن / پیت هەل دەلیم / بە تۆ هەل دەلیم

پێهەلکالان / پیت هەل دەکالیم / بە تۆ هەل دەکالیم

وێهەلرۆوسکان / ویت هەل دەرۆوسکیم / وە تۆ هەل دەرۆوسکیم

وێهەلکردن / ویی هەل ناکەم / وە ئەو هەل ناکەم

تییینی:

۱. ئەمە وەك پیشنیازیک دەخړیتە بەرچاوی ئیوهی لیزان؛ ئەگەر پەسندکرا ئەوه با له رینووسماندا رەچاوی بکەین.
۲. دوور نییه ئەم بابەتە له لایەن کەسانیتروەه له ئەوهش پوختتر باسی لەسەر کرابی، بەلام بەداخووە دەستم وییان رانهگەشتوو.
۳. ویستوو ئەم بابەتە بە زمانیکی زۆر سادە بنووسم و خو له لایەنەکانی دیکە نەدەم و تەنیا ئاور لەو شیوه چاوانەکانی بە فۆرمولی دوو پیشگری بێ مانا و چاوانیکی سادە بدەمەوه که بە هاتنه ئارای مۆتەمیم لیک هەلەوهشین.
۴. نەموستوو خوینەران سەرقالی وشە داتاشراوەکانی بەستینی رینووسی و ریزمانی بکەم که بە کوردی داندراون؛ هەر بۆیە بە عەرەبی و فارسی نووسیون.

په‌لتین

دۆستیکی خوشەویست و رەزاسووکم، هەر که بە شپریوی و دەستشکاوی دیتمی، گوتی: ئەه! ئەوه بو و نەپه‌لتیوی!! بێ ئەوهی گوی بدەمە تەشەر و تانەه ئەو و دەر بەندی شپریوی خوشم بم و بە دەستە نەشکاوەکەم سەر و زولفان دابینم و دەر بەندی ئازاری ئەو شکانەش بم، هەلچووم و گۆتم بو زمانی کوردی خەرا دەکەه!! "نەپه‌لتیو" نییه و "نەپه‌لتیو" ه.

خیرا ئەم گەمەیه کەوتە سەر باریکی دیکە و بوو بە باسیکی زمانی و شپریوی منیش فەرامۆشی بەسەردا هات. باسبوو بە باسی وشەه نەپه‌لتیو که له کویوه هاتوو و له رسته‌دا چ دەوریک دەگیڕی و ئەو جۆره باسانە! هەلدانەوهی کتیبە فەرەه‌نگەکان و سەرەنجام هەلوێستەکردن لەسەر هەنبانەبۆرینه. هەژار وشەه نەپه‌لتیوی نەگرتبوو، بەلام چاوی "په‌لتین" هیناوتەوه. په‌لتین: خوگرتن، توندبوون دواي شلی.

له فەرەه‌نگە کوردیه‌کانی دیکه‌ه بهر دەستما شوینی پی په‌لتین و نەپه‌لتیوم تیدا بو نەگه‌را.

چاوی په‌لتین لهو چاوانه‌یه ئیتر له زمانی کورددا به کاری ناهین و فارس گوتەنی مه‌جور بووه. ویدهچی یه‌کیک له هۆیه‌کانی ئەو مه‌جورییه ئەوه بێ که چاوی په‌لتین زاوی نەبووه؛ جگه له نەپه‌لتیو. هەر وه‌ها ویدهچی شیوه‌ه نەختیک دژواری گوگردنی وشەکه‌ش بووبیتە هۆی فەوتانی؛ بریک ناخۆش گو دەکری.

سه بارهت به و هه لومه رجهى زمانه كه مان پييدا تيده پهرى، بمانه وى و نه مانه وى نووسهران و شاعيران له په نا داهينانى تازهى خوياندا، دهى ئاورىكى و شيارانه له زمانيش بدهنه وه و به شىك له تواناكاني خويان بو خزمهت به ئه و ته رخان بكهن. دووباره زيندوو كردنه وهى چاوگىكى وهك په لتين زور دژوار نييه؛ ئه گهر نووسهران به رپرسانه و زانستيانه ههنگاوى بو هه ليينه وه.

په لتين: توندبوون و خوگرتنى شتىكى شل كه له حاله تى ده له مه يى هاتوو ته ده، به لام به ته واوى رهق نه بووه. به و پييه عونسورىكى ئاوهكى كه ئالوگورى به ره و جاميدبوون به سهردا دى، سهره تا ده بيته ده له مه و دواتر ده په لتى و دوايه ته واو رهق ده بى.

دهكرى چاوگى په لتين بو زاو زيكردن و ژيانه وه، به رينه وه سهر گهردانكردن و كه لك لى وه رگرتن. وهك نمونه:

موزارعى ئىخبارى: ده په لتم، ده په لتى، ده په لتى، ده په لتين، ده په لتن، ده په لتن. وشه ي نه په لتيو ئيمكاني ئه وه مان بو ده ره خسينى كه ئاور بدهينه وه سهر ئه و تواناييه ي زمانى كوردى كه پيتىكى وهك "و" - ئه وده مه ي ده بيته پاشگرى رهگى فيعل - چلون توانايى ده برپينى مانا و دهورى جوربه جورى بو ده خولقينى. هه جمين: هه جميو رزين: رزيو توقين: توقيو توپين: توپيو مهين: مهيو ههروهه ده توانين ئاورىك له و چاوگانه بدهينه وه كه چون سيفه تيان لى سازده بى؛ به تايبه تى سيفه تى مه فعوولى.

چاوگ، رهگى مازى، رهگى موزارغ:

كوشتن: كوشت، كوژ، كوژاو / كوژراو

خواردن: خوارد، خو، خوراو

دوشين: دوشى، دوش، دوشراو

بردن: برد، به، براو

چنين: چنى، چن، چناو / چنراو

كردن: كرد، كه، كراو

رهقى زه مير

ئه تو له كوئىرا ته شريف هيناوه؟ (سه رچاوه: به يتى مه حمل و برايمى دهشتيان) ئه م رسته يه ئه مرؤ له موكريان به م شيوه يه ديته گو؛ ئه تو له كوئىرا ته شريف

هیناوه؟ جیگورکی ئاوه لئاو له فارسی دا ”رقص ضمیر“ ی پیده لاین. نمونه یه ک بو ئه و ره قسی زه میره له فارسی ئه و گوته یه ی سه عدی شاعیری به ناوبانگه: ”یکم روز دل بر بنده ای بسوخت که میگریست و خداوندش بفروخت.“ له م نمونه یه دا ئاوه لئاوی لکاوی ”م“ له وشه ی ”یکم“ دا موزافئه لیه ی وشه ی ”دل“ ه که په ریوه ته لای ”یک“. شیوه ی دووه می پرسته فارسییه که ئه مه یه ”یک روز دلم بر بنده ای بسوخت که ...“

له پرسته ی نمونه کوردییه که دا ئه تو نیه ده، ”له“ ورده واژه ی ئیزافییه، کوئ موته میمه، ”ت“ ته ئکیدی نیه ده، ”را“ نیشانه ی مه ودایه و ته شریف هیناوه فیعلی مورده که به. له م نمونه کوردییه دا ره قسی زه میر هاتووه ته ئاراوه.

پاکشان

به زار خو شه تو سه د سوار
 هم رو حمبه ر هم جه بار
 ئیزراییل بوو جلودار
 بو مه راغه ی برده خوار
 بو مه راغه ی پاکشان
 ورشی ورشی که مبه ران
 بیینی میشک و عه نبه ران
 فه ندی په پاغ به سه ران (سه رچاوه: به یتی باپیرئاغای مه نگور).

فیعلی ”پاکشان“ له و پرسته یه دا له باری زمانیه وه جیی سه رنجه؛ به مانای ”چون“ به ره و شوینیک. بو چون به ره و به رزایی له ”هه لکشان“ که لک و هه رده گرین. مه ودای نیوان سابلغ و مه راغه دهشتایییه؛ بلئی له زمانی کوردیدا بو ”چون“ له دهشتاییدا له ”پاکشان“ که لکیان و هه رگرتبی؟ هه ر ئه و جو ره ی بو لیژی له ”پاکشان“ که لک و هه رده گرن. ”هه لکشان“؛ رویشتن به ره و به رزایی، ”پاکشان“؛ رویشتن له ته ختاییدا، ”پاکشان“ رویشتن به ره و لیژی. چاوگی ”پاکشان“ له حاله ته کانی زمانی وه ک تینه په ر و تیپه ر و... دا زاووزیی به رچاوی هه یه.

له ژوان هاتن

به نوێژیکه نیوه پۆیه له ژوانی خاتوونى قهله ندهرى بابانویرانرا دههاتى! (سه رچاوه: بهیتى برامۆك).

له عیباراتى وهك "له ژوان هاتن"، "له راول هاتن"، "له بۆ هاتن"، "له شهو گورد هاتن"، ... وردهواژهى "له" دهوړیکى سه رهكى دهگیرى و دارشتى رستهكه به تهواوى دهكاته كوردانه. جیهه تی نووسهران - بهتایبته وهرگیران - دیققه تیكى تهواو بدهنه شیوهى كهلك وهرگرتن و به كارهینانى وردهواژهكان. به كارهینانى دروست و به جیبى وردهواژان پيشى شویندانانى نهحووى زمانى بیگانه و بابتهى دزیوى له بهر دهلگرتنهوه (گرته بهردارى) دهگرى، چونكه ئەم دووهن كه كولهكهى رپووحى زمان ددهنه بهر پهلامار.

رهبه ن

ئهگەر چاوى خاتوون په ریحانى له برامى رهبه نهى دهبه نه وه قاتى! (سه رچاوه: بهیتى برامۆك).

رهبه ن: سهلت، بى ژن، گه ریدهى مال به كوله وه، دهلوهدا (دهبنانه بۆرینه) / زهلامى گه نجى بى ژن و مال، كه سيكه سه رى خوى هه لگرتبى و ئاواره بووبى، هه ژارى بى نهوا، گه مژ (فه رههنگى خال) / رهبه نوک، زوگورت، هه ژار، سهلت، تاك، ته نیا، بیژن و مندال، عه قدا، بیوه پیاگ، بى مال، بى نهوا، دهستكورت، ئاواره، ده ربه دهر (فه رههنگى كوردستان).

فه رههنگى فارسى موعین بۆ وشه ی "رهبان" نووسیویه: ئەو كه سه ی بۆ ترس له خودا زیده رپۆی دهكا. هه روه ها وشه ی "راهب" یشى هیناوه ته وه. بۆ وشه ی "رهبانیت" نووسیویه: ته ركى دنیا كردن و دوورى كردن له له زه ته كانى، عابیدی مه سیحى.

وشه ی رهبه ن له نیو بهیتوباوى كوردیدا دهورى هه یه و هه ر ئیستا له ئاخاوتنى پۆژانه ی ناوچه ی موكریان به كه مى كهلكى لیوه رده گیرى؛ هه ر ده لیى ئەو وشه یه مۆركى فۆلكلۆرى ویکه وتووه. وشه ی "رهبه ن" له "رهبان" و ته نانهت "رهبانیهت" وه هاتووه. "راهیب" و "راهیبه" له ئایینی مه سیحیدا مافى ژن هینان و میرد كردنیان نییه و ده بی له ریگه ی خزمه تی کلیساوه خزمهت به خودا بکه ن و ته مه نی خویان بۆ ئەو ته رخان بکه ن.

كورد وشه‌ی ”ره‌بان“ی كردوو به ”ره‌بن“؛ هر بۆیه له فهره‌نگی هه‌نبانه‌بۆرینه یا خال یان كوردستان ئه‌و مانایانه‌یان بۆ لێداوه‌ته‌وه. له سه‌رجه‌می مانای ئه‌و سه‌ی فهره‌نگه‌دا، نه‌زه‌وجین بووه‌ته‌ ماکی مانای ره‌بن. ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه ره‌بن ته‌نیا بۆ پیاو كه‌لكی لێوه‌رده‌گیرئ. هر بۆیه ده‌كرئ جیا له‌و مانایه‌یانه‌ی ده‌یه‌تی، له جیی وشه‌ی ”راهب“ ده‌كار بكرئ. بۆ وشه‌ی ”راهبه“ ده‌بی بیریک بکه‌ینه‌وه.

خالیکي دیکه‌ی ”ره‌بن“ ئه‌وه‌یه که هه‌میشه بۆ نیشان‌دانی ناخۆشی و ته‌نیایی و ئاواره‌یی که‌لكی لێوه‌رده‌گیرئ. فهره‌نگی كوردی - عه‌ره‌بی ئه‌ستیره‌گه‌شه ره‌به‌نی به مانای راهب و راهبه هیناوه‌ته‌وه.

پسمیر

خدر پۆیی وا به‌ زویری، ده‌لێی به‌وری به‌ پسمیری، قاقه‌زی دا ده‌ست وه‌زیری. (سه‌رچاوه: به‌یتی دمدم)

هه‌نبانه‌بۆرینه وشه‌ی ”پسمیر“ی به‌ ته‌نیا نه‌گرتوو، به‌لام ”پسمیران“ی به‌ مانای به‌چکه‌به‌گ و نه‌جیبزاده تۆمارکردوو.

له ده‌قه به‌یته‌کانی به‌ر ده‌ست‌دا سه‌ی جار وشه‌ی ”پسمیر“ هاتوو: ١. خدرم مه‌ردی پسمیری ٢. ده‌لێی به‌ری پسمیری ٣. ده‌لێی به‌وری به‌ پسمیری.

له رسته‌ی یه‌که‌م و دووه‌مدا، پسمیر ئاوه‌لناو - سیفه‌ت - ه، له رسته‌ی سه‌یه‌مدا قه‌یده.

”پس“ به‌ مانای کور - تا ئه‌و جیه‌ی من ئاگادارم - هه‌ر له وشه‌ی ”پسمام“ واتا کورهمامدا ده‌یه. ”پس“ و ”پسر“ی فارسی ده‌بی هاو‌پیشه‌ بن.

له‌و سه‌ی نمونه‌یه‌ی سه‌روو که باسکرا، له مانای مه‌جازی پسمیر که‌لک وه‌رگیراوه و ده‌توانی لیه‌اتوو‌یی، باویقاری، تیگه‌یشتوو‌یی، زیره‌کی و له‌و چه‌شنه مانایانه‌ی لیه‌ه‌لک‌رینین که لێرده‌دا تایبه‌تن به‌ نه‌جیبزادان و کورهمیران. ته‌نانه‌ت ده‌توانی ئه‌و مانایه‌شی هه‌بی: ئه‌ی خدر تۆ کورهمیری نه‌جیمزاده‌ی ...

وشه‌ی ”پسمیر“ که‌وتوو‌ته‌ گه‌رداوی فه‌رامۆشی؛ ده‌بی ئاوری لی بدریته‌وه.

خانه به ندیی بزوینه کان

له دابه شینی "بزوین" مصوت "هکانی زمانی کوردی (لانیکه م له به شه سۆرانیه که ی دا):

دوو بزوینی "ا" و "ه" ده که ونه خانه یه ک.

سۆ بزوینی "وو"، "و"، "و" ده که ونه خانه یه کیتیر.

هه روه ها سۆ بزوینی "ی"، "ی" و بزۆ که - "ا" له خانه یه کی دیکه دا.

له هینانی وشه ی بیگانه بۆ نیو زمانه که مان، وا باشه ئه و خانه به ندییه ره چاو بکه یین و ئه و ئالوگۆرانه ی به سه ر بزوینه کاندای دین هه ر کام له خانه ی خۆیاندای بن. بۆ وینه:

"کالچر" ی ئینگلیزی بیته "که لتور" نه ک "کولتور" یا "کلتور".

"سپاس" هه ر "سپاس" بی، نه ک "سوپاس". "به روز" ی فارسی بیته "بیهرروز" نه ک "به رروز". "سجادی" عه ره بی بیته "سه جادی" نه ک "سوجادی"; مه گین ئه وه که وشه که هه ر خۆی سوجادی بی.

به م پنیه هه م هاتنی وشه ی بیگانه تا راده یه ک قانونمه ند ده کری و هه م پیشی دوو شیوه و چه ند شیوه نووسینی وشه یه ک له زمانی یه کگرتوو ماندا ده گیری.

چوارچه نگۆله

هیندی ئاو خوارده وه، چوارچه نگۆله راوه ستاوه! (سه رچاوه: به یتی برایمۆک)

چوارچه نگۆله: هه نبانه بۆرینه ئه م وشه یه ی به "چوارچه نگۆله" گرتوو به مانای "کووله و مه نجه لی چوار هه نگل". هه روه ها له مانا فارسییه که یدا نووسیویه "چهارگوشی". فه ره هنگی مه ردوو خ وشه ی "چوارقه ل" ی به مانای "چواره هه نگۆله" هیناوه ته وه. "چواره هه نگۆله" به مانای "چواره هه نگل" هیناوه ته وه. له به رانبه ر وشه ی "چواره هه نگۆله" نووسیویه: چوار ده ست و پی. هه روه ها نووسیویه کنیا یه یه بۆ عاجزی و دامای له کاردا.

گیو موکریانی له فه ره هنگی کوردستاندا نووسیویه، چوارچه نگۆله: رۆیشتن له سه ر چوار چنگان و یان به چوار چنگان به سه ر چتیکی هه لگه ران.

وشه ی "چوارچه نگۆله" ی نیو به یتی برایمۆکی ره حمان به کر سیفه تی تیکه لاوه و مانای هه لمسان ده دا. به م چه شنه نزیکه له مانای هه نبانه بۆرینه. کووله یا مه نجه لی چوار هه نگل دوو ویچوونی له گه ل ئینسان یان ئاژه لی هه لمساو هه یه. یه که م؛ چوار

دهست و پى ههروهك چوار ههنگل. دووهم؛ بيچمى كووله يا مهنجەل چهشنىك ههلمساوى پيوه دياره. ئىستاش به مروقى زور قهله و دهلين وهك كوولهى ليهاتوو!! به كهسىك ئاو يا دو زور بخواتهوه و زگى له ژيلا بى، دهلين چوار ههنگل بووه. به ژنىك كه بهرهبرى زانى بى، دهلين چوار ههنگلبوو!

ههنگل: دهسكى كووله يان مهنجەل، ژيرباغەل.

فهههنگى سوخهنى فارسى "چارچنگوله" وهك فهههنگى گيو هيناوتهوه. له كتيبى "لاوك و سترانى كوردهوارى" دا "چهنگل" به ماناى دهست، باسك و قول هاتوو.

ئىحترامى وشه

وشه ماناى تايبهتى خوى ههيه، تهنانهت ئهوهدهمهى دهچيته خانهى ئىبهام يان ئىستعاره و ويچواندنيشهوه، دايرهى ماناكهى له زهينى بيسەر يان خوينهردا ئهوهنده كال نابيتهوه نه ناسرپيتهوه. دهلين زمان وهك بوونهوه ره؛ ريز و ئىحترامى وشهكان له گوين ريز و ئىحترامى ئينسانهكان. ههنديك له وشهكان ههگرى كارهسات و بوچوون، هه وهها نيشانهى بايخ يان سووكى و چرووكى بابهتيكى نيو كومەلگان. ئهوهدهمهى وشهى «ماموستا» سيبهري مانايى خوى بهسەر وشهى «وهستا» - استاد، استاز» دا كيشا، ههنديك له وه دلمه ندبون كه پيشگرى «مام» وشهكه پياوانه دهكا و ژنان لى بيبهش دهبن؛ ئيدى نه ياندهزانى كه ئه وشهيه به خيرايىكى چاوهرواننهكراو بال بهسەر ههموو كهس دادهگرى و له تام دهچيته دهه!! ئه مرقو له ههريمى كوردستان ههموو كهس ماموستايه: شوڤير، كه بابجى، به له دى، پوليس، مه لا، فهقى، موعهليم، وهزير، وهرزير، رۆژنامه نووس، رۆژنامه خوين، رۆژنامه فرۆش، ريبوار، چاپهز، دارتاش، ئاشپهز، ... له وه ههريمه پياوم دهوى كهسىك بدوزيه وه ماموستا نه بى!! له ههريمى كوردستان وشهى «ماموستا» وهك توورى قانگى ليهاتوو، نه كهسايهتى، نه كهرامهت، نه حورمهت، نه دايرهى مانايى، نه ئىحترام!!

ههچ، هه به جاريك ههچ!!

كاتى ئه وه هاتوو شارهزايانى ئه وه ههريمه وشهيهك بدوزنه وه بو ئه وه كهسانهى ماموستا نين. دهتوان ههندى وشهى دارپيژراو و ليكدراو بدوزنه وه يان دابتاشن كه له ئه قل و ئاقل و ئاقلتي سازبووبى.

بى ریز کردنى وشه هەر تايبەت بە هەريمی کوردستان و وشەى مامۆستا نيبه. هەر ئیستا له ئیراندا وشەى «حاجى» بە خیرایى بلاوبوونەوهى وشەى «مامۆستا» خەریکه جیى هەموو وشه خیتابییهکان دهگریتهوه!! له نیو فارسهکاندا ئیتر «آقا»، «عمو»، «برادر»، «جناب»، «سرکار»، ... کهوتوونه ژیر سیبەرى وشەى «حاجى» یهوه!! ئیرانییهکان ههنگاوێک پتر چوونهته پیش و نیر و میشیان جوئ کردووهتهوه و نازان «حاجى خانم» له زاران چەند خۆش بووه!!

ئەوه هەر میژوو نيبه دوولات دهبیتهوه، نیشان بهو نیشانهى لیڕهش خەریکه وشەى «حاجى» کهرامەت و حەورمەت و دایرهى مانایى و سەرنجام ئیحترامى خۆى له دەست دەدا.

تیبینی:

دەربیرینی ئەم وشەیه بەم شیۆهیه کهلتوورى کوردستانی ئیران نيبه؛ که چى ئەوه خەریکه لیڕهش دهبیته باو و تەنانەت هەندى کەس بە فەخرهوه دەیلین.

پهتای زمانى عه‌ره‌بى

کهشوهه‌واى زال به‌سه‌ر "نوسین" له هەريمی کوردستاندا، هەندى جار ديمەنى شله‌ژاوى خۆى وه‌ها به‌ پوونى ده‌خاته‌ پوو، ناتوانى نيگه‌رانى کرمۆل بوونى ئەم بواره فەرهنگيه له‌ وه‌ريمه‌دا نه‌بى. ئەوه له‌ حالیکدايه ئەوديو بو هەندى کەس بووه‌ته‌ پووگه، به‌لام فتواى سه‌ير و سه‌مه‌ره‌ى تيدا دهرى، ورده‌ئاکارى ناشياوانه‌ى تيدا پوو دەدا!!

ده‌میکه ئەم ورده‌گله‌يبیه به‌ ئاشکرا ده‌گوترى که چاپه‌مه‌نى ئەوديو ره‌نگى گه‌للایى و بى ئەزموونى پيوه‌ دياره و له هەندى ناوه‌ند و شوین ئاوى پاشاگه‌ردانى رینووسى و ریزمانى ئاشى پیده‌گه‌رى.

له‌و فتوا سه‌ير و سه‌مه‌رانه‌ى بيچمیکى گالته‌جارانه‌ى به‌ خۆوه‌ گرتووه، نووسینی "ناو" یان "به‌شیک له‌ ناوى نووسه‌ر" ان به‌ عه‌ره‌بیه له‌و کتیب و وتار و فیلم و تەنانەت ئەو نامانه‌ى به‌ کوردی دهنووسرین!! هەرچى سه‌رى خۆت دینی و ده‌به‌ى نازانى ئەوانه‌ بو و ده‌که‌ن!! ئەو شیۆه ئاکاره به‌ ته‌رازووى هيج مه‌نتیق و ئەقلێک بو‌ت هه‌لناسه‌نگى!!

نازانم ئەگەر ئەو پەتایە بکەوێتە نیو نووسەرانی کوردی تورکییە، ئێران، ئازەربایجان، ئەرمەنستان و ... "ناو"ی نووسەرانی چی بەسەر دێ و ئاکامی ئەو گۆلمەزە بە کوێ دەگا!

نمونه:

- وێرانکردنی قەلای کەرکوک: عبدالرقيب يوسف
- داستانی پیرەمەگروون - سوورداش: وصفی حسن ردینی
- بیرهوه‌رییەکان: مصطفی عەسکەری
- بنیاتی هونەری لە شیعری ئەحمەد موختار بەگی جافدا: سعد فاروق يوسف شیخ

بزینی

- ئەو هۆنراوەیە تەواو دەبێ و تەواو نابێ: لطیف هەلمەت
- دیوانی چروستانی: مەلا محمدی مەلا عبدالرحیمی چروستانی
- دیوانی نالی "مەلا خدری ئەحمەدی شاوہیسی میکایەلی": مەلا عبدالکریمی
- مدرس / فاتح عبدالکریم / محمدی مەلا کریم
- ئەحمەدی خانی یی نەمر: صادق بەهائەدین ئامیدی
- دیوان حاجی قادری کۆیی: پێداچوونەوهی مەسعود مەحمەد
- بیروباوەری ئەشعەری لە عەقیدە کوردیی مەولانا خالیدی نەقشبەندی:

ئێبراهیم ئەحمەد شوان

- لە پیناو زیاتر چەسپاندنی بەها و پرەنسیپەکانی رۆژنامەگەری کوردیدا: عبدالله
- ابراهیم اسماعیل - اسماعیل کوێستانی - فیصل حسن قادر - راپۆژ محمد حسین - تەلەت نوری عبدالله

ئەوانە وێدەچی بەشیک لەو کەسانە بن کە ئالای سەپینەوهی زمانی عەرەبی لە نیو کوردیدا دەشەکیئن و لۆمە لە نووسەرانی پارچەکانیتر دەکەن کە زمانی تورکی و فارسی شوینی خستوووەتە سەریان!!

ئاخۆ ناو بە عەرەبی نووسین لە بابەتیی کوردیدا، پەتای زمانی عەرەبییە کە تا مێشکی ئیسقانمان رۆچوووە یان هەمان کردەوه گەللاییه گۆرینەکە یە بێنەقاقەمان بەرنادا؟ [گۆقاری مەهاباد، ژمارە ۱۴۷،

ئەرکی نووسهران

زمان بۆ ئەو هی بتوانی چواربەندەیه کی به هیزی هه بی، ده بی له لایه ن نووسهرانه وه به لیشاو کاری پی بکری. مه کتووباتی ئیداری پی بنووسری. له زانستگا و قوتابخانه کان پیی بخویندری.

هه لومه رچی ئیستای ژیانی ئیمه هه موو ئەوانه ی خستوو هته سه رشانى نووسهران و شاعیران. ئەوانه بیانەوی و نه یانەوی نه ک ئەرکی پاراستنی زمان، بگره ئەرکی گه شه پیدانیشیان که وتوو هته ئەستۆ.

به و پییه ئاگاداری له زمان و به لیوه شاو هبی وشه هیئانه به ر رکیفی قه له م ئەرکی دوو ئەرکه. بۆ نیشاندانی توانامه ندی زمانی کوردی هه نبانه بۆرینه هه لده دینه وه و ئەنگوست له سه ر وشه ی «که ل» داده نیین.

که ل: (۱) چیا، که ژ، کو؛ (۲) بستوو، زینوو؛ (۳) قه لشت، قه لش؛ (۴) بره دار؛ (۵) جیگه ددانی که وتوو: (کابرایه کی ددان که ل هاتبوو) (۶) کار؛ (۷) به ره، فایده؛ (۸) داغ، به تین؛ (۹) په زی شاخدار؛ (۱۰) هه یوانی که ت، شاخیک شکاو؛ (۱۱) په چه ی په ز له ده شت؛ (۱۲) جۆشین: (ئاف که ل هاتیه)؛ (۱۳) گایه ک که سواری چیل ده کری، (۱۴) نیری گامیش؛ (۱۵) کول، نه بر؛ (۱۶) جۆری هه یوانه کیوی؛ (۱۷) ئەسپاپ (که لوپه ل)؛ (۱۸) توێژه مار، کاژهمار؛ (۱۹) بریقه، دره وشین، (۲۰) که چه ل؛ (۲۱) شه پۆلی چه م، پیلی پرووبار؛ (۲۲) شکستی ئەندام؛ (۲۳) شکسته به ند؛ (۲۴) نیری، ته گه.

بیوو شیوه دارشتی هه نبانه بۆرینه ئیزنی دابا، هه ژار ئەو وشانه ی خواره وه شی ده خسته پال «که ل»؛ چونکه هه موو له و وشه وه هه لقولاون: کولانه (پۆچنه، کولیتی مریشکان)، کولاوکه (پۆچنه ی سه ربان)، کوله ک (تاقه له دیواردا، پۆچنه له دیواردا، جی رسق له چادردا)، کولیت (کوخته، کولانه مریشک، داری کۆلداراو بۆ میوه گوشین)، کولیته (کولیت)، کولیر (کون له دیواردا)، کولین (جیگه ی رسق له چادردا)، که لین و کولین (قوژبن)، کولینک (کولانه)، کولینه (هیلا نه مریشک)، که لانه (جۆری خواره ده مه نی)، ...

خالی جیی سرنجی هه مووی ئەو وشانه ئەوه یه له دوو پیتی «ک» و «ل» دا هاوبه شن که ده چیته وه سه ر «که ل».

که ل، که له به رد

زمان بو ئه وهی بتوانی چوار بهنده یه کی به هیزی هه بی، ده بی له لایه ن نووسه رانه وه به لیشاو کاری و شیارانه ی پی بکری. مه کتوو باتی ئیداری پی بنووسری. له زانستگا و قوتابخانه کاندای پی بخویندری.

هه لومه رگی ئیستای ژیانی ئیمه به شیکی زوری ئه وانه ی خستوو ه ته سه ر شانی نووسه ران و شاعیران. ئه وانه بیان ه وی و نه یانه وی، نه ک ئه رکی پاراستنی زمان، بگره ئه رکی گه شه پیدانیشیان لی زیاد بووه. به و پیه ئاگاداریی زمانی و لیوه شاوانه وشه هینانه به ر رکیقی قه له م، ئه رکی دوو ئه رکه.

”که له به رد“ به مانای که لینی نیوان دوو یان چه ند به ردی له سه ر یه ک دانراوه. هه بنانه بو رینه وشه ی ”که له به رد“ی نه گرتوو، به لام که له به ری هه ر به م مانایه هیناوه ته وه.

بو نیشاندانی توانامه ندیی زمانی کوردی، هه بنانه بو رینه هه لده ده ینه وه و ئه نگوست له سه ر وشه ی ”که ل“ داده نین.

که ل: ۱. چیا، که ژ، کو؛ ۲. بستوو، زینوو؛ ۳. قه لشت، قه لش؛ ۴. بره دار؛ ۵. جیگه ددانی که وتوو؛ ۶. کار؛ ۷. به ره، فایده؛ ۸. داغ، به تین؛ ۹. په زی شاخدار؛ ۱۰. حه یوانی که ت، شاخیک شکاو؛ ۱۱. په چه ی په ز له دهشت؛ ۱۲. جوشین، ۱۳. گایه ک که سواری چیل ده کری، ۱۴. نیری گامیش؛ ۱۵. کول، نه بر؛ ۱۶. جو ری حه یوانه کیوی؛ ۱۷. ئه سپاپ (که لوپه ل)؛ ۱۸. تویره مار، کاره مار؛ ۱۹. بریقه، دره وشین، ۲۰. که چه ل؛ ۲۱. شه پۆلی چه م، پیلی رووبار؛ ۲۲. شکستی ئه ندام؛ ۲۳. شکسته به ند؛ ۲۴. نیری، ته گه.

بیتوو شیوه دارشتی هه بنانه بو رینه ئیزنی دابا، هه ژار ئه و وشانه ی خواره وه شی ده خسته پال ”که ل“؛ چونکه هه موو له و وشه وه هه لقولاون: کولانه (رۆچنه، کولیتی مریشکان)، کولاوکه (رۆچنه ی سه ربان)، کوله ک (تاقه له دیواردا، رۆچنه له دیواردا، جی رسق له چادردا)، کولیت (کوخته، کولانه مریشک، داری کۆلداو بو میوه گوشین)، کولیته (کولیت)، کولیر (کون له دیواردا)، کولین (جیگه ی رسق له چادردا)، که لیتوکولین (قوژبن)، کولینک (کولانه)، کولینه (هیلانه مریشک) ...

خالی جیی سرنجی هه مووی ئه و وشانه ئه وه یه له دوو پیتی ”ک“ و ”ل“ دا هاوبه شن که ده چنه وه سه ر ”که ل“.

باز

برایمی مه‌لانیس وه‌کی که زه‌مانیکی عالهمی ڤاوه‌که‌وی ده‌کرد، له بازیکی له سه‌رچۆکان ده‌رویشت، له بازیکی به‌ماته‌ماته ده‌پۆیی. (سه‌رچاوه: به‌یتی برایمۆک) باز: ۱. ڤیگای تایبه‌تی که ده‌سته‌یه‌ک بۆ ئیشیکی دیار پیندا ده‌پۆن، بازی بیریان. ۲. به‌دوای هه‌ندی ناوانه‌وه ده‌لکی و مه‌دلوولی تیپه‌پین و عبور له ماناکانیان زیاد ده‌کا: ڤیباز، ده‌رباز، به‌رده‌باز، پرده‌باز، بازی بیریان: ئەو ڤیگایه‌ی هه‌موو ڤۆژی بییری بۆ مه‌ڤدۆشین پیندا ده‌پۆن. بازی بیریان دوورده‌ییه / بییری دین شیرمه‌شکیان پینیه. (قاموسی زبانی کوردی - زه‌بیحی). باز: ڤیگای ناسراو (هه‌نبانه‌بۆرینه). باز: بازیار یانی ڤیبوار (فه‌ره‌نگی ڤیژگه) باز: ڤیگا، ڤی، ڤیباز، ڤیگای تایبه‌تی و ناسراو و دیاریکراو. تیپینی: ... له ئەو‌یستادا "په‌ت" path به‌ مانای ڤیگایه‌ی و ده‌گه‌ل "باز" به‌ له‌ به‌ر چاوگرتنی ئالوگۆڤی پیته‌کان هه‌ر یه‌ک وشه‌ن. ("فه‌ره‌نگی هه‌رمان)

"باز" له‌ وشانه‌یه‌ که‌ چ له‌ زمانی کوردی و چ له‌ زمانی فارسیدا بووه‌ته‌ ماکی ده‌یان وشه‌ و ڤیکه‌وه‌ند و ئیدیۆم. چه‌ندان مانای جۆربه‌جۆری لیده‌که‌وینه‌وه‌ و بۆ ئەو مانایه‌ی پیوه‌ندی به‌ ئەم نمونه‌ی سه‌روو هه‌یه‌، چه‌ند نمونه‌مان له‌ فه‌ره‌نگه‌کانی کوردی له‌سه‌ره‌وه‌دا هینایه‌وه‌.

وشه‌ی "باز" له‌م نمونه‌یه‌دا ڤیک به‌ مانای شوینیکی دیاریکراو بۆ هاتوچۆیه. هه‌ر وه‌ک له‌ هه‌ندیک فه‌ره‌نگیشدا تۆمارکراوه‌، باز شوینیکی تایبه‌ته‌ به‌ ئاژه‌ل یان که‌سانیکی تایبه‌ت: بازی بیریان، بازی که‌وان، بازه‌به‌ران، بازه‌که‌رویشک، ... .

ئه‌وه‌ی ده‌کرێ لیره‌دا له‌ قسه‌ی فه‌ره‌ه‌نگنوسه‌کانی زیاد بکه‌ین ئەوه‌یه‌ که‌ ویده‌چی "باز" له‌ مه‌ودای هه‌لینانه‌وه‌ی لینگ بۆ هاویشتنی شه‌قاوه‌وه‌ هاتبی. له‌ فه‌ره‌نگی سوخه‌نی فارسیدا یه‌کیک له‌ ماناکانی "باز" مه‌ودای نیوان دوو بالی مرۆف به‌ کراوه‌یییه. ئەوه‌ی جیی سه‌رنجه‌ ئەو نمونه‌ کۆنانه‌ی ئەو فه‌ره‌نگه‌ بۆ ئەو مانایه‌ی "باز" یان هیناوه‌یه‌ته‌وه‌ وه‌ک "شه‌قاو" و "گه‌ز" ده‌چی. نووسه‌ری ئەم فه‌ره‌نگه‌ بیتوو ئاگای له‌ مانای جۆر به‌ جۆری "باز" له‌ زمانی کوردیدا بوايه‌، "باز" ی جۆریکیتر مانا ده‌کرده‌وه‌.

با ئەوه‌ش بلیم، له‌ وشه‌گه‌لی وه‌ک فیله‌باز، گیانباز، ته‌له‌که‌باز،...دا پاشگری "باز" له‌ وشه‌ی "بازی" یه‌وه‌ هاتوووه‌؛ فه‌ره‌نگه‌ کوردییه‌کان ئاماژه‌یان به‌و خاله‌ نه‌کردوووه‌.

كۆلەي سىنگ

بەفر لە كۆلەي سىنگى بوو. (سەرچاوه: بەيتى برايمۆك)

كۆلەي سىنگ: پەرەي سىنگ، نيوان دوو مەمك بەرەو سەر؛ ئەو جىگايەي چەناگە دەگاتە سەر سىنگ. پىرەپياويك گوتوويە كاتىك سەرت دىنييه خوار، چەناگەت بە ھەر كويى سىنەتەو نووسا، ئەوي كۆلەي سىنگە.

ماناي رستە: بارستايى بەفر ھەتا سىنگى ئادەمىزادى بوو.

لېرەدا كۆلەي سىنگ پىوانەي مەودا و بارستاييه. جارى وايە كۆلەي سىنگ وەك تووك و نزا بە كاردى. بۆ نمونە كاتىك كەسيك سويند بە قورئان دەخوا و بەرانبەرى باوەر بەو سويندە ناکا، وەك ئىعتىراز دەلى: "قورئان لە كۆلەي سىنگت بدا." سىنگ / كۆلەي سىنگ لە كەسيك كوتان: دوعاى خراپ بۆ كەسيك كردن. پىغەمبەرم بە كۆلەي سىنگت دادا. دوعايەكە بۆ داواي مردنى كەسيك سەبارەت بە كاريكى خراپ كە كر دوويەتى.

بژاردن / ژماردن

باغى گولانت پى دەژمىرم / يەكى كەم بى پىت دەبژىرم. (سەرچاوه: گورانىي فۆلكلورى)

بەريز عەتا مەلا كەريم ئەم نمونە جوانەي ھىناوئە ئارا كە خوى لە خويدا دەچىتە خانەي ئەو بابەتە زمانىيەو كە ھەندى وشە دوو شيوہ بەيان دەكرين وەك بەفر و بەرف / زيخ و خيز / ... . ژماردن و بژاردن تەنيا جىگوركىي پىتە و بەس؛ ئالوگورى مانايى ساز نەكردووہ.

فكر و ئىدەيەكى باشە بۆ "قەرەبوو كەردنەو ھى زيان" لە "پى بژاردن / بۆ بژاردن" كەلك وەرگرين. بەو مەرجه رستە "موتەم" ى ھەبى. فيعل لە رستەي دوو ھى نمونە كەدا "پى بژاردن" ە نەك "بژاردن". بۆت دەبژىرم، بۆم ببژىرە، پىي دەبژىرم، پىم ببژىرە، ... "ت"، "م"، "ى" موتەمىمن.

سپاس بۆ كاك عەتا! ئەم خالە وردانە زمانەكەمان دەولەمەند دەكەن؛ بەو مەرجه بە دروستى كەلكيان لى وەر بگيرى. لە موكرياندا ئەو گورانىيە ئاوايە: باغى گولانت پىدەسپىرم / غونچە بە غونچەي دەژمىرم / يەكيان كەم بى پىت دەبژىرم.

گهرمه سیر

ئەتۆ هەلستە با ئەمە برۆینەووە لە بۆ گهرمینی دە گهرمه سیره. (سەرچاوه: بهیتی برایمۆک)

وشه‌ی “گهرم” له‌و وشه‌ دانسقانه‌یه‌ ده‌یان وشه‌ی تیکه‌لاو و عیباراتی زمانی لی سازبووه. دووانیان له‌ ئەوانه‌ “گهرمین - گهرمیان” و “گهرمه‌سیر” ن. له‌ راستیدا ههر دوو وشه‌ به‌ یه‌ک مانان؛ واتا ولاتیک که‌ هاوینی گهرم و زستانی فینکی هه‌یه. دوو پاشگری “ین - یان” و “سیر” مانای شوین و مه‌کان ده‌ده‌ن به‌ وشه‌ی به‌ر له‌ خویان. له‌مه‌ر پاشگری “سیر” پێویسته‌ بگوتری که‌ له‌ زمانی فارسیشدا ئەو پاشگره‌ ههر به‌و مانایه‌ هه‌یه: گهرمسیر، سردسیر. ئەوه‌ی جی سهرنجه‌ فارسان بۆ شوینی ساردیش به‌ کاری دین، وه‌ک “سردسیر”. له‌ کوردیدا ئەوه‌مان نییه؛ “کوستان” و “گهرمین” مان هه‌یه. ئیستا که‌ ئیمه‌ “گهرمه‌سیر” مان هه‌یه، ئایا ده‌کری وه‌ک فارسه‌کان له‌ وشه‌ی “سارده‌سیر” یس که‌لک وه‌ر بگرین؟

ئەندیش

ئەنگۆ ئەندیش له‌ کاری میری قهره‌چه‌لیان مه‌که‌ن: (سەرچاوه: بهیتی مه‌حمه‌ل و برایمی ده‌شتیان)

ئەندیش له‌ زمانی کوردیدا دوو مانای بۆ هه‌یه؛ ۱. بیر و فکر ۲. ترس و خۆف. ئەندیش به‌ مانای ترس و خۆف ئیستا له‌ کوردیدا که‌مه‌تر باوی ماوه. ئاوردانه‌وه‌ سه‌ر ئەم لایه‌نه‌ی مانای ئەندیش پێویستییه‌ که‌ نابێ چاوی لی بپۆشین.

تکا

ئەوه‌ ده‌چمه‌ سه‌ری تکیه‌کت بۆ ده‌که‌م. (سەرچاوه: بهیتی برایمۆک)

تکا کردن/ تکا گرتن: له‌و نمونه‌ بابه‌ته‌ زمانییانه‌یه‌ که‌ ده‌کری به‌ وردی لی برواندری و هاوشیوه‌ و هاوچه‌شنه‌کانی بدۆزیته‌وه‌. یه‌که‌م که‌س که‌ داخوازی تکیه‌، له‌ چاوی “کردن” که‌لک وه‌رده‌گری. ئەوه‌ی تکا قبوول ده‌کا یان نایکا له‌ چاوی “گرتن” که‌لک وه‌رده‌گری: تکا ده‌که‌م، تکام بگره‌. له‌م نمونه‌ زمانیه‌دا دوو چاوی له‌ خزمه‌ت یه‌ک چه‌مک و مه‌فهووم دان. دۆزینه‌وه‌ و به‌ کارهینانی ئەم چه‌شنه‌ بابه‌تانه‌ یارمه‌تی به‌ ده‌وله‌مه‌ندی زمانه‌که‌مان ده‌دا و هه‌روه‌ها دووری دیارده‌ی “له‌ به‌ر هه‌لگرتنه‌وه‌” (گرتنه‌برداری) که‌م ده‌کاته‌وه‌.

هینانه بهر مال / چوونه سهر مال

یه کیک له گرفته کانی ئە مرۆی زمانی کوردی له نووسیندا، که مته رخه می و ته نانه ت ناشاره زایی به شیک له نووسه رانه سه باره ت به ورده کارییه کانی زمانه که یان ...، بیه یزی و ناخۆشی و ناکوردانه بوونی به ره مه کانی ئە و جوړه نووسه رانه، به شیکه ده گه پیته وه سهر ئە و که مته رخه می و ناشاره زایییه.

سهر نجتان بو ئە م بابه ته زمانیه راده کیشم. له مه سه له ی ژن هینان و میرد کردندا، ژن دیته بهر مال و زاوا ده چیته سهر مال. ئە گهر مال هی زاوا بی و ژن بیته مالی زاوا ئە وه ده لاین "فلان پیاو ژنی هینایه بهر مال". ئە گهر مال هی ژن بی و زاوا بچیته مالی ژن، ده لاین "فلان پیاو چووته سهر مال"؛ هه روه ها ده لاین "فلان ژن پیاوی هینایه سهر مال". ئە و دوو بابه ته زمانیه توانایی گهردانکردنیا ن هه یه ...، ئایا ئیمه ده توانین له "بهر" و "سهر" له شوینی دیکه و بابه تی دیکه به قازانجی ده وله مه ندیی زمانه که مان که لکی زانستیانه وهر گرین؟ ئای له بو هیممه تی!!

تییینی:

ئیمه بو بابه تی "زه ماوه ند" گه لیک وشه و ته رکیبات و ئیدیۆمان هه یه. ئە وانه ی ته رکیبی زور ناخۆش و ناکوردانه ی "هاوسه رگیری" یان سازکرد، پیم وایه فریان به سه ر تیگه یشتنی ورده کاری زمانه که یانه وه نه بوو؛ هه روه ها ئە وانه ش که که لکی لی وهرده گرن که وتوونه ته شوین چاوساغیک که خوی زکویره.

موژده و مزگینی

برایمۆک موژده و مزگینی بو میری هیناوه. (سهرچاوه: به یتی برایمۆک) مژده و مزگینی دوو وشه ی ریک هاومانان. ئیمه ئە مرۆ له وشه ی مزگینی که لک وهرده گرین و وشه ی "مژده" رهنگی کال بووه ته وه. زانیارییه کی ئە وتۆم له زمانی زاره کی (محاوره) ی سه ده کانی رابردوو نییه، به لام له ئە ده بی کلاسیکی کوردیدا به لیشاو که لک له وشه ی مژده وهرگیراوه. پیشنیازم ئە وه یه بو ده وله مه ندرت کردنی زمانه که مان، به وشه هاوبه شه کانی خوومان و زمانی فارسی پتر گرنگی بدهین و ته نانه ت به پی نیاز له وشه پر مانا و جوانه کانی ئە و زمانه که لک وهرگرین؛ به مه رجیک ئە و وشانه بتوانن له زمانی کوردیدا زاوژیان هه بی.

به هۆی هاوړیشه‌بوونی هەردوو زمان، ئەگەر نیاز هەبێ، کەلک وەرگرتن له وشەى فارسی باشتەر هەتا تورکی و عەرەبى. نیگای توندی ناسیۆنالیستانە زەرەرە. با دەرگای زمانمان لەسەر دەرگای فارسی دانەخەین؛ ئەم کردەووە بە هیچ لەونیک زانستییانە نییە و یارمەتی بە سەرەخۆیی زمانی کوردی ناکا.

قوناغ

زەمانیکی هەرچی قوناغی باعزە کەسیکان بوو لە مزگەوتان دادەنیشت، دەلی میرحەجەگ و برایمی مەلان لە مزگەوتی دانیشتبوون، عالەم پویشتبوووە؛ (سەرچاوە: بەیتی برایمۆک)

قوناغ: قوناخ، یەك پوژەرێ (هەنبانە‌بوورینە)

لەم دەقەدا "قوناغ" رێک بە مانای جیگەى دانیشتن و لێک کۆبوونەووە هاتوووە. وێدەچى ریشەى ئەم وشەى تورکی بێ. لە فارسیدا وشەى "منزل" بە مانای مەودای نیوان دەست پیکردن و وچانی کاتی کاروان و لەشکر و ئەو جووره بابەتانه دى. وشەى "مەنزل" لە کوردی مۆکریانیشدا هەر بەو مانایە بە کاردێ: "کاروان مەنزل بە مەنزل بەرەو بانە کەوتە رێ." ئەوەى جیى سەرئەنجام لە زمانی ئەدەبى کوردیدا ئیتر وشەى تورکیى "قوناغ" جیى "مەنزل"ى گرتوووەتەووە بۆ هەردوو مانای دەکرێ بە وشیارییەووە جارێکیتر رێگە بۆ هاتنەووەى وشەى "مەنزل" خووش بکەینەووە. لە مۆکریاندا ئەم وشەى بە شیوہى "مزل"یش گۆ دەکرێ.

ماریفەت

ئەووە چەندى دە بیلوتفن و چەندى دە کەممەرەحەمەت و چەندى دە کەم ماریفەتن! (سەرچاوە: بەیتی برایمۆک)

ماریفەت: پرووخۆشى و ئاکارپەسندى (هەنبانە‌بوورینە)

وێدەچى ئەم وشەى لە "مەرفەت"ى عەرەبىیەووە هاتبێ. ئەوەى ماریفەتى هەیه بە جوانى تێدەگا، کاران جوان هەلدەسەنگینى، گران و سەنگینە.

وشەى ماریفەت وەك ئاوەلناو بە هەردوو بارى ئیجابى و سەلبیدا دیتە نیو پرستە: فلانى بە ماریفەتە. فلانى بێ ماریفەتە / کەم ماریفەتە.

لايين

ئەگە ئەمە بزائين ئەتۆ نە بە كوشتى، نە بە برى، نە بە خەلاتى؛
بە لان حەولى جووتە لايينيكى بدە
بە مانگى دە كانوونى، بە چلەى دە زستانى

برايم! ميران دەرتدەكاتهوہ لە خاپوورەولاتى (سەرچاوہ: بەيتى برايمۆك)
لايين: فەرھەنگە كوردییەكان ئەو وشەییەیان نەگرتووہ، بەلام ھەر دوو فەرھەنگى
فارسی موعین و سوخەن گرتوویانە و بە جوړيک پوشتەمەنى كورتى دەزانن.
ئەوہى جیى سەرنجە ئەو نمونە فارسییەى كە ھەر دوو فەرھەنگ ھیناویانەتەوہ
كەمىك لەگەل ماناكەى بۆیان لیداوہتەوہ جیاوازی ھەيە: "استاد على درويشى را
دید لاینی بر دوش گرفته پاره پاره" واتا "ئوستاد على درويشيكى دى كە لايينيكى
دراوى بەسەر شانى دادابوو." وا ویدەچى "لايين" پوشتەمەنى سەرەوہ بووہ و بە
دوور نيیە وەك بالتۆیەكى كورت بەسەر شان دادرابى.
كاتيک دەلى "حەولى جووتە لايينيكى بدە، ديارە مەبەست پوشتەمەنى زيادى -
ویدەچى ئەستوور- بى كە جيا لە جل و بەرگى ئاسايى زستانانە، دەبى برايم لە بەرى
بكا ھەتا بتوانى لە كوستانى دە ساردوسر بە سلا مەتى گوزەر بكا. بە دوور نيیە
لايين جوړە كەولىك، پەستەك يان فەرھەنجیەك نەبى.
لاى ئيمە لايين جوړە پيلاويكە بۆ سەر بەفر دە پى دەكرى، بۆ ئەوہى لەسەر بەفر
بۆى و نەكەويیە ناو بەفر.

سەرۆخت

ئەتۆ بۆى دروست كەوہ كالانى دە خەنجەرى
[بەو] تۆق و تەلەسمەى بۆ خۆت ئاگادارى و سەرۆختيانى. (سەرچاوہ: بەيتى برايمۆك)
ليردەدا وشەى "سەرۆخت" جىى سەرنجە. فەرھەنگە كوردییەكانى بەر دەستم
ئەم وشەییەیان نەگرتووہ. "سەرۆخت" و "سەرۆسپەت" شيوە دارشتيان يەك جوړە.
سەرۆسپەت كەسپكە بە ئيزنى وەسپەتەكەر، دواى مەرگى ئەو، وەسپەتەكەى بە جى
دینى و ميرات لە نيو ميراتگرانيدا بەش دەكا. سەرۆخت جوړيک وەكیلايەتى كردنە
بۆ ملكو مال و ھەر شتيكى خاوەنەكەى ئيختيارى يەكجارەكى دابى بە وەكیلەكە. بەم
جوړە وەكالەتى ملكايەتى (وكالت) كە بەر لە بە نيو خۆ كردنى سەند لە مەحزەرەكان
دەدرى لە كوردیدا دەبیتە "سەرۆخت".

سه‌قه‌ت

ته‌رگه‌وه‌ر و مه‌رگه‌وه‌ر، ده‌لین ده‌وله‌مه‌ندی سه‌قه‌ت و بی‌شوماری تیدایه. (سه‌رچاوه: به‌یتی مه‌حمه‌ل و برایی ده‌شتیان)

سه‌قه‌ت: له کار که‌وتوو، بی‌که‌لک، گیانله‌به‌ریک ئه‌ندامی شکا بی و چاک نه‌بووبیتته‌وه (فه‌ره‌نگی کوردستان). مرداره‌وه‌بووی یه‌کسم، عه‌یبدار، زه‌ده‌دار، خه‌ته‌ر (هه‌نبانه‌بوورینه)

له‌م رسته‌یه‌دا وشه‌ی سه‌قه‌ت به‌مانای سه‌یر و چاوه‌پرواننه‌کراو هاتوو و ده‌بی ئه‌م مانایه‌ش له فه‌ره‌نگه‌ کوردیه‌کان زیاد بکری.

وشه‌ی سه‌قه‌ت ریشه‌ی عه‌ره‌بی هه‌یه و به‌شیوه‌ی "سه‌که‌ت" یش له کوردیدا هاتوو. له زمانی فارسیدا مانای به‌ربلاوتری هه‌یه. هه‌روه‌دا وشه و عیباراتی وه‌ک "سقط شدن، سقطفروشی، سقطکاری، سقط‌گفتن، سقطه، سقط‌ه‌مت" یان گرتوو.

ماچ

ده‌نا هه‌مووی ماچی یه‌ک دایک و بابه و هه‌یچ فه‌رقی نییه

سه‌روه‌تی دنیا‌یه بلیند و نه‌وی کردیه. (سه‌رچاوه: به‌یتی مه‌حمه‌ل و برایی ده‌شتیان)

هه‌موو ماچی یه‌ک دایک و بابه و هه‌یچ فه‌رقی نییه: له‌م رسته‌یه‌دا وشه‌ی "ماچ" جیی سه‌رنجه. مانای وشه‌ی روونه و ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که توره‌مه‌ی ئاده‌میزاد هه‌موو له ئاده‌م و حه‌وا که‌وتوو نه‌وه و پیکه‌وه فه‌رقیان نییه. له‌مه‌ر وشه‌ی "ماچ" ده‌بی بگوتری که ئیمه وشه‌ی "ماچه" به‌مانای ئیستری میمان هه‌یه. ویده‌چی ئه‌م دووه له ریشه‌یه‌ک بن. هه‌ر وه‌ها ویده‌چی "ماچ" له رابردوووی زمانیماندا مانای به‌ربلاوتری بووبی و یه‌کیک له ماناکانی توره‌مه‌یه. هه‌روه‌دا له جیی "ماده - می" ده کار کراوه. ماچ، ماچه، ماده، ما، می.

گروون

ئه‌من ده‌شانانترا ده‌گروومه. (سه‌رچاوه: به‌یتی مه‌حمه‌ل و برایی ده‌شتیان)

ئه‌من ده‌شانانترا ده‌گوروومه: واتا پیستت به‌مه‌شکه ده‌ردینم. گروون: به‌مه‌شکه ده‌ره‌ینان (فه‌ره‌نگی کوردستان). گوروون: پیست گرتنه‌وه‌ی گیاندار (فه‌ره‌نگی

خال. گروون، گرواندن: دهرهینانی لاشی گوشت له ئەستۆرا، ئەم بزنه بگرو؛ پیستی دهکه مه ههنبانه. گامان گروه کلکی ماوه (ههنبانه بۆرینه). گروون حالهتی لازمه و موته عه دی (تیپه ر) هکه ی ده بیته گرواندن. ئەمره که ی ده بیته بگروه یان بگرو. * ئەم چاوه گه له و چه شنه چاوه گانه یه خه ریکه له نیو ده چی و فه رامۆش ده کری. گێرانه وه و پیشی فه رامۆش گرتنی کاریکی نه گونجاو نییه.

* پیست گروون عیبارهت بوو له دهرهینانی پیست و لیکردنه وه ی له له ش بی کون کردن و بریندار کردنی. له م کاره دا ته نیا پیستی مل، دوو جمگه ی ده ست و دوو گو یزینگی لاق کون ده بوون. بو ساز کردنی مه شکه و ههنبانه و هیزه و که ره سه ی له و چه شنه ئەو کونانه یان ده به ست. به سه رجه می ئەو ئیشه یان ده گوت به مه شکه دهره یتان. کونیکیان له نیوان پیست و گوشت ده کرد و بایان تیده کرد و فوویان ده دا. پیست بی ئەوه ی کون بی له لاشه که جیا ده بۆوه.

* گروون یا به مه شکه دهره یتان یه کیک له شیوه ئەشکه نه جه کانی سه ده کانی پیشوو بو کوشتنی نه یار بووه.

ماچ ده که م ئەو مه چه کانه ی به که له بچه دیشن
بوو سه رانه ی به گریی قه مچی ده گروین ده گریم "هیمن"

ته ره که مه

خۆ قه یدی نییه ئەمن ئەوه ته ره که مه م، به لا تو برای خۆشیانی! (سه رچاوه: به یتی برایمۆک)

[ته ره که مه: ئاواره، شاربه ده رکرا

بو هه لوه دا و ته ره که مان

بو رووته ل و دل به خه مان "راوچی" فه ره نگی ریژگه]

له م نمونه یه دا "ته ره که مه" ریک به مانای بیگانه یه و جیاوازه له و مانایه ی فه ره نگی ریژگه بوی لیداوه ته وه.

فه ره نگی "گولچینه وه" ته ره که مه ی به بیگانه، نامۆ و غه واره هیناوه ته وه.

هه لگرتنی شوین پی و شه

ناساندنیکی کورتی "فه رههنگی زاره کی موکریان"

■ مه حمود شیرزاد

تا ئیستا که سهره‌تای سالی (۲۰۲۲) یه پرۆژهی «فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان» ۱۸ به‌رگی لی چاپ و بلاو بووه‌ته‌وه و ۷ به‌رگی ماوه چاپ بیت. له‌م ۱۸ به‌رگه، ۱۲ به‌رگ هی فهره‌نگه ئه‌لفوبییه‌که‌ی «فهره‌نگی زاره‌کی» یه که له پیتی «ئا» وه تا پیتی «ک» یه. به‌رگی یه‌که‌می سالی ۲۰۰۲ چاپ بوو. فهره‌نگه‌که له‌سه‌ریه‌ک ۲۵ به‌رگه و کاری کوک‌دنه‌وه و دارشتنه‌وه و نووسینی ته‌واو بووه، ته‌نیا چاپ کردن و بلاو‌کردنه‌وه‌ی ماوه، به‌لام سه‌لاح پاپانیانی له کوپی ریزلینانی «مالی یوگای هه‌ناسه» دا گوتی: (له به‌رگی یه‌که‌مییه‌وه تا به‌رگی شه‌شه‌می جاریکیترا چاپ ده‌کرینه‌وه، له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌و کات که ره‌سته و بابته‌ی خاوم که‌متر له‌به‌ر ده‌ست بوو، به‌لام به‌ره‌به‌ره بابته و که‌ره‌سته‌ی خاوی زۆرت‌رم له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ئه‌و چه‌ند پیتیه‌ی سه‌ره‌تاوه ده‌ست که‌وت، بۆیه پیناندا چوومه‌ته‌وه و زۆر له‌وه ده‌وله‌م‌تر کراون و جاریکیترا چاپ ده‌کرینه‌وه). هاوکات له‌په‌راویزی ئه‌م بیست و پینج به‌رگه گشتییه‌دا، چه‌ند به‌رگیکی تری فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان نووسراون، که ئه‌وانه بوار و پسپۆرییه‌کی دیاریکراو له‌خۆ ده‌گرن، یه‌که‌م: «ئه‌ده‌بیاتی زاره‌کیی موکریان - به‌شی مندالان» که دوو به‌رگه، دووه‌م: «ئه‌ده‌بیاتی زاره‌کیی موکریان - به‌شی ژنان» که یه‌ک به‌رگه، سییه‌م: «فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - جل و به‌رگ و خشل و خالی ژنان» که یه‌ک به‌رگه، چواره‌م: «فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - خورد و خوراک» که یه‌ک به‌رگه، پینجه‌م: فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - ئاژه‌لداریی، شه‌شه‌م: فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان - کشت و کال.

شوین پیی وشه هه‌لگرتن

«فهره‌نگی زاره‌کیی موکریان» وه‌کو له‌ناوه‌که‌یه‌وه دیاره، فهره‌نگی وشه‌ی سه‌ر زاری خه‌لکه. یانی فهره‌نگی کارکردی وشه‌یه سه‌ر زاری خه‌لکه‌وه له‌هه‌موو روویه‌که‌وه، یانی ئه‌و وشانه‌ی که شارستانییه‌تییه‌کیان به‌خری له‌خویاندا هه‌لگرتووه و زار به‌زار و سینگ به‌سینگ گوازاونه‌ته‌وه. واته ئه‌م فهره‌نگه به‌دوای وشه‌دا ده‌روا، شوین پیی وشه هه‌لده‌گری، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر وشه‌یه‌ک له‌رسته‌یه‌کدا و له‌مه‌به‌سته‌یکدا شوینه‌ونکه‌ی کردبێ یان پیی کرابێ، سه‌لاح پاپانیانی زۆر به‌وردی، وه‌ک راوچییه‌کی به‌ئه‌زموون، شوین پیی وشه‌کانی له‌شوینه‌ونکه‌کاندا

دەرکردوو، بۆ نمونه لهو شیعره‌ی مامۆستا هیمن دا که ده‌لی: (هیشتا دور نه‌بووم له هه‌لگورد / کیژم ده‌هاتن له شه‌وگورد)، یانی ئەم وشه‌یه له‌ناو خه‌لکا و له‌سه‌ر زاری خه‌لک له‌چهند بواردان و به‌چهند شیواز و به‌چ مانا و مه‌به‌ستیک و که‌ی و له‌کوئ به‌کار ده‌هینری، هه‌مووی له‌خۆ گرتوو. دیاره سه‌لاحی پایانی له‌کوئری ریزلینانی "مالی یوگای هه‌ناسه" دا گوئی: (بی گومان ئەم فه‌ره‌نگه‌ش وه‌ک هه‌موو فه‌ره‌نگه‌کانی تر له‌وانه‌یه هه‌موو وشه‌کان و هه‌موو بواره‌کان و گشت بابته‌کانی له‌خۆ نه‌گرتی، هه‌ر بۆیه‌ش بی که‌موکووری نابێ). سه‌لاحی پایانی له‌به‌ر ئەوه‌ی ره‌نگه‌کاره‌که‌ی له‌کوئاییدا سه‌داسه‌د بی که‌م و کووری دهرنه‌چی، له‌سه‌ره‌تاوه‌ دۆش دانه‌ماوه و ملی کز نه‌کردوو و ده‌ستی له‌سه‌ر ده‌ست دانه‌ناوه. هه‌ر ئەوه‌ش وای کردوو به‌ دلنیا‌یه‌وه‌ کاره‌که‌ی زۆ بی که‌م و کووری بی. ئەحمه‌دی شاملو له‌ زمانی "دای دون" ی چینی‌یه‌وه‌ ده‌لی: (ئه‌گه‌ر بریار بوا‌یه ئەوه‌نده‌ راوه‌ستم هه‌تا کاره‌که‌م که‌موکووری نه‌مینی و عه‌یبی له‌ روو هه‌لگیری، ئەو کتیبه‌ قه‌ت قه‌ت خلاسی نه‌ده‌هات). یه‌کیک له‌ که‌موکوورییه‌کانی فه‌ره‌نگیک ره‌نگه‌ ئەوه‌بی که‌ ئەو فه‌ره‌نگه‌ هه‌موو وشه‌کانی تیدا نه‌بی، به‌لام پیده‌چی «فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان» ته‌نیا یان زیاتر ئەو به‌شانه‌ی له‌ فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان له‌خۆ نه‌گرتی که‌ له‌ناوچوون. یانی ئەو به‌شانه‌ی که‌ له‌گه‌ل هه‌لگره‌کانیان له‌ "دل" وه‌ بۆ "گل" کوچی یه‌کجاره‌کیان کردوو، چونکه‌ به‌شیکی زۆری که‌ره‌سته‌ خاوه‌کان له‌گه‌ل مردنی که‌سه‌کان له‌ ده‌وه‌ دراون به‌ گل و ئیتر له‌ناوچوون، هه‌ر بۆیه‌ش له‌وه‌به‌دوا که‌س نایانبینی و که‌س نایانبیست!

موکریان به‌ری زیندوو ده‌کرته‌وه

بۆ کردنی کاریکی له‌م چه‌شنه‌، وه‌ک پسپۆرانی بواری زمانناسی ده‌لین سی مه‌رجی سه‌ره‌کیی پێویسته‌ که‌ سه‌لاحی پایانی هه‌ر سی مه‌رجه‌که‌ی هه‌م تیدا‌یه و هه‌م کردوو‌یه‌تی، دیاره هه‌ر ئەوه‌ش وا ده‌کا کاره‌که‌ی هه‌م تیر و ته‌سه‌ل تر، هه‌م که‌م هه‌له‌ و په‌له‌ تر بی. سی مه‌رج و بنه‌ماکان بریتین له‌ یه‌که‌م: که‌سه‌که‌ ده‌بی کوردییه‌کی پاراوی باش بزانی، که‌ سه‌لاح پایانی هه‌م کوردییه‌کی په‌تی باش ده‌زانی، هه‌م له‌ناو مه‌یدانی سه‌ره‌کیی کاره‌که‌یدا له‌دایک بووه‌ و ژیاوه‌، یانی قه‌لبووی ناو فه‌ره‌نگی ره‌سه‌نی زاره‌کیی کوردییه‌، دووه‌م: کتیب و گو‌قار و بلاوکراوه‌کان

و به‌گشتی سه‌رچاوه‌ی نووسراوی کوردیی مه‌لبه‌ندی موکریانی، هرچه‌ند که‌میش بن باش پشکنیوه و له‌م په‌یوه‌ندییه‌دا درییغی نه‌کردووه، سییه‌م: له‌ ناوچه‌که‌دا زور باش‌گه‌راوه، پیر و لاو، نیر و می و داروبه‌ردی دواندووه و جولاندوونی و گوئی لیته‌لخستون، به‌وه‌ش نه‌وه‌ستاوه، ئە‌گه‌ر بینیییتی یه‌کی دژواره و ناز و مه‌کری هه‌زاره، به‌هه‌ر نرخیک بووبی، ته‌ختی سینگی هه‌لکۆلیوه و جوقه‌واری ئە‌و گه‌نجان‌ه‌ی له‌ دلایندا هه‌شاریانداهه‌ بریوه که له‌ سه‌دان سال و بگره له‌ هه‌زاران سال له‌وه پیشه‌وه بویان ماوه‌ته‌وه و له‌ توی تویی دلی هه‌لاه‌ه‌لایندا هه‌لیان گرتووه. هه‌ر بویش ئە‌گه‌ر سه‌رده‌مانیک ره‌شه‌بای هی‌رش‌ی که‌لتوریی داگیرکه‌ران و گیژاوی به‌خونامۆبوونی ناوخویی که ره‌شه‌باکه ده‌میکه هه‌لی کردووه و به‌خونامۆبوونه‌که‌ش قه‌ده‌ریکه گیژ ده‌خوا، وای کرد خه‌لک و شارستانییه‌تی موکریان گۆرانی بنه‌ره‌تی به‌سه‌ردا بی و له‌ رۆحی ره‌سه‌نی خوی دور بکه‌ویتته‌وه و له‌ناو بچی، له‌سه‌ر بنه‌مای ”فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان“ ده‌توانین به‌ئاسانی دروستی بکه‌ینه‌وه. هه‌ر له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا دکتۆر ”ئه‌حمه‌د محه‌مه‌دپور“ مامۆستای مروّقناسی و کۆمه‌لناسی - زانکۆی ماساچۆسیت، ئە‌مه‌ی‌رست ده‌لی: (سه‌لاح پایانیی بناغه‌یه‌کی وه‌ها گه‌وره، به‌هیز و بی وینه‌ی بۆ زمانی کوردی، بۆ مروّقناسیی زمان و زمانناسیی کۆمه‌لایه‌تی و که‌لتوریی له‌ کوردستان داناوه که ئە‌م زمان و که‌لتوره له‌ هه‌رچه‌شنه ئە‌گه‌ریکی له‌بیر کردن، یان نکۆلی ده‌پاریزی).

شیوازی دارشتن

شیوه‌ی ری‌کخستنی فه‌ره‌نگی زاره‌کیی موکریان به‌م شیوه‌یه‌یه، یه‌که‌م: باوه‌ر. دووه‌م: په‌ند. سییه‌م: پیکه‌اته‌کانی له‌ چاوگ وه‌رگیراو، چواره‌م: تووک، پینجه‌م: جنیو، شه‌شه‌م: داب، هه‌وته‌م: داووده‌رمان، هه‌شته‌م: دوعا، نۆیه‌م: زمان خه‌له‌تینه، ده‌یه‌م: سه‌رچاوه‌ی بابته یا نه‌قل و نوکته‌یه‌کی که به‌ دوا‌دا دی، یازده‌یه‌م: سویند، دوازده‌یه‌م: فر، سیزده‌یه‌م: کایه، چواره‌ده‌یه‌م: گۆرانی، پانزده‌یه‌م: لیکدانه‌وه‌ی خه‌ون، شانزده‌یه‌م: لیکدراوه‌کان، هه‌قده‌یه‌م: لیکدراوه‌کانی رسته‌یی و ئامال رسته‌یی، هه‌ژده‌یه‌م: مه‌ته‌ل، نۆزده‌یه‌م: مه‌سه‌ل، بیسته‌م: نیوونرتکه، بیست و یه‌که‌م: هه‌قایه‌ت.

تاکیکی به ئیراده تر له دامه زراوه کان

هه رچه ند ئه و کاره ی سه لاه پایانیانی وه ک ده لئین کاریکی هه ره وه زی و دامه زراوه ییه، به لام سه لاه پایانیانی سه لماندی تاکه که سیک ده توانی به ته نیا ئیراده ی سه دان که سی هه بی و سه لماندی تاکیش له هه ندی بواردا ده توانی کاری ده ولت و دامه زراوه یه ک بکا. ئه وه ی لیڤه دا زور گرنگه ئه مه یه سه لاهی پایانیانی له ساته وه ختیکی زور گرنگا دهستی داوه ته ئه و کاره، یه که م: ئه م نه وه یه ی هه لگری ئه م شارستانییه ته زاره کییه بوون، یان به شیکی زوریان کۆچی دوا بیان کردبوو یان نزیک ببوونه وه له مالاوایی یه کجاره کی و ئه گهر ئه و فریا نه که وتبا ئه وه ی ئه مپرو وه ک فرههنگی زاره کیی موکریان له به ردهستی ئیمه یه، به شیکی زوری له ناو چوو بوو. دووهم: پیش هاتن و گشتگیربوونی ئه نته رنیت و موبایی زیره ک و توڤه کومه لایه تییه کان که ناراسته وخو رۆلی بکوژی ره سه نایه تی هه مه چه شن ده گیرن، دهستی پیکرد. سییه م: پیش هاتنی کورۆنا دهستی پیکرد و کاره که ی ته واو کرد، له راستیدا کورۆنا به سالداچوو یه کی زوری برد، هه ر به سه لداچوو یه کی کورده واریی گه نجیکی سه ره به موره و له گه ل له دهستچوونی خویدا ئه و "گه نجهش" له دهست ده رده چیت و له دلایه وه دهیدا به و گله ی تیدا ئه سپه رده ده کریت.

دهوله مه ندیی زمانی زاره کیی

پرۆفیسور ئه میری حه سه نه پوور له پیشه کی به رگی یه که می فرههنگی زاره کیی موکریاندا ده لی: (کورده واریی شیوه ژیا نیکی زورتر زاره کیی بووه و نووسین نه یه توانیوه جی به گو تن لیژ بکا، فرههنگه نگووسان بایه ختیکی ته واویان به لی دووان و راگه یانندی زاره کیی نه داوه. ته نانه ت له بواری که له پووری نووسینیشدا هیشتا فرههنگیکی تیرو ته سه لی زمانی نووسراو دانه ندراوه. فرههنگی زاره کیی موکریان تیگوشانیکی به نرخه بو گرتنی که لئین و کولینه کانی زانستمان سه باره ت به که له پووری زاره کیی موکریان. کاک سه لاهی پایانیانی له وه فرههنگه دا ژیا نی وشه ی کوردیی له سوننه تی زاره کییدا تو مار کردووه. ئه و فرههنگه، دهوله مه ندیی زمانی زاره کیی له ده ربڕینی مه به ستدا راده گه یه نی و له هه مان کاتدا که م و کووړیی فرههنگه که کوردییه کان وه به رچاو ده خا).

بواری مهیدانی و بواری کتیبخانهیی

فهرهنگی زارهکیی موکریان له دوو بواردا کاری بۆ کراوه، یهکه میان بواریی کتیبخانهیی و دووه میان بواریی مهیدانی. هر دوو بوارهکه له کوردستان هر یهکهی به هوکاریی خوی قورسن، بهلام وهک کورد دهلی: (کار تا نه تکردووه شیره، کاتی لیی رادهبی و دهستی پیدهکهی ریوی تهواویش نیه.) رهوتی کارکردنی مهیدانی و کتیبخانهیی ئەم کاره خوی رهوتیکی سهرنجراکیش و پر له بهسه رها ت و تهژیی له بابتهی شایانی باس و لی فیروونه. بویه پیویسته سهلاحی پایانی ههول و ماندوو بوون و بیره وه رییهکانی خوی له کاتی کارکردن لهم پرۆژهیه دا بهوردی بنوو سیته وه. ئەمهش ههه خوی دهبیته به رهه میکی جیی بایهخ و تایبته و ههه بهرچاوی ئەو که سانهش رووتتر دهکاته وه که بیانهوی لهم بواراندا کار بکهن.

دکتور حه مید حه سانی زمانناس و لیکۆلەر و فهرهنگنوسی فارس له بارهی ”فهرهنگی زارهکیی موکریان“ دا دهلی: (فهرهنگی زارهکیی موکریانی ماموستا سهلاحی پایانی، له ناو هه موو ئەو به رهه مانهی لیکۆلهری گه لان به رهه میان هیناون، تا ئەو جیگهیهی من ئاگادار بم، نه ته نیا به کوردی و له ئیراندا، به لکو له رۆژه لاتی ناوه رستدا بی هاوتایه، به تایبتهی لهم روویه وه که بناغهی کاره که له سه ر بنه مای کاری مهیدانییه. کاری وشه ناسیی مهیدانی کاریکی زور ئەسته م، قورس و تاقت پروکینه. لهم بواره دا و له بواره فولکۆرییه کان و ریوووس و ریزماندا، پیشتەر لیکۆلهرانی ئەورووپایی وهک ”دیقید نیل مه کنزی“، ئوسکارمان، ویلهلم ئایله رس و... هتد هه ولکیان داوه.

تا چند سالیتر، تا ئەو کاتهی دواین بهرگی ”فهرهنگی زارهکیی موکریان“ چاپ و بلاو دهبیته وه، له گه ل هه ولکیک ئاشنا ده بین که له جووری خویدا بی هاوتایه. سه لاحی پایانی له دایک بووی سالی ١٩٧٨ و ته نیا به م به رهه مه ناوی وهک رۆژه لاتناسیک به نه مری ده مینیته وه).

ئه گه ر کورد زمانی زارهکیی نه مینی

خۆزگه هه موو ناوچه کان و هه موو زاره کوردییه کان ئەم کاره بکهن. هه موو شیوه زارهکانی زمانی کوردی به شیوهی زارهکیی زور دهوله مهندن، ئیمه بواری

نووسینمان دهوله‌مه‌ند نیه و بواری زاره‌کیمان دهوله‌مه‌نده، له‌راستیدا ئه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کوردی له‌ ره‌وتی میژووی لیورپیژ له‌ شه‌روشوڤر و پر له‌ تالان و برۆی ئه‌م ناوچه‌یه‌دا تا ئیستا به‌ زیندووی هیشتۆته‌وه‌ زمانی زاره‌کییه‌که‌یه‌تی، کورد زمانی زاره‌کیی نه‌میڤی، خو‌شی نامیڤی. زمانی زاره‌کیی رو‌حی کورده، که‌ ئیستا زۆر لاوازبووه و وه‌ک ده‌لین له‌ ئاویلکه‌دایه. وه‌ک چۆن هه‌موو زاره‌ کوردییه‌کان ده‌وله‌مه‌ندن، له‌هه‌مان کاتیشدا هه‌موو شیوه‌زاره‌کان به‌یه‌که‌وه‌ زمان و کوردییه‌کی له‌ئه‌ندازه‌ به‌ده‌ر به‌هیز دروست ده‌که‌ن که‌ ریک ده‌چیته‌وه‌ سه‌ر ریشه‌ گه‌ردوونیه‌که‌ی خو‌ی که‌ زمانی سانسکریتییه، به‌لام که‌م تاکی کورد هه‌یه له‌م راستییه به‌خه‌به‌ر بی. به‌داخه‌وه‌ کوردی ئیستا، به‌ تایبه‌تیش زۆربه‌ی نووسه‌ران و میدیاکاران زمانی کوردی نازانن. هه‌قیقه‌تیک له‌باره‌ی زمانه‌وه‌ هه‌یه که‌ که‌م زمانناسیش ده‌یزانی ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ زمانی زکماکی هه‌ر که‌س هه‌ر زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌و که‌سه‌ نیه، به‌لکو‌ زمانی بوونی گه‌ردوونی ئه‌و که‌سه‌شه، یانی که‌سه‌که‌ ده‌توانی به‌و زمانه‌ باسی بوونی گه‌ردوونی هه‌م دیار و هه‌م نادیار خۆی بکات. هه‌ر بو‌یه‌ش ئه‌و که‌سه‌ی زمانی زکماکی خۆی باش بزانی، یانی رو‌حی وشه و زمانه‌که‌ی درک کردتی، وه‌ک ئه‌وه‌ وایه هه‌موو زمانه‌کانی سه‌ر زه‌وی و زمانی گه‌ردوون بزانی، چونکه‌ ئه‌و که‌سه‌ به‌ ده‌ربهرین ده‌توانی ئاسۆیه‌کی بی سنور ده‌رخا و نیشانی بدا و بیگوازیته‌وه، یانی ده‌توانی مانا و تیگه‌یشتنی بیسنور له‌ریگه‌ی زمان و ئاخاقتنه‌وه‌ ده‌ربهری، واته‌ هه‌م که‌توار و هه‌م هه‌قیقه‌ت و هه‌رخه‌یالییه‌کی پی مه‌ست بی ده‌توانی به‌ ئاسانی له‌ ریگه‌ی زمانه‌که‌یه‌وه‌ پيشانی بدا. له‌ کۆندا ریشییه هیندییه‌کان ئه‌و کاره‌یان به‌ زمانی سانسکریتی کردووه، که‌ زمانی کوردیش مندالی حه‌لازاده‌ی زمانی سانسکریتییه. ریشییه‌کان به‌ ئاسانی توانیویانه بیسنور بینه‌ ناو سنوری بی سنوری زمانه‌وه، یان له‌ ریگه‌ی زمانی سانسکریتییه‌وه‌ بوونی نادیار بیسنور، بوونی بی شکل و شیوه، بوونی نه‌ناسراو به‌ ئاسانی له‌ ریگه‌ی زمانه‌وه‌ وه‌دیار بخه‌ن، وینای بکه‌ن و بیناسین و باسی بکه‌ن و بینوسنه‌وه، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌یه تا ئیستا بو نمونه‌ زمانی ئینگیزی له‌ توانای دا نییه هه‌موو تیکسته کۆنه سانسکریتییه‌کان له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل دارشاناکان، واته‌ قوتابخانه‌ عیرفانی و فه‌لسه‌فییه‌کانی هیند وه‌رگێرتنه‌وه‌ سه‌ر زمانی ئینگیزی، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بو زۆربه‌ی وشه و چه‌مکه‌ سه‌ره‌کییه‌کان هاوتا و هاوده‌نگیان نیه، به‌س به‌ ئه‌زموونی که‌می

خۆم بۆم دەرکه وتوووه له زمانی کوردیدا که مه به ستم هه موو شیوه زاره کانه به یه که وه، هه موو دهنکه کان و به شیکی زۆری هاوتاکان هه ن، دیاره ئه و کاته ئه م راستییه مان باشتر بۆ دهرده که وئ که گاتاکانی زهردهشت و سه ره ئه نجام و که لامه کانی یارییه کان بخوینینه وه و گوئ بۆ شیوه زاره کانی تر هه لخنه

توانایی به کارهینانی تواناکانی زمان

فه ره ههنگی زاره کیی موکریان بۆ هه موو کوردیک و به تایبه تی بۆ هه موو ئه وانهی به موکریان و سو رانی قسه ده که ن ئه و دهوره ده بین، به خویندنه وه ی ئه م فه ره ههنگه و به به کارهینانی له زمانی زاره کیی و نووسیندا توانایی به کارهینانی تواناکانی زمان به ده ست دینین، تواناکانی زمان بریتین له و توانایانه ی که که سیک بتوانی به و زمانه ئه وه ش بلی که به روا له ت له گو تن نایه و ئه وه بکا که زهین پیی وایه به زمان له کردن نایه، کاتی تو ده قیکی وه ک ده قه کۆنه سانسکریتییه کان ده خوینیتته وه سه رت سو ر ده مینئ که چون توانیویانه ئه و هه مووه شته له باره ی بوونه وه بلین که تا ئیستاش بی خه به ران پییان وایه به زمان له گو تن نایه ن، به لام ئه وان گو توویانه، یان کاتی پیشه کی ماموستا هه ژار بۆ کتیبی ”شه رفخانی به دلیسی“ ده خوینیتته وه سه رسام ده بی که هه ژار چون توانیویتی کاریک به زمان بکا که پیده چوو له کردن نه یه، که واته لی رده دا دهرده که وئ و به تایبه تیش بۆ زمانی کوردی ئه م قسه یه به ته واوی راسته که زمانی کوردیی هه لگری هه موو توانا کانه، به لام کورده کان، به تایبه تی نووسه ران و میدیا کاران که خۆم ده میکه هاوړی و هاوکاریانم، له به کارهینانی ئه م زمانه دا که م تواناین، که م تواناییه که شمان دوو بنه مای سه ره کیی هه یه، یه که م: وشه ی کوردیی ره سه ن و پاراو یان نازانن یان چه ند وشه یه ک ده زانین، دووهم به خه یالی روو که ش و بیهووده مه ست و سه رخۆشین، به بابه تی زۆر لاوه کیی و بیکه لک و سنوورداره وه سه رقالین، که ئه و جو ره خه یال و بیر و بابه ته روو که ش و بیهوودانه پیویستی به زمانی به هیژ نییه، که واته له بواری به هیژ کردنی زمان و به کارهینانی زمانه وه ناجوولین، من خۆم تا ئیستا له هیچ یه ک له و روژ نامانه یدا که کارم کردوو، نووسینیکم نه هاتۆته به رده ست وشه یه کی تیدا بی ناچارم بکا له شوینی خۆم هه لسم و ناو فه ره ههنگانی بۆ بگه ریم و رهنگه نووسینیکی منیش بۆ خوینهر هه ر وا بوویت.

دكتور كه مال سوله يمانى ده لى: "فه رهنگى زاره كىي موكرىان" ئه رشيفىكى زمانىي نه ته وه يى و ئىنسكلۆپيدىي ئه ده بى زمانى كوردى يه. «فه رهنگى زاره كىي موكرىان» به بايه خترىن خه لآتى ميژوويى يه كه تا ئىستا پيشكهش به زمانى كوردى كراوه و گه وره ترىن فه رهنگى وشه ي نه ته وه يى يه كه تا ئىستا كوردستان به خويه وه بينويه. «فه رهنگى زاره كىي موكرىان» له راستى دا قه لايه كى له بن نه هاتوو و ميژوويى دروست كردوو و يه كىك له بزيوترىن پاريزه رانى زمان و ئه ده بى كوردى يه كه ئه م زمانه بو هه ميشه له با و باران ده پاريزيت.

به رايى به رگه چاپ كراوه كان

بو زوربه ي به رگه كانى "فه رهنگى زاره كىي موكرىان" له لايه ن پسپور و ئاكادىمىسيه نه كانه وه پيشه كى تير و ته سه ل نووسراوه. دكتور ئه مير حه سه نپوور پيشه كىي به ناوى "فه رهنگى زاره كى له خولى ته كنه لوژىي زماندا" بو به رگى يه كه م نووسيوه، هه روه ها به راييه كى ترى بو "فه رهنگى زاره كىي موكرىان - به شى ژنان" له ژير سه رباسى "دهنگ و رهنگى ژن له هونه رى زاره كىي دا" نووسيوه. بو به رگى سييه م دكتور ره به ر مه حمودزاده پيشه كىي به ناوى "نه ريتىكى نوئى له فه رهنگه نگووسىي كورديدا" نووسيوه. هه روه ها ئه حمه د ئه حمه دىيان به رايه كى له ژير سه رباسى "فه رهنگى زاره كىي موكرىان، ئىنساىكلۆپيدىي به ناوى ناوچه يى تا قانه له سه ر بناغه ي زمانوينه ي ئاپوره ي خه لك و چىنى ره شوكى" بو به رگى چواره م نووسيوه. بو به رگى يونس ره زايى پيشه كىي به ناوى "ئاورىك له فه رهنگى زاره كىي موكرىان و روانىنيك بو ره خنه و پرؤسه ي فه رهنگه نگووسىي له كوردستاندا" بو به رگى پىنجه م نووسيوه. بو به رگى شه شه م پرؤفيسور مايكل چايت يادداشتىكى به وه زن سووك و به قيمه ت گرانى نووسيوه. دكتور هاشم ئه حمه دزاده به راييه كى به ناوى "مه ته لوكى زمان و په رجووى مانه وه" بو به رگى حه وته م نووسيوه. محه مه د ره مه زانى له ژير ناوى "گاشه به ردىكى جوان تاشراوى نه خشاو بو گرتنى سه تان كه لىنى هه راوى زمانه كه مان" بو به رگى هه شته م نووسيوه. بو به رگى نوئه م دكتور محه مه د خزرى ئه قده م پيشه كىي به ناوى "گه ران به شوين ره سه نايه تيدا - پرؤژه ي سه لاح پايانىانى بو ميراتى بنزارى موكرى له ره وتى تىكوشانى فولكلورى كورديدا" نووسيوه. دكتور ئه حمه د محه مه دپوور به راييه كى به ناوى "فه رهنگى

زاره‌کیی موکریان، هه‌لیکی مرؤفناسانه بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی زمان و شوناس “ بۆ به‌رگی یازدهیه‌م نووسیوه. پیشه‌کی به‌رگی دوازدهیه‌م دکتۆر که‌مال سوله‌یمانی له ژیر سه‌ردیپری ” ده‌سه‌لات و نه‌ریتی فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسی “ نووسیویتی. هه‌روه‌ها دکتۆر جه‌ع‌فه‌ر شیخ‌ولیسلامی پیشه‌کییه‌کی له‌ ژیر سه‌رباسی زمان وه‌کوو جه‌سته، ئاوینه و ئایدۆلۆژی له‌ فه‌ره‌ه‌نگی زاره‌کیی موکریاندا “ بۆ فه‌ره‌ه‌نگی زاره‌کیی موکریان به‌شی خورد و خۆراک نووسیوه. تا ئیستا هه‌ر دوازده به‌رگه سه‌ره‌کییه‌که و شه‌ش به‌رگه تایبه‌ته‌که‌ش ده‌زگای موکریان چاپی کردوون.

هه‌و‌ال‌نامه‌ی کتێب

هه و النامه ی کتیب

زمان

له چوارچیوهی داگیرکردندا

■ هیاس مه حمود کاکه یی

پيشه‌کی:

زمان ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یه، ئامرازی گه‌یاندن و تیگه‌یشتن و دهربرینه، که‌مه نه‌ته‌وايه‌تییه‌کان له بارودوخی داگیرکردن و گوشاری زورینه، زمان وکولتوور و میژوویان ده‌که‌ووته بارودوخی ناهموار، که داگیرکه‌ران هه‌ولی سهرینه‌وه‌و له بیربردنه‌وه‌ی زمان وکولتوور و میژووی که‌مه نه‌ته‌واتییه‌کان ده‌دن به جوره‌ها پلانی داریژراو بۆ توانه‌وه‌یان له نیو زمان وکولتوور و میژووی سه‌پیندراوی داگیرکه‌ردا. کورد وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌کی دابراو له نیو چوارچیوه‌ی سنوری ده‌ستکردی چوار ده‌وله‌تدا، له‌پاش جه‌نگی یه‌که‌می جی‌هانی بووه‌ته قوربانی پلانه جوراو جوره‌کانی ده‌سه‌لاتدارانی ئه‌و ولاتانه‌ی داگیرکه‌ری کوردستان، به‌بێ هه‌ست پیکردن زور تا که‌م کاریگه‌رییان کردووته سهر زمان و کولتوور و میژوویان، که زمانه‌که زور وشه‌ی بیانی تیکه‌وتووه، کولتوور و میژووشیان چه‌واشه‌کاری زوری تیدا کراوه .

میلله‌تی کورد ده‌بیت له‌م سه‌رده‌مه‌ی جی‌هانیننه، که هه‌موو پلان و شته نه‌هینی ئاشکرا بووه و نه‌ماوه، به وریایی مامه‌له له‌گه‌ل ئه‌م باره‌دا بکات، تا بتوانیت ئه‌و مولکدارییه دیرینه‌ی بپاریزیت و بی‌هینیته بارودوخی گونجاو و ریگی راست و دروست. زمان ئامرازی دهربرینی خواست و هه‌ست و په‌یوه‌ندی و تیگه‌یشتنه، له نیوان تاکه‌کانی خیزان که به‌ردی بناغه‌یه له چواچیوه‌ی کومه‌لگاوه‌ته‌وه‌دا، زمان یه‌کیکه له‌کوله‌گه پیکه‌هینه‌ره‌کانی نه‌ته‌وه و په‌یوه‌ندییه‌کانی ئاده‌میزاد له نیوان خویدا و له‌گه‌ل ژینگه‌دا، ئامرازی هوکاري تیگه‌یشتن و دهربرینه (عبدالرحمان مه‌عروف لا ۱۵۶).

دایک فه‌ره‌هنگی زمانه، که مرۆف له قوناغه‌کانی سه‌ره‌تای ژیان له کوشکیه‌وه وشه ره‌سه‌نه‌کانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک گه‌شه ده‌کات و به‌کاری ده‌هینیت له هه‌لسو که‌وتی ژیانیدا. ره‌سه‌نایه‌تی زمانپاریزی ئه‌رکی هه‌موو تاکیکی میلله‌ته له‌بواره جیا‌جیا‌کانی ژیاندا، له‌ده‌ست تیوه‌ردان و شیواندن و دابراو یان قه‌ده‌غه‌کردنی و له بیربردن، چونکه زمان پیش کولتوور و میژوو ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌که.

دهربرینی کولتوور و میژووی میلله‌ت به‌راستی و دروستی، په‌یوه‌سته به زمانه‌که‌یه‌وه پیش ئه‌وه‌ی که‌سی ده‌ره‌کی ئاماژه‌ی پی بکات و به لاریدا بییات .

میلله‌تانی ژێرده‌ست و که‌مایه‌تییه‌کان له جی‌هاندا، ده‌که‌ونه گێژه‌نگه‌ی سهر لیشیوان و ته‌نگوچه‌له‌مه‌ی زمان و کولتووریانه‌وه، له لایه‌ن گوشاری

داگیرکه رانهوه، داگیرکه ر سهره رای ئه وهی به زه بروهنگ خاکی میله تیک داگیرده کات، هه موو هه ولی خوی به گه ر ده خات بو داگیرکردن و زه وتکردنی کولتوور و داب و نه ریتی که مایه تی و میله ته ژیرده سته کان یان شیواندن و له بیربردنه وه یان، بو ئه وهی له چوارچیوهی زمان کولتوور و دابو نه ریتی ئه ودا بتوینه وه، زورجار چه واشه کارییه کان زه ق ده که نه وه له هه موو بواره کانی په یوه ند به میله ت و که مایه تییه کانی داگیرکراو بو ئه وهی تواندنه وه یان ئاسان بی ت و هه ولی شکاندنی که سایه تی ده که ن. کوردستان پاش جهنگی یه که می جی هانی، بوو به میراتگری میله تانی ده ورو بهر و خاکی دابه شکرا، کورد له چوارچیوهی ئه و دابه شکارییه و له ژیر ده سه لاتی داگیرکه ردا، که وته ژیر گوشاری زوری زمان، که ئه و ولاته نوییه دروستبووانه زمانی خویان سه پاند به فه رمی کردنی له چوارچیوهی سنوری ولاته که یاندا، له هه موو بواره کانی ژیاندا، به لکو هه ندی قه ده غه ی زمانی گه لی کوردی کرد له چوارچیوهی سنووری ولاته که یدا، بو نمونه له سه ره تای سه ده ی بیسته م له دروستبوونی دوله تی ئیراندا، ره زا شا زمانی فارسی کرد به زمانی تاکی فه رمی ولات، عیراق زمانی عه ره بی کرد به زمانی تاکی فه رمی ولات، ههروه ها ولاتی سواریا، تورکیا که مال ئه تاتورک زمانی تورکی کرده زمانی تاکی فه رمی ولات و قه ده غه کردنی قسه کردن به زمانی کوردی له چوارچیوهی سنوری ولاته که ی له ده ره وهی خیزانه کانیا ندا، به لکو هه ندی خیزان له نیو مالی خو شیا ندا نه ده ویران به کوردی قسه بکه ن، که زور خیزان له و باره دا زمانی زگماکی له ده ست داوه .

له لایه کی دیکه شه وه هه وله کانیا ن چرکردووته وه بو ئه وهی دابرا ن له زمان و نه ته وهی کورددا بکه ن، به هاندانی توژی تیک له دابرا ندن له نه ته وهی کورد، که وه ک نه ته وه یه کی جیاواز خویان بنا سینن، یان بانگه شه ی ئه وه بکه ن که زاره که یان زاریکی کوردی نییه و زمانیکی سه ره به خویه. که بو ئه م مه به سته میراتی فه ره هنگی ئیران له ریککه وتی ۱۰ مرداد ۱۳۹۶ (یه کی ئاب ۲۰۱۷ ز). به رنامه یه ک ریکده خات و به فه رمی رایده گه یه نیت که (له کی) زمانیکی سه ره به خویه و زار نییه (سوداد ره سول ۱۲۱۱ گ شنروئ ژا).

ههروه ها ده لیت بو ئه م مه به سته کومه لیک کتیب سه باره ت به زمان و فه ره هنگی له کی به فارسی له ئیران چاپکراون تییدا نکولی له کورد بوونی له که کان ده کات .

پیشتریش جگه له لور و بهختیاری به کوردانی خۆراسان کراوه گوايه زاری کورمانجی له خۆراساندا زاریکی کوردی نییه، به لکو زمانیکی جیاواز و سه ره به خۆیه. تا وای لیبیت زمانی ره سه نی خۆیان له دهست بدن و بتوینه وه ههروهک دومییه کان که زمان و کولتووری خۆیان له دهستداوه. ههر وهک ئه وهی که مال ئه تاتورک زمانی کوردی قه دهغه کرد و کوردی به تورکی شاخاوی ناساند، ههروهها له عیراق و سوریش زمانی عه ره بی زمانی فه رمی به کارهاتوو له خویندن دهزگا حکومییه کاندای بوو تا ئیستاش. سه ره رای ئه مانه ش هه موو ئه و ولاتانه له لایه ن سه رکرده ره گه ز په رسته کانیانه وه چالاکی رۆشنیری کوردییان قه دهغه ده کرد له هه موو بواره کاندای، وهک چاپه مه نییه کان و چلاکییه مه ده نییه کانی تر، سه ر کولتورنی ههر بزوتنه وه و داواکارییه کی ماف و ئازادی به ئاگر و ئاسن و کومه لکوژی. هۆکاره کانی پاراستنی زمانی نه ته وه و که مایه تییه ژیرده سه ته کان له چوارچیوهی سنووری داگیرکه راندا له چه ند بواریکدا خۆی ده نوینی که ئه مانه ن:

۱) خیزان:

ئه ندامانی خیزان کاریگه ری سه ره کییان هه یه له سه ر مندال بو فیروونی زمانی دایک، دایک قوتابخانه ی سه ره کی منداله بو فیروونی زمانی ره سه نی نه ته وه، مندال لاپه ره یه کی سپییه، دایک و ئه ندامانی خیزان چون بیانه وی دایده ریژن، ئه وه ش ده وه ستیته سه ر باری رۆشنیری و ههستی نه ته وایه تی دایک و ئه ندامانی خیزانه که، چونکه له چوارچیوهی سنووری ولاتی داگیرکراودا، مندال به بی خواستی خۆی فیرونی زمانی بیانیسه ده بیت به هۆی تیکه لاو بوونیان له بواره کانی خویندنای، که کاریگه ری نه رینی ده بیت له سه ر خاوینی زمانه که ی.

۲) په روه ده و فیروون :

مندال که ده چیته بهر خویندن، داگیرکه ر زمانی فه رمی خۆی له بواره کانی خویندنای ده سه پینیته سه ر مندالان و خوینکاراندا، واته مندال و خویدنکارانی که مه نه ته وایه تییه کانی ژیرده سه ته له چوارچیوهی سنووری داگیرکراودا به زمانی بیانی فیرو خویندن ده بن، ههروهها ده چه نه بواری فیروون و رۆشنیری بیانییه وه،

که به خواستی خویان نییه، ئەمەش کاریگەری له سەر زمانی زگماکی دەبیت، به دزەکردنی وشەگەلی بیانی بۆ ناو زمانی زگماکی، به بی دەرک پیکردن، یان هەندێجار دەبینیت وشەگەلیکی بیانی بەکاردههینیت بۆ ئەوەی خۆی دەرخت که رۆشنبیره، که چی زمانه رەسەنەکهی خۆی تووشی شیواندن دەکات.

۳) چاپەمەنییەکان :

ولاتی داگیرکەر ئەو مافە به خۆی دەدات، یەک زمان و یەک نەتەو و پەپرەو دەکات له چوارچۆیهی ولاتەکهیدا، مافی کهمە نەتەوایەتییهکانی تر پێ شیل دەکات، واتە له چاپەمەنیەکاندا (کتیب، گوڤار، رۆژنامە...تاد)، تەن ها ئەو زمانه فەرمییە خۆی بەکار دەهینیت، ئەم بارەش کاریگەری نەرینی هەیه له سەر زمانی خوینەر و رۆشنبیران .

یان هەندێجار دەستکاری له نووسین و چاپەمەنییەکانی نەتەو و کهمایەتییهکان دەکریت و دەشیویندریت یان به لاریدا دەبریت بۆ سەر لی شیواندن خوینەر و رۆشنبیر و دوور خستنهوه له زمانه رەسەنەکهی، ئەو سەرەرای چه و اشە کارییهکانی کولتوور و میژووی ئەو نەتەوانه. که نووسەرانی میژوونووسانی کورد له ولاتانه به زمانی ئەوان کتیب و نووسینهکانیان بلاوکردوو یان دەیکەن و نابیت له سنوری سیاسەتی ئەوان بترازیت، یان نووسەر و میژوونووسانی ئەو ولاتانه به پێی خواست و ئارەزووی خویان دەربارە ی کهمە نەتەوایەتییهکان نووسین و چاپەمەنیەکانیان له چاپ داوه.

۴) میدیای بیسترا و بینراو:

رادیۆ و تەلەفزیون و ئامپرهکانی تر، رۆلیکی گەورەیان هەیه له سەر بارودۆخی زمان، به تاییهت له سەر زمانی نەتەو و کهمایەتییهکان له چوارچۆیهی سنوری داگیرکردندا، که تەن ها زمانی فەرمی داگیرکەر بەکاردههینیت، یەکه و سەر روو به رووی تاکهکانی خیزان و رۆشنبیران دەبیتەوه، ئەو زمانه تاک به کارهینراوه چ به بیستن یان به خویندنهوه و تەماشاکردن کاریگەری دەبیت له سەر زمانی تاکهکانی کهمە نەتەوایەتییهکان .

ئەو هی جیی تییبینییه له میدیاکانی هەریمی کوردستاندا، وشکهگەلی بیانی زۆر بەکار دەهیندرین، که چی وشە ی رەسەنی کوردی هەیه به رامبەر ئەو وشە

به کارهینراوانه، ئەمەش دەگەریتەووە بۆ بی باوهری یان ناشارهزایی له زمانى رهسهنى كوردى، كه دهبیته هۆى شیواندنى زمان. پێویستی به پیداجوونهوه ههیه .

٥) ئایین و دهزگا ئایینییهکان :

خویندن و ئاخفتنى ئایینی له بواری ئایینی و دهزگا ئایینییهکاندا رۆلى بهر چاویان ههیه له سهر زمانى تاكه كهس و كۆمه‌لگادا، ئەو نه‌ته‌وانه‌ی كه چوونه‌ته ژیر ركیفی ئایینی ئیسلامه‌وه، رى و ره‌سم و داب و نه‌ریته‌كان به زمانى عه‌ره‌بى ئەنجام ده‌درین، قورئان كتیبى پیرۆزى ئایینی ئیسلام به زمانى عه‌ره‌بیبه، به‌هیچ شیوه‌یه‌ك ریگه نه‌دراوه وهربگێردریته سهر زمانى نه‌ته‌وه موسلمانه‌كانى ژیر ده‌سته، خویندنه‌وه‌و په‌یره‌وکردنى ئایینی ئیسلام به زمانى عه‌ره‌بى، راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ کاریگه‌رى ههیه له سهر زمانى زگماكى تاكه‌كانى نه‌ته‌وه كه‌مايه‌تییه‌كان، له ناویاندا كورد، ئەوه‌ش تیبینی ده‌كریت له سهر ئەوانه‌ی له بواری ئایینیدا كار ده‌كهن .

٦) بواری سیاسه‌تى داگیركه‌ران :

بواریكى ئالۆزه، به‌تایبه‌ت له چوارچیوه‌ی سنوورى ده‌وله‌تى داگیركه‌ردا، كه هه‌میشه كه‌مه نه‌ته‌وايه‌تییه‌كان له هه‌مو مافه مرۆفایه‌تییه‌كان (ئازادى، رۆشنبیرى، چالاکییه‌كانیتر) بییه‌ش ده‌كرین، چونكه له خالى هیزه‌وه ده‌رواننه‌ه كه‌مه نه‌ته‌وايه‌تییه‌كانى تر، هه‌موو هه‌ولى خویان به گه‌ر ده‌خهن بۆ سه‌پاندنى زمان و كولتوور و داب و نه‌ریتى خویان به سهر كه‌مه‌نه‌ته‌وايه‌تییه‌كانى تردا، و له بیربردنه‌وه‌ی زمان كولتوور و داب و نه‌ریتى ره‌سه‌نى خویاندا، به مه‌به‌ستى توانه‌وه‌یان له نیو میلیه‌تى خۆیدا، كه په‌یره‌وى یه‌ك زمان و یه‌ك نه‌ته‌وه ده‌كات. بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ش جوهره‌ها ریگا كارا كراوه‌و ده‌كریت له‌وانه :

ا- قه‌ده‌غه‌کردنى خویندن به زمانى زگماكى.

ب- قه‌ده‌غه‌کردنى چاپه‌مه‌نییه‌كان به زمانى زگماكى.

ج- قه‌ده‌غه‌کردنى بوونى میدیا به زمانى دایك بۆ كه‌مه نه‌ته‌وايه‌تییه‌كان.

د- سووكایه‌تى كردن به كه‌مه‌نه‌ته‌وايه‌تییه‌كان و به كه‌م زانینیان وه‌ك هاو‌نیشتمانى پله دوو یان گالته‌ كردن به زمانه‌كه‌یان و قه‌ده‌غه‌کردنى قسه‌کردن به‌و زمانه، وه‌ك ئەوه‌ی میلیه‌تى كورد به نه‌وه‌ی جن له قه‌له‌م ده‌ده‌ن .

ه- ههولدان بۆ پهرتهوازهکردن و داباندن، دهسهلاتی داگیرکەر ههمیشه ههول دهدات بۆ پهرتهوازکردن و داباندنی چینهکانی نهتهوهیهکی ژیر دهسهلاتی به جورها ریگا تا به یهکگرتووی نهبیت و بۆ ئهوهی به سهریدا زال بیت، جگه لهوهی ههولی له بیر بردنهوهی میژوو وکهلووور و زمانهکهی و توانهوهی له نیو نهتهوهکهی خۆیدا .

کورد پاش دابهشبوونی خاکهکهی و دابرانی به هوی سنووره دستکردهکان له نیو چوارپارچهدا، دهسهلاتی ئهوه دهولهتانه سیاسهتی جیاوازی بهکارهیناوه لهنیو پارچهکاندا، وهک ئهوهی له چوارچیوهی سنوری عیراقتا سیاسهتی به عهره بکردنی خیلهکان و ناوچه جیاجیاکان، ههر له دیرزهمانهوه تا ئیستاشی لهگهلا بیت، زۆر له خیل و عهشیرهتی کورد بوون به عهره ب زمان و کولتووری خۆیان له دهستداوه، یان هندی له میژوونووسان زۆر خیلی کوردیان به عهره ب ناساندووه، له میژووی نویشدا دهسهلاتدارانی رهگهزهپهستی عیراق یهک له دوا یهک ههولی ئهوه پرۆژهیان داوه وهک به عهره ب ناساندنی ئیزیدییهکان له لایه ن رژیمی بهعس، پاش پرۆژهی ئازادی عیراق ههول ههیه خیلی شهبهک له ناوچهی موسل له کورد دابیرن، گوایه شهبهک نهتهوهیهکی سهربهخون و زارهکهیان شیوهزاری کوردی نییه و زمانیکی سهربهخویه، که هندی کهس له رۆشنبیرانیان بهو کاره راسپیردراون، (شروئ ۱۸۲۲ ژ ۲). له ئیرانیشدا ههمان سیاسهت بهکار هاتووه وهک خیلی دومیلهکان که زمان و کولتووری خۆیان له دهستداوه، ههروهها ناساندنی کوردانی خوراسان و لور بهختیاری ولهک که زارهکهیان کوردی نییه و زمانیکی سهربهخویه، بلوجهکان که کوردی میدین (ئهحمده زهی بلوج لا ۲۳)، تورکیاش ههمان سیاسهتی بهرامبهر به کورد بهکارهیناوه، سههرای ئهوهش دهبیت ههر تاکیکی کورد نازناویکی تورکی ههبیت، سیاسهتی سوریای عهرههیش ههمان شیوهیه .

ئهوه جگه لهو کوردانهی له دهرهوهی سنووری کوردستانی گهرهدان، که زمانی خۆیان لهدهستداوه، ههرچهنده کهم یان زۆر دان بهکورد بوونی خۆیان دهئین، وهک کوردانی(لوبنان، ئوردن، فهلهستین، میسر، لیبیا، سودان، ئهسیوبیا، بلوجهکانی پاکستان و ئهفغانستان وزۆر ولاتانی تریش به ژمارهیهکی زۆر یان کهم.

(بروانه كوردانى ده‌ره‌وه‌ى چوار پارچه‌ى كوردستان).

ئه‌ركى سه‌ره‌كى پاراستن و خاوينپاريزى زمان ده‌كه‌ويته سه‌ر ده‌سه‌لاتى كورد و رۆشنبيران و نووسهران له بواره جياجياكاندا به هه‌ولدانى چروپر بۆ پاكدردنه‌وه‌ى زمانى كوردى له وشه بيانىيه‌كان و به‌كارهينانى وشه‌ى ره‌سه‌نى كوردى، كه زمانى كوردى زمانى ده‌وله‌مه‌نده به بوونى زارواه جياجياكانى وهك كرمانجى ژوروو كرمانجى خواروو و گوران (ماچۆ) لهك و لوركه‌لههور. ده‌زگاي زانيارى كورد ئه‌ركى سه‌ره‌كى خۆى به گه‌رخت بۆ به ده‌ست هينانى فه‌ره‌هنگى كوردى تۆكمه هاوشيوه‌ى زمانه‌كانى تر، يان هه‌ولدان به پشتيوانى ده‌سه‌لاتى كوردى بۆ به ده‌ست هينانى زمانى ستانده‌ر كه ببيته زمانى فه‌رمى و له‌گه‌ل پاريزگارى زاره‌كان هه‌ركه‌س له ناوچه‌كانى خۆيدا، هاوشيوه‌ى نه‌رويج كه دوو زارى سه‌ره‌كى هه‌بوون، ده‌سه‌لات زارى سييه‌مى دارشت له هه‌ردوو زاره‌كه و بوو به زمانى فه‌رمى ولات، (عسمه‌ت شه‌ريف وانلى مسآله توحيد اللغه الكرديه)، كه دى‌هاته‌كان و ناوچه دووره‌كان پرن له وشه‌گه‌لى كوردى ره‌سه‌ن ده‌شين به‌كاربه‌ينرين .

ده‌ره‌ه‌نجام :

مىله‌تانى ژي‌رده‌ست و داگيركراو يان كه‌مه نه‌ته‌وايه‌تايه‌كان له لايه‌ن زۆرينه‌ى به‌هيز، له بارودوخى نا هه‌موار ژيان ده‌به‌نه سه‌ر، زمان و كولتور و ميژوويان ده‌كه‌ويته به‌ر شالاوى چه‌واشه‌كارى و سپينه‌وه و له بىر كردن، به‌بى خواستى خۆيان يان بى هه‌ست پيكرديان به جووره‌ها پلانى دارپژراو، كه هه‌نديجار تاكه كه‌سى نيو ئه‌و كه‌مايه‌تيانه ده‌به‌نه ئامرازى ئه‌نجامدانى پلانه‌كانيان.

سه‌رچاوه‌كان :

- (١) گوڤارى شنروى ژ ١، سالى ٢٠٢٠. ستوكه‌ولم .
- (٢) گوڤارى كولانى عه‌ره‌بى ژ ٤٢ سالى ١٩٩٩. هه‌ولير .
- (٣) مسآله توحيد اللغه الكرديه، عيسمت شه‌ريف وانلى، ١٩٦٠. نرويج.
- (٤) كوردانى ده‌ره‌وه‌ى چوارچيوه‌ى كوردستان، سيروان موسا پوور سالى ٢٠١٨. ته‌هران.
- (٥) ميژووى بلوج و بلوجستان، مير نه‌سيرخان ئه‌حمه‌د زه‌بى بلوج و، هيوما محمه‌د زه‌ندى ب ١. چ ١، سالى ٢٠٠٥. چ. ئاراس، هه‌ولير.

هه و النامه ی کتیب

نه قهره ی رۆکیروۆ- بیخزانی (Rokiro Theory_ Bekhzani)

تاریق هه مه وهندی

دیت. له زمانی کوردیشدا هه مان (جل له بهر کردن) واتای (جل له پیش کردن) ی ههیه. که (جل) پارچه قوماشیک بووه و به شی پیشهوهی داپوشیوه. دواتر واتاکهی گۆراوه. ههروهها له (بهرک) یشهوه وشهی (بهرک) کهوتۆتهوه. که هه مان بهروانکهی کارکردن، که بهردهمهکهی خانه بووه که ئامرازهکانی کارکردنی تیدا راگیرکراوه، بۆ نمونه چهکوش، چهقۆ... هتد. که پییگوتراوه (گیروهند- گیرقهند- گیروهن-گیرقهن)، که دواتر وشهی (گیرقان - گیرفان) ی لیکهوتۆتهوه. ئیدی لیروهه وشهی بهرک "هه رچهنده واتای بهشی پیشهوهی ههیه" واتاکهی گۆراوه و هه مان واتای گیرفانی له خۆ گرتووه، تهنانهت ئه گهر گیرفانه که له دوواوهش بیت، هه ر پییدهگوتریت بهرک. ههروهک بینیمان که (بهرۆک) بریتییه له و بهشه دهرپه ریوهی سهرسینهی خانمان. به دیویکی دیکه شدا وشهی (قهرهک) دواى ئه وهی که پیتی (ف) گۆراوه بۆ (و) بووه به (وهرهک) و دواتریش بۆ (ورگ)، که بریتییه له و بهشه دهرپه ریوهی پیشهوهی لهش. ههروهها ئه و بهشه زیادهی که دهکه ویتته ناوه راست، له وشهی (ناڤ، ناو، هوه ، ههردوو وشهی (نافهک) و (ناوهک) ی لیکهوتۆتهوه، که دواتر گۆراون بۆ (نافهک) و (ناووک). له وشهی (دوو - دووم - دیم) یشهوه که له عه ره بییدا به مانای (آخر) دیت. که وشهکانی (دووایی- دومایی- دیماهی) ی کهوتونه تهوه که له عه ره بییدا به مانای (أخیر) دیت، وشهی (دووهک) کهوتۆتهوه، ههروهک بینیمان که (وهرهک) گۆرا بۆ (ورگ)، به هه مانشیوه، (دووهک) یش گۆراوه بۆ (دووگ)، که به مانای ئه و بهشه دهرپه ریوه دیت، که دهکه ویتته دواوه، که به عه ره بی ده بیت به (مؤخره). به داخه وه له بری ئه م سى ناوه جوان و ره سه نه (قهرهک، نافهک، دووهک)، سى وشهی کرچوکال و بیواتا داریژراوه، که بریتیین له (پیشگر، ناوگر، پاشگر).

پیرهوی " هانهونا " له ریزمانی کوردییدا

وهک پیشتر ئاماژه م داوه، که پیتی (ن) له دهره وهی خیزانی (خ) هیه. به لام دواتر نه خشیکی گرنگی هه بووه له گه شهی زماندا. ههروهها پیتی (ئ) کهیه که م دهنگی بزوینه و ئه ویش له دهره وهی خیزانی (خ) هیه، له ریزمانی کونی کوردییدا کهوتونه ته سه ر وشه، بۆ گهردانی وشه، یان بۆ گۆرینی واتای وشه، که من به پیرهوی " هانهونا " ناودیرم کردووه. هه ندیجار دواى ئه وهی که پیتیکی بزوینیان له گه ل هاتووه، به م

شیوانه دەرکه وتوون: - (نا، نه، نی، نو، ئا، ئە، ئی، ئو). وه هه‌ندیجار پیتی (ئ) گۆراوه بۆ (ه) که له‌گه‌ل پیتیکی بزویندا بووه به (ها، هه، هی، هو). به شیوه‌یه‌کی گشتی پیتی (ئ) به شیوه‌ی (قه‌ره‌ک*)، خراوته به‌ری وشه‌وه، بۆ نمونه: (سان- ئاسان- هاسان)، (تاو- ئەتاو- هه‌تاو)، (لانه- ئیلانه- هیلانه)، (شتر- ئوشر- هوشتر، حوشتر).
 به‌لام پیتی (ن) به‌سی شیوه‌ خراوته سه‌ر وشه. یه‌که‌میان به‌هه‌موو جوهره‌کانی (ن، نا، نه، نی، نو) به‌شیوه‌ی قه‌ره‌ک، وه‌کو: (شیو- نشیو- نشیو)، (فور- نافور)، (ریث- نه‌ریث- نه‌ریت)، (خیزه- نه‌خیزه، نه‌قیزه)، (ئانه- نیثانه، نیشانه)، (خته- نوخته، نوخشه). دوومیان له‌ ناو وشه‌دا (ناقه‌ک*)، بۆ نمونه (سه‌ت- سه‌نت)، (تاجی- تانجی)، (ئه‌جه‌ل- ئه‌نجه‌ل). سییه‌مان له‌ دووای وشه‌وه (دووه‌ک*)، بۆ نمونه (کۆش- کۆشن، *Cushion)، (پاڤ- پاڤن، پاڤنه*)، (قه‌ث، وه‌ث، وه‌ثن*).
 هه‌ندیجار هه‌ردوو پیته‌که‌که‌وتونه‌ته‌سه‌ر هه‌مان وشه‌ بۆ نمونه: (وینه- ئاوینه‌ک - نه‌وینه‌ک، نه‌ینۆک)، (قه‌ر- ئاقه‌ر- نه‌قه‌ر)، (واز- ئاواز- نه‌واز).

* شیگه‌ری ” پاڤ- پاڤن- پاڤنه ”

وشه‌ی (پاخ) که‌به‌مانای (پی) هاتووه، دوای په‌رشبوونی بووه به‌ (پاخ) و (پاڤ)، له‌ وشه‌ی (پاخ) هوه (پاه) و (پی) که‌وتۆته‌وه، له‌ (پاڤ) یشه‌وه (پۆڤ) که‌وتۆته‌وه. که‌ وشه‌ی (پۆز) ی لیکه‌وتۆته‌وه، بنۆره (پاوپۆز). وشه‌ی (پاڤ) (Path) له‌ ئینگلیزیدا به‌مانای شوینی پی دیت، وه‌ له‌ (پۆڤ) یشه‌وه (Foot- Poot) که‌وتۆته‌وه. له‌ گه‌ل دووه‌کی (ن)دا (پاڤن) سازینراوه، که‌ دواتر وشه‌ی (پاسن، باسن) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که‌ بریتییه‌ له‌ به‌شی سه‌ره‌وه‌ی پی (سمت- ران). له‌ گه‌ل دووه‌کی (نه) یشدا (پاڤنه) سازینراوه، که‌ وشه‌ی (پاڤنه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که‌ بریتییه‌ له‌ به‌شی خواره‌وه‌ی پی. شایانی ئاماژه‌یه‌ که‌ وشه‌ی (ئه‌خت)، که‌به‌مانای هه‌شت هاتووه، دوای په‌رشبوونی بووه به‌ (ئه‌خت) و (ئه‌خت) که‌ دواتر (ئه‌شت- هه‌شت) ی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌ردوو وشه‌ی (ئه‌خت) و (پۆڤ) پیکه‌وه، وشه‌ی (ئه‌ختپۆڤ) ی لیسازینراوه، که‌ دیویکی دیکه‌ی واتای (هه‌شتپی) یه، له‌ عه‌ره‌بیدا بووه به‌ (اختبوط)، له‌ ئینگلیزیدا بووه به‌ (ئۆکته‌پوس) (Octopus) گوایه‌ ئه‌سلی ئه‌م وشه‌یه‌ گریکییه، به‌لام راست نییه‌ و به‌ پیچه‌وانه‌وه به‌ گریکی پییده‌گوتریت (شتاپۆزی) ((Xταπόδι، هه‌رچه‌نده ئه‌م وشه‌یه‌ش هه‌مان واتای هه‌شتپی ی هه‌یه، به‌لام دیاره‌که‌ له‌ زمانی گریکییدا ئه‌م

وشهیه به ئاویتیهیی خوازراوه، چونکه لیڤه‌دا (شتا) به‌مانای هه‌شت دیت، وه له‌زمانی گریکییدا (شتا) به‌مانای (هه‌شت) نایه‌ت.

* شیگه‌ریی وشه‌ی “کۆشن” و “وه‌ثن”

وشه‌ی (خۆث) که به‌مانای باش دیت، پیچه‌وانه‌ی (قەث) ه که به‌مانای خراب دیت. له‌ وشه‌ی (خوٹ) وه وشه‌ی (خۆش) (Good) که وتۆته‌وه، له (قەث) یشه‌وه (به‌ت) (به‌د) (Bad) که وتۆته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌شدا له وشه‌ی (خوٹ) وه (خۆت) ه (خۆد) (Gott) (God) که وتۆته‌وه. له‌ زمانی کوردییدا دوا‌ی ئه‌وه‌ی وشه‌که بووه به‌ ناوی بکه‌ر، وشه‌ی (خۆد) بووه به (خۆدا- خودا)، بنۆره (شه‌ید، شیت- شه‌یدا)، (دار - دارا)، (فه‌رم- فه‌رما). له‌ دیرزه‌ماندا خودا به‌ دووشینۆه ناسراوه، یه‌کیکیان (خۆث) (باش)، ئه‌وی دیکه‌یان (قەث) (به‌د) (به‌ت) (بت) (خراب). که وشه‌ی (قەث) یش له (فاخ) هوه هاتووه، که به‌مانای (با- هه‌وا) دیت. که دواتر له‌سه‌ری ده‌دویم. مرۆف له‌ دیرزه‌ماندا، به‌ دوو‌جۆر سروشت ئاشنابوووه. سروشتی باش (خۆش)، که بژیوی مرۆقه‌کانی وه‌به‌ر هیناوه. سروشتی خرابییش، که بووه‌ته هۆی نه‌هامه‌تی و نه‌خۆشی و مالۆیرانی، وه‌ک : دیارده‌ ترسناکه‌کانی (لا‌فاو، هه‌وره‌ تریسکه‌ “تریشقه”، بومه‌له‌رزه، په‌تا ... هتد). که پییگوتراوه (قاث - قه‌ت) (باد - به‌د). له‌ کاتی‌کدا که مرۆقه‌کان له‌ سروشته‌ باشه‌که “خودای چاک” دلنیا بوون که ئازاریان نادات، له‌ سروشته‌ خرابه‌که “خودای به‌د” ترساون و ، کړنۆشیان بۆ خودا به‌ده‌کان بردووه و پاراونه‌ته‌وه، په‌ره‌ستوو‌یانن ، بۆ ئه‌وه‌ی چیدی ئازاریان نه‌ده‌ن. تادواتر که‌سانی ژیر په‌یدا بوونه‌و، پییان راگه‌یاندوون که ئه‌و خودا به‌دانه (به‌ته‌کان) بیگیانن و هیچ ده‌سه‌لاتیکیان نییه، هه‌مان خودای باشه‌یه، که سزاتان ده‌دات، ده‌بیت ئاکارو ره‌فتارتان باش بیت، بۆ ئه‌وه‌ی لیتان رازی بیت. ئیدی لیڤه‌وه خودا په‌ره‌ستی دروست بووه . له‌ وشه‌ی (خوٹ) هوه، وه‌ک له‌سه‌ره‌وه ئاماژه‌م پینداوه، (خۆد) (God) (خۆش) (Good) که وتۆته‌وه. به‌ دیویکی دیکه‌شدا ، به‌ گویره‌ی خشته‌ی رۆکیرو ، (خوٹ) بووه به (خوٹ)، که به‌مانای باش دیت، دواتر وشه‌ی (خوب) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌دا که ده‌نگی (خ) گۆراوه بۆ (ه) و دواتریش ده‌نگی (ه) سواوه، وشه‌ی (خوٹ) بووه به (هوٹ) و دواتریش بووه به (وه‌ث) ، که زاراوه‌ی هه‌ورامییدا بووه به (وه‌ش). دواتر وشه‌ی (خوب) له‌ زمانی عه‌ره‌بییدا بووه به (حوب) (حب) ، وه

ههروهها وشه‌ی (وهث) یش بووه به (وهد) (ود). که دهسته‌واژه‌ی (محبة) و (مودة) و یان لیکه‌وتوتته‌وه.

ههروهها وشه‌ی (وهش) له گه‌ل قه‌ره‌کی (ن) دا، وشه‌ی (نوهش) ی لیسازینراوه، که دواتر وشه‌ی (نوش) ی لیکه‌وتوتته‌وه، که به‌مانای (صحة) دیت. بنۆره جیوازیی نیوان(ن)‌ی هانه‌ونا، له گه‌ل (ن) ی نه‌هی که وشه‌ی (نه‌خوش) ی لیسازینراوه، هه‌ردوو وشه‌ی که له (خوش) هوه، به‌لام دوو واتای پیچه‌وانه‌یان لیکه‌وتوتته‌وه.

باوهشی دایک سه‌رچاوه‌ی بژیوی و په‌روه‌ده‌ی منال (کۆریه) بووه، هه‌ر بۆیه ئه‌ویش واتای (خوٹ) ی هه‌بووه، که به‌واتای باش دیت، له هه‌مان کاتدا واتای سروشتی باش (خودا)‌ی هه‌یه. واتا دایک بریتی بووه له (خودای باشه). گه‌ر بنۆرینه وشه‌ی په‌روه‌رده، که هه‌میشه له‌گه‌ل ناوی خودا دیت، بنۆره (خودای په‌روه‌دگار)، که یه‌کیک له‌واتاکانی خودا، بریتییه له سه‌رپه‌ره‌شتیکه‌ر. دایکیش هه‌م سه‌رپه‌ره‌شتیکه‌ره و هه‌م په‌روه‌دگاریشه، هه‌روه‌ها له زمانی عه‌ره‌ببیشدا، وشه‌ی (رب) به‌مانای خودا دیت، که وشه‌ی (تریبه) ی لیکه‌وتوتته‌وه، بنۆره (ربة‌البيت)، که به‌واتای خودای مال دیت، به‌مانای په‌روه‌دگاری مالیش دیت. که‌واته نه‌ک هه‌ر به‌هه‌شت له‌ژی‌ر پیی داییکدایه، به‌لکو دایک خوی خاوه‌ن به‌هه‌شته‌که‌یه. لی‌ره‌وه له وشه‌ی (خوٹ) هوه، (خوش) و (کوش) و (گوش) که‌وتوتته‌وه. هه‌ر بۆیه وشه‌ی (گوش) واتای په‌روه‌ده‌ی له خوگرتوووه، بۆ نمونه، دایک ده‌لیت: به‌شیری مه‌مکه‌کانم گوشم کردوووه، واتا: به‌شیری مه‌مکه‌کانم په‌روه‌ده‌م کردوووه. یان بنۆره ده‌سته‌واژه‌ی (جگه‌رگوشه)، که به‌مانای په‌روه‌ده‌ی جگه‌ر(جه‌رگ) دیت، کینایه‌یه بۆ ئه‌و کاته‌ی که مناله‌که کۆریه‌له بووه و به‌خوینی جگه‌ر په‌روه‌ده‌ بووه، هه‌ر بۆیه که دایکیک کۆریه‌له‌که‌ی له‌ده‌ست بدات، به‌جه‌رگسوتاو ناوده‌بریت.

وشه‌ی (خوش) له گه‌ل قه‌ره‌کی (ئا) دا، بووه (ئاخوش)، که به‌ واتای باوهش دیت. ئه‌م وشه‌یه له زمانی فارسییدا بووه به (آغوش). وه‌ک پیشتەر ئاماژه‌م پیدا که له قوناغیکدا وشه‌ی (خوش) بووه به (وهش). لی‌ره‌وه وشه‌ی (ئاخوش) بووه به (ئاوهش)، ئه‌م وشه‌یه هه‌میشه له گه‌ل ئامرازی خودای (به) به‌کارهاتوووه، به‌شیوه‌ی (به‌ئاوهش). دووای به‌کارهینانی زۆری ئه‌م ئامراز و وشه‌یه، له‌سه‌رزار خو‌شه‌ بوونه‌و وشه‌یه‌کی سه‌ربه‌خویان پیکه‌هیناوه. واتا (به‌ئاوهش) گۆراوه بۆ (باوهش). گه‌ر پیشتەر گوترا‌بیت: ده‌یگرم به‌ئاوه‌شمه‌وه، دواتر گوتراوه: ده‌یگرم به‌باوه‌شمه‌وه، واتا

ئامرازی جودای (به) جاریکی دیکه دووباره بۆتهوه. نمونەى لهمجۆره وشانه زۆرن ، وهک : (کهنین- پی کهنین ← پیکهنین - پی پیکهنین)، (ئاوهر- بهئاوهر ← باوهر- به باوهر).

باوهشی دایک، نهرمترین و گهرمترین و ئارامترین پهناگهی کۆرپهیه. ههر بۆ یه وشهى (خۆث) له گهڵ دووهکی (ن) دا، وشهى (خۆثن) ی لیدهکهوئتهوه، که له زمانى ئینگلیزیدا وشهى (کوشن) (Cushion) ی لیکهوتۆتهوه، له زمانى عهرهیبیشدا وشهى (حوضن) (حضن) ی لیکهوتۆتهوه، که بهمانای (کۆش) و (گۆش) و (پهروهرده)دیت، ” بنۆره وشهى حضانە” که واتای باوهشی دایک دهگهیهنیت. ههروهها (حوصن) (حصن) ی لیکهوتۆتهوه، که بهمانای پهناگهی ئارام دیت، ” بنۆره وشهى حسانة ” دواتر واتای (قهلا) ی له خۆگرتوووه. ههروهها (حوسن)(حسن)، که به مانای باش دیت، دواتر واتای (جوان) یشی له خۆگرتوووه.

وشهى (قهث) و(قاث) که واتای (بهد) و (باد) ی ههبووه. که وهک ئاماژهه پيدا ، وشهى (بهت- بت) ی لیکهوتۆتهوه. یهکیک لهو دیارده ترسناکانهى که ههبووه، (پهتا) بووه. وشهى (پهتا) له وشهى (قهث) و دووهکی (ئا) سازینراوه، که بووه به (قهئا)، دواتر ئەم وشهیه گۆراوه بۆ (پهتا. ههروهها وشهى (قهث) له گهڵ قهرهکی (ئا) دا، وشهى (ئاقهث) ی لیسازینراوه، که دواتر وشهى (ئافهت) و (آفة) ی لیکهوتۆتهوه. ههروهها (نهفت- نهفت- نهوت) یش دیاردهیهکی ترسناک بووه، که له زهوییهوه ههلقولاوه و گری لیکهوتۆتهوه، لیرهوه قهرهکی (نه) له گهڵ (قهث) دا، وشهى (نهفته) ی لیکهوتۆتهوه، که له زمانى ئاشورییدا بووه به (نهفت) و له زمانى عهرهبی و فارسیشدا بووه به (نفظ).

ههروهها چونکه بکهری پووداوهکان نادیار (غائب) بوونه، که بریتیه له (خودا)، مروّقهکان له زیهنی خویاندا بۆ ههرجۆره دیاردهیهک شیوهیهکی خودایهکی خهیاالیان وینا کردوووه. لیرهوه وشهى (قهث) به شیوهی (بهت- بت- بوت)، واتای ناوی خودای خراپهى له خۆگرتوووه. بۆ ههر خودایهکیش شیوهیهک بهرجهستهکراوه. دووهکی (ن) له گهڵ وشهى (قهث) دا، وشهى (قهثن) ی لیسازینراوه. که واتای پهیکهری خودایی له خۆگرتوووه. که دواتر ئەم وشهیه گۆراوه بۆ (وهثن) و بهشیوهی (وثن) کهوتۆته ناو زمانى عهرهیبیهوه. بهدیویکی دیکه دا (قهثن) واتای تهنیکی خهیاالی، یان لهشیکی خهیاالی له خۆگرتوووه.

وشه‌ی (قه‌ئن)، که به‌مانای (له‌ش - هه‌یکه‌ل) هاتووه، وشه‌ی (به‌ژن) و (به‌شن) و (به‌دن) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که دواتر وشه‌ی (به‌دن) به شیوه‌ی (به‌دهن) (بدن) که‌وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌ببیه‌وه.

هه‌روه‌ها له‌دوای ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (قه‌ئن) که به واتاکانی (هه‌یکه‌ل، په‌یکه‌ر، به‌ژن، له‌ش، تهن، جسم... هتد) هاتووه، دوای ئه‌وه‌ی که گۆراوه بۆ (قه‌ئن)، له زمانی کوردیی و فارسییدا بووه به (قه‌ته‌ن) و (وه‌ته‌ن)، که به مانای (په‌یکه‌ری حوکمرانی - هیکل الدولة) دیت. دواتر که‌وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌ببیه‌وه بووه به (وطن). له وشه‌ی (قه‌ئن) هوه، که به‌مانای په‌یکه‌ریکی خه‌یالیی دیت، وشه‌ی (قه‌ئان) و (قه‌ئانه) و که‌وتۆته‌وه، که به‌مانای جسمیکی خه‌یالیی، یان جسمیکی سحرای دیت. به گۆیره‌ی نه‌خشه‌ی رۆکیرو، وشه‌ی (قه‌ئان) گۆراوه بۆ (قه‌لان) و دواتریش بووه به (فلان). که به‌مانای که‌سیکی خه‌یالیی، یان که‌سیکی نادیار و نه‌ناسراو دیت. هه‌روه‌ها له‌زمانی ئینگلیزییدا له وشه‌ی (قه‌ئا) وه وشه‌ی (Fella) که‌وتۆته‌وه، که به‌مانای که‌سیکی نه‌ناسراو دیت، یان هاو‌رییه‌کی تازه‌ناسراو.

له زمانی کوردییدا، دووه‌کی (ار) ده‌که‌ویته‌وه سه‌ر وشه‌ و واتای به‌رجه‌سته به وشه‌که ده‌دات. بنۆره‌(دیو - دیوار)، (بن - بنار)، (کن - کنار)، (لیو - لیوار)، (که‌ند ← که‌ن - که‌نار ← که‌نال). به‌مشیه‌یه وشه‌ی (قه‌ئ)، له‌گه‌ل دووه‌کی (ار) دا، وشه‌ی (قه‌ئار) ی به‌رجه‌سته کردووه، که دواتر وشه‌ی (فه‌سار) و (فیسار) ی لیکه‌وتۆته‌وه. بنۆره (فلان و فیسار).

هه‌ر له‌وشه‌ی (قه‌ئان) و (قه‌ئانه) وه، که واتای جسمیکی خه‌یالیی، یان جسمیکی سحرای له خو ده‌گریت. وشه‌ی (فه‌تان) و (فه‌تانه) و (فاتن) (فتن) که‌وتۆته‌وه، دواتر ده‌سته‌واژه‌ی (مفتون) سازینراوه که دیویکی دیکه‌ی واتای (مسحور) ه. له پرویه‌کی دیکه‌وه وشه‌ی (قه‌ئانه)، له‌گه‌ل فه‌ره‌کی (ئه) دا، وشه‌ی (ئه‌قه‌ئانه) ی لیسازینراوه، که دواتر وشه‌ی (ئه‌فسانه) و (ئه‌فسانه) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

هه‌ندئ نمونه‌ی وشه‌سازی له پی‌ره‌وی "هانه‌ونا" دا

وشه‌ی (کوئ) که به واتای ته‌پل دیت، هه‌ردوو وشه‌ی (کوئ) و (کۆس) ی لیکه‌وتۆته‌وه. (کۆس) که ناوی جووره ته‌پلیکه، به هوی فه‌ره‌کی (نا) هوه، وشه‌ی (ناکۆس) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که له زمانی عه‌ره‌ببیدا بووه به (ناقوس). هه‌روه‌ها وشه‌ی

(قاره) که به مانای کوتان دیت، به شیوهی (قرع) که وتوته ناو زمانی عهره بییه وه. له گه‌ل قهره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه قاره) ی لیکه وتوته وه.

وشه‌ی (وینه) له گه‌ل قهره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه وینه‌ک) ی لیکه وتوته وه، که هاوواتای (ئاوینه) یه، دواتر ئەم وشه‌یه گۆراوه بۆ (نهینۆک). شایانی ئاماژیه که دووه‌کی (هک) ناوی ئامراز ده‌سازینیت، بنۆره (کۆل-کۆله‌ک)، (په‌ست-په‌سته‌ک). وشه‌ی (نه وینه‌ک) یش به‌م شیوه‌یه سازینراوه (نه + وینه + هک). به‌دیویکی دیکه‌دا له گه‌ل قهره‌کی (ئا) و (ها) دا، وشه‌ی (ئاوینه) (هاوینه) سازینراوه، دواتر بۆ ناوی ئامراز (ئاوینه‌ک) سازینراوه، که به مانای (نظاره) دیت. دواتر ئەم وشانه له زمانی فارسیدا بوونه به (آینه) و (آینه‌ک)، دواتریش بووه به (عهینه‌ک). هه‌ندی که‌س واده‌زانن که وشه‌ی (عهینه‌ک) وشه‌یه‌کی عهره‌بیه، به‌لام له زمانی عهره‌بیدا به هێچ شیوه‌یه‌ک ئەم وشه‌یه نییه، به‌لکو به پیچه‌وانه‌وه، وشه‌ی (عوینه) ی عهره‌بی له (ئاوینه) هوه وهرگیراوه.

وشه‌ی (خیز) به مانای هه‌لچوون دیت، دوا‌ی گه‌رداندن بووه به (خیزه) که به واتای راپه‌رین یان هه‌لبه‌زین دیت. له گه‌ل قهره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه خیزه) (نه قیزه) ی لیکه وتوته وه، دواتر وشه‌ی (نه قیزه‌ک) ی لیسازینراوه، که بریتیه له و ئامرازی که بۆ نه‌قیزه به‌کار دیت، به‌م شیوه‌یه: (نه + خیزه + هک).

وشه‌ی (ته‌ف-ته‌و)، که به مانای گشت دیت، که دوا‌ی گه‌رداندن بووه به (ته‌فه-ته‌وه). له گه‌ل قهره‌کی (نه) دا، وشه‌ی (نه ته‌فه - نه ته‌وه) ی لیکه وتوته وه. وشه‌ی (نه ته‌فه). له لاتینیدا بووه به (Nativus) له ئینگلیزییدا بووه به (Native) له زمانی فهره‌نسییدا بووه (Natif)، هه‌روه‌ها دوا‌ی گه‌رداندن وشه‌ی (Nation) ی لیسازینراوه.

وشه‌ی (خواز)، که پیشتر ئاماژه‌م پێداوه له (خواخ) هوه هاتووه و وشه‌ی (خواه) و (خوات) ی لیکه وتوته وه، دواتریش (هواه) و (هوات) ی لیکه وتوته وه، دوا‌ی ئەوه‌یش (هوا) و (هواس)، (هه‌واو هه‌وه‌س) ی لیکه وتوته وه. وشه‌ی (خواز) له

زاراوهی کرمانجییدا به (خاز) له قز ده کریت، بنۆره (من ده خوازم - ئەز دخازم). له و قوناغەیی که وشەکه (هواث) بووه، بووه به (هاث). له گەل قەرەکی (نی) دا، وشەیی (نیهاث) ی لیکه وتۆته وه، که دواتر ئەم وشەیه گۆراوه بۆ (نیاز)، وه له قوناغیکیشدا که بووه به (نیهث)، وشەیی (نیهت) ی لیکه وتۆته وه، که به شیوهی (نیه) که وتۆته زمانی عەرەبییه وه.

وشەیی (ثان) به واتای خالیکی ورد دیت. دواي گەردانی وشەکه بووه به (تانه)، ئەم وشەیه به شیوهی (ثانیة) که وتۆته ناو زمانی عەرەبییه وه، که واتای وردترین خالی کاتی لیسازینراوه. وشەیی (تانه) دواتر گۆراوه بۆ (تانه)، گەر که سییک خالیکی ورد له سەر سپینهی چاوی دەرکه ویت، دهگوتریت چاوی تانهی لیها تووه. وشەیی (ثان)، له گەل قەرەکی (نی) دا وشەیی (نیهان) ی لیکه وتۆته وه، که دواتر گۆراوه بۆ (نیهان)، له وشەیی (تانه) ی شه وه، وشەیی (نیشانه) سازینراوه، که به واتای خالیکی گەرەتر له (تانه) دیت. له کاتیکدا که تانه دهکه ویته سەر سپینهی چاو، به ئاشکرا ده بیرییت " ته نانهت گەر زۆر وردیش بیت " واتا سپی و بیگەر دییه کهی نامینی. بۆیه گەر بوختان بۆ که سییکی پاک و بیگەر د بکریت، واتا له که دار بکریت، دهگوتریت: تانهی لیدراوه. هەر بۆیه له وشەیی (تانه) وه، وشەیی (ثعنة) که وتۆته وه، که وشەیی (طعنة) ی لیسازینراوه، دواتریش دهسته واژهی (طعن) ی لیسازینراوه، که به واتای له پشته وه لیدان دیت. هەر وه ها به گویرهی نه خشهیی رۆکیرو، دهنگی (ث) گۆراوه بۆ (ل)، وشەیی (ثعنة) بووه به (لعنة). که وشەیی (طعنة) به واتای له که دارکردنی مروّف دیت له لایه ن مروّفه وه، به لام (لعنة) به واتای له که دارکردنی مروّف دیت له لایه ن خودا وه.

وشەیی (قیز) که دواتر وشەیی (قز - وز - وهز) ی لیکه وتۆته وه، که به واتای هیزی ناوه کیی دیت. دواي گەرداندنی وشەکه بووه به (قزه) و (وزه). وشەیی وزه له زمانی عەرەبییدا به مانای (طاقة) دیت، که واتای (قوه ذاتیة) یان (قوه داخلیة) ی ههیه. وشەیی (وزه) له گەل قەرەکی (ن) دا. وشەیی (نوزه) ی لیکه وتۆته وه، که واتای سه رچاوهی وزه ی ناوه کیی له خوگرتوو، بۆ نمونه گەر که سییک مردوو بیت، دهگوتریت: نوزه ی له بهر بپراوه. یان پاتری " باتری " که چارجی تیدا نامینییت، دهگوتریت: نوزه ی تیدا نه ماوه.

به دیویکی دیکه شدا له قهره کی (نه)، له گه‌ل وشه‌ی (قزه) دا، وشه‌ی (نه قزه) که وتوته وه، که له زمانی عهره بییدا بووه به (نه بزه) (نبضة). که واتای هیزی ناوه کی دلی له خو گرتوووه. هه‌ر وه‌ها له (فیز) یشه وه، وشه‌ی (فیز) که وتوته وه، که واتای پیشاندانی هیزی ناوه کی ده‌گه‌یه نیت، واتا ئه وه که سانه‌ی که له پ‌واله تدا بیه‌یز و لاوازن، بو پرکردنه وه‌ی ئه وه که موکورییه‌یان، له ریگه‌ی (فیزه) وه، وا خو‌یان پیشان دده‌ن که به‌هیزن.

وشه‌ی (فیز) له زمانی ئینگلیزییدا بووه به (Wish) که به‌مانای (خوزگه - ته‌ماننا) دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (فیز) له زاراوه‌ی به‌ختیاریدا به‌مانای (خوزگه - ته‌ماننا) دیت. ئه‌ویش له وه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوووه، که که‌سیک که هیز و توانای دهره‌کی نه‌بیت بو به‌دییه‌تانی ئاواته‌کانی، په‌نا ده‌باته به‌ر هیزی ناوه‌کی. بو‌نموونه ده‌گوتریت : فیز ئه‌یکوم، واته: ته‌ماننا ده‌که‌م، که له زمانی ئینگلیزییدا ده‌بیت به (I wish).

وشه‌ی (وه‌ز) له گه‌ل (با- هه‌وا)، وشه‌ی (باوه‌ز) ی لیسازینراوه، که دواتر ئه‌م وشه‌یه گورپاوه بو (باهوز)، که به‌مانای (هیزی با دیت) و له هه‌مانکادا واتای (جوله‌ی با) ی هه‌یه. که له زمانی فارسییدا بووه (وزیدن باد).

دوای ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (قزه- وزه) واتای جوله‌ی لیکه وتوته وه، له وشه‌ی (قزه) یشه وه، وشه‌ی (بزه) که وتوته وه، ئیدی کرداری (بزوتن) و (بزواندن) سازینراوه. له وشه‌ی (بزه‌ی لیو) هوه، که به‌مانای جوله‌ی لیو دیت، واتای (خه‌نین- که‌نین- پیکه‌نین) ی ئارامی له خوگرتوووه، دواتر خودی وشه‌ی (بزه) هه‌مان واتای وه‌رگرتوووه. شایانی ئاماژه‌یه که (خه‌نده) چه‌ندین جو‌ری هه‌یه، وه‌ک (خه‌نده) - گه‌رمه خه‌نده " قاقا" - سه‌رده‌خه‌نده - بزه ... هتد). وشه‌ی (سه‌رده‌خه‌نده) که به‌مانای که‌نینی سارد دیت، دواتر گورپاوه بو (زه‌رده‌خه‌نده) و (زه‌رده‌خه‌نه).

وشه‌ی (بزه‌ی لیو) که به‌مانای بزواندن لیو دیت و واتای خه‌نده‌ی له خو گرتوووه، به‌دیویکی دیکه‌دا و به‌فۆرمیکی جیوازه‌وه بووه به (له‌قز) که ئه‌میش له هه‌ردوووه وشه‌ی (له‌ف + قز) سازینراوه. که هه‌مان واتای (بزه‌ی لیو) ی هه‌یه که به‌مانای (حركة الشفایف) دیت، شایانی ئاماژه‌یه که له وشه‌ی (له‌ف) هوه، وشه‌کانی (له‌ب، لیف، لیو، له‌و، لیپ (Lip) که وتونه‌ته‌وه. دوای ئه‌وه‌ی که (له‌ف) گورپاوه بو (له‌ب)، وشه‌ی (له‌قز) له زمانی فارسییدا بووه به (له‌بز) (لبز)، له زمانی عه‌ره‌بییشدا بووه به (له‌فظ) (لفظ).

شیگه‌ریی وشه‌ی " نه‌فه‌س "

وشه‌ی (فاخ) که به مانای (هه‌وا) دیت، ئەم وشه‌یه په‌رت بووه بۆ (فاخ) و (فاٚت). له وشه‌ی (فاخ) هوه، ئەم وشانه که وتوونه‌ته‌وه: - (واخ)، (وا-وا)، (فاٚه)، (فاٚا)، (با-با). له وشه‌ی (فاٚت) هوه، ئەم وشانه که وتوونه‌ته‌وه: - (فاٚت)، (باٚت)، (باٚد). وشه‌ی (واخ) به شیوه‌ی (وواخ) (𐎱𐎠𐎼) که وتۆته زمانی عیبرییه‌وه.

له کاتییدا که پیتی (ئ) به شیوه‌ی (هه) که وتۆته بهر وشه‌ی (وا) یان (فاٚا)، وشه‌ی (هه‌وا) (هه‌فا) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به‌شیوه‌ی (هوا) که وتۆته ناو زمانی فارسییه‌وه، به‌لام به هه‌ردوو شیوه‌ی (هه‌وا) و (هه‌فا) له قز ده‌کریت. وه له زمانی عه‌ره‌بیدا بووه به (هه‌وا). ئەم وشه‌یه جاریکی دیکه‌ش به گه‌ردینه‌راوه‌ی و به شیوه‌ی (هاوا) (Hawa) که وتۆته ناو زمانی عیبرییه‌وه. واتا ئەم وشه‌یه به شیوه‌ی هاوواتا (مترادف) له زمانی عیبرییدا به دوو‌جۆری (وواخ) و (هاوا) هه‌یه.

وه له کاتییدا که ره‌کی (نه) که وتۆته سه‌ر وشه‌کانی (فاٚت) و (فاخ)، وشه‌ی (نه‌فاٚت) و (نه‌فاخ) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که دواتر (نه‌فه‌س) و (نه‌فه‌خ) یان لیکه‌وتۆته‌وه، به دوو واتای جیوازه‌وه، که (نه‌فه‌س) واتای (هه‌ناسه‌دان) ی له‌خۆگرتوووه و (نه‌فه‌خ) یش واتای (باتیکردن - فوتیکردن) ی له‌خۆگرتوووه.

چونکه له زمانی عه‌ره‌بیدا پیتی (ف) نییه، ئەم وشانه به شیوه‌ی (نه‌فه‌س - نفس) و (نه‌فه‌خ - نفخ) که وتۆته زمانی عه‌ره‌بیبه‌وه. هه‌روه‌ها له (نه‌فاٚت) و (نه‌فاخ) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (نفاٚته) و (نفاخٚه) به دوو واتای جیوازه‌وه که وتونه‌ته ناو زمانی عه‌ره‌بیبه‌وه.

هه‌روه‌ها وشه‌ی (نفاٚته) که به مانای جسمیکی نادیار (غه‌یبی) و سحراری دیت ، و له ناوه‌وادا یه " وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پیداوه‌که بریتیبه‌یه له (په‌تا) و له وشه‌ی (فه‌ت) هوه که وتۆته‌وه ". ئەم وشه‌یه‌له قورئانیشدا به شیوه‌ی کۆ (نفاٚتات) له (سورة الفلق) دا به شیوه‌ی (نفاٚتات) به‌کارهاتوووه. که به واتای (ساحرات) هاتوووه. هه‌روه‌ها له وشه‌ی (نفاٚته) هوه ، وشه‌ی (نفاٚته) سازینه‌راوه، که ناوی جۆریکه له فرۆکه.

ئەم‌رۆ له هه‌ندی زاری زمانی کوردیدا، وشه‌ی (هه‌ناسه) جیگه‌ی (نه‌فه‌س) ی گرتۆته‌وه، که له ئەسڵدا دوو‌وشه‌ی جیوازن. هه‌ناسه ئامرازیکه که کرداری نه‌فه‌س‌کیشان دروست ده‌کات. وشه‌ی هه‌ناسه وشه‌یه‌کی ئاویتیه‌یه و له دوو پیت پیکهاتوووه، که بریتین له (هه‌ند) و (ئاس)*، که (هه‌ند) به مانای (ده‌روون) دیت

دوای کهوتنی دهگی (د) گۆراوه بۆ (هەن)، وشەیی(ئاس) یش به مانای (هیزی) دیت. که واتاکەیی به گشتی دەبیئت به (هیزی دەروون)، ئەمیش دوای گەرداندن گۆراوه بۆ (ئاسە). که هەردوو وشیکە پیکەوه بوونەتە (هەن ئاسە - هەناسە). هیزی دەروون دۆخی گرژی و کشانی سییەکان دروستدەکات، که بههۆیەوه سییەکان هەوا وەردهگرن و دەیدەنەوه. هەندێ له زمانناسانی کورد دەلین گوایه (هەناسە) به مانای خواردنی هەوا دیت! له دێرزهماندا زانایانی زمان زۆر شارەزای زانست بوونە، به تاییبەت زانستی بایۆلۆجی، ئەرکی ئەندامەکانی لەشیان به باشی زانییوه و بهشیۆهیهکی زۆر زانستیانە ئەندامەکانی لەشیان ناو دێر کردووه، زۆر لهوه هۆشیارتر بوونە، که ناویکی وا کرچ وکال بۆ ئەم کرداره دارپێژن، هەوا چۆن دەخوریت؟! بنۆره کرداری هەناسەسازی (تنفس اصطناعي)، که بریتییه له نەفەخی سییەکان و دواتر فشار کردنه سەر سینگ، به دووبارهکردنەوهی ئەم کاره، هەول دەدریت که هیزی دەروون (هەناسە) چالاک بکریتهوه. له کاتیکیا که سیک دەمریت، دەگوتریت هەناسەیی له بهر بپراوه، واته هیزی دەروونی له بهر بپراوه، لێرهدا هەناسە بهمانای نەفەس نایەت، بهلکو به مانای (رمق) دیت. یان دەگوتریت تا دواهەناسە وازی نەهینا، لێرهدا دواهەناسە به مانای (النفس الاخیر) نایەت، بهلکو به مانای (الرمق الاخیر) دیت. یان که سیک که به یهکیک له خۆشهویتانی دەلیت: هەناسەکهەم، وهک ئەوه وایه که بلیت: هیزی هەناوم یان هیزی دەروونم.

* وشەیی (هەند) له (خەنث) هوه هاتوووه، که دوای گەرداندن چەندین وشەیی نوویی لیکهوتۆتهوه، وهک:- (هەند- ئەند- هەن- ئەن- هەنتەر- ئەنتەر- ئەنتەر- ئەنتەر - In- Inter- Enter). دواتر له وشەیی (ئەنتەر) هوه وشەیی (ئەنتەر، ئەندەر، ئەندەر) دواتریش وشەیی (دەروون) کهوتۆتهوه، که به واتای (ناوهکی) دیت و پێچهوانەیی (بیرون) ه که بهواتای دەرەکی دیت.

وشەیی (ئاس)یش له (خاڤ) هوه هاتوووه، که دواتر وشەکانی (خان، هاز، ئاز، ئاس، خیز، هیژ، هیژ) ی لیکهوتۆتهوه. له وشەیی (ئاز) هوه، وشەیی (ئازا) کهوتۆتهوه، که سیفەتی بکەرەو دیویکی دیکەیی وشەیی (بههیزی)ه، که ئەم وشەیهش له ئەسلدا (بهئاز- بههاز) بووه.

هەر وه وشەیی (ئازار) یش له (ئاز) هوه کهوتۆتهوه، واتا هیژهینەر. له وشەیی (ئاس) یش هوه، وشەیی (ئاسیو) کهوتۆتهوه، که هەمان واتای ئازاری هەیه، له زمانی

فارسییدا ئم وشهیه بووه به (ئاسیب- آسیب). و له عه ره بییدا وشه ی (عذب) ی لیکه وتۆته وه.

وشه ی (ئاز) له گه ل قه ره کی (نه) دا، وشه ی (نه ئاز- ناز) ی لیکه وتۆته وه، که پیچه وانه ی وشه ی (ئازا) یه و به مانای لاواز دیت، که کینایه یه بو پیشاندانی لاوازی به رانه ر که سیکی به توانا، به مه به سستی به ده سته یانی سوژو میهره بانیی. هه ر له وشه ی (ناز) یشه وه، وشه ی (نازک - ناسک) که وتۆته وه، که ئه میش هه ر بریتییه له شتیکی زور لاواز، که پیچه وانه ی (پته و) ه، به لام دواتر واتایه کی نوئی وه رگرتوو ه ، که بریتییه له (ظریف). تییینی: قه ره کی (نه) که که وتۆته سه ر وشه ی (ئاز)، (نه) نه هییه، هانه و نا نییه، بو یه واتای نه رینی داوه به وشه ی (ناز).

هه روه ها وشه ی (ئاز)، به شیوه ی (عز) که وتۆته زمانی عه ره بییه وه، له کاتیکا که وشه ی (عزیز) ی لیکه وتۆته وه، دووباره ئم وشه یه به شیوه ی (ئازیز) که وتۆته وه ناو زمانی کوردی. هه روه ها له وشه ی (هیژ) هوه، وشه ی (هیژا) که وتۆته وه .

شیگه ری وشه ی "ناف- ناو"

وهک پیشتر بینیمان، به هوی قه ره کی (نه) وه، له گه ل وشه ی (قاث- هه وا) دا، ناوی ئامیریک که وته وه که پیوه ندیی به هه واوه هیه، ئه ویش (نفاثة) بوو. ئه مجاره یان له وشه ی (ئاوه) وه، ناوی ئامیریکمان بو دهرده چیت، که بریتییه له (ناف- ناو). وشه ی (ناف - ناو) له قه ره کی (نه) و وشه ی (ئاف- ئاو) وه سازینراوه که بریتییه له (نه ئاف- نه ئاو) ، که دواتر ووشه کان له سه ر زمان خو شه بوونه و (ناف) و (ناو) یان لیکه وتۆته وه.

له وشه ی (ناوی) هوه، وشه ی (Navy) که وتۆته وه، که به مانای (هیزی ئاوی- هیزی ده ریایی) دیت، هه روه ها وشه ی (Naval) سازینراوه که به مانای (ده ریوان) دیت، وشه ی (Navigate) سازینراوه، که به مانای گواستنه وه ی ئاوی دیت و (Navigation) یش به مانای رینوینی ده ریایی دیت.

وشه ی (ناو) له زمانی فارسییدا که به (ناف) له قز ده کریت، به مانای که شتی جهنگی دیت. هه روه ها (ناوگان) به مانای هیزی ده ریایی دیت .

وشه ی (خودا) به مانای (خاوهن- صاحب) دیت. بنۆره وشه ی (خانه خودا)

، که بهمانای (خاوهن مال) دیت، دواتر گۆراوه بۆ (خانه خودی) و (خانه خوی). هه‌ربه‌مشیه‌یه وشه‌ی (ناوخودا) سازینراوه، که به مانای خاوهن که‌شتی دیت، دواتر ئەم وشه‌یه گۆراوه بۆ (ناخودا- ناخدا)، که به‌واتای که‌شیوان دیت.

شیگه‌ری وشه‌ی ” نار ”

له نمونه‌کانی پیشوودا، قه‌ره‌کی (نه) له گه‌ل (ئاو) و (هه‌وا) دا، وشه‌ی (ناوگان) و (نه‌فاشه) ی لیکه‌وته‌وه، ئەمجاره‌یان له‌گه‌ل وشه‌ی (ئاگر) دا، وشه‌ی (نار) ی لیده‌که‌ویته‌وه.

وشه‌ی (خر)، دوا‌ی په‌رش بوونی، هه‌ردوو وشه‌ی (خر) و (تر) لیکه‌وتۆته‌وه. له وشه‌ی (خر) هوه، وشه‌ی(گر) که‌وتۆته‌وه، له (تر) یشه‌وه (تر) و(تژ) که‌وتۆته‌وه. ئەم وشه‌یه له گه‌ل قه‌ره‌کی (ئا) دا، وشه‌کانی (ئاگر، ئاثر، ئاتر، ئاتژ) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که دواتر (ئاتژ) له زمانی فارسییدا بووه به (آتش). ئیستاش وشه‌ی (تژ) له زاری لورپییدا به شیوه‌ی (ته‌ژ) به‌کار دیت. دواتر که ناوی (ئاته‌شگه) سازینراوه، به زاری لورپی (ته‌ژگه‌ی) پیده‌گوتریت. هه‌روه‌ها له (ئاثر) یشه‌وه، (ئاثره‌وان- ئاسره‌وان) سازینراوه، که دیویکی دیکه‌ی (ئاگره‌وان) ه. هه‌روه‌ها له وشه‌ی (ئاگر) یشه‌وه، (ئاور) و (ئار) که‌وتونه‌ته‌وه. دواتر قه‌ره‌کی (نه) له‌گه‌ل وشه‌ی (ئار) دا، وشه‌ی (نه‌ئار) ی لیسازینراوه، که دواتر وشه‌که له‌سه‌ر زمان خۆشه‌ بووه و وشه‌ی (نار) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به مانای تیشکی ئاگر (پووناکی) دیت که دواتر وشه‌ی (نور) ی لیکه‌وتۆته‌وه. دواتر هه‌ردوو وشه‌که که‌وتونه‌ته‌ ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه. دواتر واتا‌کانیان گۆراوه و (نار) واتای ئاگر و (نور) یش واتای پووناکی له خۆگرتوو.

له وشه‌ی (نار) هوه، وشه‌ی (مناره) سازینراوه، که به‌مانای رۆشنکه‌ره‌وه دیت، که به ئینگلیزی به مناره ده‌گوتریت (Light house). له هه‌ندی شوین ئەم ناوه به هه‌له بۆ تاوه‌ری مزگه‌وت به‌کار دیت، که واتا ئەسلیه‌که‌ی بریتییه له (مأذنة).

جاریکی دیکه قه‌ره‌کی (ئە) که‌وتۆته‌ سه‌ر وشه‌ی (نار) و وشه‌ی (ئە‌نار) و(هه‌نار) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که میوه‌یه‌که و شیوه‌ی په‌نگی ئاگری هه‌یه. سه‌رنج بده، قه‌ره‌کی (نه) و (ئا) و (ئە)، سی جار له گه‌ل وشه‌یه‌کدا به‌کار هینراون، که سی وشه‌ی جیوازیان سازاندوو، (ئا+ گر= ئاگر، ئار)، (نه+ ئار= نه‌ئار، نار)، (ئە+ نار= ئە‌نار).

(نیرگهله) که بریتییه له دهفریکی شوشه توتن و پشکوی ئاگری لهسه ر دادهنریت، له ههردوو وشه ی (نار) و (گیر) هوه دروستبووه، که بووه به (نارگیره) دواتر گۆراوه بۆ (نارگیله) و (نارگیله) و (نیرگهله)، بهدیوی (ئار) یشدا، (نارگیله) و (نارگیله) ی لیکه وتۆته وه.

شیگه ریی وشه ی ” شۆرش ”

وشه ی (خور)، دوا ی په رشبوونی ههردوو وشه ی (خور) و (ثور) ی لیکه وتۆته وه ، که به مانای (شمس) دیت. بههۆی ئه وه ی گری بورکانی هاوشیوه ی گری خۆره، وه گری بورکانی به شیوه ی هه لچوون و ده رپه رین له زه وییه وه دروستده بیته. ههردوو وشه ی (خور) و (ثور) به هه مان فۆرمه وه، به لام به واتای نویی (هه لچوون) یان (ده رپه رین) هوه هاتوونه ته ئاراوه.

به گویره ی نه خشه ی رۆکیرو له وشه ی (ثور) یشه وه، وشه ی (ثور) ی که وتۆته وه. وشه ی (ثور) له گه ل وشه ی (کان) دا، وشه ی (ثورکان) ی لیسازینراوه، که به شیوه ی (فولکان) (Volcan) (Vulkan) که وتۆته ناو زمانی ئه لمانی و فه ره نسبییه وه، وه له ئینگلیزیدا بووه به (قۆلکانۆ - قۆلکه ینو) (Volcano)، به شیوه ی (برکان) یش که وتۆته ناو زمانی عه ره بییه وه.

به گویره ی پیپه وی هانه ونا، وشه ی (ثور) له گه ل فه ره کی (نا) دا ، وشه ی (ناثور) ی لیکه وتۆته وه. که له زمانی عه ره بییدا بووه به (نافوره)، که واتای ده رپه رینی ئاوی له خۆگرتووه. به دیویکی دیکه شدا وشه ی (ناعور) لیسازینراوه، که ئامرازیکه بۆ ئاودییری به کار دیت. به دیویکی دیکه شدا (ثور) بووه به (فور)، که به مانای کتوپر دیت، هه روه ها له زمانی عه ره بییدا وشه ی (فواره) ی لیسازینراوه، که به واتای ده رپه رینه ری ئاوی دیت. دووه کی (ش) له زمانی کوردییدا، ناوی چاووگ، له زمانی فارسییدا (اسم مصدر) ده سازینیت. بۆ نمونه : (خواه - خواهش)، (په ره ر - په ره رش ، پرورش)، (ره و - ره وش ، روش)، (کۆش - کۆشش - کوشش) ... هتد.

وشه ی (ثور)، دوا ی ئه وه ی که گۆراوه بۆ (شۆر) و (شور) ، له باری ناوی چاووگدا، له زمانی کوردییدا وشه ی (شۆرش) و له زمانی فارسییدا (شورش) سازینراوه.

ههروهها له وشه‌ی (ثور)یشهوه له زمانی عه‌ره‌بیدا وشه‌ی (ثور) سازینراوه، که هه‌مان واتای شو‌رشی هه‌یه.

له زمانی کوردییدا، زۆربه‌ی ناوی به‌ره‌مه پووه‌کییه‌کان له په‌نگی ئاگره‌وه وه‌رگیراون. پێشتر ئاماژه‌م به‌ ناوی (هه‌نار) داوه که له (نار) هوه هاتووه. هه‌روهها (ئه‌رخه‌وان)، له (ئار - خون) سازینراوه، که به واتای شیوه‌ی ئاگرین دیت. چونکه وشه‌ی (خون) به مانای شیوه دیت، دواتر ئه‌م وشه‌یه گۆراوه بۆ (گون)، بۆره وشه‌ی (گوناگون) که به‌مانای (جۆراوجۆر) دیت، یان (به‌هیچ‌گونه) به‌واتایی (به‌هیچ جۆریک - به‌هیچ شیوه‌یه‌ک) دیت.

هه‌روهها له وشه‌ی (ئاور په‌نگ) واتا (په‌نگی ئاگرین) هوه، که دواتر گۆراوه (ئاوره‌نگ) و (ئاوره‌نج) و وشه‌ی (Orange) سازینراوه. له (نار په‌نگ) یشه‌وه، که هه‌مان واتای په‌نگی ئاگرینی هه‌یه، وشه‌ی (ناره‌نگ) (نارنج) سازینراوه. به‌دیویکی دیکه‌شدا هه‌ر له وشه‌ی (نار په‌نگ) هوه، (نار په‌نگی) سازینراوه، که دواتر بووه به (ناره‌نگی) و وشه‌ی (لاله‌نگی) ی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌ر به هۆی گۆرانی ده‌نگی (ن) بۆ (ل) ، له زمانی پۆرتوگالییدا وشه‌ی (نارنج) بووه به (لاره‌نج) و به شیوه‌ی (laranja) که‌وتۆته‌وه. ” بنۆره گه‌شه‌ی زمان چۆنه! ئه‌وان وشه‌که‌یان له ئیمه‌وه وه‌رگرتووه، ئیمه‌ش ناوی وشه‌که‌مان له ولاته‌که‌ی ئه‌وانه‌وه وه‌رگرتووه که بریتییه له پرته‌قال.“ هه‌روهها له وشه‌ی (ثور په‌نگ) که به‌مانای په‌نگی بورکانی دیت، دواتر گۆراوه بۆ (تور په‌نگ)، دواتر وشه‌ی (تورنج) که‌وتۆته‌وه.

هه‌روهها له وشه‌ی (ثور) هوه، وشه‌ی (تور) که‌وتۆته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌شدا که وشه‌ی (ثور) گۆراوه (ئقر)، وشه‌ی (ئقر) و (طقر) که‌وتۆته‌وه. هه‌روه‌ک چۆن وشه‌ی (ثور) بووه به (ئقر)، به هه‌مانشیوه وشه‌ی (خور) بووه به (خقر)، دوا‌ی جیگۆرکیی ده‌نگه‌کان، هه‌ردوو وشه‌ی (ئقر) و (خقر) که‌وتۆته‌وه. له وشه‌ی (ئقر) هوه وشه‌ی (ترپ) که‌وتۆته‌وه که هه‌مان واتای (تور) و (طقر) ی هه‌یه.

له وشه‌ی (خقر) یشه‌وه (قرپ) که‌وتۆته‌وه، که به مانای ده‌رپه‌رین دیت، که هه‌مان واتای (ثور) ی هه‌یه. لیره‌وه وشه‌ی (قرپه) که‌وتۆته‌وه، که واتای (قرقینه) ی هه‌یه. به‌دیویکی دیکه‌دا وشه‌ی (قرپ) گۆراوه بۆ (قولپ) که مانای (قور) و (فور) ی هه‌یه. وشه‌ی (قلپ) که‌وتۆته‌وه که مانای (ثور) ی هه‌یه. بورکان به‌واتای

هه‌لگه‌پانه‌وه‌ی دیوی ناوه‌وه‌ی زه‌ویی بۆ دیوی دره‌وه‌ی زه‌وی دیت “ به‌واتایه‌کی دیکه، بورکان بریتیییه له قرقینه‌ی زه‌وی، یان قریه‌ی زه‌وی. ” هه‌ربۆ یه لیڤه‌وه وشه‌ی (قلپ‌بونه‌وه) واتای هه‌لگه‌پانه‌وه‌ی له‌خۆگرتوو. دواتر وشه‌ی (قلپ) به شیوه‌ی (قلب) که‌وتۆته زمانی عه‌ره‌بیبیه‌وه و ده‌سته‌واژه‌ی (انقلاب) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

وهک له‌سه‌ره‌وه ئاماژه‌م پێدا، که وشه‌ی (ثور) و (ثور) له وشه‌ی (ثور) هوه که‌وتۆته‌وه. هه‌ر بۆ یه له زمانی عه‌ره‌بیبیدا وشه‌ی (ثور) له گه‌ل (ثورکان) پیکه‌وه دین، وهک (ثور) برکانیه، که له‌گه‌ل (فور) برکانیه هه‌مان واتایان ده‌بیت. هه‌وینی وشه‌کانی (شور) و (ثور) و (فور) بریتین له (ثور) و (ثور)، که به شیوه‌ی (Volcano) که‌وتۆته‌وه زمانی ئینگلیزییه‌وه، هه‌روهک له (Volcano) دا بینیمان. هه‌ربۆیه له‌م هه‌وینی وشه‌یه، وشه‌ی (Volute) سازینراوه‌که به واتای (گیران) دیت، دواتر (Revolute) به مانای (گیرانه‌وه) دیت، دواتریش وشه‌ی (Revolution) سازینراوه، که به مانای هه‌لگیرانه‌وه (انقلاب) دیت. بنۆره له تهنه‌ها وشه‌یه‌که‌وه که بریتیییه له (خور) دواتریش (خور، ثور، فور) ی لیکه‌وتۆته‌وه. چه‌ندین وشه‌ی هاوواتا ” به‌لام به فۆرمی جیواز له چه‌ندین زمانی جیوازدا ” دروستبووه. وهک (ثور، شور، انقلاب)، Revolution وه (ثورکان، بورکان، Volcano). ئا ئه‌مه‌یه گه‌شه‌ی زمان!

شیگه‌ریی وشه‌ی ” نظیر ”

(قیر) وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی کوردیییه، که به مانای (حه‌ریف) دیت. ئه‌م وشه‌یه دوا‌ی گه‌شه‌کردنی، وشه‌کانی (ویر) و (فیر) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که چه‌ند واتایه‌کی دیکه‌ش ده‌دات، وهک: (هاوتا، هاوشان، هاوهیز، هاوزان...)، ئه‌م وشه‌یه له ئینگلیزی و فه‌ره‌نسییدا بووه به (پیر) (peer) (Pair).

به‌داخه‌وه ئه‌م‌رۆ له‌زمانی کوردیییدا ئه‌م وشه‌ جوان و ره‌سه‌نه به واتا ئه‌سلییه‌که‌ی به‌کارنایه‌ت، به‌لکو له بری ئه‌م وشه‌یه، وشه‌ی (رکابه‌ر) ی بۆ دا‌پێژراوه. به‌لام ئه‌م وشه‌یه به شیوه‌ی (فیر) و (ویر) به‌کار دیت، که دوو واتای جیوازیان له خۆگرتوو. له کاتی‌کدا که دوو‌کس زۆران ده‌گرن، که‌سی یه‌که‌م له که‌سی دووهم لاوا‌تر بیت، ده‌گوتریت: پێی ناویریت (نا-ویر-یت)، واتا حه‌ریفی نییه. به‌که‌سه لاوازه‌که‌ش ده‌گوتریت (نه‌ویر). لیڤه‌دا ئه‌م مؤرفیمی (نه) یه، نیشانه‌ی نه‌رینییه.

ئەگەر دووکەس بۆ یەكەمینجار پیکەوه زۆرانبازی بکەن، وه هیچکوامیان له ئاستی تواناو هیزی بهرانبههکهی ئاگادار نهبیت، ئەوا له پیشدا هەردووکیان لهوه دەرترسن که گەمەکه بدۆرینن، تا ئەوکاتەهی کەسه به هیزهکه ئاستی کەسه لاوازهکهی بۆ دەردهکهویت. ئیدی بۆ جارەکانی داهاوو ترسی نامینیت و دلنایه که گەمەکه دهباتهوه. کهواته پیتی (ویربووه - فیرووه). لیرووه له وشەهی (فیر) هوه واتایهکی نوی دروستبووه، که بهمانای (زانیاری دەربارەهی شتیکی) دیت. ههروهک لهسههتادا زانیاری شاگردیک ناگاته ئاستی زانیاری وهستایهکهی. بهلام دواي ماوهیهک کارکردن، که ئاستی زانیارییهکهی، هاوتای ئاستی وهستاکی دهبیتهوه، ئیدی دهتوانیت بلیت فیر بووم، واته بووم به حەریفی وهستایهکهم.

هەندێجار بینومانه یان بیستوومان، که دووکەس له چاخانهیهکدا دۆمینه دهکەن، ئەو کەسهی که دهیدۆرینیت، دهبی پارهی چایهکان بدات. بهو بره پارهیه دهگوتریت ویر، ئەو بره پارهیه بریتییه له قەرهبووی لاوازی کەسه دۆراوهکه، یان بهواتایهکی دیکه، پاره بهرانبهه توانا، واتا ئەو بره پارهیه توانا که هاوتا (تعاذل) دهکاتهوه. یان کهسیک که چاکهی بهسهه کهسیکی دیکهوه ههبیته، ئەوا کەسی دووهم له بری ئەو چاکهیه شتیکی بۆ کەسی دووهم دهکریت، یان له چهژگهیهکدا (مطعم) پارهی خۆراکهکهی بۆ دهدهت، به و بره پارهیه دهگوتریت ویر. ئیتر لیرووه وشەهی (ویر) واتایهکی نوی له خۆگرتوووه و به مانای (پاره دان) دیت. ئەم وشهیه به شیوهی (فیر) (Fare) (کهوتوته زمانی ئینگلیزییهوه.

وشەهی(فیر)، له گەل قەرەکی (نه) دا دهبیته (نهفیر)، له بهر ئەوهی که له زمانی عەرهبیدا، پیتی (ف) نییه، وه بهگویرهی نهخشەهی رۆکیرو، ههردوو پیتی (ظ) و (ف) له یهک خیزانن و له ههمانکاتدا هاوتاووزن. وشەهی (نهفیر) بووه به (نهظیر - نظیر). ئەم وشهیه دواتر کهوتوته زمانی فارسییهوه و به ههمانشیوه دهنوسریت، بهلام به (نهزیر) دهخوینریتهوه.

شیگه‌ری وشه‌ی " خه‌ر "

له په‌رتی یه‌که‌مدا چه‌ندین نمونه‌مان هینایه‌وه، دەربارەهی په‌رشبوونی پیتی (خ) و کهوتنه‌وهی(خث، تخ،خث).

ئىستا وشەيەكى دىكە دىنين كە برىتتايە لە (خەر)، كە بە ماناي (خەست، چر، پەيت) دىت. يان شلەيەك، كە خەستايەكەي لە ئاو پىتر بىت. كە ئەم وشانەي لىدەكە وىتەو: - (خەثر)، (خەر)، (ئەر). وشەي (خەثر - خثر) ھەروەك خۆي لە زمانى ەره بىيدا بە ماناي خەستبوونەو، يان چر بوونەو (مەيىن) دىت، بنۆرە (خثرالدم) يان (خثر اللبىن). ھەروەھا لە زمانى كورد بىيشدا (ئەر) دەبىت بە (چەر - چر).

بە دىوئىكى دىكەشدا پاش ئەوھى (خەثر) بوو بە (ھەسر)، ئەم وشانەي لىكە و تۆتەو: (ئەسر، ئەسل، ەصر، قەطر، ەتر، كەتر).

(ھەسر) يان (ئەسر) واتاي ئەو ئاوە خەستەي لە خۆگرتووە كە لە كەنالە فرمىسكايەكانى چاوەو ەردەچىت. و ھاوواتاي (ئەشك - روندك) ە، كە بەھەلە (ئەسرىن) ىشى پىدەگوتى، كە لە راستىدا ئەسرىن سىفەي نىسبىيە وبە ماناي (فرمىسكاوى - فرمىسكىن) دىت، كە لە (ئەسر + ين) سازىنراو، ھەروەك دەگوتىت: چاوە ئەسرىن.

(ئەسل) ىش كە شلەيەكى خەست و چر، بە ماناي دۆشاو دىت، كە لە زمانى ەره بىيدا بوو بە (ەسل)، كە ھاوواتاي (دبس) ە، بنۆرە (دبس التمر - ەسل التمر)، ھەروەھا بە ماناي (ھەنگوین) ىش دىت. شايانى ئاماژەيە لە زمانى عىبرى و ئاشورىيدا بە پىچەوانەي زمانى ەره بىيەو، (دبس) بە ماناي ھەنگوین دىت. ھەردوو وشەي دبس و دۆشاو ھاو پىشەن و بىخەكەيان برىتتايە لە (دقث)، كە دواتر لە سەرى دەدویم. (ەصر) ىش واتاي ئاوى خەستى ميوھى لە خۆگرتووە. كە وشەي (ەصير) ي لىدروستبوو.

(قەطر) بە ماناي ئەو دلۆپە ئاوە خەستە دىت كە لە ناو بۆتەي گولدا دروست دەبىت، بە بۆنى ھەمان دلۆپىش دەگوتىت (ەتر).

لە (كەتر) ىشەو، وشەي (كەتيرە) دروست بوو، كە ئەو ىش شلەيەكى چر و لىنجە. شايانى ئاماژەيە كە فرمىسك و كەتيرە ھاوواتان، ھەر بۆيەشە كە لە زمانى ەره بىيدا وشەي (دمع) * لە (صمغ) ەو كەوتۆتەو. وە لە زمانى ئىنگلىزىشدا (تار) (Tar) كە بە ماناي (قىر) يان (قەتران) دىت كە شلەيەكى خەستى كەتيرەيە، كە ھاو پىشەي نىكتار (Nectar) ە، كە شلەيەكى خەستە و بەماناي شەربەت، يان شىلە دىت، لە ھەمانكاتدا ھاو پىشەي وشەي (Tear) ە كە بە ماناي فرمىسك دىت. جگە لەوھى كە لە زۆربەي زمانە ئەوروپىيەكاندا بە ھەلامەت دەگوتىت (كەتار، كەترە،

که تارو) (Catarr, Katarr, Catarro, Catarrh, Catarre). که له و ئاوه

خهست و لینجه وه هاتوو که له لووت دهرده چیت.

ههروه ها له وشه ی (ئه ر) وه وشه کانی (چر) و (سر) که وتونه ته وه، که دوا ی ئه وه ی که بوونه به ناوی چاوگ (اسم المصدر) وشه ی (چرش- چریش)، (سرش- سریش) دروستبووه، که هه مان مانای صمغ و که تیره یان هه یه، که دواتر (سرشک) دروستبووه، که هه مان واتای فرمیسی هه یه.

به دیویکی دیکه دا له (خه ر) هوه وشه ی (غه ر) دروست بووه که ئه میش واتایه کی دیکه ی که تیره و سریشی هه یه، که له زمانی عه ره ببیدا وشه ی (غراء) ی لیکه وتوته وه. له وشه ی (ئه ر) هوه که (چر) و (سر) ی لیکه وتوته وه، وشه ی (چرک) و (سرک) سازینراوه. (چرک) یان (چلک) بریتییه له شله یه کی لینج و خهست، که له ئه نجامی کزربوونه وه ی ئاره قی سه ر پیست دروستده بیت. ههروه ها واتای شله یه کی لینج و خهستی هه یه، که له دومه ل و زیپکه دهرده چیت. وشه ی (ئاره ق) یش له (خه ر) هوه که وتوته وه، که به هه مانشیوه سازینراوه، به شیوه ی (خه رک) دوا ی چند قوناغیکی گه شه کردن، شیوه که ی گوپاوه و فوومی (عه رق) و (عه ره ق) و (ئاره ق) ی وه رگرتوووه. شایانی ئاماژه یه (عه ره ق) و (قه طر) هه م هاوواتان و هه م هاو ریشه ن، به لام دوو ریچکه ی جیوازی گه شه کردنیان گرتوته به ر. که وشه ی (قه طر) راسته وخو له له (خه ثر) هوه که وتوته وه، (ئاره ق) و (چلک) له (خه ر) و (ئه ر) هوه سازینراون.

له وشه ی (سر) یشه وه که بریتییه له لینج و لوس، وشه ی (سر) که وتوته وه که واتای (خز) ی له خوگرتوووه، ههروه ها (سرک) یش به مانای شتیکی لوس دیت، که نه توانریت بگیریت و له دهست دهرپه ریت. ئیدی لیره وه وشه ی (سرک)، واتای پیچه وانه ی (دهسته مو) ی له خوگرتوووه.

له پوویه کی دیکه وه، له وشه کانی (خه ر) و (ئه ر) هوه، هه ردوو وشه ی (خه ل) و (سرک - سرکه) که وتوته وه.

وه به دیویکی دیکه دا، له هه ردوو وشه ی (ئه ر) و (ئاو- ئاف) هوه (ئه راو - ئه راف) دروستبووه، که دواتر (شه راو- شه راف- شه راب) ی لیکه وتوته وه.

له باریکی دیکه دا له دوا ی گورانی دهنگی (ث) بو (ف)، وشه ی (خه ثر) بووه به (خه ثر) و دواتر (خه ور) و (خه مر) ی لیکه وتوته وه. دواتر وشه ی (خومار) دروستبووه که هاوواتای (مهست) ه.

شایانی ناماژیه که وشه‌ی مه‌ستیش هاوواتای (مه‌یین - خثر) ه. که بیخه‌که‌ی بریتیییه له (مه‌خ) ، که دواتر پهرش بووه بۆ (مه‌خث)، (مه‌خ)، (مه‌ث) دواتر (مه‌خ) بووه به (مه‌ه) و لییره‌وه (مه‌هین - مه‌یین) دروستبووه. وه وشه‌ی (مه‌ی) لییره‌وه دروستبووه، که هاوواتای (خه‌مر) و (شه‌راب) ه. له کرداری (مه‌ییو) یشه‌وه، ناوی (میو) که وتۆته‌وه، که دواتر (مۆم) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که بریتیییه له شله‌یه‌کی لینجی زۆر چر، که هاوواتای (خه‌ثر) ه. هه‌روه‌ها (میوه) ش که بریتیییه له شله‌یه‌کی زۆر خه‌ستی تویکدار، ناوه‌که‌ی له (مه‌ی) هوه هاتوو.

وه له (مه‌خث) هوه وشه‌ی (ماست) دروستبووه، به واتای (شیری مه‌ییو). هه‌روه‌ها له (مه‌ث) یشه‌وه، وشه‌ی (مه‌ر) دروستبووه، له گه‌رداندنی (مه‌ر) یشه‌وه، وشه‌ی (مه‌ره‌نگ) دروستبووه ، بنۆره (مه‌ست و مه‌ره‌نگ - مه‌ست و مه‌له‌نگ). به دیویکی دیکه‌دا (مه‌ر) بووه به (مپ)، بنۆره (مه‌ستومپ). وه‌ک بینیمان که هه‌ردوو وشه‌ی (ماست) و (مه‌ست) هه‌م هاوشیوه‌ن و هه‌م هاو‌پیشه‌ن، به‌لام دوو واتای جیوازیان وه‌رگرتوو.

وشه‌ی (خه‌مر) دوا‌ی ئه‌وه‌ی که گۆراوه بۆ (خه‌مل)، ناوی قوماشی (مه‌خمه‌ر - مه‌خمه‌ل) ی لیکه‌وتۆته‌وه. هه‌روه‌ها به دیویکی دیکه‌دا (خه‌مل) بووه به (خه‌ملک) و به مانای (عفن) دیت، وه (خه‌ملکاو) یش دروستبووه که به مانای (تعفن) دیت. له باریکی دیکه‌شدا هه‌ر له (خه‌مل) هوه، خه‌ملین و خه‌ملاندن دروستبووه. به دیویکی دیکه‌شدا، له وشه‌ی (خه‌ور) هوه وشه‌ی (خه‌ویر - هه‌ویر) دروستبووه. له (خه‌مر) یشه‌وه، وشه‌کانی (خمیر) و (خمیره) و (خومره) که وتونه‌ته‌وه.

هه‌روه‌ها دوا‌ی ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (ئه‌ر) گۆراوه بۆ (چه‌ر) و دواتریش بۆ (چه‌ل)، وشه‌ی (چه‌لاو - چه‌لاف) دروست بووه، که به مانای ئه‌و ئاوه خه‌ست ولینجه دیت، که له ئه‌نجامی کولاندنی گوشت دروستده‌بیت. به دیویکی دیکه‌شدا هه‌ر له وشه‌ی (چه‌ل) هوه که به مانای شله‌یه‌کی خه‌ستو لینج و که‌تیره‌یی دیت، وشه‌ی (چه‌لاو - چه‌لاف - چه‌لاب) که وتۆته‌وه دواتریش وشه‌ی (چه‌لاب) به‌شیوه‌ی (چه‌لب) و (چه‌سب) که وتۆته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌بی و فارس‌یییه‌وه، که دواتر ئه‌م وشه‌یه به‌شیوه‌ی (چه‌سپ) که وتۆته‌وه ناو زمانی کوردیییه‌وه. هه‌روه‌ها له (ئه‌ر) هوه (ئه‌راو - ئه‌راف - ئه‌راب) دروستبووه، که به مانای شله‌یه‌کی چر دیت، دواتر گۆراوه بۆ (ئه‌رو - ئه‌رف - ئه‌رب) ، وشه‌ی (ئه‌رب) له زمانی فارس‌یدا بووه (چه‌رب - چرب) و به مانای چه‌ور دیت. وشه‌ی (ئه‌رو - ئه‌رف) یش به‌هۆی جیگۆرکی پیته‌کانه‌وه گۆراوه بۆ (ئه‌ور - ئه‌ئر)، له وشه‌ی (ئه‌ور) هوه، (چه‌ور)

دروستبووه . له (تهفر) یشهوه، وشهکانی (چهفر) و(زهفر - زفر) کهوتونهتهوه. له پوویهکی دیکهوه (چهپ) بووه به (چۆپ)، که به مانای شلهیهکی خهست، یان قهتره دیت، دواتر وشه ی (چۆراو) دروستبووه که به مانای قهتره ی ئاو دیت. بۆ هاوشیوهی گۆرانی (چهر) بۆ (چۆپ) بنۆره (شهپ) و (شۆپ)، (کهپ) و (کۆر) ***. ههر به مشیوهیه (شهر) بووه به (شۆر) و، کرداری (شۆردن) ی لیکهوتوتهوه.

به دیویکی دیکهشدا له (تهر) هوه وشه ی (سهر) دروستبووه، که وشه ی (سهر او- سهراف- سهراب) ی لیکهوتوتهوه. ههروهها ههر له (تهر) هوه، وشه ی (تهپ) یش دروستبووه، دوا ی ئهوهی که بووه به (تهراو)، وشه ی (تهراویله- تراویله) ی لیسازینراوه، که هه مان واتای (سهراب) ی ههیه. دواتر له وشه ی (تهپ) وه، وشهکانی (طری، طراء، طراوه، مطر، مطرة، مطارة ... هتد) کهوتونهتهوه .

ههروهها له وشه ی (تهر) هوه ، وشهکانی (شیر، شیل، شل، شله، شیره، شيله، سیل، سیل، سائل... هتد) کهوتونهتهوه. شیر که شلهیهکی چره، وههروهها وشه ی (شیرین) ی لیسازینراوه. دواتر ئه م وشهیه واتایهکی نوئ و سهربهخوی وهرگرتووه . ههروهها ناوی (شیریژ) یشی لیکهوتوتهوه. وهک دهبینین که (شیریژ) و (سریش) هاوئاوازن، چونکه هاویریشهن و به هه مان ریچکه گهشهیان کردووه، تهنها گۆرانیکی که م له پیتهکانیاندا دهردهکهوئیت، بهلام واتاکانیان جیوازن.

له و شه ی (شیل) یشهوه، کرداری شیلان دروستبووه، که بریته له کرداری تهپرکردنی ئارد، یان شلکردنی ئارد و گۆرانی بۆ دۆخی ههویر، دواتر ئه م وشهیه واتایهکی نوئی له خوگرتووه. له وشه ی (شیل) هوه، وشه ی (شلم) کهوتوتهوه. تهپرکردن و شلکردن له بنهپهتدا یهک واتایان ههبووه که هاویریشهن و بیخهکهیان بریتییه له (تهر)، دواتر واتاکانیان گۆراوه. شایانی ئاماژهیه که له زاری کرمانجییدا ، وشه ی (شل) هاوواتای وشه ی (تهپ) ی زارهکانی دیکهیه. ههروهها دوا ی ئهوهی که (شل) واتای خاوبوونهوه یان نهرمبوونهوهی له خوگرتووه، وشه ی (شۆل- شول- شۆپ) ی لیکهوتوتهوه، دواتر (شلوشۆل- شلوشول- شلوشۆپ) ی لیدروستبووه، له شیوهی (شهپوشۆپ، کهپوکۆر). ههروهها له وشه ی (شۆل- شول) هوه، وشه ی (شولک- شولک) سازینراوه، که بهمانای توله داریکی تهپ و نهرم (شل) دیت، له کاتیکیدا که ئه م وشهیه واتای تهپی وهرگرتووه، بهلام دووبارهو بهههله، وشه ی تهپی له تهکدا بهکاردههینرئیت، وهک دهگوترئیت: شولکی تهپ.

(شیله) یان(شیره) یش به مانای شلهیه کی خهستی که تیرهیی دیت. ئەم وشهیه که گەردینراوه بۆ (شیراو- شیراف)، له زمانی ئینگلیزییدا بووه به(سیروپ) (Syrup) ، له زمانی عەرەبیبیدا بووه به (شروب).

له (شل) یشهو وشهکانی (شلله) و (سائل) که وتونه تهوه. له وشهیی (شیر) و (شل) یشهوه، دواي ئەوهی که گۆراون بۆ ناوی ئامراز(اسم الآلة) ، وشهیی (شیرهک) دروست بووه که به مانای (حنفیة) دیت، و له فارسییدا (شیرآب) ی پیدهگوتریت، له گەل وشهیی (شلهنگ- شیلهنگ) که به مانای سۆنده دیت.

دووهکی (هک) و(هنگ) له زمانی کوردی و فارسییدا ناوی کردار دهسازینن، بنۆره (کۆل- کۆلهک- کۆلهنگ)، (فێژ- فێژهک- فێژهنگ) که دواتر گۆراون بۆ (فیشهک- فیشهنگ) . به وپێیه (شیرهک- شیرهنگ- شيلهنگ) سازینراوه. شایانی ئاماژهیه (فێژ) به مانای (قتل) دیت که دیویکی دیکه ی واتای (کوژه)، بۆیه (فێژهک - فیشهک) به واتای (قاتل) دیت. (فێژه) ش به مانای (ژهر) دیت، که هه مان واتای (قاتل)ه.

له (سیل) و (سیل) یشهوه، له زمانی کوردییدا (سیلاو) و له زمانی فارسییدا(سیلاب) دروستبووه.

به گویرهیی پیرهوی هانه ونا، قهرهکی (نه) له گەل وشهیی (شله). وشهیی (نه شله) ی لیده که ویته وه، که بریتیه له شلهیه کی خهست ولینج، که به لوتدا دیته خواره وه و به هۆی سه رماوه روودهدات، که له عەرەبیبیدا بووه به (نه زله) (نزلة) و له گەل وشهیی سه رماوا پێی دهگوتریت (نزلة برد).

وشهیی(خهثر-خثر)، به هۆی جیگۆرکیی پیته کانه وه گۆراوه بۆ(خهثر- خثر)، وشهکانی (خلص، غلظ، جلط) ی لیکه وتوته وه. له وشهیی(خلص)ه وه، (خلاصة) دروست بووه که هه مان واتای (چراو- چۆراو) ی ههیه، که هاویره شه و هاوواتای (عصیر) ه. له (غلظ) یشه وه (غلیظ) دروستبووه، که هاوواتای(چر)ه . له (جلط) یشه وه، (جلطة) دروستبووه ، که هاویره شه ی(خثر)ه ، (جلطة اللبن) به مانای گریی ماست، یان کلۆی ماست دیت، (جلطة الدم) به مانای گریی خوین، کلۆی خوین و له هه مانکاتیبیدا واتای مه یینی خوینی ههیه، ههروهک پێشتر ئاماژه م به (خثر اللبن) و (خثر الدم) داوه.

* وشه‌ی (دمع)، وهک ئاماژهم پیداووه که له (صمغ) هوه هاتوووه، به گویره‌ی نه قهره‌ی رۆکیرۆ، بیخی وشه‌که بریتییه له (ذهفخ)، که به مانای چهرم یان پیسته هاتوووه.

وشه‌ی (ذهفخ) دوا‌ی پهرش بوون، بووه به (ذهفخ) و (ذهفت)، له زمانی کوردییدا (ذهفخ) بووه به (دهبغ)، وهله زمانی عهره‌بیشدا بووه به (دبغ)، وه وشه‌ی (دباغ) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به مانای پیسته‌ساز دیت. له زمانی کوردییدا و دوا‌ی ئه‌وه‌ی که (ذهفخ) بووه به (ذهف) وشه‌ی (دهفه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، دواتر که دهنگی (ه) سواوه، بووه به (ذهف) و وشه‌ی (دهف) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به دیویکی دیکه‌شدا (ذهف) گۆراوه بو (دهبه) و (دهبه)، دواتر وشه‌ی (دهبه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که (دهبه‌خانه) واتای شوینی پیسته‌سازی داوه، که له عهره‌بیشدا له (دبغ) هوه، (مدبغه) ی لیکه‌وتۆته‌وه، هه‌روه‌ها وشه‌ی (مصبغه) یش لیره‌وه دروستبووه، که دواتر (مصبغه) واتاکه‌ی گۆراوه و واتاییه‌کی نووی له خوگرتوووه.

له زمانی کوردییدا، دووه‌کی (ار) ده‌که‌وێته سهر وشه و واتایه‌کی نووی، به واتای به‌رجه‌سته به وشه‌که دهدات. بنۆره (دیو- دیوار)، (بن- بنار)، (کن- کنار)، (لیو- لیوار)، (که‌ن- که‌نار)، (قه‌ث- قه‌ثار، فیسار) هتد. له دیره‌ماندا و له سه‌روه‌ختیکدا که پیستی ئاژهل بو نووسین به‌کار هاتوووه، وشه‌ی (ذهفت) که به مانای (پیسته) هاتوووه، بووه به (ذهفتار) دواتر گۆراوه (دهفتار) و (دهفتهر)، که به مانای کومه‌له پیسته‌یه‌ک هاتوووه، که پیکه‌وه دهفته‌ریان به‌رجه‌سته کردوووه. ئه‌و شوینه‌ی که دهفته‌ری تیدا هه‌لگیراوه، که بریتییه دهفته‌رگه. دواتر خودی وشه‌ی دهفتهر، جیگه‌ی واتای دهفته‌رگه‌ی گرتۆته‌وه، هه‌ر بۆیه له زمانی هیندی و فارسییدا به ئوفیس ده‌گوتریت دهفتهر. ئه‌م گۆرانی واتایه له وشه‌ی (قه‌له‌م) و له زمانی عهره‌بیشدا ده‌رده‌که‌وێت. که ئامرازیکه بو نووسین به‌کار دیت، له هه‌مانکادا به ئوفیسی سه‌ربازگه ده‌گوتریت قه‌له‌م.

گوا‌یا دهفته‌ر وشه‌یه‌کی گریکییه و به مانای پیست دیت، به لام ئه‌مه راست نییه، چونکه هیچ ریشه‌یه‌کی ئه‌م وشه‌یه له ناو ئه‌و زمانه‌دا نییه، وه له زمانی گریکیدای به پیست ده‌گوتریت (دی‌رما- دی‌رما) (δέρμα) وه به پیستناسی ده‌گوتریت (دی‌رما‌تۆلۆجیا) (δερματολογία)، له زمانی ئینگلیزییدا ده‌بیت به (دی‌رما‌تۆلۆجی). (Dermatol-ogy) خو ئه‌گه‌ر بگوتراوه، وشه‌ی (چهرم) له (دی‌رما) ی گریکییه‌وه هاتوووه، زیاتر جیی باوه‌ر ده‌بوو، به لایه‌نی که‌مه‌وه هاوئاوازن، هه‌رچه‌نده هیچ به‌لگه‌یه‌ک نییه بو

هاورپیشه بوونيان .شايانى ئاماژەيە لە وشەي (چەرم) ەو، وشەي (چەرمو، چەرمگ، چەرمي) كەوتۆتەو، كە بەماناي سڤي ديت.چونكە رەنگي پيست يان چەرم، بەر لە دەباغيكردني سڤيە.

زەفت كردن كە واتاي (تۆماركردن) ي لە خو گرتوو، دواتر لە وشەي (زەفت) ەو، وشەكاني (زەفت) و (زەبت) و (ثەبت) كەوتونەتەو، لە زماني كوردی و فارسيدا (زەفت- زەبت) بە ماناي تۆماركردن(تسجیل) ديت. ەەر وەها وشەي (مەزبەتە)يش كە بەماناي نووسراوي سەرکاغەز ديت لە (زەبت)ەو، وشەي (ثەبت)يش لە زماني فارسيدا بە ماناي تۆماركردن ديت، بنۆرە (ثەبت نام)، لە عەرەببيشدا بنۆرە (اوراق ثبوتية) .

هەرودها لە (زەفخ)ەو، كە بە ماناي پيست ديت، وشەي (زەبج- ذبح) كەوتۆتەو. هەرچەندە ئەمرو واتاي سەربريني لە خوگرتوو، بەلام پيستر بە ماناي (گرووني پيست- كەولكردن) هاتوو، كە كەولكردن بە زيندووي جوريك بوو لە ئەشكەنجەدان، ەەر بو يە بەو جەللادەي *** كە كارەكەي ئەنجامداو گوتراو (زەباح). دواتريش وشەي (سفاخ) و (سفاك) ي ليدروستبوو، كە واتاي (خوينريژ) دەدات. دواتر (سفح) و (سفاك) ي ليكەوتۆتەو. كە بەماناي رژان ديت، بەتايبەت رژاني خوين.

وشەي (زەفخ) كە بە ماناي پيست ديت، لە هەمانكاتدا واتاي (بەرگ) يشي هەيە، چەندين وشەي نويي ليكەوتۆتەو، لە بيناسازييدا ئەو بەرگە تەنكەي، يان ئەو پيسته تەنكەي كە ديواري خانووي پي رووپوش دەكرت، بەعەرەبي پيئەگوتريت (لەبغ)، كە لە وشەي (زەفخ) ەو دروستبوو. كاتيک كە (زەفخ) گوراو بو (زەوخ) ، وشەي (سەوخ) و (صەوخ)، كە لە زماني كورديدا (سواخ) دروستبوو و لە زماني عەرەببيشدا لە (صوغ) ەو، وشەي (صياغة) سازينراو، كە (صياغة) بە ماناي (رووپوش) ديت، كە هەمان واتاي پيست و بەرگي هەيە. لە كاتيكا كە دەنگي (ف) گوراو بو (و)، (زەفخ) بوو بە (صوغ)، بەلام كە دەنگي (ف) دەگوريت بو (ب) ، (صوغ) دەگوريت بو (صبغ) ، كە ئەميش پيستيكي تەنكە بو رووپوشي ديوار و دەگاو پەنجەرە بەكار ديت، دواي ئەوەي كە رەنگي جوراوجور، بو مەبەستي جواني و رازاندنەو بەكارهينراو، ئيدي واتاكەي گوراو و واتاي (بوياخ) ي لە خوگرتوو ، ئەگينا پيستر (صبغ) بە ماناي بەرگ هاتوو و ” بنۆرە مدبغة- مصبغة“ . بە عەرەبي بە بوياخ گوتراو (طلاء) . كاتيک كە (طلاء) واتاي رووپوشكردني ئالتونيشي هەبوو، ئيتەر لە زماني فارسيدا (طلا) واتاي

(زیر)ی له خو گرتوو، گەر بنۆرینه وشهکانی(طلاساز) و (صائغ) دهبینین هاوواتان. شایانی ئاماژهیه که (طلاء) به واتای بریسکانهوه هاتوو، که هاویریشهی وشهی (جلاء)ه. وه بهگویرهی نه خشی رۆکیرو، بیخی وشهکه بریتی بووه له (ثریف) که واتای (بریسکه)ی ههیه، دواى گەرداندن بووه به (ثریفه)، دواى گەشهکردنى ئەم وشهیه، وشهکانی (جریفه) و (تریفه) کهوتونهتوه، دواتریش له (جریفه) وه، وشهی (جریوه- جلیوه) کهوتوتهوه، وه به هۆی جیگۆرکیی پیتهکانهوه (جلیوه) گۆراوه بۆ (جلیوه)، ههروهها وشهی (جلی) و(طلی) ی لیکهوتوتهوه. به دیویکی دیکهشدا له وشهی (ثریف) هوه، وشهی (ظریف) کهوتوتهوه، که بهمانای جوان و ناسک دیت. له پرویهکی دیکهوه له (زهفخ) هوه، وشهی (طهبق- طبق) دروستبووه، که بهمانای توژیژ، یان چین دیت. بهدیویکی دیکهشدا (زهفخ) بووه به (صفه-صفه) وه، دواى ئەوهی که دهنگی (ف) گۆراوه بۆ (و)، له (زهوخ) هوه، وشهی (لهوح- لوح) دروستبووه، دواتر وشهکانی (صفحة) و(لوحه) کهوتونهوه.

ههروهها دواى ئەوهی که دهنگی (و) گۆراوه بۆ (م)، وشهی (صوغ) بووه (صمغ)، که دوو واتا له خو دهگریت، یهکیکیان به مانای کهتیره دیت، ئەوی دیکهشیان به مانای ئەو پیسته تهنکه دیت که له ئەنجامی وشکبوونی کهتیرهکهوه دروست دهبیته، که به ئینگلیزی پییدهگوتریت (فیلم) (Film). وشهی (فیلم) له بنهپهتدا بهمانای (پهله- بقعة) هاتوو. دواتر واتای نهواریکی پلاستیکی تهنکی له خوگرتوو که بۆ وینه گرتن بهکار دیت. که به هۆی رووناکییهوه و له ریی کامیراوه، ماده لینجهکهتیرهیهکهی سهری بهشیوهی پهله بلاودهبیتهوه، که دواتر رووناکیی پیدا تیپه دهگریت، بۆ بهرجهستهبوونی وینهکه.

وهک پیشتر بینیمان که وشهکانی کهتیره و سریش له (خهثر) و(تەر) هوه هاتبوون، که بهمانای (خهست) و(چر) دین، وشهکانی (ئهسر) و (سرشک) یشی لیکهوتبووه. له زمانی عهزهبیشدا به (میو- مؤم)ی گوچکه دهگوتریت، (صمغ الأذن)، بهلام دواتر(صمغ) گۆراوه بۆ (شمع) و (دمع)، دواتر ههیهکهیان واتایهکی سهربهخویان وهرگرتوو، (شمع) بۆ گوچکه بهکارهاتوو و (دمع) یش بۆ چاو.

ههروهها دواى ئەوهی که (صمغ) گۆراوه بۆ (شمع)، وشهی (طمغ) ی لیدکهوتوتهوه، دواتر وشهی (طمغه) دروستدروستبووه، که بهمانای مۆری شهمعى یان خهتمى شهمعى دیت، که ئەم جوړه مۆره، زیاتر بۆ نامهى نهینی بهکار دیت، یان ئەو

زهرفانه‌ی که پرسپاری تاقیکردنه‌وه‌ی تیدایه، یان له کاتی حیجزکردنی خانوودا،
دهرگای خانووه‌که خه‌تمی شه‌معیی لیده‌دریټ. دواتر وشه‌ی (طمغة) واتاکه‌ی گۆراوه
و واتای مؤری ئاسایی واته (خه‌تم) ی له خوگرتوووه.

شایانی ئاماژه‌یه، له زمانی عه‌ره‌ببیدا، جگه له و ئاوه خه‌سته‌ی که له بوته‌ی گۆل
ده‌رده‌چی، به‌لکو به‌و ئاوه خه‌سته‌ی که له چاوو لوت ده‌رچوووه گوتراوه (قطر)، دواتر
واتای نوی و جیوازیان وه‌رگرتوو و (دمع) بو چاو و (شمع) بو گوچیچکه و (مخاط)
بو لوت به‌کارهاتوووه.

له زمانی کوردیببیدا (ئه‌سر-هه‌سر) بو چاو و (میو) بو گۆی و (فرم، چلم) (چلم)
بو لوت به‌کارهاتوووه. که وشه‌ی (فرم) هاوبیخه له گه‌ل وشه‌ی (Film) که پیشتر
ئاماژه‌م پیداووه، که به‌مانای ماده‌یه‌کی که تیره‌یی وشکه‌وه‌بوو دیت که پیستیکی ته‌نک
دروست ده‌کات. وه هاوبیخه گه‌ل وشه‌ی (فلیم) (phlegm) ی ئینگلیزی، که لی‌رده‌دا
به‌مانای به‌لغهم دیت. وشه‌ی (چلم) یش هاوبیخه له گه‌ل (شلیم) (Schleim) ی ئە‌لمانی
و (Slem) ی سویدی. که له پرویه‌کی دیکه‌وه هه‌موو ئه‌و وشانه هاوبیخن له‌گه‌ل
و شه‌ی (به‌لغهم). بنۆره وشه‌ی (فلیم) له زمانی فه‌ره‌نسی و گریکییدا ((flegme
(φλέγμα)) وه له زمانی تورکیببیدا بووه به (به‌لگه‌م). (balgam) هه‌روه‌ها (مخاط)
ی عه‌ره‌ببیش له وشه‌ی (mucus) هوه هاتوووه، که له زۆربه‌ی زمانه ئه‌وروپیه‌کاندا
به‌مانای (چلم) دیت. هه‌روه‌ها وشه‌ی (Slem) ی سویدی هاوبیخه له گه‌ل (Slime)
ی ئینگلیزی که هاوواتاو هاوبیخی (فرم) ی کوردیببیه. وشه‌ی (Slime) به‌مانای
شله‌یه‌کی چری لینگ دیت. وه له هه‌مانکاتیشدا واتای (قه‌تره) ی هه‌یه. له زۆربه‌ی
زمانه ئه‌وروپیه‌کاندا، لینگاویک که له ئه‌نجامی ئیلتیه‌ابی قورگدا دروست ده‌بیت،
واته (به‌لغهم)، پیدده‌گوتریټ (قه‌تره) یان (که‌تر) (καταρροή, Catarrh, catarre),
که هاوبیخی وشه‌کانی (قه‌تره) و (که‌تیره) یه، که بیخه‌که‌یان (خه‌ثر) ه،
وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پیداووه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (قه‌تران) یش که له که‌تیره‌ی دار و خه‌لۆن،
یان له په‌ترۆل ده‌رده‌هینریټ، به‌هه‌مانشیوه دروست بووه. هه‌روه‌ک پیشتر ئاماژه‌م
به په‌رشبوونی (خه‌ثر) داوه، که ده‌بیت به (خه‌ر) و (ئه‌ر)، به‌مشیوه‌یه (خه‌ثر) ده‌بیت به
(قه‌تر)، وه (ئه‌ر) یش ده‌بیت به (ته‌ر)، هه‌ر بو‌یه (قه‌تران) له زمانی ئینگلیزیدا ده‌بیت
به (تار) (Tar) و له‌زمانی ئە‌لمانییدا ده‌بیت به (تیر) (Teer)، وه له‌زمانی ئینگلیزیدا
(Tear) به‌مانای (فرمی‌سک) دیت.

گەر بنۆرینه وشه‌ی فرمیسک ده‌بینین که وشه‌یه‌کی ئاویتیه و له (فرم+یسک) پیکهاتوو، وه‌ک بینیمان که فرم چه‌ند واتایه‌کی هه‌یه، یه‌کیک له‌و واتایانه (قه‌تره) یه، که‌واته ده‌توانیین بلّین که فرمیسک، به‌مانای قه‌تره‌ی ئەشک دیت که بریتیه له (فرم ئەشک- فرمه‌شک)، دواتر وشه‌که گۆراوه بۆ (فرمه‌سک) و (فرمیسک) ، ئەویش به‌ گۆرانی (ه) بۆ (ئ)، بنۆره (قه‌لادزه- قه‌لادزی)، (چه‌ژ- چیژ).

** (که‌ر) و (کۆر). له ئەسلدا هاو‌پیشه بوونه و دواتر واتاکانیان گۆراوه ، که بیخه‌که‌یان بریتیه (خه‌ث). ئەم وشه‌یه دوا‌ی گه‌شه‌کردنی، (خا‌ث) و (خو‌ث) و (خی‌ث) ی لیکه‌وتۆته‌وه .

له وشه‌ی (خه‌ث) هوه ئەم وشانه که‌وتوونه‌ته‌وه: - (خه‌ر)، (خه‌ل)، (شه‌ل)، (کر- قر)، (که‌ر)، (گه‌ر)، (که‌ج)، (که‌چ)، (که‌پ - کپ - قه‌پ).

له وشه‌ی (خا‌ث) هوه، ئەم وشانه که‌وتوونه‌ته‌وه: - (کاس)، (قاج).

له وشه‌ی (خو‌ث) هوه، ئەم وشانه که‌وتوونه‌ته‌وه: - (گۆت)، (گۆج)، (گه‌وج - گه‌وژ- گه‌مژ)، (هور- ور)، (کور)، (کول)، (گول) ، (کۆر- کویر)، (کۆل)، (قۆر)، (حو‌ل).

له وشه‌ی (خی‌ث) هوه، ئەم وشانه که‌وتوونه‌ته‌وه :- (خی‌ل)، (گی‌ل)، (گی‌ر)، (قی‌ر)، (خی‌چ)، (گی‌ژ).

هه‌موو ئەو وشانه‌ی سه‌ره‌وه، که هاو‌پیشه‌ن و له بیخیکه‌وه هاتوون، به‌ر له‌ گه‌شه‌کردنیان یه‌ک واتایان هه‌بووه، که به‌مانای (عطل- خلل) دین. دواتر گه‌شه‌یان کردوو و فۆرمه‌کانییان گۆراوه و هه‌ریه‌که‌یان واتایه‌کی تاییه‌تی وه‌رگرتوو.

وشه‌ی (خه‌ر) یان (خه‌ر) به‌مانای که‌موکۆری له هه‌موو ئەندامه‌کانی له‌شدا دیت، که هاو‌مانای (عطل) و (عجز) ی عه‌ره‌بییه. له کورده‌وا‌ییدا ده‌گوتریت: پیکه‌وه پیر و خه‌رۆبن . لی‌رده‌دا (خه‌رۆ) به‌مانای عجز دیت، بنۆره وشه‌ی (عجوز). هه‌روه‌ها له‌ ده‌سته‌واژه‌ی (ده‌سخه‌رۆ- ده‌سته‌خه‌رۆ) یشدا به‌مانای عجز دیت.

وشه‌ی (خه‌ر) له‌ باری ” به‌رکردار ” دا بووه به‌ (خه‌راو)، دواتر وشه‌کانی (خه‌راف)، خه‌راپ، خه‌راب‌ی لیکه‌وتۆته‌وه، که به‌مانای (عاطل) دیت، دواتر واتای وشه‌ی (خه‌راپ) گه‌شه‌ی کردوو و چه‌ندین واتای دیکه‌ی له‌ خو‌گرتوو وه‌کو: (تالف، فاسد، سیئ ... هتد).

وشه‌ی (خه‌ر) له‌ زمانی عه‌ره‌بییدا بووه به‌، (خه‌ل) ، دواتریش (عه‌ل) و (شه‌ل)، که وشه‌کانی (خلل)، (علل)، (شلل) ی لیسازینراوه.

وشه‌کانی (کپ، کپ، کپ، کویر، خیل، شهل، گیل، قیر، خیل، قور، کول، گوت، گوج، قاج)، هه‌ریه‌که‌یان بریتیین له‌واتای که موکوری یه‌کیک له ئەندامه‌کانی له‌ش. هه‌روه‌ها وشه‌کانی (گه‌وج، گه‌مزه، گیل، وپ، حول، کاس) هه‌ریه‌که‌یان بریتیین له‌واتای جوړیک له که موکوری می‌شک. هه‌ندی‌جار دوو له‌م وشانه پی‌که‌وه دین، بو نمونه:- (وروگیژ، گیل‌وحول، خیلوخیچ، قیروچاق، وپوکاس، که‌پوکاس، کپوکپ- قروقپ، شهلوگوج، شهلوگوت، گه‌پوگول... هتد).

وشه‌ی (که‌پ) واتای نابیستای له خوگرتوو. هه‌ندی‌جار له گه‌ل وشه‌ی (کاس) به‌کار دیت، که ده‌بیت به (که‌پوکاس)، ووشه‌ی کاس دیوکی دیکه‌ی وشه‌ی (کپ)، به‌لام کپ بو گوی به‌کار دیت و (کاس) یش بو می‌شک، کاسبوون به مانای کپیوونی می‌شک دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (کاسکون- که‌سکون) له وشه‌ی (کاس) هوه سازینراوه، که به‌واتای (کاسکه‌ر) دیت. وشه‌ی (کپ) واتای کپ یان بیده‌نگ یان (لال) ی له خو گرتوو. وشه‌ی (کپ) و (کور) به‌ر له گه‌شه‌کردنیان هاوواتابوونه، بنوره (کپوکپ، کپوکپ، قوروقپ). که له وشه‌ی (کور) هوه، وشه‌ی (کورک) سازینراوه. له کاتی‌کا مریشک له کاتی هیلکه‌کردندا گاره‌گاریکی زور ده‌کات. دواي ئەوه‌ی که‌له‌سه‌ر هیلکه‌کان دهنیشیت، له گاره‌گار ده‌که‌ویت، واتا کپ ده‌که‌ویت (بیده‌نگ ده‌که‌ویت). یان ده‌گوتریت: کورک بووه، به واتای بیده‌نگ بووه.

هه‌ردوو وشه‌ی (شل) و (گیل) واتای ناته‌وانیی له قاجدا له خوگرتوو. وشه‌ی (کور- کویر) واتای نابیینای له خوگرتوو. وشه‌ی (کور) له زمانی عه‌ره‌بی و فارسیدا بووه به (عور) و، وشه‌ی (أعور) ی لیکه‌وتوته‌وه.

وشه‌کانی (کور) و (کول) یش زیاتر واتای (زامداری- برینداری) یان هه‌یه، له وشه‌ی (کول) هوه، (کولانه‌وه) دروستبووه، که به‌مانای (زامی دووباره) دیت. له پرویه‌کی دیکه‌شه‌وه، وشه‌ی کول واتای (ناتیژ) ی له خوگرتوو خوگرتوو. شایانی ئاماژه‌شه که (کوله‌وار) به‌مانای (معوق) ی عه‌ره‌بی دیت. که وشه‌کانی (کوره‌وار) و (کویره‌وه‌ر) و (کلول) ی لیکه‌وتوته‌وه. جاریکی دیکه‌ش له وشه‌ی (کور) هوه، وشه‌ی (عور) دروستبوو، که وشه‌ی (متعور) ی لیکه‌وتوته‌وه و هه‌مان واتای (زامداری) هه‌یه.

وشه‌ی (قور) به مانای هه‌موو شتیکی بیسوود یان خراپ دیت، بو نمونه (قسه‌ی قور، ئیشی قور، ئەم سه‌عاته قوره‌ی من هه‌میشه دواده‌که‌ویت... هتد)، به‌لام زیاتر واتای ناته‌وانیی (گون) ی له خوگرتوو.

وشه‌ی (خیل) واتای ناتهرازی چاوی له خو گرتوو، ئەم وشه‌یه دوا‌ی گه‌شه‌کردنی بووه به (خیج- خیج- قیج)، که هه‌ندیجار پیکه‌وه دین، وه‌ک (خیل وخیج، خیل و قیج). له هه‌ندی زاردا بووه به (قیج) که ئەویش وشه‌ی (قاج) ی به‌دوادا هاتوو، که پیکه‌وه دین ده‌بیت به (قیج و قاج). هه‌روه‌ها واتای وشه‌ی (حو‌ل) به دوو ریچکه‌ی جیوازدا گه‌شه‌ی کردوو، که یه‌کیکیان به‌واتای ناته‌وانیی می‌شک دیت، وه‌ک له (گیژ و حو‌ل) دا دیاره، ئەوی دیکه‌شیان دوا‌ی ئەوه‌ی که بووه به (أحول) و واتای (خیل) ی له خو‌گرتوو.

وشه‌ی (گوج) واتای ناته‌وانیی له بال و مه‌چه‌کدا له خو‌گرتوو، (کو‌ل) یش بو واتای که موکوری پهنجه به‌کاره‌اتوو. هه‌ربو یه له کاتی وه‌شانندی بوکس (مست) دا، پهنجه‌کان بو دیوی له‌پی ده‌ست ده‌چه‌منه‌وه، وشه‌ی (مسته‌کو‌له) سازینراوه. وشه‌ی (گوت) واتای سربوون و که موکوری هه‌سته ده‌ماره‌کانی له خو‌گرتوو. هه‌ردوو وشه‌ی (گه‌ر) و (گول) واتای نه‌خو‌شیی پیستیان له خو‌گرتوو. وشه‌ی (که‌ج)، که دواتر (که‌چ) ی لیکه‌وتۆته‌وه، واتای که موکوری یان خواری (مل) ی له خو‌گرتوو، که دواتر ده‌سته‌واژه‌ی (ملکه‌چ، گه‌ردنکه‌چ) ی لیکه‌وتۆته‌وه. ئەم وشه‌یه دوا‌ی ئەوه‌ی واتای (طاعة) ی له خو‌گرتوو، خودی وشه‌ی (که‌چ) به هه‌مان واتای (طاعة) به‌شیوه‌ی (خه‌ش) و (خه‌ض) که‌وتۆته‌وه زمانی عه‌ره‌بیه‌وه و ده‌سته‌واژه‌ی (خضوع) و (خشوع) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

*** وشه‌ی (جه‌للاد) له (ثلخ) هوه که‌وتۆته‌وه، که هاوواتای (ذخ) ه و به‌مانای پیست دیت، به گویره‌ی نه‌قه‌ره‌ی رۆکیرو، وشه‌ی (ثلخ) په‌رش بووه بو (ثلخ) و (ثلث)، دواتر (سلخ) و (جلد) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به‌مشیه‌یه‌ش وشه‌ی (سه‌لاخ) و (جه‌للاد) دروستبووه. وه‌ک ده‌بینین که (زه‌فخ) و (ثلخ) هاوواتا (مترادف) ن، وشه‌کانی “ذباح، جلد، سلاح” یان لیکه‌وتۆته‌وه که سیفه‌تی بکه‌رن. له وشه‌ی (جلد) ه وه، وشه‌ی (جه‌لده- جلد) دروستبووه، که بریتیه‌ی له و قامچییه‌ی که له (جلد) دروستکراوه و بو ئەشکه‌نجه‌دان به‌کاره‌اتوو، لی‌ره‌وه وشه‌ی (جه‌للاد) دروستبووه، که به‌مانای ئەشکه‌نجه‌ده‌ر دیت. وشه‌ی (سلاح) که به مانای که‌ولکه‌ر دیت، دوو واتای هه‌یه، یه‌کیکیان سیفه‌تی بکه‌ره، ئەو دیکه‌شیان به‌مانای ئەو ئامرازه‌ تیزه‌ دیت که بو که‌ولکرده‌که به‌کار دیت، دواتر ئەمیش فۆرم و واتاکه‌ی گۆراوه و بووه به (سلاح).

وشەى (جەلد - جلد)، كە بەماناى (بەرگ) يان (پىست) دىت. وشەى (مجلد) كەوتۆتەو، كە بەماناى رپوۆشكراو دىت، ئەم وشەىە زياتر بۇ كىتب بەكار دىت. ھەرودھا وشەى (مجلد) یشى لىكەوتۆتەو. دواى ئەوھى كە دەنگى (د) كەوتو، لە زمانى كوردىيدا وشەى (جلد) بوو بە (جل) و بەماناى (بەرگ) دىت، بنۆرە (جلوبەرگ). بەدیوئىكى دىكەدا، وشەى (جلد) گۆراوھ بۇ (جرد) و وشەى (جريدة) ى لىكەوتۆتەو. وەك دەبىنن، وشەكانى دەفتەر و مجلە و جريدة، و صفحة، ھەموویان ریشەكەيان برىتییە لە پىست. دواى ئەوھى كە بەھوى جىگۆرکى پىتەكانەو، وشەى (صفحة) بوو بە (صفحة)، وشەكانى (صحيفة، صحافة، صحفى، مصحف ... ھتد) ى لىكەوتۆتەو. لە رپوویەكى دىكەو، وشەى (جەرد - جرد) واتاكەى پىچەوانە بۆتەو، بۇ نمونە: وشەى (تجلید) بەماناى بەرگتگرتن دىت، بەلام وشەى (تجرید) بەماناى بەرگدامالین دىت. لىرەو دەستەواژەى (جەردە) كەوتۆتەو، كە بەماناى رپووتكەرەو دىت. ھەرودھا (مجرد) بەماناى (رپووت) دىت و چەندواتايەكى دىكەشى لە خۆگرتو، وەك: - (پەتى، سەلت، تەنھا... ھتد).

شىگەرى وشەى "خەت- بەرگ"

وەك پىشتەر ئاماژەم داو، كە زمان لە ئەزەلدا لە تەنھا وشەىەك پىكھاتو، دواتر ئەو وشەىەگەشەى كردو و ھەموو وشەكانى دىكەى لىكەوتۆتەو. ھەر بۆیە بىخى وشەكان دووبارە دەبنەو، بەلام بە رىچكەى گەشەكردنى جودا و واتاى جىوازەو. وەك پىشتەر لە وشەى (خاخ) دا بىنیمان، كە جارىك واتاى (كات) ى لىكەوتەو، جارىكى دىكە واتاى (تەخت) ى لىكەوتەو. وشەى (خەت) یش لە چەندین نمونەدا بىنىومانە، كە چەندین وشە و واتاى لىكەوتۆتەو. ئەمجارەيان (خەت) بە ماناى بەرگ دىت. وشەى (خەت) بە شىوھى (غەط) و (غەش) و (كەس) كەوتۆتە زمانى ەرەبىيەو. (غطاء) و (كساء) و (غشاء) ى لىكەوتۆتەو. كە (غطاء) واتاى رپوۆشى لە خۆگرتو، (كساء) واتاى بەرگى لە خۆگرتو، (غشاء) یش واتاى بەرگى ناوھكى لە خۆگرتو. وشەى (خەت) دواى ئەوھى كە دەنگى (ث) گۆراوھ بۇ (ث)، بوو بە (خەت)، بە شىوھى (خەب) و (خەف) كەوتۆتە ناو زمانى ەرەبىيەو و ھەردوو وشەى (اختباء)

و (اختفاء) ی لیکه وتۆته وه، که واتای (داپۆشراو) و (شاردراره) یان له خۆگرتوووه. له ڕوویه کی دیکه وه، له وشه ی (خهف) هوه، وشه کانی (کهف)، (قهب)، (عهب) که وتونه ته وه.

له یه کیک له پهیره وه کانی ریزمانی کوردییدا، پیتی (ا) ده که ویته سه ر وشه و واتایه کی نوێ ده سازینیت. بنۆره (فهرم- فهرما)، (دار- دارا)، (نم- نما)، (رهو- رهوا)، (دوو- دووا. دیم- دیم)، (شیت، شهید- شهیدا). به گویره ی ئه و پهیره وه ی سه ره وه، له زمانی کوردییدا (کهف) بووه به (کهف- کهوا)، له زمانی فارسییدا بووه به (قهبا- قبا)، له زمانی عه ره بییدا بووه به (عهبا- عبا).

شیگه ری وشه ی ” روخ ”

وشه ی (روخ) که به مانای تیشکی خور دیت. ئه م وشه یه له خودی وشه ی خۆره وه دروه ستبووه، ئه ویش به هۆی جیگۆرکیی ده نگه کانه وه. که وشه که بریتی بووه له (خور)، دواتر (خور) و (ثور) ی لیکه وتۆته وه. وشه ی (روخ) په رش بووه بۆ (روخ) و (روث). له وشه ی (روث) هوه ئه م وشانه که وتونه ته وه: (روز، رۆژ، رۆش، رۆج). ئه و تیشکه ی که له خۆره وه ده رده چیت و ڕووناکی ده به خشیت و تاریکی ده ره وینیته وه پینده گوتریت (رۆژ)، ئیتر لیره وه ئه م وشه یه واتای پیچه وانه ی شه و و تاریکی له خۆگرتوووه.

دوای ئه وه ی که ده نگی (خ) گۆراوه بۆ (ه) و دواتریش ده نگی (ه) سواوه، ل وشه ی (روخ) گۆراوه بۆ (روه) و دواتریش بۆ (رو- رۆ). له وشه ی (رو- رۆ) وه، وشه کانی (ئه مرۆ، ئه ورۆ، ئیره- ئیره، نیوه رۆ، نیمه رۆ... هتد) سازینراون. شایانی ئاماژه یه که وشه ی ئاویته ی (امروز) * فارسی نییه و له زمانی فارسییدا دانه ریزراوه، به لکو راسته وخۆ له زمانی کوردییه وه وه رگیراوه، چونکه له زمانی فارسییدا (این) به مانای (ئه م) دیت، گه رنا ده بوایه (اینروز) بوایه.

دوو هکی (ن) که سیفه ی نیسبی دروسته کات، بنۆره (ورگن، چلکن، گوشتن... هتد)، له گه ل وشه کانی (رۆش) و (روه) دا، ده بیت به (رۆشن) و (روهن- ڕوون). به گویره ی نه قه ره ی رۆکیرو، له زمانی کوردی کوندا دووه کیک هه بووه که بریتی

پوزگ) له زمانی عه ره بیدا بووه به (پوزق - رزق). شایانی ئاماژهیه که له زۆربهی کاتدا (رزق) و (پۆزه) پیکه وه دین.

پۆژوگرتن به مانای رزقگرتن دیت. له کاتی کدا که مرۆف کاری کردوووه، توانیویه تی ته نها (پۆزه، پۆژو) ی خوی دابین بکات، ئەگەر جهنگیک پرویدابیت، مهردوم له (رزق، پۆزه، پۆژو) ی خویان گرتوتهوه، بۆ ئەوهی که خۆراکی سهربازهکان دابین بکهن، لیره وه دهسته واژهی (پۆزهگرتن ، پۆژوگرتن) دروست بووه، له کاتی کدا که که سانیک نه یانویستوووه خۆراک ببهخش، بۆیه پۆژووگرتن بهرگی ئایینیکراوه به بهردا و به ناوی خوداوه ترسیندراون و به زۆر سه پیندراوه به سه ریاندا.

ههروهها سوالکردن بریتیه له پهیدا کردنی (پۆزه-رزق) له دهری مالاندا، هه ربۆیه له ههردوو وشه ی (دهر) و (پۆزه)، وشه ی (دهرپۆزه- دهروزه) سازینراوه، و اتا رزقی بهر دهگا، بکه ره که شهی ده بیت به (دهروزه کهر).

شیگه ری وشه ی (ریخ)

وشه ی (ریخ)، که به مانای شلهیه کی چری لیل دیت، په رش بووه بۆ (ریخ) و (ریث). دواتر له وشه ی (ریخ) هوه، (لیخ) و (ریخ) که وتوته وه. ههروهها له وشه ی (ریث) هوه، وشه کانی (ریت-لیت) و (لیش- لیش) و (لیل) که وتونه ته وه، که پیشتر ئاماژه م به په رش بوونی دهنگی (ب) کردوووه بۆ ههردوو دهنگی (ش) و (ل). بنۆره (غهش- غه ل)، (نوخشانه- نوقلانه).

وشه ی (لیخ) له گه ل دووه کی (ن) دا ، ده بیته (لیخن) و، ده بیته سیفه ی ئاوی لیل. له کاتی کدا که ئاو به خیرایی و تهوژمی توند تیده په ریت. خۆل ولم و بهرد راده مالیت و ئاوه که لیل ده بیت، که ده بیت به (ریخاو)، (لیخاو)، (لیتاو)، (لیشاو). وهک ده بینین که هه موو ئەم وشانه هاو ریشه ن و بیخه که یان (ریخ) ه. به لام به تیپه ربوونی کات، هه ریه ک له م وشانه، واتای سه ره به خویان وه رگرتوووه.

وشه ی (ریخاو، لیخاو) به مانای ئاوی لیل دیت. وشه ی (لیخن) بریتیه له سیفه ی ئاوی لیل. وشه ی (لیتاو) به مانای قوراوی پاش لافاو دیت. وشه ی (لیته) به مانای قوری کزره وه بووی دوا ی لافاو دیت. وشه ی (لیشاو) و اتا ئە سلیه که ی له ده ستداوه و واتای ئاوی به تهوژمی له خو گرتوووه. وشه ی (لیل) یش واتای گشتی ئاوی ناروونی له خو گرتوووه.

به دیویکی دیکه‌دا له وشه‌ی (ریث) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (ریس) و (ریش) که‌وتونه‌ته‌وه. به گویره‌ی پیروه‌ی هانه‌ونا، له‌گه‌ل قه‌ره‌کی (ئا) دا هه‌ردوو وشه‌ی (ئاریسه) و (ئاریشه) سازینراون. که ئاریسه بریتییه له ئاویکی لیلی خه‌ست، دواتر ئەم وشه‌یه گۆراوه بو (هه‌ریسه). وشه‌ی (ئاریشه) ش، واتای (مشکله) ی له خوگرتوووه. که به رانه‌ری (تعکیر) ی عه‌ره‌بییه. به دیویکی دیکه‌شدا له گه‌ل قه‌ره‌کی (هه) دا وشه‌ی (هه‌ره‌شه) سازینراوه. ئەم وشه‌یه له بنه‌په‌تدا به واتای (لیل) کردنی دۆخ) ی هه‌بووه، بنۆره (تعکیر الوضع). به‌لام دواتر واتای گۆراوه و واتای (ته‌دید) ی له خوگرتوووه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (ئاریشه) له زاره‌کانی له‌کی و که‌له‌پوری لورپیدا بووه (ئارشه)، که دواتر له گه‌ل وشه‌ی (چه‌و- چاو) دا وشه‌ی (چه‌وارشه) ی لیسازینراوه، که به‌واتای (چاولیلی) دیت، که پیچه‌وانه‌ی (چاوپروونی) یه، ئەم وشه‌ی له‌زاری سۆرانییدا بووه به (چه‌واشه)، ئەم وشه‌یه هاوواتای (خۆلکرنه چاو) ه.

له پرویه‌کی دیکه‌وه هه‌ر له‌وشه‌ی (ریث) هوه، له گه‌ل مؤرفیمی (ته)، که به‌مانای تیگردن دیت، وشه‌ی (ته‌ریث) دروستبووه، دواتر بووه به‌(تریث) (تریت) و (تلیت) که به‌مانای (تیگوشه، تیوشه، تیوله، تشریب) دیت، له هه‌ندی زاردا (نانه‌وله‌ی پیده‌گوتریت).

وشه‌ی (گوش) که ره‌گی کرداری (گوشین) ه، به هۆی گه‌شه‌ی وشه‌وه، چه‌ندین گۆرانی به‌سه‌ره‌توووه، به‌م شیوه‌یه:- (گوش- وش- وژ- مژ- مص- مک)، گه‌ر سه‌رنجی (مص) و (مک) بده‌ین، هۆکاری گۆرانی (ص) بو (ک)، ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو سه‌ر ئەسلی پته‌کان که له ئەزه‌لدا (ث) و (خ) بوونه. بنۆره نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی له‌مجۆره ، (مصیده) و (مکیده) که هه‌ردووکیان هه‌مان واتایان هه‌یه و به‌مانای ، (خستنه داو) دین، به‌لام دواتر دوو واتای جیواز وه‌رده‌گرن، و (صید) به‌مانای راو دیت و (کید) یش به‌مانای له‌خسته‌بردن دیت.

پیشتر ئاماژه‌م به‌په‌یوه‌ندی (ش) و (ل) دا، وه‌ک له (لیشاو، لیلاو) دا ده‌رکه‌وت، به هه‌مانشیوه، وشه‌ی (وش) و (ول) دروستبووه. ئەم وشه‌یه زیاتر له‌زاری که‌له‌پوری و هه‌ورامییدا به‌کار دیت. هه‌ر وه‌ها (ده‌ست ولین)، به‌مانای ته‌وقه‌کردن (مصافحه) دیت، که بریتییه له دیویکی دیکه‌ی ده‌ست گوشین. جگه‌ له‌وه‌ی که وشه‌ی (ولین) واتای (مه‌ساج) یش ده‌دات.

دوای هەرسکردنی خۆراک لە گەدەدا، خۆراکه که دەگۆریت بۆ شلەیه کی خەستی لیل، واتە (ریخ). دواتر لە ریگە ی ریخۆلە وه خۆراکی پیویست دەمژریت . هەر لیڤه وه ناوی ریخۆلە دروستبووه، که بریتییه له (ریخ + ولە) به واتایه کی دیکه دەبیتە (ریخمژە). دوای ئەوهی که خۆراکه به سوڤهکان دەمژریت، ریخه بیسوده که دهکریتە دەرەوه، هەر بۆیه ئەو به شەه ی دیکه دەگوتریت (ریخەرۆ) یان (لیخەرۆ) . که دواتر کرداری (ریخکردن) (ریان) دروستدەبیت. وشە ی (ریان) له (ریخان) هوه دروستبووه. دوای ئەوهی به گۆرانی دەنگی (خ) بۆ (ه)، وشە ی (ریخ) گۆراوه بۆ (ریه) دواتریش که دەنگی (ه) سواوه، وشه که بووه به (ری). وشە ی (ریان) که کرداره و به شیوهی ناو، که وتۆته زمانی عەرەبییه وه له گەل وشە ی (مص) لیڤدراوه و وشە ی (مص+ریان) سازینراوه. که دواتر بووه به (مصران). بنۆره شیوهی پیکهاتنی هەردوو وشه که (ریخ+ول)، (مص+ریان). که هەردوو وشه که هاوڕیشه ن و به دوو ریچکه ی جیوازا گەشەیان کردووه.

شایانی ئاماژەیه، هەروه که له سه ره وه دیتمان، که چۆن وشهکانی (ریخ) و (ریث) و (ریت) دروستبوون. وشە ی (مه ریخ) یش به هه مان ریچکه دا گه شه ی کردووه، (ماریخ) پهرش بووه بۆ (ماریخ، ماریث، ماریت) ، دواتر (مه ریخ) و (مارس) و (مارت) که وتونه ته وه. به دووری نازانم که وشە ی مه ریخ، له (ماه ریخ) هوه هاتبیت، که به مانای مانگی لیل دیت، که پیچه وانە ی (ماهتاب) ه، که به مانای مانگی روشن دیت.

شیگه ری وشه ی " ته رخ "

وشه ی (ته رخ) به مانای (تلپ- ترپ) دیت، که به واتای پاشماوه ی گیراوه یه ک دیت دوای گرتن یان گوشینی ئاوه که ی. وشه ی (ته رخ) پهرش بووه بۆ (ته رخ) و (ته رث)، دواتریش وشه ی (ته رث) گۆراوه بۆ (ته رف) و وشه ی (ته رپ) و (ته لپ) ی لیکه وتۆته وه. به دیویکی دیکه شدا وشه ی (ته لپ) گۆراوه (سه لپ) . بنۆره (ته لپه چا- ته رپه چا- سه لپه چا)، (تلپه چا- ترپه چا- سلپه چا).

وشه ی (ته رخ) له گەل (ین) ی نیشانه ی سیفه ی نیسبیدا، وشه ی (ته رخین) ی لیسازینراوه. لیڤه وه وشه ی (ترخینه) که وتۆته وه، که بریتییه له ناوی ئەو خۆراکانه ی که ئاوه که یان دهگوشریت و به شیوه ی سه لک (سه رک) داده نریت، دوای وشکبوونه وه ی

هه‌ده‌گیرین. یه‌کیک له وخوراکانه، پیکهاتوو له برویش و شیلیم، له گه‌ل ئاوو خوئ، دواى ئه‌وه‌ی که ده‌ترشیت، ده‌گوشریت و تلپه‌که‌ی ده‌بیت به ترخینه. یان به تیکه‌لکردنی دو و ساوهر، به هه‌مان شیوه، ئه‌ویش ده‌بیت به ترخینه، به‌لام له هه‌ندی ناوچه به‌مجوره‌یان ده‌گوتریت (دویننه).

هه‌روه‌ها له وشه‌ی (ته‌رث) هوه، (ته‌رس) که‌وتوته‌وه. که بریتیه له و تلپه‌ی که له ئه‌نجامی کرداری مژینی ریخی ئازهل له ریخوله‌دا دروست ده‌بیت، که ئه‌م وشه‌یه واتای پاشه‌پوکی که‌ر و ئه‌سپی له خوگرتوو، وه بو پاشه‌پوکی مه‌رو بزن و که‌رویشک، واتایه‌کی دیکه دروستبووه، که وشه‌یه‌کی ئاویته له (په‌س - پاش) و (کول - قل)، که واتای شیوه‌یه‌کی گویی ده‌گه‌یه‌نیت که له (په‌س - پاش) ده‌که‌ویتته‌وه، وشه‌ی (پسکول - پسکل) و (پشقل) ی لیسازینراوه.

دواى ئه‌وه‌ی وشه‌ی (ته‌رث) بووه به (ته‌لپ)، به‌هوی جینگورکی پیته‌کانه‌وه بووه به (ته‌فر)، که وشه‌ی (ته‌فل) و (ته‌پل) ی لیکه‌وتوته‌وه، دواى گه‌رداندن ، بوونه به (ته‌فاله) و (ته‌پاله)، که (ته‌فاله) له زمانی فارسییدا بووه به (تفاله) ه هه‌مان واتای (تلپ) ی هه‌یه، وه (ته‌پاله) یش ، به مانای ئه‌و تلپه‌ دیت که له ئه‌نجامی پاشه‌پوکی گاوگوتال ده‌رده‌چیت. شایانی ئاماژه‌یه، وشه‌کانی ته‌پاله و ته‌رس و پشقل ته‌نها بو پاشه‌پوکی ئازهله‌ گياخوره‌کان به‌کار دیت.

هه‌روه‌ها وشه‌ی (تلپ) له زمانی ئینگلیزییدا بووه به (پلپ) (Pulp).

دریژه‌ی هه‌یه...

هه و النامه ی کتیب

نهایی زمان

■ جه بار جه مال غه ریب

زمان پیکهاته‌یه‌کی جالجالۆکه‌یی هه‌یه، ته‌نیا ئه‌وه‌نده‌یه زمان به هه‌موو لایه‌کدا ده‌رپوات و ئاراسته و ژماره‌ی لاقه‌کانی زیاترن. وه‌ک ماریش کاژ فری دهادت و خوی تازه ده‌کاته‌وه. ناچیته ژیر فه‌رمانه‌کانی هیچ زانا و سه‌رکرده‌یه‌که‌وه. خوی ده‌ته‌کینی و له باری قورس و ناپیویست خوی ئازاد ده‌کات، زمان هه‌موو ئه‌وانه فری دهادته ده‌ری، که له‌ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و کار ده‌که‌ن، ئه‌وانه‌ی یاسا‌کانی ده‌شکینن، ناتوانن بچنه ناوی و پیشوازیان ناکات، ئه‌گه‌ر فه‌یله‌سووفیش بن.

سه‌د سالی ته‌واو له‌به‌ر ده‌رگا‌که‌ی بوه‌ستی، نه‌ینییه‌کانی نه‌زانی، ده‌رگات لی ناکاته‌وه، مه‌به‌ستیشم له‌ زمان، قسه و رسته و وشه و دنگ و تونه، نه‌ک ئه‌و زمانه گوشته بزۆزه‌ی ناوده‌م.

زمان یاسا و رینمایی تاییه‌تی خوی هه‌یه، ده‌کرئ له هه‌ر زانکو و پولیکدا بیانخوینی و شاره‌زایان بیت، له‌به‌ریان بکه‌ی و نمونه‌یان له‌سه‌ر به‌ینییه‌وه. له زمانه خزمه‌تکراوه‌کاندا ئه‌و یاسایانه زیاتر به‌رجه‌سته‌ن و وردتر دارپژراون. زمان خزمه‌تکراو بی یان نا، نه‌ینی و په‌نهانی خوی هه‌یه، گه‌ر هه‌موو ریساکانی ئه‌زبه‌ر که‌ی، زمان نایه‌ته ژیر رکیفته‌وه، ئه‌گه‌ر نه‌ینییه‌کانیت له‌گه‌ل تۆز و قورپی مندالی نه‌چوو‌بیته‌وه ناخه‌وه.

هه‌رچه‌ند زمانه‌کان زۆر خالی هاوبه‌شیان له‌نیواندا هه‌یه، هه‌موویان به‌سه‌ر په‌گه‌زه‌کانی زماندا دابه‌ش بوون، وه‌کوو ناو و کردار و ئامرازی په‌یوه‌ندی و چه‌ندان په‌گه‌زی دیکه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا، نه‌ینی و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیان په‌گه‌زی سه‌ره‌کیی زمانه‌کانن و به‌بی ئه‌وان زمان رۆحی نایه‌ته به‌ر.

زمانه‌کان هه‌ندی نه‌ینییان هه‌یه، که پیرا‌گه‌یشتنیان کاری خویندن و زانکو و ریسا و یاسا نییه، ده‌بی ئه‌و نه‌ینییانه‌ی زمان له‌ناو هه‌وا و خۆل و تۆزی کۆلاندای بدۆزیه‌وه، کۆلانی زمان و کۆلانی گه‌ره‌ک. ئه‌و نه‌ینییانه‌ش له‌ناو هه‌موو زمانه‌کاندا هه‌ن، به‌ شیوه‌ی جیاواز.

زمان ئه‌و کاته نامری که دوا قسه‌پیکه‌ر، یان ئاخپوه‌ری ده‌مری، به‌لکو ئه‌و کاته ده‌مری که نه‌ینییه‌کانی به‌تال ده‌بنه‌وه.

نهیینی زمان له دهرهوه و ناوهوهی زانستدا

نهیینییهکانی زمانی کوردی بيشومارن، ههول ددهم زور که میان باس بکه م، پیش ئهوه دهبی یاسا، یان نه ریه تیک بلیم، که له زمانی کوردیدا ههیه و له زمانهکانی دیکه شدا به شیوهیه ک ههیه.

ئهویش ئهوهیه، به شیکی گه وره ی فیروون و نووسین به زمانی کوردی خوړسکه. (خه ریکه نه زانم مه به سته که م بلیم) خوړسکه، یان ئهوه ی عه رهب پیی دهلی (شمره) یه، و اتا تام و بونی زمانی کوردی ناخویندریت و بی ئهوه ی ههست بکه ی، یان بتهوی له ناو مۆلوکیول و خانهکانی ده ماخدا دهچینری. ئهوه نهیینییهکی گه وره ی زمانی کوردییه، به لای که مه وه بو ئهوانه ی تا ئه مرۆ پینان نووسیوه.

بو ئهوه ی بابه ته که پروونتر بی، نمونه دههینمه وه، نووسه رانی کورد به چ شیوازیکی زمان دهست پیده که ن، هه ر به و زمانه ش به رده وام ده بن و کوتایی به کاروانی نووسینان دهینن. (واتا که م نووسه ر توانیویه تی شیوازی زمانی خوی له دهستی کردنیه وه تا کوتایی بگوری)، پروانه یه که م چیرۆکی مامۆستای گه وره م حوسین عارف له گه ل دوا چیرۆکی. یه که م نووسینی زانا عه لئه دین سه جادی، مامۆستا هه ژار، یان مامۆستا مه سعود مه مه د، به راوردی بکه له گه ل دوا نووسینان، زمانه که یان به یه ک شیواز هاتوو و هه ر به هه مان شیواز ماوه ته وه، هه ر که س به شیوازی خوی تا کوتایی.

هه ر نووسه ریکی کورد که به زمانیکی ریک و شیرین دهستی پی کردبی، هه روا به رده وام بووه، هه ر که سیکیش به زمانیکی نیوه شکاو دهستی پی کردبی، هه ر به و زمانه ش کوتایی به کاروانی نووسینی خوی هیناوه. راسته زانیاری و داتا و تهکنیکی به رز بووه ته وه، یان گوراوه، به لام شیوازی زمانه که ی هه ر وه ک خوی به تیکشکاوی ماوه ته وه.

ئهوه ش پیی دهلین شیوازی زمان، یان شیوازی نووسین، که دهشی له به شی زور زمانهکانی دیکه شدا شتیکی له و بابه ته هه بی، به لام ئهوه ی لیی دلنیا م، نووسه ری کورد ئه و شیوازه ی هه یه، و اتا به چ شیوازیکی زمان دهست پی دهکات، یان ده نووسی، هه ر چه ند زانیاری و داتا و پروانامهکانی به رز بیته وه، به لام شیوازی نووسینی هه ر وه ک خوی ده مینیه وه. ئهوه ش وه ک نهیینییهکی زمانی کوردی سهیر ده کریت.

ئەو پيشانى دەدات كە زمان (زياتر مەبەستم زمانى كوردىيە) لەگەڵ خانە و ھەناسەى مندال، لەناو كۆلان و سەر سفرەى مال دەچينریت و گەشە دەكات. ھەر كەس لە كاتى خۆيدا لەو تۆو، لە ناخيدا نەچينرابى، دواتریش گەشە ناكات، يان ھەر بەو شيوەى دەمىنیتەو. ھەركەسە چۆن ھەيكەل و پووختار و رەنگ و سروشتى خۆى ھەيە، ھەر ئاواش ھەر كەسەو كاريكتەر و شيوەى زمانى خۆى ھەيە، ئەو ھەش نەك ھەر نووسەر، بەلكو خەلكى ئاساييش كاريكتەرى زمانى خويان ھەيە، وەك پووختار و بالا و گرووپى خوين ناگوریت.

ئەو نەينىيانەى زمان دەكرى فيريان بين

سەرەپاى شيوەى نووسين و ئاخاوتن، كە وەك پەنجەمۆر واىە و ھى كەس لە ھى كەسى دىكە ناچى، ھەر كەسەش شيوەى نووسين يان پەنجەمۆرى تايبەت بە خۆى ھەيە، سەرەپاى ئەوانەش ھەندى نەينىى زمان ھەن، كە دەشى لە ھەر تەمەنىكا فيريان بين، بەلام مەرج نىيە ببە بەشىك لە شيوەى نووسينمان، يان بتوانين لە شوينى خوياندا مۆتوربەيان بكەين بۆ نمونە:

- بە تەگە ھاتوو:

لەو يەك وشەى ھەو تى دەگەين، بەتەگەھاتن، پەيوەندى بە ھالەتى سيكسى، يان وەختى جووتبوونەو ھەيە. لەو ھەش دەگەين، ئەو ھى وەختى جووتبوونى ھاتوو مروف نىيە، راستەوخۆتر بزە.

- بە با ھاتوو:

ئەو ھەش ھەر پەيوەندى بە جووتبوونەو ھەيە، دەلالەتە بۆ سەگ، لە سەگيشدا، دىلەسەگ، يان پشیلەى مى.

- بە فال ھاتوو:

پەيوەندى راستەوخۆى بە سيكسەو ھەيە، بۆ ماين، كە بەفال دىت. وەختى جووتبوونى ھەيە.

- بە كەل ھاتوو:

بیسەر یەكسەر دەزانى باس باسى مانگایە، مانگا بەكەل دىت، وەختى جووتبوونى ھەيە. من یەكەى یەك نمونەم بۆ ھیناونەو، نمونەى دیکەش ھەن، دەنا ئیستر و كەرىش بە فال دین.

ئەوانەش نەینیی زمانن، کە شایانی فیربوونن، تەنیا تاییبەتمەندیان ئەوەیە، کە لە کاتی خۆیدا فیریان نەبین، ناتوانین بیانکەینە بەشیک لە کاریکتەر و نووسینی خۆمان، ئەوەش دەمانباتە سەر شیوازی زمانی تاکەکەس و نەینییە بچووکهکانی زمان.

زمان لەژێر چه کۆچی راگەیانندا

پرسیاریکی زۆرم لەسەر بەلاپیدا بردنی زمان لێ دەکری. راستە پرسیارهکه به زۆر شیوه دووباره دەبیتهوه، بەلام کپۆکی پرسیارهکه ئەوەیە:

- بۆچی راگەیانندی کوردی ئەوەندە فەرامۆشکارانە ئازاری زمان دەدا؟

- بۆچی ئەوەندە نابەرپرسیارانە زمان بەکار دەهینن؟

راگەیانندن، کە سەردەمانیک پارێزەری زمانی کوردی و پەرەپێدەری بوو، بۆچی ئیستا ئەوەندە نەزانانە پیشیلی دەکەن؟

ئایا بەراست زمان نازانن، یان هەر دەیانەوی ئەوەی تا ئیستا نەتوانراوه بەو زمانە بکریت، ئەوان بیکەن؟ مەبەستم ریسواکردنیەتی.

من نیازم بوو وتارەکانم لەسەر مامۆستا هیمن بەردەوام بن، بەلام بۆ ئەوەی بە ئاسوودەتر بگەریمەوه سەریان، دەمەوی وەلامی ئەو پرسیارنە بدەمەوه و لەو ئەرکە پزگارم بی.

راگەیانندن مەیدانی گەشەیی زمانە

سەرەتا دەمەوی شتیک لەو رۆلە گرنگە باس بکەم، کە راگەیانندن لە گەشە و پەرەپیدانی زماندا گیراویەتی. نامەوی میژووی راگەیانندن، یان راستەر میژووی رۆژنامەگەری کوردی بەسەر بکەمەوه، تەنیا دەمەوی سیمایەک لە هەولی رۆژنامەگەرەکان، یان بە زمانی ئیستا راگەیانندکارەکان باس بکەم

زۆر ناگەریمەوه دواوه، تەنیا دەچمەوه سەرەتای سەدەیی رابردوو، واتا سەدەیی بیست. سەرەتای سەدەیی بیست رۆژنامەگەری کوردی گەشەییەکی گەورەیی بەخۆیەوه دیت.

لە ۱۹۱۷ شوکری فەزلی شاعیر، ئەوەی شیعەر شیعرینی لەگەڵ شیخ رەزای گەورە دەکرد، بە پاسپاردەیی میجەر سۆن لە بەغدا، رۆژنامەیی (تیگەیشتنی راستی) دەرەکات، بابەتی گریگ و ناوازی تیدا بلاو دەکاتەوه.

میچەر سۆن، ھەر كە دەشگاتە سلیمانى، يەكەم كارى ھىنانى چاپخانە و دەرکردنى رۆژنامە بوو.

ئەدىب و رۆژنامە

میچەر سۆن لە بەرئەوھى كۆپى رۆژنامە و خويندەوارىيە، دەزانى نووسىن و دەرکردنى رۆژنامە كارى خويندەوار و ئەدىب و نووسەرانە، بۆيە لە بەغدا شوكرى فەزلى شاعىر دەكاتە ھاوكارى خۆى و لە سلیمانى مستەفا پاشاى ياملكى، عەلى كەمال باپىر و چەندان نووسەر و خويندەوارى دىكە ھاوكارىيان كىردوھ.

قىسەى گىرنگ ئەوھىيە:

ئەو كاتە كە نووسەر و خويندەوارى كورد جەلەوى رۆژنامەيان بە دەستەوھ بوو، يەكەم ئەرك و بەرپىسيارىيەتتىيان بەكارھىنانى كوردىيەكى رەسەن و پەرەپىدانى ئەو زمانە و ئەدەبەكەى بوو. بە جۆرىكى دىكە، ئەوانەى رۆژنامەيان دەرەكرد، لە قوولايى كىتب و خويندەوھە ھاتبوون، رۆشنىر و زانا و دانا بوون، بە ديار كىتبەوھ شەونخوونىيان كىشابوو. بۆ ساخكردنەوھى تاكە وشەيەك، عەرەقىان دەرپشت. سەرەراى ئەوھى شارەزاي كۆلتوور و فەرھەنگ و ژيانى نەتەوھەكەيان بوون، زمانە ناوچەيىيەكانىشيان دەزانى.

پىرەمىرد، شىخ محەمەدى خال، گۆران و جەمىل سائىب و مستەفا سائىب و جەمال عىرفان تا دەگاتە ھەژار و عەلئەدىن سوجادى و نەوھى ئەو، ئەوانە رۆژنامەنووسەكان بوون، بەسەر ورد و درشتى زمان و دەربرىندا دەچوونەوھ. لەوپەرى داناىيەوھ بەوپەرى خاكەرايى، بە سەعات خەرىكى راستكردنەوھى وشەيەك دەبوون. بە كورتى رۆژنامەنووسەكانى ئەوكات ئەدىبەكان بوون، خويندەرە بەردەوامەكان بوون، ئەوانە بوون لەگەل خويندەوھدا خويندىيان دەبوو بە ئاو. فانۆس لاپەرەى بۆ رووناك دەكردنەوھ.

بە كورتى ئەوان خۆبەخش و تەمەنبەخش و ژيانبەخش بوون، مرۆى قەلەم و كاغەز و پىنووس بوون، بەكرىگىراوى نەتەوھەكەى خۆيان بوون.

رۆژنامه‌وان، یان راگه‌یاندکار و میدیاکاری ئیستا

دیسانه‌وه به‌کورتی، له‌و رۆژه‌وه‌ی راگه‌یاندن، کاری میدیای بوو به‌خۆده‌رخستن و خۆرپیشکردن و (عه‌قد) و پاره، ئه‌دیپ و نووسه‌ران به‌هیمنی و زانایی خۆیانه‌وه، خوینیان تال بوو، هه‌ر له‌خۆوه‌ناشیرین بوون، بوون به‌بار به‌سه‌ر رۆژنامه و به‌تایبه‌تی به‌سه‌ر شاشه‌وه.

ئه‌دیپیش بژیویی ده‌ویست، به‌لام هه‌له‌په‌ی بۆی نه‌بوو، نه‌یده‌توانی به‌دوایدا هه‌لی. ده‌رکه‌وت ئه‌دیبه‌کان کوا ده‌توانن بۆتۆکس بکه‌ن، فیله‌ر به‌که‌لکی ده‌موچاوی ئه‌وان نایه. ئه‌وان نه‌گبه‌ت بوون و نه‌یانته‌وانی دۆشکه‌له‌کانیان به‌سمتی هیندی و تایله‌ندی و چینی بگۆرنه‌وه.

ئه‌نجام:

شاشه‌یه‌کی هه‌زار ره‌نگ هاته‌ ناو ماله‌کان، هه‌موو شتیکی نایاب، ته‌نیا هه‌ندیك شت گۆران، وه‌کوو:

دیله‌سه‌گ و گۆله‌سه‌گ و تووتک، بوونه‌سه‌گی نی‌ر و می، جووچه‌سه‌گ. ماین و ئه‌سپ و جوانوو، بوونه‌ماینی نی‌ر و می، یان ئه‌سپی نی‌ر و به‌چه‌ئه‌سپ. مه‌ر و به‌ران و به‌رخ، بوونه‌مه‌ری نی‌ر و می. بز و نی‌ری و کار، یان کاریله و گیسک، بوونه‌بزی نی‌ر و می، جووچه‌بزن. هه‌ر له‌و کاته‌وه‌ی خویندنه‌وه‌ بۆ راگه‌یاندکار پیویست نه‌ما، جگه‌ره‌له‌جیاتی ئه‌وه‌ی بکیشری ده‌خوریت و چا له‌جیاتی ئه‌وه‌ی بخوریته‌وه، ئه‌ویش ده‌خوریت.

کلاو و ملوانکه و ئه‌نگوستله و بازن و چاویله‌ک و پیلاو، هه‌موویان له‌به‌ر ده‌کرین، که سه‌رده‌می خوینده‌واری، کلاو له‌سه‌ر ده‌کرا و ملوانکه له‌مل ده‌کرا و ئه‌نگوستیله له‌په‌نجه‌ده‌کرا و بازن له‌ده‌ست و چاویله‌که له‌چاو و پیلاو له‌پی ده‌کران.

دیسانه‌وه به‌کورتی، هه‌وا و هه‌وه‌سی شاشه و عه‌قد، به‌سه‌ر هه‌موو شتیکی زال بوو، ئه‌و کایه‌ی که نه‌ده‌کرا به‌بێ زانیاری بچییه‌ناوی، بووه‌جیی نمایشی (قات و ریبات)، ئه‌وه‌ی حورمه‌ت بێ بۆ زمان و پاراستنی ئه‌مانه‌تی وشه و پیشه‌نه‌ما.

دیسان به‌کورتی، کوده‌تایه‌کی خویناوی به‌سه‌ر نووسه‌ر و ئه‌دیباندا کرا، خوینی لاپه‌ره و قه‌له‌می تیدا رژا. وشه‌که‌وته ژیر پی و رسته‌پان کرایه‌وه.

پیره میژد نهک به جهسته، به پرووحیش مرد، ههرگیز کار به چاپخانه که ی ناکاته وه، شیخ محهمه دی خال و مستهفا پاشای یامولکی، گیو و حوزنی موکریانی و گوران، تازه ههرگیز دهست بو قه له م و کاغه ز نابه نه وه. زور به کورتی، ئەو کاته کوالیتی گرنگ بو، ئیستا سه رده می پواله ته. ده توانی شاریک له زبل به دیواریکی به رزی هه زار رهنگ بشارییه وه.

زمان و داهینان

ئیستا زمانه که م خه ریکه ده بیته توره که یه ک به رد. ئەوه پراوته وه که زمان گریگینترین داهینراوی مروقه، دایکی هه موو داهینانه کانی دیکه شه. چون داهینراوه و نیشتمانی یه که م زمان له کوئییه؟ ئەو پرسیارانه وه لامدراونه ته وه. ئەوه ی زورتر بابه تی روزه مردنی زمانه کانه. کام زمانانه خه ریکی ده مرنن؟ زیاتر له ههوت هه زار زمان له سه رانسه ری دنیا دا هه ن. ژماره ی قسه که رانی زمانه کان وه ک یه ک نیین، هه ندیکیان به فراوانی قسه یان پیده کریت و هه ندیکیشیان زور که م. بو نمونه زمانی بوسوو (BUSUU) ته نها هه شت که س قسه ی پیده که ن. (زور باشه ئەو هه شت که سه کورد نین، دهنه ده بوونه دوو به ره و دوو که سیشیان قسه ی له گه ل که سیان نه ده کرد).

دوانزه زمانیش هه ن، که زورترینی خه لکی قسه یان پیده که ن. بونموونه: زمانی ئینگلیزی یه ک ملیار و سه د و سی و دوو ملیون که س قسه ی پیده که ن. زمانی (مه ندارین) ی چینی یه ک ملیار و سه د و هه قده ملیون که س قسه ی پیده که ن. زمانی هیندی شه ش سه د و پازده ملیون. زمانی ئیسپانی پینج سه د و سی و چوار ملیون. له دواي ئەوانه ش زمانی فه رهنسی و عه ره بی و به نگالی و رووسی و پرتوگالی و ئەنده نووسی به دواي یه کدا دین. پاسته زمانی کوردی له ناو ئەو نه خشه یه دا نییه، ره سول هه مزه توفیش ده رباره ی ولاته که ی ده لی، له ناو ولاتاندا داغستانی من توره که یه ک به رده، بویه هه ر میوانیک بیته لامان، هه رشتیکیان هه بی به و په ری سینگ فراوانییه وه پیشکه شی ده که نین، ته نها که ده روات، له سه ر سنوور پیلاوه کانی ده ته کینین، ئاخه هه ر میوانه و توز و خولی سه ر پیلاوه کانی به ریت، خاکمان نامینن.

زمانی کوردیش ئاوايه، لهو نهخشهيه دا نيهه، قسه پیکه ره کانی زور نین و زوریش خزمهت نه کراوه، نهک میوان هەر کهسه و وشه یه کی لی دابری، لی بشیوینی، به ماوهی چهند سالیک هیچی پیوه نامینی و وهک ولاتی داغستان، زمانی کوردی ده بیته توره که یه ک بهرد و هیچ رهونه قیقی نامینی و تهری لینگای و واتاداری خوی له دهستدهات.

به بهردبوونی زمانی کوردی. ئەوانه به شیکی زور که من لهو بهردانهی پوژانه له ناو زمانی کوردیدا که له که ده کرین.

(ئه سپی می، ئە سپی ژن. پیلاوه کانی له بهر کرد. تاپویان بو نه کراوه. تاقیکردنه وهی ئەنجامدا. هه لدهستین به ئەنجامدانی کوریک. جگهره ده خوم.

هه لدهستم به نووسینی راپورتیک. وهرگیرانم بو کردوه...تد)

پوژانه دهیان وشه و پرستهی هاوشیوه، وهک گاشه بهرد، یان بهردی گرنگرن ده خرینه ناو زمانی کوردیه وه. له بهر ئەوهی نهینه کان و رهونه ق و لینی زمان تیناگه و نایبین، ورده ورده زمانه که وشک ده که نه وه.

ئه وه بوچی روودهدات؟ بوچی به کارهینه رانی زمان ئەوهنده دهسته پاچهن به رانبه ر زمانه که یان؟

ئه وانهی زمان داده هینن، به لای که مه وه ئەوانهی گه شه به زمان ده که ن که کارده که ن و داهینانیه هیه. بو ئەوهی مه به سه ته که م پوونتر بکه مه وه:

کورد دوو قوناغی کومه لایه تی خوی به سرووشتی بریوه، قوناغی شوانکاره یی یان به خیوکردنی مه رومالات و قوناغی کشتوکالی، لهو دوو قوناغه دا زمانی کورد ئەرکی سه رشانی به ته واوه تی به جیهیناوه و به کاربه ره کانیشی له ئاستی زمانه دا بوون. سه رده می شوانکاره یی چونکه کورد کاریکردوه، هه موو نهینه کانی په یوه ند به کاره که ی شاره زا بووه، بو هه موو دیارده یه ک، پووداویک، که لوپه لیک ناو یان ده ربپینی خوی هه بووه.

ناوی بو وهرزه کان داناوه، پوژ و هه فته کانیشی به پیی کهش و هه وا ناناوه، له بارانه وه تا کۆلکه زیڕینه ناوی ناون. نازانم که له لهو سه رده مه دا ناویان بو کۆلکه زیڕینه دانه نابایه، ئیستا به کاربه ری کورد، که من ناویان ده نیم مشه خوره کانی زمان، چ ناویکیان بو داده تاشی، ده شی بیانکردبا به عموود مله وهن. شوان و گوانی لیکجیا کردۆته وه، که مه ریک زاوه، یان به رخیک هاتۆته دنیاوه، هه ر مانگه یان چهند

مانگه ناویکی هه‌بووه، به هۆی ئه‌و ناوه‌وه زانیویان ئه‌و به‌رخه بۆته چهند مانگ نیره یان مییه. بۆ نمونه، پاشه‌رووی هه‌ر مالآت و گیاندار و بالنده‌کانی ناوی خۆیان هه‌بووه:

قشپل یان پشقل، شیاکه، ریخ، ته‌رس، جیقنه. ئه‌وه جگه له پاشه‌رووی مرو که سه‌د ناوی هه‌یه.

هه‌موو پارچه زه‌وییه‌ک ناوی خۆی هه‌یه، له به‌یار و دیم. مه‌به‌ست؛ تا ئه‌و کاته‌ی کورد ئیشکه‌ره، ده‌توانی زمان به‌ره‌م بینی، ناو داهینه‌ی و کرداره‌کان بناسینی. که له کار ده‌که‌ویت، ئیدی ناتوانی بیربکاته‌وه و زمانه‌که‌شی له شوینی خۆی ده‌وه‌ستی. زمانیش سروشتی ئاوی هه‌یه که وه‌ستا بۆ گه‌ن ده‌کات. کوردیکی شوانکاره یان جوتیار په‌یوه‌ندییه‌کی تووندی به هه‌موو شته‌کانی ده‌وروبه‌ریه‌وه هه‌بووه، به‌شداری دروستکردن و به‌ره‌مه‌ینانی هه‌موویانیا‌ن کردوه. بۆیه ده‌توانی ناویان لینی و بیانخاته رسته‌وه و بشیان کات به‌ئیدیوم و ته‌نز.

- ئیستا چی؟

ئیستا کورد به هه‌موو شته‌کانی ده‌وروبه‌ری نامۆیه، هه‌ر ئامیریکی ئه‌لیکترۆنی به ده‌سته‌وه بگری بۆ ئه‌و غه‌ریبه. بۆ نمونه کۆمپیته‌ر، جگه له به‌شه ئالۆزه‌کانی، سه‌دان پارچه‌ی بچووک و گه‌وره‌ی هه‌یه، ئه‌و که‌سانه ناویان ناون که دروستیانکردوه‌ن یان به‌ره‌مه‌یان هیناون.

- ئه‌و زمانه خۆی نویده‌کاته‌وه که به‌کاربه‌ره‌کانی ئیشکه‌ر و داهینه‌رن.

- ئه‌و زمانه وشکه‌کات که به‌ره‌مه‌ینه‌ری نییه، هه‌موویان به‌کار به‌رن. به‌کاربه‌ره‌کانی که‌لوپه‌لی رۆژانه هه‌رگیز ناتوانن داهینه‌ری زمانی رۆژانه بن، بۆ زمانیش هه‌ر به‌کاربه‌رده‌بن و به‌کاربه‌ریش ته‌نها ئه‌وه‌ی له ده‌ست دیت زمانه‌که بسوینی و وشکی بکاته‌وه و بیکاته به‌رد.

- ئیستا زمانه‌که‌م من خه‌ریکه ده‌بیته توره‌که‌یه‌ک به‌رد.

هه و النامه كيتير

گۆقارى زمان و زارم چۆن خوينده وه

■ رانانى: ئه يوب گارزانى

زمان و زار یهک گوڤاری بواریگه ی پرووناکییری کوردییه، که خوئی تهرخان کردووو بو بواری زمان و زمانناسی کوردی و توئیژینهوه لهزار و بنزارین کوردهواری همیا. جا به هر زمانیک بی، ئی گوڤاره زمانناسی و وهرزی و ههژی و هیژایه، خاوهن ئیمتیازی (دکتور تهها رهسوول)ه و سهرنووسهری (فهردوون سامان)ه. ئیمه ی کورد هر زمانمان بو ماوهتهوه بهس، هر زمان و هیچی دی نا. بهم حاله ههق ئهوهیه به تایبته پرووناکییری کورد بایه ی هه ره بهرچاو بدا به ئالی و لایه نی زمان، بهردهوام بایه خ و بههای پیویست بدا به زمانه که ی و له هیچ هه ل و درهفته تیک بو پاراستن و په ره پیدانی وشه و په یقا کوردی خو نه بویری. نه خوازه ئه گهر بیرمان نه چی زمانکوژان و نه یاران زمانی کوردی، د دهو روبه ر ب درئیایی سه د سالی رابردوو، له هیچ درهفته تیک با بهرچاویش نه بی، بو زه بر وه شانندی ئه م زمانه و گه ل بی دهوله ته و دهسه لاته نه پرینگانونه ته وه. به پیلان و بهرنامه ریژه ههنگاوبه ههنگاو، له سه ر چند نقش و نه وه ی یهک له دوای یهک، بو کوشتن و نه هیشتنه زمانی کوردی له هر چوار لاوه هه ولیان داوه، به بی به زهترین و بیزاروترین شیوه، پیلانی وردیان دژی زمانی دووره دهوله ت و دهسه لاتی کوردی به ریوه بردووو. بیگومان وانه بووه کورد زمان له پیلانی نه یارانی زمان بی ئاگا بووبی، هه ولی پووچه ل کردنه وه ی سیاست و بهرنامه ریژی دوژمنی نه دابیته وه، به لام راستییه که ی ئه وه یه پرووناکییری کورد جارنا له قوولایی کاره سات و ئه و مه ترسییه ی گه ف و هه ره شه له زمانی کوردی دهکا نه گه یشتووو، بویه وهک پیویسته هه ل و مه رجی رامیاری، ئابووری و جفاکی زمانه که ی د بهرچاو نه گرتووو. بویه زور که مه ترخه م و لامسه لا بووه بهرانبه ر چاره نووس و داهاتووی زمانه که ی. مایکل چایلد زمانناسی کورد بهردهوام پی له سه ر ئه وه داگرتووو، که زمانیک ک نقش و نه وه ی نوئی پی نه په یفن و پهروه رده نه کردین چ داهاتوویه کی بو چاوه پروان ناکری و زمانیکی بی داهاتوویه، به لام زور چه لان پرووناکییرین کورد بو خوئی بهم مه ترسییه بکوژه نهحه سیوه. و له هه مبه ر گه ف و هه ره شه ی زمانناحه زان دهسه وه ستان دانیشتووو وهک پیویست و پیده قییه ههستی بهم مه ترسییه گه وره یه نه کردووو. ئه گه ر له ئاسویه کی میژووی و له دیدی چند نقش و وهچه ی زمانناسانی کورده وه، راده ی ههست به بهرپرسایه تی و ئاستی

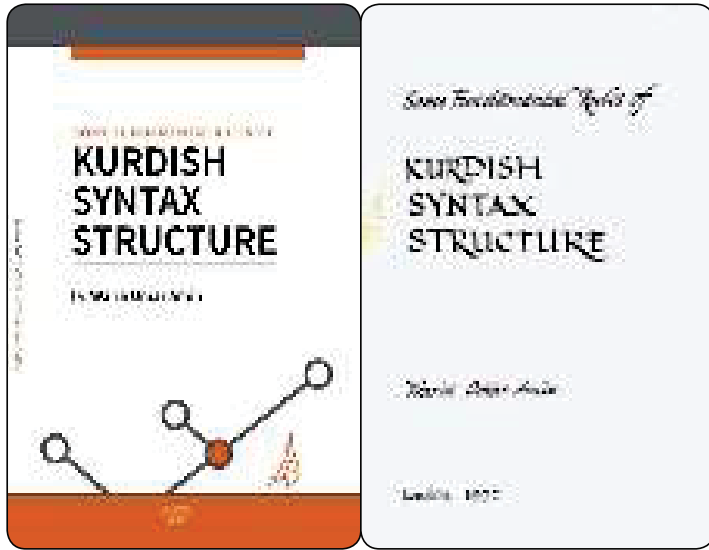
زمانپاریزی ده‌بینین نقش و نه‌وهی رابردوو پتر پرس و ئاریشه‌ی به‌ئیش و ئازاری زمانی کوردییان به هیند وەرگرتوو و ئاورپی شیاو و گونجاویان پیداو‌ته‌وه و به پئی توانا و بۆلوان هه‌لۆیستا به‌جی و به بریان د زمان داو‌ته‌وه و هه‌وللی ناسینا ئیش و ئاریشه ریشه‌ییه‌کانیان داو‌ته‌وه و سه‌رله‌به‌ر سامانه‌ی زمانه‌که‌یان سه‌رانسوئ کردوو. په‌تا ناسینان کردوو و بۆ چاره‌ی ئه‌و ئازاره پڕژان و ژواره‌ی ب ده‌ستییه‌وه ده‌ئاخینی و ده‌نالینی، رپچاره‌ی گونجاویان ره‌چاو کردوو. زمانی کوردی له چاو توانست و به‌هره‌ی به‌رفراوان و به‌ربلاو وهک زمانیکی خودان چه‌ند زار و بنزار له جوغرافیا و رووبه‌ریکی به‌ربه‌رین که زمانی قین و ژینا په‌نجا ملوین مروقه، به به‌راو‌ه‌ردکردن و پیکگرتن له‌گه‌ل توانا و توانسته‌کانی دره‌فه‌ت و ده‌ره‌تانی گه‌شه و گه‌شانه‌وه‌ی بۆ نه‌لواوه. هه‌ق ئه‌وه بوو ئه‌م زمانه، نه‌ا خودان ویتزه‌یه‌کی تیر و توکمه بوایه له باری ناسیاری و هونه‌رییه‌وه، ئاشکرا ئه‌م زمانه له چاو زمانین دیی به هه‌لکه‌وت نه‌بێ چ جارا وهک زمانه‌یل دیی خاوه‌ن نیوه‌ند و مه‌کو و ئاکادیمیای به‌هیز و ده‌سه‌لاتی خۆی نه‌بووه و له کۆری زانستی به‌رده‌وامی خۆی بیوه‌ری بووه. ئه‌وه‌ی نه‌یه‌یشتوو زمان و په‌یقا کوردی سه‌ره‌رای دوژمنایه‌تی کویر و بی‌به‌زییه‌ی زمان کوژانی پڕچه‌ک و پۆشته بمینی و ژینا مه‌ره‌ومه‌ژی خۆی دریتزه پیدایا، نه‌ ناوه‌ند و کۆری زمانی خودان بریار و ده‌سه‌لات و ته‌رخان کردنا تیچووی زۆر و زه‌وه‌ند بۆ په‌روه‌رده و په‌ره‌سه‌ند، به‌لکوو سازکردی خۆبه‌خۆی سروشتی به‌رگری خۆپسکی زمانی کوردی بووه و که به‌سه‌رینی هه‌ر زه‌خت و زۆر و زه‌بر و زه‌نگیک بۆ سه‌رینه‌وه و نه‌ه‌یشتنی به‌کویریایی چاوی ناحه‌زان و نه‌یارانی هیژ ماوه و نه‌تاو‌ه‌ته‌وه و خۆی پاراستوو و له‌سه‌ر خۆی کردۆته‌وه. دیاره زمانی کوردی وهک زمانین ده‌وروبه‌ر و ده‌رودراوسی زمانیکی خودان سیاسه‌ت و به‌رنامه‌ریژی خۆتایبه‌ت و خاوه‌ن پاره و جبه‌خانه‌نه‌بووه، که بۆ پیخویندن و پینووسران و پینا‌خاوتنی هه‌ژینه‌ی بۆ کرابی و وهک زمانه‌یل تره‌ک ریزلیگیراو و بگره‌نازکیشراو بووبی و له پیناوی گه‌شه‌ی کۆده‌نگ و کووشه و ویتزاری دا ته‌خشان و په‌خشان بۆ کرابی. ئه‌م زمانه به‌دریژیایی سه‌ده‌یه‌ک ژیر چه‌پۆکه سه‌رکوت و سه‌رکویر کراو بوویه و ده‌مکوت کراوه. ته‌نانه‌ت پووناکبیر و قه‌له‌مبه‌ده‌ستی کورد خۆشی په‌تا ناسی و خه‌سارناسی و پیراگه‌یشتنی به‌رده‌وام

پهک پیخستوو، لهه بارودوخه دژوار و پرژان و ژوارهی زمانی کوردی پیدای تیدهپهپه دهستهوهستان دانیشتوو. ئەم زمانهه له سیاسهت و بهرنامهپهپه و پیقهراندن بیوهه کردوو، تهناهت لهه قوناخهه که شورشیه پیوهندایهتی و تور و رایهله جفاکیهکان له ههموو لاهه زمانگهه کوردیان بههوه قوناخیهکی میژووئی نوئی پال پیوه ناوه و ناچاریان کردوو پهوه دهه و قسهه بکا له پهنا ملیون کورد، داخوایهکی گشته و نهتهوهیه بهجه بگهینی. زار و بنزارهکانی لیکنزه بکاتهوه و زمانیهکی یهکگرتوو تهک ستاندارد بینیه ئاراهه، ئەوهتا بنووس و پهوناکیهه کورد ههیه. راست به پیچهوانه بهرهنگاری پهوت و بزوتنهوهه زمانی یهکگرتوو کوردی دهپهتهوه و ئەرک و پاسپاردهه ههه پیوهستی هاینههه زمانی یهکگرتوو پهک پیدهخات، ههچه شورشیه راگهیاندن بوته هوه ئهوهه زمان و زمانگهه کوردی لهسهروههه شورشیهکی زمانیهه بی، بهلام کهم نیین ئەه پهوناکیههه دژایهتی ئەم پهوته بههه و پهروه دهکهه و به ناوه پیوهستی زمانی دایک و فرهچهشهی زمانی زمان و زمانگهه کوردی له بوونا یهکگرتووئی زمانی و زمانیهکی یهکگرتوو باوک بیههش و بیوهه دهکهه، سهه جخار نهیارانی زمانی بزوتنهوهه زمانی یهکگرتوو کوردی ههستوکی گرنهه ئەم قوناخه میژوویهه زمانی کوردی پیدای تیدهپهپه ههست په ناکهه و پهناحهسین و راست هه له سهروههه دهه که گهپه گهروهه و سووپه پههسازیه راگهیاندن زمانهکهمانی پال پیوه ناوه، شنگل له خووات و خوئی یهک بخا و یهکگرتوو بکا و وهه ههموو زمانین خوداپیداوه سههگوه زهوه بی به خاوهن زمانی تهک ستاندارد. ههچه ناحهزانی زمانی کوردین، بههوهام حاشایان له بوونا زمانیهکی یهکگرتوو و سههههه کردوو به ناوه کوردی. گهلیک جار رایان گهیهیاندوو، زمانیک به ناوه زمانی کوردی بوونی نییه و ههچه ههیه بریک زار و بنزاری جیاواز و لیک جیا و پهتلاوه و پهتلاوه. ئەهتا مخابن هن پهوناکیهه کورد دوژمنایهتی پهوتایک لیک نزهکی و بزوتنهوهه زمانی یهکگرتووئی کوردی دهکهه و له ههچ ههلیک بو پیشگرتن و بههنگاربوونهوه و دوژمنایهتی زمانی تهکستانداری کوردی ناکهه، دار و بههه و سهههه پههسازیهه کورایههه سهههه له میژه ههههه و ساتهسات زمان و زمانگهه کوردی بو یهکانگیری و هاتنه ئارای زمانیهکی

ته کستانداردی پیڤهر بانگه یشتوو، زمانی کوردیش بههره و توانستی وهی ههیه. بهرپیری ئەم داخوازه چاره نووسسازهی ئەم قوناخه میژوووییە گورران و گوران و گهشە زمانی کوردییەوه بچی، کهچی هن رووناکبری کورد هاوهه لویست له گه ل زمانناحه زانی کورد نهک هەر کارناسانی و ئاسانکاری بو رپی خوش کردن، بو هاتنه بوونی ئارمانج و ئاواتی له میژینهی په یڤهر و ئاخپوهری زمانی کوردی نادهن، به لکو راست بهراوهژی، ئەرای له باربردی کورپه ی زمانگه ی کوردی له چ هه لویست و ههنگاوێک خو نابویرن و دوژمنایهتی ئەم رهوته دهکهن. له باریکی ناله باری وه سادا هاتنه بوونا گوڤاریکی سه ره پیناو، ده ره به ست و سه ره به ستی وهک زمان و زار گه لیک به فه ر و قلیقه ته، قسه له سه ر ئەوه نییه که ئیمه له سایکه وه زمانناسی کورد خو ی که وتوته سه ر و کلاوی خو ی و هه ولی خو ناسینا زمانی و زمان وشیار ی و زمان ئاگا هی داوه، زمانی کوردی خاوه ن گوڤاریکی خو تاییهت نه بوویه په ی زمان. له ورا هاتنه مهیدانی گوڤاری ههژی و هیژای زمان و زار له م سه رده مه دا، که مروقی کورد پتر له په یامی گه ردوونی سه رده می زمانینی دهگا، به دهور و نه خشی زمان له بوون و ژیان و ناسین دهحه سی بوونا ئی گوڤاره جیاله وهی که لین و که به ریکی گه وره له بواری خو ناسی و خو وشیار ی زمانیدا پارقه دهکات، ههروه ها له پیوهندی له گه ل ئه رک و پاسپارده ی میژوووی ئەم قوناخه ی زمان و زمانگه ی کوردی ژ ی دهکاری دهور و کارکردیکی زاڤ به وهج و نرخ بلیزی. گوڤاریک ک وهک به ناو و سه ناوه که ی را دیاره ههروهک باوه ری پتهوی به ناوندیتی و سانترالیسمی زمانی و هه بوونا زمانیکی یه کگرتووی پیڤهر دیرئ. ههروه سا بر وایه کی قوولی به دیموکراسی زمانی و فره چه شنی زار ههیه د زمانگه ی کوردهواری دا. با ئاواتی ئەوه بخوازی گوڤاری زمان-تاییهتی زمان و زار ئه رک و پاسپارده ی میژوووی خو ی ئەرای خو ناسینا زمانی و ههروه ها هاتنه ئارای زمان و زمانگه یه کی کراوه و ئاوه دان دا بگیڕئ و له پیناو زمانگه یه ک له سه ر هوین و هیمی فره چه شنی و یه کگرتووی زمانی بلیزی.

هه و النامهى كتيب

کتیبی ئەم ژمارەیه:

پانانی: زمان و زار

چاپی یەكەم ١٩٧٦

چاپی دووهم ٢٠١٦

Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure. London 1976

ناونیشان : له یاسا بنجییهکانی دارشتنی رسته له زمانی کوردیدا - لەنەدەن ١٩٧٦
نووسەر : د. وریا عمر امین

چاپی دووهم له بلاوکردنەوهی دەزگای تەفسیر - سالی ٢٠١٦. پیشەکییهکی بۆ
به زمانی کوردی نووسراوه تیایدا هاتوو:

ئەم کتیبه له سالی ١٩٧٦ دا له نەدەن بلاوکراره تەوه. یەكەم کاره زمانی کوردی
له رووی تیورییهوه به پنی ریبازی چۆمسکی قۆناغی (SS ١٩٥٧) شیدهکاتهوه
و یاسا سینتاکسییهکانی زمانی کوردی دەسنیشان دەکات و تەکنیکی هیلکاری
رستهی ساده و ئالۆز به بواری شیکردنەوهی زمانی کوردی دەناسینی. هەر وهها

بۆ يەكەم جار ياساكانى ئالوگۆرپوونى ئەركى راناوه لكاوهكان به ئالوگۆرپوونى كاتى كار پيشكەش دەكات.

تا دەرچوونى ئەم كتيبه ريزمانه كوردىيهكان به زۆرى بايهخيان تهنيا به وشەسازى و دەنگسازى و نژادى وشە دەدا..زۆر به كورتى بابەتى رستهيان دەبرانهوه و له ژير كاريگهري ريزمانى عه ره بى كارهكانيان ئەنجام دەدا. دواى دەرچوونى ئەم كتيبه زمانهوانانمان به تايبهتى قوتابىيانى خویندىن بالاشنا بوون به ريبازه نوويهكانى شيكردنهوهى زمانهوانى و كهوتنه شيكردنهوهى زمانى كوردى به پيى ئەم ريبازه نوويه. وهك خوى چاپى دووهمى بى دەسكارى دهخریته بهردهست ليكۆلهوهران .

به ئاواتى سهركهوتن بۆ هه موو لايىك

پرۆفيسۆر د. وريا عمر امين

۲۰۱۵ - ۲ - ۱۴

ئەم كتيبه ئەم بابەتانهى گرتۆته خو:

- ۱ - كليلى سيسته مى فونيمىكى زمانى كوردى
- ۲ - كورتكراوهكان
- ۳ - پيشهكى
- ۴ - بهشى يەكەم - ياسا فرىزيهكانى زمانى كوردى
- ۵ - بهشى دووهم - ياساكانى دارشتنى فرىزى ناوى
- ۶ - بهشى سىيەم - ياساكانى دارشتنى فرىزى كارى
- ۷ - بهشى چوارهم - رستهى ئالۆز و ياساكانى دارشتنى
- ۸ - راناوى لكاو و ئەركهكانيان
- ۹ - سه رچاوهكان

ئەم كتيبه له كتيبخانهى نيشتمانى عيراقى تومار كراوه به پيى نووسراويان ژ ۹۹۹

ى ۹ / ۵ / ۱۹۷۷

ئەم كتيبه له مالىپه رهدا دەسدهكهوى:

<http://wariaomaramin.blogspot.com>

ههه و النامهه كئئب

محاووات يائسه لطمس التاريخ الكوردي العريق والحضارات الكوردية العظيمة

د. مهدي كاكيي ■

يقوم أعداء الشعب الكوردي والحاقدون عليه بحملات إعلامية مضللة في محاولات يائسة لإلغاء وتحريف وسرقة التاريخ الكوردي العريق والحضارات الكوردية العظيمة. في هذه السلسلة من المقالات سنأخذ الدكتور خزعل الماجدي كمثال للحاقدين على الأمة الكوردية الذي يقوم بنشر أكاذيب ودجل، حيث أن كلامه وكتبه تعبر عن أهوائه الشخصية وحبه للشهرة والظهور. إستنادا الى المعلومات التي حصلت عليه عن هذا الشخص، فإنه طبيب بيطري، وهو من العرب الذين إستوطنهم المقبور صدام حسين في مدينة كركوك والذين يطلق عليهم (عرب عشرة آلاف دينار)، حيث جلبهم صدام حسين الى كركوك وأعطى عشرة آلاف دينار لكل عائلة عربية مستوطنة في كركوك، بينما قام بتهجير كورد كركوك الى وسط وجنوب العراق. عائلة الدكتور خزعل الماجدي من ضمن العائلات العربية المعروفة بإسم (عائلة أبو بنزين) من قبل كورد كركوك، حيث تم توطينهم من قبل النظام البعثي العراقي في المنطقة السكنية المعروفة ب(طريق بغداد) من أجل التجسس على كورد كركوك. من الجدير بالذكر أن هذه العائلات العربية التي من ضمنها عائلة خزعل الماجدي، كان أفرادها يعملون كجواسيس للحكومة البعثية على التنظيمات العراقية الشيعية المعارضة لحزب البعث العراقي في جنوب العراق خلال الحكم البعثي العراقي. لقد تم كشف تجسسهم من قبل هذه التنظيمات المعارضة ولذلك قام حزب البعث بجلبهم الى مدينة كركوك وتوطينهم فيها للتجسس على كورد كركوك.

في البداية أود أن أدحض كلام الدكتور الماجدي الذي يحاول قطع صلات الأسلاف البشرية مع أحفادهم، حيث أن البشر الحاليين لم يهبطوا من السماء، بل أن الأسلاف البشرية قد خلفوا أجيالا بعد أجيال وأن آخر جيل بشري للأسلاف هو سكان الكرة الأرضية الحاليين. لذلك هناك صلة قرابة بين مجموعة عرقية معينة مع أسلافها بالإستناد الى الجغرافيا والتاريخ والمعتقدات والثقافة والتراث والعادات والتقاليد. في الوقت الحاضر أصبحت تقنية العامل الوراثي (DNA) طريقة ناجحة ودقيقة لتتبع أصول الأقوام البشرية وهجراتهم وتزاوجهم واختلاطهم مع البعض.

الكورد بدورهم لم يهبطوا من السماء ولم يهاجروا كوردستانهم، صحيح أن أقواما أخرى هاجروا الى كوردستان لأسباب عديدة وإستوطنوا فيها وعاشوا في حضن الشعب الكوردي وبمرور الوقت ذابوا في الشعب الكوردي، فإستكردوا وأصبحوا جزءا من الشعب الكوردي الحالي، حيث لا توجد قومية ذات عرق نقى على كوكبنا الأرضي، فكل الأقوام هي أقوام هجينة. لذلك فإن الكورد هم أحفاد جميع الأقوام التي عاشت في كوردستان، إبتداء من الكوردستانيين الذين عاشوا في كهوف كوردستان قبل مئات الآلاف من السنين ومرورا بالگوتيين والسومريين والإيلاميين والخوريين - الميثانيين والهيثيين والكاشيين واللولوبيين والآراراتيين والميديين والساسانيين وغيرهم من أسلاف الكورد وأن الشعب

الكوردي هو وارث حضارات أسلافه العظام. ساستند في ردي على الكلام اللامعقول للدكتور خزعل الماجدي على مصادر غير كوردية فقط وفي هذه الحلقة سيتم الحديث عن التاريخ العريق لكوردستان فيما قبل التاريخ، أي قبل اكتشاف الكتابة. في جنوب كوردستان، في كهف «زرزي» الواقع قرب منابع نهر الزاب الأسفل وعلى سفوح الجبال المقابلة لناحية (سورداش)، تم العثور على آثار تعود الى أواخر العصر الحجري القديم، من قبل عالمة الآثار (دوروثي غارود) في سنة ١٩٢٨ وهذه الآثار عمرها أكثر من ١٢٠ ألف سنة والأدوات التي شوهدت فيه هي من الصنف المعروف بالمايكروليث وتشير معالمها الى أنها من العصر الحجري الوسيط الذي دام الى ١٢٠ ألف سنة قبل الميلاد.

عالم الآثار (روبرت بريدوود) من جامعة شيكاغو الأمريكية إكتشف في عام ١٩٢٨ أدوات من الحجر في كهف (هزارميرد) في جنوب كوردستان تعود إلى العصر الحجري القديم الأوسط المستيري (سنة خمسين ألف قبل الميلاد) وهي مجموعة آثار حجرية من صنع الإنسان المسمى «نياندرتال» [١]. هذا يعني أن سكان هذا الكهف كانوا يعاصرون سكان كهف شانيدر.

في غرب كوردستان، في كهف (دودري) الواقع بالقرب من قرية «برج عبدالو»، عثرت بعثة أثرية يابانية في عام ١٩٩٢ على عظام طفل في الخامسة من عمره والذي يعود تاريخه إلى مائة ألف عام وقد أثبتت الإكتشافات الأخيرة هذه بأن المنطقة تعد بمثابة موطن السلالة البشرية الأولى، وعثر فيها أيضا على بقايا صوانية وعظمية تعود إلى إنسان ما قبل التاريخ، الذي يعود إلى الدور النياندرتالي. إسم هذا الكهف هو إسم كوردي مركب من كلمة (دو) التي تعني (إثنين) وكلمة (در) تعني (باب) وحرف الياء في نهاية الإسم هو ياء الإضافة في اللغة الكوردية وبذلك كهف (دو دري) يعني (كهف ذو بابين). في شرق كوردستان، في كهف (بيستون) الواقع قرب مدينة كرماشان وكذلك في كهف (تامتام) الواقع قرب بحيرة أورمية، تم العثور على أدوات مصنوعة من الصوان من قبل عالم دراسات الإنسان (الأنثروپولوجيا) الأمريكي (كاريلتون كoon) سنة ١٩٤٩ وهذه الأدوات تشبه تلك التي إكتشفته (دوروثي غارود) في كهف (هزارميرد) وهذا يدل على أن الذين سكنوا في هذه الكهوف كانوا من نفس النوع من البشر أي أنه كانت هناك علاقة مشتركة بين الأقوام التي أنتجت تلك الآثار الحضارية [٢]، حيث أن جميع هذه الأقوام هي أقوام كوردستانية زاغروسية.

الآثار القديمة التي تم إكتشافها في كوردستان تثبت أن كوردستان هي مهد الحضارة البشرية الأولى، حيث قام العالم الأمريكي البروفيسور (روبرت جون بريدوود) (Robert John Braidwood) [a] وكذلك زوجته (Linda Braidwood) [b] ومع (B. Howe) [c]، بتنقيبات كثيرة عن الآثار الموجودة في جنوب كوردستان. يذكر هؤلاء الباحثون بأنه تمّ الإنتقال من حياة الصيد الى حياة

الزراعة في كردستان في حوالي عام (٦٠٠٠ - ١٠٠٠٠) قبل الميلاد. كما أنهم يضيفون بأن الشعب الكوردي كان من أوائل الشعوب التي طورت الزراعة والصناعة ومن أوائل الشعوب التي تركت الكهوف لتعيش في منازل بها أدوات منزلية متطورة للإستعمال اليومي وأن الزراعة وتطوير المحاصيل قد وجدت في كردستان منذ (١٢) ألف سنة والتي إنتشرت منها إلى جنوب بلاد ما بين النهرين، ثم إلى غرب الأناضول، ثم إلى الهضبة الإيرانية، ووصلت منذ ثمانية آلاف سنة إلى شمال أفريقيا ثم أوروبا والهند. يضيف هذا العالم الأمريكي بأن الكثير من المحاصيل التي نعرفها الآن، كالقمح والذرة والشعير، قد إنطلقت من كردستان. حول الصناعة، يؤكد البروفيسور (روبرت جون بريدوود) ومجموعته البحثية [f] [e] [d] بأن الموقع الآثاري (چيانو) الواقع في شمال كردستان يمكن أن يُطلق عليه إسم أقدم مدينة صناعية في العالم، حيث يُستخرج منه النحاس إلى يومنا هذا، كما عثر فيه على صلصال دون عليه التبادل التجاري. هذا يشير الى أن السومريين المتحضرين كانوا من أحفاد الزاگروسيين الذين إبتكروا الزراعة والصناعة، حيث تعلموا الحضارة وأخذوا الخبرات من أسلافهم الزاگروسيين.

إسم موقع «چيانو» يعني بالكوردية «الجبل الجديد»، الذي يقع في شمال غرب مدينة آمد (ديار بكر)، حيث تم إكتشاف آثار تعود الى أكثر من سبعة آلاف سنة قبل الميلاد وكان عدد المساكن فيه يتراوح ما بين ٢٥ و ٥٠ بناية وكان فيه أيضا مخزنا لحفظ المواد. تم العثور في هذا الموقع أيضا من قبل عالم الآثار (روبرت بريدوود) وفريقه التنقيبي على أقدم قطعة قماش في العالم والتي تمت حياكتها في حوالي عام ٧٠٠٠ قبل الميلاد. كما يعتبر موقع «چيانو» مهد تصنيع النحاس، حيث تم فيه إكتشاف بعض الأدوات النحاسية التي يرجع تأريخها الى عام ٧٢٠٠ قبل الميلاد.

السومريون:

هنا نعتمد على مصادر غير كوردية التي تثبت أن السومريين كانوا من الأقوام الزاگروسية الكوردستانية وندحض بها إدعاءات الدكتور خزعل الماجدي المضللة والكاذبة بأن لا تاريخ ولا حضارات للشعب الكوردي. هناك مئات المصادر التي تؤكد على كوردستانية السومريين وسبق أن نشرت دراسة مفصلة عن هذا الموضوع بعنوان (أسلاف الكورد السومريون).

بدأ العصر الذي سبق العهد السومري على هيئة حضارة قروية زراعية أدخلها «الإيرانيون» من الشرق (أسلاف الكورد الزاگروسيين) الى جنوب العراق [٣]. هذا القول يؤكد المؤرخ البروفيسور «سپايزر Speisere» في صفحة ٩٩ من كتابه المعنون «شعوب ما بين النهرين»، حيث يقول بأن العناصر

الگوئیة (أسلاف الكورد) كانت موجودة في جنوب العراق قبل تأسيس سومر وأسسوا بلاد سومر فيما بعد وشكلوا الحكومات فيها [g].

يذكر كل من الأستاذ (طه باقر) [٤] والدكتور (عامر سليمان) [٥] بأنه عند هجرة الأكديين الى شمال وادي الرافدين (جنوب كردستان الحالية) في أواخر الألف الثالث قبل الميلاد، كان السومريون والسوباريون يعيشون هناك وكانت المنطقة تسمى بـ«سوبارتو». يضيف المؤرخان المذكوران بأنه جاء ذكر السوباريين في النصوص المسمارية منذ عصر فجر السلالات. كما يقول المؤرخ (يوسف رزق الله غنيمه)، بأن عالم الآثار (نورمان بانكروفت هنت Norman Bancroft Hunt) يذكر بأن شمال بلاد ما بين النهرين (جنوب كردستان الحالي) كان موطناً للسومريين وأن السوباريين قدموا الى هذه المنطقة خلال مراحل زمنية متفاوتة، والمرحلة الأخيرة لهجراتهم حدثت في حوالي سنة ٢٢٥٠ قبل الميلاد [٦]. من هنا نرى أن الموطن الأصلي للسومريين هو كردستان وأنهم من أقوام جبال زاغروس التي هي الموطن الأصلي للكورد وأن السومريين هاجروا من كردستان الى جنوب بلاد ما بين النهرين وبنوا حضارة راقية هناك.

يذكر كل من الدكتور (عبد العزيز صالح) [٧] والدكتور محمد بيومي مهران [٨] والدكتور إبراهيم الفني [٩]، بأن الموطن الأصلي للسومريين هو جبال زاغروس الكوردستانية.

في بعض مدن شمال بلاد ما بين النهرين مثل مدينة آشور ونيوى، تم إكتشاف آثار للحضارة السومرية التي تعود لعصر فجر السلالات ولا سيما الفترة الأخيرة منه [١٠]. إكتشاف آثار سومرية في شمال بلاد ما بين النهرين (كوردستان) يؤكد على أن كوردستان هي الموطن الأصلي للسومريين وأن السوباريين والسومريين عاشوا معا هناك. هذا دليل مادي على كون كوردستان الموطن الأصلي للسومريين.

يذكر عالم الآثار (الدكتور بهنام أبو الصوف) في إطروحته التي نال عليها شهادة الدكتوراه من جامعة كامبرج البريطانية في عام ١٩٦٦، بأن السومريين لم يأتوا من خارج بلاد ما بين النهرين، بل كانوا في منطقة سوبارتو وأن هذا الشعب في زمن ما إنتقل الى الجنوب ونقل معه حضارته. ما يدعم كلام عالم الآثار (بهنام أبو الصوف) هو أن إنشاء حضارة زراعية متطورة وإختراع الكتابة من قبل السومريين، يدلان على أنهم كانوا يمتلكون أسس حضارية متقدمة قبل إنتقالهم الى جنوب بلاد ما بين النهرين. هذا يدل على أن السومريين كانوا جزء من أسلاف الكورد الزاغروسيين الذين إنتقلوا من كوردستان الى جنوب العراق الحالي، حيث أن أسلاف الكورد الزاغروسيين هم أول من قاموا ببناء الحضارة البشرية في المنطقة وأن باكورة الحضارة ظهرت على أرض كوردستان.

إسم السومريين باللغة السومرية هو (كي إن جي Ki - en - gi)، الذي يعني «البلاد السيدة» [١١]. هذا الإسم في اللغة الكوردية يعني «مكان أو بلاد سادة الأرض». نرى هنا أنه حتى أن إسم السومريين

هو سومري - كوردي مشترك. كما أن هناك المئات من الكلمات السومرية التي لا تزال حية في اللغة الكوردية وتشكل قسماً كبيراً من مفردات اللغة الكوردية، رغم الفاصل الزمني الكبير الذي يبلغ آلاف السنين الذي يفصل بين اللغتين والتغييرات التي مرت على اللغة الكوردية خلال هذه الفترة الزمنية الطويلة. لا يسع المجال هنا للتعريف بهذه الكلمات السومرية - الكوردية المشتركة. نكتفي بهذا القدر من الاستعانة بالمصادر التي تؤكد على كوردستانية السومريين.

الخوريون Xorî (الهوريون Horî)

نذكر هنا الأدلة التالية على أن الخوريين هم من أسلاف الشعب الكوردي:

١. إسم الخوريين: يشير الدكتور جمال رشيد أحمد بأن (جيجر) يذكر أن إسم الخوريين مرتبط بإسم الإله (خوار HVAR) إله الشمس [١٢]. كلمة (خور) المنبثق منها إسم الخوريين، تعني (الشمس) التي لا تزال باقية في اللغة الكوردية ولها نفس المعنى. كانت الشمس هي الإله الأول للخوريين ومن ثم تأتي الكواكب الأخرى وخاصة كوكب الزهرة والقمر، بعد الشمس في القدسية والعبادة. لذلك كان الخوريون والأقوام الزاغرورية القديمة الأخرى يجعلون مقابر موتاهم بإتجاه شروق الشمس نتيجة تقديسهم لإله الشمس وكانوا يدفنون حاجيات الشخص المتوفي معه في قبره.

٢. الدين الخوري الشمساني: إن تقديس الشمس لا يزال باقياً في الأديان الكوردية القديمة، مثل الإيزدية واليارسانية والهلاوية، حيث أن إحدى الفرائض الدينية في هذه الأديان هي وقوف معتنقيها بإتجاه الشمس في مناجاتهم اليومية عند بزوغ الشمس وغروبها. لم ينج إسم (الخوريين) أو (الهوريين) من التعريب، حيث أن العرب قاموا بتعريب هذا الإسم إلى (الحوريين) ولذلك يستخدم الدكتور خزعل الماجدي الإسم المعرب دون أن يعرف الإسم الحقيقي لأسلاف الكورد الخوريين، وهو بدون شك يجهل معناه.

٣. كوردستان هي موطن الخوريين: الخوريون هم من شعوب الشرق الأدنى وكانوا يتكلمون اللغة الخورية ويعيشون في شمال وجنوب كوردستان [h]. عاش الخوريون في منطقة تمتد من جبال زاغروس إلى منابع نهر الفرات أي في جنوب وغرب كوردستان [١٣]. من جهة أخرى، يقول الدكتور نعيم فرح بأنه منذ منتصف الألف الثاني قبل الميلاد، عاش الخوريون في جنوب وغرب كوردستان وفي القرن الخامس عشر والرابع عشر قبل الميلاد، كانت حدود هذه المملكة تمتد من جبال زاغروس إلى البحر الأبيض المتوسط ومن بحيرة (وان) إلى آشور وأن الخوريين - الميتانيين كانوا في أوج قوتهم في القرن السادس عشر قبل الميلاد [١٤]. كما يذكر (Robert Antonio) بأن المنطقة الممتدة من شرق دجلة إلى سلسلة جبال زاغروس، كانت موطناً للخوريين [i].

يذكر الباحث (گلب) أنه في النصف الثاني من الألف الثاني قبل الميلاد، إنتشر الخوريون في منطقة الشرق الأدنى وتغلغلوا في شمال بلاد ما بين النهرين وكانت من مراكزهم المهمة «نوزي» (مدينة كركوك) وأقاموا مملكة (ميتاني) في شمالي بلاد ما بين النهرين وكانت لغتهم من اللغات الهندوأوروپية وأن الخوريين وصلوا أيضا الى غرب كردستان [١٥].

يقول السير (سدني سمث) أن السكان السوباريين القاطنين في أعالي القسم الغربي لدجلة، كانوا معروفين بإسم {الهوريين (الخوريين)} الذين إستطاعوا ان يسيطروا سيطرتهم في القرن ١٨ قبل الميلاد على القسم الأكبر من سوريا الحالية حتى نهر الفرات وأن المصريين في تلك الفترة كانوا يطلقون على سوريا إسم بلاد «هؤرو» [k].

يذكر العالم (هورست كلينكل) أن الخوريين بدأوا بالظهور في غرب كردستان منذ مطلع الألف الثالث قبل الميلاد وحكموا عدداً من المناطق هناك [١٥].

يذكر (وليام لانجر) أنه في حوالي سنة ١٦٩٠ قبل الميلاد بدأ الخوريون يهاجرون من موطنهم وينتشرون في مناطق تمتد من مدينة (وان) شمالاً الى مناطق (شوشاره) و(نوزي) الواقعة قرب مدينة كركوك جنوباً والى شمالي الموصل غرباً [١٦]. سكن الخوريون في مدن مختلفة في كردستان، مثل كركوك وأربيل ومناطق قريبة من مدينة أورمية الواقعة في شرقي كردستان ومدينة (أوركيش) التي تبعد عن مدينة (عامودا) الواقعة في غرب كردستان بحوالي ٨ كيلومترات.

يعتقد المؤرخان (گلب Gelb) و(سپايزر Speiser) أن أسلاف الكورد السوباريين كانوا يستوطنون شمال بلاد ما بين النهرين منذ زمن بعيد وظهر الخوريون في المنطقة نفسها بعدهم [I]، [z]. هذا يعني بأن الخوريين هم أحفاد السوباريين.

إمتدت حدود الإمبراطورية الميتانية من بحيرة (وان) شمالاً حتى أواسط بلاد الرافدين جنوباً ومن بحيرة (اورمية) وجبال (زاگروس) شرقاً الى البحر الأبيض المتوسط وضمت سوريا ووصل نفوذها الى فلسطين وكانت عاصمتها واشوكاني الواقعة بالقرب من (سري كاني) في غرب كردستان [١٧] [١٨] [١٩].

٤. النوتة الموسيقية الخورية: تم العثور في مدينة (أوگاريت Ugarit) الخورية على أقدم نوتة موسيقية في العالم، مكتوبة باللغة الخورية وبالكتابة المسماة ومؤرخة في حوالي سنة ١٤٠٠ قبل الميلاد. لقد تمت كتابة النص الموسيقي الخوري المذكور وعزفه على (مقام كورد) المماثل لمقام (نيد قبلي) السومري والخوري وتم تسجيله. هكذا نرى أن الألحان الموسيقية الخورية لا تزال باقية في الموسيقى الكوردية. ٥. اللغة الكوردية هي إمتداد للغة الخورية: يذكر الدكتور جمال رشيد أحمد بأن أغلب مفردات اللغة الخورية تستعمل الآن في اللغة الكوردية وعلى نطاق واسع [٢٠]. كما أن لوحات ملوك الآشوريين

مكتوبة باللغة الخورية، وأن أغلب مفردات اللغة الخورية التي كُتبت بها لوحات ملوك الآشوريين تُستعمل الآن في اللغة الكوردية وعلى نطاق واسع، بالإضافة إلى أن الكورد هم أصحاب التراث اللغوي والتاريخي لسكان هذه المنطقة [٢١].

٦. بقايا إسم الخوريين في كردستان

أ. (هؤره مان Horeman): وهو إسم لمنطقة جبلية تمتد عبر شرق كردستان وجنوبها، حيث تقع فيها مدن (مهرىوان Merîwan) و (پاوه Pawe) في إقليم شرق كردستان، و (ههله بجه Hefebce) و (خورمال Xurmal) في إقليم جنوب كردستان. يتكلم معظم سكان هذه المنطقة باللهجة الهؤرامية. إسم (هؤرامان) يعني (مكان أو معبد الشمس) باللغة الكوردية. من الجدير بالذكر أن هذه المنطقة هي موطن اليارسانيين الذين لا يزالون يقدسون الشمس وإنطلقت الدعوة الدينية التجديدية اليارسانية ل(سان سهاك) من (هؤرامان) ويقع مرقدده فيها. كما أنه لا يزال الكثير من سكان (هؤرامان) هم من اليارسانيين.

ب. هولير Hewlêr: هذا هو الإسم الكوردي الدارج لمدينة أربيل، والمؤلف من كلمة (هؤر Hor) التي تعني (الشمس)، وكلمة (لير) التي تعني (مكان) وبذلك (هولير) تعني (معبد الشمس).

ت. خورماتو Xurmatû: إسم مدينة تابعة لمحافظة كركوك في جنوب كردستان. يتكون هذا الإسم المركب من كلمتين، هما (خؤر Xor) التي تعني (الشمس) باللغة الكوردية وكلمة (مات) هي كلمة ميزوپوتامية التي تعني (مدينة) وبذلك (خورماتو) تعني (مدينة الشمس).

ث. خورمال Xurmal: وهي ناحية تابعة لمحافظة (ههله بجه Hefebce) وتقع في شمال مدينة (ههله بجه Hefebce) وتبعد عنها بحوالي (١٠) كيلومترات. تطل سلسلة جبال هؤرامان على هذه المدينة. يتألف هذا الإسم المركب من كلمتين كورديتين هما (خؤر) التي تعني (الشمس) و (مال) التي تعني (بيت)، وبذلك (خورمال) تعني (بيت الشمس)، حيث يعيش معتنقو الدين اليارساني في هذه المنطقة والذين لا يزالون يقدسون الشمس كأسلافهم الخوريين.

ج. خورساباد Xursabad: وهي تقع شرق مدينة الموصل بحوالي ١٥ كيلومتر. هذا الإسم المركب يعني (قرية أو معمورة الشمس).

ح. هؤرين و شيوخان: وهي ناحية تابعة لمحافظة السليمانية. (هؤرين) تعني (المكان المشمس).

خ. خرم آباد (خؤره م ئاباد Xorem abad): تقع هذه المدينة في منطقة (لورستان) في شرق كردستان. إسم هذه المدينة باللغة الكوردية يعني (قرية أو معمورة الشمس).

د. خرمشهر (خؤره م شار Xorem Şar): تقع هذه المدينة في منطقة خوزستان في شرقي كردستان ويعني هذا الإسم بالكوردية (مدينة الشمس).

ذ. خور: وهي مدينة تابعة لمدينة أصفهان ويعني إسمها (الشمس). من الجدير بالذكر أن الإسم الصحيح ل(أصفهان) هو (أسپان Espan) الذي يعني بالكوردية (خيول)، حيث أن مقاطعة أصفهان كانت جزءاً من الإمبراطورية المدينة المشهورة بالخيول الأصيلة.

ر. خورزوق Xurzûq: وهي مدينة تابعة أيضاً لمحافظة أصفهان. هذا الإسم هو في اللغة الكوردية تصغير لكلمة (خورز Xurz) التي تعني (الشمس).

ز. خورخورا Xurxura: عشيرة كوردية تعيش في منطقة هورامان في شرق كوردستان. نرى أن إسم هذه العشيرة الكوردية مكتسب من إسم الخوريين الشمسانيين.

س. هرکي Herki: هي عشيرة كوردية كبيرة تعيش في أقاليم شرق وجنوب وشمال كوردستان. الإسم المركب لهذه العشيرة يتألف من (هور) التي تعني (الشمس) واللاحقة (كي kî)، التي تضاف الى أواخر بعض الأسماء في اللغة الكوردية للدلالة على الإنتساب.

ش. خورميون: هم قسم من شعوب آريانا (المنطقة الممتدة من كوردستان الى أفغانستان، بضمنها هاتان الدولتان) الذين كانوا يعتنقون الدين اليارساني وقاموا بعدة ثورات ضدّ الدولة العباسية التي بدأت من سنة (٧٥٤) ميلادية وكانت تهدف هذه الثورات الى الإحتفاظ بالدين اليارساني ورفض الدين الإسلامي ولذلك تم إطلاق إسم (خورميين) عليهم لكونهم من أتباع الدين اليارساني الشمساني. كانت من الأهداف الأخرى لهذه الثورات هي العدالة الاجتماعية التي هي من المبادئ الأساسية للدين اليارساني، حيث كانت هذه الثورات ذات أهداف قومية كوردية ودينية واجتماعية. من أهم هذه الثورات هي الثورة التي كانت بقيادة (جاويدان بن سهرک) التي قامت في مناطق شمال شرق كوردستان المسماة في الوقت الحاضر (آذربايجان). من الجدير بالذكر أن اللقب الصحيح لقائد هذه الثورة هو (سورک Sûrik) الذي يعني بالكوردية (أحمر). بعد وفاة (جاويدان) تولى قيادة الثورة الشاب الثائر (بابک خورمي) والتي ثارت خلالها جماهير معظم مناطق شرق وجنوب كوردستان وإستمرت لمدة حوالي ٢٢ سنة (سنة ٨١٦ - ٨٣٧) ميلادية، وتم إخماد هذه الثورة بعد أن تم قتل قائدها (بابک). مما تقدم نرى أن أفراد الشعب الكوردي هم أحفاد الخوريين الذين كانت لهم حضارة عظيمة، حيث أنهم أول من إبتكروا الحروف في تاريخ البشرية والتي هي أعظم ثورة في حياة الإنسان على الكرة الأرضية. كما أنهم هم أول من وضعوا نوتة موسيقية في التاريخ.

اللغة الكوردية تمتلك صفات قواعدية مشابهة تماما للخورية، وتمتلك مفردات معجمية خورية غير متواجدة في الفارسية القديمة أو الوسطى أو الحديثة. الشعب الناييري وتفوقه كان هذا الشعب على جانب كبير من القوة والسلطان اللتين كان لهما شأن ظاهر في إلقاء الرعب والهيبة في قلوب جميع الشعوب والأمم المجاورة له.

الميديون:

يذكر البروفيسور الأمريكي (Albert Olmstead) المختص بالتاريخ الآشوري والشرقي، بأن موطن الشعب الميدي كان جبال زاغروس وكان على صلة القرابة مع الشعوب الآرية الوافدة وكانت لغتهم هي إحدى اللهجات الآرية، حيث كانوا قبائل رحل، ثم إستقروا في الجبال والوديان وأنشأوا القرى والمدن على سفوح الجبال في الأماكن المطلّة على الوديان [m].

يقول المؤرخ (سايس) أن الشعب الميدي كان يتألف من عشائر كوردية كانت تقطن شرقي مملكة آشور، حيث كانت حدود موطنها تمتد الى جنوبي بحر قزوين وكانت غالبية هذا الشعب من الهندوأوربيين [٢٢]. كما أن المستشرق الروسي (فلاديمير مينورسكي)، في بحثه (مادة الكرد) المنشور في دائرة المعارف الإسلامية في عام ١٩٠٥، يذكر أن الكورد هم أحفاد الميديين [٢٣]. يقول السير (ولسون) أن الكورد هم أحفاد الميديين [n]. كما أن المؤرخ الإيراني (حسن بيرنيا) يذكر في كتابه المعنون (إيران قديم) أن الميديين هم من الشعوب الآرية وهم أجداد الكورد [٢٤]. يقول ابن خلدون أن الكورد منحدرين من الميديين [٢٥].

يقول (ميجرسون) أنه في القرن الخامس عشر والثاني عشر قبل الميلاد كان الشعب النابري، الذي هو سلف الشعب الميدي، يعيش في القسم الأوسط من كوردستان وأن هذا الشعب حمل إسم (الكورد) فيما بعد [o].

يذكر الأستاذ علي سيدو غوراني أن مستر (سون) الذي له إلمام كبير باللغة الكوردية ولهجاتها واللغات الإيرانية، يقول عن اللهجة الكوردية الموكرية ما يلي: الموكرية هي لهجة منتظمة الشكل وتامة العبارات الصرفية. يضيف هذا الباحث قائلاً: إن الموكريين القاطنين في نفس البلاد التي ظهر فيها (زرادشت) الذي كان يتكلم اللغة الميديدية، يتكلمون أقرب اللهجات الكوردية إلى لغة زند آقيستا القديمة [٢٦].

يذكر كل من المؤرخ الإيراني (حسن بيرنيا) والعلامة الكوردستاني مسعود محمد أن لغة الميديين هي لغة الشعب الكوردي الحالية [٢٧] [٢٨]، حيث يذكر (حسن بيرنيا) في صفحة (٥٧) من كتابه المعنون (تاريخ إيران منذ العهود القديمة الى سقوط الدولة الساسانية) أن كتاب زرادشت المقدس (آقيستا) مكتوب باللغة الميديدية. يضيف (بيرنيا) أن هناك مؤرخون ومستشرقون يعتقدون أن اللغة الكوردية المعاصرة مشتقة من اللغة الميديدية [٢٧]. كما يذكر العلامة مسعود محمد في كتابه المعنون (لسان الكرد) بأن العشائر الكوردية الموكريانية لا تزال تحتفظ باللغة الميديدية، حيث أن اللهجة التي يتكلمون بها هي اللغة الميديدية [٢٨]. المؤرخ الإيراني (موسى نثري همداني) يذكر أن لغة الميديين هي لغة كوردية [٢٩].

يذكر المفكر الكوردستاني مسعود محمد في بحثه المنشور في كتابه المعنون «لسان الكرد» الصادر في عام ١٩٨٧، الى أن الكتاب المقدس للديانة الزرادشتية (آقيستا)، مكتوب بلغة كوردية قديمة، حيث أن اللهجة الموكريانية هي نفسها لغة الآقيستا و لا يزال الموكريانيون في شرق كوردستان محافظين على لغة الآقيستا ويتكلمون بها.

اللغة الكوردية هي الوريث الشرعي للغة الميادية والدليل على ذلك هو ان اللغة التي دونت بها لوحة الملوك الآشورية يظهر بأنها لم تكن أية لغة أخرى ما عدا اللغة الكوردية القديمة لأن اغلب مفردات هذه اللغة التي كتبت بها لوحة الملوك الآشورية الآن تستعمل في اللغة الكوردية الحالية وعلى نطاق واسع، أضف إلى ذلك ان الكورد هم أصحاب التراث اللغوي والتاريخي لسكان هذه المنطقة [٣٠].

هنا نؤكد للدكتور خزعل الماجدي وأمثاله أن البابليين هم كوردستانيون أيضا. عاش المؤرخ (بيروسوس Berossus) في القرن الثالث قبل الميلاد وكان كلدانيا ورجل دين بابلي ومطلعا على الوثائق البابلية. يذكر هذا المؤرخ البابلي بأن الميديين كانوا يحكمون بابل منذ بداية الحكم البابلي وأن من بين (٨٦) ملكا بابليا، كان (٨٤) منهم من الميديين و (٢) منهم فقط كانوا من الكلدانيين وهذا حصل قبل أكثر من ٣٠٠٠ سنة قبل الميلاد [r] [p]. يستطرد المؤرخ (بيروسوس) قائلا بأن المجموعة الثانية من حكام بابل كانت جميعهم من الميديين وتألفت من (٨) ملوك حكموا بابل لمدة (٢٢٤) سنة. هذا الكلام يُثبت بأن الميديين كانوا السكان الأصليين للمنطقة وأنهم حكموا بابل قبل مجئ الساميين الى بلاد ما بين النهرين بآلاف السنين. كما أن (بيروسوس) قام بنقل المعلومات عن أصل البابليين الى اليونانيين [q]، حيث أنه كان يجيد اللغة اليونانية وهذا يؤكد على أن كتابات (بيروسوس) كانت معتمدة على وثائق بابلية موثوقة.

كما أنني جمعت أكثر من (٢٠٠) كلمة ميادية - كوردية مشتركة والتي لا مجال هنا لنشرها. بقاء كلمات ميادية كثيرة في اللغة الكوردية المعاصرة، هو دليل آخر على كون الكورد أحفاد الميديين. هكذا نرى أن الشعب الكوردي هو من أعرق شعوب العالم وآثار كهوف كوردستان التي تعود الى ما قبل مئات الآلاف من السنين تثبت ذلك. أسلاف الكورد الكوتيون والسومريون والإيلاميون والخوريون - الميتانيون والهييتيون واللوليوون والكاشيون والأرارتيون والميديون والساسانيون هم سلالات وعشائر وعائلات كوردستانية أسسوا إمبراطوريات وممالك وحضارات في أوقات متزامنة أو مختلفة ورفدوا البشرية بإبتكاراتهم وإختراعاتهم وإبداعاتهم العظيمة في مختلف مجالات الحياة.

المصادر:

١. الدكتور تقي الدين الدباغ والدكتور وليد الجادر. عصور ما قبل التاريخ. بغداد، مطبعة جامعة بغداد، ١٩٨٣.
٢. الدكتور سامي الأحمد ورضا جواد الهاشمي. تأريخ الشرق الأدنى القديم (إيران والأناضول). بغداد، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، صفحة ٣٩ (تأريخ إصدار الكتاب غير مذكور).
٣. صمويل كريم: من ألواح سومر، ترجمة طه باقر، مكتبة المثنى، بغداد ومؤسسة الخانجي بالقاهرة، ١٩٧٠، صفحة ٣٥٦.
٤. طه باقر. مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة. الجزء الأول، الوجيز في تاريخ حضارة وادي الرافدين، الطبعة الأولى، بغداد، ١٩٧٣، صفحة ١٢٠، ٤٧٦.
٥. عامر سليمان. العراق في التاريخ القديم، الموصل، دارالحكمة للطباعة والنشر، ١٩٩٢، صفحة ١١٩.
٦. يوسف رزق الله غنيمه. نزهة المشتاق في تأريخ يهود العراق. مطبعة الفرات، ١٩٢٤.
٧. الدكتور عبد العزيز صالح. الشرق الأدنى القديم - مصر والعراق. الجزء الأول، القاهرة، ١٩٧٦م، صفحة ٤٤٨.
٨. الدكتور محمد بيومي مهران. تاريخ العراق القديم. الاسكندرية، ١٩٩٠، صفحة ٩٠.
٩. الدكتور إبراهيم الفني. (التوراة). دار اليازوري للنشر والتوزيع، عمان، الأردن، ٢٠٠٩، صفحة ٣١٩.
١٠. طه باقر. مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة، الجزء الأول، الوجيز في تاريخ حضارة وادي الرافدين. الطبعة الأولى، بغداد، عام ١٩٧٣، صفحة ١٧٧.
١١. عامر سليمان وأحمد مالك الفتیان. محاضرات في التاريخ القديم، ١٩٧٨، صفحة ٢٥.
١٢. الدكتور جمال رشيد أحمد. دراسات كردية في بلاد سوبارتو. بغداد، ١٩٨٤، صفحة ٢٥، ٢٦).
١٣. اسكندر داود. الجزيرة السورية بين الماضي والحاضر. مطبعة الترقى، ١٩٥٩، صفحة ١١٩.
١٤. الدكتور نعيم فرح. معالم حضارات العالم القديم. دارالفكر، ١٩٧٣، صفحة ١٩٨.
١٥. هورست كلينكل. حمورابي البابلي وعصره. ترجمة محمد وحيد خياطة، دار المنارة للنشر والتوزيع والترجمة، الطبعة الأولى، ٢٠٠٣.
١٦. وليام لانجر. موسوعة تاريخ العالم. أشرف على الترجمة د. محمد مصطفى زيادة، الطبعة الأولى، القاهرة، ١٩٦٣، صفحة ٦٢.
١٧. طه باقر. مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة. الجزء الأول، الوجيز في تاريخ حضارة وادي الرافدين، الطبعة الأولى، بغداد، ١٩٧٣، صفحة ٤٨٩.
١٨. جورج رو. العراق القديم. ترجمة وتعليق حسين علوان حسين، بغداد، وزارة الثقافة والإعلام، الطبعة الثانية، ١٩٨٦، صفحة ١٢٩.
١٩. عامر سليمان. العراق في التاريخ القديم. دارالحكمة للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٩٢، صفحة ١٣١.
٢٠. الدكتور جمال رشيد أحمد. دراسة لغوية حول تأريخ بلاد الكورد. دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠، صفحة ٩٩.

٢١. د. جمال رشید احمد. لیکۆلینه وهیه کی زمانه وانى ده رباره ی میژوووی ولاتی کورده واری. دار الحریه للطباعه، بغداد، ١٩٨٨، لاپه ره ١١٥ - ١١٦، ١٥٠.
٢٢. م. سايس (١٩١٨). التاريخ العام للمؤرخين، الجزء الثاني.
٢٣. فلاديمير مينورسكي (١٩٢٩). الكرد وكردستان. موسوعة الإسلام، دائرة المعارف الإسلامية، القاهرة.
٢٤. حسن پیرنیا (١٩٢٩). ایران قديم، طهران، صفحه ١٦٨ (باللغة الفارسية).
٢٥. عبد الرحمن بن محمد ابن خلدون (٢٠٠٤). العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. مطبعة دار الفجر في التراث، القاهرة.
٢٦. علي سيدو گوراني من عمان إلى عمادية أو جولة في كردستان الجنوبية. مطبعة السعادة، ١٩٣٩، صفحه ٢٦٥.
٢٧. حسن پیرنیا (١٩٢٧) تاريخ إيران منذ العهود القديمة الى سقوط الدولة الساسانية، الطبعة الثانية (باللغة الفارسية).
٢٨. مسعود محمد (١٩٨٧). لسان الکرد، مطبعة الحوادث.
٢٩. موسى نثري همداني (١٣٨٩ ق «٢٠٠٠م»). عشق وسلطنت. ناشر: سمير - گسترش فرهنگ، چاپ ١ (باللغة الفارسية).
٣٠. د. جمال رشید احمد، لیکۆلینه وهیه کی زمانه وانى ده رباره ی میژوووی ولاتی کورده واری. دار الحریه للطباعه، بغداد، ١٩٨٨، لاپه ره ١١٥ - ١١٦.
- a. Robert John Braidwood. Summary of prehistoric investigations in Kurdistan in relation to climatic change. Arid Zone Research 20. Changes of Climate: Proceedings of the Rome Symposium Organized by UNESCO and WMO, pp. 251254-. Paris: UNESCO, 1963.
- b. Robert John Braidwood and Linda Braidwood (1950). Jarmo: A village of early farmers in Iraq. Antiquity 24:189195-.
- c. Robert John Braidwood and B. Howe, eds (1960). Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan. Oriental Institute Studies in Ancient Oriental Civilization 31. Chicago: University of Chicago Press.
- d. Robert John Braidwood and H. Çambel (1970). An early farming village in Turkey. Sci. Am. 222:50- 56.
- e. Robert John Braidwood, H. Çambel, C. Redman, and P. J. Watson (1971). Beginnings of village-farming communities in southeast Turkey. Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A. 68:12361240-.
- f. Robert John Braidwood, H. Çambel, B. Lawrence, C. Redman, and R. Stewart (1973). Beginnings of village-farming communities in southeastern Turkey-1972. Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A. 71:568572-.

- g. Speisere, Ephraim A. (1930). Mesopotamian Origins. The basic population of the Near East. Philadelphia, USA.
- h. Herzfeld, E. (1968). The Persian Empire. Wiesbaden, page 158.
- i. Antonio, Robert (2007), The Rise of the Hurrians, International World History Project.
- j. Gelb, Ignace J. (1944). Hurrians and Subarians. Studies in Ancient Oriental Civilization No. 22. Chicago, University of Chicago Press.
- k. Smith, Sidney (1928). Ancient Kurdistan.
- l. Speisere, Ephraim A. (1930). Mesopotamian Origins. The basic population of the Near East. Philadelphia, USA.
- m. Olmstead, Albert. T. (1923). History of Assyria. Chicago, USA, page 75.
- n. Lient Colonel Wilson (1917-1920-). Mesopotamia, London.
- o. Soane, E. B. (1912). Mesopotamia and Kurdistan in disguise. London.
- p. Lewis, George Cornewall (1982). An historical Survey of the astronomy of the ancients. Parker & Bourn, London, page 403.
- r. Niebuhr, Barthold George (1852). The Life and Letters of Barthold George Niebuhr Vol. 3; With Essays on His Character and Influence. Chapman and Hall, London, page 241.
- q. Breasted, James Henry (1916). Ancient Times — A History of the Early World. Boston, The Athenæum Press.

رابط فيديو الدكتور خزعل الماجدي هو:

<https://www.facebook.com/watch/?v=1116210755804931>

هه و النامهه كئيب

زمزم

د. خليل رشو جندی ■

جولة قصيرة في معرفة جذور ومعاني وتطور بعض الكلمات. جولتنا لهذه المرة مع كلمة (زمزم) التي تطغي عليها القدسية خاصة عند الاسلام كونها تتواجد في الكعبة وترتبط باسم بئر ماء زمزم وبقصة ولادة النبي إسماعيل ابن أبو أنبياء الديانات الإبراهيمية (اليهودية، المسيحية والاسلام). كما يتواجد نبع ماء رقرق عذب ينبع من الجبل ويتدفق في معبد لالش الايزيدي المقدس.

تعريف ومعنى زمزم لدى العرب:

زمزم (إسم): الزَّمْزَم من المياهِ: الزُّمَامِز.

زمزم (فعل): زمزم، زمزمة، فهو زُمِزِم، والمفعول زمزمم (للفعل المعتدي).

زَمَزَمَ المغني: أي ترنم ودندن.

زمزم الرعد: أي أحدث دويًا.

زمزمت النار: أي أحدثت صوتًا بلهيبها وإحتراقها.

زمزم المدرس: أي حفظها.

قالت العرب أن (زمزم) هو إسم علم مؤنث، وهو إسم البئر المباركة لديهم والواقعة على بعد ٢٠ مترًا من الكعبة، يتبرك بها المسلمون ويشربون من مائها. وقيل العرب إنه سميت (زمزم) لكثرة مائها، وقيل إسم لها وعلم مرتجل أو لضم هاجر مائها حين انفجرت وزمها إياه. وقيل إنها سميت (زمزم) لأنها زمت بالتراب لثلا تسيح الماء يميناً وشمالاً ولو تركت لساحت على الأرض حتى تملأ كل شئ.

وقيل سميت زمزم بزمزمة الماء وهي صوته. وقيل سميت بزمزم لكثرتها. يقال ماء زمزم أي كثير. وقيل لاجتماعها وحركتها. ويقال سميت زمزم لأنها مشتقة من الهزمة والهزمة الغمز بالعقب في الأرض.

لماء زمزم قصة/أو اسطورة عند العرب المسلمين وغيرهم من الأديان الإبراهيمية، ترتبط بالخلافات التي حدثت بين سارة وهاجر عندما حملت من إبراهيم، فأخذ إبراهيم الخليل زوجته هاجر وتركها في وادٍ مقفر لا زرع فيه ولا ماء ولا بشر حيث ولدت بعد ذلك مولوداً سمي إسماعيل! ومرت بضعة أيام ونفذ ما معها من الزاد والماء، فبكي الطفل الرضيع وتألّم من شدة الجوع والعطش، فراحت أمه هاجر تبحث هنا وهناك وتسعى بين الصفا والمروة (جبلان في مكة) عدّة مرات لعلها تجد ماءً أو طعاماً أو بشراً، ولكن دون جدوى، حتى بلغ سعيها بين الصفا والمروة

سبع مرات، وعند المروة سمعت صوتاً فإذا بجبريل يضرب بجناحه الأرض حتى نبع ماء زمزم عند أقدام الطفل الرضيع إسماعيل!

وقالت العرب أيضاً أن (زمزم) إسم فارسي لأن سابور الملك لما حج البيت زمزم عليها. وال (زمزمة) ترتيلة دينية ينشدها الموبذون أثناء تحميد الله وتعميد الأجساد وغسل الأطعمة والأعمال الأخرى. وهي كلام المجوس وقراءتهم في صلاتهم، لأن الفرس يعتقدون أن أباهم إبراهيم. نلاحظ من معاني (زمزم) انها تحمل صفة الصوت والحركة، كما أنها عند العرب تعني الكثرة والاجتماع. (يراجع معجم الغني، الرائد، الوسيط، ومعجم الأصوات).

زمزم في اللغة النوبية :

يذكر التراث الشفاهي للنوبيين في شمال السودان وجنوب مصر، أن (هاجر) الزوجة الثانية لإبراهيم كانت في الأصل نوبية، ويدعم هذا القول وجود عدة اعتقادات لديه، منها: أن إسم (هاجر) يقابله نفس النطق في اللغة النوبية (هاقجر) التي تعني الجالس أو المتروك، والمعنى المباشر لـ (هاقجر) هو سوف أجلس، في إشارة ربما لعملية تركها وحيدة في مكة! ويعتقد النوبيون أن السيدة هاجر نطقت بكلمة (زمزم) عندما انفجر الماء من تحت قدميها أثناء الولادة، ويقابل كلمة (زمزم) في اللغة النوبية (سم) التي تعني بالعربية فعل الأمر (جف)، فقد كررتها مراراً وهي تدعو الماء للتوقف: (سم سم) أي (جف جف) وتحور النطق لتصبح (زمزم)! (نفس المصادر السابقة)

زم وزموم في اللغات الهندو-أوروبية :

اللغات السلافية أو «الصقالبة» تندرج كمجموعة فرعية من اللغات الهندو-أوروبية، يتحدث بها سكان أوروبا الشرقية، البلقان وأجزاء من أوروبا الوسطى وجزء من شمال آسيا. واللغة الكردية التي هي لغة آرية تنتمي بدورها الى اللغات الهندو أوروبية وذات قرابة باللغة السنسكريتية في الهند وكذلك الجرمانية. والسلافيون يرجعون في أصلهم إلى الشعوب الهندو-أوروبية المنحدرة حسب المصادر التاريخية من مناطق بحر قزوين والساحل الجنوبي للبحر الأسود. توجد في هذه اللغات الكثير من الكلمات المشتركة أو أن مفهوم العديد من الكلمات هو متشابه، إحدى الكلمات موضوع بحثنا هي:

(زم) و (زموم) هي المناطق التي تكثر فيها عيون الماء وتنبت فيها الحشائش والمراعي وتمتاز ببرودة الجو حتى في فصل الصيف حيث يتوجه اليها الرعاة بقطعان ماشيتهم وحيواناتهم، وتقع هذه المناطق غالباً في المناطق الجبلية والهضاب العالية. الـ (زم) كلمة من اللغات الهندو-أوروبية ومنها اللغة الكردية التي تعني البرد، و (زمستان) بمعنى فصل (الشتاء) موجودة في الميدية والفارسية، وهي تطابق المقطع الأول من الكلمة الكردية (زمستان، زفستان)، وهي نفسها التي تستعمل في اللغات السلافية جميعاً ندون البعض منها: البلغارية والتشيكية والاوكرانية والبولندية واللتوانية والمقدونية والصربية (زيمال، zimaly)، الروسية (زيموي zimoy)، والسلوفاكية (زيمني zimne).

الزموم (جمع زم) يعني محال الأكراد ومنازلهم بلغة فارس. (نزهة المشتاق، ج ١/ص ٤١٨ ومعجم البلدان ج ٣/ص ٧١). ولا تزال تطلق على المحال الخاصة للقبائل الرحالة في المراعي الجبلية (زومه) وتعني مجموعة من الخيام [١]. والـ (زوم) تعني كذلك مناطق المراعي الباردة في الصيف وفيها عيون الماء العذبة ومنها تأتي الكلمة الكردية (زوزان) بمعنى المصايف أو مكان الاصطياف، عكسها الكلمة الكردية (كرميان Garmiyan) بمعنى المناطق الحارة، حيث كان الرعاة الرحالة ينتقلون في الشتاء من المناطق الباردة (زوم - زوزان) الى المناطق السهلية الحارة.

ويقول البلاذري وكذلك الطبري في تاريخهما شكلت القبائل الكردية (زموم الأكراد) المقيمة بإقليم فارس المطل على بحر فارس (الخليج) جنوب إيران منذ العهد الساساني وخلال العهود الاسلامية الأولى إحدى عناصر السكان بالإقليم واضطلعت بدور مشهود في الأحداث السياسية التي شهدت منطقتهم أيام الفتوحات الاسلامية وخلال العهد الأموي [٢].

إذا افترضنا أن (زمزم) المتواجدة في مكة، مرتبط بقصة/اسطورة إبراهيم الخليل وخلافات زوجته ساره وهاجر، وابعاد الأخيرة وتركها في واد مقفر لا زرع فيه ولا ماء ولا بشر، وفي تلك الأرض تلد هاجر وليدها الذي سمي بإسماعيل...فان هذا الافتراض يضع إبراهيم الخليل والقصة برمتها، وحتى اسم مكة، في ميزان البحث والتحقيق. بمعنى أولاً: التحقق من: هل كانت هنالك فعلاً شخصية تاريخية باسم إبراهيم ولدت في (اور كلدان) بجنوب العراق وتركت (الشخصية) محل ولادتها متجهة صوب الشمال الغربي حيث مدينة أورفا ليدخل منها إلى الشام ثم مصر والحجاز؟! ثانياً: لماذا سلك إبراهيم وعشيرته كل هذا الطريق الطويل ولم يختصرها بعبور نهر الفرات متجهاً إلى الشام من أراض الأردن الحالية وبعدها يتجه صوب فلسطين ومصر والحجاز؟! أم أن (إبراهيم) هو انعكاس لصدى (براهما) الأيونيم Eponym (اسم رمزي طوطمي لجماع عرقية من موجة إيرانية

استقرت في (اور) عبر لورستان في إيران ثم هاجرت إلى حران في عهد الكاسيين (١٨٠٠ ق.م.) كما يكتب العلامة د. لويس عوض في كتابه مقدمة في فقه اللغة العربية، ص ٢٠؟
إن صحت هذه النظرية، معنى ذلك لم يكن لبئر زمزم ومكة التي شيدت حولها فيما بعد من وجود قبل تاريخ ١٨٠٠ قبل الميلاد! وكل ذلك يضعنا أيضاً أمام إعادة النظر في قراءة التاريخ نفسه والبحث عن الانتماء العرقي لإبراهيم الخليل نفسه وعشيرته!

المتتبع لبعض المصادر التاريخية التي تتحدث عن حركة الشعوب والمجموعات البشرية القديمة، يلاحظ على سبيل المثال بأن قبائل الهكسوس كانوا من الشعوب الهندو-أوروبية تحركوا من شمال آسيا إلى مصر حوالي الألف الثاني قبل الميلاد وحكموها لمئات السنين وطردوا منها زمن الفرعون أحمس ونزحوا إلى الجنوب، ويقول د. لويس «من حقنا أن نشته من أن الحجاز جملة كانت المنطقة التي لجأ إليها «الحكاخازو-الهكازو» أو الهكسوس بعد طردهم من مصر.» وأنهم اعطوا اسمهم (حكاخازو) إلى الحجاز، وأن ملك الهكسوس (خمودي Khamoudi) الذي ورد اسمه في بردية تورين فيه جميع العناصر الفونطقية في إسم (ثمود). ويبدو أن ثمود التي ازدهرت في القرن الثاني قبل الميلاد في شمال الحجاز كانت مدينة أنشأها الهكسوس بعد خروجهم من مصر، وكان لها بعض الشأن نحو ثمانية قرون قبل الاسلام ثم أهلکها الله كما اهلك «عاد» وان العاد أو «ختي Khatti» هم جيل من أجيال الهكسوس [٣]. كما أن مكة (ملكاي Malichai) هي صيغة مجزوة من «ماهليك Mahlik» الحامية. ومكة قبل الاسلام كان يسكنها «العماليق» ومنهم بنو جرهم، ومكة، كما ورد في بطليموس، وهو (ملكاي) أو موطن «أماليك» أو عماليق المذكورة في التوراة [٤]. والهكسوس أو ملوك الرعاة عندما طردوا من مصر استوطنوا الحجاز واتخذوا من مكة عاصمة لهم [٥]. ويذكر د. عوض في مكان آخر «إن العرب حين نزلوا شبه الجزيرة العربية، إنما نزلوا على سكان أصليين كانوا فيها، كان منهم العماليق الذين نعرف من قصة الخروج في التوراة إنهم كانوا مستقرين من الحجاز إلى الجنوب فلسطين من قبل خروج بني اسرائيل. (ص ٤١)

بناءً على ما تقدم ليس من المنطقي ولا من الواقعي أن ينزل قوم مثل الهكسوس حكموا مصر أكثر من قرنين ونصف في مكان مقفر لا ماء فيه ولا كلاً! بهذا كان ماء بئر (زمزم) موجود قبل ترك إبراهيم لزوجته هاجر وولادتها لاسماعيل. وأن (زمزم) كلمة هندو-أوروبية من لغة الهكسوس ذلك شعب الآسيوي القادم من مناطق القوقاز كما تمت الإشارة إليه أعلاه.

إستكمالاً لموضوع بحثنا، من حقنا القول أن (زمزم) في معبد لالش تدخل ضمن لغة وإصطلاح الشعوب الهندو-أوروبية، وإن ربط إسم نبع (زمزم) في لالش الذي ينبع مائه من جبال هكار

هه و النامهه كئب

نقد و بررسی

اصطلاحات تخصصی دستور زبان

کامران رحیمی

واژه، نشانه ذهنی و از تراوشات و توانش‌های زبان انسانی است، بجز چند مورد معدود، رابطه دال و مدلول طبیعی، بین واژه و مصداق وجود ندارد از این رو واژه، نشانه‌ایی قراردادی و انتزاعی است هر اندازه این نشانه‌ها، از مواد اشتراکی، ساختارمندی، زنده و همه فهمی زبان، اخذ شوند دایره فهم مخاطبان از نشانه‌ها، گسترده‌تر می‌شود و می‌توان ادعا کرد نشانه‌های قراردادی، در فرایند همه فهمی و معیاریت قرار دارند. واضح و مبرهن است که کارکرد و وظیفه اصلی زبان، «ایجاد ارتباط» است و سایر نقش‌های زبان نظیر: تفکر، ادبیات و... در مراتب بعدی قرار دارند. زبانی که نتواند بین کلیه گویشوران خود، ارتباط برقرار کند زمینه مستحیل یا دستکم محدودسازی گویشوران خود را فراهم کرده است، در این میان گویش معیار، به عنوان فاکتور اساسی مدرنیسم و ضرورت و نیاز زندگی امروزه، نقش موثری در ارتباط بین گویشوران زبان، ایجاد می‌کند. بر اهل خرد و دانش پوشیده نیست که گویش معیار یا میانجی در کنار سایر گویش‌های جغرافیایی، ادبی، تاریخی و... فقط نقش میانجی و پل ارتباطی برای تفهیم عمومی ایفا کرده و نه جای گویشی را تنگ می‌کند و نه گویش‌های دیگر را از حیات، بازمی‌دارد. به عنوان نمونه، گویش‌های مختلف عربی در ده‌ها کشور، رایج است اما فقط یک گویش معیار رسمی و میانجی در میان آنان متداول است. فارسی خود ۵۴ گویش دارد و در این میان جایگاه گویش معیار و رسمی با کارکردهای مختلف بر همگان اعیان است. اما مهمترین سند تاریخی و عقلی در میان ما، ظهور کوردی گورانی پس از اسلام است که قرن‌ها، در مناطق مرکزی و جنوبی زاگرس، گویش معیار در بین ایلات کورد بوده و نه تنها در حفاظت، تقویت و همگون‌سازی سایر گویش‌ها، نقش داشته بلکه زمینه فهم مشترک و تولیدات انبوه را فراهم آورده و همزمان گویش گفتاری مردمان رایج و محفوظ بوده است.

تحولات سریع اجتماعی و سیاسی در دوران معاصر، ضمن مزایا، پیامدهای سلبی نیز در پی داشته است از جمله: تزریق تمرکزگرایی در اذهان سایر گویشوران ایرانی، ترویج تفکر تساوی پیشرفت، تربیت و پرستیژ اجتماعی با حذف زبان مادری، تلقین حس کهتری با هژمونی زبان‌های غالب و مواردی از این دست،

حیات زبان‌های مادری را به مخاطره جدی در طول حیات و تاریخ خود، مواجه کرده است که بی‌گمان، فقط دست‌یازی به گویش معیار می‌تواند سنگر و سدی در برابر این موج یکسان‌سازی در این کارزار نابرابر باشد از دیگر سو، ظهور پدیده‌های نوین نظیر: نهضت ترجمه، صنعت چاپ و نشر و بازار فروش، گسترش رسانه‌های گروهی و از همه مهمتر، نیاز به تدریس و آموزش همگانی، این ضرورت را دو چندان کرده است. پر واضح و مبرهن است هیچ زبانی در دوران معاصر بدون آموزش رسمی نمی‌تواند به حیات خود ادامه دهد. برخی راه برون رفت را در «راه حل هر گویش، یک کتاب درسی در تمام مقاطع» می‌دانند که این امر هیچ پایگاه علمی، عملی و عقلی ندارد زیرا هر گویشی، چندان متون تولیدی ندارد که حتی مواد آموزشی یک مقطع را تامین کند از سوی دیگر نویسندگان و زبان‌دان برای تالیف کتب درسی و معلمان کاردان برای تدریس گویش هر ایل و روستایی وجود خارجی ندارد، طرفه این که در شهرها هم، گویش‌های متنوع موازی، متداول است و انتخاب و پسند هر کدام از این گویش‌ها، موضع‌گیری و واکنش‌های درپی خواهد داشت. پس با عنایت به این موانع، گویش معیار فراگیر با کارکردهای مختلف آموزشی و ارتباطی، امری محتوم در حفظ، اعتلا، ارتقا و تثبیت زبان است. همچنین لازم به ذکر است که وجود و گسترش گویش معیار به منزله طرد یا انزوای آثار ادبی نویسندگان و شاعران نخواهد بود بلکه سبب تعاملات و تاثیرات دوگانه بر یکدیگر خواهد شد چه از بزرگان متقدم و متاخر نظیر حافظ و نیما یوشیج به هر دو گویش محلی (شیرازی و تبری) و معیار شعر سروده‌اند و آثارشان در تضاد و تقابل هم نبوده است. گویش معیار علاوه بر ارتباطات گسترده، بازار نشر و چاپ را هم رونق می‌بخشد و همزمان دایره مخاطبان و خریداران را افزایش می‌دهد. به عنوان نمونه اگر دفتر شعری به کوردی جنوبی، به زبان دیگر شرح و حواشی شود برای هم‌زبانان در شهرهای هم‌جوار عراق مفهوم نیست و اگر به زبان معیار عربی تشریح شود همین حکم در مناطق ما دارد، نگارش معرفی نامه و اصطلاحات چند زبانه در اثر حاضر نیز، خود موید، غیاب گویش معیار است. پس منظور از معیار، فقط گویش میانجی و ارتباطی است نه تغییر یا جایگزینی گویش ادبی و محاوره‌ای.

باری برای پذیرش و انتخاب گویش معیار، مولفه‌های زبان شناختی و جامعه‌شناختی در نظر گرفته شده است که عبارتند از: میزان جمعیت، انبوه گویشوران همگون، سابقه و قدمت، مرکزیت سیاسی و جغرافیایی، اصالت زبانی و فصاحت بیانی، تولید انبوه متون متنوع، تعدد رسانه‌های گروهی، وجود چهره‌های برجسته علمی و ادبی، پختگی زبانی و غنایی واژگانی برساخته، وجود انبوه مدرسان و استادان آموزشی و... کلیت این موارد، ضمن نسبیّت، محل تشّتت آرا نیز هستند اما آنچه، قدر مسلم است به نظر می‌رسد در واژه‌سازی نوین می‌بایست از اجزا و نشانه‌های عمومی و متداول زبان استفاده شود و تاکید و تعصب بر گویش خاص، ضمن غیرعلمی و اقتصادی بودن، ظلم مضاعف به سایر گویش‌هاست و در بلند مدت باعث رویگردانی، ریزش و انقطاع سایر گویشوران زبان می‌شود. واژه‌سازان مستقل و فرهنگستان سوم کوردی (نه‌کادیمی کوردی) باید بین تاکید و تمرکز بر گویش‌های مرکزی و کلیت زبان کوردی تفکیک قایل شوند زیرا بی‌گمان بسیاری از معادلات اصیل در سایر گویش‌ها به صورت طبیعی وجود دارد و لزومی ندارد هزینه‌های هنگفت، صرف واژه‌سازی و معادل‌یابی واژگان بیگانه شود. فرهنگستان اول کوردی (کوری زانیاری کورد) در بغداد (۱۹۷۰ م) به جهت حضور استادان برجسته زبان کوردی که گویش‌گرا نبودند عنایت خاصی به کوردی جنوبی (فیلی، کلهری و لکی) داشته و واژگانی نظیر: زانست (دانش)، چاوگ (مصدر)، وشه (واژه، مشتق از بن‌مضارع «وتن» = ئوشم) و... از برساخته‌های این عنایت بوده است. در این قسمت، اصطلاحات تخصصی دستوری به سه زبان و واژگان مصوب کوردی آورده شده است. واژگانی که با ستاره (*) مشخص شده‌اند یا از برساخته‌های نگارنده است یا مطابق اصل واژه‌گزینی از ذخیره عظیم گویش کوردی پهلوانی (جنوبی) به گویش معیار پیشنهاد شده تا مخاطب زبان‌دان، در صورت صلاحدید از آنها استفاده کند.

فارسی	عربی	کوردی	انگلیسی
اسم	الأسم	ناو	noun
اسم ابزار	اسم الآلة	ئامراز	instrument
اسم اتباع	الاسم المضاعف	لفانگ*	reduplication
اسم اتباع	الاسم المضاعف	دواناوهکان	reduplication
اسم تحبیب	اسم التحبیب	ناونازاری*	-----
اسم مخفف	اسم مختصر	لاناو*	abbreviation
اسم مخفف	اسم مختصر	ناوی کورتکراو	abbreviation
اشاره	الأشارة	ئاماژه	demonstrative
اشتقاق	الأشتقاق	گرتار*	derivation
اشتقاق	الأشتقاق	داپشتن	derivation
اصلی	الرئيسي	سه‌رکی	Basic
امر	الأمر	فرمان	imperative
آینده	المستقبل	داهاتوو	future
آینده	المستقبل	بانان*	future
بخش	الجزء، القسم	به‌ش	part
بن فعل	المصدر	ره‌گ	Root/stem
پرسشی	الإستفهامي	پرسیاری	interrogative
پسوند	لاحقة	پاشگر	suffix
پیشوند	سابقة	پیشگر	prefix
تجزیه	تقسيم	هه‌لوه‌شانندن	analysis
تجزیه	تقسيم	شیوار*	analysis
ترکیب	التركيب	ئاویتار*	compound
ترکیب	التركيب	لیکدان	compound
تعجبی	التعجبی	ماقی*	exclamatory
تعجبی	التعجبی	سه‌رسورمان	exclamatory
تکواژ	الوحدة الصرفية	وشتاک*	morpheme
جامع	شاملة	گشتگیر	comprehensive

fake	ده‌ستکردی *	الصناعي	جعلی
collective	کو	الْجَمْع	جمع
sentence	رسته	الْجُمْلَة	جمله
particle	پیت	الْحَرْف	حرف
proper	تایبه‌ت	الْخَاص	خاص
grammar	ریزمان	النَّحْو	دستور
writing system	رینووس	أُسْلُوبُ الْكُتَابَة	رسم‌الخط
structural	پیکهاته‌یی	الْبِنْيُويَة	ساختگرا
structural	لاختاری *	الْبِنْيُويَة	ساختگرا
simple	ساده	بَسِيط	ساده
person	که‌س	الشَّخْص	شخص
consonant	بی‌ده‌نگ	صامته	صامت
morphology	گه‌ردان	عِلْمُ الصَّرْف	صرف
adjective	ئاوه‌لئاو	الصِّفَة	صفت
sound	ده‌نگ	الصَّوْت	صوت
pronoun	جیناو	الضَّمير	ضمیر
generic	گشتی	العَام	عام
Agent/subject	به‌کار	الْفَاعِل	فاعل
nominative	به‌کاری	الْفَاعِلِي	فاعلی
active	کارا	نَشِيط	فعال
verb	کاراک *	الفِعْل	فعل
verb	کار / کردار	الفِعْل / الْعَمَل	فعل
adverb	پییهن *	القَيْد	قید
adverb	ئاوه‌لکردار	الظَّرْف	قید
dialect	شیوه‌زار	اللَّهْجَة	گویش
intransitive	تینه‌په‌ر	اللَّازِم	لازم
title	نازناو *	اللقَب	لقب، تخلص
aptitude	شیاو *	صَلَابِيَّة، قَابِلِيَّة	لیاقت

past	رابردوو	الماضي	ماضي
ambiguous	ناديار *	الغامض	مبهم
transitive	تتپهر	متعدّ	متعددی
complement	ته و او کهر	تکملة / المتمم	متمم
passive	نه ناسراو	المجهول	مجهول
masculine	نیروک *	المذکر	مذکر
compound	لیکدراو	المرکّب	مرکب
compound	ئاویتاو *	المرکّب	مرکب
derivative	دارپژراو	المشتق	مشتق
derivative	گیراو *	المشتق	مشتق
infinitive	چاوگ	المصدر	مصدر
vowel	ده نگدار	المصوّت	مصوت
present	ئیستا	المضارع	مضارع
definite	ناسیاو	المعرفة	معرفه
active	ناسراو	المعلوم	معلوم
singular	تاک	المفرد	مفرد
object	به رکار	المفعول	مفعول
accusative	به رکاری	المفعولي	مفعولی
feminine	مایوک *	المونث	مونث
infix	نیوگر	الداخلة	میان وند
indefinite	نه ناسیاو	النكرة	نکره
syllable	بەرگه	المقطع	هجا
syllable	بەرگ *	المقطع	هجا
phoneme	واچ *	الصوت/الفونيم	واج
lexeme	وشه	الكلمة	واژه
affix	گر	اللاحقة	وند
affix marker	گروک *	المؤشرة/ العلامة	وندنما

بدیهی است که زبان موجود زنده‌ای است که با واژه‌سازی، زایا، و با نثر و ترجمه، پویا می‌شود دیگر این که واژگان برساخته و مردمی در هر زبانی، تاریخ مصرف خاصی دارند و پس از زایش و تولد با توجه به تحولات علمی و اجتماعی، بایگانی یا دچار تحول معانی می‌شوند از این رو جزم‌نگری و تعصب به واژگان نوین با توجه به دلایل و براهین علمی و منطقی، به خمودگی و عقیمی زبان منجر می‌شود. در این قسمت سعی شده است با توجه به روش‌های علمی واژه‌سازی معاصر، برخی از واژگان مصوب، ضمن نقد اصولی، برای معادل آن‌ها، واژه مناسب پیشنهاد داده شده است:

اسم اتباع ← لفانگ یا دواناوه‌کان

اتباع یا پیرو، لفظی مهمل و بی‌معنی است که پس و پیش از اسم می‌آید و بر گسترش معنی یا انواع آن دلالت می‌کند. ترجمه لفظی «دواناوه‌کان» یعنی «نام‌های بعدی» است و این معادل با تعریف علمی اسم اتباع، تطابق ندارد. چون برخی از واژه‌های مهمل پیش از اسم می‌آیند. در کوردی ایلامی «لفانگ یا لفانه» به معنی دو قلو و دوتایی همسان است که می‌تواند معادل مناسبی باشد و از طرفی سه هجا و سه تکواژ بوده که از لحاظ سرعت تلفظ و اقتصاد زبانی بسیار مناسب تر است. در صورتی که «دواناوه‌کان» پنج هجا، چهار تکواژ است.

اسم مخفف ← لاناو یا ناوی کورتکراو

اسم مخفف، اصطلاح نوینی است که برای نخستین بار در این مقاله بدان اشاره شده است پس در وهله اول باید معادلی نو برای آن در نظر گرفت دیگر این که این واژه به صورت طبیعی در کوردی جنوبی موجود است. «لا» در زبان کوردی به معنی طرف است و اصطلاحاً یعنی گفتن یک قسمت اسم مخاطب، از همه مهمتر «لاناو» دو هجا و «ناوی کورتکراو» پنج هجا هست. کوتاهی و اختصار واژگان معادل، اصل مهمی در واژه‌سازی است.

اشتقاق ← گرتار یا دارشتن

نگارنده واژه «گرتار» را که از «گرت+ار» ساخته‌است زیرا ساختار این واژه، مطابق اسم مصدر بوده و از لحاظ علمی، اسم مصدر، معادل، واژه مصدر است، در صورتی که «دارشتن» مصدر پیشوندی و دقیقا به معنی اشتقاق نیست. لازم به ذکر است ساختار اسم مصدری برای معادل یابی واژگان بیگانه از سایر ساختارها مانند خود مصدر، مناسب تر و علمیتر و زیاتر است.

مشتق ← گیراو یا دارپژراو

مشتق به معنی گرفته شده و اسم مفعول بوده و واژه پیشنهادی «گیراو» نیز دقیقا مطابق این ساختار و معنی است. در صورتی که «دارپژراو» مشتق - مرکب، سه هجا و معنی تحت الفظی آن «فروریخته شده» است (?).

آینده ← بانان یا داهاتوو

«بانان» واژه‌ای طبیعی و خود ساخته مردم است که تداول عمومی دارد و دقیقا به معنی «آینده» است. اگر اهالی فرهنگستان، از وجود این واژه شکل و دو هجایی، در کوردی جنوبی اطلاع داشتند قطعا متحمل زحمت برای ساخت واژه جدید نمی‌شدند. باری هر دو واژه خوشآهنگ و علمی ساخته شده‌اند پیشنهاد می‌شود نویسندگان، جهت برانگیختن حس شراکت اهالی جنوب در گویش معیار از هر دو واژه استفاده نمایند.

تجزیه ← شیوار یا هه‌لوه‌شانندن

«هه‌لوه‌شانندن» برای معادل «تجزیه»، سه ایراد اساسی دارد: ۱- مصدر است که مصدر نامناسب‌ترین معادل برای واژه‌گزینی محسوب می‌شود در صورتی که «شیوار» از لحاظ نوع، اسم مصدر و از لحاظ ساخت، مشتق است و در دانش واژه‌سازی، مشتق، مناسب‌ترین معادل قلمداد می‌شود. ۲- این واژه (هه‌لوه‌شانندن) چهار هجا و «شیوار» دو هجا است که براساس دانش واژه‌سازی و اصل کم‌کوشی زبان، در معادل‌سازی، اولویت با واژگان سبک‌تر با هجای کمتر است. ۳-

هه‌لوه‌شاندن» به معنی برهم زدن بوده و دقیقاً به معنی تجزیه نیست در صورتی که «شیوار» از مصدر مرکب «شیکردن» به معنی حلاجی کردن و تجزیه‌سازی است، با این تفصیل نگارنده واژه خوش آهنگ و علمی «شیوار» را پیشنهاد می‌کند که از «شی+ و(صامت میانجی)+ ار» ساخته شده است.

ترکیب ← ئاویتار یا لیکدان

« لیکدان » برای معادل «ترکیب»، دارای ایراداتی است: ۱- « لیکدان » مصدر پیشوندی است و مصدر پیشوندی از مصدر ساده به مراتب برای معادل سازی، نامناسب‌تر است، ولی « ئاویتار» از لحاظ نوع، اسم مصدر و از لحاظ ساخت، مشتق است. ۲- « لیکدان » دقیقاً به معنی ترکیب نیست در صورتی که « ئاویتار» دقیقاً به معنی ترکیب و آمیختگی است. از این رو نگارنده واژه مطمئن و علمی « ئاویتار» را ساخته که از بن فعل « ئاویت+ ار » ترکیب یافته است.

مرکب ← ئاویتاو یا لیکدراو

«ئاویتاو» از لحاظ ساختار دقیقاً مانند واژه «مرکب» صفت مفعولی و مشتق است و دو تکواژ بوده در حالی که « لیکدراو» چهار تکواژ و مشتق- مرکب است ساختار مشتق و کمی هجا و تکواژ، اصلی اساسی و علمی در فرایند واژه‌سازی و واژه‌گزینی است.

تعجبی ← ماقی یا سه‌رسورمان

متعجب و مبهوت ماندن، ترجمه تحت الفظی «سه‌رسورمان» است و در ایلام و کرمانشان نیز به صورت «سه‌رم سر / ما / مه‌ن» رایج است که در واقع جمله یا عبارت فعلی می‌باشد هرچند در نوشته‌های علمی نباید از واژگان احساسی و تاسفی استفاده کرد ولی در این مورد باید گفت این نوع معادل‌سازی یعنی جمله در برابر کلمه، در حق زبان کوردی، اجحاف است. در حالی که «ماق» یا «واق» به معنی تعجب، به صورت طبیعی در زبان وجود دارد.

تکواژ < وشتاک

ظاهرا در گویش معیار برای «تکواژ» معادل‌سازی نشده است نگارنده با بهره‌گیری از اجزای زنده زبان «وشتاک» را پیشنهاد می‌نماید که جهت ساخت آن از فرایند قلب (وشه+ تاک) استفاده شده است.

جعلی < ده‌ستگردی

دستورنویسان سنتی دید ایجابی به ظهور و ساخت مصادری نظیر «خه‌له‌تانن»، «فه‌مانن» و... نداشتند بنابراین این گونه، مصادر را جعلی می‌نامیدند، اما امروزه به مدد علم زبان‌شناسی و مطالعات زبان‌های پیشرفته و هم‌سنخ، خاصه، انگلیسی، مشخص شد نه تنها جعلی نیستند بلکه روشی طبیعی برای واژه‌سازی می‌باشد، اخیراً فرهنگستان فارسی، برای اصطلاح مصدر جعلی، واژگان «تبدیلی» و «برساخته» تصویب کرده‌است. نگارنده نیز مطابق اصول واژه‌گزینی و تحول معنای، واژه «ده‌ستگردی» را پیشنهاد می‌نماید.

ساختگرا < لاختاری یا پیکهاته‌یی

ساختگرا نام مکتبی مشهور است که در آن برای یافتن واحدهای زبان و بررسی آن‌ها تا حد امکان از رجوع به ذهن، یعنی در نظر گرفتن معنی، خودداری می‌شود. در کوردی برای این اصطلاح چند واژه نظیر «بنه‌ماخوازی، بونیادخوازی و پیکهاته‌یی» متداول است. هیچ کدام از این واژگان دقیقاً معادل «ساختگرایی» نبوده زیرا «بنه‌ما» و «بونیاد» به معنی «پی ساختمان» و «پایه» و «پیکهاته» تحت الفظی یعنی «ترکیب یافته» و در کوردی جنوبی به معنی «تجمع یافته، تلنبار» است. اما «لاخت» در کوردی فیلی به معنی ذات، اساس، شاکله، بافت و... است که علاوه بر نزدیکی معنی، تقریباً از سایر معادلات خوش‌آهنگ‌تر است و از همه مهم‌تر این‌که واژه (لاخت+ار) اسم مصدر و دارای دو تکواژ و مختوم به صامت است و قابلیت ذاتی دارد برای معادل‌سازی سایر مشتقات و هم‌خانواده «ساختگرا» مانند ساخت، ساختمان، ساخته و... در صورتی «پیکهاته» اسم مشتق-مرکب، چهارتکواژ و مختوم به مصوت است. لازم به ذکر است اصل اساسی در واژه‌سازی بر این امر استوار است که باید هم‌زمان، تکلیف واژه بیگانه و سایر مشتقات آن، مجموعاً مشخص شود.

فعل ← کاراک یا کردار...

تاکنون برای معادل «فعل» چندین واژه از جمله «کردار، فرمان و کار» پیشنهاد شده جالب اینکه هر کدام، در کوتاه زمان بنا به دلایلی از دور تداول خارج شده‌اند، امروزه واژه «کار» به جهت سادگی، نزدیکی معنای و انبوه مشتقات همگون، توفیق بیشتری در استعمال دارد ولی از آن جهت هیچ وندی ندارد و ساده است. با خود واژه «کار» به معنی «شغل، فعالیت و...» اشتباه می‌شود بنابراین نگارنده ضمن آشنایی‌زدایی وند نسبت‌ساز «اک» را با این واژه (کاراک) ترکیب نموده‌است. حتی اگر مورد پسند صاحب‌نظران، واقع نشود باز واژه «کار» از سایر معادلات مناسب‌تر است.

قید ← پیبهن یا ئاوه‌لکردار

«ئاوه‌لکردار» تحت الفظی یعنی همراه فعل؛ از روی ساختار مفهومی این واژه، می‌توان استنباط کرد که این واژه‌گزینی مربوط به مصوبات فرهنگستان اول کوردی است(؟) زیرا در گذشته، دستورنویسان تصور می‌کردند قید از ملزمات یا نیاز فعل می‌باشد در صورتی امروزه محرز شده، قید رکنی اختیاری است که علاوه بر فعل با سایر ارکان جمله همراهی می‌کند پس اصطلاح «ئاوه‌لکردار» در وهله نخست از لحاظ تعریف علمی صحیح نیست از سوی دیگر امروزه واژه «کردار» به معنی «فعل» در گویش معیار، حذف یا کم کاربرد شده است. با این دلایل، نگارنده، واژه «پیبهن» را با عناصر کوردی جنوبی، برای اصطلاح دستوری «قید» ساخته‌است. باری پسند و پذیرش این معادل، به خردجمعی، تفکر فراگوشی و سیاست زبانی نویسندگان مرکزی، منوط می‌باشد زیرا استفاده از واژگان برساخته جنوبی، باعث سهیم شدن، حس اشتراک و ارتباط با گویش معیار می‌شود.

لیاقت ← شیاو

صفت لیاقت دال بر شایستگی و قابلیت اسم است، نظیر: ره‌وه‌نی(رفتنی)، گره‌وه‌نی(گروی)، خورا(قابل خوردن)، گیرا(جذاب) و... ظاهراً در گویش معیار، معادلی برای این اصطلاح دستوری در نظر گرفته نشده است(؟) یا نگارنده معادل آن را مناسب نپنداشته‌است از این رو واژه «شیاو» از خود کوردی مرکزی پیشنهاد می‌شود.

هجا ← برگ یا برگه

«برگ / birrig» اسم مصدر است و از «بن مضارع (بر) + گ» مشتق شده است و حداقل در دو شاخه کوردی مرکزی و جنوبی در افواه متداول است، ولی معلوم نیست کارکرد پسوند «گه» در واژه مصوب «برگه» چیست(؟) و اگر واژه‌ساز، این واژه را با این فرمول: بر(بن مضارع) + گ(پسوند اسم مصدر ساز) + ه (پسوند نسبی) ساخته است پس پسوند نسبی(ه) زاید است. زیرا ساختار خود «برگ» کامل و علمی بوده و نیاز به کاراکتر دیگر ندارد و علاوه بر آن « برگ » نسبت به «برگه» دو تکواژ و مختوم به صامت است.

واج ← واچ

واج، کوچکترین واحد زبانی بوده و ممیز معنی است، اخیراً فرهنگستان فارسی با مدد از زبان‌های دیگر ایرانی خاصه اوستایی و مادیک این واژه را برای معادل (phoneme) در نظر گرفته است. در صورتی که این واژه، به صورت طبیعی، در زبان کوردی متداول است و بن مضارع مصدر «واتن» در گورانی است.

وندنما ← گروک

تعریف وند و کارکرد آن در واژه‌سازی مشخص است. اما برخی از تکواژها مانند «گر، تاو، خواز و...» در حالتی بینابین هستند زیرا از سوی تکواژ آزاد بوده و همزمان بسامد آنها در ساخت واژه بسیار بالاست نگارنده با عنایت به این تعریف واژه «گروک» برای این ونداها، پیشنهاد می‌نماید.

مذکر و مونث ← نیروک، مایوک

تاکنون برای مذکر و مونث در زبان کوردی واژگان «نیر و می» در نظر گرفته شده است که همتهایی بسیط و طبیعی هستند نگارنده براین باور است که برای آشنایی‌زدایی از واژگان فوق یا «نیرینه» و «میینه» استفاده شود.

منابع و مأخذ:

- (کوردی، فارسی، انگلیسی، عربی)
- دستور جامع زبان کوردی گویش فیلی / ایلامی، رحیمی، کامران (در دست چاپ).
- ابراهیم‌پور، محمدتقی، «واژه‌نامه فارسی - کردی»، تهران، ققنوس، چاپ نخست، ۱۳۷۳.
- ابوالقاسمی، محسن، تاریخ مختصر زبان فارسی، طهوری، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
- ارانسکی، ای.م، مقدمه فقه‌اللغه ایرانی، کریم کشاورز، تهران، انتشارات پیام، چاپ اول، ۱۳۸۵.
- امینی، امیر، تحقیقی پیرامون زبان کردی (هورامی) (?)، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
- ایچسون، جین، مبانی زبان‌شناسی، فایض، نشر نگاه، تهران، ۱۳۷۷.
- انوری، حسن، احمدی گیوی، حسن، دستور زبان فارسی ۲، انتشارات فاطمی، تهران، چاپ هشتم ۱۳۷۲.
- آریانپور، منوچهر، فرهنگ پیشرو انگلیسی - فارسی، تهران، نشر رایانه، چاپ سی و چهارم، ۱۳۸۶.
- آموزگار، ژاله، تفضلی، احمد، زبان پهلوی، تهران، معین، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.
- باطنی، محمدرضا، پیرامون زبان‌شناسی، تهران، فرهنگ معاصر، چاپ اول، ۱۳۷۱.
- باقری، مهری، مقدمات زبان‌شناسی، تهران، نشر قطره، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
- بی‌رویش، مانفرد. «زبان‌شناسی جدید». محمدرضا باطنی، تهران، انتشارات آگاه، چاپ اول، ۲۳۳۵.
- پرنیان، موسی، فرهنگ عامه کرد، کرمانشاه، چشمه هنر و دانش، ۱۳۷۹.
- تبریزی، محمدحسین خلف «برهان قاطع». به کوشش دکتر محمد معین، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ثمره، یدالله، آواشناسی زبان فارسی، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۴.
- جهانبخش، فرهنگ، تاریخ زبان فارسی، تهران، انتشارات جامی و فرهنگ، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- حاجی مارف، ئه‌وره‌حمان «ریزمانی کوردی» به‌غدا، (?)، به‌رگی یه‌که‌م، ۱۹۹۸.
- حه‌بیب، به‌دران، ئه‌حمه‌د، فه‌ره‌ه‌نگی زاراه‌ه، کوردستان، له چاپکراوه‌کانی کورپی زانیاری کوردستان، چاپی یه‌که‌م، ۲۰۰۲.
- حه‌سه‌ن پوور، ئه‌میر «کوردی وه‌ک زمانیکی جووتستاندارد». گو‌قاری مه‌هاباد، ۱۳۸۷: ۸۶، ۱۰.
- حیات‌نیا، علی، رحیمی کامران، زوان ئیمه، ایلام، زاگرو، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
- خرم‌دل، مصطفی، صرف دستور زبان کردی سورانی، مه‌هاباد، موفقی، ۱۳۴۷.
- خه‌زنه‌دار، مارف، میژوووی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا، (?)، ۱۹۸۴.

- رازی، فریده. «واژه‌های فارسی سره برای واژه‌های عربی و فارسی معاصر». تهران، نشر مرکز، چاپ نخست، ۱۳۶۶.
- رحیمی، کامران. «فرهنگ کوردی کامران». چاپ نشده.
- رخزادی، علی. «آواشناسی و دستور زبان کوردی». تهران، انتشارات ترفند، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- رهمانی، مه‌نسور، وانه‌ی کوردی، تهران، پانیز، چاپ یه‌کم، ۱۳۸۹.
- رهمیمی، کامران، خه‌سارناسی وشه‌سازی له زمانی کوردی دا، زمانه وان ۳، ده‌زگایی ئاراس، هه‌ولیر، ۲۰۰۷.
- زکی، محمدمین، کرد و کردستان، مترجم: تابانی، حبیب‌الله، تبریز، آیدین، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- زه‌بیجی، عه‌بدوره‌حمان، قامووسی زبانی کوردی، سه‌لا‌حه‌دینی ئه‌ییووبی، ۱۳۶۷.
- سمایل عه‌باس، سلیمان. «میژووی کوردی فه‌یلی عیراق»، هه‌ولیر، بنکه‌ی رۆشنیبری فه‌یلی، چاپی یه‌که‌م، ۱۹۹۹.
- سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین عربی به فارسی، انتشارات اسلام، چاپ سیزدهم، تهران، ۱۳۷۰.
- سه‌جادی، به‌ختیار؛ محمه‌د مه‌حموودی. «فه‌ره‌نگی شیکارانه‌ی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی». هه‌ولیر، ئاراس، ۲۰۰۴.
- شرف‌کندی، عبدالرحمن. «هه‌نبانه بو‌رینه». تهران، سروش، ۱۳۶۶.
- طباطبایی، علا‌الدین، «صرف زبان فارسی»، تهران، مجله بخارا، ش ۱۳۸۶، ۶۳.
- عه‌زیز ئیبراهیم، ئیبراهیم، ئامراز له زمانی کوردیدا، ارومیه، صلاح‌الدین ایوبی، چاپی یه‌که‌م، ۱۳۶۷.
- غلامعلی‌زاده، خسرو، ساخت زبان فارسی، تهران، نشر رویداد، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
- فریور، بهمن، ری‌زمان، تهران، عطائی، ۱۳۶۰.
- فره‌وشی، بهرام. «فرهنگ فارسی به پهلوی»، (؟)، بنیاد ملی ایران، ۱۳۵۲.
- قازی، احمد، «دستور زبان کوردی»، ارومیه، انتشارات صلاح‌الدین ایوبی، چاپ اول، ۱۳۶۷.
- کافی، علی، «مجموعه مقالات دومین هم‌اندیشی واژه‌گزینی و اصطلاح‌شناسی»، تهران، انتشارات فرهنگستان، ۱۳۸۲.
- کلباسی ایران. «ونده‌های اشتقاقی فعلی (در گویش‌های ایرانی و کاربرد آن‌ها در واژه‌سازی)»، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۶.
- گوواری کوری زانیاری کورد، چاپخانه‌ی زانیاری کورد، به‌غداد، ۱۹۷۴.
- مجله ویرا (سر‌دبیر نگارنده) شماره ۱، ۲، چاپ ۱۳۸۱.

- محمد توفیق، الوردی. «الاکراد الفیلیون فی التاریخ». بغداد، (؟)، ۱۹۵۸.
- مدرس، یحیی، «درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان»، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- مشکوه‌الدینی، مهدی، «دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری»، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- معین، محمد. «فرهنگ فارسی»، تهران، امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۷۵.
- مقربی، مصطفی. «ترکیب در زبان فارسی»، تهران، انتشارات توس، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- نیومایر، فردریک جی، جنبه‌های سیاسی زبان‌شناسی، مترجم اسماعیل فقیه، نشر نی، تهران، ۱۳۷۸.
- نه‌به‌ز، جه‌مال. «زمانی یه‌گگرتووی کوردی»، بامبیرگ، (؟)، ۱۹۷۶.
- وحیدیان، تقی، دستور زبان عامیانه‌ی فارسی، مشهد، باستان، ۱۳۴۲.
- هاجری، ضیاء‌الدین، فرهنگ وندهای زبان فارسی، آوای نور، تهران، ۱۳۷۷.
- یول، جورج. «نگاهی به زبان». نسرین حیدری، تهران، سمت، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
- ئیسماعیل محهمه‌د، خلیل، کورده فه‌یلییه‌کان و .. خه‌ونی گه‌رانه‌وه‌ی بۆ ولات، (؟)، سه‌نته‌ری برابه‌تی، ژ ۶، ۱۹۹۸.
- Klavans, J.L., 1985, The Independence Of syntax and phonology in-cliticization, *Ing*, 61, 1982
- Mathews, P.H., 1991, Morphology, an Introduction to the Theory of word - structure, 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press
- . Tirkî « îstenbol. Dimilî. seîd Verrog, war.» Ferheng Kurmaçî . 2003.
- .Trask, R.L., 1996, Historical Linguistics, London, Arnold -
- 2003-Ferheng .Kurmaçî-Dimilî -Tirkî .seîd Verrog .war .îst

هه و النامه‌ی کتیر

اهمیت تاریخی زبان کردی در خراسان و جایگاه آن در میان سخنوران

مجید سپهری

مقدمه: سیر و تحول تاریخی زبان

سالیان زیادی است، چگونگی پیدایش زبان، زبان شناسان و روان شناسان و زیست شناسان مختلفی را به خود مشغول کرده است. موضوع اصلی اینست که مدارک و اطلاعات کاربردی کمتری در این مورد برای تحقیقات میدانی وجود دارد، مقاله ای که اکنون در پیش روی شماست به مروری بر زبان و نحوه پیدایش آن و زبان های رایج امروز با محوریت زبان کردی ارائه شده است و سپس اینکه کردها و لهجه های مختلف کردی طی چه فرایندهای به شکل امروزی در آمده اند و دلایل علمی پراکندگی لهجه های مختلف کردی را ارائه خواهیم کرد. بخش پایانی اهمیت جایگاه زبان کردی در میان کردهای موسوم به کردهای خراسان را ارائه خواهیم کرد.

بخش اول: مطالعات علمی و تاریخی زبانها

زبان های مختلف چگونه و به مرور زمان به تدریج به زبان های امروز جهان تبدیل شده اند، بلکه سوال اصلی نحوه کسب توانایی استفاده از زبان برای اولین بار در میان انسان ها می باشد. زبان رایج بین انسان ها، در هیچ کدام از اجتماعات موجود در طبیعت مشاهده نشده است. این زبان توانایی بیان احساسات و افکار پیرامون موضوعات بیشمار و نامحدودی مانند آب و هوا، احساسات مختلف، جنگ و... را دارد. اما خواستگاه پیدایش زبان یکی از بحث برانگیزترین موضوعات درباره انسان است، به طوری که هیچ توافقی درباره زمان یا مکان شکل گیری نخستین نموده های زبانی میان دانشمندان وجود ندارد. محدودیت های بسیاری برای آزمایش درباره زبان وجود دارد و بسیاری از پژوهشگران آن را موضوع خوشایندی برای پژوهش جدی نمی دانند. در سال ۱۸۶۶ میلادی بحثهای زیادی در این باره تا آنجا پیش رفت که انجمن زبان شناسان پاریس بحث درباره پیدایش زبان را ممنوع کرد. ممنوعیتی که تأثیرش را تا سده ۲۰ میلادی بر جوامع غربی حفظ کرد.

توأم با تکامل انسان، زبان های مناطق مختلف دنیا نیز این سیر تکاملی را طی کرده اند و به شکل امروزی خود رسیده اند. در واقع با تغییر هر نسل، زبان نیز دست خوش تغییر و تحول می شود. برخی زبان ها شاخه های مختلفی به خود گرفته اند؛ بعضی دیگر اما به کلی منسوخ شده اند. برخی نیز طی قرن ها تغییرات اندکی داشته و همچنان مورد استفاده مردم زیادی هستند.

لهجه زبانهای کردی یک زنجیره گویشی از زبانهای هندواروپایی در شاخه‌ی زبانهای ایرانی غربی طبقه‌بندی شده‌اند که کردها هم اینکه با گویشهای مختلف با آن سخن می‌گویند. زبانهای کردی از زبانهای ایرانی شاخه شمال غربی هستند با زبانهای فارسی و تاتی، فارسی، دری و تاجیک و بلوچی و تالشی خویشاوندی نزدیک دارند، همچنین زبان کردی و فارسی هر دو از مجموعه زبانهای هندواروپایی هستند (مینورسکی ۱۳۸۲). همچنین این دو مجموعه زبان متاثر از زبان اوستایی بوده و بسیار از صورتهای تلفظی نیز همانند بوده‌اند. قرابتهای زبانی میان این دو مجموعه زبان بسیار گسترده است و به نظر می‌رسد که ریشه هر دو مجموعه زبان های کردی و فارسی یکی است. نام کردی عمدتاً به زبان مردمی اطلاق می‌شود که در سرزمین کوهستانی واقع در مغرب فلات موسوم به ایران زندگی می‌کنند. زبان ساکنان آن با وجود انشعابات متعدد، همگی کردی خوانده می‌شوند.

زبان کردی امروز ترکیبی از زبان ساکنان اولیه کردستان شامل مادها، میتانیها، ماناها و گوتیها است. زبان سومری و اکدی نیز به دلیل همسایگی تاثیرات قاطعی بر زبان کردی نهاده‌اند. در زبان کردی اگرچه نشانه‌هایی از زبانهای سومری، میتایی و اشوری بر جا مانده اما آنچه تنه اصلی زبان کردی را به عنوان یکی از زبان های اقوام مختلف اتحادیه ماد است که در برخورد با مهاجران آریایی تبار بعدها تبدیل به زبانهای مادی شد. زبان اولیه ساکنان کردستان مستقل از زبان های گروه سامی-حامی بوده است. این زبان به تدریج تحت تاثیر اشوریها در غرب و مهاجران آریایی در شمال و شرق دچار دگرگونی شده و در نهایت ماهیتی هندواروپایی به خود گرفته است.

بخش دوم: اهمیت و جایگاه زبان کردی در خراسان:

اکثر مورخین تصریح کرده‌اند به این که زبان مادها همین زبان کردی بوده است، شاهکار ادبی این زبان از نظر علمی و هنری دارای امتیاز و ارزش های فراوانی است؛ زبان و ادبیات کردی مظهر شعر و ترانه و موزیک و اینه تمام نما و گویای زیبایی طبیعت است. لهجه کرمانجی و سورانی دو شاخه به رسمیت شناخته شده زبان کردی می‌باشند که اغلب کتب کردی منتشر شده به این دو لهجه می‌باشند و رسانه‌های کردی نیز با این دو لهجه برنامه پخش می‌کنند.

زبان کردی شاخه کرمانجی (به نوشتار کردی با حروف لاتینی KURMANCI) شاخه ای که به آن کرمانجی شمالی هم گفته می شود، یکی از گویش های زبان اصلی کردی است. در حال حاضر بیش از دو میلیون و پانصد هزار نفر در شمال شرق ایران در خراسان های شمالی و خراسان رضوی و بخشهایی از ترکمنستان در شهر فیروزه و عشق آباد که گویش قالب زبان اول آنها کرمانجی می باشد و در شهرهای کلات نادر و بخش لاین شهر و شهرستان درگز، قوچان، چناران، شیروان، اسفراین، فاروج و بجنورد در خراسان شمالی، آشخانه و در قسمتی از شهر نیشابور و ... ساکن می باشند. از این رو بخشی از کرمانجها که از سال های ۹۹۸ شمسی طی چهار (در منابع تاریخی ۵ کوچ نیز اشاره شده است) کوچ تاریخی از دوره شاه عباس صفوی به شمال شرق خراسان بزرگ مهاجرت کرده اند و از جنوب شهر گالیکش تا شمال شرق شهر سرخس در سراسر نوار مرزی در شهرهای یاد شده با مساحتی تا حدود ۱۰۰ هزار کلومتر مربع پراکنده شده اند که به تعبیری به این منطقه کردخانه یا (همان خانه کردها)، کردستان شرقی، کردستان کوچک و یا کردستان دور نیز گفته می شود. لهجه کرمانجی سرشتی قدیمی تر و اصلی تر را نسبت به دیگر گویش های کردی حفظ کرده چرا که دیگر گویشهای کردی به خاطر نفوذ درازمدت زبانهای فارسی و ترکی و عربی و حتی زبان روسی و شاید جذب یک زیر لایه مشخص ایرانی، دستخوش دگرگونیهای چشمگیری شده اند.

در تحقیقات میدانی اینجانب در میان کردها نه عنوان یک محقق میدانی تمام لهجه ها و گویشهای کرمانجی و سورانی برای یکدیگر در ابتدا کمی مشکل است اما پس از مدتی قادر به برقراری ارتباط با هم خواهند بود. لازم به ذکر است که زبان کرمانجی در سرتاسر کردستان ترکیه و کردستان سوریه و عراق و در استان انزلی ایلیان غربی در شهرستان های ارومیه خوی ماکو و چالدران، سلماس و با اندکی تفاوت در میان مردم ایل ملکشاهی استان ایلام با لهجه ملکشاهی تکلم می شود. با توجه به مهاجرت مردم شهرستان های یاد شده به مشهد شمار کرمانجهای ساکن مشهد افزایش یافته است و آن نیز مربوط به دلایل اقتصادی و زندگی شهرنشینی دارد.

در کشور ترکمنستان نیز عده قابل توجه ای به زبان کردی و شاخه کرمانجی تکلم دارند که از جمله آنها می توان به ایلهای بزرگ زعفرانلو، پیجرانلو، ایزانلو، زیدانلو، شیخوانلو اشاره کرد. لازم به ذکر است که کنفدراسیون ایل ملکشاهی نیز از مهمترین بازماندگان چمشکزگ کرمانج محسوب می شود.

در بین مورخین در ارتباط با کوچ و مهاجرت بزرگ کردها به خراسان در دوران ساسانیان عنوان داشته‌اند و برخی سردمداران همچون تیمور جهانگشای منم تیمور جهانگشای نوشته مارسل برایون فرانسوی، که هنگام عبور از خوشان (قوچان) فعلی به مردم کرمانج در شهر قوچان برخورد کرده که از آنان دعوت به پا رکابی نموده، که کرمانج‌ها ی شهر قوچان از دعوت تیمور سرباز زده اند، و اما بعضی از مورخین مهاجرت عمده کرمانج‌ها به سرزمین خراسان را در چهار قرن اخیر مصادف با دوران شاه عباس صفوی و شاه عباس دوم و شاه سلطان حسین و نادرشاه افشار یاد کرده‌اند. که کرمانج‌های خراسان بزرگ در های پر از گل هزارمسجد و کوه‌های شاهجان و کوه‌های الا داغ و کلیدر و مراوه‌تپه در شهرها و روستاهای یاد شده در سراسر نوارمرزی شمال شرق خراسان بزرگ از جنوب گالیکش تا شمال شهر سرخس اسکان داده شده‌اند. باتوجه به اینکه مردم کرمانج خراسان بزرگ بیش از چهار قرن است که از سرزمین ابا اجدادی خود به دور مانده و هیچ گونه دسترسی به تاریخ و کتابهای نوشتاری خود نداشته و به نوعی دچار سردرگمی فرهنگی و خلاء که در این مهم به وجود آمده توانسته‌اند به درستی و سربلندی همان اصالت و فرهنگ غنی و با تمدن ۱۲ هزارساله را حفظ نمایند. در این چهار قرن هنر شعر و شاعری و موسیقی بوده است چرا که شاعرانی صاحب سبک و خوش ذوق مثل علیرضا سپاهی لاین و حسن روشن و محمد علی مجرد، جعفرقلی زنگلی، که هزاران وقایع و رخداد و حماسه افرینی و صدها ظلم و ستمی که در این چهار قرن به سر این ملت ستم کش کرمانج که در مرز داری در برابر تجاوز بیگانگان ازبک ترکمن قزاق، قرقیز و (توابع روسیه در گذشته) از کیان خودشان دفاع کرده‌اند. در تهاجمان مالی و ناموس و به اسارت بردن دختران کرمانج قوچان و بانوان و شیرزنان این قوم همچون تحفه گل مرجان‌ها و مرواریدها و زاریها، حوادث حزن‌انگیز و غم‌انگیزی برای کردها در

طول این چهارصد سال آوردن و با دفاع جانانه سرداران کرمانج این خطه مرزی همچون سردار عوض خان جلالی و سردار گل محمد گل‌میشی کلیدر و سردار ججو خان درگزی و سردار معزز بجنوردی و سردار محمد خان لاینی و سردار حاج اقا گلی بیگ لاینی و سردار عیوض خان و سردار ججو خان در برابر هجوم و کشورگشاییهای غیر انسانی بیگانگان غیر اقلیمی از خود رشادت های بی نظیر و در جنگ های نابرابر چنان شجاعت و دلیر مردی از خود نشان دادن که باعث حیرت همگان شد، این شاعران هنرمند این وقایع را به نظم ترتیب درآوردند که در ادبیات این مردم و قوم کرمانج برای نساها به یادگار خواهد ماند و هنرمندان کرمانج و بخشی ها و استرانیتهای کرمانج زبان که در طول تاریخ از ساز تنبور و نی و قشمه و سرنا و کمانچه و دوتار که از سازهای اصلی ملت کورمانج است به طور هنرمندانه و ماهرانه بهره برده و بانوا و صوت های زیبا و حنجره های طلای خود با زبان شیرین کرمانجی، در کنار شاعران هنرمند چنان از آثار این عزیزان از شعر و غزل و بیت و کلام به نظم در آمده، سرود های زیبایی به وجود آوردند. و چنین بوده که این عزیزان هنرمند شاعر و غزلسرا و موسیقیدانها و بخشیها و استرانیتهای کرمانج با کمک گرفتن از آن فرهنگ غنی و کهن کردها، توانستن به بقای زبان کرمانجی که زبان مادری و اصیل آنان بود در کنار هموطنان غیرکردزبان خود زندگی خود را تداوم ببخشند.

هرچند که در لهجه کرمانجی خراسان واژگان زیادی از زبان ترکی و فارسی و روسی عاریت گرفته شده است و باز هم نقش زنان را نباید نادیده گرفت چرا که این مادران زحمت کش و ستم دیده کرمانج زبان بوده اند که با قصه های هزاران رخداد این قوم از بدو تولد در کنار گهواره کودکان خود با نغمه و زمزمه دل انگیز لالایی در گوش کودکان خود آنها را ازدوران کودکی با زبان مادری آشنا نموده و همواره در زندگی سراسر کردی بازماندگان خود را با این زبان شیرین تعلیم و تربیت نموده اند.

نتیجه گیری:

زبان کردی یکی از زبانهای کهن خانواده زبانهای هندواروپایی می باشد که

گويشوران آن در سرتاسر خاورميانه و جهان پراکنده شده اند و ساکن خاکی موسوم به کردستان هستند. کردهای خراسان که بخشی از این خاک پهناور می باشند با جمعیتی بالغ بر ۲,۵ میلیون نفر شامل ۲۲ تیره و طایفه بزرگ کرد، یکی از بزرگترین جوامع کردی می باشند که شمال شرق ایران و بخشهای جنوبی ترکمنستان ساکن اند. با قرارگرفتن در موقعیت جغرافیایی در میان ترک و فارسها تهاجم فرهنگی اعمال شده نتوانسته آنها را در فرهنگ خودشان ذوب کند.

هرچند با بهره‌گیری اینترنت و امکان ارتباطات سریع کردهای خراسان با کردستان بزرگ و وجود هجمه‌ی رسانه‌ای که متوجه آنها هستند تا حدودی توانسته‌اند در مقابل ذوب فرهنگی کامل بایستند. اما همچنان خطر ذوب فرهنگی کردهای خراسان را تهدید می کند. عدم امکان تدریس و تحصیل به زبان کردی در خراسان یک معضل بزرگ محسوب می شود، چرا که مردم کرد خودشان به این خودباوری نرسیده اند و اهمیت تحصیل به زبان کردی برایشان شفاف نمی باشد و یا کم اهمیت است. کنشگران فرهنگی دائما از طریق رسانه‌ها مردم را دعوت به آموزش زبان کردی می کنند، هر چند نتایج مثبت به همراه داشته است ولی کافی نیست. لذا این مقاله پیشنهاد می کند که هویت تاریخی و ملی کردهای خراسان همه‌گیر شود و در چهارچوب کشور ایران به حقوق انسانی خود که در اصول قانون اساسی آمده است دست یابند.

منابع:

- ۱- حرکت تاریخ کرد به خراسان نوشته کلیم الله توحیدی
- ۲- لایین در گذرگاه تاریخ، نوشته مجید سپهری لایین
- ۳- صادقی - مرتضی، ماتیکان مانه و سملقان، انتشارات مهردامون، بهمن ۱۳۸۳
- ۴- مقاله مروری کوتاه بر زندگانی استاد رحیم خان بخشی بهادری - مجله کرمانج دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۵- طبیبی - حشمت الله، جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ایلات و عشایر، انتشارات دانشگاه تهران، آذرماه ۱۳۷۱.

هه و النامهى كتيب

هه و النامه‌ی کتیب

تحلیل سروده‌های کردی و فارسی
ابن غریب شاعر کرد خراسان

علی رحمتی

چکیده:

خراسان خاستگاه مردان و زنان بزرگی در عرصه‌های مختلف علمی، دینی، سیاسی و فرهنگی بوده است که هر کدام در روزگار خود تاریخ، تمدن و فرهنگ ایران و منطقه را تحت تأثیر شخصیت و افکار خود قرار داده‌اند. شمال خراسان زادگاه صدها ایل، طایفه و تیره کرد است که بیش از چهار قرن در آن سکونت دارند و از آغاز تاکنون از ادبیات شفاهی و مکتوب پرباری برخوردار بوده‌اند. از جمله آنها ابن غریب بوده است. ابن غریب، جعفرقلی و ... که در اعصار گذشته اشعاری با مفاهیم عارفی و حکیمانه سروده‌اند. «ساقی نامه» و «شوق نامه» مجموعه اشعار (ابن غریب) است و چند شاعر دیگر ... مقاله حال حاضر می‌کوشد تا اشعار شعرای کرد خراسان و کاربرد واژگان کردی در اشعارشان مورد توجه و بحث و بررسی قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: خراسان، تاریخ کرد، ابن غریب، تولی خان، افشاریه.

مقدمه؛ خراسان از نظر فرهنگی پیشینه غنی در تاریخ فرهنگی ایران دارد. این سرزمین در درازای تاریخ محل مرور اقوام و قبایل، کاروان‌های تجاری، مسیر لشکرکشی‌ها و مهاجرت‌های گوناگون بوده و به نوعی به محلی برای انتقال فرهنگ و تمدن و دانش‌ها و هنرهای گوناگون تبدیل شده است. به طور قطع بهره‌مند بودن از چنین شرایطی بستر زمینه‌های ظهور، رشد و بالندگی چهره‌های نامدار علمی، دینی، ادبی، هنری، سیاسی و اجتماعی را در خراسان فراهم آورده است. ابن غریب یکی از قدیمی‌ترین شاعران کرد خراسانی است که اشعار متعددی را در موضوعات و قالب‌های شعری متنوع به چهار زبان کردی، فارسی، ترکی و گاهی عربی به نظم درآورده است. ظهور صفویان اگر چه باعث وحدت سیاسی در ایران شد اما با این همه در اواخر حکومت افشار، با تقویت زندگی شهری در دو مرکز کردنشین در شهرهای قوچان و بجنورد، دور دیگری از رشد فرهنگی آغاز شد. با این تفاسیر، به احتمال قریب به یقین، بجنورد در این دوره یکی از کانون‌های کتابت شعر و ادبیات کردی بوده است.

• نگاهی به زندگی‌نامه ابن غریب جرمغانی شاعر کرد

به دلیل عدم آشنای شعرای کرد با زبان کردی و نبود زبان و خط رسمی کردی در میان کردهای خراسان شاعران کرد در خراسان همیشه نتوانسته اند از واژگان اصیل زبان کردی بهره بگیرند و به ناچار از زبانهای بیگانه واژگان را به عاریت گرفته اند.

تولد و وفات: در مورد سال تولد و وفات ابن غریب اطلاع دقیقی در دست نیست. تنها نکته‌ای که می‌تواند نشان دهنده زمان زندگی او باشد منحصر به مطالبی است که ابن غریب در ضمن کلیات اشعارش به آن اشاره کرده است.

«عومری مه را بورت ژه پینجی و شه‌ست ساقی بده مهی تا از ببینم مه‌ست»
ترجمه: عمر من از پنجاه و شصت سالگی گذشته است. ساقی! باده به من ده تا مست شوم.

عمر: در شعر بالا کلمات (عمر، ساقی) واژه عربی می باشد و واژه بورت (برد) کلمه رایج در زبان فارسی می باشد، هر چند با واژه (برن - بردن - Birin) در زبان کردی از یک ریشه مشترک زبانی آورده شده اند. از سوی دیگر در بیت پایانی ساقی‌نامه کردی تاریخ سرودن آن را در سال ۱۱۸۰ قمری ذکر کرده است.

«ئه‌لا ئه‌و که لامی که ئینشا ده‌بوو ژه هجرت سه‌د و ئه‌لف و هه‌شتا بوو»

توضیح: هان! این سخن و شعر وقتی سروده شد که سال ۱۱۸۰ هجری قمری بود. می‌توان گفت ابن غریب در زمان سرودن مخمس کردی حدود ۶۰ سال سن داشته است؛ حال اگر عدد ۶۰ را از ۱۱۸۰ کم کنیم، تاریخ تولد او سال ۱۱۲۰ قمری و وفاتش پس از سال ۱۱۸۰ قمری بدست خواهد آمد. بنابراین او در دوران حکومت سه سلسله صفویه، افشاریه و زندیه می‌زیسته است.

نژاد و سکونتگاه: زادگاه و سکونتگاه ابن غریب به طور دقیق معلوم نیست اما او محل سکونتش را در یکی از ابیات کردی «جرمغان» معرفی کرده است.

«نکا گشت خه لکی به کار و به بار له وی جرمغانا نه زم خوار و زار»

ترجمه: اکنون تمام مردم مشغول کار و بار هستند اما من در این جرمغان خوار و زار هستم. جرمغان در اصل همان گرمخان است. شهری واقع در ۱۵ کیلومتری شمال بجنورد (رحمتی، ۱۳۹۴: ۴۶) بوده و مقر حکومت نجف سلطان قراچورلو و مسکن طوایف ایل قراچورلو در عصر صفویه و افشار بوده است (رحمتی، ۱۳۹۶: ۲، ۲۳۹-۲۴۰). به نظر می‌رسد با توجه به اینکه جرمغان مسکن و مقر کردان قراچورلو بوده است، ابن غریب نیز از حیث نژادی کرد قراچورلو باشد.

«نه شادی مه نه کاوی مه نه زاخوری مه نه بادل نه کورمانجم نه از ترکم ژه وانا گشتان بزدیامه»

ترجمه: من [اکنون در این آوارگی] نه از ایل شادلو هستم و نه از کاوانلو و زاخوری و بادلانلو؛ نه کرمانج هستم و نه ترک، بلکه از تمام این اقوام جدا افتاده‌ام. نام و تخلص: نام ابن غریب به طور دقیق معلوم نیست اما او خود را بارها در اشعارش به تخلص ابن غریب، غریبی، غریب و ابن غریبی معرفی کرده است. این شاعر گمنام در اشعار خود بیشتر از تخلص ابن غریب استفاده کرده و خود را به این نام شناسانده است.

«گوت ابن غریب لائوبالی پرپر گونه کارم هوایی»

ترجمه: ابن غریب لائوبالی گفت که از روی هوا و هوس بسیار بسیار گناه کرده‌ام (ابن غریب، ۱۳۹۸: ۶).

• جایگاه وقایع تاریخی در اشعار ابن غریب:

روزگار حیات ابن غریب که می‌توان به احتمال زیاد آن را دوران سلطنت سه سلسله صفویه، افشاریه و زندیه دانست، دوره‌ای حساس در تاریخ ایران است.

شورش و حمله محمود افغان به ایران، سقوط اصفهان، ظهور نادر قلی افشار در خراسان، جنگ‌های نادر با افغانان و عثمانی‌ها و ازبکان و ...، به قتل رسیدن نادرشاه و ظهور احمد خان ابدالی، تاج‌گذاری شاهرخ میرزا در مشهد و جنگ‌ها و شورش‌های داخلی ایران و خراسان از ویژگی‌های این برهه از تاریخ ایران است. ابن‌غریب اگر چه مرد سیاست نبوده، اما آنجایی که این حوادث زندگی مردم ایران و از آن میان ساکنان خراسان و طوایف ساکن در خراسان را تحت تأثیر قرار داده بود، در اشعار خود ضمن اشاره‌ای به حوادث روزگار، همچنین به داستان‌های عاشقانه ایرانی و غیرایرانی و اسلامی می‌پردازد. از جمله آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱- **مردم شناسی:** ولایت بجنورد در عصر ابن‌غریب از اطلاعات مهمی است که در اشعار وی بازتاب داشته است. او در بعضی از اشعار کردی از سه قوم کرد، ترک و تات نام برده و معلوم است که این طوایف سه‌گانه در آن زمان، در شمال خراسان و به‌خصوص بجنورد سکونت داشته‌اند. ابن‌غریب ضمن اشاره به سکونت ایل‌های شادلو، کاولو، زاخوری و بادلانلو از پانزده طایفه کرد نام می‌برد که عمدتاً در ولایات بجنورد، شیروان و اسفراین سکونت داشته‌اند.

«دودو ژه دیران ژه قولان چار	ژه به‌دران یکی و ژه توپان چار
دو کوری دو خاخی و یک قمپری	ژه ملان یی دن میړه‌کی پشت خار
ژه قانان یهک هات و دو باشکی	چاری ژه ده‌نگل نه‌که‌تن به کار
قه‌رهمان دو دو و دوراغان دودو	یهک شیخ امیری دوبو غی چار»

ترجمه: دو نفر دیرانلو و چهار نفر قولانلو، همراه با یک نفر از بدرانلو و چهار نفر از توپکانلو؛ دو نفر از کورانلو و خاخیانلو و یک نفر از قمپرانلو، همراه با مردی کوزپشت از ملوانلو؛ یک نفر از قانیکانلو و دونفر از باشکانلو، همراه با چهارنفر از

دو ننگلانو اما به کار نیامدند؛ دو نفر از قهرمانلو و دوراغانلو، همراه با یک نفر شیخ امیری و دو نفر از بوغانلو مانند آتش. اغلب طوایفی که ابن غریب از آنها در اشعار خود نام برده در حال حاضر در روستاها و بخش‌های شهرستان‌های بجنورد، مانه و سملقان، اسفراین و شیروان سکونت دارند.

۲- **خرابی خراسان:** یکی از حوادث مهمی که در اشعار ابن غریب بازتاب داشته غزلی کردی است که شرح وقایع آن طوری است که انگار شاعر به حملات و نبردهایی اشاره کرده که بعد از مرگ نادرشاه افشار از سوی افغانان گریبان گیر ساکنان شمال خراسان، به خصوص اقوام چادرنشین کرد شده است.

«هوله ناخی هه‌فالان کا تو رونشتی چما قافل   ژن و میړی به جۆلان کا تو رونشتی چما قافل
هوله بفکر له دوری خوه نه‌ما جینار و ایل و کوین   خودی مالی په مالان کا تو رونشتی چما قافل
خه‌زان له باغ و بوستان کهت غریب و دنگ ژه بلبل چو   گل و خارمغیلان کا تو رونشتی چماقافل»

ترجمه: برخیز، نام و نشان دوستان کجاست؟ چرا غافل نشست‌ای! زنان و مردان با شور و هیجان کجا هستند؟ چرا تو غافل نشست‌ای! برخیز، اطرافت را ببین که همسایه و ایل و سیاچادرها [چهارپاها] باقی نمانده‌اند، صاحبان سیاه چادرها با سیاه چادرهای خود کجا هستند؟ چرا تو غافل نشست‌ای! پاییز به جان باغ و بوستان افتاد و صدای بلبل از بین رفت. گل و خار مغیلان کجاست؟ چرا تو غافل نشست‌ای!

ابن غریب در جایی دیگر از دیوان خود به احتمال قوی به ظهور احمدشاه درانی اشاره کرده است. احمدشاه درانی که بعد از مرگ نادرشاه در افغانستان خود را شاه خواند بارها به خراسان حمله و مسبب صدمات زیادی به مردم خراسان شد و ابن غریب در این ابیات به بدعهدی روزگار، بی‌هویت و بی‌ریشه بودن افراد تازه به قدرت رسیده اشاره می‌کند.

«فهلهک میړین چو اخراج کر
ژه ئورتی وهدهرکت نکا ئیتبار
نه یار و نه وار و نه غه مخوار ما
نه ما قهت سوبات له چهرخی جهان
نها هر هیتیمهک خوهدی تاج کر
عهجهب روزگاره عهجهب روزگار
نه عهد و نه سوند و قهرار ما
قیامت به پا بو ژ صاحب زمان»

ترجمه: وقتی که آسمان مردان مرد خود را از دور خارج کرد، اکنون هر شخص بی سرپرستی را صاحب تاج کرده است. اعتبار [و احترام] از بین [مردم] برخاست، عجب روزگاری است. نه یاری ماند و نه خانه و نه غمخواری، نه عهد و سوگند و قول و قراری. هیچ ثباتی در گردش روزگار باقی نمانده و [در واقع] قیامت و ظهور صاحب الزمان، حضرت مهدی (عج) به پا خاسته است.

۳- **رجال شناسی:** ابن غریب در جای دیگر در غزلیات دیوان خود اشاره‌ای به خصوصیات اخلاقی و رفتاری پنج تن از معاصرانش دارد که روابط میان حکمرانان عصر خود و درباریان آنان را به خوبی ترسیم کرده است. در ذیل به نام افراد مورد نظر اشاره می‌شود:

دولی خان شادلو: دولی خان همان کسی است که بعد از مرگ نادرشاه حکمران بجنورد شد (رحمتی، ۱۳۹۶: ۲، ۱۵۹) و شهر کنونی بجنورد را بنا نهاد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۱ ق: ۱۲۹). او از جمله افرادی است که ابن غریب در دوغزل خود از او یاد کرده و چنین می‌نویسد:

«محکوم حکم اوست دولی خان شادلو   یک دم نشد او رود از حکم او بدر
گرچه خان محکوم می‌باشد به حکم دیگری   لیک به سلطان ما این زندگی مشکل است»

سلطان: از القاب شید قلی خان شادلو ملقب به شهید قلی سلطان والی آلاداغ (بجنورد) در عصر نادرشاه است (رحمتی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۷-۳۶). ابن غریب در یک غزل با همین لقب به او اشاره کرده که برعکس دولی خان برادر زاده‌اش، تابع تصمیم و حکم کسی نبوده است.

«من چه گویم صاحبای خیالم در گل است خان ما پرصادق و سلطان ما پرکم دل است»
میرزا: همان نصرالله میرزا، پسرشاهرخ میرزا و نواد نادرشاه افشار است که در دوران پدر تا سال ۱۱۹۸ قمری حاکم مشهد بود (گلستانه، ۱۳۴۴: ۴۴۲). دولی خان شادلو در دوران حکومت خود در بجنورد از نصرالله میرزا که همه کار شاهرخ میرزا بود تبعیت می‌کرد. ابن غریب ضمن اشاره به خصوصیات اخلاقی نصرالله میرزا، از نفوذ شدید او در تصمیمات دولی خان شادلو و تنفر شدید قلی سلطان از وی اشاره دارد.

«میرزای خوش قواره و حيله و طماع و بی هنر اندام مکر و حيله و اسباب شورسر در عقل و در فراست و در زیرکی فهم اما به قدر و مرتبه قلاب و کینه ور»

خدایگان / ظفرعنان: القاب شخص دیگری است که ابن غریب در یکی از غزلیات خود از او یاد کرده و غزلش را به مدح او آراسته است:

«خدایگانا ظفرعنانا سزد که این دم قلم کنم سر
 به شرط آن که دهی اجازت که چندبیتی نویسم ازبر
 فلک آسای فدات کردم سوارگشتی عجب رساندی
 به دوستان بقای بی به دشمنانت صلائی دیگر»

دقیقا معلوم نیست که منظور ابن غریب از فرد مذکور چه کسی است، اما احتمال دارد که او نیز مانند صاحب و سلطان یکی از افراد محبوب ابن غریب بوده باشد و چه بسا شخص مورد نظر یکی از آن دو باشد.

صاحب: پنجمین نفری است که ابن غریب در چند غزل با همین لقب از او یاد کرده است. این شخصیت یکی از معتمدان و دوستان صمیمی ابن غریب بوده که از این سو ابن غریب او را در یکی از غزلیاتش مخاطب خود ساخته و افکار و درد دل خود را در قالب شعر با او درمیان گذاشته است:

«صاحب‌ها خاک قدومت توتیای چشم ما   سخت تمهیدات داردناظریک چشم ما...
مدعا را چون غریبی عرض مطلب کرده‌ایم   چیست فرمان تو در بالای هردوچشم ما»

نتیجه‌گیری

خراسان به عنوان یکی از اصلی‌ترین زیرمجموعه‌های حوزه نفوذ تمدن کرد در فاصله زمان ورود کردها به آن تاکنون می‌باشد و تحولات عمده‌ای را در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی پشت سر گذاشته است. با استقرار دولت صفوی در ایران و توسعه حاکمیت آنان بر خراسان فطرتی آغاز شد که منجر به حملات ازبکان و ترکمنان به خراسان گردید. شاهان صفوی برای حفظ سرحدات خراسان از تجاوز و تاخت و تاز ازبکان، ناگزیر به کوچاندن جماعت عظیمی از کردان به این منطقه شدند. با سقوط دولت صفویه و ظهور دولت افشاریه در خراسان، فرصت دیگری برای بازسازی و احیاء فرهنگی در قالب‌های کانون‌های جدید در خراسان محیا شد. در این شرایط جدید برخی از کانون‌ها مثل بجنورد، قوچان، اسفراین، شیروان و ... در مسیر رشد و تعالی قرار گرفتند. در این میان بجنورد به عنوان یکی از مراکز سیاسی و فرهنگی کردها در روزگار جانشینان نادرشاه از بیشترین میزان رشد برخوردار شد به گونه‌ای که ابن غریب یکی از شاعران برجسته کرد در دوره تاریخی اشعارش را به چهار زبان کردی، فارسی، ترکی و عربی سروده، دارای خاستگاهی کرد بجنوردی است که در بعضی از ابیات کردی و فارسی‌اش به اوضاع و احوال وقایع تاریخی و اتفاقات پیرامون خود می‌پردازد.

منابع

- جرمغانی، ابن غریب. (۱۱۸۰ ه. ق). شوق نامه ابن غریب. کتابخانه شخصی علی رحمتی [نسخه خطی].
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۷۳). مطلع الشمس. (تیمور برهان لیموده‌ی، اهتمام). (ج ۱). تهران: بنیاد موقوفات افشار.

هه و النامه ی کتیب

هه و النامه‌ی کیتیر

گُرده‌های کلاردشت مازندران و
آسیب‌های زبانی

■ مژگان کاووسی

مقدمه

گفتار پیش رو، به آسیبهای زبانی گردهای مهاجر به کلاردشتِ مازندران، خواهد پرداخت. برای ورود به چنین موضوعی، از معبر مباحث بنیادینِ مرتبِطی - هر چند اجمالی - گذر خواهیم کرد.

برای بیان آسیبهای زبانی و چرایی لزوم پرداختن به آنها، ناگزیر از طرح مبحث «زبان مادری، زبان هویتی» هستیم؛ بحثی که خود نیازمند پیشنهادی است تا بر اهمیت موضوع تأکید نماید؛ بنابراین گفتار خود را با اساسیترین مفاهیم مرتبِط، یعنی «زبان، فرهنگ، هویت» می‌آغازیم. در ادامه به‌طور مختصر به معرفی گردهای کلاردشت پرداخته و پس از بیان آسیبهای زبانی که تا به حال مشمول آنان و زبانشان گشته، راهکارهایی را برای نجات این گویش از زبان گردی، ارائه می‌دهیم. لازم به یادآوری است، از آنجا که بخش «زبان، فرهنگ، هویت»، ریشه‌ایترین قسمت بحث را در بر می‌گیرد تا بتوانیم باقی استدلالات خود در بخشهای دیگر را بر مبنای آن ارائه دهیم، لذا از علمیت‌ترین لحن و شیوه‌ی مستدل‌سازی در آن بهره جست‌هایم. لحن و شیوه‌های که در ادامه‌ی گفتار تعدیل میشود تا نگارنده بتواند یافته‌های خود - که نتیجه‌ی پژوهشهای میدانی است - را با کلامی ساده‌تر بیان نماید.

زبان، فرهنگ، هویت

ویتگنشتاین می‌گوید: زبان من، جهان من است و جهان من زبان من؛ این مفهوم را اندیشمندان دیگر نیز در قالب جملات دیگری بیان کرده‌اند. آنگونه که ادوارد سَپیر (E. Sapir) متذکر شده، «فهرست کاملی از واژگان یک زبان را به‌راستی میتوان بهم‌نزلهی سیاه‌های حاوی ایده‌ها، علایق و مشغله‌ی فکری جامعه‌های پنداشت که زبان مزبور در آن جاری بوده است». (دیوید دابلیو، ۱۳۹۵: ۲-۳)

«ج. هردِر (Herder) در سالهای دهه‌ی ۱۷۸۰ نظریه‌های را پیشنهاد کرد که بعدها توسط Humboldt متحول شد و در قرن بیستم نیز ویتگنشتاین (Wittgenstein) به آن پروبال بیشتری بخشید؛ بنابراین زبان دست‌بندیها و تمایزاتی را می‌آفریند که انسان توسط آنها به جهان معنا می‌بخشد. بنابراین هر زبان خاص، در یک جامعه‌ی بسته به‌وجود می‌آید و به همان نیز گره می‌خورد؛ که مقصود هسته‌ی آن توده‌ی جمعیتی است که برای یک بیگانه [یا ناظر خارجی] بیمعنی است. برادران گریم (Grimm) تا آنجا پیش رفتند که هم‌زمان با مطالعه‌ی زبان آلمانی،

به گردآوری افسانه‌های «اصیل» فولکلوریک آلمانی پرداختند و الهامبخش آنان در این کار، این باور پیروان مکتب رمانتیک^۱ بود که بنابرآن، زبان و فرهنگ توده‌ها، پیوندی تنگاتنگ و ژرف با هم دارند.» (همان: ۶)

ساخت اساطیر اجتماعی و قراردادهای یک فرهنگ با نشانه‌ها امکانپذیر میشوند و زبان یکی از مهمترین نظامهای نشانهای است. «زبان دستگاهی است از نشانه‌ها که بیانکننده‌ی افکارند و از این رو با خط، الفبای کر و لال‌ها، آیینهای نمادین، شیوه‌های ادب و احترام، علائم نظامی و غیره سنجش پذیرند.» (کالر، ۱۳۹۳: ۱۰۵)

زبان، فرهنگ و هویت مانند حلقه‌های یک زنجیرند؛ «به گفته‌ی لایونیل تریلینگ، این فریود بود که «بر ما آشکار ساخت، تا چه حد درگیر فرهنگیم... و فرهنگ تا چه حد بر دورترین اجزای ذهن هر یک از ما رخنه کرده»، و امکان تحقق مجموعه‌های از احساسات، رفتارها و حتی مفهوم هویت فرد را فراهم ساخته است.» (همان: ۸۴)

زمانی که بحث زبان و ارتباطش با فرهنگ و هویت پیش روست، ناگزیر از مطرح کردن نظریات سوسور هستیم. «نگرش سوسور به زبان بر مسائلی معطوف بود که کانون روشهای نوین تفکر درباره‌ی انسان، بهویژه رابطهی عمیق و درونی میان زبان و ذهن به شمار میروند. اگر «انسان» بهواقع «حیوان ناطق» و مخلوقی به حساب آید که رویارویاش با جهان بر حسب اعمالی ساختمانند و افتراقی قابل تشخیص است، یعنی همان اعمالی که نمونه‌ی بارزشان در زبان آدمی تجلی مییابند، آنگاه باید باور کنیم که آرای سوسور ما را به چنین نگرشی رسانده است.» (همان: ۷) او زبان را موجودیتی کاملاً تاریخی و همواره در حال تغییر میدانند (همان: ۳۹) که هویت^۲ میسازد؛ هویت به معنای نقش افتراقها در نظام. (همان: ۲۹) در تعریف سوسور، زبان پدیده‌ی اجتماعی بر حسب نظامی از قراردادهای میانفردی است. (همان: ۸۴) تعریفی که ما را به تنگاتنگی رابطهی زبان با اجتماع و فرهنگ، از دیدگاه وی میرساند.

جاناتان کالر معتقد است که ما در تحلیل زبان با تحلیل واقعیات اجتماعی و در حقیقت با کاربرد عناصر زبان سروکار داریم... آنچه در این میان اهمیت دارد و به واقع معتبر است، همانا تمایزات و روابطی است که اجتماع به آنها معنی میبخشد... بهاینترتیب، میتوان دریافت که زبانشناسی به مطالعه‌ی مجموعه‌ی وسیعی از توالیهای آوایی نمیپردازد، بلکه نظامی از قراردادهای اجتماعی را بررسی میکند... زبان به منزله‌ی نظامی از ارزشهایی که به لحاظ اجتماعی تعیین شده‌اند. (همان: ۵۶-۵۷)

1 romantic

2 identity

در نظریه‌های سازه‌گرا تأکید میشود که هویت، برساختهای اجتماعی است و محصول منازعه معنایی و بازنماییها (استفاده از زبان برای تولید معنا) است. غیریتسازي یکی از کارکردهای اصلی بازنمایی (استفاده از زبان) است و «دیگری» همواره محصول بازنمایی است. به عبارت دیگر هویت در عرصه‌ی عمومی و سیاسی اساساً مسئله‌های انفرادی، شخصی و روانی نیست؛ بلکه پدیده‌های جمعی است که به بنیانهای فرهنگی، تاریخی و اعتقادی یک جامعه نیز مربوط میشود و گفتمان فرهنگی که در یک جامعه ریشه دارد نیز از طریق همهی عناصر به‌ویژه زبان، خود را منتشر میکند. یعنی زبان ابزاری برای تولید معنا و برجسته‌سازی یک هویت و طرد هویتی دیگر میشود؛ از این رو مفهوم «دیگری» به مقوله هویتسازي گره خورده است و این هویت از خلال نظامهای بازنمایی و بهره‌گیری از زبان برای انتقال و انتشار مضامین خودی برساخته میشود. (اکوانی، ۱۳۹۱: ۳۱)

«ارتباط زبانی به این دلیل امکان پذیر است که ما نظامی از هنجارهای گروهی و مشترک را جذب خود ساختهایم که جهان خارج را سامان میبخشند و به رفتارهای کلامی معنی میدهند و یا به اعتقاد دورکهایم، واقعیت حیاتی برای فرد محیط فیزیکی نیست، بلکه محیط اجتماعی است؛ نظامی از قواعد و هنجارها، نظامی از نموده‌های گروهی و مشترک که رفتار اجتماعی را ممکن می‌سازد.» (کالر، ۱۳۹۳: ۸۴)

در باب ارتباطِ هویت فردی و زبان باید گفت: «وقتی کسی سخن میگوید، در اصل به شکلی استادانه «از زبان پیروی میکند»؛ زبان برای ابراز تمایلات و ایجاد ارتباط در جامعه، از سوی ما سخن میگوید. حتی تصور هویت فردی نیز از طریق گفتمان یک فرهنگ حاصل میشود. «من» چیزی از پیش موجود نیست و در مرحله‌های انعکاسی موجودیت مییابد که در دوران طفولیت آغاز میشود، یعنی در همان دوره‌های که این «من» دیده میشود و مخاطب دیگران قرار میگیرد.» (همان: ۹۰)

در باب ارتباطِ فرهنگ و زبان به‌مثابه‌ی نظامی از نشانه‌ها نیز میتوان گفت: «هر چه فرهنگی قویتر باشد، به همان اندازه نیز در تلقی نشانه‌هایش به‌منزله‌ی نشانه‌های طبیعی موفقتر است. به همین دلیل، تحلیل نشانه‌شناختی نیازمند الگویی است که بر قراردادی بودن نشانه‌ها، یعنی بر بنیان فرهنگی آنها تأکید کند و به مخالفت با بینشی بپردازد که نشانه‌ها را طبیعی برمی‌شمارد.» (همان: ۱۰۸) در باب ارتباطِ جامعه و زبان و هویت اجتماعی فرد، روزالین کوارد و جان الیس در کتاب زبان و ماتریالیسم می‌گویند: «کلیهی اعمالی که به تمامیت اجتماعی شکل

میبخشد در زبان نهفته‌اند و به همین دلیل این امکان پدید می‌آید تا زبان را جایگاه شکلگیری فرد اجتماعی تلقی کنیم.» (همان: ۱۳۹)

با مرور خلاصه‌های که از نظر گذشت میتوان ادعا کرد که زبان، صرفاً ابزاری برای انتقال پیامهای روزمره نیست؛ بلکه وسیله‌ی درک «بودن» است و به همین دلیل، هویت فردی و اجتماعی هر انسانی را مشخص میکند.

زبان مادری، زبان هویتی

هنگامیکه به آینه مینگرید، نه فقط چهرهی خود، که موزهای را در برابر خویش میبینید... ما همواره گذشته‌ی اطراف خود را با خود میبریم و این کار تنها در جسم و تن انجام نمیشود؛ بلکه در قالب سنتهای ما، شامل چگونگی سخن گفتن، به حیات خود ادامه میدهد. گذشته مجموعه‌ی ذرهبینهای غیرقابل مشاهده‌ی است که همواره بر چشم داریم و از راه آنها جهان را درک میکنیم و متقابلاً جهان نیز ما را درک میکند. ما همواره بر شانه‌های نیاکان خود ایستاده‌ایم؛ خواه ایشان را بشناسیم یا نه... (دیوید دابلیو، ۱۳۹۵: ۱-۲)

از شعرگونگی متن فوق که چشم بپوشیم، بر مفاهیم عمیقی که مطرح میکند متمرکز میشویم؛ مفاهیمی که در بخش «زبان، فرهنگ، هویت» بدانها پرداختیم و در ادامه با بیانی ساده‌تر و از زاویهای دیگر آنها را وا میکاویم. میتوان گفت که زبان مهمترین عامل هویتساز جوامع است؛ عاملی که حدود صد سال اخیر و با تأسیس حکومت مدرن در جغرافیای سیاسی ایران با چالشی بزرگ مواجه شده است؛ چالشی که سبب شده تا بسیاری از زبانهای حاضر در این جغرافیای سیاسی، طبق تعریفی که از زبان مادری در ذهن داریم، دیگر زبان مادری نباشند. دقیقاً به همین خاطر، نیز اهمیت این موضوع، بحث خود را با طرح مسائل علمی زبانشناسی آغاز کردیم.

زبان مادری زبانی است که نوزاد از بدو تولد در معرض آن قرار گرفته، خود و جهان را با آن میشناسد. طی هزارها زبان مادری همان زبان هویتی بوده، اما متأسفانه امروزه میتواند زبان هویتی باشد یا نباشد؛ یعنی ممکن است پدر و مادر از بدو تولد با زبانی غیر از زبان هویتی خود با کودکانشان صحبت کنند؛ لذا در این نوشتار، دو اصطلاح «زبان مادری» و «زبان هویتی» به‌طور جداگانه و در بیان دو مفهوم متفاوت به کار رفته‌اند.

«جهان مدرن شاهد افزایش روزافزون گرایشات تلفیقی فرهنگی در موسیقی، هنر، سرویسهای خبررسانی و حتی در ترکیب جمعیتها (بیشینهی مهاجرتها در کل تاریخ) و در زبانهاست (بیشتر

مردم، دو یا سه‌زبانه هستند). با افزایش علائق به پدیده‌ی همگرایی فرهنگی در سالهای دهه‌ی ۱۹۸۰، برخی اندیشمندان در محافل دانشگاهی آغاز به بازنگری در زبانها و فرهنگهایی کردند که زمانی به‌عنوان ماهیتهایی مفرد و متمایز تعبیر میشدند.» (همان: ۱۴)

با پیدایش مدرنیته «هویت» اساساً در کانون معادلات فرهنگی و سیاسی قرار می‌گیرد. مدرنیته با انقلاب تکنولوژیک، جابه‌جایی جمعیتها و شکلگیری دولتهای مدرن و پروژههای دولت-ملتسازی، امکان بازنمایی هویتها و زمینهای نزاع میان آنها را فراهم ساخته است.

در ایران نیز، با تأسیس دولت مدرن و شکلگیری پروژه‌ی دولت-ملتسازی در زمان پهلوی اول، گفتمان حاکم همواره خواسته تا تفاوت‌های زبانی را به عنوان «دیگری» سرکوب کند؛ بر این اساس، یا این تفاوت‌های هویتی را نادیده گرفته و انکار میکند و یا آنها را به عنوان خرده‌فرهنگ، لهجه، فرهنگها و زبانهای محلی و ... بازمینمایاند؛ نتیجه‌ی آن معرفی تمام این تفاوتها به‌عنوان بخشی از گفتمان «هویت ملی، هویت ایرانی» است.

البته باید اشاره کرد که این مشکل در خاورمیانه مختص ایران نیست؛ فروپاشی ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اخلاقی جوامع خاورمیانه علیرغم حفظ جغرافیای سیاسی آنها، عامل این تبعیضهای زبانی-هویتی هستند. تبعیضهایی که ریشه در ساختارهای غیردموکراتیک و رژیمهای اقتدارگرا دارد؛ ساختارهایی که تک‌ترگرایی هویتی را نادیده انگاشته و با اقلیت، روابط فرادستی-فرودستی برقرار میکنند. جریان فرادستی-فرودستی در ایران، چنان تأثیری بر هویت‌های زبانی مختلف گذاشته که اکثر جوامع زبانی فرودست، به ناگاه و تحت‌تأثیر تبلیغات مستقیم و غیرمستقیم سیستم فرادست، تصمیم گرفتند تا هویت زبانی جدیدی را برای نسل بعد خود تعریف نمایند؛ لذا از بدو تولد فرزندانشان با آنها به زبان فارسی سخن گفتند، تا آنها را به بخش فرادست جامعه‌ی سراسری ایران انتقال دهند.

از اینجا و به این علت است که در بیشتر مناطق ایران، «زبان مادری» راه خود را از «زبان هویتی» جدا میکند؛ در نتیجه، هویتی تازه و البته جعلی برای نسلی که دیگر به زبان نیاکان خود سخن نمی‌گویند، ساخته میشود. این نسل، با جعل هویت در پی گزینش زبان بیگانه به عنوان زبان مادری - با تعریفی که پیشتر برای زبان مادری آمد- از بدنهی جامعه‌ی هویتی خود جدا میشود.

این جعل هویت و زبان، به مرور زمان جامعه‌ی خاستگاه را کوچکتر کرده و به دامنه‌ی جامعه‌ی مقصد می‌افزاید؛ بدین‌ترتیب آسیمیلاسیون و ذوب فرهنگی-هویتی-زبانی شکل می‌گیرد؛ از گویشوران زبانهای فرودست کاسته و به گویشوران زبان فرادست افزوده، در نتیجه و طی زمان، هویت واحدی برای کل یک جغرافیای سیاسی تعریف میشود.

گردها و زبان گردی در کلاردشت

کلاردشت شهرستانی در غرب استان مازندران است. ترکیب جمعیتی این شهرستان شامل بومیها، مهاجرین پرتعداد گرد و همینطور تعداد کمی مهاجر ترک میباشد. گردها نزدیک به هفتاد درصد جمعیت کلاردشت را تشکیل میدهند. بهواقع اظهارنظر قطعی و کاملاً دقیق دربارهی خاستگاه اولیهی گردهایی که طی دورههای مختلف تاریخی تحت نام «خواجوند» به کلاردشت آمدهاند، ممکن نیست. این مهاجرتها تنها یک اتفاق بیهدف تاریخی نبودهاند؛ قطعاً این رویدادها هدفهای دو جانبهی را در مبداء و مقصد این مهاجران دنبال میکردند.

«یکی از اتفاقات مهم تاریخی در کلاردشت پس از حملهی مغول، پیدایش موج جدیدی از مهاجرتها بود که بعدها منشاء تحولات اجتماعی و سیاسی مهمی در منطقه گردید.» (ملک پور، ۱۳۹۳: ۱۰۳) این قضیه به مهاجرت اجباری طوایفی از اقوام گرد از غرب ایران به کلاردشت و مناطق همجوار آن مربوط میشود. مناطق مبداء بعضی از این طوایف در برخی اسناد تاریخی «بیجار گروس و گردستان» و در برخی دیگر «لرستان و گروس» معرفی شدهاند که در اینجا بدانها خواهیم پرداخت.

«در خصوص تاریخ دقیق مهاجرت خواجوندها روایتهای متفاوتی وجود دارد، اما آنچه بنابر شواهد تاریخی درستتر مینماید، این است که مهاجرت اجباری اقوام گرد به نواحی مختلف از زمان شاهاسماعیل صفوی آغاز شده بود و در عهد پادشاهان دیگر همچون شاهعباس و حتی پس از زوال دولت صفوی نیز توسط نادرشاه افشار و کریمخان زند ادامه یافت. در واقع خواجوندها پس از آریاییان، دومین گروه مهاجری بودند که به قصد اقامت دائم به این مناطق وارد شدند.» (ملک پور، ۱۳۹۳: ۱۰۴-۱۰۵)

بنا به گفتهی هنری فیلد، شاهعباس در ربع اول قرن هفدهم میلادی، قبایل گرد خواجوند را در کجور و پُل (پول) و کلاردشت برای ارباب ساکنان اصلی- به همان دلایلی که پیش از این بیان شد- به آن ناحیه کوچانده است. وی میگوید: خواجوندها اغلب در نواحی کوهستانی هستند و مردمی نیرومند شناخته میشوند. هنری فیلد خواجوندها را از اقوام گرد میدانند و عقیده دارد در سال ۱۹۲۰ میلادی در کلاردشت پنج شعبه از آنها عبارت بودند از: سلطانقلیخانی، کاکاوند، لک، خواجوند و دلفان. این قبیله در اصل توسط نادرشاه افشار از گروس و گردستان آورده شدهاند.

۴ تازهترین این پژوهشها توسط جناب اسدالله محمدزاده، دانشجوی مقطع دکتری تاریخ ایران که خود از گردهای کلاردشت هستند در حال انجام می باشد. پژوهشهای ایشان به نتایج بسیار متفاوتی انجامیده است. میتوانید به مقالهی «بررسی تطبیقی گویشهای گردهای مهاجر به کلاردشت مازندران» که در همین مجلد آمده مراجعه نمایید.

۵ کجور و پول، در غرب استان مازندران و نزدیکی کلاردشت

عده‌ای از آنها در پایان سلطنت کریمخان زند به موطن اصلی خود بازگشتند ولی آقا محمدخان قاجار آنها را برگردانید تا ساکنان سرکش این نواحی را به انقیاد درآورند. (فیلد، ۱۳۳۴: ۱۹۹-۲۰۱) رابینو نیز بر این باور است که خواجه‌وند‌ها اصلاً از لرستاناند، آقامحمدخان آنها را از لرستان و گروس به مازندران غربی آورد... رابینو در زمینی شیوهی معیشت آنها در زمان خود میگوید: خواجه‌وند‌ها هر چند اکنون در دهات سکونت دارند ولی در تابستان با چادرهای خود به اطراف میروند و به گله‌داری میپردازند. ایشان اسبهای نسبتاً اصیل تربیت میکنند و به زراعت نیز میپردازند و بیشتر مزارع آنها دیمی است. خواجه‌وند‌ها بهترین بیلاق این ناحیه را در تصرف دارند که البته به مذاق ساکنان خوش نمی‌آمد و حتی در گذشته، بهویژه در دوره‌های اولیهی مهاجرت، این مسأله کشمکشهای خونین را موجب شده بود. یک گروه از خواجه‌وند‌ها که به گردهای روزکی مشهور بودند، بعدها کاملاً از بین رفتند. (رابینو، ه. ل، ۱۳۴۳: ۵۲)

مواردی که از نظر گذشت مهمترین نظرات مورخین، پژوهشگران و مستشرقین دربارهی مهاجرت تاریخی و دائمی گردها به کلاردشت بوده‌اند. نظریاتی که بسیار پر بازدیدند و منبع و مأخذ دیگر مطالعات در این زمینه قرار میگیرند؛ نظریاتی که شاید کامل یا درست نبوده و به شیوه‌های علمی و پژوهشی نیازمند بازنگری باشند.

به نظر نگارنده - به عنوان گُردی از کلاردشت که اشراف نسبی به فرهنگ و زبان خود دارد- توجه به مطالعات زبان‌شناسی در حوزهی زبان گُردی و گویشهای آن، میتواند از اساسیترین و لازمترین پژوهشها در این زمینه باشد.

در اینجا ذکر چند مورد لازم به نظر میرسد:

یکم:

این طوایف در بعضی از کتب، از جمله کتابهای دکتر علی ملکپور و مرحوم طهمورث فقیهنصیری، هر دو به نام «کلاردشت»، به نقل از فیلد، رابینو و مکنزی تحت عنوان «طوایف گُرد و لُر» معرفی شده‌اند؛ اما در بین این مهاجرین که از غرب کشور و در دوره‌های مختلف تاریخی به کلاردشت و کجور کوچانده شده‌اند، هیچ طایفه یا گروهی وجود ندارد که به گویش یا لهجه‌های از لُری صحبت کند. لازم به ذکر است که مهاجرت «لُر»ها به مناطق «سیب ده چالوس» و «خرمآباد تنکابن» در غرب مازندران و البرز مرکزی یک رویداد مستند تاریخی است؛ اما تعمیم آن به کلاردشت بر مبنای مطالعات تاریخی و گویش‌شناسی مردود میباشد.

دوم:

در برخی اسناد تاریخی - همانطور که پیشتر نیز اشاره شد - مذکور است که طوایفی از بیجار گروس به کلاردشت و کجور کوچانده شده‌اند.

از لحاظ مطالعات تاریخی و زبانشناسی به مواردی در اینباره بر میخوریم که لزوم پژوهشهای میدانی در منطقه گروس را به ما نشان می‌دهد. امر مهمی که برای رسیدن به خاستگاه اولیه مهاجرین گُرد با توجه به گویش آنها ضروری است و متأسفانه تا کنون پژوهشگری از بین گُردهای کلاردشت و کجور و یا دیگر پژوهشگران، بدان نپرداخته است. ضرورت این مطالعه و پژوهش در این است که گویش گُردهای کلاردشت نوعی از لکی است؛ از طرفی طوایفی از لک هم‌اکنون نیز در بیجار گروس حضور دارند. طوایفی که در دوران ملوکالطوایفی برای فتح و فرمانروایی به مناطق گروس گُردستان رفته و ماندگار شده‌اند.

فرضیه‌های از نگارنده در اینباره مطرح است که گروهی از مهاجرین به کلاردشت، از آن دسته از مهاجرین فاتح لکی باشند که قبلاً به بیجار رفته بودند؛ اثبات این فرضیه مطالعات و پژوهشهای میدانی کاملی را می‌طلبد که تا کنون میسر نگردیده است.

البته ذکر نکته دیگری نیز در اینباره لازم به نظر می‌رسد؛ اینکه دلفانها با توجه به تفاوت لهجه‌های که با سایر گُردها در کلاردشت دارند و از طرفی - غیر از ساختار ارگاتیو- دقیقاً مانند گُردهای لک منطقه دلفان در استان لرستان صحبت می‌کنند، تا چه حد ممکن است مستقیماً از مناطق نامبرده در استان لرستان کنونی به کلاردشت کوچانده شده باشند؟

به تمام موارد بالا در این باب باید مورد دیگری را نیز اضافه نمود: در باب کوچ گُردها از گروس به کلاردشت و کجور، تماماً به نظرات هنری فیلد در این باره استناد می‌شود. این در حالی است که عده‌ای از پژوهشگران این نظر هنری فیلد را اشتباه دانسته و معتقدند که خاندان صوفی املش از منطقه گروس به این ناحیه آورده شده‌اند و نه گُردهای کلاردشت و کجور! این دسته از محققین معتقدند که باید در درستی نظرات هنری فیلد شک کرد.^۶

سوم:

نکته قابل تأمل دیگر دربارهی گُردهای کلاردشت و حتی کجور این است که علیرغم تفاوت‌های گویشی و لهجه‌های همگی «خواجوند» نامیده می‌شوند.

«خواجوند» نامیده‌شدن تمامی این مهاجران، حتی با وجود تفاوت‌های فاحش و مشهود گویشی

بین خواجه‌وند‌های کلاردشت با کجور و یا اختلاف لهجه‌های قابل ملاحظه بین دلفان‌های کلاردشت با سایر گردهای این منطقه، میتواند بیانگر منشاء غیر طایفه‌های این نامگذاری باشد؛ بنابراین میتوان چنین نتیجه گرفت که این گردها از طوایف مختلفی که منشاء طایفه‌های یکسانی ندارند بوده و همانطور که از نام «ایل» برمیآید، ضمن یک پیمان و اتحاد سیاسی نظامی، مجموعاً خود را «خواجوند» نامیده‌اند.

لازم به ذکر است که ساکنان کلاردشت و کجور، اعم از بومی یا گُرد، شهرت «خواجوند» را به قرابت آداب و مسلک آنان نسبت میدهند زیرا اکثریت قریب به اتفاق این گردها، پیرو آیین یارسان هستند؛ که البته این موضوع به علت ناآگاهی نسبت به تعریف واژه‌ی «ایل» و کارکرد ساختاری آن در جامعه‌ی پیشامدرن میباشد.

همانطور که پیشتر اشاره شد، هنری فیلد این مهاجران را به پنج شعبه تقسیم میکند:

۱-سلطانقلیخانی ۲-کاکاوند ۳-لک ۴-خواجوند ۵-دلفان

باید گفت: اسامی «خواجوند، لک و دلفان» همچنان در کلاردشت وجود دارد، اما از شهرت کاکاوند و سلطانقلیخانی هیچ اثری نیست. جالب اینجاست که گویش تمام این طوایف در کلاردشت، «لکی» با لهجه‌های بسیار نزدیک به یکدیگر است و تفاوت مشهود گردهای مشهور به «لک» در کلاردشت با سایر گردهای این منطقه، تنها در نوع آداب دینی و آیینی میباشد. گردهایی که در کلاردشت به «لک» مشهورند، پیرو مذهب شیعه و بقیه‌ی گردهای این منطقه - که اکثریت قریب به اتفاق را تشکیل میدهند - پیرو آیین یارسان میباشند.

در اینجا به بحث تحلیلی- تاریخی بازگشته و حداقل به بیان دو هدف عمده برای کوچ اجباری و مهاجرت خواجه‌وندها به کلاردشت و نواحی همجوار میپردازیم. این دو هدف عبارتند از:

۱- ایجاد تعادل جدید سیاسی و جمعیتی در منطقه‌ی مقصد مهاجرت خواجه‌وندها یعنی کلاردشت، کجور و مناطق همجوار به منظور کاستن از برخی مزاحمتها و ماجراجوییهای بومیان علیه حکومت‌های مرکزی ایران.

۲- ایجاد شکاف و تضعیف قبایل گُرد در مناطق مبدأ مهاجرت - مناطق غرب کشور - و باز هم به منظور تمکین آنها در برابر حکومت مرکزی.

«خواجوندها در سرزمین خود و بنا بر خصلت ایلی به طور سنتی، اجتماعی متشکل و نیرومند بودند. آنها دارای هویت، تاریخ و فرهنگی روشن و شناخته شده‌اند؛ این امر برای حکومت‌های اقتدارگرای آن دوران چندان مطلوب نبوده و لذا پراکندن آنها را در دستور کار خود قرار دادند.» (ملک پور، ۱۳۹۳: ۱۰۴)

پس از ورود و استقرار خواجوندها در کلاردشت، آنها در رخدادهای مختلف این نواحی سهمیم بوده و مشارکتی فعال داشتند. این مشارکت و حضور در دوره‌های اولیه، منجر به ستیز و مقابله‌جویی‌های ایلی و قبیله‌ای با بومیان منطقه شد.

برای سواران خواجوند که در سرزمین خود دارای رمه و مراتع عالی بودند، بسیار مهم بود که در سرزمین مقصد نیز بتوانند به اقتصاد خود ادامه دهند. از آنجایی که شاهان در منطقه نیازمند این نیروی سواره‌نظام بودند، لذا بخشی از مراتع باکیفیت بومیان را در اختیار این تازه‌واردان قرار دادند؛ این امر باعث جنگ‌های خونین بین آنها شد، اما در نهایت و به تدریج هر دو گروه لزوم حضور و همزیستی مسالمت‌آمیز با یکدیگر را به‌طور نسبی پذیرفتند.

گُردهای کلاردشت تا کنون توانسته‌اند فرهنگ، آیین، زبان و هویت خود را حفظ کنند؛ اما طی دهه‌های اخیر در معرض خطر تغییر هویت قرار گرفته‌اند. این خطر با شدت و سرعت به هویت این مهاجرین دور از خاستگاه تاخته به‌طوری‌که اگر راهکاری سریع و عملی برای مقابله با آن ارائه نشود، هویت گُردی این مهاجرین نیز به‌زودی مانند اکثر گُردهای مهاجر به گیلان و مازندران از بین می‌رود. لازم به ذکر است که گُردهای منطقه‌ی کجور مازندران نیز دقیقاً همین شرایط را دارند: هویتی که تا کنون حفظ شده اما اکنون در معرض خطر نابودی سریع الوقوع قرار گرفته است. بخش اعظم این خطرات همان مواردی است که در بخش «زبان مادری، زبان هویتی» به آنها پرداختیم، گرچه علل دیگری نیز وجود دارد که در بخش بعدی بیشتر بدانها خواهیم پرداخت.

آسیب‌شناسی زبان گُردی در کلاردشت مازندران

کالر معتقد است که زبان موجودیتی کاملاً تاریخی و همواره در حال تغییر است؛ میتوان گفت که تاریخ زبانها مالمال از دگرگونیهای بنیادین آوا و معنی است. (۱۳۹۳: ۳۸-۳۹) وقتی مهاجرت را نیز - به عنوان مولفهای با ماهیت تاریخی- به این جریان تاریخی میافزاییم در

۷ لازم به ذکر است که جناب «ملک پور» نویسنده‌ی کتاب «کلاردشت» خود از بومیان این منطقه است که چنین نظری را درباره‌ی مهاجرین گُرد ارائه می‌دهد.

واقع به قول دیوید دابلیو به «یک رفتار انسانی بسیار مهم و تأثیرگذار در تغییرات زبانی» اشاره کرده‌ایم. (۱۳۹۵: ۱۶)

مهاجرت از جنبه‌های متفاوتی باعث تغییرات زبانی می‌شود؛ با تأثیرات گوناگون که شاید در این بخش مجال پرداختن به تمام آنها میسر نباشد و یا مورد ما در کلاردشت را شامل نگردد. در ابتدا و قبل از وارد شدن به هر مبحثی در این زمینه، به در پیش گرفتن «قاعدگی انکار» نسبت به زبان و گویش‌گردهای کلاردشت از جانب نویسندگان دو کتاب، هر دو به نام «کلاردشت»، اشاره می‌کنیم؛ البته لازم به ذکر است که هر دوی این نویسندگان از بومیان کلاردشت محسوب می‌شوند؛ دکتر «علی ملکپور» و مرحوم «طهمورث فقیهنصیری» نویسندگان کتابهای «کلاردشت» به دو طریق مختلف زبان و گویش‌گردهای کلاردشت را انکار کرده‌اند.

فقیهنصیری بخش کوتاهی از کتاب خود را به زبانها اختصاص داده و در دو زیربخش «لهجه‌های شمالی»، «لهجه‌های محلی» بدانها پرداخته است؛ (۱۳۸۳: ۱۶۰-۱۶۲) با این اوصاف انتظار میرفت تا در بخش «لهجه‌های محلی» به گویش و زبان‌گردهای کلاردشت نیز اشاره نماید؛ گرچه اصطلاح «لهجه‌های محلی» خود، اصطلاحی تحقیرآمیز با نگاهی فرودستی به زبانها و گویشهای اقلیتی ایران است، اما در همین حد هم به گویشهای زبان‌گردی در کلاردشت اشاره‌های نشده و هویت زبانی این بخش مهم از کلاردشتیها که هفتاد درصد جمعیت شهرستان را تشکیل می‌دهند، در سکوتی معنادار انکار شده است. ملکپور صفحات ۲۴۸ تا ۲۵۲ کتاب خود را به «گویشهای کلاردشت» اختصاص داده و تحت دو زیربخش «گویش گیلکی» و «گویش خواجهوندی (لکی)» بدانها پرداخته است. او در بخش «گویش خواجهوندی (لکی)»، با کم اهمیت جلوه دادن این گویش از زبان‌گردی در کلاردشت، به نوعی دست به تحقیر زبانی زده است.

ملکپور می‌نویسد: «گویش اصلی این قومیت ۸ها در کلاردشت، گویشی بین‌گردی و لری است. گویش لکی یا خواجهوندی کلاردشت را علیرغم باور برخی از اهالی، نباید گویش‌گردی نامید، زیرا خواجهوندی رایج در این منطقه با گردی اصیل بسیار متفاوت است، چندانکه بین دو گویشور لکی یا خواجهوندی کلاردشت و گردی مهاباد و سنندج تفهیم و تفاهمی صورت نمی‌گیرد و برای ارتباط از زبان میانجی فارسی استفاده می‌شود.» (۱۳۹۳: ۲۵۰-۲۵۱)

از نقد واژه‌ی «قومیت» با بار فرودستانهاش می‌گذریم و به نظر دیگر دکتر ملکپور - که البته نظریه‌ی ناآشنایی نیز نیست - پاسخ می‌دهیم.

لکها همیشه جزئی جدانشدنی از هویت گرد بوده و خواهند بود. گویش لکی از زبان گردی پس از گویش هورامی قدیمیترین و اصیلترین گویشهای زبان گردی است. دیدگاه آمیختگی «گرد» و «لر» و پیدایش «لک» نظریهای غیرعلمی و عامیانه است.

در این قسمت به نقد عبارت دیگری از مطلب دکتر ملکپور میپردازیم.

همانطور که پیشتر آمد، ایشان مینویسند: «گویش لکی یا خواجهوندی کلاردشت را علیرغم باور برخی از اهالی، نباید گویش گردی نامید».

در اینباره نگارنده - بهعنوان گرد کلاردشت - قبلاً و در نوشتههای دیگر، حتی در بخش قبلی همین گفتار، بارها و بارها به این موضوع اشاره کرده است که نیاکان این مهاجرین از قرنهای پیش تا کنون برای خود و فرزندان خود، هویت گردی تعریف کردهاند.

شایان ذکر است که قبل از شروع رفت و آمدهای گردهای کلاردشت به مناطق گردنشین غرب ایران، که از حدود پانزده سال پیش شدت گرفته، نیز ایجاد و توسعهی شبکههای اجتماعی مجازی - که خود باعث تحولی بزرگ در عصر ارتباطات شدهاند - گردهای کلاردشت، اصلاً در جریان عبارت «گویش لکی» نبودهاند؛ این مهاجرین، پس از رفت و آمدهای اخیر به مناطق گردنشین و همینطور ارتباطات مجازی، متوجه شدهاند که نام گویش آنها «لکی» است.

به شهادت نگارنده و دیگر گردهای کلاردشت، این مهاجرین اکنون نیز مانند گذشته، خود را «گرد» و زبان خود را گویشی از زنجیره گویشی زبان گردی میدانند؛ این برداشت و تلقی شامل همهی گردهای این منطقه، طی تمام قرونی که در کلاردشت زیستهاند، میشود؛ بنابراین نظر دکتر ملکپور در ابراز عبارت «علیرغم باور برخی از اهالی» مورد انتقاد صریح است. لازم به ذکر است که به کار بردن خود این عبارت تقلیلگرایانه، موردی از انکار مضاعف است.

به ادامهی پاراگراف مورد بررسی میپردازیم؛ آنجا که - چنانچه پیشتر آمد - ملکپور مینویسد: «زیرا خواجهوندی رایج در این منطقه با گردی اصیل بسیار متفاوت است، چندانکه بین دو گویشور لکی یا خواجهوندی کلاردشت و گردی مهاباد و سنج تفهیم و تفاهمی صورت نمیگیرد و برای ارتباط از زبان میانجی فارسی استفاده میشود.»

در پاسخ به ایشان باید گفت: زبان گردی یک زبان با یک گویش واحد نیست. زبان گردی یک زنجیره گویشی است و طبق تعریف زنجیره گویشی، تمام گویشها دارای یک درجه از اهمیت در تشکیل کل زنجیره هستند؛ گرچه همانطور که قبلاً ذکر گردید، لکی از قدیمیترین و اصیلترین گویشهای این زنجیره گویشی است.

نگارنده به تفصیل در مقالهی «لکی و پیوستار زبان گُردی»^۹ به موضوع گویش لکی پرداخته و از آنجا که در این گفتار مجالِ پرداختنِ کامل به این مطلبِ مفصل نیست، لذا مخاطبین عزیز، همینطور دکتر ملکپور را به مطالعهی کامل آن مقاله ارجاع میدهد.

در اینجا به مورد دیگر در این پاراگراف، یعنی به استفادهی همزمان از دو واژهی «تفہیم» و «تفاهم» اشاره میکنیم. آیا برای استفاده از این دو واژه در حین مقایسهی گُردی کلاردشت با مهاباد و سنندج، منظور خاصی در نظر بوده که بتواند بهکار بردن واژهی «تفاهم» را توجیه نماید؟ زیرا از جمله پیداست که واژه ی «تفہیم» لازم اما واژه ی «تفاهم» که به معنای دیگری است، در اینجا غیرمرتبط بهنظر میرسد.

اما در باب «ارتباط از طریق زبان میانجی فارسی» که ایشان مطرح کردند، به نکتهای اشاره نموده و مخاطبین عزیز را بهطور مفصل به مطالعهی مقالهی «قند پارسی»^{۱۰} از نگارنده ارجاع میدهم. اگر ایران یک جامعهی تکثرگرا با رعایت عدالت زبانی باشد و حقوق اولیهای اقلیتهای زبانی را محترم بشمارد، لازم نیست تا گُردهای کلاردشت با گُردهای سایر مناطق - که از گویشهای مختلف یک زنجیرهی زبانی هستند - به زبان فارسی صحبت کنند؛ بلکه آنان با یک گویش میانجی از زنجیرهی گویشی خود که توسط نخبگان گُرد بر سر آن به توافق رسیده و در جامعهای عدالتمحور بر طبق آن آموزش دیدهاند، گفتگو خواهند کرد.

شاید از نظر خوانندگان محترم، پرداختن به این نقد در این بخش، ما را از بررسی آسیبهای زبانی در کلاردشت منحرف نماید؛ اما در واقع قصد نگارنده از انتخاب این مثال و تشریح آن، بر این بوده است تا آسیبهای مزبور را به طور ملموس بیان نماید؛ لذا با در نظر گرفتن مورد فوق، به شناسایی این عوامل صدمهزننده ورود میکنیم. همانطور که در بخش «زبان مادری، زبان هویتی» بدان پرداختیم، مهمترین عامل آسیب‌رسان به زبانهای هویتی در ایران و از جمله کلاردشت، عامل جریان فرادستی- فرودستی و همینطور عامل انکار است که سبب آسیب‌رسان بودن فرهنگی-هویتی-زبانی میگردد.

این عامل برای گُردهای مهاجر به کلاردشت مضاعف است؛ چرا که علاوه بر تأثیرات حدوداً صد سالهی سیستم تک‌زبانه در ایران، عامل چند قرنی مهاجرت و نگاه سلطه‌مآب فرهنگی-زبانی بومیان کلاردشت بر مهاجرین را هم باید اضافه کرد؛ بنابراین این آسیبها را در دو بخش مجزای مذکور بررسی مینماییم.

۹ اولینبار به نام «لکی، زبان یا گویش» در نشریه روانگه، سال دوم، شماره ی نهم و دهم، پاییز و زمستان ۹۶ به چاپ رسیده و سپس با همین نام در دو پایگاه خبری «بینهر» و «هاناخبر» منتشر شده است.

۱۰ منتشر شده در سایت خبری ریگاکوردستان، خرداد ۱۳۹۷

آسیبهای مهاجرت

۱- دوری از خاستگاه و بیارتباط بودن چند قرنه با گویشهای دیگر زبان گُردی کردهای کلاردشت تا چند سال اخیر رفت و آمد خاص و فراگیری با دیگر مناطق گردنشین نداشتهاوند. این مهاجرین طی چند قرن مهاجرت، جز با کردهای کجور که قرنهاست در نزدیکی کلاردشت سکنی یافتهاند و به یکی از گویشهای گُردی جنوبی سخن میگویند، در معرض گویش گُردی دیگری نبوده؛ در عوض این مهاجرین در معرض گویشهای مازنی و گیلکی و فارسی قرار گرفتند.

این موضوع سبب شده تا با واژگانِ دیگر گویشها و ساختار دستوری گُردی بیارتباط باشند؛ البته این محدودیتِ آسیرسان برای کردهای کلاردشت، از طرفی میتواند فرصت نیز تلقی شود؛ چراکه اگر واژگان فارسی و معدود واژگان گیلکی که وارد گویش کردهای کلاردشت شدهاند را از این گویش حذف نماییم، باقی واژگان اصالت چند قرنه خود در این حالت ایزولهی فرهنگی-زبانی را باز مینمایانند.

۲- انکار زبانی از طرف بومیان کلاردشت

به غیر از انکاری که در کتب کلاردشت به آن پرداختیم، به انکار در محاوره بین بومیان و مهاجرین میپردازیم؛ گرچه انکارِ نویسندگانِ کتبِ «کلاردشت» خود، برآمده و بازتاب همان انکار تاریخی جمعی است.

از زمانهای دور تا به حال، گویش گیلکی در کلاردشت، گویش غالب در محاورهها بوده است؛ بدین معنا که در ارتباط کلامی بین بومیان و مهاجرین، همیشه زبان گیلکی مسلط بوده و بومیان با اینکه گویش کردهای کلاردشت را میدانند و اکثراً بر اثر جهش زبانی قادر به تکلم به آن نیز هستند، اما همیشه این مهاجرین بودهاند که در گفتگو با طرف بومی، ناچار به سخن گفتن به گیلکی شدهاند؛ این جریان به یک قانون نانوشته، جمعی، همیشگی و البته بیمعارض در کلاردشت تبدیل شده است.

جالب اینکه دو طرف بومی و مهاجر کاملاً زبان همدیگر را می فهمند و هر دو طرف هم قادر به سخن گفتن به زبان طرف مقابل هستند، اما حتی راه سومی را هم برای رفع این تسلط و انکار زبانی در پیش نگرفتهاند. آن راه سوم می تواند سخن گفتن هر یک از طرفین در گفتگو به گویش خود باشد.

از بررسی این جریان به دو نکته‌ی جامعه‌شناختی پی می‌بریم.

الف- بومیان در مقابل تسلط ظاهری نظامی، اقتصادی مهاجرین بر منطقه، راه تسلط هویتی - زبانی خود و انکار زبانی و در نتیجه هویتی مهاجرین را در پیش گرفتند. این جریان سبب شده تا قبل از شروع هرگونه آسیمیلیسیون زبانی از طرف سیستم تک‌زبان‌ه‌ی دولت مدرن، در برخی از روستاهای کلاردشت که گیلکها و گُردها با هم در آن سکنی داشتند، گُردها تحت آسیمیلیسیون شدید زبانی و در نتیجه هویتی قرار بگیرند؛ به طوری که اکنون به ندرت و تنها در بین سالمندان و میانسالان این روستاها، گویشور گُردها وجود دارد و بقیه کاملاً به گیلکی سخن می‌گویند. روستاهای «وَلَبال» و «مُکا» در کلاردشت مصداق بارز این اتفاق ناگوارند. البته بسیار جالب و قابل ذکر است که مهاجرین این قبیل روستاها که از نظر زبانی در گیلکی ذوب و آسیمیل شده‌اند، از نظر آیینی بر آیین یارسان خود باقی‌اند.

ب- گُردها همیشه نسبت به فرهنگها، زبانها و آیینهای متفاوت منعطف و پذیرا بوده‌اند. آنها هیچ‌گاه نخواستند که با توسل به روشهای غیردموکراتیک بر فرهنگها و زبانهای دیگر مسلط شوند. این احترام درونی به حقوق هویتی و آیینی انسانها که در گُردها به طور ذاتی وجود دارد، در مهاجرین گُردها هم همچنان پس از قرن‌ها دیده می‌شود؛ به‌طوری‌که با انعطاف خود در برابر فرهنگ و آیین و زبان بومیان، توانستند جنگها و خونریزیهای اولیه را به صلح و سازش تبدیل کنند.

۳- آمیزش واژگانی با گیلکی

برخی از روستاهای کلاردشت کاملاً گُردنشین، برخی کاملاً گیلکنشین و بعضی دیگر با ساکنانی از هر دو جامعه بومی و مهاجر هستند؛ شرایط هر کدام از این روستاها در باب آسیبهای زبانی متفاوت است.

روستاهای کاملاً گُردنشین مانند روستای «گَلنو» یا «اوجابیت» کمترین آمیزشهای واژگانی با گیلکی را دارند؛ گرچه کاملاً از این معضل در امان نمانده‌اند؛ این قرضگیری یا جایگزینی واژگانی به حدی نیست که احساس شود؛ اما در روستاهای مختلط، شرایط به نحو دیگری است؛ شرایطی که خود، روستاها را به دو دسته متمایز تقسیم میکند.

یک دسته روستاهایی که گُردهای آن کلاً به گیلکی تغییر هویت زبانی داده‌اند؛ مانند آنچه که پیشتر گفته شد و دسته دیگر، روستاهایی که گُردهای آن هنوز هم هویت زبانی خود را

حفظ کرده‌اند، اما تحت آمیزش شدید واژگانی با گیلکی قرار گرفته‌اند؛ مانند روستای «طبرسو». دو دسته روستای نامبرده از جمله روستاهایی هستند که جمعیت گرد و گیلک آنها، بدون هیچگونه مرزبندی خاصی در کل روستا به طور پراکنده زندگی میکنند؛ اما روستایی مانند روستای «لاهو» که جمعیت گرد و گیلک آن به خاطر منازعات بازمانده از قرون پیش، هنوز هم در دو سمت مختلف روستا به نامهای «گیلک‌محله» و «خواجه‌محله» زندگی میکنند، دچار این آسیب زبانی نشده‌اند. اینجاست که یادآوری این سخن دیوید. دابلیو که میگوید: «اختلاف نظر، افزون بر تنش، پرتوافکن نیز هست» (۱۳۹۵: ۳) خالی از لطف نمیباشد.

آسیبهای سیستم تکزبانانه در ایران

سیستم تکزبانیه فارس‌محور با کوششی حدوداً صد ساله در ایران، سعی در بازنمایی مثبت «خود» و بازنمایی منفی «دیگری» داشته است؛ به‌طوریکه با هویتزدایی و دگرسازی به بهای از بین رفتن گویشوران دیگر زبانهای ایران، به دامنه‌ی گویشوران خود افزوده است. این سیستم مسلط، به دو شیوه باعث نابودی زبانهای اقلیت از جمله گویش‌گردهای کلاردشت میشود.

الف- دگرسازی با تغییر ناگهانی و جمعی زبان مادری

کلاردشت نیز طی چهل سال اخیر شدیداً دچار این سیستم دگرساز عمومی در ایران شده است؛ این بار تنها مهاجرین گرد نیستند که تحت چنین سیستم فکری مسلطی در حال تغییر هویت سریع قرار گرفته‌اند؛ بلکه بومیان و دیگر مهاجرین کمتعداد، مانند ترکها نیز، با یک سونامی وحشتناک مواجهند. سونامی سخنگفتن با کودکان به زبان بیگانه از هویت خویش، یعنی فارسی.

متأسفانه چندین سال است که پدر و مادرها در کلاردشت با فرزندانشان از بدو تولد به زبان فارسی سخن میگویند و این موضوع ضربیه‌ی جبرانناپذیری را بر پیکر زبانها و گویشهای هویتی شهرستان وارد آورده است که شامل مهاجرین گرد کلاردشت نیز میشود.

این جریان، جریان عادی تاریخی نیست که پژوهشگران و صاحب‌نظران زبانشناسی دربارهی آن بحث میکنند. این پدیده یک پدیده‌ی سیاسی است که هدف مستقیم آن تأثیرات فرهنگی- هویتی-زبانی میباشد. جریانی که هویتهای مختلف را مورد بازشناسی قرار نمیدهد.

«وقتی یک گروه، قوم، ملت و هر هویتی از سوی هویت فرادست مورد بازشناسی قرار نمیگیرد،

بدترین شیوهی طرد است؛ چون اینگونه از آن سلب هستی و هویت میکند و میخواهد با به کار انداختن مکانیسمهای تحقیر، از درون و بهواسطهی مکانیسمهای درونی آن را تهی سازد. این وضعیت هنگامی اتفاق میافتد که نه با مقابلهی تفاوتها و تمایزباییها بلکه با تعریف «دیگری» به مثابهی «همان» و تعریف «دیگری» ذیل «خویش» و عدم بازشناسی صورت میگیرد.» (حقمراذی، ۱۳۹۵: ۳۶)

ب- تأثیرات محیطی ناشی از سیستم تکزبان

این مورد هم تنها شامل گردهای کلاردشت نمیشود و مشکل تمام گویشوران اقلیت در ایران است؛ وقتی تحت یک سیستم تکزبان زندگی میکنیم، همه جا یک زبان مسلط است؛ ادارها، مدرسهها، دانشگاهها، رسانهها، خیابانها... همه و همه یک زبان... و ما فقط یک زبان را میشنویم و یک زبان را میخوانیم و به یک زبان مینویسیم؛ در این حالت چه اتفاقی میافتد؟ مسلماً واژگان و دستور زبان مذکور که در ایران، زبان فارسی است بر ذهن و مغز افراد جامعه غالب میشود. این افراد حتی اگر بهطور مستقیم هم تحتتأثیر سیستم دگرساز قرار نگیرند، یعنی همچنان زبان هویتی خود را به کار برند، باز هم دچار تغییرات زبانی شدید خواهند شد؛ در نتیجه، تسلط واژگان و دستور زبان غالب یعنی فارسی بر زبانهای هویتی، دو آسیبی است که گردها در کلاردشت نیز سخت دچار آنند.

زبان از لایههای متفاوتی تشکیل میشود: لایههای واژگانی، دستوری و آوایی. لایههای زبان در برابر عوامل موثر، واکنش یکسان ندارند و مقاومت بعضی لایهها از لایههای دیگر بیشتر است. لایهی واژگان به سهولت تأثیر و تغییر میپذیرد و دستگاه آوایی زبان بسیار مقاوم است. (ذوالفقاری، ۱۳۹۶: ۱۵۴)

به کار نبردن زبان گُردی در کلاردشت، به علت تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم سیستم تکزبان که دربارهشان سخن گفتیم، سبب ضعف این زبان شده است. از آنجایی که جوانان گُرد کلاردشت به فارسی سخن میگویند و مسنترها هم راحت از واژگان فارسی در گویش گُردی خود بهره میبرند، لذا واژگان مورد نیاز جدید ساخته نمیشوند و از طرفی همان واژگان اصیل قدیمی هم که اکنون با جایگزینی کلمات فارسی به کار نمی روند، به دست فراموشی سپرده میشوند. از جملهی این واژگان میتوان به «تال و دهرزن» و «ئهر» اشاره کرد که امروزه «نخ و سوزن» و «اشک» کاملاً جای آن را گرفتهاند.

قرضگیری زبانی ۱۱ شامل قرضگیری واژگانی و گرتهبرداری ۱۲ نحوی سبب شده تا گویش گُردی کلاردشت ضعیف شود. قرضگیریها و گرتهبرداریهای نالازم که فقط از تسلط محیطی زبان فارسی ناشی میشوند. از طرف دیگر گُردهای کلاردشت که بهراحتی از واژگان فارسی بهره میجویند، در برابر وامگیری واژگانی از سایر گویشهای گُردی- در صورت نیاز و اجبار- سخت مقاومت مینمایند؛ البته تا جایی که نگارنده دریافته، این مشکل مختص به گُردهای کلاردشت نبوده و در اکثر مناطق گُردنشین در ایران مشاهده میشود. این نقدی است که بر گُردها جایز بوده و صد البته مطالعات روانشناختی و جامعهشناختی ویژه‌های را میطلبد.

درباره‌ی گرتهبرداری گفتیم که گویش گُردی در کلاردشت از آن در امان نبوده و البته بیشتر «گرته برداری نحوی» مد نظر است. «این نوع گرتهبرداری تغییر ساخت جمله‌های زبان وامگیرنده است؛ یعنی گرته‌ها دقیقاً بر اساس الگوهای نحوی و ساختار جمله‌های زبان مبدأ ریخته میشوند.» (همان: ۱۷۳) گویش گُردی کلاردشت ویژگی‌های دستوری گُردی خود را از دست داده و بر اساس خصوصیات دستوری زبان فارسی جمله میسازد؛ گرچه مشخص نیست که این ویژگی‌ها قبل از مهاجرت به کلاردشت از بین رفته‌اند یا بعد از آن، اما آنچه که مشخص است آسیمیلاسیون دستوری این گویش توسط فارسی است. وقتی از بین لایه‌های زبانی سهگانه‌ای که نام بردیم، به بررسی شرایط لایه‌ی آوایی میپردازیم، باز هم متأسف میشویم؛ چرا که این گویش از زبان گُردی، ویژگی‌های آوایی ویژه‌ی خود را هم از دست داده است.

تسلط زبان فارسی بر گویش گُردی کلاردشت، رنگ و بوی فارسی به این گویش میدهد؛ لذا گویشور و مخاطب، هر دو این احساس را خواهند داشت که این گویش، از زبان گُردی دور و به زبان فارسی نزدیک است؛ در صورتیکه در واقع اینگونه نبوده و تأثیرات زبانی اخیر باعث بروز چنین معضلی گشته است؛ چنین است که گویشور گُرد کلاردشت از نظر هویتی هم، خود را دور از دیگر گویشوران گُرد به حساب می‌آورد. بنابر آنچه مطرح شد به بحث هویتی اولیه‌ی خود باز میگردیم؛ آنجا که نظرات سوسور و دیگر اندیشمندان این عرصه را باز گفتیم.

نتیجه‌ی این آسیب‌های زبانی برای گُردهای کلاردشت در نهایت به آسیب جبرانناپذیر هویتی میانجامد. فاجعه‌ای که به زودی شاهد آن خواهیم بود و تلاش چند قرنی گُردها در کلاردشت برای حفظ هویت در سرزمینی بیگانه و دور از خاستگاه، بیثمر خواهد ماند.

راهکارها

«وقوف همیشگی به توان گذشتگان، هرگز بخشی از اندیشه‌ی بیشتر فرهنگهای مصرفی امروزی نیست. ما اکنون در جهانی زندگی میکنیم که برای بقای اقتصادی خود، به اقتباس و مصرف «چیزهای تازه» وابسته است. ما از راه باستانشناسی، تاریخ، تبارشناسی و حتی نیایش، اندیشه‌ی خود را تا گسترهی نسلهای پیشین به عقب میبریم.» (دیوید. دابلیو، ۱۳۹۵: ۲)

برای نجات زبان گُردی در کلاردشت، آگاهیبخشی عمومی و فرهنگسازی مقدم بر هر کار دیگری است. از آنجا که تجربه‌ی چند سالهی نگارنده به عنوان فعال زبان هویتی اثبات کرده، به دلیل سیاست و خواست سیستم تک‌زبانیهی حاکم، نباید هیچ چشم‌امیدی به همکاری ارگانها و نهادهای دولتی در این رابطه دوخت؛ لذا بار این مسئولیت به دوش آگاهان است تا این آگاهی را به کل جامعه تسری بخشند. رسالت سخت و طاقتفرسایی که بهراستی از عهدهی چند نفر، بدون امکانات، تیم و بودجه خارج است و نتیجه‌ی در خوری نمیخشد؛ با این حال فعالان این عرصه تنها با تکیه بر عشق، باور و توان درونی خود، گام در این مسیر طاقت فرسا نهادهاند. مهمترین اقدام، آگاه کردن گُردهای کلاردشت نسبت به اهمیت حفظ هویت گُردی و انتقال آن به نسل بعد است. حال که طی پنج الی چهار دهه با کنار گذاشتن زبان هویتی، حلقهی زنجیر انتقال هویت گسسته، راه فقط بازشناسی ۱۳ هویت از طریق بازگشت به زبان هویتی است؛ لذا در کلاردشت، پرداختن به تأثیرگذاریهای مردمی به موازات تلاشهای علمی و پژوهشی در رابطه با زبان گُردی در این منطقه، از ضروریت‌ترین اقدامات است.

تلاشهای آگاهیبخش در این راستا باید به حس مطالبهی هویت و هویت‌زبانی در جامعه‌ی گُردهای کلاردشت بیانجامد. بعد از به وجود آمدن این مطالبه‌گری است که بحث بازشناسی پیش می‌آید. موردی که در دیگر مناطق گردنشین ایران از جمله خراسان به‌وجود آمده، اما در کلاردشت به خاطر دوری از خاستگاه و عدم درک شرایط اجتماعی خاستگاه، هنوز روی نداده است؛ به زبانی دیگر، گُردها در کلاردشت نسبت به حفظ هویت خود، از جمله هویت‌زبانی، ناآگاه و بیتوجهاند.

از جمله اقدامات تأثیرگذار در این زمینه میتوان به برگزاری همایشهای مرتبط با موضوع مورد بحث، برگزاری نشستهای ادبی گُردی، آموزش رسمالخط گُردی، تولیدات فرهنگی به گویش گُردهای این منطقه از جمله شعر، داستان، ترجمه، فیلم، تئاتر، موسیقی با کلام و... مخصوصاً

برای گروه‌های سنی مختلف کودکان و نوجوانان اشاره کرد؛ اقداماتی که طی سالهای اخیر در کلاردشت آغاز شده، اما با وجود موانعی که قبلاً ذکر گردید، به کندی پیش می‌رود.

مشکل دیگر در این مسیر، یافتن مخاطب مشتاق برای تولیدات فرهنگی مذکور در راستای احیاء این گویش است. مشکلی که تا کنون حل نشده و برنامه‌های یادشده، هنوز هم مورد استقبال شایان عموم گردهای کلاردشت قرار نگرفته‌اند. با این اوصاف میتوان گفت که بحث فرهنگسازی برای بازشناسی هویت زبانی و نهایتاً هویت گُردی مهاجرین در کلاردشت، در دور باطلی گرفتار آمده است؛ اما تمام امید فعالین این زمینه، شکستن این دور باطل با تلاش بیشتر است.

یکی از این امیدها حضور آیین گُردی یارسان در بین گردهای کلاردشت میباشد. این آیین دارای پتانسیل بسیار بالای هویتبخشی و بازشناسی هویتی است. تجربه ثابت کرده که محدود فعالان و دلسوزان هویت و زبان گُردی در کلاردشت، کسانی هستند که از طریق آیین یارسان و رفت و آمد به زیارتگاههای این آیین در مناطق گردنشین، نسبت به هویت و زبان گُردی خود آگاه و حساس شده‌اند. به غیر از بحث زیارتگاهها و ایجاد ارتباط با مناطق گردنشین، این دفاتر یارسان به عنوان گنجینه‌های رموز آیینی و همینطور ادب کلاسیک گُردی هستند که تا کنون ارتباط و احساس گردهای این منطقه را نسبت به هویت گُردی خود زنده نگه داشته‌اند. جمخانه‌ها در کلاردشت، مأمن کلام دفاتر و موسیقی مقامی تنبورند. این دو از گذشته‌های دور، راویان راستین فرهنگ و زبان گُردی و حافظان آن بوده‌اند.

یکی از دلایل حفظ زبان و هویت گردهای کلاردشت و کجور - تا به اینک هم - حضور آیین هویتبخش یارسان در بین این مهاجرین بوده است؛ گرچه نباید تأثیرات شرایط جغرافیایی را در این باره نادیده گرفت؛ چرا که کوهستانها - با ایجاد محدودیتهای ارتباطی - همیشه سنگری برای حفظ ایلانهای فرهنگی، هویتی، زبانی، آیینی بوده‌اند.

گرچه آیین یارسان در کلاردشت، خود تحت آسیمیلاسیون آیینی قرار گرفته و متأسفانه - به دلایلی که فعلاً در اینجا مطرح نمی‌گردند - برخی مفاهیم و اساطیر آن در حال تغییرند، اما همچنان به عنوان هویتی آیینی، با تکیه بر دفاتر خود، عامل هویتبخش زبانی نیز محسوب میشود؛ بنابراین بر فعالین عرصه‌ی زبان هویتی در کلاردشت است که بیش از پیش از پتانسیل این آیین در راستای احیاء هویت زبانی مدد جویند.

مطمئناً تلاشهای این فعالین با بازشناسی هویتی گردهای این منطقه پایان نمی‌یابد. گرچه این بازشناسی امری محال مینماید، اما در صورت وقوع این امر محال، تلاشها ادامه خواهند یافت.

گُردهای کلاردشت حتی در صورت بازشناسی هویتی و زبانی، به علت این دهه‌های گسستگی از خویشتن، دچار آسیب‌های جبرانناپذیری خواهند شد. مسلماً یکی از این آسیب‌های جدی، از دست رفتن بخش بزرگی از جمعیت این جامعه بر اثر «دگرسازی» خواهد بود. یعنی بخشی که هویت «دیگری» را برگزیده و به دامان «بازشناسی» نیز بازنگشته‌اند. آسیب دیگر، آسیب‌های شدید زبانی خواهد بود که بیش از پیش رنگ و بوی فارسی به این گویش خواهند بخشید.

به این دلایل نگارنده معتقد است که تلاشها و شناسایی راهکارها، میبایست بیوقفه و به شدت ادامه یابند. از جملهی این تلاشها ضبط و ثبت لهجه‌های مختلف اما مشابه گُردهای کلاردشت خواهد بود؛ چرا که در هر دو صورت احیاء یا نابودی این لهجه‌ها، نیازمند آرشویی برای مراجعه به آن هستیم؛ لذا گردآوری یک واژهنامهی علمی و مفصل باید در صدر این کوششها قرار گیرد.

امید آن که با تلاش دلسوزان، آن اتفاق خوش محال روی دهد.

منبع و مأخذ:

- ۱- اکوانی، سید حمدالله، «زبان و هویت در میدان رسانه‌های غرب: ایران بهمثابهی «دیگری»، مطالعات ملی، شماره ۵۱، ۱۳۹۱
- ۲- حقمردی، محمد، «بازشناسی هویتها و نفی خشونت»، روانگه، سال دوم، شماره ۵ و ۶، زمستان ۱۳۹۵
- ۳- دیوید دابلیو، آنتونی، هندو- اروپاییان / نقش اسب و چرخ در گسترش زبانهای هندو- اروپایی، ترجمه خشایار بهاری، تهران: نشر فروزان روز، ۱۳۹۵
- ۴- ذوالفقاری، حسن، آموزش ویراستیاری و درستنویسی، تهران: نشر علم، ۱۳۹۶
- ۵- رابینو، ه ل، مازندران و استرآباد، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۳
- ۶- فقیهنصیری، طهمورث، کلاردشت: زادگاه علامه میرزا محمد طاهر تنکابنی طبرسی «فقیهنصیری»، تهران: شاهنامه، ۱۳۸۳
- ۷- فیلد، هنری، مردمشناسی ایران، ترجمه عبدالله فریار، تهران: انتشارات کتابخانه ابن سینا، ۱۳۳۴
- ۸- کالر، جاناتان، فردینان دوسوسور، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس، ۱۳۹۳
- ۹- ملکپور، علی، کلاردشت، تهران: کارآفرینان، ۱۳۹۳

Ziman Zar

Jimre 4 - puşper - 2722- hawînî 2022

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Xudan îmtiyaz:

Dr. Teha Resûl

Sernivîser:

Fereydûn Saman

Sernivîserê fexrî:

tofîq wehbî beg

Desteya şîretgerî:

- p. d. wrya omer emîn
- d. mizgîn çalî
- d.dara hemîd
- kameran rehîmî
- îdrîs lawe

Rawêjkara kargêrî:

Evîn ehmed

peywenî:

Sara seadî

Xezan baban

ji bo peywendî bi kovara ziman u zarî:

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

Ziman û Zar

Jimre 4 - puşper - 2722 - hawînê 2022

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Serrastker: kûkman m.şilanî
dîzaynî nawewe: umêd mihemed
berg: aram elî
çap: 2022
tîraj: 500 dane
nrx: 5000 dînar
çap: çapxaney taran

---

damezrawey kerîmî eleke ê
navenda Xanî ji bo lêkolînên hizrî derdixe

Hwallnamî Ktêb

Hwallnamî Ktêb

QANATÊ KURDO ZIMANAS, WEKÎ BINGEHÊ KURDNASÎYÊ.

■ nivîsîna: d.Tosinê Reşîd

Kurdên Yekîtiya Sovêta berê, çiqwas jî bi jimara xwe ve ne mezin bûn û tenê li Ermenîstan û Gurciştanê hinek îmkan dabûne wan, lê dîsan jî ji wan re li hev hat îmkanên heyî ji bo bi pêş va birina ziman û çanda netewî bi kar bînin. Ji nav wan gelek zanîyar û nivîskarê bi nav û deng derketin, ku yek ji wan kurdnasê bi nav û deng Qanatê Kurdo bû, ku îsal 100 salîya jî dayîk bûna wî tamam dibe.

Qanatê Kurdo yek ji mezintirîn ronakbirê kurdî sedsalîya XX e. Ew yek ji wan kesan bû, wekî bingehe kurdnasîyê li Yekîtiya Sovêtê danîn.

Qanatê Kurdo 12 ê Îlonê sala 1909 an li gundê Sûsîz, navçaya Digorê, ku bi Qersê va girêdayî bû, di malbeteke cotkaran de ji dayîk bûye.

Salên Cenga Cihanîyê ya Yekemîn, malbeta Qanatê Kurdo jî mîna bi hezaran malbetên kurdên êzdî, yên Serhedê, mal û milkê xwe, welatê kal bavên xwe dihêlin û ji ber zilma Roma Reş direve Ermenîstana îroyîn.

Gava Piştî Şorişaya Cotmehê artêşa Rûsîya ji Kavkazê dikşe, artêşa tirka pareke Ermenîstanê dagir dike û bi hezaran kurdên êzdî, qir dike. Ji malbeta Qanate rengîn tenê çend kes difilitin.

Lê Ermenîstan bi xwe wêrankirî û bi peneberên ermenî ve tijî bû, ji ber wê jî ew koçî Tilbîsê, serbajarê Gurciştanê dikan.

Sala 1921-ê bavê Qanat, Kurdo diçe ber dilovanîya Xwedê, dayka wî zûtirkê mêrekî mayîn dike û pismamê wî (bavê min-T.R.), Reşîdê Ozman, ku şeş salan ji Qanat mezintir bû, wî hildide bal xwe.

Sala 1922 an Lazo (Hakob Xazaryan) û Ahmedê Mîrazî li Tibilîsî dibistana kurdî, ya bi êvaran, vedikin. Xwendina zimanê kurdî bi alfabeya ser bingeha tîpên ermenî bû, ku Lazo sala 1921-ê çê kiribû û yekemîn pirtûka zimanê kurdî, “Şems”, li Ermenîstanê bi wê alfabeyê ronahî dîtibû. Qanat xwendina xwe li wê dibistanê dest pê dike. Wî bi roj pêlav paqij dikirin, bi êvaran jî diçû dibistanê.

Sala 1928 an bi berpeyvka Erebe Şemo, Komîta Navendî ya Partîya

Komûnîste Ermenîstanê 8 xortên kurd ji bo xwendinê dişîne Lênîngradê, (S. Pêtêrbûrga niha); ji wan xortan yek Qanatê bû.

Ew ji bo fêr bûna ziman berê dikeve fakûlta Karkeran û piştî temam kirina wê fakûltê xwendina xwe li zanîngehê berdewam dike. Wan salan êdî zên û zîrekîya wî berbiçav bû; bi xwendkarîya zanîngehê re tevayî, ew li fakûlta karkeran dibe mamoştayê zimanê kurdî.

Salên xwendkarîyê (1933) ew (bi E. Şemo û Î. Sûkêrman ve) du gotarên zanîyarî çap dike, ku şorişek bûn di zimannasîya kurdî de. Cara yekemîn ew mak dike, wekî katêgorîya cinsa (gende category) di zimanê kurdî (zaravê kurmancî) de heye.

Piştî xwendina bilind seroketîya zanîngehê û bi taybetî rojhilatnas Î. Orbêlî û A Freyman dixwezin ew li zanîngehê bimîne û lêkolînên ser zimanê kurdî berdewam bike. Ew yek daxweza dilê wî jî bû û ew bi seroketîya îrannasê naskirî, profêsor A. Freyman têza xwe PhD bi têma “Çê kirina lêkerên bargran di zimanê kurdî de” (bi zimanê rûsî; “Образование slojnix glagolov v kurdskom yazike) dinvîse, pawan dike û dû re li înstîtûta Êtnografîyê lêkolînên xwe didomîne.

Gava Almanîya nazî sala 1941-ê êrişî Yekîtîya Sovêtê dike, Qanat xwebexşî diçe ber şêr û çawan qumandarê deşta topvanan heta dawîya cengê şer dike û hêjayî gelek meêdal û ordêna dibe.

Piştî şêr ew li Zanîngeha Lênîngradê dibe lêktorê zimanê kurdî. Gelek şagirdên wî, yên wan salan, wek Margarîta Rûdênko, Rûslan Sabolov, Zerê Yûsûpova, dûarojê dibin kurdnasên naskirî. Qanatê Kurdo wan salan usan jî li Înstîtûta zanyarîyê, ya Antropologîyê kar dike û pêra jî hevkarîyê bi înstîtûta Rojhilatnasîyê re dike.

Gava sala 1958 a di destûra komara Îraqê de hinek mafên kurda hatin naskirin, li Yekîtîya Sovêt pirsê kurdan bi carekê ve bû aktûal. Li beşên înstîtûta Rojhilatnasîyê, yên Lênîngradê, Moskvayê û Yêrêvanê parên

kurdnasîyê hatin vekirin, li Bakû, Tbilîsî, Samarkand deşt bi lêkolînên kurdnasîyê bû.

Kabînetê kurdnasîyê li beşa Leningradê, ya înstîtûta Rojhilatnasîyê Sibata sala 1959 an hat damezirandin û rojhilatnas û kurdnasê bi nav û deng, doştê gelê kurd, Hovsêp Orbêlî bû yekemûn serokê wê. Lê piştî çend heyva wî seroketîya wê kabînetê sparte Qanatê Kurdo, ku heta dawîya jîyana xwe, sala 1985 an seroketîya wê ocaxa kurdnasîyê kir.

Bi seroketîya Q. Kurdo Kabînetê Kurdnasîyê, bû navenda kurdnasîyê, ya here navdar li seranser cihanê. Hema li wê Kabînetê û bi xemxurî û seroketîya Qanatê Kurdo bû, wekî lêkolînên berfireh ser ziman, dîrok û wêjeya kurdî hatin kirin, berhemên Şeref xan Bîdlîsî, Ehmedê Xanî, Melle Mehmûd Bayazêdî, Xosro xan Banî Ardêlan, Mestûre Ardêlanî, Herîs Bîdlîsî, Feqîyê Teyran û gelekên mayîn bi orîgînal û wergera zimanê rûsî hatin çap kirin., ser van berhemên lêkolînên zanîyarî hatin kirin.

Qanatê Kurdo bi xwe serkêşê wan lêkolînan bû. Pêşekzana dîroka gelê kurd, profêsor Yêv. Vasîlêva di derheqa karê wî de dîvîse: “Dijwar e di karê profêsor Qanatê Kurdo de wan problêman cihê bikî, ku ji bo wî bêtir balkêş bin. Zanîyarê bi bîrewerîya ênsîklopêdîsta, temamiya jîyana xwe da lêgerîna aloztirîn pirsên zimanê kurdî û zimanzanîyê, lê pêra jî dîrok û dîroknûsîya kurdî ji demên lape kevn heta demên nûtir, ji goveka balkêşîya wî, ya zanîyarîyê, der neman”.

Pênûsa Qanatê Kurdo gelekî bi adan bû, wî dor 85 pirtûk û gotarên zanîyarî çap kirin. Ew berhemên wî beşên kurdnasîyê tevan hildigrin nav xwe. Lê Qanatê Kurdo berî gişkî zimanzan bû. Çawan profêsora zimanzan, Zera Ūsiv (Yûsûpova) dîvîse; ‘Di çareserkirina pirsgerêkên rêzimana kurdî, yê mezîna de, Qanatê Kurdo yê yekmîn e’.

Sala 1934-an, hê xwendkarê zanîngehê, Q. Kurdo li Yêrêvanê beşdarî yekemîn konfêransa kurdnasîyê dibe û gotara “Bîngehên rêzimana kurdî” dixwîne.

Wan salan li rojnama 'Rîya Teze' çend gotarên wî ser pirsên zimanê kurdî çap dibin, lê sala 1936 an pirtûka wî "Gramatîka zimanê kurdî, ya kurt" li Yêrêvanê bi zimanê kurdî çap dibe. Ji sala 1949 an deşt pê kirî zarokên kurd li Ermenîstanê û komarên Yekîtiya Sovêtêye mayîn, bi pirtûkên wî amade kirî fêrî rêzimana zimanê kurdî dibûn. Pirtûkên wî; 'Gramatîka zimanê kurdî' ji bo dibistana deştpekê, ji bo klasên 3,6-5 ,4-8-7 û ji bo dibistana navîn, heta sala 1985 an gelek caran tên çap kirin.

Sala 1957 an Qanatê Kurdo pirtûka "Rêzimana zimanê kurdî (kurmançî)", (bi rûsî: „Gramatika kûrdskovo yazîka, (Kurmançî) , fonêtîak, morfologiya ,,) ya akadêmî çap dike. Çawan Dr. Ebdirehmanî Hacî Marf dînvîse "Bo yekem car le Sovêt û le mêjûy kurdnasîda Leser şeweyekî zaniştî kitêb le barey zimanî kurdiyewe blakirayetewe, belko sereray eweş twanra le dû kitêbeda gelêk karî aloz û naaşkira le rêgeyekî zaniştîyewe xawbikrêtewe û aşkira bikirê, wek: dozînewey nê û mê û dabeşkirdinî naw be seryanda; xawkirdinewey hendê alozî le regî kirdar û le pêşgir û paşgirda; şewey kirdarî (transitive) le katî rabûrdûda; hereweha gelêk meseley giringî tir ke ta derçûnî em du berhemey mamosta Kurdo baş lêyan nekolrabûwe".

Kurndas-zimanzan Î. Sûkêrman seva wê pirtûkê dînvîse "Serketina vê pirtûkê ew e, wekî bi şeweyekî zaniştî hatîye nivîsar. Q. Kurdo ne tenê lêkolîna zimanê kurdî kirîye, lê usan jî rêya lêkolîn û fêrbûnê deştînan kirîye".

Kurndasên zimanzan Rojen Leskot, Tomas Boi û Çerkezê Beko jî gelek baş seva vê berhema Q. Kurdo nivîsîne.

Hêjaye bê gotin, wekî cara yekemîn Q. Kurdo di wê pirtûka xwe de çawan nimûnên têkstên kurdî çend şîrên Cegerxwîn çap kirin, kurdên Yekîtiya Sovêtê berî gişkî bi vê pirtûkê bi berhemên şairê mezin re bûne nas.

Sala 1960- î ew ferhengî ‘Kurdî (kurmancî) – Rûsî’ çap dike (bi rûsî ‘Kurdsko-Rûskî slovar’), lê sala 1983 bi Zera Ûsiv ve ferhengî ‘Kurdî (sorani) - Rûsî’ çap dike.

Seva ferhenga yekemîn Î Sûkêrman dinvîse; “ Mezintirîn berhema zanyarî e di kurdnasîya Sovêtê da.” .

Sala 1961-ê pirtûka Q. Kurdo, ya zanîyarî “Zimanê kurdî” (bi zimanê rûsî ‘Kurdski yazik) li Moskva çap dibe.

Salên 1950 emîn, bi rêya kurdnasê nav û deng Vladîmîr Mînorskî kovar û pirtûkên kurdî bi zaravê kurmancîya jêrîn(sorani) dikevin destê Qanatê Kurdo û ew dest bi fêrbûn û lêkolîna zaravê kurmancîya jêrîn dike. Sala 1966 an ew têza doktorîyê bi sernavê “Beranberkirina rêzimanên dîalêktên kurdî; kurmancî û sorani”, (bi rûsî „Gramatika Kûrdskovo Yazîka na metêrialê dialêktov kurmandji î sorani“) pawan dike. Sala 1978 an ew têza wî çawan pirtûk çap dibe.

Berhemên Q. Kurdo di zimanzanîyê de bi şê şaxan bi pêş ve çûne; Lêkolîna rêzimana zaravên kurdî; himberî hev kirina zaravan, a rêzimanî; amade kirina ferhengên zaravan.

Q. Kurdo baş zanibû, wekî ji bo standar kirina zimanê kurdî lêkolîna zaravan gelek giring e û ji salên 1950 emîn, bi seroketîya wî li kabînetê Kurdnasîyê dest bi lêkolîna zaravaên kurdî, bi taybetî yên Başûr-Rojhilata Kurdiştanê dibe. Ew bi xwe piştî berhema ser beranber kirina zaravên sorani û kurmancî, dest bi lêkolîna zaravê dimilî (zaza) dike. Sala 1975 ew bi navê “Lêkolîna Zaza” berhemeke zanîyarî bi zimanê rûsî ji bo çapê amade dike, lê hê jî nehatîye çap kirin.

Ji salên 1980 emîn Qanatê Kurdo li kabînetê Kurdnasîyê pirsê lêkolîna zimanê peykarên kurdîye nivîskî datîne, bi taybetî ew ên bi zaravên hewramî û gorani. Şagirtên wî, bi taybetî prof. Zera Ûsiv, vî karî bi rûspîtî bi pêş ve dibin.

Hêjayî gotinê ye, wekî piraniya pirtûk û gotarên Q. Kurdo ji aliyê Dr. Abdûrehman Hacî Marf, Dr. Kurdiştan Mukryani, Dr. Şukrye Resûl, Proffêsor Marf Xeznedar, Dr. Cemşîd Heyderî, Dr. Îbrahîm Ezîz, Dr. Enwer Qadir Mihemed û Şukir Mîstefa de bi zimanê kurdî (kurmancîya jêrîn) hatine wergerandin û çap kirin.

Q. Kurdo di pirsê amade kirina kadroyên kurdnasîyê de karekî bê hempe kir. Mirov dikare bêje wî bi tenê karê zanîngehekê kirîye. Huvdeh kesan bi seroketîya wî tîzên xwe, yê doktorîyê ser pirsên kurdnasîyeye cûr bi cûr anade kirine. Nav wan şagirdên wî de kesên ji rojhilat, başûr û rojava Kurdiştanê hebûn. Şagirdên wî usan jî ji Gurciştanê, Tûrkmêniştanê, Azêrbacanê, Ermeniştanê û Rûsiya hebûn. Cîhe bê gotin, wekî bilî Qanatê Kurdo, ji kurdnasên kurde Yekîtiya Sovêtê, tenê Hecîyê Cindî doktorek amade kirîye.

Xên ji wan kesên wî bi xwe seroketî lê dikir, Qanatê Kurdo usan jî bi şewir û şîretên xwe alî kadroyên kurdnasîyeye mayîn dikir. Kesên berbi wî biçûna tu caran destevala venedigerîyan.

Gîyana Qanatê Kurdo bi kurdîyetîyê ve tijî bû, kurdîyetî ji wî dibarî! Kurdîyetî ji bo wî “nexweşîke înfêksyon” bû û ew “nexweşî” pir lez ji wî derbasî xelkên dorê, şagird, dost û hevalên wî dibû.

Şayîrê bi nav û deng, Ebdela Peşew seva Qanatê Kurdo dinvise; ‘Mamoştî Qanatê Kurdo, yekeke le pyawe herre mezinekanî kurd. Çi wek kesayetî, çî wek zana, çî wek niştimanperwarekî kurdisantanî, cêpencey beser dîroknawewe dyare û ta bê zêtirîs derdekewê.

Her li yekem hevdiînda germîyek kewte nêwanmanewe, eger çî min le hemû ruwêkewe hemîşe xom be şagirdêkî ew dezanî û îştas her heman heştîm heye.

Ew “Şorrşgerî” nebû, bellam xetertirîn sengerî hellbijardibû: Sengerî berxodanî gîyanî, sengerî parastinî nasname’ .

Gerek bê gotin, wekî Qanatê Kurdo piştovanê alfaba kurdî, ser binga tîpên latînî bû. Ew bi wê bawariyê bû, wekî alfaba bi tîpên kîrîlî bi zor stuyê kurdên sovêtê pêçane û çiqwas zû ji wê rizgarbin, ewqas baş.

Wî di pertûkên xwe, yên zanîyarî de têkstên kurdî tenê bi alfaba latînî didan, ew jî gava li Yekîtiya Sovêtê bo kurdan alfaba kîrîlî bi fermî hatibû pejirandin.

Q. Kurdo piştovanê nasîyonalîzma kurdan bû bi ramana baş. Wan sala li dewleteke wek Yekîtiya Sovêtê, nasîyonalîzma usa mêranî dixwest. Û Qanatê Kurdo xwedîyê wê mêranîyê bû. Ew yeka gişka zanibû, gişka texmîn dikir û carana dijî wî bi kar dianîn.

Gava gor beyana 11-ê Adarê li Silêmanîyê Zanîngeha kurdî vebû, ji bo xwendina kûrseke ser zimanê kurdî Q. Kurdo vexwandin Silêmanîyê.

Gelekî şa bibû, armanca wî ya salan, ku li zanîngeheke kurdî ser zimanê kurdî lêksya bixwîne, pêk dihat. Demeke dirêj xwe amade dikir. Lê berî çend roja, wekî gerek biçûya, jê re gotin, wekî destûra çûyîna wî nedane. Wî zanibû, wekî ji bo kurdperwarîya wî rê nedanê here Kurdiştanê û ew yek ji bo wî derbeke pir giran bû. Wî, ku heta hingê tu caran cigare hilnedida destê xwe, dest bi kişandina cigarê kir. Çend meha usa di xwe da ponijî bû, kêma dipeyivî, kêma ji mal derdiket. Teherekî ketibû xudîkê, depression ê.

Piştî wê bûyarê ji min re got, wekî salên Cenga Cihanîyêye Duyemîn, gava artêşa Yekîtiya Sovêtê ketibû rojhilata Kurdiştanê, wî pir dixwest ji bo berevkirina matêriyalên ser zimanê kurdî here Kurdiştanê. Lê hingê jî rê nadine wî, çend kurdên mayîn dişînin.

Qanatê Kurdo komûnîst bû û wî yekemîn armanca xwe çawan komûnîst di xizmetkirina gelê kurd de didît, yek ji bindesttirîn gelên li rûbarê cihanê.

Gava piştî beyana 11 Adarê sala 1970 î li Îraqê Akadêmîya Kurdî tê damezirandin, di yekemîn rojê de Qanatê Kurdo wek endemê kara tê hîlbijartin..

Sala 1974 an, gava Yekîtiya Sovîet bi giştî piştî rêjîma Îraqê digirt û media sovêtê herdem dijî seroketiya kurdan dinivîsî, Q. Kurdo bi şeweyekî vekirî piştgirtina şorişa Başûra Kurdistanê dikir û li her dera siyaseta Yekîtiya Sovêtê rexne dikir. Ji bo bîr û bawariyên ha, wan salan mêranîke mezin pêvîst bû û Q. Kurdo xwediyê wê mêranîyê bû.

Q. Kurdo di meydana kurdnasiyê de xebatkarekî bê weştan bû. Ew tu caran di pîrsa kurdan de bêdeng nema, ji tu kesî re serî danenî. Di temamiya jiyana xwe de ji bo parastina berjewendiyên gelê kurd, ziman, dîrok û çanda gelê kurd bi mêranê xebat dikir.

Çi rojhilatnasên nav û deng, çî kurdnasên wek O. Vîlçêvskî, Î. Sûkêrman, G. Akopov û yên mayîn, eger di pîrsên kurdnasiyê de sextekarî bikirana, dijî berjewendîya gelê kurd binvîsiyana, gişka zanibû, wekî hema Q. Kurdo wê wan şaşîya derxe meydanê û rexne bike. Û li wê meydanê jî Qanatê Kurdo tenê bû.

Çendek ji wan gotarên wî, yên rexnegiriyê, çawan pirtûk bi zaravê kurmancîya jêrîn li Bexdayê çap bûne.

Sala 1984-a, ji bo 75 salîya ji dayîk bûyîna Q. Kurdo li beşa Lênîngradê, ya înstîtûta Rojhilatnasyê civîneke pîrozbayêye mezin hat bi dar xistin. Rojhilatnasên nav û deng, heval û hogirên wî yên salan, nonerên hukumatê, bi dilgermîke mezin ew pîroz dikirin, kar û xebatên wî carekê jî dinirxandin. Lê gava dora wî hat û gişk bendê bûn wê ji gişkan re spasîyên xwe bêje, wî bi tûndî seroketiya înstîtûta Rojhilatnasiyê rexne kir, wekî başguh nadin pişka kurdnasiyê, wekî Yekîtiya Sovêtê di siyaseta navnetewî de granîyê nade rewşa gelê kurdî bindest.

Qanatê Kurdo mirovekî bînfirêh û nefstênik bû, bi biçukan re biçûk bû,

bi mezinan re mezin bû. Di pêwendîyên xwe de pir vekirî bû, çî di dilê wî de hebû, ew jî ser zarê wî bû. Pir raştgo bû.

Xwendkarên kurde ji herçar perçên Kurdiştanê, ku li Lenîngradê dixwendin, tim caran dibûn mêvanê wî, ew carna diçû jûrên wane biçûk. Û ew mêvandarî tu caran bê stran û govend ne dibûn. Wî gelek folklorê kurdî hiz dikir, bi taybetî govend û bi xwe jî di govendê de distira.

Di xeysetê wî de zarotî heta mirinê jî ma. Ji her tiştî bawer dikir, bi her gotineke baş hayecan dibû. Ji mirovên xwe, dost û hevalan re gelek xemxur bû. Mîna zaroka nikaribû ne şabûn, ne hêrs, ne jî dilmayîna xwe veşêre.

Wî xort hiz dikirin. Bi mirovên hevçaxê xwe re sebra wî ne dihat. Ji ber vê jî dor wî timê xort bûn; bi wan re şa dibû, bi wan re distira, bi wan re govend digirt.

Seva wî mal, hebûn, dirav, tu nirxên wan tune bûn.

Gava ew ji Cenga Cihanîyêye Duyemîn vedigere, ji Akadêmîya Artêşa Sovêtiyê wî vedixwînin û dibêjin were ji me re kar bike, em ê xanî bidine te (xanîyê wî dema cengê wêran bibû) û mehê pênc hezar rûblî bidine te. Lê dibêjin tu gerek pirsên kurdnasîyê bihêlî. Ew berpeyvka wan napejirîne, ji ber ku zane wekî bêyî kurdnasîyê nikare bijî. Û bi mûçê mehê hezar hevsid rûblî (dewsa pênc hezaran), di jûreke apartmênta giştî de, karê xweyî kurdnasîyê berdewam dike.

Zanebûnên wî, yên ser kurdan bi raştî ênsîklopêdî bûn. Te çî pirs ji ziman, dîrok, dîroka wêjeyê, netewenasîyê, folklorê, bi gilîkî her şaxê kurdnasîyê bidayê, bersiva wî têra te dikir.

Qanatê Kurdo çawa kurdnas berî gişkî zimanzan bû. Rêziman û ferhengên wî di zimanzanîya kurdî de berhemne bingehîne, fûndamêntalin. Lê wî pirtûk û gotarên zanîyarîyê usan jî ser dîroka gelê kurd, wêje, dîroka wêjeya kurdî, êtnografîya, ol, folklor û dîroka kurdnasîyê çap kirine.

Gerek bê gotin, wekî piranîya berhemên wî yê zanîyarîyê, ku bi zimanê rûsî hatine nivîsarê û çapkirinê, hê jî ji bo girsa ronakbir û zimanzanên kurd ne nasin, agaha wan jê tune.

Havîna sala 1984 an bizîşka bal wî penceşêr (kancêr) dîtin û niştegerî kirin. Lê alî nekir. 31 – ê Cotmehê (Oktobr) sala 1985 an dilê wî mirovê Mezin rawestîya, wî kiras guhêrî.

Qanatê Kurdo ji gelê xwe re mîrateke mezin hîşt; deste kadrên kurdnasîyê, navendeke kurdnasîyê, ku seranser cihanê hatîye naskirin, hewştêyî zêdetir pirtûk û gotarên zanîyarîyê.

Raşt e piranîya berhemên wî bi kurmançîya jêrin hatine wergerandin û weşandin, lê bi kurmançîya jorîn, ku piranîya berhemên Q. Kurdo ser rêzimana wî zaravîne, kêmtîşt hatîye çap kirin, çî ku hatîye çap kirin jî bi kêmtî û kurtî hatîye kirin.

Dor deh berhemên wî jî, wek “Lêkolîna zaza”, “Dîroka kurdnasîya Rûsîya û Yekîtiya Sovêt”, û çendekên mayîn hê jî çap ne bûne.

Baştirîn rêya rêz girtinê ji bo zanîyaran, ew çap kirina berhemên wan e. Îsal 100 salîya ji dayîk bûna Q. Kurdo tamam dibe. Wê baş bibe, berhemên wî, yê sereke bi kurdî (kurmançîya jorîn) bîn wergerandin û çap kirin. Usan jî deh berhemên wî, ku hê jî neçapkirî ne, bîn çap kirin. Divêt ew dewlemendî bigihîje destê xwedîyê xwe, gelê kurd.

Em ê li jêr navê çend pirtûkên Qanatê Kurdo, yê giring raberî we bikin:

‘Gramatîka zimanê kurdî, ya kurt’ (bi kurdî) Yêrêvan-Tbîlîsî, 1936

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana destpêke, (bi kurdî) Yêrêvan 1949

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana navîn (bi kurdî) Yêrêvan 1956

‘Gramatîka zimanê kurdî, kurmançî, fonetîka, morfologîya (berhema akadêmî) (bi zimanê rûsî) Lênîngrad AZ YKSS, Înstîtûta Rojhilatnasîyê. 1957

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana navîn (bi kurdî) Yêrêvan 1960
 Ferhenga Kurdî (kurmancî)-Rûsî (34.000 peyv) Moskva 1960
 Zimanê Kurdî, (bi zimanê rûsî) Moskva, Înstîtûta Rojhilatnasîyê 1961
 ‘Têkştên folklora kurdî’ (bi kurdî) Korî Zanîyarî Kurd, Bexda 1976
 ‘Gramatîka zimanê kurdî ser bingeha zaravên kurmancî û soranî’ (bi rûsî) Moskva “Naûka” 1978
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên 34-) Yêrêvan, 1979
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên Yêrêvan, 1979
 Gramatîka zimanê kurdî (bi kurdî) Frankfurt ser Mayne, Komkar, 1981
 Tarîxa edebyeta kurdî c.1 1983, ‘Roja Nû’, Stockholm
 Tarîxa edebyeta kurdî, c. II, 1985, ‘Roja Nû’, Stockholm
 Ferhenga Kurdî(soranî)-Rûsî, (bi Z. Yûsûpova re) Moskva 1983
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên 56-) Yêrêvan, 1985
 Mem û Zîn, 12 şax, Roja Nû, Stockholm, 1996
 Nivîskar: Tosinê Reşîd

Perawêz :

- 1- Lazo (Hakob Xazaryan) ermenîyê ji bakûra Kurdiştanê bû, kurdî gelek baş zanibû. Wî sala 1921 ê alfabea kurdî ser bingeha tîpên ermenî çê kir û yekemîn pirtûka zimanê kurdî “Şems” çap kir. Ew usan jî xudanê yekemîn çiroka kurdî ye li Yekîtiya Sovêtê.
- 2- 90 salîya ji dayîk bûna zimanzanê mezin Qanatê Kurdo, Amade kirina Husên Hebeş û Tosinê Reşîd, Hogir, Bonn, 2000, rû. 50.
- 3- Dîsan li wir, rû. 7.
- 4- Profêsor Qanatî Kurdo, “Kurdoyêv”. Hendêk bîrûbawerî helle le beraey ziman û mêjû kurdewe. Wergêran û pêşekî Dr. A.H. Marif, Bexda 1973.
- 5- Dr. A.H. Marif, Çi li barey zimanê kurdiyewe nûsrewê, Bexda, 1974.
- 6- Dîsan li wir.
- 7- Ebdella Peşew, Yadî kellepyawek, Li pirtûka “90 salîya ji dayîk bûyîna zimanzanê mezin Qnatê Kurdo”, rû. 108.

Hwallnamî Ktêb

DI ZIMANÊ KURDÎ DE ZAYEND

■ Bahadin Robar

Zimanê Kurdî di nava malbata zimanên Hîn-Ewropî (Arî) de cih digire. Lewre taybetmendiyan vê malbatê din av xwe de dihewîne. Hin taybetmendiyan vê malbata zimanan ên sereke û bingehîn ev in; zimanên Hînd-Ewropî tewangbar, bikêşiner û bizayend in. Yanî hin cureyan peyvên wan dema di nava hevokê de tînan bikaranîn qertafên tewangê digirin, hîn jî ji koka xwe tînan guhertin û di hin peyvên de zayenda derewîn diyar dibe. Vêca em niha berê xwe bidinê k adî kurdî de zayenda peyvên çawa ye û bi çî diyar dibe. A- Di kurmancî de Tewang. Tewanga kurdî/kurmancî dibe du bir. Bira yekem. 1- Qertafên yekjimar û diyar/binavkirî. Ev cure qertaf ji sê beşan pêk tê. a- Tewanga «ê» yekjimar û mê/mêza ye. Mînak; Zîne xwîşka mîr Sêvdîn e. Wê sêvê neqêşere. b- Tewanga «î» yekjimar û nêrza ye. Mînak; şivanî pez bir ber bêriyê. Mehemedî tiştê rast got. c- Tewanga «an» pirjimar û nêtar e, ango zayendê diyar nake. Mînak; Daran nebirin. Hevalan ji we re silav şandin. 2- Qertafên yekjimar û nebinavkirî/nediyar. a- Tewanga yekjimar û mêza «ekê» ye. Mînak; Malekê bidin Şemîranê. Darekê di hewşa xwe de biçîne. b- Tewanga yekjimar û nêrza «ekî» ye. Mînak; Hespekî ji min re bîne. Kevirekî li serê dijminê xwe bixe. Mamekî min ê jêhatî heye. c- Tewanga pirjimar nêtar «ine» ye. Mînak; Mirovine xemsar û bê eleqe ne. Diya min gûzine pûç da min. Pirtûkine nayên xwendin şandine.

B- Di kurdî/kurmancî de veqetandek. Di veqetandekan de jî zayend û mêjera peyvê diyar dibe. Veqetandek dibin du beş, veqetandekên binavkirî û yên nebinavkirî. 1- Veqetandekên binavkirî ji çend qertafan pêk tînin. Ew jî ev in: «a», «ê» û «ên» in. a- Ji veqetandeka binavkirî «a» mêza, yekjimar û binavkirî ye, herwiha aîdiyetê jî diyar dibe. Mînak; Kera mala meta min boz e. Eywana xwîşka min gelek rengîn e. b- Veqetandeka binavkirî «ê» nêrza, yekjimar û binavkirî ye. Mînak; Kerê

mala xalê min reş e. Xani(y)ê bira(y)ê min sê tebeq e. Di van herdu hevokên jor de tîpa «y» ketiye navbera navdêr û qertafa veqetandekê «ê» yê. Ji wê y>yê re jî tîpa kelijandinê tê gotin. Şivanê Ehmedê Robarî pez winda kiriye. c- Veqetandeka pirjimar ya binavkirî «-ên» nêtar e. Mînak; Kerên mala mamê te gewr in. Eywanên gundê me mezin in. Rojên xweş li pêşiya me ne.

2- Veqetandekên nebinavkirî «-ekî», «-eke» û «-inan» e. a- Veqetandeka nebinavkirî «-ekî» yekjimar, nêrza û nediyariyê nîşan dide. Mînak; Ciwanekî serê govendê girtibû. Delalekî strana Dewrêşê Evdî diştra. b- Veqetandeka nebinavkirî «-eke» yekjimar, mêza û nediyariyê nîşan dike. Mînak; Pêlaveke min heye. Dareke sêvan di hewşa me de heye. Hêlîneke çivîkan li ser darê ye. c- Veqetandeka nebinavkirî «-inan» pirjimar û nêtar e. Mînak; Ciwaninan govend digerandin. Delalanan stran diştriyên. Pêlavinan ji zarokan re bikire.

Mirov dikare van mînakên van zêdetir bike bes mebesta me li vir ne rêziman û hevoksazî ye. Tenê ez ê behsa cureyê tewanga navdêrên nêrza jî bikim û derbasî mijara xwe ya bingehîn bibim. Di kurmancî de navdêrên nêrza di nava xwe de jî ditewin. Heke tîpa dengdêr a dawî ya kêteyê bi tîpa a>yê biqede ew navdêr dikare di hundirê xwe de jî bê tewandin. Mînak; Şivan-î pez mêjand. Şivên pez mêjand. Ehmed ji welatî tê. Ehmed ji welêt tê.

Vêca ya esas ku ez dixwazim bêjim navên tişt û heyberên seredî, binerdî, deryayî û asîmanî yên xwezayî û çêkirî di kîjan astê de û bi çi pîvan û nîşanan zayendên nêrza û mêza ên derewîn tînan bikaranîn. Ji ber ku zimanê kurdî zimanekî xwezayî û çandinî ye û zimanê civaka herî pêşî ji nêçîrvanî û koçberiyê derbasî jiyana dêmanî û çandiniyê bûyiye, peyvên heyînên xwezayî serdest e. Weke nimûne navên gul û giya û tevahiya riwekan cara yekem proto-kurdan lê kirine. Herwiha

navê stêrk û tiştên din ên asmanî cara yekem ji hêla pêşiyên kurdan ve hatine lêkirin. Di wê serdemê de jî pêşengiya civakê ji hêla jinan ve dihat kirin. Lewre navlêkirina her tiştên xwezayî û yên bi afirîneriya mirovan dihatin çêkirin di destê jinan de bû.

Me berê jî gotibû ji ber ku jin zayînê pêk tîne pîroz e û weke jiyanê jî tê binavkirin. Jixwe me diyalektîka «Jîn û Jin» berfireh di mijara jinê de vekiribû û ji her hêlê ve dahurandibû. Dema jin weke jiyanê hatibe navlêkirin û pênasekirin û ew jî xwediyê rasteqîniyekê be bivê nevê wê ev taybetiya jinê xwe di ked û dahênanên (îcad) wê de jî bide der. Vêca hem tiştên xwezayî û hem jî yên ji hêla mirovan ve hatine çêkirin li gorî nazenînî, kêrhatin, zindîbûnî, xweşikati û girîngiya wan zayenda rêzimanî li wan hatiye barkirin. Ji bo baştir bê fêmkirin û gotinên me bîna piştraştandin em ê li vir çend mînakên bidin. Navê çem û robaran ne tede hemû cure û şeweyên avan mêza ne. Li gorî veqetandekê mêzatiya van navan holê ye. Ava mezin. Coya avê. Gola Wanê. Deryaya Spî. Kaniya jor. Gera Mir Meheme. Quletêna avê. Şirşiroka gund. Dilopa mezin. Xwîsiya payîzê. Xunava hûrik. Sûlava Ava Spî . Kendava Besrayê. Li gorî tewangê jî mirov dikare wiha bibêje. Avê rê biriye. Coyê berde ser bîstan. Golê kerz girtiye. Deryayê xwe paşve kişandiye. Kaniyê şêlo neke. Gerê her tişt kişand nava xwe. Ji wê quletênê avek cemidî derdikeve. Mirov dikare hemûyan bi vî awayî di nava hevokê de bikar bîne. Bes pêdivî pê nîn e. Giya, pel, çiqil û qurm ne tede hemû cure gul û giya û riwek bi zayenda mêza ne.

Em çend mînakên bi tewang û veqetandekan tevlihev bidin. Kulîlka sor xweşik e. Gula dawidek pir rengîn e. Em ê vê nergîzê biçînin. Ew pelgoşara lavlavokî ye. Sosinê bêhn bike. Beybûnê av bide. Dara hêjîrê hişk dibe. Kulîlka pîzîzakê zer e. Xecxecoka min nazenîn e. Dara berûyê di hewşa me de ye. Ev koza hanê çereyê pezê me yê zivîstanê

ye. Kulîlkên nefala me çar pel in. Pez gêndelê naxwin. Tirşoka kewan pir xweş e hwd. Bîstan ne têde her cure erdên çandiniyê jî mêza ne. Em çend mînakan ji wan jî bidin. Felat zeviya xwe kiriye genim. Ev şova Ferhat e. Dehla gelî pir fêkiyan dide. Durîngeha me zer bûye. Boştana mala xalê te şewitiye. Pirêzeya me bijûn e. Vê hemîngehê neçêrîne xwediyê wê dê aciz bibe. Gulîstana şaredariyê heye û hwd. Xiyar, gundor, kulindê mîr, qulindê şamî, girêtî, zebeş û tirozî ne têde hemû berên bîstanan mêza ne. Mînak; Bacan, balîcan, qitik, şemamok, bamî, îsot, reşat, finçik, werzik, polik, Şoqil, Fasûlî û hwd. tev mêza ne. Navên hemû cure gund, bajar, herêm, parzemîn û şeweyên cih û warên mirovan yên din tev mêza ne. Weke mînak; Cizîra Botan, Kurdistana Bakûr, Herêma Biradostê, Taxa Cûdî, Kolana Azadiyê, parzemîna Ewropayê, herêma Anatolîyayê. Navçeya Cizîrê girêdayî Şîrnexê ye. Guhera mezin, Zomeya li qûntarê zinêr, Warê malên me û hwd.

Dîsa xanî û kon ne têde navê hemû cure avahî û stargehan mêza ne. Em çend mînakan ji van jî bidin. Mala dengbêjan, Çadirê bide koçeran, Xîveta hêjaran, Şikeftê hildiweşînî, civat li mizgeftê nimêj dike, Dêra Zehferanê mezin e, Perestgeha oldaran, Mêvan li koçkê rûniştin, Birca Belek, Haham li kenîştayê dimîne, Gova bizinan, Çêlekan têxe axurê, Eywana civînê, Mezela razanê, Êgir li tifikê pê dixê, Embara genimî, Bavo li ber dikanê ye, Kozikê ji berxan re çêdike, Hevşiyê bizin, Sênca daran, Kayê tavêjin kadînê, Pêşgeha malê, Aşxaneyê karxaneyê, Zarok diçin dibîstanê, Keça min li zanîngehê dixwîne, Jêrzemîna hişê min nexîşandiye. Wekî li jor jî tê dîtin peyv û hevokên ku me nivîsandin hemû bi veqetandeka binavkirî “a” û bi qertafa tewangê ya binavkirî “ê” ku herdu jî mêzatiyê nîşan didin girtine. Dema mirov bi awayek baldarî berê xwe dide peyvên ku zayenda wan mêza ne mirov dê bibîne zimanê kurdî çî qas di bin bandora xwezayî û çandinî de ye. Herwiha

mirov dê pîrozwerî û girîngiya dayîkê/jinê jî di nava van peyvan de bibîne.

Peyva xweza bi xwe peyveke mê ye. Lewre piraniya tiştên xwezayî jî mêza ne. Ew hebûn û tekberên nazenîn, xweşikati, delalî û jîndariyê raberî mirov dikin piraniya wan mêza ne. Heta hin peyvên weke evîn, hezkirin, bêrîkirin, bawerkirin, hîskirin û hwd. ên razber û sedema domandina jiyane ne hemû mêza ne. Ji ber ku zimanê kurdî zimanekî di destpêka civakîbûnê de hatiye honandin û afirandin û di serdema dayîksalarî de pêş ketiye û çavkaniya xwe ji xwezayê wergirtiye, hemû taybetmendî û nîşanên wê serdemê di hundirê xwe de hewandiye, paraştîye û heta roja îro aniye. Ew jî xwezayîti, jînbarî û bandora jinê ya teqez e. Li gel ku zimanê kurdî bihezaran salan bêxwedî, bêxwendin û bînivîsandin maye jî û li rastî gelek pêkutî û bişaftinan jî hatiye ji ber vê taybetiya xwe kariye heta roja îro li ser piya û jîndar bimîne. Lewre her çi qas zimanê kurdî li bajaran heta astekekê helayî be jî, li gund û çiyayan weke kargeh û parêzgeha xwe li ser koka xwe vejandiye û taybetmendî û hebûna xwe paraştîye.

Zimanê kurdî ew qas hatiye paraştin heta kurdan jê re gotine «zimanê zikmakî». Yanî di zikê dayîkê de jî hatiye hînbûn û pêşvebirin. Ji ber van sedem û taybetmendiyên dayîksalarî û xwezayî bandora jinê serdest bûye û xweşikati û jîndarî bi mêzatiyê hatine destnîşankirin. Di esasê xwe de ev nîşaneyên ked û pêşengtiya jinê ye. Zimanê kurdî ne zimanekî li ser maseyan û bi biryar û fermanan hatiye çêkirin e. Ew zimanekî herî kêr xwediyê 12 hezar salan raborî û dîroka civakîbûnê ye. Di her kêliya jiyane de, di her dahênan (îcad) û afirîneriyê de xwedî nîşanekê ye. Hemû şarîstanî û serdeman ji çand û zimanê gelê Kurd sîd wergirtiye. Navlêkirin û pênasekirina zimanên Arî û Hînd-Ewropî ji vê çand û zimanî û ji vê erdnîgariyê belaveyî cîhanê bûye.

- Birr I** Fonêm di Zimanê Kurdî de
- Birr II** Fonêmên Kurdnijad
- Birr III** Dîftong (diphthong)
- Birr IV** Şêwedeng (allophone – elofon) di Zimanê Kurdî de
- Birr V** Zirrdeng di Zimanê Kurdî de
- Birr VI** Diyardeya dengên Arabî
- Birr VII** Dengên (ĥ, ğ, <)/(ح Ğ ع) Zirrdeng in, Yan Zirrfonêm in?
- Birr VIII** Giriftarî Navbera Wergirtina Peyvên Arabî û Peyvên Ewropî

Birr I

Fonêm di Zimanê Kurdî de (Kurmancî û Soranî)

I. Fonêm di Zimanê Kurdî de

Ta niha ez pêrgî jêderekî wa têrûtesel nehatime ku derbarî hemû aliyên dengên zimanê kurdî bide ber xwe. Ez vê yekê dibêjim û belkî ez bi xwe jî nikarim vî alî têr bikim, ji ber ku lêkolîn di vî warî de berî her tiştî pêwîstî bi amêrên dengsaziyê heye ku giriftariyên deng bi riya teknoloji werin çareserkirin, yan jî wê dîsa kêmbê wek vî berhemê nav destê we de, sedema dîtir jî ew e gelek kêşeyên aloz û bîrûrayên ciyawaz derbarî dengên zimanê Kurdî hene, nemaze di barê dengên diyalektên Kurdî de. Kêşeya jimarên dangan - wek Dr. Ewrehman Hacî Marif daye xuyakirin- (di hin rêzimanên kevin de ne wek hevin, bo nimûne dengên vawel li nik F. Yûstî (F. Justî) û S. Yegîzarof nêzîkî (15)a ye, lê li nik E. B. Soan û R. F. Jardine (10) in. Dr. Hacî Marif di nivîsara xwe de hin raştîyan diyar dikê dema ku dibêjê: (danana Alfebêya Latîni li sala 1929 bo Kurdên Sovêti û li sala 1930 – 1931 bo Kurdên Sûriya, gaveke mezin bû di xuyakirina dengên vawel û consonant) de. Alfebêya Kurdê Ermenîstanê li ser bingeha Alfebêya Latîni hatibû danîn, ya ku bo nivîsîna zimanê kêmatiyên Welatê Sovêti hatibû danîn. Alfebêya Kurdên Sûriya jî li ser bingeha Alfebêya Latîni – Tirkî hatibû danîn. Jimara tîpên vawel di wan herdû Alfebeyên me anîn ziman yek in, ku (8) in. Lê jimara tîpên kosoant di wan herdû Alfebeyan de ne yek in: di ya Kurdê Sûriya de 25 tîp in, û di ya Kurdê Sovêti de 30 in. Ev ciyawazî, wek Dr. Ewrehman şirove dikê, ne encama cudabûna diyalekta ye, ji ber ku herdû zar ji yek diyalektê ne, lêbelê ciyawazî

her ew e ku hin deng di Alfebêya Kurdên Sûriya de wek fonêm nehatin jimartin. Dr. Ewrehmanî nedaye xuyakirin ka danerê vê Alfebêyê kî ye, tenê jêre dibêjê Alfebêya Kurdên Sûriyê, gelo ev alfebê ya Celadete yan ya mirovekî dîtir e, nizanim!!?

V. S. Sokolova di pertûka xwe de ya ku derbarî zimanên Îranî nivîsiye, bi şêweyekî raşt û zaniştî li ser fonetîka diyalekta Kurdên Xurasanê ştexilîye, û 9 deng bo vawel daniye, û 30 deng bo konsonant destnîşan kiriye. Di vî barî de Qenatê Kurdo û Çerkezê Beko jî (9) dengên vawel, û (30) dengên konsonant. Lê Kerîmê Eyûbî û A Simîrnûva bo vawel (11) deng, û bo konsonant (26) deng. Li nik D. N. Mekenzî (8) deng bo vawel di zarê Kurmancî de, belê (9) deng bo vawel di zarê Soranî de. Di sala 1932 li Şamê Herekol Azîzan (Celadet Bedirxan) di bin navê ((Rêzimana Elifbêya Kurdî) namêlkeke bîst rûpelî bi pênc zimana (Kurdî, Fransî, Turkî, Arabî, Farisî) belav kiriye, têde 8 deng bo vawel, û 23 deng bo Konsonant daniye. Celadet «Alî Bedirxan di sala 1953 pertûkek di rêzimana Kurdî de belav kiriye. Di sala 1970 de li ser bigeha vê pertûkê Rojê Lîsko bi awakî feretir bi navê xwe û navê Celadet Bedirxan pertûkek di rêzimana Kurmancî de belav kir.

Bo em vê yekê dûdirêj nekin, emê cedwelekê bi navê daner û jimara dangan, vawel û consonant, li jêr danin, ew jî ev in:

V C	Consonant	vawel	Pertûkên Rêzimana Kurdî
15	F. Justî	û S. Yegîzarof	
10	E. B. Soan	û R. F. Jardine	
38	30	8	Alfebêya Kurdê Ermenîstanê 1929
33	25	8	Alfebêya Kurdên Sûriya 1930 – 1931

39	30	9	V. S. Sokolova			
39	30	9	Qenatî Kurdo û Çerkezê Beko			
37	26	11	Kerîmê Eyûbî û Asimîrnûva			
	8		D. N. Mekenzî			
D. N. Mekenzî		9				
Celadet ‹Alî Bedirxan 1932	8	23	31			
Celadet ‹Alî Bedirxan 1953	8					
Rojê Lîsko û Celadet ‹Alî Bedirxan 1970	8	23	31			
Reşîdê Kurd 1956	8	23	31			
Tewfîq Wehbî	8	25	33			
Nûrî Elî Emîn	12	32	40			
Tahir Sadiq	6	28	34			
M. Emîn Hewremanî	8	27	35			
Mesûd Mihemed	8					

.II Fonêmên Zarê Kurmancî

Fonêmên zimanê Kurdî dibine du nifş: dengdêr û dengdar (consonants and vowels). Zimanê Kurdî bi alîkariya van herdû nifşên dangan: vawel /dengdêr û consonant/dengdar druşt dibê, û bêje û peyv wusa şeweyê xwe distênin û her yek ji wan wateyekî taybetî didê. Bo vê yekê me du lîste ji peyvên Kurdî, ligor hatina her dengêkî yan her tîpekê danîne, ew jî ev in:

1-Dengên Konsonant/dengdar (consonants)

Dengdar ew fonêm in, yan ew deng in, ku hewa ji qirikê ta di dev û bêhvilê re derbikevê, û pêrgî hin organan dibê, ku her ev jî şeweyekî taybetî ji deng derdixê, bo nimûne, dengê (m) û (p) bi riya organa lêvê

druşt dibê, û wilo jî dengên ziman yên dîtir.... htd.

Di Alfebêya Kurdî de, û ligor ku îroroj kar pê tê kirin (23) dengdar hene, wek ku Celadet Bedirxan destnîşan kiriye. Eva han jî gelekî nêzîkaiyê li raştiya sîstima dengsaziya zimanê Kurdî dikê, bi ser ku eva han li Kurdisatanê bi şêweyekî hindik yan gelek tê guhartin, nemaze li nik Kurdên Iraqê, ji alîkî ve, û li nik Qenatê Kurdo ji alîkî din ve. Lê eger cotepeyvên zimanê Kurdî danin ber hev emê wa bibînin ku fonêmên dendar ligor cotepeyvyan jimara wan digihê 27 fonêman, herçende ku sê fonêmên ($\hat{h}$, $\hat{g}$, $\langle$) / (ح غ ع) bi hindikayî di zimanê Kurdî de bikar tên. Inca bûna van hersêkan di Kurdî de cihê biryardaneke giştî ye, çî wan ji nav fonêmên Kurdî bijimêrin, yan jî wan ji Kurdî dûrbikin. fonêmên Kurdî ev in:

Cotepeyv (minimal pair)

Li ser destûra cotepeyv (minimal pair), emê dikarin fonêman di zimanê Kurdî de destnîşan bikin, ku ev jî di riya bermberkirina her du peyvyan, yan her çend peyv, ku her peyvek ji wan wateyeke xweyî taybet didê, lewre jî dengên peyvê di rêzkirineke sîstimdardar de diyar dibin û wate didin, fonêm li ser du beşan parve dibin: konsonant û vawel:

1. Fonêmên Konsonant di Kurdî de:

/p/ par

/b/ bar

/t/ tar

/d/ dar

/k/ ker

/g/ ger

/ç/ çar

/c/ car

/f/ firr

/v/ virr

/s/ sar

/z/ zar

/ş/ şar

/j/ jar

/m/ mar

/n/ nar

/l/ al

/r/ ar

/r/ vir, fir

/rr/ virr, firr

/x/ xar

/xx/ ĝ/ ĝar

/y/ yar

/w/ war

/h/ har

/q/ qor kor

Hwallnamî Ktêb

Cotepeyv	Deng	fonêmên Kurmancî		jimar
bar	Par	b	p	2
car	çar	c	ç	2
sar	zar	s	z	2
dar	Tar	d	t	2
Jar	Şar	j	ş	2
mar	Nar	m	n	2
mar	Mal	r	l	2
kor	gor	k	g	2
vir	fîr	v	f	2
virr	Wirr	W		1
birîn	Birîn	Î		1
yar	War	Y		1
yar	Har	H		1
xar	Êar	ê	خ ع x ê	2
kor	Qor	Q		1
(hêft)(hêrrî)		ç		
(ewr) (enirî)		ع		25

Têbînî

Di vir de me hin deng nexistin nav fonêman wek ط ع ح ض ص ط û dengê (k) ya sert û (l) a qelew bi ser ku (l) û (r) a qelew di zarê Soranî de du fonêm in. dibeşên bê de emê li ser van dengan rawestin.

2. Dengên vawel(vowels) di Kurdî de

Dengdêr yan vawel ew fonêm in, ya ew deng in ku hewa wusa ji dev û qirikê derdikevê bê ku endamek ji dev di riya wê hewayê de rawestê,

û ligel dengdaran peyvên ziman ava dikin. Ji van dengan re (vowel = dengdêr = **صان**) dibêjin, ew jî heşt in: a, e, u, î, o, ê, û, î

Dengdêr ji alî dengdirêjîyê ve du celeb in:

1. Dengdêrên dengkurt ku sisê ne: (e, î, u)
2. Dengdêrên dengdirêj ku pênc in: (a, ê, î, o, û)

Di sîstîma ziman de peyv yan bêje nikarê li ser bingeha dengdêran tenê xwe ava bikê, pêwîstî bi dengdaran heye jibo ku peyv û rîste û gotin bi şêweyekî drûst pêkwerê. Inca fonêmên dengdêr di zimanê Kurdî de ligor cotepeyvên Kurdî ev in:

cotepeyvên Kurdî

fonêm

(dar, dêr); (zar, zêr); (kal, kêl); (şêr, şar)	a, ê
(kîl, kil); (şîr, şir); (bîr, bir); (pîr, pîr)	î, i
(der, dar); (zer, zar); (kel, kal); (şer, şîr);	e
(kun, kon); (gur, gor); (kuç, koç); (kur, kor)	u, o
(dûr, dor); (kûr, kur); (tûr, tor); (dor, dûr)	û

Dengdêr

Peyv

A a	dar, zar, kal, şar, gar, çak, jar, bar, ban, par
Ê ê	dêr, zêr, kêl, şêr, gêr, çêk, jêr, bêr, bên, pêr
Î î	dîrok, zîrek, kîl, şîr, gîr, çîk, jîr, bîr, bîn, pîr
I I	diran, zirç, kil, şir, gir, çik, jin, bira, bin, pîr
E e	der, zer, kel, şer, ger, çek, jen, ber, ben, per
U u	dur, zurne, kul, kun, gur, kuç, kund, kur,
Û û	dûr, zû, kûr, şûr, hûr, çûk, tûr, bûk, bûn rût
O o	dor, zor, kol, şor, gor, çok, tor, bor, bo, por

Bi vî awayî fonêmên her zimanekî têne jimartin û diyarkirin. Lê ew fonêma ku wateyeke nû didê, nikarê bi tena xwe, ango dervî riştika peyvê, wateyekê bidê, Lewre dibê wek tiştêkî rûten (abstract مجرد). Vêca rêzkirina fonêman di rêkxistîneke taybetî de kîtekê yan jî, carna, morfêmekî druşt dikê, bo nimûne, peyva (koledar) ji heft fonêman pêktê: (k + o + l + e + d + a + r), û ji sê kîtan: (ko + le + dar), lêbelê ji dû morfêman (kole + dar) druşt dibê.

III. Fonêm di Zarê Soranî de

zarê Soranî de heman fonêmên Kurmancî bikar tên, lê ciyawazî di hebûna pênc fonêmên zêdetirî Kurmancî heye ku ew jî dengê fonêma /l/a stûr e, û dengê (hemze) ku tîpek jêre heye, û hersê dengên ($\hat{h}$ $\hat{g}$ $\hat{c}$) yên ku ta niha yekdengî li ser çênebûye. Lê eger em ligor Alfebêya Celadet hesab bikin şeş tîpên dîtir ji me re divin jiber ku jimara tîpan li nik Celadet digihê (31), lê li nik zarê Soranî digihê (34)an.

alif û bêî zimanî kurdî birîtin le :

a, b, p, t, c, ç, H, x, d, r, rr, z, j, s, ş, Y, Q, f, w, q, k, g, l, ll, m, n, w, h, y.
em nîşanane-y jêrewê bizuên in:

\a\ wek: bar, dar, naz.

\e\ le cêgey fethey YArebî ya zeberî farsî dekar dekirî, wek: ser, merd, bere, were, werwere.

\u\ le cêgey zemmey YArebî û pîsî farsî dekar dekirî, wek: kurd, xurd, şut, kutan, kutin.

\û\ bêjî (telefuz) dirêjî heye, wek: dûr, pûr, sûr, kûrr, sûk, tûtin, cût.

\o\ bêjî billawî heye, wek: zor, xor, şor, pol, kok, nok.

\i\ le cêgey kesrey YArebî û zîrî farsî degirêtewe, wek:
hisab, kitab, nîsane.

têbini: le kurdi da waje-i kesredar bedegmen deşt dekewî, her leber ew e bo bîjî dirêjî \îiş her lew nîşane kelk werdegirîn, wek: zîn, cîn, sîr, pîwaz, dîwar.

\ê\ bêjî billawî heye, wek:

dêw, zêw, nêw, pirêjin, cinêw, dê, rê.

çend xallî girîng

1) nîşaney \rr\, \ll\ bêjî billawî heyen, wek:

goll, dill, sill, dir, kir, kirryar, bazarr.

2) \rr\ le seretay wajekanî kurdî da hemîşe qellew e û bêjî billawî

heye û her bewhoyeşewe nîşanekey bo dananên, wek:

reben, reHmet, reng, rewe, rewan.

3) pîtî muşedded dûpat dekeynewe , wek:

mîllet, Yîllet, gulle, zille, hîmmed.

têbini:

Zimanî kurdî wajey muşeddedî zor keme û zurbey am core wajane YArebîn ke zebanî kurdî taybetmendî xoy beser zurbeyan da dasepanduwe û bêjekeyanî xaw kirdotewe, birrwane aw nimûne aşkirayane-i jêrewe:

(Arebî) kurdî

(Yzzt) = Yêzet

(Yzzalddîn) = Yêzedîn

(mnnt) = minet

(mHîalddîn) = miHedîn

(mHmmd) = Hemed, Heme

(drrh) = dere

4) Bedaxewe hêndê kes êstas pîtî YArebî de nûsînî kurdi da de kar dênin û biyanûyan aweye ke manay naw degorri. pîwîste bigutrê ke hîçkes le hîç jêgey dinya da wextêk yekêkêk bang deka ya naw deba serinc nadate manay nawekey. yanî ta bangî kird selîm (slîm) lewe nakollêtewe ke am nawe le (slm) (slamt)î YArebî wergîrawe ya eger guti sedîq (sdîq) fikrî bo ewe naçê ke em wajeye le (sdaqî û sdq)î YArebî gîrawe. her wek de zimanî îngîlîyî da

gutman «johnson» fikr lewe nakeynewe ke em nawe le dû besî «John» yanî yeHya û «son» yanî kurr pêk hatuwe û manay nawekey debête (kurrî yeHya).

5) baştir ewe ye ayatî qurrânî pîroz û Hedîs û fermayîşatî gewre pîawanî mezhebî be YArebî lenêw perrantêz da binûsirê û manakey be kurdî lêk bideynewe.

6) pîtî (w) zortir le kurdî şîmal da le cêgey (w)î kurdî naweraşt da dekar dekirê. le kurdi naweraşt da tenya dû sê wajeman heye ke em pîteyan têdabê., wek biwe, giwe.

نه‌ئیبیی کوردی: 34 تیب

د ا ب پ ت ج چ ح خ د ر ر ز ژ س ش ع غ ف ق ک گ ل ل م ن د ه و و و ی ئ

پیتە بزۆینه‌کان:

ا ه و و و ی ئ

پیتە نه‌بزۆینه‌کان:

د ا ب پ ت ج چ ح خ د ر ر ز ژ س ش ع غ ف ق ک گ ل ل م ن د ه و ی

Birr II

Fonêmên Kurdnijad

Fonêm di zimanê Kurdî de ji aliyê nijadî ve dibin du nifş:

1. fonêmên Kurdnijad:

2. Zirrfonêm çar in, wek: (q, ĝ, ĥ, <)

1. Fonêmên Kurdnijad:

Ji wan fonêmên re Kurdnijad dibêjin ewên ku ji kevin de di zimanê Kurdî de hene, ku yên vawel heşt in / a o u û e ê i î /, lê yên konsonant di vê cedwela xawrê de:

Consonant		Lerînsazî		dulêvî zimankî		
apical esmankî		nermela		zimanokeyî		ewikî
kospek						
Occlusives	Kip	p	t	c	k	Q
	Girr	b	d	j	g	
xişok						
fricative	Kip	f	s	sh	x	h
	Girr	v	z	jh		
Bêvilok	Girr	m	n		ng	
Layî	Girr	l		ll		
flap	Girr	r				
Trill givok	Girr		rr			
Rewan	Girr	w		y		

Dengên / ll/ û / R r /

Du dengên stûr di Kurdî de hene, yek jê /ll/ e, ya dîtir / r /e, ku her yek ji wan di zarê Soranî de wek du fonêman têne jimartin, û jiber wilo jî bûne wek du tîpên ciyawaz ku bi danîna nîşanekê li ser (r) û (l) têne cudakirin. Ev (r) û (ll) hinekî ji yên dîtir têvelin, ango hinekî bi ser şeweyêfonêm de diçin, nemaze, dengê (r). Lê belê dengê (ll) di herdû zarên Soranî û kurmançî de bi şeweyekî drust û tewaw cihê fonêm nagirê, lewre ez wa rast nabînim ku em wek fonêm bi dengê /ll/ bigirin.

1. Dengê /r/

Dengê /r/ bi xwe fonêmek e, lê ev deng di hin peyvan de stûr dibê yan qelew dibê (الراء المفخمة), û ev stûrbûn yan qelewbûn guhartinekê jî di wate peyvê de bi xwere tîpê, wek van herdû peyvên (birîn) û (birrîn) - ku dengê /r/a stûr bi du (rr)a hatiye nivîsîn – wa ciyawaziyekê di wate de navbera herdû peyvan de diyar e, û eva han jî di van herdû risteyan de xuyanî dikê, wek:

birîn: Birîna dilê min kûre. جرح

birrîn: Birrîna daran erdê zuwa dikê. قطع

bir: Min pertûka xwe bir. أخذ

birr: Îro min birrek zilam dît. مجموعة

zirav: Bejina vê keçikê zirav e

zirrav: Zirravê min têşê

gir: Mala me li serê gir e

girr: Girrê xwe pê dixwerênê

2. Dengê /ll/

Dengê / ll / jî wek yê / r / di hin peyvan de li nik hin zarên Kurdî, bi taybetî, yên Soranî, qelew dibê, ku ev bi xwe li nik zarê Kurmancî bi piraniya zarê soranî peyda nabê. Yan jî eger hebê guhartina wate têde gelek kê m e, wek dengê /l/ di (guhbel) de tenik e, lê di (çavbell) de qelew e. Ji ber wilo jî ez pêwîst nabînim ku tîpeke dîtir, yan ciyawziyek navbera herdû dengên /l/ê: ya qelew û ya nerm hebê. Ya dîtir jî dengê / ll/a qelew û ya nerm ew wateyên nû yên gelek nadê, tenê hin peyv bi teliyên dest tene jimartin, wek:

	nerm	sirt		
40	çil	çil (ççill)	berçemk	خفاش
	bel	bell		

Lewre ev qelewbûn nakevê ber pêkhatina fonemekî nû de, ku her ev dengê qelew wek elofon tê, bo nimûne: peyva (dill) çî bi (ll)a qelew û çî bi ya nerm her yek wate didê. Weha jî peyvên xiştexana jêr de dengê /l/ navbera herdû zaran de ne wek heve, lê ti guhartin nakevê wate de, wek:

Kurmancî	Soranî
(l)a asayî	(l)a qelew: (ll)
gul	gull
bel	bell
mal	mall
heval	hevall
tal	tall

Lewre jî, di baweriya min de, û wek nerîneke seretayî ango serpêyî, wa diyar dibê ku (ll)a qelew ji fonêmkî bikevê. Belê dîsa ez dibînim ku eva han pêwîstî bi lêkolîneke kûrtir û feretir heye, da ku lêkol bigehê encamên tekûztir.

1. Dengê [q]

Herçende hin wa dibêjin ku dengê [q] ji mêj ve di zimanê Kurdî de heye, ez bi xwe ji vê yekê ne bawermendim, û weha dibînim ku dengê [q] ne dengê resen e, ango ne dengê nijadkurd e, Lewre jî min ew xîstiyê nav zirrfonêman de, lê ev deng ji hersêkên dîtir başqeye û cihekî xwe di zimanê meyî îro de girtiye, û bihayê wî jî wek bihayê kurdfonêmên dîtire, wek b, p, t, k... htd. Lê bi ser wilo de jî nabê em wê raştiyê pişt guh bixin û nebêjin ku piraniya peyvên qafdar - ango ew peyvên dengê [q] di wan heye, çî di despêka wan gotinan de bê, û çî jî di dawî û navîka wan de bê - gelek ji van peyvên ji zimanê Arabîne, yan jî ji zimanê Tirkîne. Eva han jî di ferhenga Kurdî de diyare, wek van nimûneyê jêrî ku me ji ferhenga Hemîdiyê wergirtine, wek :

Arabî wate bi kurdî peyvên TirkîWate

Qublet	Başûr	qapî	Derî
Qefes		qapqap	
qalûqîl		qapût	
Qam		qîz	
Qanûn	Yasa	qereç	
qebûlbûn		Pejirandin	qaz
qehherîn		qalindSt	
Qeda		qamîş	

Qetran   qamçî
 qedandin   buwartin, derbaskirin   qantir
 qurxê   qayîş   parçekî çerme pê xencerê girê didin
                   qarîş   parçekî çerme li noqa xwe girê didin

Peyvên Kurdî :

qafik   qeşartin
 qarqarok   qaşil
 qalib   qalik
 qelen   qarçik
 qaqreş   qayim
 qêrîn   qeba   tişteki giran û hêja
 qajik   qebale
 qayil   qebilîn
 qawît   quraftin
 qewîtî   qerpal
 qutik   qirçmandin   qurçmandin
 qetandin   qurçmîn
 qetek   qerax
 qerisandin
 qerifîn

Lê Tirkîbûn û Arabbûna van peyvan nebûye sedemeke pir mezin ku ev deng peyvên nû jî druşt bikê, herwekî ketiye nav mîkanîzîma zimanê Kurdî de, lewre wê peyvên hebin jî ku ti pêwendî bi zimanê Tirkî û Arabî ve nîne, wek:

Eger em li ferhenga Kurdî ya (Alhediye Alhhemîdiye) binerin, emê bibînin ku daner gelek peyvên îro bikar nayên tomar kirine, yan jî wek van peyvan li devereke taybetî bikartên yan jî li nik hin mirovên ku têkiliyê wan bi Tirkan re gelek hene. Ya dîtir jî li şûna van peyvên biyanî peyvên Kurdî hene, lewre gerek em bêje û peyvên xweyên resen bikar bênin, wek:

qapî derî, dergeh

qap berg

qalind stûr

li ber dengê /k / yê ku birmakê hev in, ango nêzikî hev in di derûya deng de ku ev jî di peregrafa jêrîn de tê şîrovekirin.

Dengê [k] yan [q]

Hincar dengên peyvên di zimanê meyî îro de bi du coran tene gotin, wek dengê [q] û dengê [k] di hin peyvan de cihê hev digirin. Di baweriya min de, bilêvkirina dengê [k] di zimanê Kurdî de ji yê [q] kevintir û resantir e, jibilî ku dengê [k] ji yê [q] xweştir û nazktir e. Ev diyardeya han encama kartêkirina zimanên biyanî ye, nemaze, yê Arabî û Tirkî, ku ev peyvên jêrî wek nimûne vê yeka han pêş me dikin, wek:

qeliştin   keliştin   xelq   xelk

peqandin   pekandin   qop   kop, kupiyayî

çiqil   çikil   qiç   kiç, keç

pjiqandin   pijikandin   qirç   kirç

qezwan   kezwan   qîz   kenîz, keç, kîjol

qelişîn   kelişîn

Lê, gelo em kîjan dengî [k] yan [q] hilbijêrin, eva han ne hewqas bi kêfa me ye, ango piroseya pêşveçûna ziman bi şêweyê raşteqîne di jiyane de xwe li ser me disepênê. Belê di hin peyvên de dengê [k] pirtir bikar tê, lewre gerek bi kêmanî peyvên wilo bi dengê [k] bêne çespendin, nemaze dengê [k] ji yê [q] di Kurdî de kevintir û resantir e.

Dengê (hemze)

Dengê ((hemze)) bi xwe ew deng e ku pirtir di seretaya dengdêr de tê, yan jî em dikarin bêjin ku despêkirin bi dengdêr (vowel) pêwîstî bi diyarbûna (hemze) heye, ango di piroseya despêkirina bilêvkirina dengdêr de, (hemze) di seretaya dengdêr de diyar dibê, lê (hemze) wek şêwe û tîp di Alfebêya Kurmanciya Latîni de nîne, belê di tîpnivîsa Arabî de heye, wek: (أ ء ئ و). Herwerha dengê ((hemze)) wek tîp di zarê Soranî de diyar dibê, nemaze ku tîpên Arabî rê didin şêweyekî weha derkevê, wek (ه/هه). Hin zimanzan dengê (hemze) wek fonem dibînin. û hin jî wek deng û fonem lê meyez dikin, lewre ti şêwetîp jêre nabînin. Cihê (hemze) di peyvê de pirtir di sereta de ye, lê hincar peyvî hene wek (ne>) ku (hemze) di dawî de tê. Lê wekî dîtir (hemze) di seretaya peyvê de diyar dibê, wek:

Kurdîya latîni	tîpnivîsa Arabî
ez	ئه ذ
ûr	ئور
êvar	ئيفار
agir	ئاگر
axaftin	ئاخافتن
ajotin	ئاژوتن

Di zimanê Kurdî de hin kar hene, ku bi dengdêr des pê dikan, û wek em dizanin di seretaya wan dengdêran de (hemze) diyar dibê, wek: axaftin, ajotin, anîn, êşan... htd. Di piroseya gerdankirinê de «kar» çend pêşrêsan werdigirê, wek (di-) û (bi-) û (ne-) û (na-). Inca di xeleka hevgihaştina dawiya pêşrêse de ku dengê (i)ye ligel dengdêrê despêka regê kar (-a) yan (-ê) yan (-î) tê, ku du dengdêr digihin hev, wek em dizanin, herdû li hev nakin, di vir de du çare hene:

1. Jibo (hemze) bê xwendin, şextek (dash) bikevê navbera herdû dengdêran de wek: (di-axêvim), bi vî awayî dengê (a)ya (-axêvim) ji sereta ve tê xwendin.

2. Jibo (hemze) neyê xwendin: Lê eger em şextê nedanin, wa pêwîst e ku dengdêrek dengdêrekî bixwê, yek yekî dixwê, nemaze yê dirêj yê kurt dihilênê, lewre bi vî awayî diyar dibê, wek:

Erênî:

jêder rêjeya nihokê rêjeya ferman
 tê xwendin

di- regnaye xwendin	bi- reg
axaftin	di-axêvim Taxêvim baxêve
ajotin	di-ajom Tajom bajo
êşan	di-êşim Têşim bêşe
hanîn	dihênim Tênim bihêne
anîn	di-ênim tênim, tînim bihêne / bêne
hênan	dihênim Tênim bihêne / bêne

Nerênî:

rêjeya erênî   rêjeya nerênî
 di- reg t   ni/ne/na- reg
 di-axêvim   taxêvim   naxêvim, ne-axêve
 di-ajom   tajom najom, nejo,
 di-êşim   têşim   Nayêşe
 dihênim   tênim   Bihêne
 di-ênim
 tênim
 tînim   nayênim, na-ênim, ne-êne

Dengê (hemze) li dawiya peyvê

Wek diyar e dengê (hemze) di zimanê Kurdî de di seretaya peyvê de tê, ango di navîk û di dawiya peyvê de diyar nabê, lê eger wa hat ku peyveke biyanî, nemaze yên Arabî dawî bi dengê (hemze) bû, ev deng nayê bilêvkirin, wek peyva (قضاء) û (بلاء)a Arabî di Kurdî de bûye (qeda) û (bela) ku ti (hemze) nîne.

(hemze) dibê (ع)

Di hin peyvên Kurdî de dengê (hemze) dibê (ع) wek: (asman) dibe
 <esman عه سمان

asman عه سمان <esman

qur-an قورعان qur>an

ûr نوور عوور نوور

Aferîn عافرين <aferîn

Birr III

Şêwedeng (allophone – elofon)

di Zimanê Kurdî de

fon1	dengê normal	dengê stûr	fon2
p	par behr	par	par sala çûyî p̄p̄ p̄ar
k	kar îşkar	kar	çîlîka bizinê k̄ k̄ar
l	dil Dil	ll̄	dil̄
r	bir stand	birr	parçek r̄r̄ bir̄
t	tarî Tarî	tt̄	tar̄
s	sor Sor	ş	şor
z	zor Zor	z̄/z̄/ z̄	zor
h	horî Horî	hh̄	hor̄
x	xerîb Xerîb	ḡ	ḡerîb

Di zimanewanî de û nemaze di dengsaziyê de hin têge hene pêwîstî bi naskirin û ravekirinê heye ku bikarin bigihin mebesta lêkolînê. Inca têrimên dengsazî wek fon (phone) ango deng yan hevaldeng (allophone) û (fonêm- phoneme) pêwîstî bi pênasekirinê hene. Li gor lêkolînên Ingilîzî pênase weha tên: (In phonetics, an allophone is one of several similar phones that belong to the same phoneme) . (A phone is a sound that has a definite shape as a sound wave, while a phoneme is a basic group of sounds that can distinguish words (i.e. changing one phoneme in a word can produce another word); speakers of a particular language perceive a phoneme as a single distinctive sound in that language. Thus an allophone is a phone considered as a member of one phoneme). Each allophone is used in a specific phonetic context and many times there is some sort of phonological process. Not all phonemes have significantly

different allophones, but there are always minor differences in articulation from one piece of speech to the next. For example, [p^h] as in pin and [p] as in cap are allophones for the phoneme /p/ in the English language because they occur in complementary distribution. English speakers generally treat these as the same sound, but they are different. The latter is unaspirated (plain): if plain [p] is also found in words such as the second p in paper [p^heɪ.pə] or spin [spɪn]. Outside of contexts that plain p appears in English, speakers may hear it as b since English b is typically unaspirated. Similarly, English-speaking people may become aware of the difference between two allophones of the phoneme t when they consider the pronunciations of the following phrases: (night rate, nitrate). «fon» ew deng e ku şêweyekî xweyî taybetî heye.

Gelek car li vir ya li dera han weha tê ku dengine qelew yan stûr nêzîkî hin dengên zimanê Arebî dibin wek: (ض), (ظ), (ص), (ط), (ل), (ر) û (پ), (ç) di Kurdî de peyda dibin û di peyvên wek li jêr hatine têne dîtin:

deng bi tîpên Arabîlatînî peyva Kurdî

ص	ss	sal (صال), se (سه)
ط	tt ʈ	(ʈa thread خيط - (ʈoros)
ظ	zz	zzor ظور
ض	dd	
P	pp	
l	ll	
r	rr	
ç	çç	
غ	gh / ğ	(ghem / ğem)
ع	ʿ / gk	me'er / megker
ح	hh	Ĥherî

Lewre pêwîst e ku ev tîpên han biçine nav sîstima Alfebêya Kurdî de. Bi serincdanê wa diyar dibê ku (ح ق ع) di bingeha zimanê Kurdî de nînin, û evane ji zimanê Arabî hatine nav me. Lê eger em du peyvên wek (sal) bi (s)êya tenik carekê bêjin, û careke dî di heman peyvê de bi (s)êya stûr, gelo wate wê biguherê? Helbet, na. Vêca herdû dengên (s), çî ya stûr, û çî ya tenik, ti guhartinê nakin wateya peyvê de, jiber wilo jî wekû van dengên ji wan re «variants», ango «guhartok» tê gotin, ku di tîrminolojiya zimanvanî de yek ji herduwan wek şeweyê dengê standard tê hilbijartin û di bin navê (fonêm) de tê. Dengê dîtir ku zimanzanê Kurda bi cewîbûn tanîne ziman, navê wî di zimanzanî de dibê (elofon – allophones) yê ku ji van dengên di zimanzan de pirin, wek du dengên (s) yek stûr û yek asayî (normal) di van herdû peyvên de, wek:

stûr	tenik	wate
ssed	sed	100
ssal	sal	year
ssor	sor	red

Carna sînoren fonolojî û fonetîkî ji zimanekî ta yekî dîtir nabine wek hev, û eva han jî mesela (fonêm û elofon), li pêka tîrminolojiya zimanvanî tîrminolojiya zimanzanî de çend deng hene bi du şeweyan tîrminolojiya zimanzanî de zarkirin, yek stûr û hişk e, yê din nerm e, ew jî ev in:

S, T, P, K, Z, Ç, L, R

1- Dengê /S/:

Dengê (s) di Kurdî de yek fonêm e, lewre divê ku yek (tîp) jêre bê terxankirin, herçende di şewedengê axaftinê de, di hin zaran de, peyda dibê, ku ji warê xwerîstiya xwey normal, yan jî standard derdikevê û

hinekî stûr dibê, lê ev stûrbûn hîç wateyeke nû bi xwe re na-ênê, bo vê yekê dengê stûr (elofon) jêre dibêjin, ku ew jî di peyvên wek (sor, sol, îsot, sotin, sed, sal, se) diyar dibê, nemaze di zarê Badînanî de. Lê ev diyardeya han di zimanê Arabî de heye û dengê (s), yê nerim fonêmek e bi şeweyê (s)êya nerim tê nivîsîn, û yê stûr fonêmekî dîtir e bi şeweyê (ss ص) e, jiber ku her yek ji wan wateyeke cuda didê, wek (صار - سار). Di zimanê Ingilîzî de jî dengê (s) yek fonême lê du şewedeng jêre hene, wek (sand = lem, remil) bi (s)a normal tê zarkirin, lê (s)êya peyva (sun) a Ingilîzî hinekî stûr tê zarkirin, lewre jêre şewedeng dibêjin, û yek (tîp) di Ingilîzî û Kurdî de jêre hatiye danîn. Jiber ku elofon di zimanvanî de wek fonêm nayê jimartin, jiber wilo jî girafîm yan şewetîpek jêre nayê terxankirin.

Di peyvên Arabî de ku dengê (ص / ss)êya stûr têde heye, û wek fonêm xwe diyar dikê. Ev peyv dema tê nav Kurdî de dengê (ss)êya stûr ku bi Arabî (ص)e dibê (s)êya Kurdî a normal, wek :

bi Kurdî	bi Arabî	bi Kurdî	bi Arabî
Qestî	قصد	qesp	قصب
qesar, qesarçî	قصار	qesir	القصر

2- Dengê /t/:

Dengê (t) di Arabî de du fonêm in, lewre jî du tîp in (ط ، ت) weku peyvên (طاب ، تاب), ku her yek ji wan wateyekî taybetî didê, lê di zimanê Kurdî de herdû şewe, wek Arabî, di hin zaran de peyda dibin, Lê belê di baweriya min de her yek fonêm e, û yek wate didê, çî stûr û çî nerim, lewre jî yek tîp jêre hatiye danîn. Dengê (T)êya stûr di peyvên wek:

Şêwegirafîm	Girafîm	tîpên Arabî	wate
Ttarî	Tarî	طاري	dark
Ttav	Tav	طاف	sunlight
şewatt	Şewat	شه واط	burning
şêwegirafîm	tîpên Arabî	girafîm	wate
Ttivir		طفر	Tivir
ttefşo		طفشو	aleteke pê kolanê dikin
ttevtî	navê	ttirşikêye	
ttenbûr	navê	aleteke mosîqaye	
ttewaş	duhin,	rûn	
tteyrok	zîpik		

Lê ev stûrbûn wateya peyvê naguhêrê, lewre evane dikevin ber sînorê elofonan de, wek diyardeyeke dengsazî (fonetîkî) tete jimartin, ji bilî ku di warê zardevî de tete jimartin. Li vê pêkê, di Ingilîzî de jî heye (t)êya normal di peyva (ten) de, û (t)êya stûr di peyva (tall) de. Lê her yek fonêm û yek tîp jêre hatiye terxandin, ku ew jî (t)êye.

Di peyvên Arabî de ku dengê (t)êya stûr tede heye û wek fonêm xwe diyar dikê. Ev peyv dema tê nav Kurdî dengê (t)êya stûr ku bi Arabî (ط)e dibê (t)a Kurdî a normal, wek :

bi Kurdî	bi Arabî	bi Kurdî	bi Arabî
Qeht	قحط	qutnî	قطني
Qet	قطعة		
Qetran	قطران		

Dengê (d)a stûr ya Arabî di piroseya bilêvkirina Kurdî de dibê (d)a tenik ya normal, wek:

قضاء Qeda

3- Dengê (P):

Dengê (p)ê, herçende bi du şêwedengan: (nerim û stûr) tê zarkirin û carna jî du wateyan didê, wek peyva (Par: ango sala bûrî) (p) bi stûrî tê zarkirin, belê (par: ango beş yan behir) bi nermî tê axaftin. Lê eva han nakevê ber sînorên fonêman de jiber nimûneyên bi vî rengî gelek kêmin. Dengê (p)ê di yek peyvê de ji zarekî ta zarekî dîtir stûr dibê, û carna jî tenik dibê. Lewre yek (tîp) jêre dibê standard. Herçî dengên (p) hene nabine fonêm, wek:

nerim hişk wate

pend nependî nediya

pîvaz penîr (bi zarê xerbiyan) cheese

pel pez غنم

por poz bêvil

pîr pizanê çêleka

4- Deng /k/:

Herçende dengê (k)ê di zimanê Kurdî de bi dû şêwedengan tê gotin û du wateyên cuda di yek ristika peyvê de didê, lê dîsa nabê wek du fonêm bête jimartin, ji ber ku nimûneyên weha gelek hindik in, wek:

hişk wate bi Arabî Nerim wate bi arabî

ken قشرة ken ضحك

ka تبن ka هات

kal	عجوز	kal	أبيض
kerr	أصم	Ker	حمار
kêr	جدير	Kêr	سكين
kil	كحل	kil (dikilê)	خض (يخض)
kak	birader	Kak	pir spî
kar	يستطيع	Kar	عمل

5- Dengê (z):

Ev deng jî, wek yên dîtir, carcaran di hin zarê Kurdî de bi stûrî tê zarkirin, lê dîsa eva han di cihekî teng de dimînê, ji bilî ku hîç wateyeke nû nadê, lewre her yek fonêm e û yek tîp e. Stûrbûna vî dengî di hin peyvên de nabê ku bibê destûreke fonêmsaziya Kurdî ku şeweyê stûr bibê fonêmeke serbixwe, jiber ku ev dengê stûr yê wek dengê (ظ) a Arabî wateya peyvê naguherênê, lewre wekû van diyardeyan di sînorê elofonan de dimênin. Peyvên wek: (zzor ظور , zzirrav ظراف, zzirrî ظري) çî bi dengê asayî bêjê, û çî bi dengê stûr bê gotin, her peyv wek xwe dimênê, û hîç guhartin nakevê peyvê de.

6- Dengê (Ç):

Dengê /ç/ hincar di hin peyvên de ji awayê xweyî asayî اعتيادي der dikevê û piçekî sirt dibê, ku eva han jî ne yekî Kurd bê, ticarî pê dernaxê, wek dengê /ç/a nerim ya (çiya) ku mebestê jê bersiva (belê, yan libê) ji kesê ku ban mirov dikê, lê bi dengê piçekî sirt mebesta (çiya) ku deverê bilind wek kwêştan û zozan nîşan dikê. Weha jî (çar) bi nermî, û (çal) bi sirtî. Peyva (ço) bi herdû şeweyan heye (sirt û nerm) û her yek ji wan wateyekî ciyawaz didê, wek:

ço : 1. Sê pendên Kurdî di babeta (ço) de hene :

1. ((Ço ji ço vedigerê)). Mebest ji vê gotinê ewe ku (xurtî bi xurtiyê radiwestê. Yan jî zor zorî jêre divê)
  2. Pêşiya gotiye: - ((Heçî çowê wî stûre, arvanê wî hûre.)) (ço) dareke, bi destê xwe digrin, pê şer dikan.
  3. Ço ji cenetê hatiye.
  4. Baram bi zorçone mafê xwe stand, ya bi çowê zorê, ya bi darê zorê heqê xwe stand: - ço ji ço vedigerê
- ço : Dema ku mirovek ji kerê bixwazê bimeşê, vê gotina (ço) jêre dibêjê.

Dema mirov herdû peyvên (ço) û (çiya) danê ber lêkolîna fonêmsaziyê, dengê (ç) dibê wek fonêm, lê eger kêşe di çend nimûneyan de bimênê, û nebê diyarde, hingânê em nikarin fonêmekî dîtir bi çend peyvan drust bikin.

Hin car û di hin peyvan de sirtbûn û hişkbûna dengê bi sedema dengê stûr ku bi dûde tê, wek:

Nerm sirt

bimeş(ji keran re) dibêjin ço ço navê darekêye

belê, libê çiya çiya kwêstan û zozan

40 çil çil (ççill) berçemk خفاش

çima çira çira find شمع

ئماذا çire çirr dens كثيف

Qenatê Kurdo elofonên zimanê Kurdî wek fonêman wan dibînê, lewre xwestiye ku tîpan ji wan re danê bi awakî ku ji yên berê cuda bin.

Encam

Li encamê em dikarin bêjin ku dengên wek (Z, K, P, T, S, Ç) çî stûr bin, û çî nerm bin, wate peyvê naguherênin, lewre jî ligor yasaya fonêm, her yek ji van dengên ji fonêmekî pêve nadin, ku di nivîsînê de jî divê yek tîp bo her fonêmekî bête terxankirin.

Eva han jî di Alfebêya Celadet Bedirxan de xuyanî dikê ku wilo bîr biriye, û hîç şêwe tîpên ciyawaz ji hevaldengên (elofon) re nedaniye, ku ev jî şarezabûneke zimanvanî di vê babetê de didê xuyakirin. Lê zanyarê me Qenatê Kurdo di pertûka xwe de ya bi navê (Rêzimana zimanê Kurdî) weha şaş çûye ku (elofonên Kurdî) ango hevaldengên fonêman wekû fonêm dîtine, û ji wan re jî tîpên nîşandar danîne, ku her hevaldengêk niçikek daniye ser, da ku ji hevalê xwe bête cudakirin, wek:

(ç , ç') - (g , g') - (h , h') - (ç , ç') - (p , p') - (r , r') - (t , t')

Di baweriya min de Qenatê Kurdo wêneyê deng di şêweyê xwey fonetîkî de kêşaye, ne di şêweyê xwey fonêmkî de. Bi rastî ev core rênivîs durvê nivîsînê zehmet dikê, ji ber wilo jî zimanzanên cîhanê vê yekê ji rênivîsê dûr dixin. Lê Celadet û gelekên dîtir ji zimanzanên Kurda şêweyê rênivîsa Kurdî ligor fonêmen zimanê Kurdî danîne, herçende ciyawazî di hin xalan de navbera wan de heye. Lewre guh nedane şêweyên deng û elefonan. Bi vî awayî jimara fonêman ji ya deng û elofonan hindiktir e, û wilo jî ziman dikarê xwe pirtir nêzîkî şêweyê standard bikê. Ji ber ku di ziman de gelek şêwe dengên zerekî yan devkî hene, nabê evane bikevin ber nivîsînê de, wekû

diyardeyeke şariştanî û netewî ber bi yekîtiya ziman de gavên xwe tavêjê.

Herçende peywendiyê xurt navbera fonêm û deng de heye, belê cudabûneke zimanî jî navbera wan de heye, ew e ku zimanvan wa dibêjin: “Her fonêmek deng e, belê her deng ne fonêm e”, her wilo jî di warê nivîsînê de, ne her deng divê tîpek cuda jêre hebê. Eva han jî ne tenê ji ber wê yekê ye ku giriftarî di pêşiya yekîtiya zimanê Kurdî de peyda nebin, lêbelê ev kêşe di barê zanîstî de jî her bi vî rengî tê. Di alîkî dîtir de jî îro-roj ciyawazî navbera hin dengên zimanê Kurdî de di hin zaran de pêwîstî bi yekîtiya fonêman heye, da ku em nekevin ber şap û lehiya diyalektan de, nemaze di rêjeya peyvên de, ku yek peyv bi du şêwe tê gotin û tê nivîsîn, bo nimûne:

I-

mar	me'er	مه عه ر
tal	te'el	ته عه ل
hişk	'işk	wuşk عشك
hengirî	'engrî 'enirî	عه نرى
zehf/zehf	ze'ef	زه عه ف
av	aw	
dev	dem	

II- Dengên hin peyv navbera xelkên Silêmanî û xelkên Hewlêrê û xelkên Kwêsinçeq tînan guhartin.

Hewlêr	Silêmanî	Kwêsinçeq	standard
mal	mall	mar	mal

xal xall xar xal

Ji ber vê yekê jî em nikarin dengên ziman bi şêweyekî berela danin, yan binivîsin, pêwîst e ku şêweyekî standard werê, ku her ew jî dikevê ber sînore fonem weku pêkhênerekî giring di binyata peyvê de ya ku li şêweyekî taybet bi standarkirina forma peyva ferhengî radiwestê, bo nimûne, divê em yek formî ji van her çar formên yek peyvê hilbijêrên, ku ew jî evin: (wilo, welê, halo, werrê) yan ji van herdûkan: (bûk, bîk). Belê ji alîkî din ve fonem bi erkekî ferhengî ango leksîkal (lexical) radibê û wateyan nîşan dikê, wek: (par - bar). Lewre nixê deng weku fonem di rêzika birek dengên dîtir de xuyanî dikê, û roleke wateyî distênê. Vê yekê jî hiştiye ku fonem di lêkolîna zimanvanî de cihekî giring bigirê. Her weha di zarê Soranî de, û bi taybetî şêwezarê Silêmanî, eger vowel/dengêrek ji van dengdêrên (i), (ê), (wî), (wê) bi dû dengê (k) yan (g) de werê, guhartin dikevê şêweyê dengê (k) û (g) ku dibine wek dengê (ç), bo nimûne:

xelkî Silêmanî xelçî Silêmanî

Diyardeyeke dîtir jî heye ku xelkên devera Xoşnaw û Dizeyî û Rewandiz û Koysinceq li Kurdiştana Iraqê ji devla (mal), (kilaw) bixwênin, (mar), (kiraw) dixwênin: Lê pêwîst e (mal, kilaw) bibê şêweyê standard bête nivîsîn. Tevayiya van guhartinan dikevin ber diyardeya dengsazî de, û hîç kartêkirin bi ser rênivîsê de nebê. Lewre, zimanê Kurdî li ser sîstima fonemsaziyê, rênivîs û Alfebêya xwe ava dikê.

Birr IV

Zirrdeng di Zimanê Kurdî de

(q, h, g, <) / (ق - ح - غ - ع)

1. Zimanê Kurdî û Zimanê Arabî

Zimanê Kurdî yek ji wan zimanên Hindo-Iraniye, ku di binyata xweyî dengsazî û peyv sazî de ligor siruşt û awayên malbata zimanên Îranî tê. Lê jiber hoyên cogarfî û dîrokî û dînî zimanê Kurdî, wek Farisî û Tirkî, ketiye bin kartêkirina zimanê Arabî de, nemaze ji aliyê dengsaziyê ve ku deng wek biçûktirîn dane di riya wergirtina peyvên Arabî de yên ku şeweya dengên xwe di nav zimanê nû de belav kirin, û bi dirêjahiya salan re ev dengane hatin çespanandin û riya xwe têde vekirin. Em tev jî dizanin ku sedema vê kartêkirinê hevpişkiya Kurda û Araba di zimanê misilmantiyê deye, nekû encama cîrantî û hawsînoriyêye. Kêşe bi xwe di riya misilmantiyê de çû serî. Sedema wê jî ew bû, ku jîbilî zimanê Arabî, nabê ti zimanên dîtir kar pê werine kirin. Lewre zimanê Arabî sebare zîlam û pîrek û xort û jin û zarokan zimanê Qur-anê û limêjê ye, yê rabûn û rûniştina mirovan e, yê bûn û mirina wan e, yê nivêj û duayên wan e, ku evane hemî jî pêwîst bû û pêwîst e bi zimanê Arabî pêk werin, bo nimûne ta bi silav û xêrhatinê bû bi Arabî, wek :

Selam <eyleykum

merhhebe

Ehlen wesehlen

inşa-el lah...

Inca zimanê Arabî bi awakî xwerîstî kete nav Kurdî de, û bû beşek

ji rewşenbîriya me. Jiber wilo jî Arabî hin taybetiyên sîstima xweyî dengsazî avête nav zimanê Kurdî, ku ew jî ew bû dengine Arabnîjad bi demê re û bikarhênanê re hatine nav zimanê Kurdî, nemaze ku Kurdî bi xwe zimanekî ta niha li gelek deveran li ber xwe didê bi mebeştên ku ew jî wek zimanên dîtir serbest bû. Da ku bikarê mafê jiyana xwe biparêze, û wek zimanên dîtir bikar werê.

2. Çar Dengên Arabî, Şeweya Hersê Tîpan

Em ne di barê pejirandina dengên Arabî de ne, lêbelê tiştekî dîtir tê meşandin, ew jî şeweyê hersê tîpan bi Latînî wê çawe di vê lêkolînê de werê? Wek diyar e hincar min du şewe di Latînî de dane nîşankirin, ku yek jê dubarekirina birapiştê dengê Arabî wek em dubarekirina dengê (h)êya Kurdî dikê (hh/ ح) yan jî pirtir nîşaneyên tîpên Arabî li pal van dangan da ku xwêner bi serve bibê. Lê jiber ku kêşe di warê pêşniyaran de ye, ango bûn û nebûna wan di erêna de ye. Sê dengên Arabî di zimanê meyê îro de bi şeweyekî hindik bikar tên, ew jî (h, g, k) / (ح غ ك) in, herweha hin weha dibînin ku dengê (q)ê jî Arabî ye, lê jiber ku ji mêj ve ye, û cihê xwe jî di Kurdî de girtiye, îro ev deng wek fonemekî resen tê jimartin, lewre jî ev deng hincar nakevê ber dengên Arabî de, ez bi xwe negihame rayeke tekûz di vê kêşeyê de ta ku raya xwe di nasnameya wê de bidim. Lê herwekî dengê (q) wek fonemê tê jimartin, inca ya pêwîst ew e wek heyî bikar werê, wek:

nimûne	tîpa piçûk	tîpa mezin	Tîpa Arabî
heft, herî,	h hh	H Hh	ح

‹ewr, ‹enirî, ‹ Gk ‹ Gk ع
 ĝar, ĝaz, ĝem / ghar, ghaz, ghem gh ĝ Gh Ğ غ
 qepal, qêrîn, qirik q Q ق

Qunaxên Peydabûna Dengên Arabî:

Eger em ferhengên Kurdî vekin, emê bibînin ku vaye gelek peyvên biyanî hene ku bi şeweyên hemecor peyda dibin, ango hin peyv hene dengên biyanî di wan de ne diyar in, û hin peyv hene dengên biyanî di wan de diyar in, lewre jî ev peyv bi dengên xwe ve çî biyanî, û çî resen wilo hatine nivîsîn. Ev diyardeya han wê yekê didê nîşankirin, ku her peyvek di demeke taybet de hatiye nav zimanê Kurdî, wek em bêjin peyva Arabî: (weqt) ku di Kurdî de (wext) tê gotin, ne (weqt). Baş çima em îro vê peyvê bi /x/ dibêjin ne bi /q/, bi ser ku dengê /q/ îro-roj di nav zimanê Kurdî de bikar tê, û gelek peyvên dîtir yê biyanî hene ku dengê /q/ di wan de wek xwe maye, wek: (qîr, qîz, qet, qalûqîl, qap). Herweha ne tenê dengê /q/ lêbelê dengine dîtir jî hene ku heman şop digirin, wek em bêjin peyva (ehd) ya ku di ferhenga Hediye Himêdiye de hatiye, wek:

Ehd عهـد

ehd dan

ehd kirin

Lê (ehd) bi xwe ji peyva Arabî ya (عهد) hatiye, lêbelê gelek peyvên dîtir hene yê ku dengê /ع/ di wan de heye wek xwe tene bilêvkin, wek (‹elî) bi Kurdî, û (علي) bi Arabî. Heman pirs tê bîra me: Baş e, çima wilo

çêbûye? ev dengên biyanî ku di sîstima Kurdî de nînin di hin peyvan de têne bilêvkin, û di hin peyvên dîtir de heman deng li nik heman zarî nayên bilêvkin? Bersiva vê pirsê ligor dîtina min ew e ku wergirtina dengên biyanî di rêveçûneke dîrokî de derbas bûye ta ku cih girtiye, ango ne heme ji pêşî ve Kurd hînî vî dengî bûne, û pê peyivîne, yan jî ev deng ne biyaniye. Inca hînbûna vî dengî di hin qunaxan de bûriye, ku ew jî ew e:

Qunaxa Yekem: Kurdîkirina Deng

Wek em tev dizanin ku wergirtina dengên biyanî di riya wergirtina peyvên ziman de çê dibê. Lê di qunaxa yekê de peyva biyanî tê wergirtin piştî avêtina dengên ku ne ji sîstima zimanê wergir e, û danîna şûngirekî, yan anîna pêguhartin li dewsa wî dengî, çi bi riya zirrdeng bê, û çi jî bi riya danîna dengê nêzî wî dengê biyanî bê, wek em bêjin dengê /p / li nik Araban nîne, lewre naçar dibin ku nêzîktirîn deng li şûnê (şûna wî) danin ku ew jî /b/ê ye wek peyva (Orupa) li ba Araban dibê: (Oruba); Yan dengê /f/ li şûna /v/êya biyanî dideynin ku peyva (şivan) a Kurdî dibê (şifan) li nik Araban, weha jî dengê /g/êya Hindo-ewrupî dibê /غ / û carna jî dibê /ج /, wek peyva (Gotê), navekî Elmanî ye, bibû navûnîşana jimarekê ji jimarên govara (Alem Elmerife) ya Kuwêtî. Inca ew navê biyanî (Gotê) bi Arabî hatibû nivîsandin û weha hatibû: (جوتة). Araban ji zû ve bîr li vê kêşeyê kirine û kirasê Arabî li peyvên biyanî kirine da ligor dengû qalibê zimanê mirovê Arab bê guhartin ta radeyekî ku xwediye peyvê bi xwe jî nema êdî peyva xwe nas dikê, bo nimûne peyva (binefş)a Kurdî di Arabî de bûye (binefsec). Araban dengê yan du dengên Arabî bi ser peyva biyanîde zêde dikirin ta ku

peyva Biyanî şêweya Arabî biştênê. Eva han jî, wek diyar e, li ser destê zimanvana druşt dibû. Di Kurdî de jî heman kêşe hebû, lê ne wek Arabî bi zanebûn diçû serî, lêbelê bi şêweyeke xweristî طبيعىava dibû. Încê di vê qunaxê de Kurd hînê zimanê Arabî nebibûn, lewre dengên Arabî jî li wan giran bû û nedikarîn wan dengên bibêjin, vêca heme yekser ew dengane dihatin wergerandin û li şûna wan, dengên Kurdî dihate danîn, wek :

peyva Arabî Bi şêweya Kurdî

جامع	Camî
جمعة	Cimo
عطل	Etlahî
ملك الموت	Melkemot
اقرار، مقر، اعتراف	Mukir
مفتاح	Mifte
فائدة	Feyde
مقصد	Mexsed

Navên Mirova

Di baweriya min de navê mêran û jinan peyvên pêşî bûn ketine nav zimanê Kurdî de. Încê em dikarin wa bêjin ku peyvên Arabî cara pêşî di riya bankirina navan re ketine ser zimanê de. Lê ev peyvên Arabî wek xwe bi forma xweyî Arabî de nediman û ligor dengsaziya Kurdî dihatin guhartin, wek: عثمان) bû (Osman), ku herdû dengên Arabî عث ji şêweya Kurdî hatine avêtin, û ev jî belgeyeke zimanî ye ku Kurda di despêkê de nizanîbûn vî dengê bêjin, jiber wilo jî li şûna bêjin عثمان

) digotin (Osman) ango dengê (عث) Arabî bû (os)a Kurdî. Her weha gelek navên mirovan yê Arabnîjad ketine Kurdî de piştî ku dengên xweyî nijadî wunda kirin,wek:

Mamed,	محمد
Berhîm,	إبراهيم
Simko, Simayîl, Simê	إسماعيل
Evdile, evdilla, Evdo	عبدالله
Ehbmê, Ehmho	أحمد
Mihhê, Mihho	محي الدين
Osê, Oskê , Osko, Osman	عثمان
Silo, Silê, Silêman	سليمان
Hhesîka, Hesê, Hhesenîko	حسن
Hisî, Hisko, Hiso, Hisê, Hesîka,	حسين
Miştê, Mišto, Miçê, Miştikê	مصطفى
Fatê, Fato, Faikê	فاطمة
Xecê, Xeco	خديجة
Helê, Helo	حليمة

Qunaxa Duwem:

Di vê qunaxê de Kurd piştî demekê ji bihîştina zimanê Arabî, nemaze zimanê Qur-anê, zimanê bideştixîstina buhiştê di riya limêjan de, ev bîrûbaweriyên hanê navber du handeran de diliviye, handerê tirsê ji agirê cehnemê ji alîkî ve, û handerê misogerkirina buhiştê ji alîkî din ve, vê yeka han Kurd bi ser aliyê dînê misilmantiyê de birin, û jibo ku dînê xweyî nû baştir binasin, deşt bi hînkirina zimanê Arabî kirin wek

yekem mifte di vekirina dergehê buhiştê.

Di vê qunaxê de wa diyar dibê ku Kurdan pîş bi zimanê Arabî kirine û mele û şêx û feqe û sofîyên wan çêbûne, yên ku li ber destê zanayên misilmantiyê xwendine di tekîye û hîcre û mizgeft û cihên xwendina dersên dînî de. Hikûmeta Islamî jî, bê guman, di geşkirina vê tevgerê de nemerdî nekiriye ta ku hinohino zimanê Arabî li nav Kurdan belav bûye. Helbet dengên taybet bi zimanê Arabî wek: (ع ، ق ، غ ، ح) eger di qunaxê yekê de nikarîn cihê xwe di nav Kurdan bibînin, di qunaxa duwade wê bibînin, ji ber ku mirov di riya xwendin û hînkirin û fêrkirinê de dikarê hemî zimanan wergirê. Inca wa çêbû ku herçar dengên Arabî (ع ، ق ، غ ، ح) hatin fêrkirin. Lewre jî peyvên Arabî bi dengên xwe yên taybetî ve li ser zimanê mirovê kurd hatine gotin, wek:

Peyva Arabî   Peyva Arabî bi Kurdî

نفعة	Nifhhet
عبرة	«ibret
قفز	Qefast
ذی روح	Zîrihh
حلیمة	Hhelê

Qunaxa Sêya:

Di vê qunaxê de wa çêbû ku ji van herçar dengên Arabî (ع ، ق ، غ ، ح) dengê (q) riya xwe di Kurdî de vekir, û gelek peyvên nû hatine druşt kirin. Ne tenê wilo jî hin peyvên Kurdî ku bi dengê (k) bûn, hatin guhartin bi (q) wek: (qop) ji peyva Kurdî ya (kuppiya) hatiye; û (qûn) ji peyva Kurdî

ya kevintir (kun) hatiye, jiber ku ta niha ev peyvên Kurdî yê resen di siyaqeke taybetî de bikar tên. Încê dengê (q) îroroj wek fonêmekî Kurdî tê jimartin, lêbelê ew bi xwe zirrfonêm e, ango ne fonêmekî resen e di Kurdî de. Hin zimanzan wa dibînin ku dengê (q) dengê resen e di Kurdî de, ne dût e ev jî raşt bê, nemaze eger hebûna vî dengî di belgeyên kevin de isbat bû. Ji alîkî dinve hersê dengên dîtir, herçende hebûna xwe di zimanê Kurdî de çêkirin, lê ne di riya peyvên nû de, ne di riya peyvên kurdnîjad de, hebûna wan tenê di riya peyvên Arabî de diyar bû. Vê yekê jî lawazî bi ser deng de anî, jiber ku ev deng di peyvên biyanî de mane bendkirî, herçende hin peyv hene di zimanê Arabî de diyar nabin, lê ev jî gelek hindik in, ta radeyekê mirov dikarê dev ji wan berdê, yan jî dengê kurdî nêzî wan û resen bikar bînin, wek em bêjin şûngirê deng, wek dengê (h) şûna (hh) di gelek peyvên de dikarê bigirê jiber ku berdêliyê wan di heye

Dengên Arabî (ص ، ط ، ث ، ض ، ظ)

Eger em li sîstîma dengsaziyê ya zimanê Kurdî xweşik binêrin, emê wa hişkere bibînin ku çend dengên Arabî wek (ص ، ط ، ث ، ض ، ظ) nikarîne cihê xwe di sîstîma zimanê Kurdî de xweşik bibînin, herçende ev dengane bi şêweyekî nêzîkî wan di Kurdî de heye, lê ne di astê fonêman de ye, û ne di astê şêweya standard de ye, ango pirtir di warê zardevî de peyda dibê. Eger em li van nimûneyên jêr bixwênin:

Peyva Arabî Şêweya Kurdî

فاطمة	Fatimê	ط	1
وطني	Wetenî	ط	1

قاضي	qadî / qazî	ض	2
Zerîfa	ظريفة	ظ	3
Sabîr	صابر	ص	4
Hharis	حارث	ث	5

Diyardeya Zirrdengên (h, g, </ ح غ ع)

Encama nebûna guhdan û dam û dezgehên pispor di zimanê Kurdî de, zimanê me bê xudî maye, û wek kerîkî bê şivan li deveran biterqehê, yan jî wek bexçekî ji xwe re şîn bibê, helbet wê gelek gelş û qelş bikevin erda wêde. Bê guman berê wê jî wê kêmbê û nexweşiyê wê jî peyda bibin. Wilo jî hin peyvên saxlem jî di zimanê me de wê bikevin ber kartêkirina zimanên dîtir, ku hinohino ta bi dengên resen jî kirasê xwe diguherê, û kirasekî biyanî li xwe bikê. Lewre jî ya pêwîst ewe ku zimanzanên Kurda bala rewşenbîran bikşênin ser van kêşeyan, û bikarin bi awakî raşt teliya xwe danin ser nexweşiyê, û ranewestin ta ku dermanekî jêre bibînin.

Wek me berî niha jî dupat kir ku ev hersê deng tozîk li ser wan nîne ku ji Arabî hatine nav Kurdî û ev raştiya han ferhenga Kurdî dupat dikê, ango ev van hersê deng di wan peyvande tên yên ku ji ferhenga Arabî hatine nav Kurdî, û ti pêwendiya van peyva bi zimanê Kurdî nîne, lewre dengên van bêjeyan jî ser bi zimanê rebîne, û bi vî awayî dengên (h, g, <) / (ح غ ع) ketine nav zimanê Kurdî de. Lê ne dût e ku hin peyv bi van dangan di Kurdî de peyda bibin bê ku di Arabîde hebin, yan jî van dangan kartêkirinek li dengên Kurdî kirine bi awakî ku peyva Kurdî ya resen ketiye ber van dangan de, wek dengê /h/ya Kurdî di hin peyv de bûye wek /hh/, ango hatiye şewuhandin, hherifandin, wek guhartina

dengê van peyvên jêrî:

heft	bûye	hheft
heşt	bûye	hheşt
herçî/heçî	bûye	hheçî
hemi	bûye	hhemî
ta	bûye	heta
hezkirin	bûye	hhezkirin

peyva Kurdî şûngirê deng şûngirê peyvê

herrî herrî qurr

Peyvên Arabî, wek:

Şêweya Arabî	Şêweya Kurdî
h / ه	hh / ح
qehir	qehherandin
qehwe	qehhwe

Dengê heywanan û Teyrikan û (q, h, g, <) / (ق ح غ ع):

Di zimanê Kurdî de gelek peyv hene yê ku zarbêjiya dengê heywanan dikin, û ev peyvane bi dengên Arabî (q, h, g, <) / (ق ح غ ع) despê dikin, wek:

<irr->irra kera

<orr->orra çeleka

<ûz->ûza kûçika

<ewt->ewta kûçika

qarqara van qaza

qiçeçirça

qîjqîja

qirqira zilama

qebqeba kewa

hhimhhim

hhirrhirra van hespa

hhîrrhhîrra van

hhingeding

ghirghira van zaroka

Birr VI

Diyardeya dengên Arabî

Bê guman, diyardeya bikaranîna zirrdengan seranserî Kurdiştanê heye, eva han jî jiber hin egeran bû:

Xal 1. Kartêkirina bîra misilmantiyê wek binyateke kûr , û zimanê Arabî yê dinê islamê wek binyata seresere ku çend dengên Arabî li encamê xwe diyar kirin.

Xal 2. Nebûna hişyariyeke netewexwazane û xwezanîneke netewî **وَعِي** **الذات القومية** da ku bibê hêzek dijî tixumperistên hawîrdor ku nekevê bin destê keltora wan de, û xwe wek netewe û ziman ji wan cuda bikê, wekçawe Araban xwe ji vî şerî re ji berê de amade kiribûn û di aliyê ziman de jî peyvên biyanî bi dengsaziyeke Arabewane wergirtin, wek wergirtina peyva (ronak)a Kurdî û Farisî bi cil û bergên Arabî kirin, û şeweya peyvê kete kirasê Arabî de û peyv ji (ronak) bû (رونق), lêbelê jiber rîştina van dengên bi awakî wa bû, ku ji qalibê Kurdî yan Farisî dûr

bikevê, û bimebest peyv xistine qalibekî Arabî de û bû (رونق /rewneq). Weha jî gelek gotinên dîtir hene ku zimanzanên Araban peyvên Farisî û Kurdî bi awakî Arabîkî guhartin, wekçawa «egal bi zorê li ser xelkên me-Arab kirin:

peyva biyanî şeweya Arabî

Binefş	بنفسج
democracy	ديمقراطية
Caesar	قيصر
technique	التقنية / التقانة

Xala duwa wa didê xuyanîkirin ku Arab xudan fikrekî zimanvanî bûn, nemaze, zimanê qur-anê handerek bû ji Araban re ku sîsyima dengsaziya zimanê Arabî biparêzê, belê Kurd, be pêçanewe, di bin kartêkirina dîne misilmantiyê de zimanê Arabî bi peyv û dengsaziya xwe ve bû rêberek û sereçaviyeke zimanî ji wan re, ku çî cara pêwîst pê hat, dêwla xwe bi şanzî bavêjin kaniya zimanê Eebî û jê vexun, bo nimûne, li şûna Kurd bêjin: (Filankes mir) yan bêjin (çû ber dilovaniya Xudê), dibêjin: (filankes zî>a bû) ku ji (ضاع) a hatiye, yan jî dibêjin (filankes wefat bûye). Weha jî bi hezarê peyvên Arabî ketine nav zimanê Kurdî de, giha radeyekê ku peyvên kurdnijad jî ketine ber pêla kartêkirina dengên Arabî de, wek (asman) bû (عسمان esman), û (aşt) a Soranî bû (عاست aşt), ango zirrdengê ع ji kû hatiye, û bo çî ev yeka han? Helbet bersiva vê pirsê pir hesanî ye, ku zimanê Kurdî ji Kevin de tûşî du giriftarên mezin bûye:

1. Nebûna berê rewşenbîrên Kurd, û li şûna wan mela û dîndar û qur-anxwên hebûn, yê ku kar jibo belavkirina zimanê Arabî dikirin.

2. Nebûna deselateke Kurdî ku wa hişt Kurd bikevin bin destê sê milletên deselatdar de, wek: Arab, Tirk, Faris.

Inca van hokarên dîrokî ku Kurd di nav miletan de nehatin jimartin, û neketin desteka netewên yekgirtî de, lewre ti millet wek jimara wanî gelek di vê cîhanê de ta niha nemane bê deselat, nemane bê hikûmet, jibilî Kurdan pêve. Ev jî bû qedera me. Em bihêvî ne ev deselata îro li Kurdiştana Iraqê heye berdewam bibê, û bibê alîkar û dergeh û delîve bo pêkanîna hemî parçeyên dîtir.

Xal 3

Eva han jî ne tenê di warê ziman de, lêbelê xwe avête warê civakî jî, wekçawe Hikûmeta Arabî li Sûriyê piştî ku hikim stand, û dar kete destê wan de, kiras û desmal û çegala xwe jî li beşek ji Kurdên Sûriyê kirin, bi mebeşa şeweguhartinê bêxin rengê milletên ne-Arab de. Tirkan jî li ser heman rêbazê dane ser piştî siyaseta Turkîkirina Kurdan, ku şifqa Atatürk hino hino Kurdan da serê xwe, û pêre jî cilûbergên Kurdî wunda bûn, û cilûbergên Turkî ketina şûnê de. Lê ji aliyê din ve, di warê şûngirê ziman de, ango bihêlin ku hin bi hin zimanê Turkî şûna zimanê Kurdî bigirê, ku vê yeka han îro-roj bi şeweyekî hişkere rengê xwe da, û li encamê Kurdên Turkiyê zimanê dêwbavên xwe jibîr kirin, û bi zimanê Tirkî dipeyvin.

Xal 4

Di vê demê de waye hin navên Kurdî di nav Araban de belav dibin, nemaze di riya malbatên Kurdên Misrê û Şamê, yê ku ji mêj ve li nav wan dijîn. Ev nav jî wek:

Bi Kurdî	Bi Arabî
Şîrîn	شیرین
Nermîn	نرمین
Nisrîn	نسرین
Rêzan	رزان
Rewan	روان
Ranya	رانيا

Dengên (ح ع غ) di Ferhengên Kurdî de Helwêst ji van dengên biyanî sebarek ferhengên Kurdî ew e ku ligor nofê tîpên ferhengê dihat: tîpên Arabî yan tîpên Latînî, vêca em dikarin bêjin ku helwêst weha bû:

1. Ferhengên bi tîpên Latînî:

Ev nof guh li hersê dengên Arabî nedidan, bo nimûne, ferhenga Goranî dengê ح wek tîp bikar aniye, û hincar jî dengê ع wek (c) bikar aniye, nemaze, di beşê dengdêrên wek: (i, î, u, û, o, e, a, ê)de. Goranî dengê (ح ع غ) wek tîpên serbixwe bikar anîne, tenê ev deng di nav tîpên biratîp de anîne, wek عbi (x)ê re anîne, ku şextek li ser (x) daniye, weha jî dengê ح di nav tîpa (h)ê de aniye piştî ku şextek li ser tîpa (h)ê daniye..

Hwallnamî Ktêb